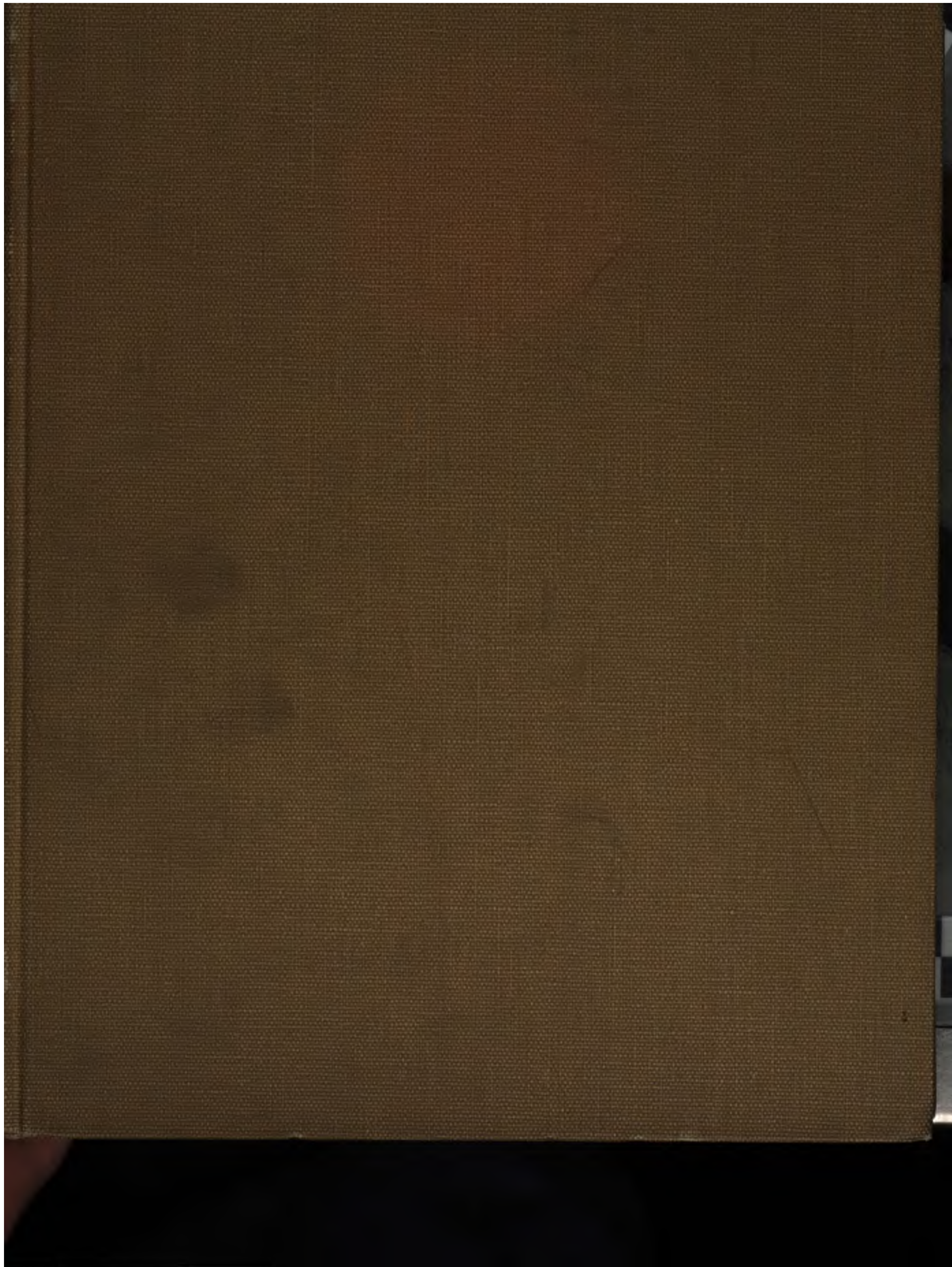

VERHANDELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

Afdeeling LETTERKUNDE.

NEGENTIENDE DEEL.

MET PLATEN.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1890.

GEDRUKT BIJ DE ROEVER KRÖBER-BAKELS.

INHOUD

VAN HET

NEGENTIENDE DEEL.

INHOUD.

DE GAMĔLAN TE JOGJÅKARTÅ.

VOORREDE.

OVER ONZE KENNIS DER JAVAANSCHE MUZIEK.

DOOR **Dr. J. P. N. LAND.**

Wanneer ik het waag, hoewel niet tot de beoefenaren der taal- en volkenkunde van den oostindischen Archipel behoorende, over javaansche muziek het woord te voeren, dan is dat het gevolg van bijzondere omstandigheden. Reeds 32 jaren geleden (1857) werd mijne belangstelling gewekt door de heldere klanken van den *gamĕlan*, die door de straten van Delft den feestelijken optogt van de kweekelingen der toenmalige Koninklijke Akademie begeleidde. De kundige muziekdirecteur J. C. Boers had de instrumenten van het museum en de enkele door Europeanen genoteerde melodiën bestudeerd, van sommigen verdere inlichtingen verkregen, en eenige der jongelieden zoo onderrigt, dat er een niet al te ongetrouwe voorstelling werd gegeven van hetgeen met dergelijke middelen door inlandsche kunstenaars wordt voorgebragt. — Op deze merkwaardige reconstructie volgden 22 jaren later (1879) de uitvoeringen van Javanen op een kamer*gamĕlan*, die door den onafhankelijken vorst van Solo, *pangéran radèn adipati Arjo Mangko Negoro*, met de spelers afgehuurd en ter opluistering der tentoonstelling naar Arnhem gezonden was. Ik heb die uitvoeringen meermalen genoten, en mijnen vriend Dan. de Lange, die er als musicus

studie van maakte, aanleiding gegeven tot eenige vergelijking met de delftsche instrumenten, die middelerwijl naar het Ethnographisch Museum te Leiden verhuisd waren. — Drie jaren daarna, in 1882, werd door zekeren gelukzoeker onder den aangenomen naam Walkert een soerabajasche straat*gamĕlan* met de muzikanten naar Londen gevoerd, waar de speeltuigen, schoon van twijfelachtige waarde, door eerste kenners van dergelijke dingen, de heeren Alex. J. Ellis en Alfred J. Hipkins, grondig onderzocht zijn. Met deze beiden bevriend, ondernam ik, alweder op de instrumenten van ons museum, een reeks van toonmetingen, waartoe mij op het physisch kabinet der leidsche hoogeschool de gelegenheid en de noodige bijstand door de welwillendheid van Prof. Onnes werd verstrekt, en waarvan de resultaten mede in een verslag aan de Royal Society te Londen zijn opgenomen, zoowel als de vroegere van Dr. Loman junior op de arnhemsche en van Dr. Figée op een onzer eigene instrumenten. — Eindelijk werd in 1887 te Amsterdam eene muzikale tentoonstelling voorbereid, die wel niet tot stand is gekomen, maar er toch aanleiding toe gaf, dat ik mij op raad van ons medelid Kern met den heer Dr. J. Groneman te Jogjåkartå in betrekking stelde. Van dezen volijverigen en naauwkeurigen onderzoeker ontving ik allengs een zoo rijk en zoo betrouwbaar materieel, dat ik mij, bij de geringe waarschijnlijkheid eener vereeniging van javaansche en muzikaal-wetenschappelijke studiën in denzelfden persoon, verpligt rekende om, op grond der mij verstrekte in verband met de oudere gegevens, een overzigt te bewerken, waaruit de tegenwoordige staat onzer kennis van het onderwerp blijken kan.

I. *Bronnen.*

Wij kunnen de bronnen die — voor zoover mij bekend is — hier te lande voor de studie der javaansche muziek ter beschikking zijn, aldus verdeelen [1]):

1°. Berigten van ongenoemden uit het begin dezer eeuw; waaraan ontleend zijn die in het eerste deel van Raffles' *History of Java* (1817) en die van A. D. Cornets de Groot in een verslag van 1822 of 1824.

2°. Inlichtingen door J. A. Wilkens in zijn voorberigt voor het javaansche gedicht *Sĕwåkå*, op gezag van een *pangéran* te Soerakarta medegedeeld (1850).

3°. Opgaven van de zendelingen Smeding en Poensen betreffende het gebruikelijke in Kediri, Madioen en Modjokerto (1859 en 1872).

4°. Enkele opteekeningen, die zijn overgebleven van hetgeen uit den mond

[1]) Vgl. de titels in noot 1 achter deze voorrede.

van een zeer ervaren Europeaan uit de Preanger, wijlen den heer Adriaan Holle, door Prof. A. D. Loman op schrift gebragt was [1]).

5⁰. Eenige bijzonderheden, door den heer de Lange en anderen verzameld bij gelegenheid der tentoonstelling te Arnhem (1879), voor een deel onuitgegeven.

6⁰. Onderzoekingen te Londen en te Leiden ingesteld naar aanleiding van de vertooningen van Walkert in 1882.

7⁰. De verhandeling van Dr. Groneman, getiteld „De Gamĕlan te Jogjåkartå", vergezeld van eene reeks van muziekstukken, die door inlanders volgens de oorspronkelijke toonstelsels zijn genoteerd, en door mij naar aangenomene regelen in ons notenschrift overgebragt, — en van aanteekeningen op grond der door ons gevoerde briefwisseling. Hierbij vergelijke men den text van twee plaatwerken van denzelfden auteur, waarvan het eene reeds het licht ziet, en die in de verhandeling meer dan eens worden aangehaald (zie pag. 29 noot).

Bovendien zal ik te zijner plaatse vermelden hetgeen wij bezitten aan materieel voor toonmetingen en aan opteekening in europeesch muziekschrift van javaansche melodiën.

Waarschijnlijk zal mij nog het een en ander zijn ontgaan dat hier en daar verscholen ligt, doch dat dit van groot belang zal zijn, kan ik naauwelijks vermoeden. Van de reeds vroeger aanwezige berigten is eenig gebruik gemaakt in werken als van Zamminer over de muziekinstrumenten en van Ambros over de geschiedenis der muziek (Bd. I. 78 vv.), welke laatste zich met zijne uiterst magere gegevens nog wel een oordeel als het volgende meent te mogen veroorloven: „Auf Java geht die Tonkunst in barbarische Trübung über, so dass sich hier ihre letzte Spur verliert." De beschrijving in Veth's *Java* maakt geene aanspraak op volledigheid. De treurige *gamĕlan*-bespelingen bij de Koloniale Tentoonstelling te Amsterdam in 1883, die waarschijnlijk uit gebrek aan fondsen niet beter konden worden ingerigt, hebben hoogstens kunnen strekken om de bezoekers in hunne natuurlijke minachting voor de toonkunst van andere rassen te versterken, en zouden in aller belang beter achterwege zijn gebleven.

II. *Oorsprong der javaansche muziek.*

De javaansche muziek heeft zonder twijfel, evenals de geheele beschaving van het volk, een inheemschen grondslag gehad, die met de praktijk der verwante polynesische stammen zamenhing, doch heeft zich ontwikkeld onder den

---

[1]) Vgl. hierachter noot 4.

invloed van chinesche, indochinesche, hindoesche en perzisch-arabische factoren. Het alleroudste was zeker, naast den zang, het gebruik van trommen en bamboezen fluiten met zeer weinige tonen van vrij onbepaalde hoogte, zooals wij die overal tot in de Zuidzee terugvinden. Het schudinstrument van bamboe, de *angkloeng* zonder bepaalde toonhoogte, hoewel met een zweem van accoorden en ook min of meer voor de uitvoering van melodiën geschikt gemaakt, schijnt almede van vóor den aanvang der inwerking van het buitenland te dateren. Dat de inheemsche overlevering ergens geheel zuiver bewaard zou zijn gebleven, valt niet te verwachten. Bij een ouderwetsche bevolking als die in het zuiden van Bantam onder den naam van Badoeïneu bekend staat, vond van Hoëvell [1]) naast het gezang en de fluit reeds twee snaarinstrumenten van blijkbaar hindoeschen oorsprong, — *ketjapé* (*kachhapi*) en *tarawangsa*, — en den *tjalong*, twaalf klankstaven van bamboe, die geslagen worden en met de achterindische houten klankstaven van de *ranat* en *patala*, evenals met de javaansche van den *gambang* verwant zijn.

Behalve die *tarawangsa*, — een populaire vedel, die in het orkest der meer beschaafde inlanders niet is opgenomen, — vind ik geen spoor van hindoeschen invloed op de muziek die wij hier bespreken. Of de oude monumenten en literatuur, en de gebruiken die op Bali bewaard zijn, nog andere bewijzen daarvan leveren, mogen deskundigen uitmaken [2]). Opmerkelijk genoeg is in den *gamĕlan*, het javaansche orkest, alles met China en Achterindië verwant, met uitzondering alleen van de aloude bamboefluit (*soeling*), misschien ook sommige der trommen, en het perzisch-arabische strijkinstrument, den *rĕbab*. Ook draagt eene noot in het jongere der beide toonstelsels den naam *bĕm*, d. i. *bamm*, het oude woord voor de bassnaar van de perzisch-arabische luit [3]), welke naam in het Soendasche almede bij het oudere toonstelsel een toepassing heeft gevonden.

III. *Zang.*

Van het gezang der Javanen is niets met opgave der inheemsche toonladders

---

[1]) Tijdschrift voor Nederlandsch Indië 1845 p. 428; zie ook de plaat bij p. 356 en de twee bij p. 429 (exemplaar der universiteits-bibliotheek te Leiden).

[2]) Over hindoesche muziek kan men den catalogus raadplegen van het museum van het Conservatorium te Brussel. De instrumenten en boeken, aan dat museum geschonken door Rajah Sourindro Mohun Tagore, zijn door de mildheid van dezen muziekgeleerde ook in het Ethnographisch Museum te Leiden aanwezig.

[3]) Zie over *rubāb* en *bamm* mijne *Recherches sur l'histoire de la gamme arabe* (Leiden 1884).

opgeteekend. Het is bekend dat hunne poëzie bij de voordragt niet gesproken maar gezongen wordt, en dat de dichtmaat (in hare oudste vormen aan de Hindoes ontleend) de zangwijs bepaalt [1]). Van zulke *tĕmbang's* (Hoogjavaansch: *sĕkar*), voor de lezing van oude heldendichten bestemd, waarvan reeds Wilkens [2]) eene proeve gaf, is een aantal door een ongenoemde, insgelijks naar het gehoor in europesche noten, opgeteekend, en onder den titel *Sekarkawie* ter perse gelegd, eerst te Pasoeroean (een ex. in het Koloniaal Museum te Haarlem) en daarna, regel voor regel overeenstemmende, in 1879 ter Landsdrukkerij te Batavia. Negen soortgelijke noteringen zijn bevat in de *Javaansche Gedichten op zang voor schoolgebruik* door wijlen P. W. Winter (2e druk, herzien en verbeterd door F. L. Winter, 1e deel, Batavia, Landsdrukkerij, 1883). 22 andere, uit een beschadigd handschrift van C. F. Winter voor Dr. Groneman afgeschreven, vertegenwoordigen overleveringen van Soerakarta, terwijl zij ook te Jogjåkartå met eenige afwijking in gebruik zijn. Deze stukken hebben eenige waarde vooral voor de kennis van den rhythmus; de oorspronkelijke toonladdders zijn er slechts hier en daar uit te herkennen (*Salèndro* met name Sekarkawie n°. 4, 34, 42 C D E G A, n°. 27 D E Fis A B, n°. 40 G A B D E, P. W. Winter pag. 9 G A B D E, en pag. 15 insgelijks, indien men de Fis door E vervangt). Over den zamenhang van deze zangwijzen met die der hindoesche dichtmaten is, voor zoover ik weet, niets geschreven. Evenmin over de wijzen van *pantoen's* en wat er verder door het volk mogt gezongen worden.

Ook bij den *gamĕlan* wordt wel gezongen; de woorden staan dan echter niet in verband met het onderwerp van den dans of de gelegenheid der uitvoering, maar worden willekeurig aan verschillende *pantoen's* ontleend. De *gamĕlan*-tonen, zegt Dr. Groneman, worden nu en dan door daarbij passende zangwijzen begeleid of afgewisseld; doch naar welken maatstaf dat bijeenpassen beoordeeld wordt, is mij niet gebleken.

IV. *Instrumenten.*

Naauwkeuriger zijn wij ingelicht omtrent de instrumentale toonkunst, die tot voor weinige jaren, eer de toenemende armoede die weelde op vele plaatsen in

[1]) „Vele dichtmaten", zegt A. B. Cohen Stuart in de inleiding zijner uitgave van de *Brătă-Joedă* (deel I, Batavia 1860, als deel XXVII der Verhandelingen van 't Bataviaasch Genootschap) p. 10, „hebben het vaste getal syllaben in elken regel onderling gemeen, en zijn niet van elkander te onderscheiden dan door de zangwijs (Jav. *tjĕnkok*), die op de afwisseling van lange en korte syllaben berust". Zie ook Wilkens, voorb. voor *Sĕwăkă* p. XII, Veth, Java I. 480.

[2]) *Sĕwăkă*, Voorberigt, p. XVIII.

verval bragt, in de grootere en kleinere hofhoudingen tot een hoogen trap van ontwikkeling was opgevoerd, en thans nog te Solo, doch vooral te Jogja, met veel zorg en zaakkennis onderhouden wordt. Met deze hofmuziek, den trots van den hoogen adel, zal zich hetgeen men elders nog vernemen kan, hetzij op de hoofdplaatsen of in de *dèsa's*, bezwaarlijk beter kunnen meten dan bij ons het orkest van een kleine stad, laat staan van een kermisgezelschap, b. v. met dat van de maatschappij Caecilia.

De namen en inrigtingen der instrumenten zijn reeds sedert Raffles vrij wel bekend, hoewel de uitvoerige opgaven van Dr. Groneman alles behalve overbodig mogen heeten. Meer dan éen stel is in onze musea voorhanden, als te Leiden, te Haarlem, in Natura Artis Magistra te Amsterdam; slechts heeft de grootste der leidsche *gamĕlan's*, die van de parijsche tentoonstelling van 1878 afkomstig is, geene de minste beteekenis, omdat hij, gelijk Dr. Leemans al dadelijk ontdekte, dwaselijk naar het europesche toonstelsel is ingerigt, en hoogstens met een van onze orkesten zou kunnen medewerken, als men een buitengewoon klankeffect noodig had. Ook het Nationale Conservatorium te Parijs heeft onlangs een dergelijk stel ten geschenke ontvangen, waarvan de herkomst en de muzikale waarde naar inlandsche schatting niet wordt vermeld [1]). Te Brussel en te Londen is de *gamĕlan* in de beroemde verzamelingen niet vertegenwoordigd.

Op de dus aanwezige stukken kunnen met de middelen der hedendaagsche natuurkunde toonmetingen worden uitgevoerd om de bedoeling der inlandsche toonbenamingen vast te stellen. Zij worden echter niet weinig bemoeijelijkt niet slechts door bijtonen en andere technische bezwaren, maar door de onzekerheid waarin wij verkeeren omtrent de zuiverheid der stemming volgens den javaanschen maatstaf. Immers vooreerst zijn de speeltuigen van den beginne waarschijnlijk niet alle even naauwkeurig bewerkt; ten tweede heeft men, de behoeften der europesche onderzoekers niet kennende, ze alligt niet met het oog op muzikale volmaaktheid ter overzending uitgekozen; ten derde worden vooral nieuwe instrumenten spoedig ontstemd door het vervoer naar andere gewesten; en hier te lande mogelijk mede door het klimaat en het verwaarlozen van hier onbekende voorzorgen. Het is waar, dat oude bekkens en klankstaven volgens de ervaring op Java niet meer van stemming veranderen; doch hoe oud waren de onze bij

---

[1]) Het werd ontvangen 26 Febr. 1887. Zie het rapport van den conservator Léon Pillaut in *Le Menestrel* van 3 Julij 1887: *Le gamelan javanais*. De gever was de heer van Vleuten. Vroegere geschenken van soortgelijken aard verkreeg het conservatorium van de heeren de Sturler, van Hasselt en van der Chijs, zeker na de 2e uitgave van den catalogus door wijlen den conservator Gustave Chouquet (1884), die van javaansche instrumenten geen gewag maakt.

den aanvoer; en aan welke nadeelen zijn zij hier soms blootgesteld geweest? Om dus een vasten grondslag te verkrijgen, verzocht ik mijnen onvermoeiden correspondent om de best mogelijke instrumenten ter leen te mogen ontvangen, en deze zond mij twee oude *saron's*, thans zijn eigendom, voor wier zuiverheid door den Rijksbestuurder en al de deskundigen te Jogja wordt ingestaan. In den zomer verscheept, zijn deze dadelijk na de aankomst in de eerste dagen van September 1887 herhaaldelijk onderzocht, helaas niet met de uitmuntende toestellen die slechts mijnen vrienden te Londen ten dienste staan, maar toch met al de hulpmiddelen in het bezit der leidsche universiteit, en zóo dat de persoonlijke fouten tot het kleinste bedrag werden teruggebragt. Bedenken wij, dat de makers zelven geheel naar het gehoor moesten werken, dan mogen wij aannemen dat de naauwkeurigheid waartoe zij het konden brengen, door deze metingen wel zal zijn geëvenaard. Naast deze kunnen naauwelijks in aanmerking komen hetzij de vroegere van Dr. Figée en mijzelven op stukken die uit Delft naar Leiden waren gekomen, hetzij de zeer zorgvuldige van Ellis en Hipkins op een middelmatigen straat*gamĕlan*, hetzij de weinige die Dr. Loman junior op den beteren van Arnhem heeft kunnen tot stand brengen.

V. *Toonstelsels.*

Men weet dat de Javanen twee geheel verschillende toonstelsels bezitten, *Salèndro* en *Pèlog*, waarvan het eerste het eenvoudigste is. Het wordt op Java-zelf als het oudste erkend, en komt dan ook vrij wel overeen met het aloude vijftonige der Chinezen. Men pleegt de intervallen van dit *Salèndro* in het ruw te beschrijven door vergelijking met die der zwarte toetsen op onze piano, en inderdaad hoort het europesche oor, aan onze toontrappen gewend, ook op den *saron* uit Jogja een grondtoon met zijne octaaf, en daartusschen de secunde, in den regel de groote terts, dan de quint en de groote sext; zeggen wij gemakshalve C D E G A C, daar de absolute toonhoogte niet ter zake doet. De heer Ellis bevond die secunde en die quint ongeveer een-achtste toon te hoog, de zoogenoemde terts bijna aan een quart gelijk, en de sext slechts ongeveer een-vijfde toon beneden de kleine septime. Hij kwam door zijne cijfers tot het besluit, dat bij *Salèndro* de toeleg bestaat om de octaaf in vijf gelijke deelen van één en een-vijfde toon te verdeelen. Met onzen standaard-*saron* voor mij kan ik die theorie niet overnemen [1]). De quint en octaaf zijn goed; de quart

[1]) Men vindt de gemetene intervallen hierachter in noot 3.

bijna hoog genoeg; daartusschen liggen twee intervallen, die als een te hooge diatonische secunde en groote sext beschreven kunnen worden. Bij het overzetten in ons toonschrift noteer ik daarom, als naastbij de waarheid gelegen en om geene mollen of kruisen te gebruiken, C D F G A C [1]). Opmerking verdient dat die F meestal, in overeenstemming met het gewone beweren, den indruk maakt van een E, hoewel een mijner vrienden, en ikzelf bijwijlen, ze inderdaad als quart gehoord hebben. Dat ligt, naar het schijnt, deels aan de te hooge D waarmede men ze onwillekeurig vergelijkt, deels aan hare eigene laagte met betrekking tot de ware quart, deels eindelijk aan de moeijelijke onderscheiding tusschen groote terts en quart, die onze muziekonderwijzers dikwijls bij hunne leerlingen opmerken, terwijl ook bij ons, als wij tegenover een vreemd stelsel staan, de natuur in dit opzigt haar regt zou kunnen hernemen. Feitelijk ligt de bedoelde toon zoover boven de aangenomen D als de toon van zevenachtste eener snaar boven dien derzelfde snaar in haar geheel, terwijl die D niet veel meer van de C verschilt. Dat interval is hetzelfde (7 : 8) dat tusschen den zesden aliquottoon en den zevenden (of de derde octaaf) van een gegeven grondtoon in de natuur voorkomt, als een der twee tusschenvormen tusschen den grooten geheelen toon (8 : 9) en de kleine terts (5 : 6). Tusschen G en A van *Salèndro* keert het bijna zuiver terug.

De toon dien ik met C uitdruk wordt door de Javanen evenmin als elke andere als grondtoon beschouwd. Hij heet bij hen *barang*, hetwelk o. a. „zaak" kan beteekenen. Nu lees ik in het artikel „Muziek" van het Nederlandsch-Chinesche Woordenboek van Prof. Schlegel, dat in het oud-chinesche stelsel F G A C D de C *tsí*, d. i. insgelijks „zaken" heette; of *barang* daarnaar vertaald is? De tweede javaansche *Salèndro*-toon (D) heet *goeloe* (Hoogj. *djonggå*) d. i. „hals", en de derde (F) *dådå*, d. i. „borst". Misschien zijn deze twee namen afkomstig van de bespelers van een oud snaarinstrument gelijk de chinesche zoogenoemde maangitaar (*yue kin*), waarvan de volle snaar den *barang* gaf, terwijl men voor de volgende tonen den vinger eerst op den korten hals en daarna op het boveneinde van de kast moest plaatsen. Dit kan oudtijds op Java, doch even goed ergens in den vreemde het gebruik zijn geweest. Intusschen heeten, zooals prof. Kern mij deed opmerken, in het Javaansch ook de tweede en derde zoon van een gezin naar den hals en de borst (*niet* de oudste,

---

[1]) Wilkens (Voorbericht voor *Sĕwåkå* p. XII) geeft E G A C D (beginnende met G als *goeloe*), doch heeft zich mogelijk vergist en G A C D E met G als *barang* moeten zeggen. Smeding hoorde op een (waarschijnlijk bijzonder valschen) *dèsa-gamĕlan*, waarvan hij de toonnamen niet vermeldt, een reeks als A C D E F. Vgl. over de bevindingen van Prof. Loman noot 4 hierachter.

zooals men denken zou, naar het hoofd!). Is hier misschien insgelijks de tweede en derde toon zonder meer bedoeld, dan toch zeker niet in den zin van secunde en terts, noch in verband met de twee volgende namen. Met zekerheid weten wij daarentegen, dat de vierde toon (G) *limå* (Hoogj. *gangsal*), en de vijfde (A) *nĕm* als „vijf" en „zes" benoemd zijn. Werkelijk zijn die vijf en zes de quint en overmatige sext van *barang*; deze namen kunnen afkomstig zijn van een muziektheorie als de hindoesche of de perzische, die als de onze zeven toontrappen in de octaaf telt. Weliswaar is *nĕm* de toon waarmede alle stemming van instrumenten aanvangt, evenals bij ons met A; van daar uit naar boven gaande zouden wij *limå* als vijfden *Salèndro*-toon verkrijgen; doch dat kan niet wel de beteekenis dier benaming zijn, daar immers *nĕm* niet „één" maar „zes" genoemd wordt. Hoe het zij, deze vijf toonnamen getuigen geenszins van éene theorie, maar zijn blijkbaar uit twee of drie verschillende leermethoden (waarschijnlijk uitheemsche) als onbegrepene fragmenten overgebleven, zoodat wij er niets mede kunnen aanvangen, en het plan van *Salèndro* alleen uit de gemetene intervallen moeten opmaken. De schaal kan oorspronkelijk oud-chineesch zijn geweest, is dan echter blijkbaar zonder theoretisch onderwijs alleen op het gehoor overgenomen; waarna de vreemdeling, die later in *limå* en *nĕm* een quint en sext vond, *barang* als grondtoon volgens zijne en onze wijze van spreken aannam. De quint en octaaf zijn, als gezegd, zuiver genoeg; de quart (F) kan gedaald zijn wegens de gereede toenadering tot de groote terts; de secunde en sext gerezen om digter bij het midden, daar tusschen grondtoon en quart, hier tusschen quint en octaaf te komen. Trouwens, in hoeverre de oudchinesche toonladder in werkelijkheid aan de beschrijving der paters zendelingen als F G A C D beantwoordde, weet ons ook niemand te zeggen. — De achterindische toonstelsels vertoonen met *Salèndro* of *Pèlog* niet de minste overeenkomst.

Minder eenvoudig is het jongere toonstelsel *Pèlog*. Vijf van de toontrappen die het bevat dragen dezelfde namen als die bij *Salèndro* voorkomen, en in dezelfde volgorde, hoewel de intervallen geheel andere zijn. Daarenboven wordt hier tusschen *barang* en *goeloe* een toon met een perzisch-arabischen naam, *bĕm* (*bamm*) gesteld, en tusschen *dådå* en *limå* een toon *pèlog*, d. i. „onregelmatig" of „buitengewoon". De *saron Pèlog* heeft de reeks *bĕm*, *goeloe*, *dådå*, *pèlog*, *limå*, *nĕm*, *barang*, die voor ons gehoor ongeveer een toon lager dan E F G A B C D [1]) klinkt, en daarom in mijne overzettingen met die letters

[1]) Wilkens geeft als transcriptie de reeks daarentegen een toon hooger, en begint met *goeloe*.

genoteerd wordt. Intusschen wordt de geheele reeks in sommige streken zelden of nooit gebruikt, maar b. v. E F A B C [1]) of E F G B C [2]) of D F G B C [3]). Het zevental zou aldus verklaard kunnen worden, dat B C D in de quint aan E F G beantwoordt, en de „buitengewone" toon A daartusschen is gevoegd om het groote interval G B doormidden te deelen. Dat E als laagste toon beschouwd is, bewijst de naam *běm*, die bij Perzen en Arabieren de diepstklinkende snaar van het normale instrument (de luit) beteekent. Intusschen, de bedoelde quinten E B, F C, G D zijn alle te klein; eene daarvan is de quint waarin de *rěbab* gestemd is; de eenige quarten, waaruit door omkeering goede quinten zouden ontstaan, zijn G C en E A, en A is juist de „buitengewone" toon. Laten wij *běm* en *pèlog*, als vermoedelijk later ingevoerd, uit dit stelsel weg, en beginnen evenals in *Salèndro* de reeks met *barang*, dan houden wij eene der gebruikelijke vijftonige ladders over, namelijk D F G B C, d. i. zoo men wil, twee verbondene quarten of omvangen van tetrachorden D G en G C, waarvan de eerste slechts een-zestiende toon te groot is; en de verdeeling dier twee is op gemiddeld een-achtste toon na dezelfde. Men zou nu verder kunnen gaan en hierin de verdeeling van twee snaren van het arabische luitstelsel in *motlaq*, *wostā* van Zalzal en *khincir* (grondtoon, neutrale terts en quart) terugvinden als oudste gedaante van het *Pèlog*-stelsel [4]), waaruit dan, alweder door onbekendheid met de theorie, eenige ontaarding, en door bijvoeging van *běm* en *pèlog* het tegenwoordige volledige *Pèlog* [5]) zou geworden zijn, dat dan ook althans te Jogja in zijn geheel wordt aangewend. Evenwel, de onzuiverheid der intervallen — het natuurlijk gevolg van het gemis eener toonmeting zooals de

---

[1]) Het eigenlijke *pèlog* volgens de arnhemsche en londensche spelers.

[2]) „*Běm*" volgens dezelfden.

[3]) „*Barang*" als voren.

[4]) Men zou de volgende vergelijking kunnen maken:

motlaq	0.00	= barang	D	0.00
wosta Zalzal	3.55	= goeloe	F	3.59
〃 〃 latere manier	3.84			
khincir = motlaq van de volgende snaar	4.98	= dådå	G	5.11
wosta Zalzal volg. snaar	8.52	= limå	B	8.91
〃 〃 〃 〃 latere manier .	8.82			
khincir dier snaar	9.96	= němm	C	10.08

alles in gelijke halve tonen van $^1/_{12}$ octaaf en hunne honderdsten.

[5]) De *běm* verschilt van *barang* wederom nagenoeg ten bedrage van het bij *Salèndro* genoemde interval $^7/_8$ (= 2.31 halve toon), en *pèlog* ligt bijna even ver boven *dådå*. Onderling verschillen de beide hulptonen nagenoeg een quart (4.98).

Grieken, Arabieren en tegenwoordige Hindoes ze door snaarverdeeling tot stand brengen, — maakt al zulke historische hypothesen vrij onzeker. Het is een uitgemaakte waarheid, dat het oor, hoezeer het in zijn normalen toestand aan eenvoudige verhoudingen tusschen de toonhoogten de voorkeur moge geven, in den loop der eeuwen aan allerlei toevallig ontstane of uit overbeschaving verkozene onzuiverheden gewennen kan; reeds in de oudbabylonische muziek schijnt het gebruik van instrumenten daartoe geleid te hebben [1]), en op Java zal, gelijk in zoovele andere aangelegenheden, ook in de toonkunst wel veel zijn voorgevallen waarvan geene geheugenis bewaard is gebleven. Zelfs is het de vraag of hetgeen daar van buiten is ingevoerd, wel zoo zuiver was als het uit het land zijner herkomst kon geleverd worden.

Het is dus niet meer dan eene verdedigbare stelling, wanneer ik den eersten oorsprong van *Salèndro* in het oude China, en dien van *Pèlog* bij de Perzen en Arabieren zoek.

Dat er een derde toonstelsel *Miring* zou bestaan, berust buiten twijfel op een misverstand. Het woord moet „afwijkend", „tegen den regel" of „onzuiver" beteekenen, en ik vind het in de muziek op tweeërlei wijze toegepast. Te Jogja kent men een *miring* alleen bij *Salèndro*, wanneer namelijk bij zekere *wajang*-spelen op de vedel en fluit de *barang*-toon iets hooger wordt genomen [2]), terwijl de andere instrumenten, waarop die toon als vaste toon voorkomt, zoolang zwijgen. Daarentegen komt volgens Poensen zoowel als volgens de spelers te Arnhem en te Londen een *miring* bij *Pèlog* voor, hierin bestaande, dat van de tonen van dat stelsel enkel E F A B D gebruikt worden, dus met weglating van *dådå* en *nĕm*, en met *bĕm* en *barang* nevens elkander.

Daar volgens aller getuigenis en de uitkomsten der gedane metingen *Salèndro* en *Pèlog* geheel verschillende stelsels zijn, en daarom afzonderlijke instrumenten met vaste tonen vereischen, bevreemdde het mij niet weinig, uit Jogja een *soeling* te ontvangen die voor beide stelsels bruikbaar heet te zijn, en wel zoo, dat bij bedekking derzelfde gaten de *limå*, *nĕm* en *barang* van het eene, en de *pèlog*, *nĕm* en *barang* van het andere zouden gehoord werden. Zoo dit niet soms door gedeeltelijke bedekking van gaten of door verschillende aanblazing verkregen wordt, zou Wilkens' beweren: „een verschil van een kwart toon brengt bij den Javaan nog geen wanklank te weeg", waartegen men te Jogja

---

[1]) Zie mijne bovengenoemde *Recherches*, § 15.

[2]) Men vergelijke de *padoana discorda* in het italiaansche handschrift van Capirola van cca 1530, waarvan ik in mijn *Luitboek van Thysius*, Leiden 1889, gewaag; — aldus genoemd omdat de laagste snaar voor dat luitstuk een toon lager dan gewoonlijk gestemd wordt.

*

ten sterkste protesteert, meer dan geregtvaardigd zijn. De fluit-zelve, of hare tonen te gaan uitmeten, wordt mij door den heer Ellis bepaald ontraden, daar door de dikte van den wand van zulk een instrument, door de temperatuur, de vochtigheid, de kracht der aanblazing enz. velerhande afwijkingen ontstaan, die het niet mogelijk is tot een stellig bedrag in rekening te brengen.

Een goed middel om over de ontwikkeling van het muzikaal gehoor bij de Javanen te oordeelen, zou men kunnen meenen te vinden in de accoorden die zij bij het *gamĕlan*-spel voor geoorloofd of verboden houden. Bij uitvoeringen als die te Arnhem werd men telkens getroffen door prachtige harmoniën, die eenige beginselen van een leer daaromtrent deden verwachten. Van aangenomene regelen op dat stuk, waarnaar ik gevraagd heb, is echter niet het minste bekend; het oor wordt door geene verstandelijke reflectie geleid. Het eenige dat men zou kunnen beproeven, is uit een menigte van voorbeelden op te maken, welke gelijktijdige klanken als bij instinct gezocht of vermeden worden; doch, zooals wij aanstonds zien zullen, bezitten wij hiervoor slechts éene, daarenboven korte en eenvoudige partituur, waaraan wij niet genoeg hebben [1]).

VI. *Muziekschrift.*

Een toonschrift, dat elders door theoretisch nadenken en methodisch onderwijs in de kunst pleegt te ontstaan [2]), hebben de Javanen in vroegeren tijd niet gekend. Eerst in onze dagen, bij het dreigende verval der goede overleveringen, hebben enkele aanzienlijken zich beijverd om althans de wijzen der meest gewaardeerde muziekstukken door opteekening vast te houden, terwijl de uitvoering, met velerlei figuratie op de hoogere, en begeleiding op de lagere instrumenten, aan de routine der spelers bleef overgelaten. Van twee verschillende stelsels werden door Dr. Groneman geheele reeksen van proeven bij zijne verhandeling gevoegd, die ik volgens aangenomene regelen in ons muziekschrift heb overgebragt om ze voor de europesche muziekgeleerden toegankelijk te maken. Het eene, waarschijnlijk oudere stelsel, geeft eenvoudig de namen der

---

[1]) Men lette in bijlage C hierachter op de zamenwerking der twee zelfstandige stemmen in afdeeling C der partituur (f, dg, fa, gc, fa, g, da, df; fc, dd, fc, ga, fc, g, da, df; df, cd, af, cg, df, fg, ga, df; aan het slot cf, d).

[2]) Vgl., behalve de bekende berigten omtrent de Grieken, ook mijn artikel in de *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* 1886, p. 347—356: *Tonschriftversuche und Melodieproben aus dem muhammedanischen Mittelalter.*

tonen voluit onder elkander geschreven; daarnaast staan in een tweede kolom de slagen van den *kĕtoek* en andere bekkens, die de verdeeling der melodie aanwijzen, en zonder welke de opteekening onverstaanbaar blijven zou, benevens eenige aanduidingen betreffende de uitvoering, waarvoor kunstwoorden in gebruik zijn. Het andere stelsel, waarbij hetgeen den inhoud dier tweede kolom uitmaakt nagenoeg geheel ontbreekt, bepaalt zich tot de beginletters der toonnamen, en geeft van het rijzen en dalen der melodie een graphische voorstelling, die toevallig een sterke overeenkomst vertoont met de zooeven bekend gemaakte tamboerijn-(tanbur-?)notatie van Khiwa in Middenazië [1]). Indien men ertoe kon besluiten, die beginletters door stippen te vervangen, de overtollige verbindingslijnen van noot tot noot weg te laten, en zooveel mogelijk van de betrekkelijke toonlengte, het tempo, de bekkenslagen enz. met eenvoudige teekens daarbij te voegen, dan ware het werk belangrijk te vereenvoudigen, en bestond er uitzigt op het verkrijgen van meerdere partituren, van welke thans slechts een enkel voorbeeld op grond van inlandsche notatie bestaat.

Door bemiddeling van Dr. Groneman en de welwillendheid van *pangéran adipati Pakoe Alam* en diens beide zonen *pangéran Nåtå Koesoema* en *Nåtå di Rådjå* is een der beste hofmuzikanten, die alle instrumenten bespeelt, sedert maanden bezig geweest met de partijen van een kort *Salèndro*-stuk volgens het laatstgenoemde stelsel op schrift te brengen, waarbij hij maatstrepen en opgaven van *kĕtoek* enz. heeft ingevoerd. Die partijen, die mij achtereenvolgens zijn toegezonden, zijn thans zoover voltooid, dat ik de voornaamste waarop het voor onze studie aankomt, die der slaginstrumenten, in partituur heb kunnen brengen, en aan de verhandeling van Dr. Groneman als derde bijlage toevoegen. Iets soortgelijks is jaren geleden door prof. Loman verrigt volgens inlichtingen van den heer A. Holle. Van deze oudere en meer volledige partituur is de laatste redactie in het ongereede geraakt, en ik heb enkel de bewaarde schetsen onder de oogen gehad; zij betrof eene in de Soendalanden bekende compositie (de naam werd mij opgegeven als *Kebodjĕrĕ Barang*), en berustte op partijen die de genoemde begaafde Europeaan daar van buiten had geleerd [2]). De namen der tonen [3]) die deze opgaf, zijn dan ook (op den *bĕm* na, die echter een andere beteekenis heeft) andere dan de bekende javaansche.

---

[1]) Zie Dr. Henry Lansdell, *Through Central Asia*, London 1888, p. 495 (een exemplaar in het amsterdamsche Leesmuseum).

[2]) Vgl. hierachter noot 4 en de laatste bijlage.

[3]) De mij bekende toonnamen staan hierachter in noot 2 bijeen.

VII. *Toonwerken.*

Omtrent de *gamĕlan*-wijzen of *gĕnding's* bevat de verhandeling van Dr. Groneman belangrijke inlichtingen; en de gemelde inlandsche opteekeningen, die in de eerste bijlagen in overzetting zijn medegedeeld, bieden dengene die de javaansche melodievorming nader bestuderen wil, een overvloedige en tot heden door niets geëvenaarde stof. Wel staat er uit ouderen tijd een drietal bij Raffles genoteerd [1]), en de aanhef van zes ongenoemde bij Wilkens [2]); ook werden mij onlangs 58 andere verstrekt uit een handschrift van wijlen C. F. Winter te Soerakarta; doch eensdeels was dat alles opgeschreven naar het europeesch gehoor, zonder aanwijzing der inlandsche stelsels of tonen, of van de zoo noodige interpunctie door bekkenslagen, anderdeels is er niet weinig figuratie tusschen de eigenlijke melodie geraakt, zoodat deze slechts na veel oefening daaruit zou kunnen ontcijferd worden. Een lijst van titels zonder meer geeft Cornets de Groot bij zijn verslag van 1822 of '24. De eerste oorspronkelijke opgaven van lieden van het vak worden thans den muziekgeleerden van ons ras aangeboden. De muzikale ontleding dezer gegevens moet ik wegens tijdsgebrek aan anderen overlaten, en zal hier slechts het allernoodigste geven.

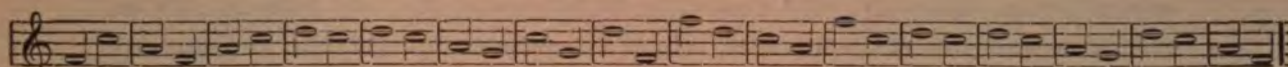
Afgezien van de inleiding en het dikwijls voorkomende finale bestaat de melodische draad van een stuk, zooveel ik aan de voorbeelden zien kan, uit afdeelingen van gelijken duur, die telkens met een *gong*-slag op de laatste noot sluiten. Zulk een afdeeling is weder verdeeld in twee of in vier sneden van telkens vier maal twee themanoten; bij het slot van elke snede, veelal bij de helft of op elk vierde gedeelte, klinkt een der bekkens *kĕtoek*, *kĕmpoel*, *kĕnong* of *gong*, waaraan het oor (als aan interpunctieteekens) een leiddraad heeft om de geledingen der melodie te volgen ook waar het tempo anders wordt. Van onze maten verschillen die sneden in zooverre als de nadruk niet op het begin maar op het einde valt, hetgeen ook op andere begeleidende instrumenten gemarkeerd wordt. Het typische javaansche thema zou dus uit noten van gelijke lengte bestaan ten getale van 8, 16 of 32. En mogelijk is het niet toevallig, dat de

---

[1]) Met geringe wijziging en, naar het schijnt, verkeerde verklaring der namen, overgedrukt als bijlage bij de Arnhemsche Courant in den zomer van 1879.

[2]) *Sĕwâkâ*, Voorrede p. XV.

aloude hymme, die in China telken jare ter eere der voorvaderen in 's keizers tegenwoordigheid gezongen wordt, [1]) geheel denzelfden bouw vertoont:

In plaats van een paar themanoten wordt soms eene van dubbele lengte gesteld; elders figureert men de melodie door voor de themanoot er twee te geven; men gaat dan van „*lombå*" over in „*loemampah*". Ook komen er synkopen voor, doordien de slotnoot van een paar of viertal met de gelijkluidende aanvangsnoot van het volgende zamensmelt („*napas*", het aanhouden van een toon), en soms wordt een noot door een rust vervangen. Door deze middelen, en de verschillende aanwending daarvan in de tegelijk gespeelde partijen, komt er eene groote verscheidenheid in den rhythmus, die den ongeoefenden toehoorder ligt ontgaat. Van versieringen zijn mij twee soorten bekend: *ngĕntjot* en *pindjal;* bij de eene wordt b. v. een achtste-noot ontbonden in een twee-en-dertigste rust, een noot van dezelfde lengte en een zestiende noot; bij de andere maakt men, zoo ik wel heb, een drieslag met een hoogeren toon. Overigens schijnen, evenals b. v. bij de Zigeuners, verdeelingen in drieën alleen bij figuratiën en versieringen hier en daar voor te komen. Voor het tempo heeft men behalve *lombå* en *loemampah* nog eenige kunstwoorden, als *ngrankĕp* (sneller), *ngratjag* (tijdelijke versnelling, spoedig door *lombå* gevolgd), *ngratjik* (zacht en langzaam, min of meer *rubato*), *nĕsĕg* (sneller), *njĕndal* (kortstondige versnelling). Naar alle waarschijnlijkheid zullen deze termen meer op overgang in kortere of langere noten, dan op werkelijke tempoverandering betrekking hebben.

Wanneer het voornaamste gedeelte van het stuk ten einde loopt, wordt dikwijls met wijziging van instrumentatie de laatste snede vóor den gongslag de helft langer gemaakt (in plaats van vier *kĕtoek*slagen zes) en langere noten gebruikt. Zoodoende vertraagt men de beweging tot voorbereiding op het finale, dat na herhaling van den laatsten gongslag aanheft, en hoewel op soortgelijke wijze gebouwd, een andere verdeeling dan het middengedeelte pleegt te volgen. Vooral daar wordt het *pantjĕr* (werkwoordvorm *mantjĕr*) en *imbal* toegepast, het een een wisselspel van den laagsten *saron*toon met andere toon of tonen, het ander een soort van langzame triller, zoo noodig door twee spelers op éen instrument uitgevoerd.

---

[1]) Medegedeeld uit Amiot bij Ambros, *Gesch. der Musik* I. 30, ook bij Naumann, *Illustrirte Musikgeschichte* I. 12.

De *Salĕndro-* zoowel als de *Pèlog*-melodiën (*gĕnding's*) worden in drie soorten (*laras*) verdeeld, die wat de bedoeling betreft met de 6 hindoesche *raga's* zouden overeenkomen, daar zij voor verschillende tijden van den dag bestemd zijn en onderscheidene gemoedsstemmingen schijnen te moeten uitdrukken. Van alle zes vindt men proeven in bijlage A der verhandeling van Dr. Groneman; doch het is ook mij niet gelukt, de kenmerken ter onderscheiding te ontdekken. Bij *Pèlog* zou men alligt denken aan de verschillende schalen, die in dat stelsel door de spelers te Arnhem en te Londen werden aangewezen; doch in tien van de vijftien *Pèlog*-wijzen van die bijlage komen al de zeven tonen der volledige *Pèlog*-reeks voor; terwijl de toon *pèlog* ontbreekt in n°. 20 en 32, tot tweeërlei *laras* behoorende, de toon *bĕm* in n°. 21 (éen van de vijf van den eersten *laras*); de tonen *bĕm* en *pèlog* in n°. 22 (een van de andere in denzelfden laras), en de toon *barang* (één van de vijf uit den volgenden *laras*). Dat de *gong*-slagen bij elken *laras* met een bepaalden toon van de schaal zouden zamenvallen, gaat blijkens de voorbeelden in de Bijlagen volstrekt niet door; althans zoo men dien toon in de melodie, en niet soms ergens in de begeleiding heeft te zoeken.

Evenmin zijn de vijftien *kĕndangan's* of trombespelingen opgehelderd, waarvan bij elken *gĕnding* een bepaalde genoemd wordt.

De partituur der heeren Holle en Loman, die in 1879 den heer Dan. de Lange verstrekt werd [1]), is door dezen in een vergadering van het Aardrijkskundig Genootschap aldus beschreven:

„Na een korte inleiding wordt een thema, op allerlei wijzen gevariëerd, vijf of zes malen herhaald; een kleine overgang, waarbij het thema rhythmisch wordt verdubbeld, voert ons naar een tweede thema. Nadat dit tweede thema eveneens eenige malen is herhaald, keert het eerste terug; nogmaals vindt men een kleinen overgang, waarop een derde thema verschijnt; ook dit laatste wordt, evenals het eerste en tweede thema, herhaaldelijk met variatiën uitgevoerd; nog eens keert het eerste terug, en het geheele muziekstuk wordt besloten met eenige maten ritardando. Dus veel overeenkomst met de vroegere rondos. Ook de bouw der thema's wijkt niet van onzen vorm af. Het vreemde bestaat voor ons alleen in de wijze waarop in de melodie de intervallen elkander opvolgen (een natuurlijk gevolg der samenstelling van de javaansche toonladders) en de wijze waarop die melodie door de verschillende instrumenten, met allerlei versieringen omgeven, wordt uitgevoerd. Volgens bovengenoemde partitie namelijk is het samenklinken van tonen (de harmonie) geheel toevallig. Elk

[1]) Zie de daarvan nog aanwezige gedeelten als bijlage D aan het slot der hier ingeleide verhandeling.

der uitvoerenden toch speelt voor zich het thema, op eene wijze die het meest in overeenstemming is met het karakter van zijn instrument. Bij de uitvoering speelt de aanvoerder op de *rĕbab* het thema. De *soeling* verdubbelt de melodie, doch eenigzins geparaphraseerd. Dit zijn de beide dragers der melodie, doch wat zwak. Naast deze twee treden zes verschillende instrumenten op, als vertegenwoordigers van het rhythmische gedeelte. Wel volgen zij de melodie, doch slechts van verre; hun doel is, leven en beweging in het muziekstuk te brengen, door het uitvoeren der rhythmische figuren. Sterk klinkende bijtonen. De arme melodie kan dan ook slechts van tijd tot tijd, als 't ware door een hand of arm boven water te steken, bewijzen dat zij in die zee van tonen niet geheel is ondergaan. Door de verschillende octaven er ook verschil van „timbre" in de onderafdeelingen. Dat de verschillende dooreengestrengelde arabesken groote aantrekkelijkheid kunnen hebben, valt niet te ontkennen".

Op mijne beurt kan ik van de partituur van melodische slaginstrumenten, volgens opgaven uit Jogja door mij bewerkt, het volgende berigten.

De *ladrangan Girang-girang* bestaat, na de inleiding, uit vier afdeelingen van gelijke lengte. Het stuk opent met een phrase van acht noten, die met weglating der eerste noot herhaald, en met een phrase van dezelfde lengte beantwoord wordt. Deze inleiding wordt voorgedragen door den middelsten *bonang*, door *gĕnder* en *gambang* in octaven versterkt; op de slotnoot valt, naast een versterking in den bas, de eerste *gong*-slag. Hetzelfde thema wordt nu door al de instrumenten streng rhythmisch, met figuratie in de hoogere instrumenten en uitlatingen in den bas-*bonang*, overgenomen, en door *kĕtoek*, *kempoel*, *kĕnong* en *gong* geinterpungeerd; driemaal verneemt men de eerste helft, en éens de tweede; in het geheel bestaat dus de eerste afdeeling uit 4 × 8 themanoten. Zij wordt herhaald, en zoo komen wij tot den derden *gong*-slag. De tweede afdeeling heeft in de *saron*-partij hetzelfde thema, doch met rhythmische afwijking, terwijl de middelste *bonang* het figureert en de bas-*bonang* insgelijks zijne begeleiding wijzigt. Daarentegen komt in de hoogste instrumenten een ander thema van vier verschillende sneden voor den dag, dat in de derde afdeeling ook door de middenpartijen aanvaard en dus heerschende wordt. In de slotafdeeling zwijgen de hoogste partijen, en herhalen de overige met eenige vrijheid hetgeen zij in de vorige afdeeling gaven. Er is dus een rijzing van het opgewekte gevoel tot in het midden van het stuk, en van daar af een daling waar te nemen.

De beide thema's van het stuk hebben de laatste snede (de tweede helft van het inleidingsthema) gemeen. Hunne vereeniging in de tweede afdeeling maakt

deze wezenlijk tweestemmig, en hier bemerken wij slechts éens gelijknamige intervallen dadelijk na elkaar, en wel in de derde snede twee groote secunden, *limå - dådå* en *nĕm - limå*, doch met kruising der stemmen, waardoor ze verschillend gekleurd worden. Misschien is dit ontbreken van evenwijdigheid in den gang van twee zelfstandige stemmen aan opzet toe te schrijven; niet dat de Javaan daaromtrent een theorie heeft, — die hij zonder bewustheid van evenmatige toontrappen ook niet hebben kan, — maar dat zijn in bepaalde rigtingen fijn ontwikkeld gehoor zich mogelijk tegen die evenwijdigheid verzet.

Wij hebben in n°. 2 van de tweede bijlage een ander exemplaar van hetzelfde muziekstuk, niet meer dan den melodischen draad, zooals overal in deze en in de eerste verzameling. Hier ontbreekt in de inleiding de eerste noot. De eerste afdeeling geeft het eerste thema zonder herhaling; een tweede afdeeling het tweede thema, en de slotafdeeling herhaalt het eerste, in afwijking van onze partituur. Daar de beide redactiën uit denzelfden kring afkomstig zijn, wijst dit verschil op vrijheid in de uitvoering. Het wezenlijke van een *gamĕlan*-stuk is blijkbaar het thematische; evenals onze oude zangcomponisten der coloratuur en de uitwerking van den becijferden bas aan de voordragende kunstenaars overlieten, hebben de uitvinders der *gĕnding's* gerekend op het beleid der spelers onder het bestuur van hunnen aanvoerder, die voornamelijk te hunnen behoeve met den zachten *rĕbab* schijnt voor te gaan. Hetgeen door een goed orkest ten gehoore wordt gebragt, is veel rijker dan het door den schrijver onzer orkestpartijen, een zoodanige verzwaring zijner taak nog geheel ongewoon, kon worden weergegeven; een menigte toonarabesken, die hij zonder moeite zou uitvoeren, onttrekt zich nog aan zijne voorstelling in namen of open neergaande lijnen, en moest hier vereenvoudigd worden. Bovendien ontbreekt aan onze partituur nog minstens de fluit, de vedel en de liggende harp, benevens een of meer trommen, mogelijk ook een hooge en een lage *saron* en handbekkens, terwijl de afwisseling van zachter en luider spel, van toenemende en afnemende sterkte, zoomin als het tempo voorgeschreven staat.

Met dat al is onze kennis van de Javaansche muziek door de gegevens van Dr. Groneman, die als geneeskundige de beteekenis van naauwkeurige waarneming ten volle had leeren beseffen, voor het eerst op een degelijken grondslag gevestigd, terwijl wij te voren niet anders dan algemeene beschrijvingen en hoofdzakelijk ethnographische bijzonderheden bezaten. De degelijk opgezette studiën van Prof. Loman bleven door verschillende storingen onvoltooid en onbekend, en gingen voor een deel verloren. De toonmetingen van de heeren

Loman jr. en Figée, later de meer volledige van Ellis, maakten met Raffles en Poensen nagenoeg alles uit wat wij bezaten om aan dit hoofdstuk der kunstgeschiedenis eenigen inhoud te geven, en om niet meer te noemen, wij wisten niet eens, welke graad van verfijning der inlandsche toonkunst door dat een en ander vertegenwoordigd werd. Nu wij eindelijk uit de zuiverste bron omtrent de hoofdpunten zijn ingelicht, schijnen mij aan het verdere onderzoek de volgende rigtingen te kunnen worden voorgeteekend:

Vooreerst zou in de verschillende streken van Java moeten vastgesteld worden, welke toonnamen en verdere kunsttermen daar in gebruik zijn, met opgave zooveel mogelijk van de juiste beteekenis die daaraan gehecht wordt, en van de plaats van waarneming.

Ten tweede zou, eveneens in verschillende streken, moeten worden opgenomen de zamenstelling van de daar gebruikelijke *gamĕlan's*, en de tonen (met de inlandsche benamingen) die op elk der instrumenten vertegenwoordigd zijn. Naast de *gamĕlan's* komen nog de *angkloeng's* en andere meer populaire instrumenten in aanmerking; de vraag is, hoe zij zijn ingerigt, waar zij in gebruik zijn, en welke tonen zij volgens den inlander bestemd zijn te doen hooren.

Ten derde zou, waar b. v. aan hoogere burgerscholen natuurkundigen en physische toestellen (als monochorden of sonometers en sirenen) aanwezig zijn, van de gelegenheid tot toonmetingen op instrumenten van bekende herkomst moeten worden gebruik gemaakt, altijd met opgave der bedoelde javaansche tonen.

Eindelijk, en vooral, zou de pas aangevangene opteekening van stof voor partituren, door dezulken die de partijen van buiten kennen, moeten bevorderd worden. De arbeid daaraan verbonden zou belangrijk verligt worden door vereenvoudiging van het schrijfsysteem van vorst Pakoe Alam, met gebruik van stippen in plaats van letters en weglating der overbodige verbindingsstrepen, en opgave der interpunctie zooals die reeds voor onze partituur verstrekt is, — of nog eenvoudiger door het overnemen mijner wijziging van de europesche schrijfwijze. —

In hoeverre aan deze vereischten werkelijk voldaan zal kunnen worden, zal afhangen deels van den goeden wil van hen die in Indië de zaak kunnen bevorderen, deels van de mogelijkheid om in de noodige kosten te voorzien. Van het verzamelen van zangwijzen durf ik naauwelijks gewagen, daar het weinig kan opleveren tenzij men een duidelijke voorstelling heeft van de door den Javaan bedoelde betrekkelijke toonhoogten. Wat er intusschen voor deze studiën stellig te doen valt, dient niet te lang te worden uitgesteld. Reeds de bezuiniging waartoe de tijdomstandigheden ook de vorsten en aanzienlijken noodzaken, bedreigt veel van hetgeen tot de hoogere beschaving der natie be-

*

hoort, met een, wie weet hoe spoedig, verval. En dan, de Javaan heeft zich reeds vele jaren zoo bij uitnemendheid geschikt getoond om europesche muziek te leeren uitvoeren, dat het alligt niet lang meer duren zal voordat onze eigene in menig opzigt verkieslijke kunstoefening de plaats der kostbare inheemsche komt innemen, en daarmede een belangwekkende schepping van het muzikaal vermogen voor onze wetenschap op weinige overblijfselen na verloren gaat.

Leiden, Januarij 1889. J. P. N. Land.

NOOT 1.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR OVER DE JAVAANSCHE MUZIEK.

(Oorspronkelijke bijdragen zijn door een sterretje aangewezen.)

* Th. St. Raffles, History of Java, London 1817, I. p. 469 etc., met platen.

* Pfyffer von Neueck, Schetsen van het eiland Java enz., Amsterdam 1838 (naar het hoogduitsch van 1829). p. 129, 132 (zeer oppervlakkig).

* W. R. van Hoëvell, Bijdrage tot de kennis der Badoeïnen in het zuiden der residentie Bantam (Tijdschrift voor N. Indië 1845, IV, p. 335 vv. met 3 platen).

* J. A. Wilkens, Voorberigt voor zijne uitgave van het gedicht Sĕwåkå (in hetzelfde Tijdschrift 1850, II, p. 381 vv. en afzonderlijk Zalt-Bommel 1851).

* A. D. Cornets de Groot in een verslag door hem als resident van Grissee aan de Regering aangeboden in 1822 (of 1824?), en uitgegeven in het Tijdschrift 1852, II; p. 415 vv. over muziek. Het opstel moet nog ouder zijn, daar het reeds door Raffles of een zijner berigtgevers, hoewel vrij onnaauwkeurig, gebruikt is (ald. p. 432 aanteekening van G., waarschijnlijk Gericke).

F. Zamminer, die Musik und die musikalischen Instrumente u. s. w., Giessen 1855. Afbeeldingen uit Raffles van den *gambang* op p. 184 en van den *rĕbab* p. 379.

* H. Smeding, in de Mededeelingen van het Ned. Zendelinggenootschap, V (Rotterdam 1861), p. 127 vv. Beschrijving van een *gamĕlan* bij een *dĕsa*-hoofd bij gelegenheid eener bezoekreis in Kediri, Madioen en Modjokerto, Julij 1859.

A. W. Ambros, Geschichte der Musik, I, Breslau 1862, p. 78—79.

* C. Poensen in dezelfde Mededeelingen, XVI (1872) p. 75—115 bij de beschrijving van de *wajang*-spelen (in Kediri).

* V. de Serière, Javaansche Volksspelen en Vermaken. De Angkloeng of Reog (Tijdschrift voor Ned. Indië, 1874, I, p. 81—127).

P. J. Veth, Java, Haarlem 1875, I, p. 469 vv. Zeer vlugtige schets.

* Sekarkawie (Javaansch). Tweede Druk. Batavia, Landsdrukkerij, 1879.

Gamalang-muziek bij gelegenheid dat in Julij 1879 de gamelang-spelers van den onafhankelijken vorst van Solo Pangerang Raden Adipatti Ario Mangko Negoro, de Nationale Tentoonstelling te Arnhem bezoeken (Bijvoegsel behoorende bij de Arnhemsche Courant). Drie stukken uit Raffles met enkele fouten en wijziging der titels.

* Dan. de Lange in het Nieuws van den Dag van 28 Augustus 1879.

* Verslag van diens lezing voor het Aardrijkskundig Genootschap in het Algemeen Handelsblad van 28 October 1879.

* (W. Stephen Mitchell), Musical Instruments of the Javanese (Journal of the Society of Arts, Sept. 29, 1882, p. 1019—1021). Javanese Musical Instruments (ib., Nov. 3, 1882, p. 1072—73).

* F. W. Winter, Javaansche gedichten op zang voor schoolgebruik. 2e druk, herzien en verbeterd door F. L. Winter. Eerste deel. Batavia—Landsdrukkerij, 1883.

* Alexander J. Ellis, assisted by Alfred J. Hipkins, Tonometrical Observations on some existing Non-harmonic Musical Scales (Proceedings of the Royal Society, N°. 234, 1884, received Oct. 30, 1884).

* A. J. Ellis, On the musical scales of various nations (Journ. of the Soc. of Arts, April 1885

Oct. 1885, volgens het verslag van C. Stumpf in Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft. II, 1886, S. 511 ff).

* Léon Pillaut, Le gamelan javanais (le Ménestrel, n°. 2935, 3 juillet 1887).

NOOT 2.

NAMEN DER JAVAANSCHE TONEN.

I. Salèndro.

Dr. J. Groneman	*barang*	*goeloe* of *pĕnggoeloe* (Hoogjav. *djonggå, padjonggå*)	*dådå*	*limå* (Hoogj. *gangsal*)	*nĕm* of *nĕnĕm*
C. Poensen	*barang*	*goeloe* of *pĕnggoeloe* (ook *pĕnanggap, djongga*)	*tĕngah*	*limå*	*nĕm*
J. A. Wilkens	*barang*	*goeloe* of *panoenggoel*	*tĕngah*	*limå*	*nĕm*
J. L. Rhemrev	*barang*	*pĕngoeloe*	*pĕnĕloe*	*limå*	*nĕnĕm*
Onze transcriptie.	C	D	F	G	A
A. Holle (Soendalanden)[1] .	*koewing*	*bĕm*	*galimber*	*mamennis*	*soeroepan*

II. Pèlog.

Dr. J. Groneman	*lĕm*	*goeloe* enz.	*dådå*	*pèlog*	*limå* enz.	*nĕm*	*barang*
C.Poensen en J.A.Wilkens.	*manis*	*goeloe*	*tĕngah*	*pèlog*	*limå*	*nĕm*	*barang*
J. L. Rhemrev	*bĕm*	*pĕngoeloe*	*pĕnĕloe*	*pèlog*	*limå*	*nĕnĕm*	*barang*
Onze transcriptie	E	F	G	A	B	C	D
A. Holle(Soendalanden)[1].	*koewing*	*bĕm*	*galimber*	*sorog mamennis*	*mamennis*	*soeroepan*	*sorog koewing*

NOOT 3.

INTERVALLEN DER JAVAANSCHE TOONSTELSELS IN GELIJKE HALVE TONEN ($^1/_{12}$ OCTAAF).

I. Salèndro.

barang	0	9.49 (9.72)	6.88 (7.16)	4.94 (4.72)	2.55 (2.40)
goeloe	2.51 (Ellis 2.28)	0	9.39 (9.44)	7.45 (7.00)	5.06 (4.68)
dådå	4.82 (〃 4.84)	2.31 (2.56)	0	9.76 (9.56)	7.37 (7.24)
limå	7.06 (〃 7.28)	4.55 (5.00)	2.24 (2.44)	0	9.61 (9.68)
nĕm	9.45 (〃 9.60)	6.94 (7.32)	4.63 (4.76)	2.39 (2.32)	0

---

[1]) Vgl. Noot 4.

II. Pèlog.

bĕm	0	10.77 (10.98)	9.25 (9.61)	7.07 (6.52)	5.45 (5.23)	4.28 (4.11)	2.36 (2.78)
goeloe	1.23 (Ellis 1.02)	0	10.48 (10.63)	8.30 (7.54)	6.68 (6.25)	5.51 (5.13)	3.59 (3.80)
dådå	2.75 (〃 2.39)	1.52 (1.37)	0	9.82 (8.91)	8.20 (7.62)	7.03 (6.50)	5.11 (5.17)
pèlog	4.93 (〃 5.48)	3.70 (4.46)	2.18 (3.09)	0	10.38 (10.71)	9.21 (9.59)	7.29 (8.26)
limå	6.55 (〃 6.77)	5.32 (5.75)	3.80 (4.38)	1.62 (1.29)	0	10.83 (10.88)	8.91 (9.55)
nĕm	7.72 (〃 7.89)	6.49 (6.87)	4.97 (5.50)	2.79 (2.41)	1.17 (1.12)	0	10.08 (10.67)
barang	9.64 (〃 9.22)	8.41 (8.20)	6.89 (6.83)	4.71 (3.74)	3.09 (2.45)	1.92 (1.33)	0

NOOT 4.

DE TOONSTELSELS IN DE PREANGER.

Prof. A. D. Loman had, een twintigtal jaren geleden, omtrent de gamĕlan in de Preanger belangrijke gegevens verzameld op grond van zijne besprekingen met den heer Adriaan Holle, die al de instrumenten zelf bespeelde en vele stukken van buiten kende. Van die aanteekeningen is door omstandigheden een groot deel verloren gegaan; uit het overige heeft de goedheid van den schrijver mij iu staat gesteld, het volgende op te maken.

Voor het *Salèndro*-stelsel vind ik in de papieren deze opgave:

bĕm	*galimber*	*mamennis*	*soeroepan*	*koewing*
D	E	G	A	C

Daarbij staat met potlood: *de galimber is tusschen e en f.*

Willen wij deze soendanesche toonnamen met die uit Jogjå vergelijken, dan hebben wij een punt van uitgang aan de twee opgaven, dat de *rĕbab*, het strijkinstrument, gestemd is in *bĕm* en *soeroepan*, en dat die stemming in D en A geschiedt. De jogjåsche berigten doen ze plaats hebben in *goeloe* en *nĕm*. Derhalve mogen wij stellen: *bĕm* = *goeloe*, *galimber* = *dådå*, *mamennis* = *limå*, *soeroepan* = *nĕm* en *koewing* = *barang*.

Toevallig zijn de europesche toontrappen waarmede de soendanesche in het ruw vergeleken worden, geheel dezelfde waartoe ik gemakshalve de jogjåsche herleid had, mits men de potloodaanteekening in het oog houdt. Mijne metingen toonden, dat de *galimber* = *dådå* nader bij F dan bij E ligt. Ik begon de lijst met *barang* = C omdat ik den saron tot basis neem, terwijl de heeren Holle en Loman met *bĕm* = *goeloe* beginnen evenals Wilkens (Voorber. *Sewåkå*, p. XII). Een grondtoon kent de javaansche muziek niet, en *goeloe* is b. v. de laagste toon op den *rĕbab*, terwijl de *saron* met *barang*, de *gambang* met *nĕm* aanvangt enz.

(Overigens is de *Salèndro*-ladder van Wilkens, G A C D E (met *goeloe* aanvangende) stellig verkeerd; die reeks zou enkel bruikbaar zijn als men *barang* G noemde. Er moet wel eene aanteekening met een andere dooreengeward zijn.)

Voor *Pèlog* luidt de opgave der bewuste papieren:

sorog koewing	*koewing*	*bĕm*	*galimber*	*sorog mamennis*	*mamennis*	*soeroepan*
D	E	Fis	G	A	B	C

Ook hier wordt de stemming van den *rĕbab* als *bĕm* en *soeroepan*, doch tevens als Fis en Cis vermeld; bij het laatste zou men C vermoeden, doch het moet een zuivere quint zijn, en op het strijkinstrument grijpt men toch de toonhoogte die men noodig heeft. Hierop afgaande, verklaar ik *sorog koewing* als *barang*, en zoo vervolgens, en verkrijg twee opmerkelijke uitkomsten. Vooreerst de soendanesche namen *bĕm* enz. tegenover dezelfde middenjavaansche als daar aanstonds bij *Salèndro;* ten tweede, bijzonder toevallig, alweder dezelfde ruwe vergelijking met europesche toontrappen als die ik ten behoeve der transcriptie had aangenomen. Slechts lette men op deze twee punten: Eerst de Fis waar ik F schrijf; de heeren Holle en Loman hebben echter een toonladder *Widjaja* (d. i. "triomf," mij van elders niet bekend), die van *Pèlog* alleen verschilt doordien zij F in plaats van Fis heeft, en de beide *sorogs* weglaat — dus de zoogen. *bĕm*-ladder van pag. 10; — voor haar wordt ook de *rĕbab* in F en C gestemd. Voorts den *barang* als hulptoon, waar ik (om den naam) *bĕm* (soend. *koewing*) voor den jongeren moet houden. Doch ook Wilkens geeft (p. XIII) op gezag van zijn soerakartaschen zegsman *barang* als hulptoon op, terwijl hij dezelfde europesche intervallen als ik bijbrengt, slechts een toon hooger geschreven, en ook ditmaal met *goeloe* (soend. *bĕm*) aanheft. Die *barang* als hulptoon maakt dan ook geen bezwaar. Want al is onze *bĕm* zoowel als *pèlog* eerst later ingeschoven, die toon wordt toch, waar men niet de volle *Pèlog*-reeks van 7 tonen aanwendt, beurtelings met *barang* toegepast (vgl. hierachter § 10 bij den *gambang*), en kan zeer wel in sommige streken de meer gebruikelijke geworden zijn, zoodat hij als de eigenlijke *koewing* van het *Pèlog*-stelsel, en de *barang* als zijn plaatsvervanger (*sorog koewing*) beschouwd werd.

De overeenstemming der toonladders van Jogjå en de Preanger is dus in hoofdzaak vastgesteld.

Omtrent de beteekenis der soendanesche toonnamen heeft Prof. Kern mij slechts in zooverre kunnen inlichten, dat *goewing* "gespleten", *gĕmbèr* (van waar mogelijk het opgegevene *galimber*) het "krijten" van een kind, en *mĕnis* (grondwoord van *mamĕnis*) "rond" of "mollig" beteekent. Dat "gespletene" zou op de splitsing in "*koewing*" en "*sorog koewing*" (jav. *bĕm* en *barang*) bij *Pèlog* kunnen wijzen; de andere beide namen zouden van denzelfden aard zijn als ons europeesch *B durum* en *B molle*, of de arabische benamingen voor den lageren en den hoogeren toon eener octaaf als den "brommer" en den "schreeuwer". *Soeroepan* is nog geheel onverklaard. De toepassing van den naam *bĕm* wijst reeds op een jongeren oorsprong der soendanesche naamgeving, waarbij men van *Pèlog* in plaats van *Salèndro* uitging.

DE GAMĔLAN TE JOGJÅKARTÅ.

DOOR

Dr. J. GRONEMAN.

De reden waarom hier enkel over den *gamělan* te *Jogjåkartå* gehandeld wordt, is deze, dat ik in mijne studie der javaansche muziekoefening tot dit rijk beperkt ben, zoolang mijn beroep mij aan mijne woonplaats bindt, en ik dus de gelegenheid mis om plaatselijke verschillen, die in andere gewesten zonder twijfel voorkomen, persoonlijk te onderzoeken [1]). Zoo herinner ik mij, dat de voormalige regent van Bandoeng, *radèn adipati Wira Nata Koesoema*, tijdens mijn verblijf aldaar, een *tjělěmpoeng* uit de Vorstenlanden ontving, als een speeltuig dat in West-Java niet of minder bekend was.

Daarentegen beweert men, dat de javaansche muziek in die Vorstenlanden, evenals de dans vooral in Jogjåkartå, haar hoogste ontwikkeling bereikt heeft [2]); en ik vertrouw daarom, dat de hier bestaande *gamělan* het best als de type van alle javaansche beschreven kan worden [3]).

[1]) Voor een deel aan deze verschillen, voor een ander deel aan verkeerde inlichtingen of onnauwkeurige schriftelijke bronnen, moet ik de verschilpunten toeschrijven, die de bespreking van den *gamělan* in Veth's *Java* bij vergelijking met de mijne aanbiedt, en die het overbodig is hier telkens aan te wijzen.

[2]) Van de geheel uit bamboe vervaardigde *angkloeng* geldt het tegendeel. Ik zag en hoorde die nergens beter en welluidender dan in de *Priangan*-landen („Preanger"), als stellen van vele door verschillende spelers behandelde schud-instrumenten.

[3]) Een der meest ontwikkelde regenten van Midden-Java sprak mij dezer dagen over den achteruitgang van de javaansche kunst en kunstnijverheid, vooral ten gevolge van de toenemende armoede

§ 1. De naam *gamĕlan*.

Het woord *gamĕlan*, samengesteld uit *gamĕl* (werktuig) en het achtervoegsel *an*, beteekent een stel muziekinstrumenten, dat zelfstandig of tot begeleiding gebruikt wordt, evenals *gamĕli* „muziekmaken" en „met muziek begeleiden" wil zeggen. Het mag dus niet, zooals vele Europeanen ten gevolge van nalatige uitspraak doen, *gamĕlang* worden geschreven.

§ 2. De beide toonstelsels, *salèndro* en *pèlog*.

Heewel vele *gamĕlan*'s onderling meer of min verschillen, zoowel in samenstelling als in toonhoogte en geluid, kan men ze alle tot twee stelsels terugbrengen: de meer eenvoudige *gamĕlan sĕlèndrå* of *salèndro*, [1]) en de vermoedelijk veel jongere *g. pèlog*. *Laras miring* is niet een afzonderlijk derde stelsel, maar slechts een afwijkende (letterlijk: „overhellende") stemming, die door een geringe verhooging van één der vijf tonen van den *salèndro*, en alleen bij een paar instrumenten, verkregen wordt. Dat die toon, de *barang*, hierdoor aan dien van den *pèlog* gelijk zou worden, en men dus, door de beide bijkomende tonen van dit stelsel weg te laten, dezelfde *laras* zou verkrijgen, zooals wel eens beweerd wordt, is onjuist. Vooreerst omdat ook andere gelijknamige tonen der beide stelsels in waarde onderling verschillen, en bovendien omdat de af-

van hoofden en minderen. Overal waar hij op zijn reizen kwam, had hij dit treurig feit waargenomen, vooral sedert de uitbreiding der spoorwegen, waardoor de lokale eigenaardigheden verloren gaan, en door het voortdringen der Chinezen in 't binnenland.

De *gamĕlan*'s van vele, niet het minst van de mindere hoofden waren in 't bezit van Chinezen overgegaan, en de *gamĕlan*-spelers verdwenen.

Te *Koetå-ardjå* trachtte zijn gastheer, de regent, hem toch de gebruikelijke eer te bewijzen, maar zonder goed gevolg, en hij eindigde met zich bij zijn gast te verontschuldigen door de bekentenis, dat hij zijn *gamĕlan*-spelers van heinde en ver bijeen had doen zoeken, en dat zij daarom elkander niet verstonden.

Geen wonder dat de toonkunst daaronder lijdt, en de kennis der toonstukken verloren gaat.

Zelfs te *Tjĕlatjap*, waar de achteruitgang nog door de vroegere afzondering tegengehouden werd, begint die met het toenemend spoorwegverkeer zich te doen gelden.

Alleen in de Vorstenlanden wordt nog *goed* gespeeld, omdat de Vorsten en enkele andere grooten daar nog goede spelers onderhouden kunnen en anderen doen opleiden. Maar te *Soeråkartå* worden de oude *gĕnding*'s (toonstukken) meer en meer door nieuwe verdrongen. Te *Jogjåkartå* niet. Daar hoort men nog 't oude, en houdt men er zich bij omdat het *goed* is.

Hoe lang zal dit nog duren? Want de algemeene achteruitgang woekert ook dáár.

[1]) Tegenwoordig zegt en schrijft men meest het laatste; vroeger (zie § 23) *soerèndrå*.

wijkende stemming van den *barang* der *laras miring* alleen twee instrumenten geldt, en daarop slechts door een geringe verplaatsing van één der vingers (een daling langs de snaren van den *rĕbab*, of een onvolkomen afsluiten van den *soeling*) gevormd wordt, en dus bij geen der andere instrumenten voorkomt.

Toch is elke stemming, die van de beide toonschalen afwijkt, *miring*, omdat zij afwijkt, d. i. onjuist, onzuiver is. Daarom noemt de Javaan ons spel aldus, wanneer wij zijn melodiën op een onzer instrumenten trachten terug te geven, op een piano b. v., en wel omdat de betrekkelijke waarde der tonen onzer akkoorden niet met die der tonen van zijn toonschalen overeenstemt.

Deze toonladders zijn voor de beide *gamĕlan* stelsels niet dezelfde. Die van den *salèndro* bestaat uit vijf tonen, die van den *pèlog* uit zeven in iedere octaaf, waarbij de gelijknamige niet alle gelijkluidend zijn, en twee nieuwe tonen *bĕm* en *pèlog*, tusschen den tweeden en derden (als men den *nĕm* als eersten beschouwt) en tusschen den vierden en vijfden ingeschoven worden, en min of meer de rol van dissonerende intervallen vervullen.

De onderlinge toonverhoudingen zijn bij alle behoorlijk gestemde *gamĕlan*'s van hetzelfde stelsel dezelfde, doch het geheel kan bij den eenen *gamĕlan* een weinig hooger of lager staan dan bij den anderen. Iets als een vasten orkesttoon hebben de Javanen niet; de grondtoon van elke schaal, de *nĕm*, kan evengoed met onze B of C overeenkomen. als daartusschen of daarbuiten liggen.

Op dien grondtoon volgt bij den *g. salèndro* de *barang*, dan de *goeloe* (*pĕnggoeloe* [1]) of *djonggå* (*padjonggå*), de *dădă*, de *limå* of *gangsal*; daarop weder 't octaaf van de *nĕm*, enz. [2])

In plaats van ons „laag" en „hoog" zeggen de Javanen „groot" (*gĕdé* in 't Laag-, *agĕng* in 't Hoog-Javaansch) en „klein" (*tjilik* of *alit*); en zoo spreken zij van *barang agĕng* en *barang alit* als de laagste en hoogste tonen van den *saron salèndro* [§ 10], enz.

Bij den *g. pèlog* volgen op *nĕm* de *barang*, de *bĕm*, de *goeloe* (*djonggă*), de *dădă*, de *pèlog* [3]), de *limå* (*gangsal*), dan weder de *nĕm*, enz. [4]).

---

1) Niet te verwarren met *pĕngoeloe*, hetwelk een geheel ander woord is, van *oeloe* (hoofd) afgeleid.

2) Van twee benamingen van één toon is de tweede hoogjavaansch of *Kråmå*.

Limå of *gangsal* beteekent "vijf"; *nĕm* (of *nĕmĕm*) "zes"; *goeloe* of *djonggă* "hals", en *dădå* "borst". *Barang* heeft velerlei beteekeningen: "zaak", "voorwerp", "stof" enz., ook "rondbrengen". [*Bĕm* is het perzische *bamm*, de naam van de laagstklinkende luitsnaar en van haren toon. L.]

3) *Pèlog*, verbaalvorm *mèlog*, is afwijken, ongelijk zijn (ongeveer als *miring*); b. v. bij een trap van treden van één voet, waarvan één trede meer of minder dan een voet bedraagt, dus ongelijk is aan de anderen.

4) Niettemin is de *saron salèndro* van beneden naar boven gestemd in *barang agĕng*, *djonggå*, *dădå*,

Stellen wij nu den *nĕm* van den *salèndro* gelijk met B, dan valt de *barang* tusschen Cis en D, de *goeloe* ongeveer op E, de *dådå* tusschen Fis en G, en de *limå* iets lager dan A [1]).

Bij den *g. pèlog*, des noods van hetzelfde paar *gamĕlan*'s, kan dan de *nĕm* [in 't ruw] met onze A, de *barang* met B, de *bĕm* met een lage Cis, de *goeloe* met D, de *dådå* met E, de *pèlog* met Fis, en de *limå* met een lage Gis overeenstemmen.

Deze vergelijkingen zijn echter niet volkomen juist, vooral niet voor alle tonen [2]); het juiste verschil zal wel alleen door behoorlijke toonmetingen op goed gestemde instrumenten bepaald kunnen worden. Dat daarvoor de hulp van een met zuiver gehoor begaafd Javaan [3]) onmisbaar is, van een ervaren toonkenner en stemmer, zooals die ook onder de *nijågå*'s of *gamĕlan*-spelers wel gevonden worden, spreekt van zelf; want het overbrengen van een *gamĕlan* van den *kraton*, of van den eenen *dalĕm* naar den anderen, kan reeds ontstemming ten gevolge hebben, en den *panéwoe gending*, of wie anders de taak van dien hofbeambte vervult, tot stemmen (*nglaras*) verplichten [4]).

---

gangsal, *nĕm* en *barang alit*; de *s. Pelog* in *bĕm*, *djonggå*, *dådå*, *pélog*, *gangsal*, *nĕm* en *barang*, en bewegen zich de melodiën, in de Bijlagen genoteerd, in dienzelfden omvang.

[1]) [Daar de volstrekte toonhoogte waarop de *gamĕlan*'s gestemd zijn, niet overal dezelfde is, en de vergelijking met onze tonen dan ook bij onze zegslieden nog al uiteenloopt, is voor de transcriptie onzer muzikale bijlagen het volgende stelsel aangenomen (vgl. pag. 7 vv. en 22):

SALÈNDRO: *barang* C, *goeloe* D, *dådå* F, *limå* G, *nĕm* A.

PELOG: *bĕm* E, *goeloe* F, *dådå* G, *pèlog* A, *limå* B, *nĕm* C, *barang* D. — L.]

[2]) Ik nam ze met behulp van een op orkesttoon staande stemvork voor A, en schatte de anderen naar mijn vrij goed gehoor, op de *gamĕlan*'s van den Rijksbestuurder, en herhaalde ze met behulp van een viool. Andere proefnemingen, op de *gamĕlan*'s van *pangéran adipati Pakoe Alam* en van *pangéran arjå Adi Winåtå* gaven ongeveer, maar niet volkomen dezelfde uitkomsten. Dat kan aan mij liggen evengoed als aan de stemming der instrumenten.

[3]) Niet alle Javanen hebben een goed, fijn gehoor; maar die dat hebben, verlangen een *zuivere* stemming, o. a. de Rijksbestuurder, van wiens *gamĕlan's* mijne *saron's* zijn. [Op deze *saron's* zijn terstond na aankomst in de eerste week van September 1887 de noodige toonmetingen met behulp der toestellen van het Physisch Kabinet der Leidsche Universiteit uitgevoerd. Zie de uitkomsten in noot 3 achter de voorrede. L.]

[4]) De stemming van nieuwe instrumenten geschiedt in den regel naar oude van erkend goede stemming. Niet echter naar een daarvoor bepaald aangewezen of voor vast aangenomen stel. — Men neemt òf zeer oude, goed gestemde en toonhoudende *saron*-staven, of, beter nog, de veel minder veranderende houten *gambang*-staven. De tonen mogen volstrekt niet onzuiver zijn; een verschil van $^1/_4$ toon [als waarvan anderen gewagen] zou niet geduld worden, omdat het onzuiver zou klinken. Anders natuurlijk bij straat*gamĕlan's* als die in 1882 te Londen bespeeld werd, en van Soerabaja door zekeren W. M. (zich noemende Walkert) was aangevoerd.

§ 3. De klank van den *gamĕlan*.

Men begrijpt dat niet alle *gamĕlan*'s een even krachtigen, noch ook een even welluidenden toon hebben. Dit hangt natuurlijk van velerlei oorzaken af; onder meer van het aantal, de grootte, de toonhoogte en de zuivere stemming der verschillende instrumenten, alsook van de hoedanigheid van het metaal of het hout waarvan zij vervaardigd zijn. Het onderscheid tusschen de beide uitersten in dezen, tusschen de *kjahi*'s *Goentoer Sari* of *Ardjå Nĕgårå* of andere van den kraton, en menigen hoogst onvolledigen en wanklinkenden *dèså-gamĕlan*, is niet minder groot dan dat tusschen een nieuwen vleugel uit eene onzer beste pianofabrieken en een afgeleefde, harde en niet meer toonhoudende „trommelkast". De *gamĕlan*'s hebben echter dit boven de piano's voor, dat zij door ouderdom en gebruik niet bederven.

Dat de oudste van alle vorstenlandsche, en vermoedelijk van alle javaansche *gamĕlan*'s, de *kjahi Moenggang*, minder goed klinkt dan de beste of zelfs de middelmatige van veel lateren tijd, ligt niet zoozeer aan den minstens vier eeuwen langen duur van zijn bestaan, als aan den ruwen eenvoud zijner samenstelling, en belet niet dat hij als *poesåkå* of erfstuk van Mataram de eerste en heiligste aller *gamĕlan*'s is.

§ 4. Bestanddeelen van den *gamĕlan*.

Elke *gamĕlan* bestaat uit een aantal instrumenten van verschillende soort. Niet alle soorten zijn bij elken *gamĕlan* vertegenwoordigd, en het aantal stukken (*ritjikan*) van dezelfde groep is niet altijd even groot. Bij het *pèlog*-stelsel komen speeltuigen voor, die bij den *salèndro* steeds ontbreken, zooals de *bĕndê*'s, de *kĕmpjang*'s en andere; en terwijl de *kjahi Goentoer Sari* en de *gamĕlan*'s van den Rijksbestuurder ieder tot zestien *saron*'s tellen (4 *dĕmoeng*'s, 8 *saron*'s in engeren zin, 2 *sĕlĕnto*'s, 1 *pĕking* en 1 *tjĕloering*), stellen vele andere *gamĕlan*'s zich met zes *saron*'s (2 *dĕmoeng*'s en 4 *saron*'s in engeren zin) tevreden. Niet altijd uit mindere weelde. De beide *gamĕlan*'s *sĕkati* (*pèlog*), die gedurende de *sĕkatèn*-week op het voorplein van den *mĕsdjid* [moskee] een hoofdrol ver-

[1]) Zie over dezen van 't oude rijk van Balambang op dat van Dĕmak en later op dat van Mataram overgeganen *gamĕlan* mijn uit te geven plaatwerk: *De garĕbĕg's te Jogjåkartå*. Over den *kjahi Ardjå Nĕgårå* mijn bij de firma E. J. Brill te Leiden uitgegeven plaatwerk: *In den kĕdaton* [„kraton"] *te Jogjåkartå*. Voorts hierbeneden § 23.

vullen (de *kjahi*'s *Goentoer madoe* en *Någå*) hebben ieder slechts één *bonang* (*bonang baroeng*) en vier *saron*'s (1 *dĕmoeng*, 2 *saron*'s i. e. z. en 1 *pĕking*), geen *rĕbab*, geen *kĕndang* of *kĕtipoeng*; maar daarentegen een groote trom of *bĕdoeg* [1]).

De eenvoudigste der thans nog bestaande *gamĕlan*'s is zeker de pasgenoemde *kjahi Moenggang*. Hij telt niet meer dan vier *bonang*'s, ieder van slechts drie klankbekkens, één *kĕndang* en één *kĕtipoeng* (die later blijkbaar vernieuwd zijn) een *kĕnong*, twee *bĕnde*'s (bij uitzondering als *salèndro*) en een paar *rodjèh*'s. Hij leent zich geenszins tot het voortbrengen van tal van *gĕnding*'s, maar doet elken Zaterdag-avond hetzelfde eeuwenoude toonstuk over den *aloen-aloen* klinken, en brengt dan zelfs de *gamĕlan*'s *sĕkati* tijdelijk tot rust, wanneer die in de *sĕkatĕn*-week zes dagen en nachten doorspelen en aan alle andere speeltuigen in de hoofdplaats het zwijgen opleggen.

Gaan wij nu de verschillende instrumenten van den volledigen tegenwoordigen *gamĕlan* na.

Vooreerst zij opgemerkt, dat hij twee snaartuigen, één blaasinstrument, twee of drie trommen en één houten slagspeeltuig telt. Al de overige zijn slaginstrumenten van metaal, een bronsmengsel dat de Javanen *gångså* noemen, met welk woord evenzeer de *gamĕlan* zelf in Hoog-javaansch aangeduid wordt. Elke *bonang*, evenals iedere *saron*, iedere trom, elk stel *gong*'s, enz. vormt één *pangkon*, d. i. een stuk of stel stukken, dat door één *nijågå* bespeeld, letterlijk: op den schoot gehouden wordt (van *pangkoe*, schoot, met het achtervoegsel *an*), zooals met de trommen inderdaad wel gebeurt [2]).

Als hoofdinstrumenten gelden in den regel de *rĕbab* en de *kĕndang*. Wanneer de *kraton-gamĕlan*'s luide aan *garĕbĕg*-optochten deelnemen, dan wordt de *rĕbab* en (als de *gamĕlan* een *bĕdoeg* medevoert) ook de *kĕndang* niet bespeeld, maar met geurige bloemensnoeren behangen en door *loerah*'s *gĕnding* (aanvoerders der *gamĕlan*-spelers) als de vertegenwoordigers van den ganschen vorstelijken *gamĕlan* onder gele *pajoeng*'s of *songsong*'s (zonneschermen, tevens waardigheidsteekens) vooruitgedragen.

---

[1]) Zie over de *sĕkatèn* en de *gamĕlan's sĕkati* mijn bovengenoemd *garĕbĕg*-plaatwerk.

[2]) De *nijågå*'s zitten in den regel op den vloer. Er zijn *nijågå's*, die alle instrumenten spelen, andere meer dan één, enkelen slechts een enkel. *Gong's*, *kĕnong's*, *kĕtoek's*, *kĕmpoel's*, *bĕdoeg's*, *bĕnde's* enz. kunnen door ieder, die hun rol in de *gĕnding's* kent, geslagen worden. Weinigen spelen den *rĕbab* of den *kĕndang* goed. Doch dezen spelen ook de *bonang's* en *saron's* of *gambang's* met gemak. Alle *nijågå's* bespelen den *salèndro* en den *pèlog*, maar er zijn er die bij voorkeur een van beide behandelen.

Daarom beschouwen wij deze instrumenten het eerst, en beginnen met den *rĕbab* van zijn fraaien, kunstvol besneden en met kleur en goud bewerkten standaard (*plantjå*) te nemen. Aan een zoo kostbaar voorwerp voegt een weelderige rustplaats [1]).

§ 5. De *Rĕbab.*

De *rĕbab* is een tweesnarig strijkinstrument, naar men beweert van perzischen oorsprong [2]). Het heeft een zeer langen, fijn gedraaiden, rolronden ivoren hals, die onwillekeurig aan den stijl van sommige indische of achterindische tempels doet denken, en een veel korteren, even fijn bewerkten voet (*lĕmahan*). De hals heet *watangan* en zijn topstuk *mĕnoer*. Tusschen hals en voet vormt een halve ovale *kĕlapa-* [klapper-] schaal (*batok*), overspannen met een stuk van een buffelblaas (*kĕndangan* [3])) den zangbodem. De achterzijde van dit gedeelte is gewoonlijk met fluweel en gouden boorden versierd. Twee zeer lange, in den stijl van den hals en den voet bewerkte ivoren schroeven (*manol*) dienen in 't bovengedeelte van den hals tot bevestiging en spanning der geelkoperen snaren, die uit één stuk bestaan, dat als een lus om den voet geslagen en om een ivoren knopje vóór aan den voet gekruist is. Nabij het boveneinde van den zangbodem rust onder die snaren een zeer lage geknopte houten kam (*santĕn*) op het strak gespannen vel.

De snaren worden gestemd in *goeloe* en *nĕm* (ik noem in deze opgaven steeds den lageren toon het eerst en dan den hoogeren of de hoogere naar volgorde). De speler plaatst het instrument vóór zijne gekruiste beenen op den grond rechtstandig, met de snaren naar voren; legt de linkerhand om den hals, en bepaalt de tonen door de vingers los op de snaren te leggen, zonder die tegen den hals aan te drukken; en beweegt dan den zeer slap gespannen, behoorlijk geharsten, boogvormigen strijkstok (*gòsok*), door de rechterhand aan het ondereinde als een schrijfpen gevat, gelijkmatig over de snaren heen en weder. De Javaan noemt dit *gòsok* (ook *kosok* geschreven), d. i. vegen of wrijven.

Het geluid is voor ons gehoor onzeker, onzuiver, min of meer krassend; het herinnert nooit aan de flageolettonen onzer violen, doch verschilt bij onder-

---

[1]) Voor langduriger rusttijden wordt de *rĕbab* in een eigen kist, soms ook wel in een glazen wandkast, geborgen.

[2]) [Hij komt onder denzelfden naam reeds in de Xe eeuw bij de Arabieren voor. Zie de beschrijving in mijne *Recherches sur la gamme arabe*. L.]

[3]) [D. i. trommelvel; zie § 6. L.]

scheidene instrumenten veel in toon en kracht. Wij behooren echter te bedenken dat ons gehoor, aan andere toonverhoudingen gewoon, niet met dat van den anders ontwikkelden Javaan overeenkomt, en mogen dus niet als volstrekt onzuiver veroordeelen wat wij niet dadelijk vatten. Eerst op den duur heb ik èn melodie èn harmonie in de *gamĕlan*-muziek leeren waardeeren, en thans klinkt mij die niet meer valsch, tenzij ze op slechte instrumenten voortgebracht wordt, die alleen hun eigen wanluidendheid bewijzen.

§ 6. De *Kĕndang* en *Kĕtipoeng*.

De *kĕndang*, ofschoon door spanning der trommelvellen min of meer stembaar, vereischt geene bepaalde toonhoogte; hoewel de speler er verschillende doffe tonen aan ontlokt, door met de rechterhand, of met de palm of de vingers daarvan het groote, en met de linkerhand het kleinere vel te bewerken, terwijl hij de trom òf in zijn schoot houdt (*mangkoe*) of op haar houten schraag (*bantjik*) vóor zich legt.

In bescheidener zin geldt hetzelfde van den *kĕtipoeng* [1]), die hoewel kleiner in vorm aan den *kĕndang* gelijk is. Die vorm wordt bepaald door een over de lengte licht gewelfd, min of meer kegelvormig toeloopend, *nångkå*- of *djati*-houten tonnetje uit één stuk, dat aan de beide einden met een door een ringvormigen *rotan*-band omsloten vel van schapen-, of beter nog, hertenleder afgesloten is. Evenals bij onze trommen worden beide vellen door (lederen) zigzagswijze heen en weder loopende koorden, en over die koorden loopende (*rotan*-) lussen, gespannen.

Bij kostbare *gamĕlan's* munten ook deze speeltuigen uit door rijke versiering, in meestal rood of bruin geverfd en verguld snijwerk bestaande. De houten schragen of *bantjik's* bestaan eenvoudig uit een paar, door een dwarsbalk verbondene, van boven zadelvormig uitgesneden klampen.

§ 7. De *Soeling*.

De *soeling*, 't eenige doch minder gebruikte blaasinstrument, is een met vier, vijf of zes toongaten beboorde *bamboe*-buis (liefst van *pring woeloeh*), die alleen aan 't boveneinde ('t mondstuk) door een geledingsdwarsschot afgesloten is. Dit

1) Ik neem de namen der instrumenten mannelijk, omdat zij als *poesåkå's* vóor den eigennaam het mannelijke praedicaat *kjahi*, nooit, zooals sommige andere voorwerpen, b. v. een vorstelijke *prahoe* [prauw], het vrouwelijke praedicaat *njahi* bekomen.

boveneinde is aan de onderzijde een weinig schuin afgesneden, zoodat een klein segment van 't dwarsschot weggenomen, en daarachter een half-eironde opening gevormd is. Een platte, dunne bamboe-ring, om dat uiteinde (dus om 't dwarsschot) gelegd, geleidt de tusschen dat dwarsschot en den ring ingeblazen lucht naar de half-eironde opening, waartoe alleen de onderrand van 't mondstuk tusschen de lippen gebracht wordt.

Hoewel twee verschillende *soeling's*, éen *salèndro* en een *pèlog*, zouden kunnen voldoen, heeft men er gewoonlijk *vier:* éen voor den *salèndro;* twee voor den *pèlog*, den eenen met den *barang*-toon, den anderen met den *bĕm*, en nog een, die bij den *salèndro* en den *pèlog* gebruikt kan worden. Bij allen wordt de *goeloe* gevormd als alle openingen gesloten, de *dådå* als zij alle geopend zijn [1]).

De *soeling salèndro*, die vier toongaten heeft, geeft den *limå*, den *nĕm*- of den *barang*-toon, wanneer alleen 't onderste toongat (4), of de beide onderste (4 en 3) of de drie onderste (4, 3 en 2) opengelaten worden.

De *soeling-barang* en *-nĕm* (dus genoemd naar de *laras barang* en *-nĕm*, waarbij zij gebruikt worden, en waarover later meer) hebben ieder vijf openingen. Door de onderste (5), de beide onderste (5 en 4) of de drie onderste (5, 4 en 3) open te laten doet men den *pèlog*, den *limå* of den *nĕm* spreken, en door ook nog de tweede daarbij te openen, wekt men bij den *soeling barang* den *barang*-toon, bij den *soeling-nĕm* den *bĕm*.

De vierde *soeling* heeft zes toongaten, en geeft, als alleen 't onderste (6) geopend blijft, den toon die bij den *salèndro* als *limå*, bij den *pèlog* als *pèlog* geldt, terwijl de *limå* van dit stelsel gevormd wordt door de beide onderste toongaten te openen (6 en 5). De drie onderste gaten (6, 5 en 4) geopend, geven den *nĕm*, en de vier onderste (6, 5, 4 en 3) den *barang* der beide toonschalen, terwijl eindelijk de *bĕm* van den *pèlog* gevormd wordt door de vijf benedengaten (6, 5, 4, 3 en 2) te openen.

§ 8. De *Bonang*'s.

De *rĕbab*, en bij uitzondering ook de *soeling*, leiden de melodie, en de eerste wordt daarom gewoonlijk door den *loerah gĕnding*, den voorganger der andere *nijågå*'s, bespeeld. Waar geen *rĕbab* als zoodanig dienst doet, zooals bij de *gamĕlan*'s *sĕkati* of bij *garĕbĕg*-optochten, nemen de *bonang*'s die taak geheel over, en dan is het meestal weder de *loerah gĕnding*, die met dit instrument zijne volgers leidt.

---

1) [In verband met het volgende zou men het omgekeerde vermoeden. L.]

Een volledige *gamĕlan* telt drie *ritjikan*'s van dien naam, waarvan de grootste en zwaarste *bonang pĕnĕmboeng*, de tweede, die een octaaf hooger staat, *baroeng*, en de derde en kleinste, nog een octaaf hooger, *pĕnĕroes* heet. Dit belet niet, dat bij iederen *bonang*, de laagste *barang* steeds *gĕdé* of *agĕng*, de hoogere *tjilik* of *alit* genoemd wordt.

Elke *bonang* heeft bij den *gamĕlan salèndro* tien, of beter, twee rijen van vijf; bij den *pèlog* veertien, of twee rijen van zeven bekkens, en omvat dus twee octaven, waarvan de hoogere vlak vóor den speler door de eerste rij bekkens, de lagere door de tweede rij gevormd wordt.

In de eerste rij heeft de *bonang salèndro* van links naar rechts eerst den *goeloe*, dan den *dådå*, in het midden den *limå*, voorts den *nĕm*, en eindelijk den *barang tjilik*; in de tweede rij staan weder van links naar rechts, in omgekeerde orde *barang gedé*, *nĕm*, *limå*, *dådå* en *goeloe*. De octaven worden dus gevormd door de beide middenbekkens, of de diagonaalsgewijs overeenstemmende zijbekkens der beide rijen bijeen te nemen.

Elk bekken bestaat uit een vrij zwaren en breeden, van onderen open en daar in diameter een weinig kleineren, van boven wijderen en overdekten metalen ring, waarvan het dak lichtgewelfd, en in het midden nog door een koepelvormige verhooging (*pĕntjoe*) gekromd is. Deze *pĕntjoe*'s ontvangen de slagen der rolronde, aan 't einde met touw of laken, beter nog met *karèt* (elastieke hars) omwoelde *taboeh*'s of klepels, waarvan de speler er een in iedere hand houdt. De *bonang*-tonen worden niet gedempt, en blijven dus doorzingen [1]).

De bekkens liggen los op twee van *waroe*-bast of katoen gedraaide koorden, die overlangs in een langwerpig vierkant houten raam (*rantjakan*) gespannen zijn. Dit raam is in de lengte door een middenbalk in twee helften, en bovendien door vier dwarsbalken in vijf paren vierkanten verdeeld; voor ieder bekken een. De vier draagkoorden der beide rijen loopen door vier kleine gaten, die daarvoor in elk der dwarsbalken geboord zijn, en zijn door haken of krammen aan de binnenvlakte der schuin naar buiten oploopende zijwanden bevestigd. Ook deze zijwanden zijn gewoonlijk met smaakvol beschilderd en verguld bloem- en lofwerk besneden. De geheele *rantjakan* rust op vier op dezelfde manier bewerkte korte voeten.

Gemakshalve laat ik hier nog het schema van de plaatsing der *bonang*-bekkens in den *gamĕlan-salèndro* volgen; 1 is *nĕm*, 2 *barang*, 3 *goeloe*, 4 *dådå*, 5 *limå*,

---

1) De *bonang's* worden hooger gestemd door ze boven op den bol van de *pĕntjoe* af te vijlen, langs de bolle oppervlakte, en lager door dit rondom de *pĕntjoe*, op den vlakken ring aan den voet daarvan, te doen. Alles zonder versmeden of verwarmen.

2 1 5 4 3
3 4 5 1 2 [1]).

De *barang pèlog* heeft in elke rij bekkens een octaaf van zeven tonen in een *rantjakan*, die daartoe in 14 vakken verdeeld is, maar zij zijn met een kleine afwijking in de plaatsing der uiterste bekkens, gesteld als volgt (6 is *bĕm* en 7 *pèlog*):

7 1 5 4 3 6 2
6 2 3 4 5 1 7

Dit heeft ten doel, de octaven gemakkelijker bereikbaar te maken, terwijl de toon *pèlog* (7), die minder dikwijls te pas komt, buiten de octaaf gehouden den afstand tusschen de andere bijeenbehoorende bekkens niet noodeloos vergroot.

§ 9. De *Saron*'s.

Op de *bonang*'s volgen de *saron*'s, waarvan de grootste soort *dĕmoeng* [2]), de een octaaf hooger gestemde *saron* in engeren zin, de kleinere en wederom hooger klinkende soorten *sĕlĕnto* en *pĕking* genoemd worden. Nog een vijfde en kleinste soort wordt hiertoe gerekend, de *tjĕloering*, die alleen bij den *g. pèlog* voorkomt en een afwijkenden vorm heeft [3]).

Iedere *saron salèndro* heeft zes langwerpig vierkante, vrij dikke, zachtgewelfde metalen klankstaven (*wilah*) die van links naar rechts in grootte afnemende, als *barang gedé*, *goeloe*, *dådå*, *limå*, *nĕm* en *barang tjilik* gestemd zijn.

De *saron pèlog* telt er zeven. In de plaats van den *barang gedé* ligt de *bĕm*; dan volgen *goeloe*, *dådå*, *pèlog*, *limå*, *nĕm* en *barang tjilik*.

De *tjĕloering* [4]) heeft dezelfde tonen in dezelfde volgorde; maar, in de plaats

---

[1]) [Smeding geeft de plaatsing aldus: 5 3 1 2 4 / 4 2 1 3 5, hetgeen volgens de cijfers van Dr. Groneman schijnt te moeten zijn 4 2 5 1 3 / 3 1 5 2 4. L.]

[2]) [Holle kende deze en de volgende onder de namen groote en kleine *kĕdĕmoeng*. Cornets de Groot spreekt van *saron gedemong*. L.]

[3]) De *saron*-klankstaven en dergelijke (*gambang gongsĕ* en *gĕndèr*, ook de *gambang kajoe*) worden hooger gestemd door ze aan de uiteinden af te vijlen, van onderen of van boven, dat is onverschillig; en lager, door dat in 't midden van de staaf te doen, tusschen de beide gaten voor de pennen.

[4]) [A. Holle vermeldt in de Preanger een grooten en een kleinen *djinglong*, elk van zeven kleine bekkens of klokken. L.]

van staven, komvormige metalen klankschaaltjes van de grootte van middelmatige theekoppen, die, door metalen pennen in het midden van den bodem, op een massiven houten *grobogan* bevestigd zijn.

De *grobogan*'s der andere *saron*'s zijn kleine, holle *djati-* of *nångkå*-houten troggen of bakken, wier beide uiteinden in massive rond uitgesneden draaghandvatten, en beneden in breede voeten uitloopen, en wier vrije voor- en achterranden met evenzoovele metalen pennen beplant zijn als er staven zijn. Elke klankstaaf is aan beide uiteinden doorboord om die pennen door te laten, waardoor zij los op de beide vrije randen te liggen komt. Gewoonlijk echter rusten de staven nog op ronde of hoekige, om die pennen gelegde, uit samengebonden *rotan*-spaanders bestaande ringkussentjes (*tawoenan*), die de zwaarte der *taboeh*-slagen breken.

In enkele gevallen, zooals nu en dan bij de *gĕnding*'s der *sekatĕn*, laat men de *saron*-tonen doorzingen. In den regel echter dempt de speler die, door de staven aan 't vóor hem liggende uiteinde met duim en vingers der linkerhand te grijpen, onmiddelijk nadat hij ze met de door de volle rechterhand krachtig gevoerde hamervormige houten of buffelhoornen *taboeh* geslagen heeft.

De *grobogan*'s zijn, hoewel minder weelderig, op dezelfde wijze als de veel grootere *rantjakan*'s der *bonanq*'s bewerkt.

De *saron*'s leiden of steunen en begeleiden de melodie dikwijls door een eigen, met die der *bonang*'s harmonieerende zangwijs. In den regel geven zij de eigenlijke melodie duidelijker aan dan de *bonang*'s, die haar meer varieeren. Soms begeleiden de kleinere *saron*-soorten, bijv. de *pĕking* bij den *gamĕlan sĕkati*, in een snellere paraphraseerende toonbeweging, de zwaardere tonen van den *dĕmoeng*, en vorderen dan tijdelijk, evenals deze om het vermoeiende der zwaardere slagen, twee spelers in plaats van een enkelen, die tegenover elkander plaats nemen.

De *tjĕloering* wordt bespeeld door de randen der schaaltjes met een klepelvormigen houten *taboeh* aan te slaan.

§ 10. De *Gambang*'s.

Elke *gamĕlan* heeft voorts twee *gambang*'s, een houten (*g. kajoe*) en een metalen (*g. gångså*). Bij beide liggen de klankstaven, van links naar rechts meer in grootte afnemende dan die der *saron*'s, evenals deze, doch zonder ringkussentjes, op de met pennen gewapende randen van houten *grobogan*'s, die echter veel grooter zijn dan die der *saron*'s. Bij den houten *gambang* zijn zij met schuins naar buiten oploopende rechte zijwanden afgesloten, en geven weder

ruime gelegenheid tot versiering. De *gambang gångså* daarentegen heeft een *grobogan* van denzelfden vorm als die der *saron*'s.

De *djĕmbir-*, *rawan-* of *lanking*-houten staven van den *g. kajoe* [1]) zijn minder breed, maar veel langer, en die der hoogere tonen tevens veel dikker dan de *saron*-staven; zoo zelfs dat de hoogste rolrond zijn. Zij omvatten van drie-en-een-halve tot vier octaven.

Bij den vollen *gambang salèndro* volgen zij van links naar rechts als *nĕm*, *barang gedé*, *goeloe*, *dådå*, *limå*, *nĕm*, *barang tjilik* enz. elkander in 20 of 21 tonen op [2]).

Bij een volledigen *gambang pèlog* zijn er evenveel, maar de 20 staven heeten hetzij *bĕm*, *goeloe*, *dådå*, *limå*, *nĕm*, *bĕm* enz., òf *barang*, *goeloe*, *dådå*, *limå*, *nĕm*, *barang* enz., naar den eisch der *gĕnding*'s of toonstukken die gespeeld worden. Dezelfde *gambang* wordt voor beide gevallen beurtelings gewijzigd door de vier *bĕm*-staven met de in den bak bewaarde *barang*'s te verwisselen, of omgekeerd (*sorogan*).

Bij *gambang*'s met 21 staven ligt nog een *nĕm* beneden den eersten *barang* of *bĕm*.

Men noemt de eene stemming *gambang nĕm* en de andere *gambang barang*, naar de *laras nĕm* en *l. barang* waarvoor zij vereischt worden [vgl. § 24]. [3]).

De *pèlog*-toon, die bij de *saron*'s juist in het midden ligt en den naam van het stelsel draagt of dien aan het stelsel geeft, ontbreekt dus bij den *gambang*, en terecht, terwijl deze toon wel luide in sommige dissoneerende akkoorden behoort mede te spreken, maar bij dit en de volgende zachtere instrumenten, wier taak ik het paraphraseeren der melodie meen te mogen noemen, nauwelijks gehoord zou worden.

De *gambang* wordt met twee, met laken of ander doek omwonden schijfvormige gesteelde *taboeh*'s, die men vrij los tusschen duim en voorvingers vasthoudt, bespeeld, zonder dat men de zachte tonen dempt.

De *gambang gångså*, die met *saron-taboeh*'s geslagen maar evenmin gedempt wordt, heeft 15 metalen klankstaven, die bij den *salèndro* in vorm ongeveer met *saron*-staven overeenkomen doch korter en platter zijn. Van links naar

---

1) [Smeding beschrijft er twee van *djati*-hout, met 16 en 18 toetsen. L.]

2) [A. Holle kent aan elken *gambang* in de Preanger 18 toetsen toe, en stelt dien metalen een octaaf hooger dan den houten. L.]

3) De *gambang nĕm* en *gĕndèr nĕm*, die den *bĕm*-toon hebben, worden alleen bij de *gĕnding*'s die de *laras nĕm* van den *pèlog* hebben, gebruikt, en daarom niet *bĕm* maar *nĕm* genoemd. Ook de *gĕndèr* en *gambang barang* heeten dus niet naar hun toon, maar naar de *laras* waarbij die toon te pas komt.

rechts luiden zij als *dådå*, *lima*, *nĕm*, *barang*, *goeloe*, *dådå* en omvatten dus bijna drie octaven.

De *gambang gångså* van den *gamĕlan pèlog*, die soms ook, althans in den *Pakoealaman*, *sĕloekat* genoemd wordt, heeft evenveel klankstaven, maar van afwijkenden vorm door een op het midden aangebrachte langwerpig ronde verhooging (*pĕntjoe*)[1]. Zij heeten van links naar rechts *nĕm*, *barang*, *bĕm*, *goeloe*, *dådå*, *limå* enz. Ook hier is de *pèlog* weggelaten, en wel om dezelfde reden.

§ 11. *De Gĕndèr*'s.

Dit laatste geldt ook nog van een derde paraphraseerend speeltuig, den *gĕndèr*.

De plattere en kortere klankstaven van dit zacht welluidende instrument hangen, als de schakels van een halsketting, paarsgewijs aan twee door kleine openingen in hunne beide uiteinden gevoerde en van onderen door kleine dwarsstaafjes vastgehouden katoenkoorden, die tusschen elke twee paren door metalen vorken omhoog gehouden worden. De uiteinden dezer koorden zijn aan houten klossen vastgemaakt, die weder aan de gewoonlijk fraai gesneden hoofden der beide rechtstandige zijstijlen van een staand vierkant houten raam bevestigd zijn; welks voor- en achtervlakten gedeeltelijk met keurig bewerkt hout afgeschoten, gedeeltelijk opengewerkt zijn, en een reeks van bamboekokers (*boeboengan*) doen zien, die, onder elke klankstaaf één, als zangbodems dienst doen. Zij zijn daarvoor uit de geledingen van een *pring tĕmbĕlang* of *pring toetoel* (gevlekte bamboe) zoodanig gesneden, dat de dwarsschotten (tusschen de geledingen) voor de lagere tonen onderaan, voor de hoogere trapsgewijs meer naar boven, en voor de hoogte even onder den bovenrand, de eigenlijke zangbodems van de voetstukken afsluiten.

Ook de draagramen der *gĕndèr*'s worden *rantjakan* genoemd.

De *gĕndèr* wordt evenals de *gambang* met twee omkleede kleine schijfvormige houten schijven geslagen, wier kortere stelen tusschen wijs- en middenvinger gehouden worden, terwijl de benedenvingers derzelfde hand de klankstaven even snel dempen als zij aangeslagen zijn. Daar die aanhoudend snelle beweging een paar zeer lenige polsen vordert, vertrouwt men dit speeltuig bij uitzondering liefst aan vrouwehanden toe.

Bij elke *gamĕlan salèndro* van eenig belang behooren drie *gĕndèr*'s, die

[1] [Deze "platen met een verhevenheid waarop geslagen wordt, gestemd als *kedemoeng*" (d. i. de grootste *saron*) komen volgens A. Holle voor bij de instrumenten die hij grooten en kleinen *tjelentam* noemt, d. i. den *slĕntĕm* van Poensen, ook bij Raffles vermeld. L.]

naar grootte en hoogte van toon, evenals de *bonang*'s, *pĕnĕmboeng*, *baroeng* en *pĕnĕroes* worden genoemd. Hunne klankstaven volgen elkander van links naar rechts op als *barang gedé*, *goeloe*, *dådå*, *limå*, *nĕm*, *barang tjilik* enz.

Bij den *gamĕlan pèlog* zijn die tonen weder, evenals bij den *gambang nĕm* en *g. barang*, hetzij *bĕm*, *goeloe*, *dådå*, *limå*, *nĕm* enz., of *barang*, *goeloe*, *dådå* enz. De *pèlog* heeft daarom zes *gĕndèr*'s, waarvan drie *barang*'s en drie *nĕm*'s, naar de namen der *laras* waartoe zij behooren en waarbij zij beurtelings dienst doen, en dus voor iedere *laras* een *pĕnĕmboeng*, een *baroeng* en een *pĕnĕroes*. Daar elke *gĕndèr* 12 klankstaven telt, omvat hij [bijna] twee octaven.

§ 12. De *Tjĕlĕmpoeng*.

De groep der melodieinstrumenten wordt besloten met den *tjĕlĕmpoeng*, een snarenspeeltuig. Een min of meer harpvormige *djati*houten kast of zangbodem, staande op vier korte voeten, aan 't benedeneinde van buiten van 13 metalen haken voorzien, en aan 't boveneinde op de bovenvlakte van een schuinloopende dubbele reeks van 26 ijzeren schroefpennen, die evenals die onzer piano's met een afzonderlijken sleutel omgedraaid worden, ten einde de daaraan bevestigde beide helften van iedere, om een der haken geslagen geelkoperen snaar gelijkluidend te stemmen. Een vrij hooge metalen kam loopt schuin, maar in een aan die der pennenreeks tegenovergestelde richting, over den zangbodem en onder de snaren. Deze zijn dus twee aan twee gestemd, voor den *gamĕlan salèndro* als *nĕm*, *barang*, *goeloe*, *dådå*, *limå* enz., en voor den *pèlog* als *nĕm*, *barang*, *bĕm*, *goeloe*, *dådå*, *limå* in twee octaven, al weder zonder *pèlog*-toon.

De *tjĕlĕmpoeng* wordt met de nagels der beide duimen bespeeld, terwijl de onder de snaren geschoven vingers de tonen dempen.

§ 13. De *Gong*'s en *Kĕmpoel*'s.

Thans hebben wij nog de meer eenvoudige begeleidings- en basinstrumenten te beschrijven.

In de eerste plaats de *gong*'s, die des te kostbaarder zijn naarmate zij bij mindere grootte een volleren, dieperen toon geven. Zulk een toon noemt de Javaan *oelĕm*.

Een *gamĕlan* heeft een of twee *gong*'s, gestemd in *limå* of in *dådå* en *limå* [1]).

---

[1]) [Smeding zegt, dat de eene in den "hoofdtoon" van *Salèndro*, de andere een quint of octaaf hooger staat. L.]

Zij hebben den bekkenvorm der *bonang*'s, maar bij gelijke hoogte van den ring een veel grootere middellijn, b.v. van een meter. De dekschijf is minder gewelfd, en de op 't midden daarvan aangebrachte halfbolvormige *pĕntjoe* een weinig grooter, hoewel zij in verhouding tot de grootere schijf kleiner schijnt.

Niet alle *gong*'s zijn blank gepoetst, als al 't andere metaal van den *gamĕlan* op een enkele uitzondering na [1]). Sommige zijn dof zwart of groenzwart ge-oxydeerd. Bij andere is alleen de *pĕntjoe* glanzend blank.

De *gong*'s hangen gezamenlijk, als één *pangkon* [stel, zie § 4], aan een *gajor:* een vrij zwaren dwarsbalk, door twee houten stijlen op breede voeten gedragen, en aan den onderkant van twee ijzeren haken voorzien, waarover 't sterke van katoen gedraaide koord geslagen is, dat door twee gaten op korten afstand van elkander in den ring van den *gong* aangebracht loopt, en daaronder door eenvoudige knoopen teruggehouden wordt. Soms zijn de koordeinden aan ijzeren haken bevestigd, die in die gaten geklonken zijn.

Heeft de *gamĕlan* maar één *gong*, dan hangt aan denzelfden *gajor* in plaats van de tweede *gong* een *kĕmpoel.* Bij een kompleeten *gamĕlan* behooren echter drie *kĕmpoel*'s, die dan aan een lageren *gajor* hangen, en in *limå*, *nĕm* en *barang* gestemd zijn. Is er slechts één *kĕmpoel*, dan luidt deze als *nĕm.* De *kĕmpoel* is een kleinere *gong* met een hoogeren toon. Hij heeft ongeveer een halven meter middellijn.

Wanneer twee *gong*'s of *kĕmpoel*'s dicht bijeen aan één *gajor* hangen, dan worden, ter voorkoming van 't schommelen en aanslaan, beider koorden wel door een eenvoudig bewerkt kruishout verbonden. De *gajor*'s zelf zijn dikwijls rijk besneden en verguld, de draagbalk soms in den vorm van een goudgeschubden, slangvormig gebogen *någå.*

Terwijl de *gong*'s een zwaren, diepen, lang doorzingenden en langzaam wegstervenden bastoon hebben, laten de *kĕmpoel*'s een minder vollen en zwaren, hoogeren toon hooren. Beider tonen worden door slagen op de *pĕntjoe*, met bolvormig geknopte en met doek omkleede *taboeh*'s, gewekt.

Elke *gajor* wordt door één speler behandeld, die beurtelings met dezelfde *taboeh* de beide bekkens bedient, vooral den *gong* vrij zeldzaam. Er zijn *gĕnding*'s (toonstukken) van vrij grooten omvang, waarin maar enkele *gong*-slagen vallen, die de grootere toonzinnen of afdeelingen besluiten.

§ 14. De *Kĕnong* en *Kĕtoek.*

Een dergelijke maar meer bescheidene, minder luid doch niet minder spre-

[1]) De bekkens van den *kjahi Moenggang* zijn dof zwart.

kende rol heeft de *kĕnong*, die de kleinere toonzinnen afsluit, en uit een enkel groot *bonang*-vormig bekken bestaat, dat op twee gekruiste koorden in een eenvoudige vierkante houten *rantjakan* rust, en met een *taboeh* als die der *bonang*'s, maar grooter van omvang, geslagen wordt. Bij elken *gamĕlan* behooren minstens twee *kĕnong*'s, de éene *k. lanang* of *djalĕr* (d. i. de mannelijke), de andere *k. djapan* genoemd, die echter nooit gezamenlijk gebruikt worden, en beide een *nĕm*-toon hebben, die bij den *k. djapan* een octaaf lager staat dan bij den eerstgenoemden.

Pèlog-toonstukken, die tot de later te noemen *laras limå* en *l.barang* behooren, vorderen echter, in plaats van den *kĕnong nĕm*, een *kĕnong* die in *limå* of *barang* gestemd is, waardoor 't aantal *kĕnong*'s van een volledigen *gamĕlan pèlog* reeds tot vier klimt [1]).

Nog een vijfde, de *kĕnong wajangan* of *ringgitan* (ook wel, althans in den kraton, *k. pĕlajon* of *plajon* genoemd, welke naam op een sneller tempo wijst) en die mede den *nĕm*-toon heeft, komt alleen bij 't begeleiden van *wajang-* of *ringgit*-spelen te pas, o. a. gedurende de tooneelgevechten in de *gĕnding srĕbĕgan*, die door aanhoudende reeksen van *kĕnong*-slagen de strijdenden aanvuurt. De *kĕnong djapan* wordt alleen gebruikt wanneer de *gĕnding* eischt, dat de beide trommen, de *kĕndang* en de *kĕtipoeng*, te gelijker tijd bespeeld worden.

Reeksen van opvolgende *kĕnong*-slagen komen steeds voor in den straks genoemden krijgszang. Toonstukken die tot de *laras limå* en *laras barang* behooren [§ 24], vorderen, in plaats van den *kĕnong lanang nĕm*, een *kĕnong limå* of *k. barang*.

Een kleiner bekken van ongeveer denzelfden vorm, maar hooger van toon, in *barang* gestemd, heet *kĕtoek*. Komen op éen gongslag vier, acht of zestien *kĕnong*-slagen, dan weerklinkt de *kĕtoek* vrij wat veelvuldiger, vooral in reeksen van snel opvolgende driedubbele slagen: ◡◡—◡◡—◡◡— (*kĕtoek soensoen*, [anapaesten]), die gedurende elk *wajang*-gevecht de geestdrift vertegenwoordigen en gaande houden.

De *rantjakan* komt met die van den *kĕnong* overeen in vorm, bij geringere grootte, en ook de *taboeh* is, hoewel kleiner, aan die van den *kĕnong* gelijk.

§ 15. De *Rodjèh*, *Kĕtjèr* en *Tjĕloering*.

Verder hebben wij nog een paar lichtgewelfde dunne klankschijven te noemen,

---

1) [Poensen geeft op, dat de *kĕnong*'s bij *Salèndro* in *nĕm*, *lima* en *barang*, bij *Pèloq* in de gelijknamige tonen en bovendien in „*barang miring*" gestemd zijn; dus bij *S.* drie, bij *P.* vier kĕnong's. L.]

de *rodjèh*, die gezamenlijk aan een op 't midden der buitenvlakten bevestigd koord om den hals des spelers, en tusschentijds over 't uiteinde van een *gajor gong* gehangen, en met een hamervormige *taboeh* geslagen worden. Zij zijn geenszins algemeen in gebruik, wellicht meer of min verouderd, want ik zag ze alleen bij den eeuwenouden *kjahi Moenggang*, en bij den *kjahi Kodok ngorèk* en enkele *pèlog*'s. Zij hebben geen bepaalden toon, maar een onbestemd bekkengeluid.

Een ongeveer gelijksoortig instrument, de *kĕtjèr*, voert ons tot de alleen bij den *gamĕlan pèlog* voorkomende speeltuigen. Op een niet uitgeholde *grobogan* zijn twee vrij vlakke klankschaaltjes of miniatuurschijven bevestigd, die, even toonloos als de pasgenoemde, een schel rinkelend geluid geven, en ook maar in enkele gevallen te pas komen.

Bij den *gamĕlan pèlog* van *pangéran adipati Pakoe Alam* vindt men een dergelijk paar komvormige schaaltjes, in heldere, welluidende *barang*- en *nĕm*-tonen, die evenals de gelijkvormige *saron*-schaaltjes [§ 9] *tjĕloering* genoemd worden.

§ 16. De *Bĕdoeg*.

De *bĕdoeg* is een groote cylindrische houten trom, hangende in een groot vierstijlig houten raamwerk, en geheel gelijk aan de gelijknamige trommen, waarop in de *mĕsdjid*'s [moskeeën] de uren van het gebed geslagen worden. Hij wordt niet als de *kĕndang* met de losse hand, maar met een bolvormig geknopte, met leder of doek omkleede houten *taboeh* bewerkt, en zijn slagen luiden vrij zwaar, dof en hard. Behalve de *gamĕlan*'s *sĕkati* hebben de *kjahi*'s *Goentoer Sari* en *Kodok ngorèk* zulk een trom, die bij andere dan de vorstelijke *gamĕlan*'s en die van enkele andere waardigheidbekleeders, zooals de Rijksbestuurder, niet past.

§ 17. De *Kĕmpjang*, de *Bĕndé*'s en de *Bèri*.

Een ander *pèlog*-instrument, de *kĕmpjang*, bestaat uit twee *bonang*-vormige klankbekkens, evenals de *bonang*'s op koorden rustend in een, zooals van zelf spreekt kleineren, *rantjakan*. Zij zijn in *nĕm* en *barang* gestemd en nemen, door een *bonang-taboeh* geslagen, slechts nu en dan aan de begeleiding deel.

Dit geldt ook van de *bĕndé*'s, die in *limå* en *nĕm* gestemd, evenals de *kĕmpoel*'s, maar in een nog kleinere *gajor* hangen, beider koorden door kruishouten verbonden. Zij dienen onder meer tot het voortbrengen van een zeer langzamen

triller. Soms vindt men één *bĕndé* en één *bèri*, welke laatste zich onderscheidt door een geheel plat bovenvlak, zonder *pĕntjoe.*

§ 18. De *Kĕmanak.*

Voorts noem ik nog een paar zelden gebruikte metalen klankbladen, *kĕmanak*, van zeer afwijkenden vorm. Zij gelijken, ook in grootte, ongeveer op een, van boven langs de bolle zijde opengespleten en van 't vruchtvleesch ontdane *pisang*-vrucht (*gĕdang*) aan een verlengden steel; of, duidelijker misschien voor wie die vrucht niet kennen, op een langrond, in de lengte zacht gewelfd blad, welks beide zijhelften naar boven omgebogen zijn, zoodat de buitenranden elkander bijna raken. Zij vorderen ieder één speler, die den steel met de vingers der linkerhand omsluit, terwijl de vrije duim de tonen dempt, die door een met de rechterhand gevoerde kleine *taboeh* gewekt, bij 't dempen wegstervend, een halven toon hooger zweven, met een geluid dat aan den welluidenden, ofschoon eentoonigen slag van sommige vogels herinnert. Zij zijn gestemd in *nĕm* en *barang.*

§ 19. De *Kĕprak* en *Kĕtjrèk.*

Ten slotte heb ik nog twee geluidgevende factoren te noemen, die, hoewel ze niet rechtstreeks tot den *gamĕlan* behooren, hier toch niet onvermeld mogen blijven, dewijl ze nu en dan aan de uitvoeringen van den *gamĕlan* deelnemen, hoewel ze onderling zoozeer verschillen, dat zij nauwlijks na elkander genoemd kunnen worden: de toonlooze houten *kĕprak* en de *gamĕlan*-zangeressen.

De *kĕprak* is een langwerpig vierkante houten doos, van boven in een breede spleet geopend, en waaraan de *loerah pĕsindĕn*, in naam de leider der zangers, maar in werkelijkheid de maatgever der dansers, door met een kleinen houten hamer een der lange zijden te bewerken, enkele of dubbele en driedubbele slagen of slagenreeksen en tremolo's ontlokt, waarmede hij den gang der tempo's, de versnellingen en vertragingen der dansbeweging regelt, die overigens door den *gamĕlan* met verschillende eigen *gĕnding*'s ingeleid, geleid en besloten wordt.

Van eigenlijke tonen kan men bij dat, nu eens zeer zachte dan zwellende, soms afnemende en wegstervende, en dan weder harde en knetterende, boven alles uitklinkende geklepper niet spreken. Het wordt trouwens alleen bij den dans van *bĕdåjå's* of van *sĕrimpi's*, bij de *bĕksan's* en den *wajong wong*, in den vorstelijken *kraton* of in de *dalĕm's* der javaansche grooten [1]), als ook bij de

[1]) Zie mijn plaatwerk: *In den Kedaton van Jogjåkartå.*

*

aldaar plaats vindende, van de genoemde kunstoefeningen zeer afwijkende dansen der *talèdèk's* of publieke danseressen, gepleegd.

Bij de voorstellingen van de *wajang lĕloelang*, waarbij de levende helden van den *wajang wong* door lederen poppen, en door de op een uitgespannen doek of scherm (*kĕlir*) opgevangen schaduwen daarvan, voorgesteld worden, wordt de *kĕprak* in zekeren zin vervangen door de *kĕtjrèk,* twee op elkander geplaatste plankjes, die tegen den zijwand van de *wajang*-kist aanhangen, en door den voet van den *dalang* of *wajang*-vertooner, die de helden en heldinnen beweegt en hun woorden spreekt of zingt, bewerkt wordt.

Waar niet gedanst wordt, heeft de *kĕprak* dus niets te zeggen.

§ 20. Zangers en Zangeressen.

Anders is het met de nu nog te bespreken levende *gamĕlan*-instrumenten, de *pĕsindèn talèdèk*, die, achter de voorste speeltuigen gezeten, de *gamĕlan*-tonen nu en dan door daarbij passende zangwijzen begeleiden of afwisselen. De woorden die zij daarbij gebruiken, hebben geen verband met het onderwerp van den *gamĕlan*-zang of van den dans, maar worden willekeurig aan verschillende *pantoen's* ontleend.

Men verwarre deze publieke zangeressen niet met de mannelijke of vrouwelijke koorzangers (*pĕsindèn lanang* of *djalĕr* en *p. wèdog* of *èstri*), die den dans (*djogèt*) der *sĕrimpi*'s of *bĕdåjå*'s unisono begeleiden, en, met den *dalang* als voorzanger, den tekst volgen van wat door den dans zichtbaar voorgesteld wordt [1]). Deze zangers en zangeressen behooren tot de mindere adellijke hofbeambten en hebben hun zitplaatsen, de mannen achter den *dalang* en zijn boek, de vrouwen nabij de danseressen met een afzonderlijk handschrift voor zich.

§ 21. Vervaardiging van instrumenten.

Alvorens van den *gamĕlan* tot de toonstukken over te gaan, nog enkele opmerkingen.

De *gamĕlan*'s worden niet, zooals bij ons de piano's, orgels en andere speeltuigen, in bepaaldelijk daartoe ingerichte fabrieken vervaardigd. De Javanen weten zich op de oude manier hunner voorvaderen met minder te behelpen.

Een Javaan is goudsmid, of timmerman en bouwmeester, *wajang*-poppensnijder of wapensmid of ook *gamĕlan*-maker, met de hem aangeboden vaardigheid, om

---

[1]) Zie het straks aangehaalde plaatwerk.

van de eenvoudigste hulpmiddelen, die de natuur en de overgeleverde kunst hem aan de hand doen, partij te trekken, tot het voortbrengen zoowel van alledaagsche voorwerpen als van kunstwerken, die den europeschen werkman tot meester zouden stempelen.

Wij zijn telkens in de gelegenheid om zulke kunstwerken te bewonderen, — zij 't een groep gouden rijkssieraden, een stijlvol en weelderig bewerkt plafond (zooals in de *bangsal kĕntjånå*, de troonzaal van den *kraton*), een kostbare *kĕris* of *toembak* (piek) of een lederen *wajang*-figuur, — en te vragen hoe 't mogelijk is, dat een enkel man, zonder voorbereidend en hooger wetenschappelijk en technisch onderwijs, en zonder onze kunstige en machtige werktuigen, zoo iets uitdenken en uitvoeren kan. Toch leeft de man daarbij nederig en bescheiden voort, zonder trots of eigenwaan, als de eenvoudige dienaar van zijn vorstelijken of adellijken meester, die in hem nauwelijks iets meer ziet, of schijnt te zien, dan een bruikbaar werktuig, dat uitvoert wat daarvan verlangd wordt,... en volbrengt wat onze beste kunstenaars niet of nauwlijks zouden verbeteren.

Ik teeken hierbij aan, dat alle houtwerk van denzelfden *gamĕlan* in denzelfden stijl bewerkt, en tusschen 't verguldsel met dezelfde kleur bedekt is, en dat de hoofdinstrumenten of hun draagtoestellen, zooals de *kĕndang* en de *plåntjå* van den *rĕbab*, in dien zin 't best bedeeld zijn. Oud-hindoesche fabelachtige dieren, zooals de *någå* en de *garoedå*, leenen daarvoor meermalen hun voor ornamentteekening zeer geschikte vormen.

't Is een ontmoedigend vooruitzicht, dat met de zoozeer bedreigde welvaart van den Javaan ook zijn kunst zal moeten ondergaan. Gelukkig is het zoover nog niet, en kunnen we, onder veel meer dat van de natuurlijke kunstvaardigheid van den Javaan getuigt, ook op de kostbaarste der vijftien *kraton-gamĕlan*'s wijzen, die jaar in jaar uit te Jogjåkartå aan hun verschillende bestemmingen te beantwoorden hebben. Aan die *gamĕlan*'s wensch ik nog een kort woord te wijden.

§ 22. *Gamĕlan*'s van den *Kraton*.

De oudste, en als *poesåka* de eerste van alle is de reeds genoemde *salĕndro*, genaamd *kangdjĕng kjahi Moenggang*. Hij houdt elken Zaterdag-avond, in een afzonderlijken steenen *panggoĕng* aan de oostzijde van den grooten, noordelijken *aloen-aloen*, de herinnering aan de steekspelen in waarde, die hij in vroeger jaren en eeuwen begeleidde, en verhoogt den luister der *garĕbĕg*-feesten op de *sĕtinggil* (*siti inggil*) door zijn eenvoudige aloude melodie. Ook wanneer de Sultan zich ter bijwoning van tijgergevechten en 't tijgersteken (*ngadoe matjan karo kĕbo* en *rampok matjan*) uit den *kĕdaton* naar den *aloen-aloen* begeeft,

verheerlijkt de op de *sĕtinggil* geplaatste *Moenggang* zijn uit- en teruggaan. Eindelijk begeleidt hij, onder 't geknal der saluutschoten, de plechtigheid van 't overreiken aan den Sultan van brieven van den *Soesoehoenan* van *Soerakurtå* (*Sålå*) of van den Gouverneur-generaal, terwijl hij bij een bezoek van dezen hoogen vertegenwoordiger des Konings, den welkomstgroet en 't afscheid opluistert. Hij is dus de statie-*gamĕlan* bij uitnemendheid.

Op hem volgt in waarde als *poesåkå* de *pĕlog: kangdjĕng kjahi Goentoer madoe*, die gezegd wordt van 't rijk van Děmak afkomstig te zijn, en die uitsluitend gedurende de zes *sĕkatĕn*-dagen, in de maand *Moeloed*, bespeeld wordt, dag en nacht, in beurtzang met zijn *poetrå* (kopie), den *pĕlog: kjahi Någå*, en met uitzondering alleen van den Vrijdag, die geen *gong*-spel toelaat [1]), en van den Zaterdag-avond, als de *kjahi Moenggang* aan 't woord is. De *Goentoer madoe* wordt daardoor den eersten *sĕkatĕn*-avond in de oostelijke *pĕndåpå* (*bangsal*) van 't binnenvoorplein *Srimĕnganti* opgesteld, en de *Någå* in de westelijke, totdat beide later in den nacht naar de daarvoor bestemde open *panggoeng*'s (*sĕkatènan*) op 't voorplein van de *mĕsdjid agĕng* [groote moskee] overgebracht worden, waar de *Goentoer madoe* op de zuidelijke, de *Någå* op de noordelijke *sĕkatènan* zijn liederen zingt. In den laatsten *sĕkatèn*-nacht worden zij, na den plechtigen bidstond, *tĕbiran Moeloed*, die door den Sultan bijgewoond wordt, naar de *sĕtinggil* teruggedragen; de *Goentoer madoe* om tot een volgend jaar, de *Någå* om eerst na 't feest van *garĕbĕg Moeloed*, waarbij hij de *loerah*'s *Pralåtå* in den optocht volgt en begeleidt, weggeborgen te worden.

Tot nader order, want tusschentijds heeft de *kjahi Någå* nog de taak om de besnijdenissen en de huwelijken der zonen en dochters van den Sultan en zijne vorstelijke gemalinnen (de *poetrå dalĕm sangking ngadjĕng* [2])) op te luisteren. Hij wordt daartoe andermaal, maar nu in de oostelijke *bangsal Srimĕnganti* geplaatst, terwijl de *pĕlog: kjahi Goentoer sari* (mede een *poesåkå* en de meest volledige van alle *gamĕlan*'s) op 't achterplein *Magangan* dezelfde rol vervult.

Deze *gamĕlan* volgt de *pradjoerit*'s *Langĕnastrå*,, de in statigen danspas marcheerende piekeniers van 't keurkorps der *kraton*-troepen, de *Mantri djĕro* (of *M. lĕbĕt*), in den optocht van *garĕbĕg Moeloed*, en begeleidt in den *dalĕm*

---

[1]) Toen de Gouverneur-generaal van Rees onlangs Jogjåkartå bezocht, en de Sultan te zijner eere op Donderdag-avond, dus Vrijdag-nacht, een *sĕrimpi*-dans ten beste gaf, boette de vorst deze schending van den *adat* — de dans eischte immers de begeleiding van den *gamĕlan* met de onontbeerlijke *gong*-slagen — door vooraf aan den hoofd-*pĕngoeloe* vijf-en-twintig gulden voor de kas van den *mĕsdjid* te betalen.

[2]) Zie mijn opstel: *Een en ander over den javaanschen adel*, in de Juli-aflevering van de *Indische Gids* van 1886.

van den Rijksbestuurder, in den naävond van elk huwelijk van een of meer der broeders en zusters, zoons of dochters van den Sultan, de wedstrijddans *Troenådjåjå.*

Een andere *poesåkå*, de *salèndro: kjahi Soerak*, neemt deel aan de *garĕbĕg*-optochten van *Poewåså*, en *Bĕsar*, in 't gevolg van de *loerah*'s *Prĕlåtå*, als wanneer de *salèndro*: *kjahi Poespårånå* de *pradjoerit*'s *Langĕnastrå* vergezelt.

De *kjahi Soerak* heeft echter nog een andere taak, en wel in afwisseling met den *salèndro*: *kjahi Kodok ngorèk*, wederom een zeer oude *poesåkå*. En wel bij de gevechten van tijgers met buffels (*ngadoe matjan karo kĕbo*). Want terwijl deze den strijdlust van den buffel gedurende 't gevecht met den tijger door een wilden tonenstorm prikkelt, neemt de kalme *kjahi Soerak* die oogenblikken in beslag, waarop de strijdenden, vermoeid of afgemat door inspanning en bloedverlies, in afwachting van een nieuwen aanval of na 't einde van den strijd zich verademen.

De *Kodok ngorèk*, dus genoemd naar het meer luide dan welluidende kikvorschgekwaak, begeleidt daarna den ganschen loop van 't *rampok matjan*, waarbij de tijgers, één voor één in een groot vierkant van honderden piekeniers losgelaten, de vrijheid erlangen om in een poging om door te breken onder de pieken der omstanders te sterven.

Eindelijk geeft deze *gamĕlan* gedurende elk *garĕbĕg*-feest nog het sein tot het naar buiten brengen en defileeren der bergen (*goenoengan*) van offerspijzen.

De kroondagen van den Sultan worden door den zang van den bovengenoemden *kjahi Soerak* als *salèndro*, en van den *kjahi Kantjil bĕlih* als *pèlog*, en de vorstelijke verjaardag door den *salèndro: kjahi Ardjå Nĕgårå* en den *pèlog*: *kjahi Pandji* verheerlijkt.

De *Ardjå Nĕgårå* behoorde aan den vorigen, zesden Sultan, toen deze vorst nog als *pangéran arjå Mangkoe Boemi* de eerste onderdaan was van zijn zoonlozen ouderen broeder. Als diens opvolger later gekroond, bracht hij den *gamĕlan* naar den *kraton* over onder den naam, die zijn *panéwoe gĕnding* aan het welluidende kunstwerk gegeven had.

Ik heb nog vijf *kraton-gamĕlan*'s te noemen, die geen vaste taak te vervullen hebben. Zij zijn de *salèndro*'s: *kjahi Midarsih*, *kjahi Marikangĕn* en *kjahi Rijå*, en de *pèlog*'s: *kjahi Bĕrmårå*, wiens *bonang*'s op een halfcirkelvormige *rantjakan* rusten, en *kjahi Poespånadi*, dien de tegenwoordige Sultan aan zijn oudsten zoon, *pangéran Ngabéhi*, geschonken en dus uit den *kraton* verwijderd heeft.

Dit zou in strijd zijn met de bewering, die wil dat niemand buiten den *kraton* een *gamĕlan* bezitte, wiens geluid aan dat van de vorstelijke *gamĕlan*'s gelijk is, — indien de Sultan zelf niet de macht had den *adat* te breken. Trouwens

de *kjahi Ardjå Nĕgårå* moet ook reeds voor zijn verplaatsing naar den *kraton* door welluidendheid van tonen hebben uitgemunt.

§ 23. *Oorsprong van den gamĕlan.*

Een enkel woord over den eersten *gamĕlan* op Java zal ons tot het tweede gedeelte van ons onderwerp voeren: de *gĕnding*'s of toonstukken.

Omtrent den eersten *gamĕlan salĕndro* zegt het javaansche handschrift *Poeståkå rådjå poerwå* [1]), dat in de *mongså*, dat is de maand *Palgoenå*, van 't zonnejaar 162 der *Såkå*-tijdrekening (240 der onze) *Sri padoekå rådjå Måhådéwå Boeddå* een slagspeeltuig (*taboehan*) vervaardigde, genaamd *Lokanåntå*, en dit de eerste *gamĕlan* was op Java, door den eersten *déwå* gemaakt.

En later [2]), dat in de maand *Sitrå* van 't *Såkå*-zonnejaar 269 *sangjang Endrå* een *gamĕlan Lokånåntå* maakte op last van *sangjang Giri Nåtå.*

Eindelijk [3]), dat in de maand *Kartikå* van het *Såkå*-zonnejaar 279 *sangjang Endrå* een *taboehan soerĕndrå* maakte (later *soerĕndro* genoemd), die uit vijf *ritjikan* of speeltuigen bestond, namelijk een *gĕnding* (*rĕbab*), een *kålå* (*kĕndang*), een *songkå* (*gong*), een *pamatoet* (*kĕtoek*) en een *sahoeran* (*kĕnong*), en dat aldus de *gamĕlan soerĕndro* op Java ontstaan is.

Nu heeft dat handschrift zeker als geschiedboek weinig waarde, wat reeds blijkt uit de dichterlijke vrijgevigheid, waarmede 't hindoegoden als *Måhådéwå*, *Endrå* en *Giri Nåtå* (d. i. Siwa, Indra en Batara Goeroe of alweder Siwa) tot koningen en vorsten van Java bevordert of wel vernedert. 't Werd trouwens, althans in zijn jongsten vorm, door den Soeråkartå'schen *radĕn ngabéhi Rångå Warsitå* in onzen tijd (zooals blijkt uit het noemen van de bergen nabij *Bitĕnsorrĕh*, d. i. Buitenzorg) geschreven, en kan, bij volslagen gemis van goede geschiedbronnen, geen vertrouwen eischen. Maar dit blijkt er toch uit, dat de javaansche overlevering den eersten *gamelan salĕndro*, in zijn eenvoudigste samenstelling, tot den oudsten hindoetijd terugbrengt; dat de naam van 't stelsel aan den vorstennaam *soerĕndrå* van den indischen hemelgod Indra (*Soera Indra*) ontleend is; en dat de *pĕlog*, die niet genoemd wordt, zooals ik boven beweerde, eerst in later tijd uitgedacht moet zijn. Zijn hoogere ontwikkeling, die uit zijn meerdere tonen en toonwerktuigen blijkt, deed dit reeds vermoeden, want ontwikkeling kost tijd.

---

[1]) Op blz. 139 van den druk van 't eerste gedeelte, Jogjåkartå 1884.

[2]) Blz. 253.

[3]) Blz. 254.

Ook 't gehoor heeft in de geschiedenis der volken tijd tot ontwikkeling noodig, en dat getuigt in dit geval misschien wel de naam van den oudsten *gamĕlan* der overlevering, nu nog die van de eenvoudigste aller *gĕnding*'s. Want *Lokånåntå* is het oneindig verblijf der goden, en 't gehoor moet wel zeer weinig ontwikkeld zijn om de eindelooze herhaling dezer oudste melodie *e d e c* [groote terts, secunde, gr. terts, grondtoon] als hemelmuziek op te vatten [1]).

Men kan die muziek nog steeds genieten, wanneer zij op *garĕbĕg*-dagen, ter begeleiding der op den *aloen-aloen* mede paradeerende *réjog*'s, op zeer eenvoudige instrumenten (drie kleine hand-*bĕndé*'s, een *dodog*, d. i. een kleine, aan 't ondereinde open trom, een *kĕtjèr* in miniatuur, die als handbekkens geslagen wordt, en soms nog een *soeling*) gespeeld wordt.

Ook bruiloftsoptochten worden wel, vooral nog in de *dèså*, door zulke *réjog*'s met hun primitive muziek begeleid [2]). *Pĕngantèn*'s hebben veel voor; zij dragen vorstelijken tooi en voeren een adellijken *pajoeng*, evenals de dooden die men grafwaarts draagt, en worden, evenals dezen, zelfs door geen voorbijrijdenden Sultan op den weg tot staan gebracht.

Over den tijd van 't ontstaan van den *gamĕlan pèlog* vond of vernam ik tot dusver niets. Men beweert wel, dat de eerste *pèlog* op last van *pandji Asmårå Bangoen*, den heldenvorst van 't rijk van *Djĕnggålå* gemaakt is geworden, echter is diens geschiedkundig bestaan nog geenszins bewezen. Voorts las ik in een handschrift, door den geletterden *pangéran arjå Adi Widjåjå* voor mij naar Mataramsche kronieken afgeschreven, dat in 't *Såkå*-jaar 1441 (overeenkomende met ons jaar 1519) de *gamĕlan Sĕkati*, dien wij als *pèlog* leerden kennen, vervaardigd zou zijn. Dat is nog geen veertig jaren na den val van 't hindoerijk van *Mådjåpahit*, en de opkomst van 't mohammedaansche rijk van *Dĕmak*.

In het tweede deel van 't handschrift *Poeståkå rådjå poerwå* vindt men nog (op blz. 37) dat *batårå Sénå* door *sangjang Endrå* , in de maand *Palgoenå* van 't *Såkå*-jaar 326 naar *Poerwåtjaritå* gezonden werd, om aan *Sri måhårådjå Kano* een *taboehan soerèndrå* over te brengen ten behoeve der aardbewoners; dat aan dien *gamĕlan* weldra werden toegevoegd een *saloendi* (*kĕmpoel*) en een *garantang* (*gambang*); en dat het gebruik van den *gamĕlan* sedert dien tijd op Java algemeen is geworden.

En op de volgende bladzijde, dat dezelfde vorst *Kano* twee jaren later in de

---

1) Er zijn Javanen, die van deze hemelmuziek niets weten of willen weten, en de bedoelde *réjog*-melodie, evenals een wijziging daarvan (*g e g c*) eenvoudig *bĕnde réjog* noemen.

2) In de hoofdplaatsen hebben de rijtuigen de oude draagstoelen enz. verdrongen, en daarmede ook de dansende *rejog*'s doen achterblijven.

maand *Mangakålå*, in navolging van de bewoners van 't land *Adjam* [Perzië], van dat der Joden en dat der Hindoe's, een oorlogs-*taboehan* deed maken, *mardånggå* genoemd, bestaande uit een *kålå* (*kĕndang*), een *songkå* (*gong*), een *goeboer* (een *bĕndé* zonder *pĕntjoe*), een *bahirå* (gerande *béri*), een *poeksoer* (trom, die met een houten *taboeh* geslagen werd), een *goernang* (aan een koord hangende *kĕnong*), een *tongtong* (open *kĕndang* met houten *taboeh*); een *tĕtĕg* (*bĕdoeg*) en een *magoeroe gångså* (hangende *kĕmodong* (?)), en dat deze eerste oorlogs-*taboehan* daarna bij alle vorsten op Java in gebruik kwam.

§ 24. De *Gĕnding*'s of toonstukken.

De *gĕnding*'s [1]) worden natuurlijk in de eerste plaats in die voor den *gamĕlan salĕndro* en den *g. pĕlog* onderscheiden. De beide stelsels hebben niet dezelfde toonschalen, en kunnen dus niet samengaan of samen bespeeld worden. Ook zelfs de bij beide voorkomende gelijknamige tonen hebben geen gelijke stemming. Zijn beider grondtonen, (de *nĕm*'s, waarvan bij beide de stemming uitgaat) soms volkomen gelijkluidend, dan zijn de andere dat niet. De *gĕnding*'s van 't eene stelsel kunnen dus door het andere niet behoorlijk uitgevoerd worden.

Maar er is een andere onderscheiding, die ons Europeanen minder natuurlijk voorkomt. Men neemt namelijk voor beide stelsels groepen van *gĕnding*'s aan. Zij heeten voor den *g. salĕndro*:

laras nĕm, *laras songå* en *laras mĕnjoerå*,

en voor den *pĕlog*:

laras nĕm, *laras limå* en *laras barang*.

Het is mij niet gelukt, een voldoende verklaring te vinden van de redenen van bestaan dezer zes groepen.

Elke groep beschikt voor de uitvoering harer *gĕnding*'s over bepaalde gedeelten van den dag en den nacht. Die van de beide *laras nĕm* mogen alleen van 's avonds zeven uur tot middernacht (dus nooit over dag); — die van de *laras songå* en *limå* van middernacht tot drie uur in den morgen, en van 's middags tot 's avonds zeven uur; — en die van de *laras mĕnjoerå* en *barang* van 's morgens drie uur tot 's middags bespeeld worden. Geen *nijågå* zal zich aan de uitvoering van zulke *gĕnding*'s op een anderen dan den daartoe passenden tijd bezondigen.

---

[1]) De melodie, die vaststaat, wordt geslagen op den *dĕmoeng* en den *bonang penĕmboeng*. De begeleiding der andere slaginstrumenten staat niet vast, maar hun bespelers fantazeeren, of illustreeren hun parafrazeerende melodiën naar eigen inzicht en talent, ongeveer dus als een pianist een violist of zanger improviseerende zou begeleiden. 't Zou dus zeer moeilijk zijn, een proef daarvan in partituur te brengen. [Zie echter Bijlagen C en D.]

Vraagt men, waarom? dan is het antwoord: omdat dit *adat* is. 't Behoort nu eenmaal zoo. Natuurlijk geldt dit niet voor de begeleiding der vorstelijke *bĕdåjå-* en *sĕrimpi*-dansen. Ook in dit geval toch staat de Sultan boven de wet.

Nog eene andere onderscheiding is die in *gĕnding*'s *gĕdé* of *agĕng* en *tjilik* of *alit*, d. i. groote en kleine toonstukken, niet in den letterlijken zin van langeren en korteren duur van uitvoering, maar in dien van vroegeren en lateren oorsprong. We zouden de laatste dus modern en de eerste antiek of wel klassiek kunnen noemen, wanneer althans de natuurlijke eenvoud van het oude als kenmerk van 't klassieke gelden mag.

Van de twaalf *gĕnding*'s *sĕkati* zijn er vijf *agĕng* en zeven *alit*. De hoogst eenvoudige *gĕnding moenggang*, die haar klanknabootsenden naam aan den oudsten nog bestaanden *gamĕlan* gegeven heeft, en aan de *gĕnding lokånåntå* na verwant is, is *agĕng* bij uitnemendheid.

Anderen denken bij de benamingen *gĕdé* en *tjilik* wel degelijk aan den duur van uitvoering de *gĕnding*'s, en beweren, dat er even goed kleine toonstukken onder de oudere als groote onder de nieuwere voorkomen. Daarentegen is de *gĕnding Ramboe*, een der *gĕnding*'s *agĕng* van den *gamĕlan sĕkati*, zeker niet groot in den letterlijken zijn van 't woord.

Nog onderscheidt men de toonstukken in eigenlijke *gĕnding*'s, *ladrangan*'s en *kĕtawang*'s. Terwijl bij de eerste geen *kĕmpoel* te pas komt, wordt deze bij de *ladrangan*'s en *kĕtawang*'s wel gebruikt, en wel bij de laatste steeds te zamen met de beide trommen *kĕndang* en *kĕtipoeng*, bij de eerste met beide of met den *kĕndang* alleen; doch zoo de *kĕtipoeng* hier medewerkt, wordt deze trom op een andere manier en vooral vlugger geslagen dan in de *kĕtawang*'s.

Er zijn namelijk vijftien manieren voor 't bespelen der trommen, wier benamingen (*tjondrå*, *djonggå*, *mawoer*, *sĕmang*, *lårå djiblon*, *kĕtawang*, *ladrangan*, *toengkakan*, *gandroeng*, *lålå*, *kĕmbiakan* of *batangan*, *kĕbalèn*, *djongkĕring*, *moenggang* en *kodok ngorèk*) meerendeels aan *gĕnding*'s ontleend zijn. Men noemt ze met een algemeenen naam *kĕndangan*.

De benamingen der zes *laras*-groepen staan in verband met den aard der toonstukken. Voor die van den *gamĕlan salèndro* geldt als regel (behoudens de later te noemen uitzonderingen), dat de *gĕnding*'s waarvan de *gong*-slagen samenvallen met den toon *nĕm*, tot de *laras nĕm* of tot de *laras mĕnjoerå* behooren, waarvan de laatste zich in hoogere tonen beweegt, en de eerste in lagere. Het samentreffen van den *gong*-slag met den toon *limå* kenmerkt de *laras songå* [1]).

[1]) [Bij vergelijking der voorbeelden in Bijlage A en B vindt men deze verklaring niet overal bevestigd. L.]

*

Tot deze groepen behoort ook de vroeger reeds genoemde *laras miring*, die ter begeleiding van de *wajang*[1]) *kĕlitik*, of onder den naam van *barang miring* ter begeleiding van de *wajang poerwå* dient[2]), enkel bij *salèndro* voorkomt, en een slechts zeer weinig hoogere stemming van den *barang* toon, maar alleen voor den *rĕbab* en den *soeling*, en niet voor de andere instrumenten, vereischt; welke verhooging van den *barang* niet door een verstemming, maar door een geringe daling van den vinger langs de snaren, en door een onvolkomen afsluiting van de toongaten verkregen wordt. Voor de *gĕnding*'s van den *gamĕlan pĕlog* treffen de *gong* slagen, bij de *laras nĕm* met den toon *bĕm*, en bij de *laras limå* en *barang* met de toonen *limå* en *barang* samen[3]).

Het aantal der hier gebruikelijke *gĕnding*'s bedraagt meer dan 300; doch daarvan behooren er meer tot den *salèndro* dan tot den *pĕlog*.

Vele dezer toonstukken hebben een bepaalde bestemming, zooals 't begroeten of 't uitleiden van gasten; 't begeleiden van 't optreden van dansers of danseressen, of van hun aftreden na volbrachten dans; 't inleiden van eenig feest of van een onderdeel daarvan. Andere *gĕnding*'s verhoogen door hun opwekkenden zang 't genot van een gastvrijen feestdisch, of vertolken den *sĕrimpi*- of *bĕdåjå*-dans, den *bĕksan* of 't *wajang*-spel in welluidende, soms sprekende toonzinnen. Enkele behooren bij het verschijnen van bepaalde tooneelhelden, andere verhoogen de geestdrift bij 't tooneelgevecht. Soms dienen zij een *pradjoerit*-korps of een spijsoffers dragenden *koeli*-troep ten feestmarsch; soms den vechtenden buffel tot aanmoediging en den stervenden tijger ter verschrikking.

Zoo behooren van de *gĕnding*'s van den *gamĕlan salèndro* onder vele andere tot de *laras nĕm:*

de *gĕnding krawitan*, een openingsstuk;

[1]) De *wajang poerwå* (d. i. van den beginne, dus van de oudheid) behandelt de oude hindoe-javaansche overlevering, waarin hindoegoden als helden optreden, en wordt gewoonlijk door uit buffelleder gesneden poppen, of bij uitzondering (in den *wajang wong*) door levende spelers voorgesteld. De *w. kĕlitik* of *klitik* geldt de helden uit den tijd van *Mådjåpahit*, en wordt door houten poppen of bij enkele uitzondering (in de *Langĕndrijå*) door zittende personen vertolkt. Zie mijn opstel: *Javaansche Tooneeldansen*, in 't Tijdschrift van 't Indisch Aardrijksk. Genootschap van 1882, en mijn plaatwerk: *In den Kĕdaton van Jogjåkartå*.

[2]) Bepaaldelijk bij het optreden van *Sĕmar* of *Nålå Garèng*, Dan zwijgen de andere instrumenten, behalve de *rĕbab* (of *soeling*), begeleid door *gong*, *kĕnong*, *kĕtoek* en *kĕndang*; dus wordt de *laras miring* alleen gebruikt in een recitatief van den *rĕbab* (of *soeling*). De *barang* der andere instrumenten wordt dan niet gehoord, zou trouwens ook niet overeenstemmen met den verhoogden *barang* van den *rĕbab*.

[3]) Dezelfde opmerking als daareven bij de *laras* van *Salèndro*. L.

de *ladrangan*'s *Dirådå mĕntå*, *Émĕng*, *Loenggadoeng* en *Rangsang*, die in de *wajang*'s 't optreden van bezoekende helden begeleiden, en wel de beide eerstgenoemde, wanneer het dapperen en gewelddadigen, onder anderen *boetå*'s of reuzen, — de beide laatste als het godentelgen, edelen en ridderlijken geldt;

tot de *laras songå*:

de *gĕnding Lahelå*, een feestmaal-toonstuk:

de *ladrangan Oeloek-oeloek*, ter ontvangst van gasten;

de *kĕtawang Gadjah Indrå*, die den opmarsch der *pradjoerit Langĕnastrå* begeleidt;

en tot de *laras mĕnjoerå*:

de *ladrangan Liwoeng*, waarmede wederom gasten ontvangen worden;

de *ladrangan Ladrang pĕngantèn*, die de samenkomst van pasgehuwden huldigt;

de *gĕnding Bojong*, die gespeeld wordt wanneer de bruidsparen daarna feestelijk nedergezeten zijn en gehuldigd worden.

Van de *gĕnding*'s van den *gamĕlan pèlog* noem ik

voor de *laras limå*:

de *gĕnding*'s *Rårådjålå* en *Moemoe*, ter begeleiding van *bĕdåjå*-dansen,

en de *ladrangan*'s *Djoeroe dĕmoeng* en *Tĕmboeng*, ter huldiging van bezoekers;

voor de *laras nĕm*:

de *ladrangan*'s *Laras ati*, *Lagoe*, *Tropongan*, *Oedan mas* en *Pritnåhå*, waarvan de beide eerste ter begroeting van gasten, en de drie andere ten afscheidsgroet gespeeld worden;

en voor de *laras barang*:

de *gĕnding*'s *Sinom* en *Bandil ori*: een *bĕdåjå*- en een *sĕrimpi*-dans;

en de *ladrangan*'s *Bimå koerdå*, *Ardjoenå* (of *Rĕdjoenå*) *mangsah*, *Rangoe-rangoe* en *Ronggå lasĕm*; waarvan de eerste bij 't optreden van *bĕdåjå*'s, de tweede ook bij 't opkomen der *Troenådjåjå*-dansers of als *pradjoerit*-marsch, en de beide laatste weder ter begeleiding van *bĕksan*'s dienst doen.

§ 25. Toonschrift.

Hoewel de meeste *nijågå*'s en enkele andere kunstliefhebbers vele, zoo niet alle, bekende toonstukken volkomen in hun geheugen bevatten, hebben enkele javaansche grooten toch naar middelen gezocht om ze op te schrijven, en onveranderd voor latere geslachten te bewaren.

Van de beide soorten van toonschrift, die mij bekend zijn geworden, meen ik enkele proeven hierbij te mogen voegen, die ik voor de eerste soort aan de

welwillendheid van den *pangéran arjå Adi Windtå*, broeder van den Sultan en opzichter van alles wat met de muziek en den dans in den *kraton* in verband staat, en van den Rijksbestuurder *radĕn adipati Danoe Rĕdjå*, en voor het andere aan den *pangéran adipati Pakoe Alam IV* te danken heb.

De manier die door den eerstgenoemden prins gebruikt wordt, is: al de tonen der eigenlijke melodie achtereenvolgens in éen kolom in woorden op te schrijven, en daarnaast in een andere kolom zoowel de wijzigingen in de toonbeweging als enkele der vele toonfiguren, vooral in de begeleiding voorkomend, en tevens de *gong*, *kĕnong-*, *kĕtoek-* en *kĕmpoel*-slagen, wederom in woorden aan te geven.

Toch wordt hierdoor weinig meer dan de hoofdgedachte, de eigenlijke zangwijs, teruggegeven, terwijl 't zoo hoogst belangrijke aanvullingsspel der parafrazeerende en van een deel der begeleidende instrumenten geheel verwaarloosd wordt. [Vgl. het facsimile eener bladzijde op plaat I, en Bijlage A.]

Nog minder volledig is een eigenaardig notenschrift, dat door *pangéran adipati Pakoe Alam* gebezigd wordt, en behalve de hoofdmelodie alleen de *gong*-slagen of hoogstens ook de *kĕnong*-tonen aangeeft. 't Bestaat uit notenbalken, die voor de *salĕndro*-toonstukken uit vijf of zes, voor die van den *pĕlog* uit zeven lijnen gevormd zijn, die de verschillende tonen der beide toonschalen vertegenwoordigen, en met de zes of zeven klankstaven der *saron*'s overeenstemmen. Iedere toon van 't octaaf heeft dus zijn eigen lijn, en wel de laagste toon de onderste, de hoogste de bovenste lijn, of andersom. Van links naar rechts worden nu de opvolgende tonen door dwarsstreepjes, of door de aanvangsletters van de namen der tonen op de lijnen aangegeven, en deze duidelijkshalve door loodrechte volglijnen verbonden. Afzonderlijke teekens op die dwarsstreepjes of boven de balken wijzen de verdubbeling der tonen en den val der *gong-* en *kĕnong*-slagen enz. aan. [Facsimile op plaat II, en Bijlage B.]

Voor een uitvoeriger verklaring verwijs ik naar de proeven zelf, waarmede ik deze studie meen te kunnen besluiten.

Jogjåkartå, 25 Juni 1887.

BIJLAGE A.

De volgende zes reeksen van [oorspronkelijk] in woorden geschrevene toonstukken der beide stelsels, *Salèndro* en *Pèlog*, eischen eenige toelichting.

Ik ontving ze eerst door de welwillende tusschenkomst van den Rijksbestuurder, *kangdjèng radèn adipati Danoe Rĕdjå*, en verder van den eigenaar of bewaarder der oorspronkelijke handschriften, den broeder des tegenwoordigen Sultans, *bĕndårå pangéran arjå Adi Windtå*, den *wĕdånå* of opzichter van alles wat met de muziek- en dansschool van den *kraton* in verband staat.

De titel van elk dezer reeksen luidt ongeveer aldus: „Toonschriften, beschrijvende den gang van het spel der toonstukken (*Salèndro* of *Pèlog*) door *bĕndårå pangéran arjå Adi Windtå*, majoor van den staf, zoon van wijlen Z. Hoogheid den Sultan *Hamĕngkoe Boewånå* VI, te *Jogjåkartå adi ning Rat*. Geschreven den (zooveelsten) dag der maand Sawal (of een andere) van het jaar *Bé*, tal 1816 enz.", en dan volgt de onderteekening: „Pang. *Adi Windtå*".

De drie eerste bundels, *a*, *b* en *c*, bevatten toonstukken behoorende tot het stelsel *Salèndro*, en wel *a* de *laras nĕm*, *b* de *laras songå* en *c* de *laras mĕnjoerå*. De drie volgende bundels, *d*, *e* en *f*, die van den *pèlog*, en wel *d* van de *laras barang*, *e* van de *laras nĕm* en *f* van de *laras limå*.

De opschriften der afzonderlijke stukken bevatten de namen der toonstukken of *gĕnding*'s, der *laras* en der *kĕndangan*'s of toonbespelingswijzen, en verder achtereenvolgens de namen der opvolgende inleidingstonen der melodie, die onvermengd door de eigenlijke *saron*'s, en meer of minder gevarieerd door de overige *saron*'s (*dĕmoeng*, *pĕking* enz.), door de *bonang*'s, de *gambang*'s, de *gĕndèr*'s, den *rĕbab* of den *soeling* en den *tjĕlĕmpoeng* ten gehoore wordt gebracht.

Men kan die melodiën dus in hun eenvoudigen loop (zonder variatie, parafraze of begeleiding) het best op een *saron* volgen.

De toonzinnen der overige, zooeven genoemde, meer minder parafrazeerende instrumenten kunnen moeilijk nedergeschreven worden, dewijl zij, met behoud der melodie, door de spelers geïmprovizeerd, en dus naar de mate van hun kunstsmaak en hun bedrevenheid meer of minder gevarieerd worden; zoodat, terwijl allen de tonen der melodie door tusschentonen of toonreeksen aanvullen of aaneenbinden, de eene daarbij langs de toonladder afdaalt, terwijl de ander die opklimt. Natuurlijk zonder daarbij de harmonie meer te verwaarloozen dan wij dit met onze toonfiguren tegen onze begeleidingsaccoorden in doen.

De Javaan kent daarom geen volledige partituur zooals wij die hebben, en heeft volkomen genoeg aan de aanwijzing der melodie, die toch, met of zonder parafraze, door alle spelers gevolgd wordt, en hun voor dat parafrazeeren de noodige vrijheid laat.

De tonen van die melodiën zijn achtereenvolgens, van den eersten gongslag tot slot van de genoemde inleiding af, in de tweede kolom van elk paar kolommen nedergeschreven.

Daarnaast bevat de eerste kolom de gelijktijdig luidende *gong*-, *kĕtoek*-, *kĕnong*- en *kĕmpoel*-slagen, en bovendien de aanwijzingen der rhythmische bewegingen en der bizondere toonfiguren, die bij de voordracht te pas komen en daaraan leven en karakter geven.

Volgt men die kolommen, dan ziet men dat de volgreeksen der begeleidende slagen aan regelmatige verhoudingen gebonden zijn, die echter voor verschillende toonstukken meer of minder veranderen.

Alle toonstukken of afdeelingen van toonstukken worden na de korte inleiding of na de overgangsnoten, door een gongslag aangekondigd en eindigen met een gongslag. Tusschen elke twee *gong*'s valt een bepaald aantal, meestal van 3 *kĕnong*-slagen, zoodat iedere volgende *gong*-toon met den vierden

of zooveelsten *kĕnong* samentreft. En tusschen elk paar *kĕnong*-slagen vallen weder 2, 4 of 8 *kĕtoek*-slagen, die groepsgewijs door de *kĕnong*-slagen gescheiden zijn. De *kĕnong*-slag treft dus niet samen met een *kĕtoek*-slag. Wanneer ook de *kĕmpoel* medewerkt, wisselen zijn slagen de *kĕtoek*-tonen regelmatig af. [Zie hierover het nadere in de voorrede. L.]

De rhythmische bewegingen worden aangegeven door de benamingen:

lombå of *toetoekan lombå*, een gelijkmatig langzaam spel [veeleer in noten van langeren duur. L.];

loemampah, letterlijk: gang hebben, op gang komen [in korter noten. L.];

nĕsĕg, snel, sneller [in kortere noten. L.];

napas, 't aanhouden van een toon of ook van een rust, letterlijk: ademhalen [langere noot of synkope. L.];

ngratjag, een tijdelijke versnelling [breking] der *saron*-melodie, weldra door *lombå* gevolgd; zij geldt natuurlijk ook voor de andere leidende instrumenten;

njĕndal, een zeer kortstondige versnelling [breking in kortere noten. L.];

Voor het ritardando, b. v. van het slot der toonstukken, heeft men geen afzonderlijke benaming. [Dit ritardando is veeleer de verlenging eener laatste phrase, met gebruik von langere noten. L.]

Andere aanwijzingen zijn:

pantjĕr, verbaalvorm *mantjĕr*, voor 't alleen en vrij langzaam aanslaan van den *barang gĕdé* (bij den *Salèndro*) of van den *lĕm* (bij den *Pèlog*) [kortom van den laagsten toon] der *saron*'s, terwijl de andere *saron*-tonen zwijgen. Gedurende dit *pantjĕr* hebben de andere instrumenten, *rĕbab*, *gĕndèr*, *gambang* enz. een vrijheid van beweging, die door *ngrankĕp* of *toetoekan ngrankĕp* uitgedrukt wordt, en ophoudt zoodra ook de hoogere *saron*-tonen weder meespreken.

Imbal is 't snel opvolgend en afwisselend aanslaan van twee naast elkaar gelegene klankstaven van den *dĕmoeng* of van den *pĕking* of van beiden; met andere woorden een langzame triller. Niet altijd van dezelfde tonen, want de beweging rijst en daalt, hoewel zij meestal tot de boventonen beperkt blijft. Zij vordert bij voorbeeld bij den zwaren *gamĕlan Sĕkati* tijdelijk twee spelers voor elk dezer instrumenten. 't *Imbal* van den *pĕking* is daarbij dubbel zoo snel als dat van den *dĕmoeng*, zoodat de kwartnoten of achtsten van dezen door achtsten of zestienden van genen begeleid worden. Gedurende dit *imbal* zwijgen de andere instrumenten, en dit zwijgen wordt *dawah* of *dawahi* genoemd.

Pantjĕr en *imbal* komen dikwijls te zamen voor.

Mindjal is 't langzaam herhaald afwisselend aanslaan van de beide laagste tonen der *saron*'s. *Ngĕpindjal* 't snel afwisselend aanslaan van *dådå* of *pèlog* en *limå*.

Ngĕntjot is een dubbelslag na een terughouden van den toon, ongeveer aldus: 𝄾 ♬ ♪ in plaats van ♩.

Ngratjik noemt men 't zachte en langzame, min of meer vrije *bonang*-spel, waarmede sommige toonstukken, zooals de *gĕnding Sĕkati*, die aan alle *sĕkatèn*-toonstukken tot inleiding dient, aanvangen.

Wĕlå eindelijk duidt het wegblijven van den gewonen *kĕnong*-slag na den vierden *kĕtoek* aan.

Nog zijn er teekens bijgevoegd voor de herhaling der bij den voorgaanden *saron*-toon gegevene aanwijzingen, en voor de verlenging eener rust tot den dubbelen duur.

G.

[Naar deze aanwijzingen heb ik de geheele verzameling, die gelijk zij daar lag voor ons onleesbaar was, in ons notenschrift kunnen overbrengen. Bij *Salèndro* gebruik ik den C-sleutel op de onderste lijn; de noten (vgl. pag. 22) zijn C D F G A C; bij *Pèlog*, in den G-sleutel genoteerd, luiden zij E F G A B C D. De kleine letters onder sommige noten beteekenen: *t kĕtoek*, *p kĕmpoel*, *n kĕnong*, *w wĕlå* en *G gong*. De aanteekening van *pantjĕr* en *imbal* en dgl. zijn, als alleen voor den javaanschen speler van beteekenis, in deze europesche transcriptie weggelaten. L.]

a. SALÈNDRO. Laras nĕm.

1. Gĕnding Mas koemambang. *Kĕndangan mawoer.*

G1 t1

t2 t3 t4 n1

t1 t2 t3

t4 n2 n3 t1 t2

t3 t4

G2 t1 t2

t3 t4 n1

t1 t2

t3 t4 n2 n3

t1 t2

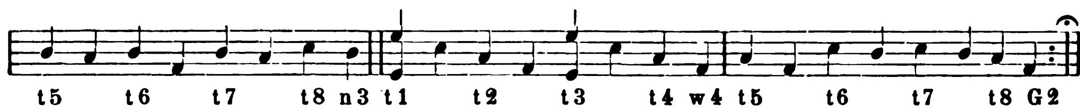

Coda.

2. Gĕnding Damar kèli. *Kĕndangan djonggå.*

t4 n3 t1 t2 t3 t4 G2

t1 t2 t3 t4 n1

t1 t2 t3 t4 n2 n3 t1

t2 t3 t4 G3 t1

t2 t3 t4 n1 t1 t2

t3 t4 n2 n3 t1

t2 t3 t4 G4 t1

t2 t3 t4 n1 t1

t2 t3 t4 n2 n3 t1

t2 t3 t4 G5 t1

t2 t3 t4 n1 t1

t2 t3 t4 n2 n3 t1 t2

Coda.

t3 t4 t5 t6 G6 G1 t1 t2 t3 t4 w1 w2 t5 t6 t7 t8 n1 n2

t1 t2 t3 t4 w3 t5 t6 t7 t8 n3 t1 t2 t3 t4 w4 t5 t6 t7 t8 G2 G3

3. Gĕnding Titi pati.

Kĕndangan tjondrå.

G1 t1 t2 n1 t1

t2 n2 t1 t2 n3 t1 t2 G2

t1 t2 n1 t1 t2 n2

t1 t2 n3 t1 t2 G3 G5

t1 t2 n1 t1 t2 n2

1

t1 t2 n3 t1 t2 G4

Coda.

t2 n3 t1 t2 t3 t4 G6 G1 t1 t2 t3 t4 n1

t1 t2 t3 t4 n2 t1 t2 t3 t4 n3 t1 t2 t3 t4 G2

t1 t2 t3 t4 n1 t1 t2 t3 t4 n2 t1 t2 t3 t4 n3

t1 t2 t3 t4 G3

4. Gĕnding Rangsang. *Kĕndangan ladrangan.*

G1 t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2

t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G2 t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G4
G3

t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G5 t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2

t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G6 t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G7

5. Gĕnding Émĕng. *Kĕndangan kalih.*

G1 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G2

t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2

t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G3

t1 t2 n1 t1 p1

t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G4

t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3

t1 p3 t2 G5 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G6

b. SALÈNDRO. Laras songå.

6. Gĕnding Mawoer. *Kĕndangan mawoer.*

G1 t1

t2 t3 t4 n1 t1

t2 t3 t4 n2 n3 t1

t2 t3

t4 G2 t1 t2

t3 t4 n1

t1 t2

t3 t4 n2 n3

t1 t2

t3 t4 G3 t1

t2 t3

t4 n1 t1

t2 t3 t4

n2 n3 t1 t2 t3 t4 t5 t6 G4

Coda.

G1 t1 t2 t3 t4 w1 t5 t6 t7 t8 n1 t1 t2 t3 t4 w2

t5 t6 t7 t8 n2 t1 t2 t3 t4 w3 t5 t6 t7 t8 n3

t1 t2 t3 t4 w4 t5 t6 t7 t8 G2

7. Gĕnding Sléndrèng. *Kĕndangan djongga.*

G1 t1

t2 t3 t4 n1 t1

t2 t3 t4 n2 t1

t2 t3 t4 n3 t1

t2 1 t3 t4 G2

Coda.

t1 t2 t3 t4 t5 t6 G3 G1 t1 t2 t3 t4 w1

t5 t6 t7 t8 n1 t1 t2 t3 t4 w2 t5 t6 t7 t8 n2 t1 t2 t3 t4 w3

t5 t6 t7 t8 n3 t1 t2 t3 t4 w4 t5 t6 t7 t8 G2

8. Gĕnding Tjondrå. *Kĕndangan tjondrå.*

G1 t1 t2 n1 t1 t2 n2

t1 t2 n3 t1 t2 G2 t1 t2 n1

t1 t2 n2 t1 t2 n3 t1

t2 G3 t1 t2 n1 t1 t2 n2

t1 t2 n3 t1 t2 G4 t1

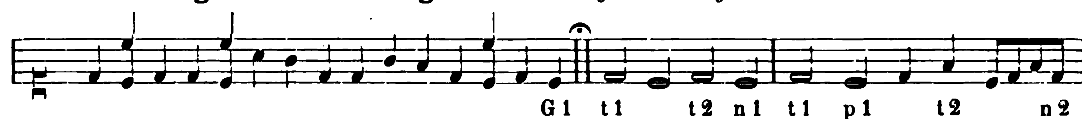
t2 n1 t1 t2 n2 t1 t2 n3 t1 t2

Coda.

t3 t4 G5 G1 t1 t2 t3 t4n1 t1 t2 t3 t4n2 t1 t2 t3 t4n3

9. Gĕnding Brontå wilangoen. *Kĕndangan ladrangan.*

10. Gĕnding Kagok lajar. *Kĕndangan kalih.*

t 1 t 2 n 1 t 1 p 1 t 2 n 2 t 1 p 2 t 2 n 3

t 1 p 3 t 2 G 3 t 1 t 2 n 1 t 1 p 1 t 2 n 2

t 1 p 2 t 2 n 3 t 1 p 3 t 2 G 4 t 1 t 2 n 1

t 1 p 1 t 2 n 2 t 1 p 2 t 2 n 3 t 1 p 3 t 2 G 5
G 6

t 1 t 2 n 2 t 1 p 1 t 2 n 2 t 1 p 2 t 2 n 3

t 1 p 3 t 2 G 7

11. Gĕnding Laras drijå. (= Laras ati). *Kĕndangan kĕtawang.*

G 1 t 1 p 1 t 2 n 1 t 1 p 2 t 2 G 2
G 3

t 1 p 1 t 2 n 1 t 1 p 2 t 2 G 4

t 1 p 1 t 2 n 1 t 1 p 2 t 2 G 5

t 1 p 1 t 2 n 1 t 1 p 2 t 2 G 6

c. SALÈNDRO. Laras menjoerå.

12. Gĕnding Montro kĕndo. *Kĕndangan mawoer.*

G1 t1

t2 t3 t4 n1 n2 t1

t2 t3 t4 n3 t1

t2 t3

t4 G2 t1 t2

t3 t4 n1

t1 t2

t3 t4 n2 t1

t2 t3

t4 n3 t1

t2 t3 t4

G3 t1 t2

t3 t4 n1 n2 t1

t2 t3 t2 t3

t4 n3 t1 t2 t3

Coda.

t4 t5 G4 G1 t1 t2 t3 t4 w1 w2 t5 t6 t7 t8 n1 n2

t1 t2 t3 t4 w3 t5 t6 t7 t8 n3 t1 t2 t3 t4 w4

t5 t6 t7 t8 G2

13. Gĕnding Gandroeng mangoe. *Kĕndangan djonggå.*

G1 t1 t2

t3 t4 n1 n2 t1 t2 t3 t4 n3

t1 t2 t3 G2 t1

t2 t3 t4 n1 n2 t1

t2 t3 t4 n3 t1

t2 t3 t4 G3 t1

t2 t3 t4 n1 n2 t1

t2 t3 t4 n3 t1

t2 t3 t4 G4 t1 t2

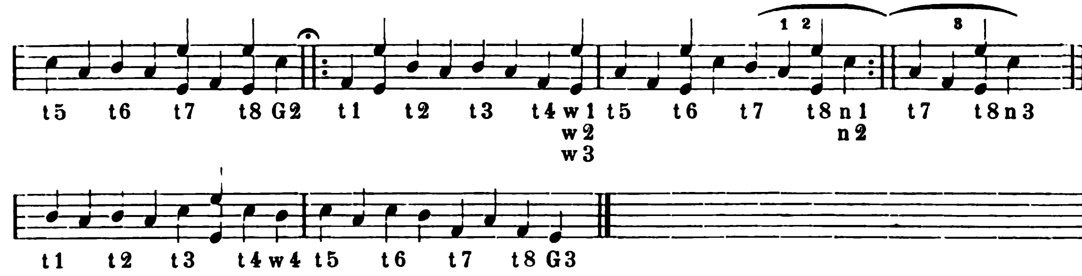
t3 t4 n1 t1 t2 t3

t4 n2 n3 t1 t2 t3 t4 t5 t6 G5

Coda.

ter

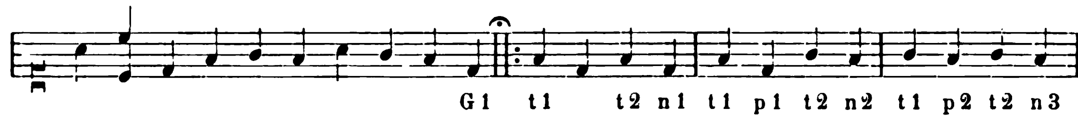
G1 t1 t2 t3 t3 w1 w2 w3 t5 t6 t7 t8 n1 n2 n3 t1 t2 t3 t4 w4

14. Gĕnding Labrong. *Kĕndangan tjondrå.*

15. Gĕnding Sĕkar tédjå. *Kĕndangan ladrangan.*

t1 p3 t2 G2 G3 t1 t2 n1 t2 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G4 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t1 n3 t1 p3 t2 G5 t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3

t1 p3 t2 G6 t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G7

16. Gĕnding Wani-wani. *Kĕndangan kalih.*

G1 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t1 G2

t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3

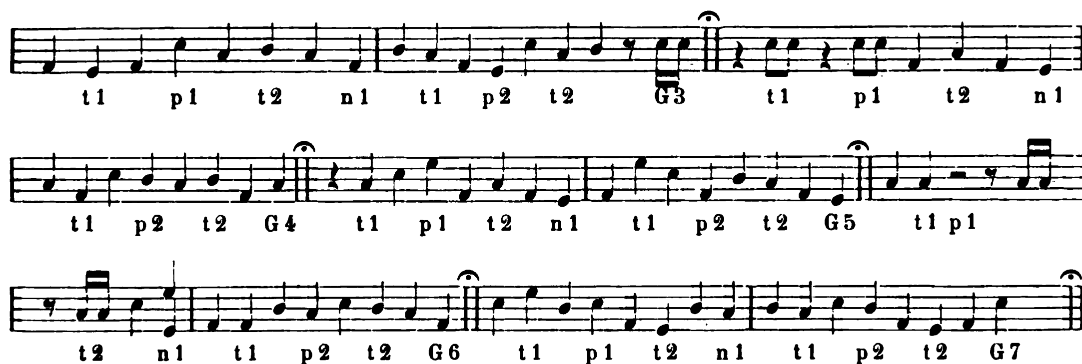
t1 p3 t2 G3 t1 t2 n1 n2 t1 p2

t2 n3 t1 p3 t2 G4 t1 t2 n1 t1 p1

t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G5

17. Gĕnding Taroepålå. *Kĕndangan kĕtawang.*

G1 t1 p1 t2 n1 t1 p2 t2 G2

d, PÈLOG. Laras barang.

18. Gĕnding Djĕlĕntar. *Kĕndangan mawoer.*

t1 t2 t3

t4 n3 t1

t2 t3

t4 G3 t1

t2 t3

t4 n1 t1

t2 t3 t4

n3 t1 t2 t3

Coda

t4 t5 t6 G4 G5 t1 t2 t3 t4 w1

t5 t6 t7 t8 n1 t1 t2 t3 t4 w2

19. Gĕnding Ranoe-mĕnggålå. *Kĕndangan sĕmar.*

20 Gĕnding Rangoe-rangoe. *Kĕndangan ladrangan.*

t 1 p 1 t 2 n 2 t 1 p 2 t 2 n 3 t 1 p 3 t 2 G 2

t 1 t 2 n 1 t 1 p 1 t 2 n 2 t 1 p 2

t 2 n 3 t 1 p 3 t 2 G 3 t 1

t 2 n 1 t 1 p 1 t 2 n 2 t 1

p 2 t 2 n 3 t 1 p 3 t 2 G 4 t 1

t 2 n 1 t 1 p 1 t 2 n 2

t 1 p 2 t 2 n 3 t 1 p 3 t 2 G 5

21. Gĕnding Prijå badå. *Kĕndangan kalih.*

G 1 t 1 t 2 n 1 t 1 p 1 t 2 n 2

t 1 p 2 t 2 n 3 t 1 p 3 t 2 G 2 t 1 t 2 n 1 t 1 p 1 t 2 n 2
G 4

t 1 p 2 t 2 n 3 t 1 p 3 t 2 G 3 t 1 t 2 n 1 t 1 p 1
G 5

t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G6 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G7 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G8 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G9 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G10 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G11

22. Gĕnding Goenoeng sari. *Kĕndangan kĕtawang.*

G1 t1 p1 t2 n1 t1 p2 t2 G2 t1 p1 t2 n1

t1 p2 t2 G3 t1 p1 t2 n1

t1 p2 t2 G4 t1 p1 t2 n1

t1 p2 t2 G5 t1 p1 t2 n1

e. PÈLOG. Laras nĕm.

23. Gĕnding Goendjang. *Kĕndangan Sĕmang.*

G 1 t 1 t 2

t 3 t 4 n 1 t 1 t 2 t 3 t 4 n 2

t 1 t 2 t 3 t 4 n 3

t 1 t 2 t 3 t 4 G 2 t 1

t 2 t 3 t 4 n 1 t 1 t 2

t 3 t 4 n 2 t 1 t 2 t 3

t 4 n 3 t 1 t 2 t 3 t 4 G 3

t 1 t 2 t 3 t 4 n 1 t 1 t 2

t 3 4 n 2 t 1 t 2

t3 t4 n3 t1 t2 t3

t4 G4 t1 t2 t3 t4 n1

t1 t2 t3 t4 n2 t1 t2

t3 t4 n3 t1 t2 t3 t4

II.

t5 t6 G5 G1 t1 t2 t3 t4 w1 t5 t6 t7

t8 n1 t1 t2 t3 t4 w2 t5 t6

t7 t8 n2 t1 t2 t3 t4 w3 t5 t6

t7 t8 n3 t1 t2 t3 t4 w4 t5 t6 t7 t8 G2

t1 t2 t3 t4 w1 t5 t6 t7 t8 n1

t1 t2 t3 t4 w2 t5 t6 t7 t8 n2

t1 t2 t3 t4 w3 t5 t6 t7 t8 n3

t1 t2 t3 t4 w4 t5 t6 t7 t8 G3

t1 t2 t3 t4 w1 t1 t2 t3 t4 w2
t5 t6 t7 t8 n1

t5 t6 t7 t8 n2 t1 t2 t3 t4 w3

t5 t6 t7 t8 n3 t1 t2 t3 t4 w4

t5 t6 t7 t8 G4 t1 t2 t3 t4 w1

t5 t6 t7 t8 n1 t1 t2 t3 t4 w2

t5 t6 t7 t8 n2 t1 t2 t3 t4 w3

t5 t6 t7 t8 n3 t1 t2 t3 t4 w4

t5 t6 t7 t8 G5

24. Gĕnding Dèndang. *Kĕndangan sĕmang.*

G1 t1 t2 n1

t1 t2 n2 t1 t2 n3 t1 t2 G2

t1 t2 n1 t1 t2 n2

1

t1 t2 n3 t1 t2 G3

Coda

2

t1 t2 t3 t4 G4 G1 t1 t2 t3 t4 n1 t1 t2 t3 t4 n2

t1 t2 t3 t4 n3 t1 t2 t3 t4 G2 G3 t1 t2 t3 t4 n1 t1 t2

t3 t4 n2 t1 t2 t3 t4 n3 t1 t2 t3 t4 G4

25. Gĕnding Tloetoer. *Kĕndangan lålå.*

G1 t1 t2 n1

t1 t2 G2 G5 t1 t2 n1

t1 t2 G3 G6 t1 t2 n1

1 2 II.

t1 t2 G4 t1 t2 t3 t4 G7 G1 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G2

t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2 t1 p2

t2 n3 t1 p3 t2 G3 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3

t2 G4 t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2

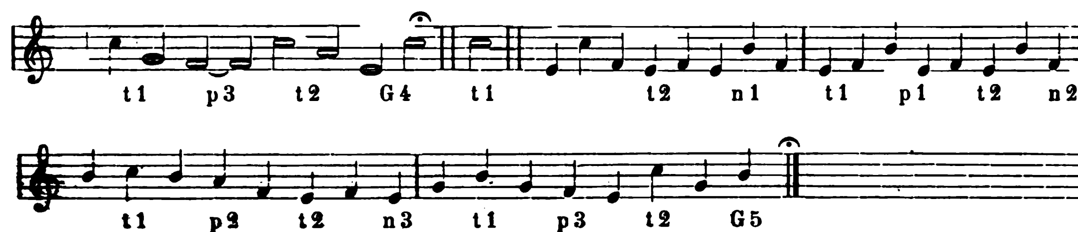
t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G5

26. Gĕnding Onang-onang manis. *Kĕndangan ladrangan.*

G1 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G2 G3

t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3

27. Gĕnding Laras ati. *Kĕndangan kalih.*

f. PÈLOG. Laras limå (of L. gangsal).

28. Gĕnding Djĕlågrå. *Kĕndangan sĕmang.*

t1 t2 t3 t4 n3 t1

t2 t3 t4 G2 t1 t2

t3 t4 n1 t1 t2

t3 t4 n2 t1 t2 t3

t4 n3 t1 t2 t3 t4 G3

t1 t2 t3 t4 n1 t1

t2 t3 t4 n2 t1 t2

t3 t4 n3 t1 t2 t3

t4 G4 t1 t2 t3 t4 n1

t1 t2 t3 t4 n2 t1

t2 t3 t4 n3 t1 t2

t3 t4 G5 t1 t2

t3 t4 n1 t1 t2 t3

t4 n2 t1 t2 t3 t4 n3

t1 t2 t3 t4 G6 t1

t2 t3 t4 n1 t1 t2

t3 t4 n2 t1 t2 t3

t4 n3 t1 t2 t3 t4 G7

t1 t2 t3 t4 n2

t1 t2 t3 t4 n2 t1

t2 t3 t4 n3 t1 t2

II.

t3 t4 t5 t6 G8 G1 t1 t2

t3 t4 w1 t5 t6 t7 t8 n1

t1 t2 t3 t4 w2 t5 t6 t7

t8 n2 t1 t2 t3 t4 w3 t5 t6

t7 t8 n3 t1 t2 t3 t4 w4 t5

t6 t7 t8 G2 t1 t2 t3 t4 w1

t5 t6 t7 t8 n1 t1 t2 t3

t4 w2 t5 t6 t7 t8 n2 t1 t2

t3 t4 w3 t5 t6 t7. t8 n3 t1

t2 t3 t4 w4 t5 t6 t7 t8 G3

t1 t2 t3 t4 w1 t5 t6 t7

t8 n1 t1 t2 t3 t4 w1 t5 t6

t7 t8 n2 t1 t2 t3 t4 w3 t5

t6 t7 t8 n3 t1 t2 t3 t4 w4

t5 t6 t7 t8 G4 t1 t2 t3

t4 w1 t5 t6 t7 t8 n1 t1 t2

t3 t4 w2 t5 t6 t7 t8 n2 t1

t2 t3 t4 w3 t5 t6 t7 t8 n3

t1 t2 t3 t4 w4 t5 t6 t7 t8 G5

29. Gĕnding Sawoeng galing. *Kĕndangan sĕmang.*

G 1 t 1

t 2 n 1 t 1 t 2 n 2 t 1 t 2 n 3 t 1

t 2 G 2 t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 n 2

t 1 t 2 n 3 t 1 t 2 G 3

t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 n 2

t 1 t 2 n 3 t 1 t 2 G 4 t 1

t 2 n 2 t 1 t 2 n 3 t 1 t 2

Coda

t 3 t 4 G 5 G 1 t 1 t 2 t 3 t 4 n 1 t 1 t 2 t 3 t 4 n 2 t 1 t 2

t 3 t 4 n 3 t 1 t 2 t 3 t 4 G 2 t 1 t 2 t 3 t 4 n 1 t 1 t 2 t 3 t 4 n 2

t 1 t 2 t 3 t 4 n 3 t 1 t 2 t 3 t 4 G 3

30. Gĕnding Tloetoer. *Kĕndangan lula.*

G 1 t 1 t 2 n 1 t 1

t 2 G 2 t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 G 3

t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 G 4

t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 G 5

t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 G 6

t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 G 7

t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 G 8

t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 G 9

t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 G 10

t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 G 11

t1 t2 n1 t1 t2 G12

t1 t2 n1 t1

t2 G13 t1 t2 n1 t1

t2 G14 t1 t2 n1 t1 t2 G15

t1 t2 n1 t1 t2 G16

t1 t2 n1 t1 t2 G17

t1 t2 n1 t1 t2 G18

t1 t2 n1 t1 t2 G19

t1 t2 n1 t1

t2 G20 t1 t2 n1 t1

t 2 G 21 t 1 t 2 n 1 t 1

t 2 G 22 t 1 t 2 n 1 t 1

t 2 G 23 t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 G 24

t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 G 25

Coda

t 1 t 2 n 1 t 1 t 2 t 3 t 4 G 26 G 1

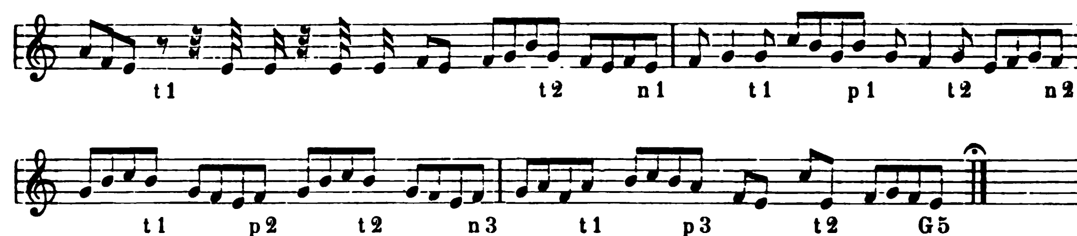
t 1 t 2 n 1 t 1 p 1 t 2 n 2 t 1 p 2 t 2 n 3

t 1 p 3 G 2 t 2 t 2 n 1 t 1 p 1 t 2 n 2

t 1 p 2 t 2 n 3 t 1 p 3 t 2 G 3 t 1

t 2 n 1 t 1 p 1 t 2 n 2

t 1 p 2 t 2 n 3 t 1 p 3 t 2 G 4

31. Gěnding Kěmong-kěmong. *Kěndangan ladrangan.*

32. Gĕnding Djoeroe demoeng. *Kĕndangan kalih ladrang.*

G1 t1 t2 n1

t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G2
G3 t1

t2 n1 t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3 t1 p3 t2 G4

t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2 t1 p2 t2 n3

t1 p3 t2 G5 t1 t2 n1 t1 p1 t2 n2

t1 p3 t2 n3 t1 p3 t2 G6

BIJLAGE B.[1])

Stukken, overgebragt uit de opteekeningen van pangéran adipati arjå Pakoe Alam IV, ridder der orde van den Ned. Leeuw, kolonel kommandant.

1. Gĕnding Krawitan. *Salèndro. Larus nĕm.* (Een openingsstuk.)

[1]) [Door het ontbreken der interpunctie, behalve de gongs, kunnen hier slechts bij uitzondering maatstrepen worden geplaatst. L.]

G

piu lento.

G

G

G

G

G

2. Ladrangan Girang-girang. *Salèndro. Laras nĕm.*

G

3. Gĕnding Låhĕlå. *Salèndro. Laras songå.* (Bij een feestmaal.)

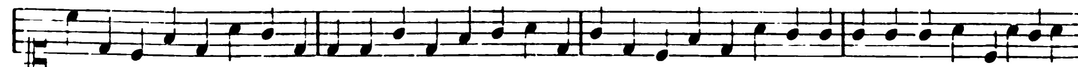

4. Ladrangan Oeloek-oeloek. *Salèndro. Laras songå.* (Tot ontvangst van gasten.)

5. Gĕnding Montro. *Salèndro. Laras mĕnjoerå*

6. Ladrangan Ladrang pĕngantèn. *Salèndro. Laras mĕnjoerå.* (Bij de samenkomst van pasgehuwden.)

7. Gĕnding Rårådjålå. *Pèlog. Laras limå.* (Bedaja-dans.)

8. Ladrangan Djoeroe děmoeng. *Pèlog. Laras limå.* (Hulde aan bezoekers.)

9. Gěnding Ranoe-měnggoelå. *Pèlog. Laras něm.*

10. Ladrangan Lårå sati. *Pèlog. Laras nĕm.* (Begroeting van gasten.)

11. Gĕnding Bandil ori. *Pèlog. Laras barang.* (Sĕrimpi-dans.)

12. Ladrangan Ardjoenå mangsah. *Pèlog. Laras barang.* (Marsch.)

13. Gĕnding Lokånåntå (niet de oude van dien naam). *Salèndro. Laras nĕm.*

G
G
G

BIJLAGE C.

Partituur van het Salèndro-toonstuk **Ladrangan Girang-Girang** (vgl. Bijl. B N°. 2), opgemaakt uit de partijen van de hand van Radèn pandji Natå Redjå te Jogjåkartå.

[NB. Nadat ik op pag. 13 en 17 slechts de partituur der melodische slaginstrumenten had kunnen beloven, zijn mij nog ter elfder ure de partijen van den *rĕbab*, den *dĕmoeng*, den *tjĕlĕmpoeng* en den *kĕndang* toegezonden, met de opmerking, dat de *gambang gångsa* dezelfde octaven speelt als de houten *gambang*, doch met dit onderscheid, dat de hoogere noot eerst na de lagere wordt aangeslagen. Over de *kĕndang* zie nog Bijlage E. L.]

INLEIDING (*bĕboekå*).

Rĕbab.

Gambang Kadjĕng.

Gendèr.

Saron.

Dĕmoeng.

Bonang I & II.

Bonang III.

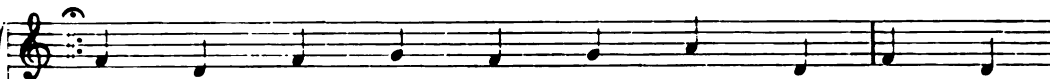
Tjĕlĕmpoeng

Kĕndang.

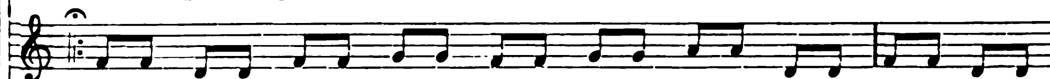
Kĕtoek, kĕnong, kĕmpoel, gong

Afdeeling **A** = **B**

Rĕbab.

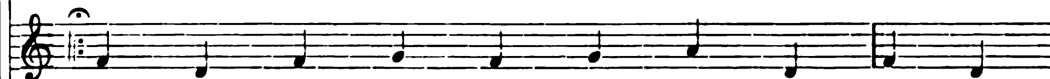
Gambang Kadjĕng.

Gĕndèr.

Saron.

Dĕmoeng.

Bonang I & II.

Bonang III.

Tjĕlĕmpoeng.

Kĕndang.

Kĕtock, etc.

Rĕbab.

Gambang Kadjĕng.

Gendèr.

Saron.

Dĕmoeng.

Bonang I & II.

Bonang III.

Tjĕlĕmpoeng

Kĕndang.

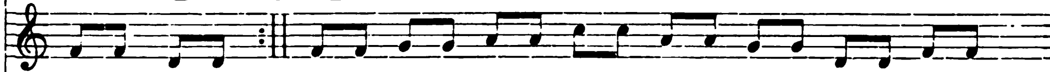
Kĕtoek, etc.

C

Rĕbab.

Gambang Kadjĕng.

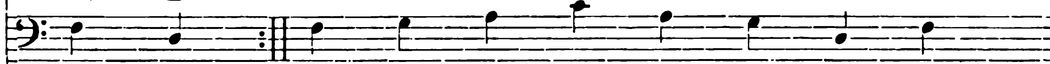
Gĕndèr.

Saron.

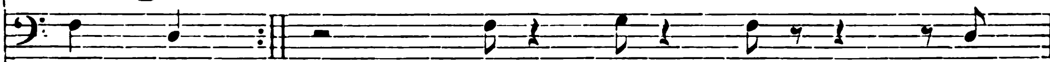
Dĕmoeng.

Bonang I & II.

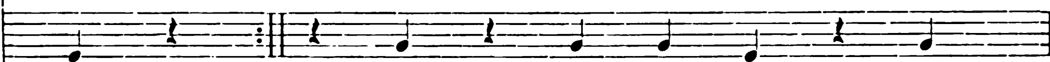
Bonang III.

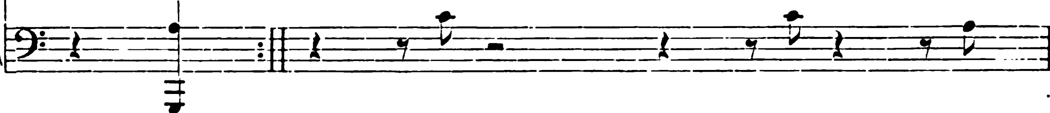
Tjĕlĕmpoeng.

Kĕndang.

Kĕtoek, etc.

Rĕbab.

Gambang Kadjĕng.

Gendèr.

Saron.

Dĕmoeng.

Bonang I & II.

Bonang III.

Tjĕlĕmpoeng.

Kĕndang.

Kĕtoek, etc.

Rĕbab.

Gambang Kadjĕng.

Gendèr.

Saron.

Dĕmoeng.

Bonang I & II.

Bonang III.

Tjĕlĕmpoeng.

Kĕndang.

Kĕtoek, etc.

D

Rĕbab.

Gambang Kadjĕng.

Gĕndèr.

Saron.

Dĕmoeng.

Bonang I & II.

Bonang III.

Tjĕlĕmpoeng.

Kĕndang.

Kĕtoek, etc.

Rĕbab.

Gambang Kadjĕng.

Gĕndèr.

Saron.

Dĕmoeng.

Bonang I & II.

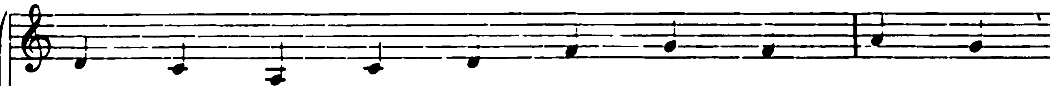
Bonang III.

Tjĕlĕmpoeng.

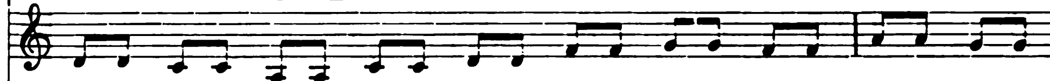
Kĕndang.

Kĕtoek, etc.

Rěbab.

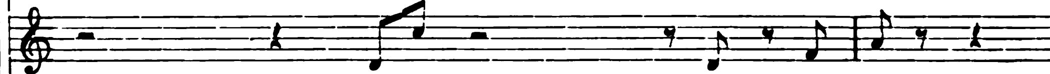
Gambang Kadjěng.

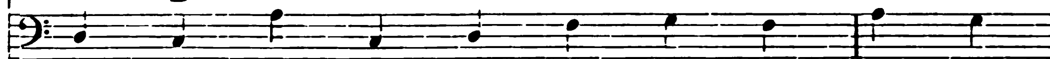
Gěndèr.

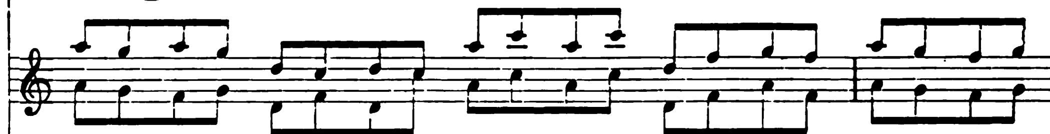
Saron.

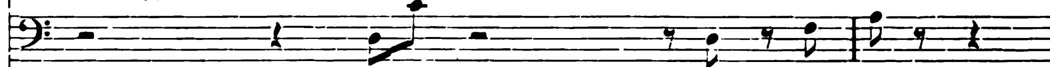
Děmoeng.

Bonang I & II.

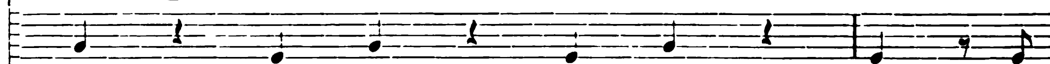
Bonang III.

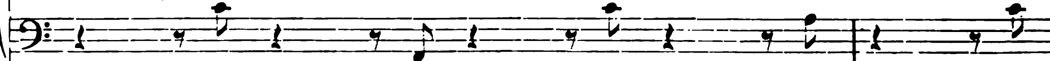
Tjělěmpoeng.

Kěndang.

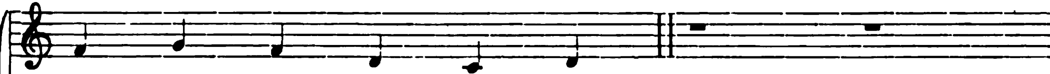

Kětoek, etc.

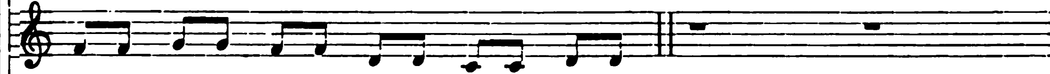

E

Rĕbab.

Gambang Kadjĕng.

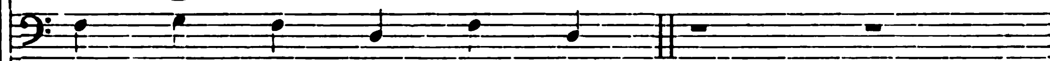
Gendèr.

Saron.

Dĕmoeng.

Bonang I & II.

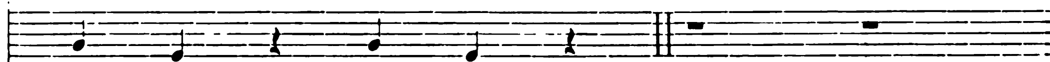
Bonang III.

Tjĕlĕmpoeng.

Kĕndang.

Kĕtoek, etc.

Rĕbab.

Gambang Kadjĕng.

Gĕndèr.

Saron.

Dĕmoeng.

Bonang I & II.

Bonang III.

Tjĕlĕmpoeng.

Kĕndang.

Kĕtoek, etc.

Rĕbab.

Gambang Kadjĕng.

Gĕndèr.

Saron.

Dĕmoeng.

Bonang I & II.

Bonang III.

Tjĕlĕmpoeng.

Kĕndang.

Kĕtoek, etc.

BIJLAGE D.

De hoofdpartijen uit de schets der partituur van de Heeren A. Holle en A. D. Loman. (Zie pag. 13, 16 en 23).

Soeling.

Allegro. ♩ = 126.

8va.

molto ritard.

Rĕbab.

Gambang gangsa.

molto ritard.

Gambang kajoe.

Djinglong I & II.

Kĕnong; Gong.

Soeling.

8va.

A

p

3

Rĕbab.

Gambang gangsa.

Gambang kajoe.

Djinglong I & II.

Kĕnong; Gong.

Soeling

Rebab.

Gambang gångså.

Gambang kajoe.

Djinglong I & II.

Kenong; Gong.

Soeling.

Rebab.

Gambang gångså.

Gambang kajoe.

Djinglong I & II.

Kenong; Gong.

Soeling. **B** *Andante.*

p

Rĕbab.

Gambang gångså.

Gambang kajoe.

Djinglong I & II.

Kĕnong; Gong.

Soeling.

tr tr

Rĕbab.

Gambang gångså.

Gambang kajoe.

Djinglong I & II.

Kĕnong; Gong.

Soeling.
8va. tr tr

Rĕbab.

Gambang gångså.

Gambang kajoe.

Djinglong I & II.

Kĕnong; Gong.

Soeling.
8va tr
C Andante.

Rĕbab.

Gambang gångså.

Gambang kajoe.

Djinglong I & II.
Saron p

Kĕnong; Gong.
Djingl.; Ken.; Gong.

Soeling.
8va

Rĕbab.

Gambang gångså.

Gambang kajoe.

Saron.

Djinglong; Kĕnong; Gong.

Soeling.
8va

Rĕbab.

Gambang gångså.

Gambang kajoe.

Saron.

Djinglong; Kĕnong; Gong.

Soeling.

8va

tr tr

Rĕbab.

Gambang gångså.

Gambang kajoe.

Saron.

Djinglong; Kĕnong; Gong.

BIJLAGE E.

Toevoegsel tot § 24, over de GĔNDING'S en KĔNDANGAN'S.

[Volgens nadere inlichtingen, afkomstig van *radèn pandji Nata Redja*, *panakawan* van *pangéran adipati Pakoe Alam V*, wien wij de partijen van het muziekwerk in Bijlage C te danken hebben, zijn er (minstens?) vier slagwijzen voor den *kĕndang* (pag. 32), t. w.:

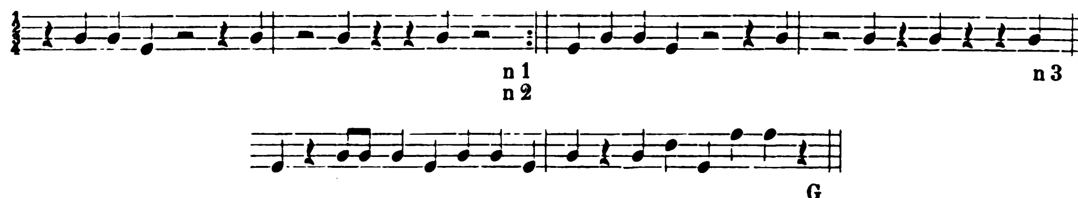
1. *kĕmpjang:* de vingertoppen der linkerhand zijn aaneengesloten en slaan op den bovenrand van het tromvel, terwijl de handbasis op den rand rust (toon: *tong*);

2. *tĕpak:* de volle linkerhand treft plat op het midden van het vel; de regterhand rust dempende op het andere tromvel (toon: *pak*);

3. *gĕndoeng:* de vingers der regterhand slaan op het midden van het vel (toon: *doeng*);

4. *bĕm:* het regtervel wordt een weinig beneden het midden aangeslagen (toon: *dĕng*).

Zoo komen er vier geluiden tot stand, die wij als tonen beschouwen en met bijvoeging van rustteekens op lijnen noteren kunnen. Uit deze tonen zijn de *kĕndangan*'s gebouwd, waarvan wij de namen op p. 51 vermeld vinden; ware *gĕnding*'s voor de trom. Zoo wordt mij ter begeleiding van den *gĕnding alit*, genaamd *Perkoetoet manggoeng*, het volgende als *gĕnding tjondra* opgegeven:

Tijdens het *lampah*-spel (*loemampah* pag. 56?) worden de twee eerste *kĕnong*-sneden niet begeleid; de derde en vierde aldus:

Na den overgang tot het tweede deel van het toonstuk, wordt de tromslag deze:

Het blijkt meer en meer, dat bij het *gamĕlan*-spel de afwisseling en verbinding van rhythmen binnen het vaste kader van evene maten, aan de melodie het leven en de kleur moet verleenen,

waarop de kenners den meesten prijs stellen, terwijl de harmonie van gelijktijdige tonen, die bij ons meer op den voorgrond staat, daar veeleer als bijzaak wordt beschouwd en aan het toeval overgelaten.

Voorts werd mij gemeld, dat alle instrumenten slechts dan medespelen, wanneer het stuk *rĕprĕpan* (zacht) wordt uitgevoerd. Als er hard (*ngoejoehoejoe* of *hoejonhoejon*) gespeeld wordt, zwijgen de *rĕbab*, de houten *gambang*, de *gĕndèr*, de *tjĕlĕmpoeng* en de *soeling*.

De soorten van toonstukken, die met de benamingen voor „hard" spel bestempeld worden, zijn volgens onzen zegsman deze:

1°. *gĕnding agĕng:* slechts éen trom (*kĕndang* zonder *kĕtipoeng*); *kĕndangan mawoer* of *djonggå* naar gelang der stukken; 128 slagen (*pas*) op elken *gong*-slag. Geen *kĕmpoel.*

2°. *gĕnding alit:* éen trom; *kĕndangan gĕnding tjondrå;* 64 slagen op elken *gong*-slag. Geen *kĕmpoel.*

3°. *ladrang* of *ladrangan:* een of twee trommen; 64 slagen op elken *gong*-slag, doch met den *kĕmpoel.*

4°. *kĕtawang*: twee trommen; 32 slagen op elken *gong*-slag, en afwisselend twee *kĕmpoel*-en twee *kĕnong*-slagen, waarvan de laatste met den *gong*-slag zamenvalt.

5°. *kĕtawang gĕnding:* evenzoo, doch zonder *kĕmpoel.*

6°. *parikan*, voor den dans der *ringgit's talèdèk. Kĕndangan gĕmbjakan;* twee of drie *kĕtoek*-slagen op den *kĕnong*-slag. De *parikan*'s worden getrokken uit de stukken der eerstgenoemde soorten; b.v. uit de *salèndro-gĕnding Angkroek* de *parikan Sènggrèng.*

De *laras* (p. 50) heeten in Jogjåkartå ook *patĕt* (in Soerakarta *patoet*). De *gĕnding*'s van de *patoet nĕm* zouden volgens deze jongste opgave (die minder nauwkeurig schijnt) van 8 tot 10 uur, — die van de *patoet songå* van 10 of 11 tot 2 of 3 uur, — die van de *patoet mĕnjoerå* en alle *hoejon-hoejon*'s des nachts gespeeld worden.

Zoo zal onze kennis der javaansche muziek nog wel met menige bijzonderheid worden aangevuld, waarbij het echter hoog noodig zal zijn, van de verschillende berigten een oordeelkundig gebruik te maken. [1])

L.]

---

[1]) [Nog moet ik vermelden, dat aan den *gamĕlan* van een theefabriek, die ter Parijsche tentoonstelling van 1889 bespeeld werd, en aan de instrumenten en de begeleidende beschrijving, aan het Fransche Conservatoire geschonken (p. 6), geene wetenschappelijke of muzikale waarde is te hechten.

3 Jan. 1890. L.]

EINDE.

Im Jahre 1840 bewies jedoch Largeteau, dass diese Finsterniss des Nachts, vor Sonnenaufgang, in *Ngan-yih* stattgefunden habe und demnach unsichtbar gewesen sei, ein Resultat, zu dem später auch Dr. Chalmers, unabhängig von Largeteau, gelangte. Chalmers selbst entschied sich für die Finsterniss vom 12. October — 2127, und sagte, etwas vorschnell (Legge, Shoo-king, Prolegomena 102): »Those who like the year 2127 as the date of the eclipse, may adopt it now without fear of its being hereafter proved invisible«. Aber schon 15 Jahre später zeigte von Oppolzer [1]), dass diese Finsterniss für den angegebenen Ort unsichtbar gewesen sei. Ebenso schlecht erging es der von Frèret und D. Cassini berechneten Sonnenfinsterniss vom 24. October — 2006, sowie der 1853 von Joh. von Gumpach vorgeschlagenen vom 22. October — 2155.

Im Jahre 1880 publicirte der der Wissenschaft zu früh entrissene Wiener Astronom Theodor Ritter von Oppolzer eine ausgedehnte Abhandlung über die fragliche Finsterniss in den Berichten der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Er nahm darin alle ekliptischen Conjunctionen des Mondes mit der Sonne, die innerhalb des Zeitraumes — 2200 bis — 1900 im Monat October stattgefunden hatten, in Rechnung und fand während dieser Periode 34 ekliptische Conjunctionen, wovon jedoch nur zwei, die vom 21. Oct. — 2136 und die vom 10. Oct. — 2135 für die angegebene Lokalität in China sichtbar waren.

Er selbst entschied sich für die Finsterniss vom 21. Oct. — 2136, auf die sich die Stelle im Schu-king jedoch nur dann beziehen lässt, wenn man, wie Oppolzer vorschlug, dieselbe anders übersetzen würde, als bisher geschehen.

Indess schien er mit seinem Resultat nicht ganz zufrieden zu sein und trug daher einem seiner Schüler, Dr. Franz Kühnert, Observator der K.K. Gradmessung in Oesterreich, der nebenbei mit glücklichem Erfolge dem Studium der chinesischen Sprache obliegt, auf, sich mit gediegenen Sprachforschern über eine philologisch richtige Auffassung der auf die Finsterniss bezüglichen Stelle des Schu-King zu verständigen: eine Aufgabe, der von Oppolzer selbst, wegen seiner Unkenntniss der chinesischen Sprache, nicht gewachsen war. In Folge dieses Auftrags entstand eine längere Correspondenz zwischen Herrn Dr. Kühnert und

1) Ueber die Sonnenfinsterniss des Shu-king. Monatsbericht der Kön. Preuss. Akad. d. Wissenschaften zu Berlin, 12. Februar 1880, S. 173, N° 9. Auch Ideler, Op. cit. S. 127, sagte schon im Jahre 1839, dass diese Finsterniss in der Prov. Honan nicht sichtbar gewesen sei.

Im Sommer, im 6. Monat, am Tage Kiah-suh, am ersten Tage des Monats, war eine Sonnenfinsterniss[1]). Der Priester und Geschichtsschreiber verlangte nach den für das Opfer benöthigten Seidenstücken. *Tschao-tsze* sagte: »Wenn eine Sonnenfinsterniss stattfindet, nimmt der Kaiser keine vollständige Mahlzeit ein und lässt die Trommeln am Landesaltar schlagen, während die Lehnsfürsten Seidenstücke auf dem Altar opfern und die Trommeln an ihren Höfen schlagen lassen. So lautet die Vorschrift«. *Ping-tsze* widersprach dem, und sagte: »Höre auf! es ist nur im ersten Monat, ehe die bösen Einflüsse sich geltend machen und dann eine Sonnenfinsterniss eintritt, dass es Vorschrift ist, die Trommeln zu rühren und Seidenstücke zu opfern. Für's Uebrige nicht«. Der grosse Geschichtsschreiber sagte darauf:» Das ist gerade der Fall in diesem Monat. Nachdem die Sonne die Frühlingsgleiche passirt hat, und bevor sie die Sommerwende erreicht, wenn dann einiges Unheil der Sonne, dem Monde oder den Planeten (buchstäblich: den drei Himmelskörpern) zustösst, so legen alle Beamten ihre feine Kleidung ab, so nimmt der Fürst keine vollständige Mahlzeit ein und zieht sich aus seinen Prunkgemächern zurück, bis der Zeitpunkt der Finsterniss vorüber ist. Die Musiker schlagen die Trommeln, der Priester opfert Seidenstücke und der Geschichtsschreiber hält eine Rede. Deshalb heisst es in den Büchern der *Hia*(-Dynastie)[2]): Sonne und Mond waren nicht ruhig im Planetenhaus. Die Blinden (Musiker) rührten ihre Trommeln, die niederen Beamten galoppirten und das gemeine Volk lief umher. Dies wird gesagt vom ersten Tage des Monats, nämlich des vierten Monats von Hia, welcher der erste Sommermonat genannt wird«.

Aus dieser Stelle erhellt, dass Tso-Khiu-ming genau mit den Worten des Schu-king der Sache gedenkt, und nur die Zeitangabe, indem er den ersten Sommermonat nennt, eine andere ist. Die Angabe Tso's hat aber gerade wegen des erwähnten Gesetzes, dass die grossen Ceremonien (Rühren der Trommeln u.s.w.) nur bei Sonnenfinsternissen zwischen dem Frühlingsaequinoctium und dem Sommersolstitium erlaubt seien, einen hohen Grad von Wahrscheinlichkeit für sich.

Wie kann es nun kommen, dass der Textus receptus des Schu-king das Ereigniss fünf (eventuell sechs) Monate später und die begleitenden Ceremonien somit gegen die Gepflogenheit stattfinden lässt?

Beachtet man zunächst, dass die Wiederherstellung des Schu-king unter den früheren

1) Die vom 14. August 524 v. Chr.

2) Schu-king III, IV, 4.

Han (140 v. Chr.—25 n. Chr.) erfolgte und dass zu dieser Zeit (125 v. Chr.) die Position von β Scorpii etwa 211° 9 in Rectascension und 11° 7 südlicher Declination war, so sieht man, dass der Eintritt der Sonne in den *Fang* damals in den letzten Herbst- oder ersten Wintermonat fiel. Die Wiederhersteller des Schu-king nun, die von einer Präcession der Aequinoctien noch keine Kenntniss hatten, weil nach der eignen Angabe der Chinesen Yü-hi (um 280 n. Chr.) der erste Entdecker derselben bei ihnen war, haben an der Stelle der im aufgefundenen Texte stehenden Jahreszeit mit Rücksicht auf den eben genannten Umstand einen Irrthum vermuthet und demnach zufolge ihrer eigenen Anschauung vom Himmel und verleitet durch die Ansicht, dass an jener Stelle »Fang« das specielle Planetenhaus (β δ π Scorpii) bedeute, 秋 *Herbst* eingesetzt. Denn um mit Tso-Khiu-ming's Angabe 孟夏 (Sommeranfang) in Annäherung zu kommen, brauchte im ursprünglichen Texte des Schu nur 季春 (letzter Lenzmonat) gestanden zu haben, des ferneren die Finsterniss nur an einem Tage eingetreten zu sein, welcher nach der damaligen Beobachtungsweise unter Umständen sowohl als erster des letzten Frühlings- als auch des ersten Sommermonats aufgefasst werden konnte. Es ist aber auch die Möglichkeit nicht ausgeschlossen, dass schon Confucius selbst, durch die Constellation des Himmels zu seinen Lebzeiten (β Scorpii Ascensio recta = 205° Declinatio = 10° austr.) und die erwähnte Auffassung des Zeichens *Fang* veranlasst, diese Emendation der von ihm benutzten früheren Quelle ausführte.

Es fragt sich hiernach: muss hier unter Fang das Sternbild Fang κατ' ἐξοχήν verstanden werden, oder ist Fang hier als »Sterndomicil« im allgemeinen aufzufassen. Nach der Zusammensetzung des Schriftzeichens aus Viereck und Thüre hat es die Bedeutung »Haus, Wohnung« (Uranographie Chinoise 113) schlechtweg, wie schon das Schuoh-wen 房室也 und Khanghi's Wörterbuch 房室在旁 sagen. Nun bemerkt aber der Commentar Tu-yü (杜預) zum Tschuen ausdrücklich: 房舍也, Fang = Planetenhaus, indem 舍, sonst = Hütte, Wohnen, speciell zur Bezeichnung der 28 Constellationen (宿) verwendet wird, wie denn schon Khanghi's Wörterbuch sagt: 二十八宿亦名二十八次、次舍也, die 28 *Siu* werden auch die 28 Stationen genannt, Station = Haus, und Wang-tschung (王充) speciell angiebt: 二十八宿爲日月舍, die 28 Siu sind die Häuser von Sonne und Mond (Uran. Chin. 76).

Aber gerade die Ausdrucksweise des Commentars 房舍也, welche in ihrer sprachlichen Wirkung eben durch die formelhafte Wendung »Fang = Planetenhaus« am besten

zur entsprechenden Geltung kommt, kann leicht in dem Sinne genommen werden: Fang ist das bestimmte Planetenhaus dieses Namens. Hierfür liegt aber keinerlei Nöthigung in der chinesischen Ausdruksweise [1]).

Chalmers [2]) meint, dass der Satz 辰弗集于房 »die Himmelskörper waren nicht einträchtig im Fang« eher wie eine moderne Ausdrucksweise, denn wie eine primitive Art, eine Sonnenfinsterniss anzudeuten, laute. Und in gewisser Hinsicht hat er Recht, aber nur insofern, als er, eben wie alle bisherigen Erklärer dieser Stelle, versäumt hat, auf den Zusammenhang, den die auf die Finsterniss bezüglichen Sätze mit dem Vorhergehenden und Nachfolgenden haben, gebührend Rücksicht zu nehmen.

Die ganze Stelle im Schu-king aber lautet:

惟時羲和、顛覆
厥德、沈亂于酒、
畔官離次、俶擾
天紀、遐棄厥司、
乃季秋月朔、辰
弗集于房、瞽奏
鼓、嗇夫馳、庶人
走、羲和尸厥官、
罔聞知、昏迷于
天象、以干先王
之誅、政典曰、先
時者殺無赦、不
及時者殺無赦。

und nach Legge's anerkannt vorzüglicher, englischer Uebersetzung [3]):

»Now here are He and Ho. They have entirely subverted their virtue, and are sunk and lost in wine. They have violated the duties of their office, and left their posts. They have been the first to allow the regulations of heaven to get into disorder, putting far from them their proper business. On the first day of the last month of autumn, the sun and moon did not meet harmoniously in Fang. The blind *musicians* beat their drums, the inferior officers and common people bristled and ran about. He and Ho, however, as if they were mere personators of the dead in their offices, heard nothing and knew nothing, — so stupidly went they astray *from their duty* in the matter of the heavenly appearances, and rendering themselves liable to the death appointed by the former kings. The statutes of government say,

---

1) Chalmers, Astronomy of the ancient Chinese (Legge, Chinese Classics III, I, Prolegomena 101) sagt ebenfalls: „With regard to the character 房 *fang*, it is evidently not taken in the Tso-chuen for the constellation that now goes by that name, but as equivalent to Shay (舍) any division or mansion of the Zodiac".

2) Op. cit. ebendaselbst. 3) Chinese Classics III, I, 165.

»when they anticipate the time, let them be put to death without mercy; when they are behind the time, let them be put to death without mercy«.

Obiges Citat ist ein Theil des Capitels 胤 征 *Yin Tsching* »Der Strafzug des (Marquis) *Yin*« gegen die pflichtvergessenen Astronomen Hi und Ho, die versäumt hatten, die in Rede stehende Sonnenfinsterniss zu verkündigen. Der Marquis *Yin*, von dem Kaiser mit der Expedition beauftragt, hielt nach chinesischer Sitte eine Rede an seine Krieger, um ihnen die ratio belli klar zu machen. Demzufolge kann dieselbe weder Undeutlichkeiten enthalten, noch auch Dinge, welche einem gewöhnlichen Soldaten fremd sein müssten, und zwar um so weniger, als die Krieger durch diese Ansprache zum Strafzuge gegen die pflichtvergessenen Astronomen angefeuert werden sollten. Es mussten ferner aber die Warnungen des Himmels einestheils allgemein bekannt geworden sein, also eine bedeutende Sonnenfinsterniss subsumiren — anderntheils unerwartet stattgefunden haben, was nach dem Folgenden für die damaligen Verhältnisse das Wahrscheinlichste und wohl auch am ehesten Mögliche ist.

Was nun den speciellen Satz über die Finsterniss betrifft, so beklagen sich die meisten europäischen Uebersetzer über dessen Dunkelheit und sind verwundert, dass man für die dort erwähnte Finsterniss nicht den später überall gebräuchlichen Ausdruck 日 有 食 之 »die Sonne ward angefressen« findet. Aber eben dieser Umstand macht die Stelle um so mehr unverdächtig. Soldaten (selbst heut zu Tage die unsrigen) sind in der Kenntniss des gestirnten Himmels doch keine Coryphäen, und so wird man schon durch diesen Umstand zu der allgemeinen Auffassung gedrängt, wie sie der Definition des Commentars entspricht.

Da nun aber wiederholt, namentlich von Astronomen, — so in der letzten Zeit auch von v. Oppolzer (Berl. Monatsb. vom Febr. 1880, pg. 168) — Zweifel betreffs der Beziehung der Schu-king-Stelle auf eine Finsterniss ausgesprochen wurden, so dürfte es als wünschenswerth erscheinen, den grammatischen Bau und die hieraus folgende Bedeutung des die Finsterniss normirenden Satzes nämlich:

乃季秋月朔辰弗集于房

näher zu beleuchten, und dies umsomehr, als die diesbezüglichen Bemerkungen v. Oppolzer's — gegen seine Absicht — leicht zu Missverständnissen führen können.

Es ist, wie auch die anerkannte Uebersetzung J. Legge's den grammatischen Bau auffasst:

nài kí ts'iu yuet šok, 乃 bis 朔, psychologisches Subject (cf. Gabelentz, Gram. § 996, 260, 351, 1164), und wegen des anschliessenden

č'în 辰, als grammatisches Subject, ein fortschreitendes psychologisches (cf. Gabelentz, Gr. § 351);

tsip 集 als Zeitwort fungirt hier im Satze als Neutrum transitivum (cf. Gabelentz, Gr. § 325, I; 735, 4), dessen Object

fâng 房 ist, wobei dieses Objectsverhältniss durch die Präposition iū 于 hervorgehoben, beziehungsweise modificirt wird. Iū fâng ist sonach zweifelsohne ein Locativ;

fut 弗 als Negation, hier in adverbialer Stellung, bezieht sich *direct* auf das Verbum tsip, dem es unmittelbar vorangeht (cf. Gabelentz, Gram. § 258 d, 383), *negirt* also den Begriff des Zeitwortes *tsip*.

Im Einzelnen fällt zunächst die Stellung des Hilfswortes nài an erstem Platze auf. Da *nài* in der Regel hinter dem Subjecte steht und nur dann den Satz eröffnet, wenn dieser kein grammatisches Subject besitzt (cf. Gabelentz, Gr. § 650), besonders gerne aber nach Ausdrücken, die einen zeitangebenden Satz eröffnen, folgt (Gabelentz, Gr. § 651), in diesem Satz hingegen trotz des vorhandenen Subjectes an erster Stelle steht, so deutet dies darauf hin, dass der Verfasser auf nài einen besonderen Nachdruck legen wollte;

fut (Gabelentz, Gr. § 1222) drückt mehr das *Nichtkönnen* als das Nichtwollen aus, so dass es ganz dem *hervorgehobenen nài* — hier im zeitlichen Sinne mit begründender Nebenbedeutung = *darauf hin* (Gabelentz, Gr. § 1389 a) — in Erzielung des Nachdrucks adäquat ist.

Die Schwierigkeit im Satze, wenn man von einer solchen sprechen will, liegt nicht, wie v. Oppolzer meint, »in dem räthselhaften Zeichen č'în«, sondern im Gegentheil in dem Zeitworte »tsip«, für das v. Oppolzer irrthümlich die Bedeutung »Uebereinstimmung« als adäquat ansieht, und in dem Hauptworte »Fâng«. Man erkennt dies daraus, dass die Chinesen selbst im Commentar gerade für *tsip* und *fâng* die Definitionen ansetzen.

Nach Wells-Williams Syll. Dict. hat 集 *tsip* die Bedeutungen:

»To flock together, as birds; to gather, as clouds; to assemble, to collect; to *settle;* collected, accomplished; to bring together, to convene; to succeed, to be accomplished; *to set down quietly;* to mix properly, to blend; to go directly to the mark, to reach at once; to compile, to make a collection, as of writings; a miscellany, ana; a market or fair."

Das Entscheidende bei jedem chinesischen Schriftzeichen ist nun bekanntlich der Grund-

Das 弗集 an der bezüglichen Stelle des Schu-king ist also = 弗安. Wie nun Meng-tsï (I II IV 6) sagt: 飢者弗食、勞者弗息 »Die Hungrigen haben nichts zu essen und die Ueberarbeiteten keine *Ruhe*«, so sagt auch Fürst Yin von Sonne und Mond: 辰弗集於房 »Sonne und Mond hatten keine Ruhe im Planetenhaus«.

Wenn man nun bedenkt, dass in alter Zeit die Chinesen die Finsternisse einem Drachen zuschrieben, der an diesen Himmelskörpern nagte, und deshalb durch Trommeln, Schreien und sonstiges Getöse verjagt werden musste, so ist es selbstverständlich, dass diese Himmelskörper, wenn sie den Angriffen des Drachen ausgesetzt waren, sich nicht in einer angenehmen Lage befanden, nicht ruhig sein konnten (弗集). Wir übersetzen also die Worte 辰弗集於房 mit: »Die (grossen) Himmelskörper wurden im Planetenhaus bedrängt (von dem Drachen)«, und bleiben so bei der von den Chinesen stets gehegten Meinung, dass durch jene Worte eine *wirklich sichtbare* Finsterniss angedeutet werde.

Der Commentar 杜 fügt zum Tso-tschuen hinzu: 集安也.房舍也.日月不安具舍則食, »tsip = ruhen; Fang = Planetenhaus; wenn Sonne und Mond nicht ruhig beisammen im Planetenhaus verweilen, gibt es eine Finsterniss«. Er bestätigt also vollkommen unsere Auffassung von der Bedeutung des Wortes tsip.

Diese Auffassung zeigt sich auch in der später zu erwähnenden Mandschu-Uebersetzung, worin der Begriff des Zeitwortes 集 durch dass Passivum des Zeitwortes »dalimbi u. a. auch = bedrängen« wiedergegeben ist.

Es dürfte nicht unangemessen sein, auch der verschiedenen Auffassungen des Wortes č'în (辰) als Zeichens des Duodenarius (= 7—9 Uhr Morgens) zu gedenken. Die eine derselben, von v. Oppolzer den Sinologen zur *Erwägung* unterbreitet, will überhaupt nur die Aufmerksamkeit der Sprachforscher darauf lenken, dass von Seiten seiner Rechnung nichts entgegenstehe, č'în als Doppelstunde 7—9 aufzufassen. Denn seine Worte (op. cit. pg. 176): »Kehren wir nun noch einmal auf die massgebende Stelle des Schu-king zurück, so möchte ich nun dieselbe, mit Rücksicht auf die oben citirte Bemerkung Schlegel's über das hohe Alter des Duodenarius, wie folgt übersetzen: »»Da im letzten Monate des Herbstes stimmte der Neumond um 7 Uhr bis 9 Uhr Morgens nicht überein im Fang««. — Es scheint mir nämlich, dass durch *vorstehende Rechnung* die Deutung des dunklen Zeichens *tschhän* eine überraschend einfache wird; indem in der That um 8 Uhr Morgens für China die grösste Phase eintrat, und die Dauer der Finsterniss etwas 2 Stunden überschreitet«: lassen dies zur Genüge

erkennen. Auch wird man zugeben, dass v. Oppolzer sehr gut wusste, dass *nicht* die Rechnung den Satzbau bestimmt, sondern der Sprachgeist, dass sonach auch keine Rechnung der Welt das zum Adverbium des Satzes machen kann, was nach dem Sprachgeiste dessen Subject ist, ebensowenig wie eine nähere Bestimmung durch jene als Subject declarirt werden darf; dass er — dem das Chinesische fremd war — aber nicht wissen konnte, die von ihm proponirte Auffassung bedinge eine auf diesen Nonsens basirte Vergewaltigung des Sprachgeistes. Mailla (cf. Delambre, Histoire de l'astronomie ancienne, Tome I, pg. 351, 353) hingegen, der also bereits vor v. Oppolzer č'în als Doppelstunde 7—9 auffassen wollte, hatte hierbei andere, und unter Umständen mögliche, grammatische Verhältnisse im Auge. Immerhin ist aber auch seine Auffassung schon von vornherein deshalb nicht zulässig, weil seine Berufung auf die Mandschu-Uebersetzung ihn im Stiche lässt. Denn (Abh. f. d. Kunde d. Morg. D. M. G. Bd III, 1 pg. 165): bolori dubei biyai śongge inenggi. śun. falmahôn usiha-i teisu. biyade dalibuha turgunde. dogo. tungken tôme ..... heisst doch: »Weil am ersten Tage des letzten Herbstmonates die Sonne im Sternbilde Fang durch den Mond bedrängt (oder verdeckt: Amiot: le soleil ayant été caché par la lune) wurde, schlugen die blinden Musiker die Trommeln......«

Bei näherer Beleuchtung beider Auffassungen ist von jener v. Oppolzer's zu sagen: Nach ihr müsste 朔 das grammatische Subject sein und 辰 adverbial zu 弗集 stehen; dies ist aber unmöglich, denn erstens wird 朔 nie zur Bezeichnung des Himmelskörpers Mond mit Rücksicht auf seine Bewegung gebraucht (in diesem Sinne ist Mond = 月), sondern zur Bezeichnung des Datums oder der Phase; zweitens ist doch bei einer Sonnenfinsterniss nicht der Mond (Vertreter des dunklen Principes Yin) als Hauptgestirn in Bedrängniss, sondern die Sonne, die Quelle des Lichtes, das belebende Tagesprincip (als Vertreterin des Principes Yang); drittens sind Zeitangaben, die zwischen Subject und Verbum, also adverbial, stehen, *lediglich* nähere Bestimmungen des Letzteren (cf. Gabelentz, Gr. § 352)). — Man verstösst sonach auf diese Weise gegen jede chines. Auffassung. Ueberdies enthält der Satz in seiner deutschen Form noch einen weiteren Widerspruch gegen das Chinesische, oder sonst einen logischen Widerspruch in sich selbst; denn entweder bezieht sich im Deutschen die Negation »nicht« logisch auf Fang, das heisst, dass zwar der Neumond eintrat, der Mond und also auch die Sonne aber nicht im Fang standen, was dem chinesischen Satzbau widerstreitet, weil die Negation *fut* hier zum Zeitworte gehört; oder das deutsche »nicht« gehört logisch zum

*

Verbum; dann liegt der Widerspruch darin, dass der Neumond zwischen 7—9 *nicht stimmte*, während er thatsächlich zwischen 7—9 eintrat.

Nach *Mailla* jedoch hätte der Satz kein directes grammatisches Subject; es müsste sich dasselbe sonach leicht aus dem Zusammenhang der Rede ergeben, und übrigens dann das eine oder andere persönliche Fürwort zu ergänzen sein (Gabelentz, Gr. § 268). Č'în ist als zum psychologischen Subject gehörig aufgefasst (zwischen 7—9 am Ersten des letzten Herbstmonates). Dies ist aber unmöglich, denn nach dem Vorhergehenden sind Hi und Ho das Subject der Rede, es müsste sich also das zu ergänzende Fürwort auf diese beziehen, was ein logisches Unding ergäbe. Somit kann auch *Mailla's* »elle (= l'éclipse) s'opposa« nicht zu Recht bestehen.

Hält man sich also an den Tschuen, so entsteht die Frage: In welchem Jahre fand im 1. Sommermonat der Hia jene Sonnenfinsterniss statt, die von den Chinesen gesehen werden konnte? Um dies zu entscheiden, muss man sich zunächst über die Beobachtungsweise zu so früher Zeit Rechenschaft geben.

Man wird diesbezüglich wohl sagen müssen: Weil es *damals* gewiss keinerlei Schutzvorrichtungen (wie farbiges oder geschwärztes Glas etc.!!) gab, um die Wirkung der blendenden Sonnenstrahlen von dem Auge des Beschauers abzuhalten, so konnten selbst bei einer ständigen Beobachtung der Sonne — die ja bloss um die Zeit des Auf- und Unterganges möglich war — nur jene Sonnenfinsternisse bemerkt werden, bei denen das Licht des unverdeckten Sonnentheiles soweit abgeschwächt war, dass die Wahrnehmung des verdeckten Theiles möglich wurde. Es sind also zunächst die totalen Sonnenfinsternisse als hierfür geeignet anzusehen und dann jene ringförmigen, bei welchen ein leuchtender, concentrischer Ring von einem und vielleicht (jedoch nur unter besondern Umständen) von zwei Zwölfteln des Sonnendurchmessers übrig blieb. Im letzteren Falle musste die Sonne jedenfalls nahe am Horizonte stehen.

Dass von einer Vorausberechnung unter den damaligen Verhältnissen absolut nicht die Rede sein konnte, erhellt schon daraus, dass in den 180 Jahren von Yao bis Tschung-Khang höchstens 15 Finsternisse beobachtet werden konnten, die daher zur Auffindung einer Periode durchaus unzureichend waren. Trotz dieses Umstandes ist der Spott Delambre's (Histoire de l'astronomie ancienne, Tome I, pag. 353 ff.) doch etwas voreilig, denn Hi und Ho wurden gar nicht wegen missglückter Vorausberechnung der Sonnenfinsterniss, sondern wegen hartnäckiger Pflichtverletzung hingerichtet. Unterliessen sie es ja doch nachzusehen,

ob sie mit ihren Rechnungen auf dem Laufenden seien, d. h. sie handelten den vom Kaiser Yao (Schu-king, Cap. Yao-tien, Legge chin. class., Pars I) gegebenen Vorschriften zuwider! Denn: »He commanded the Hsî's and Hô's (ihren Vorfahren und Vorgängern im Amte) in reverent accordance with (their observations of) the wide heavens, to calculate and delineate (the movements and appearances of) the sun, the moon, the stars and zodiacal spaces, and so to deliver respectfully the seasons to be observed by the people«. Das heisst doch wohl: Weil die Zahlenangaben, welche sie ihren Vorausberechnungen zu Grunde legen konnten (cf. 366 Tage, Cap. Yao-tien), nicht die erforderliche Genauigkeit hierfür hatten, so sollten sie durch die Beobachtung der Himmelserscheinungen die Zahlen verbessern, beziehungsweise berichtigen, damit sie dem Volke stets die correcte Jahreseintheilung geben konnten. Die Hi und Ho unter Tschung-Khang nun hatten diese Vorschriften bei Seite gelassen und sich statt dessen lieber mit der Güte und Wirkung der unterschiedlichen Weinsorten beschäftigt, sodass das eigentlich regelnde Princip, die Beobachtung des richtigen Laufes von Sonne, Mond und Sternen und die Verbesserung der Rechnung nach derselben, in Unordnung gerieth. Der Ort der Residenz Tschung Khang's ist höchstwahrscheinlich Ngan-yi 安邑 oder allenfalls Tschin-sin 斟鄩 in Honan [1]), nicht aber Tschin-sin in Schan-tung, wie die briefliche Mittheilung Pfizmayer's an v. Oppolzer sagt; denn im Tschu-schu (Bambusbuche) heisst es: 帝太康。元年癸未帝卽位、居斟鄩、畋于洛表。羿入居斟鄩〇四年陟 »The Emperor Thae-K'ang. In his 1st year which was Kwei-wei (b. Chr. 1958) when he came to the throne, he dwelt at Chin-sin. He went hunting beyond the Loh, when E entered and occupied Chin-sin. In his 4th year he died«. Nun liegt aber der Lohfluss in Honan und nicht in Schan-tung.

Um nun die Grenzen des Jahrespunktes der Sonnenfinsterniss näher zu präcisiren, wird man zu berücksichtigen haben, dass es zur Zeit der Hia deren 4. Monat war, innerhalb dessen die Sonne in das Zeichen der Zwillinge (= 60° Länge) trat. Es wären also nur jene Sonnenfinsternisse in Betracht zu ziehen, für die die Sonnenlänge zwischen 30 und 60 Grad fällt. Bei der Unsicherheit der damaligen Beobachtungsweise und unsrer ungenauen Kenntniss von der üblichen Bestimmung wird man die Grenzen wohl etwas erweitern müssen und daher sagen: 25° bis 66°. Der Zweitunterzeichnete hat jedoch mit Rücksicht auf Tso's Worte:

---

1) Legge, Shoo-King I, prolegom. 119, Note III.

大史曰、在此月也、日過分而未至、三辰有災、.... »Der grosse Historiograph sagte: Das ist gerade der Fall in diesem Monat. *Nachdem* die Sonne die *Frühlingsgleiche* passirt hat, und *bevor* sie die Sommerwende erreicht, wenn dann einiges Unheil den drei Himmelskörpern (Sonne, Mond, Planeten) zustösst,....« alle in China sichtbar gewesenen und hier irgendwie concurrirenden Sonnenfinsternisse zwischen dem Frühlingsaequinoctium und Sommersolstitium in Betracht gezogen, um so zugleich den etwaigen Schlüssen einen festeren Halt zu geben.

Da nun einerseits (Recept. Chronol.) für den Regierungsantritt Tschung-Khang's das Jahr 2158 v. Chr. (= — 2157 astron.), andererseits (nach dem Bambusbuche) das Jahr 1952 v. Chr. angegeben wird, so wurden für den zu durchforschenden Zeitraum — 2000 bis — 1900 genommen, und hierfür alle zwischen dem Frühlingsaequinoctium und Sommersolstitium in Ngan-yi sichtbaren Sonnenfinsternisse aufgesucht. Hierzu dienten die für solche Fälle geeigneten Hilfstafeln zur Ermittlung der näheren Umstände der Sonnenfinsternisse von R. Schram (Denkschriften d. K. Akad. d. Wiss. Wien, math.-nat. Classe Bd. 45). Von den hier im allgemeinen in Betracht kommenden 160 ekliptischen Conjunctionen sind in der folgenden Zusammenstellung vorab alle jene ausgeschlossen, die in China oder speciell in Ngan-yi unsichtbar waren. Die Zusammenstellung, welche einer späteren genaueren Detail-Untersuchung vorarbeitete, enthält: 1) das Jahr, astron. gezählt (d.h. 1 v. Chr. = 0 astr., 2 v. Chr. = — 1 astr. etc.), 2) die Angabe des chinesischen Monates, nach dem *exacten* Eintritte der Sonne in die Zeichen, 3) die annähernde Sonnenlänge, 4) den Näherungswerth der für *Ngan-yi thatsächlich* sichtbaren grössten Verfinsterung in Zwölftheilen des Sonnendurchmessers:

Jahr.	Chin. Monat.	Sonnenl.	Verf. z. Ngan-yi.	Jahr.	Chin. Monat.	Sonnenl.	Verf. z. Ngan-yi.
— 2212	IV	46	3″	— 2158	V	77	8″
— 2204	V	75	6″	— 2147	IV	48	6″
— 2201	III	16	5″	— 2146	IV	37	1″
— 2195	V	67	6″	— 2137	III	28	8″
— 2186	V	85	10″	— 2136	III	17	4″
— 2177	V	77	4″	— 2109	IV	47	1″
— 2176	V	66	4″	— 2092	V	78	9″
— 2164	III	27	10″	— 2083	IV	59	1″

Jahr.	Chin. Monat.	Sonnenl.	Verf. z. Ngan-yi.	Jahr.	Chin. Monat.	Sonnenl.	Verf. z. Ngan-yi.
— 2082	IV	49	6″	— 2006	III	21	2″
— 2074	V	79	11″	— 1998	IV	51	8″
— 2071	III	20	9″	— 1991	V Schalt.	91	4″
— 2070	III	10	9″	— 1989	IV	43	1″
— 2064	IV	59	7″	— 1952	IV	53	3″
— 2043	III	11	3″	— 1944	V	82	8″
— 2028	V	80	11″	— 1934	V	63	8″
— 2017	IV	51	4″	— 1923	IV	33	3″
— 2010	V Schalt.	91	9″	— 1904	IV	33	12″

Mit Rücksicht auf das früher Vorgebrachte bezüglich der Sonnenlänge (zwischen 25 und 66°) und der Quantität der grössten Verfinsterung (gleich oder grösser als 10″) kommen von diesen 34 Finsternissen nur jene in Betracht aus den Jahren:

— 2164

— 1904.

Als Elemente derselben fand der Zweitunterzeichnete nach Oppolzer's ekliptischen Tafeln und unter Berücksichtigung der Ginzelschen Correctionen (in der Bezeichnungsweise von v. Oppolzer's Canon):

1) — 2164 Mai 7 $0^h\ 7^m$ Greenwich. bürgl. Zeit (jul. Kal.).

jul. Tag = 930784	P = 8° 249	log. q = 8.7051	log fa = 7.6619.	log. n = 9.7041	log. sin. k = 9.9503
L′ = 26° 658	Q = 8.172	u′ a = 0.5656	log. γ = 9.8992	G = 19° 40	log. cos. g = 9.9410
Z = — 1.97	log. P = 0.7447	log. cos δ' = 9.9926	μ = 181.25	K = 84° 61	log. cos. k = 9.6552
s = 23.980	log. D L = 9.7019	N′ = 62.62	γ = + 0.7918	log. sin. g = 9.6880	log. sin. δ' = 9.2609

Der Verlauf von den Grenzcurven der Ringförmigkeit innerhalb Chinas ist folgender:

Nördl. Grenzcurve.		Südl. Grenzcurve.	
Oestl. Länge von Greenwich.	Nördl. Breite.	Oestl. Länge von Greenwich.	Nördl. Breite.
[100.1	26.3]	[101.5	22.8]
[106.9	27.8]	[108.5	23.9]
113.8	30.4	115.4	26.6
117.7	32.5	119.4	28.5
121.2	34.9	123.2	30.4
124.5	37.5	126.4	33.2
128.1	41.1	130.2	36.5

Hierbei deuten die eingeklammerten Werthe darauf hin, dass an den betreffenden Orten die genannte Phase vor oder knapp bei Sonnenaufgang eintrat.

Es war sonach diese Finsterniss *als eine ringförmige* sichtbar in: Yun-nan, Kuei-tscheu, Nord-Kuang-si, Hu-nan, Süd-Hu-pe, Kiang-si, Ngan-hoei, Kiang-su, im Hoang-hai [1]), Korea, Mandschurei.

Für Ngan-yi (安邑 L. v. Gr. 110° 97, n. Br. 35.1) begann die Finsterniss knapp vor Sonnenaufgang um $5^h\ 19^m$ mittl. Zeit, erreichte die grösste Phase von 10″ 3 um $6^h\ 25^m$ und endete um $7^h\ 30^m$. Für Tschin-sin (斟鄩) in Honan (L. v. Gr. 113° 1, n. Br. 34.9) begann die Finsterniss 6^m nach Sonnenaufgang $5^h\ 26^m$, erreichte die grösste Phase von 10″ 5 um $6^h\ 33^m$ und endete $7^h\ 39^m$. Für Tschin-sin in Shan-tung (L. v. Gr. 119° 32, n. Br. 36° 8) fiel der Beginn auf $5^h\ 56^m$, die grösste Phase von 10″ 8 auf $7^h\ 4^m$, das Ende auf $8^h\ 21^m$.

Es ging also für Ngan-yi die Sonne, am südl. Rande theilweise verfinstert, auf.

2) — 1904 Mai 12 $3^h\ 44^m$ Greenw. bürgl. Zeit (Weltzeit).

jul. Tag = 1025754	P = 4.667	log. q = 8.7514	log fa = 7.6616	log. n = 9.7585	log sin. k = 9.9565
L′ = 33° 567	Q = 2.901	a′ a = 0 5349	log γ = 9.6065	G = 24.76	log. cos g = 9.9427
Z = — 2° 85	log. p = 0.6978	log. cos. δ' = 9.9888	μ = 237.44	K = 83.77	log. cos. k = 9.6297
ε = 23.948	log. Δ L = 9.7564	N′ = 64° 06	γ = + 0.4041	log. sin. g = 9.6828	log sin. δ' = 9.3510

Der Verlauf der Grenzcurven für die Totalitätszone innerhalb Chinas ist folgender:

Nördl. Grenzcurve.		Südl. Grenzcurve.	
Greenw. Länge.	Nördl. Br.	Greenw. Länge.	Nördl. Br.
97.6	23.1	98.1	21.1
103.0	28.7	103.7	26.3
108.5	34.1	109.1	31.6
113.6	38.4	114.1	36.0
118.5	41.9	118.8	39.5
123.6	44.9	123.9	42.6
128.4	46.8	128.6	44.9

Es war sonach die Finsterniss sichtbar in:

Yün-nan, Kuei-tscheu, Süd-Sse-tschuen, Nord-Hu-pe, Süd-Schen-si, Ho-nan, Nord-Schan-tung, Süd-Pe-tchi-li.

---

1) d. h. dem Gelben Meer.

Für Ngan-yi begann die Finsterniss um $9^h\ 49^m$ Vormittags, erreichte die grösste Phase von 12″ 3 um $11^h\ 7^m$ und endete um $12^h\ 25^m$.

Für Tschin-sin in Honan fiel der Anfang auf $10^h\ 2^m$, die grösste Phase von 11″ 8 trat um $11^h\ 19^m$, das Ende der Finsterniss um $12^h\ 40^m$ ein.

Für Tschin-sin in Schantung war der Anfang um $10^h\ 38^m$, die grösste Phase von 11″ 1 um $11^h\ 57^m$, das Ende um $13^h\ 18^m$.

Es war also diese Finsterniss für Ngan-yi in Honan eine totale.

Welche von diesen beiden Finsternissen ist nun die entsprechendere?

Zunächst ist in Erwägung zu ziehen, dass die Chinesen sehr sorgfältig den Himmelserscheinungen ihre Aufmerksamkeit zuwandten, wie in nächster Zeit eine von Dr. J. Holetschek ausgeführte Untersuchung über die chinesischen Cometenbeobachtungen nach John Williams, Observations of Comets from B. C. 611 to A. D. 1640 extracted from the Chinese Annals, darthun wird. Auf ein diesbezügliches Ansuchen theilte derselbe Herrn Kühnert mit, dass die Ortsangaben für eine Bahnbestimmung ziemlich mangelhaft seien, fügte aber weiter dann hinzu: »Anders verhält es sich mit den Angaben über die Dauer der Sichtbarkeit, speciell über das erste Aufleuchten und das Unsichtbarwerden eines Cometen oder überhaupt eines aussergewöhnlichen Sternes (für das blosse Auge). Ist durch gleichzeitige europäische Berichte der Ort des Cometen am Himmel nur einigermassen kenntlich gemacht, so klärt uns die Vergleichung mit dem chin. Bericht meistens darüber auf, wann der Comet zuerst bemerkt wurde und wann er dem Auge entschwunden ist. In den meisten Fällen habe ich gefunden, dass *die Cometen thatsächlich nicht viel früher und auch nicht viel oder gar nicht später gesehen werden konnten, als die Chinesen angeben*«.

Diese Thatsache im Auge behaltend, hat man nun nachzusehen, bei welcher von den beiden Finsternissen, mit Rücksicht auf das früher über 季春 und 孟夏 Erwähnte, es zweifelhaft sein konnte, ob der betreffende Monat der letzte Frühlings- oder erste Sommermonat sei, sodass Hi und Ho wegen Ausserachtlassung der Beobachtung des Himmels auf Grund des Reichsgesetzes: »Wenn sie die Zeit vorausnehmen, sollen sie ohne Gnade getödtet werden, wenn sie (mit ihren Rechnungen) gegen die Zeit zurück sind, sollen sie ohne Gnade dem Tode verfallen sein«, hingerichtet werden konnten.

Wie uns das 2. Cap. des Schu-king (s. auch Uran. chin. pg. 4, 5) sagt, sollte zur Bestimmung des Sommers auch das Gestirn Ho (火) dienen, was die Worte: 申命羲叔宅

南交平秩南訛、敬致日永、星火、以正仲夏 wohl zweifelsohne andeuten. Das Gestirn Ho ist nun identisch mit dem Domicile Fang (Ur. chin. pg. 5); nur die Art der Beobachtung ist durch diese Stelle im Unklaren gelassen. Prof. G. Schlegel aber lieferte den Nachweis (Ur. chin. pg. 23), dass nach der von Yao angegebenen Methode in den ältesten Zeiten zur Bestimmung des Sommers die untere Culmination des betreffenden Gestirnes (in der Theorie) diente, oder praktisch, was nahe auf dasselbe hinauskommt, der akronyktische Aufgang oder kosmische Untergang. — Da bei den letztgenannten Beobachtungsarten rücksichtlich der Phasen-Anzahl des Guten oft zu viel gethan wird, so sei bemerkt, dass es überhaupt nur vier verschiedene Phasen geben kann, nämlich: (vergl. Ueber die Sothisperiode u. das Siriusjahr der Aegypter, von v. Oppolzer, Wien 1885, pg. 7 ff.):

1. den Tag des heliakischen Aufganges, d. i. jenen, an welchem man zum ersten Male den Stern in der Morgendämmerung, also vor Sonnenaufgang, sieht;
2. den Tag des kosmischen Unterganges, d. i. jenen, an welchem man Morgens den Stern zum ersten Mal vor Sonnenaufgang untergehen sieht;
3. den Tag des akronyktischen Aufganges, d. i. jenen, an welchem man den Stern Abends nach Sonnenuntergang zum letzten Male aufgehen sieht;
4. den Tag des heliakischen Unterganges, d. i. jenen, an welchem man den Stern Abends nach Sonnenuntergang in der Dämmerung das letzte Mal untergehen sieht.

Rechnet man nun für das Jahr — 2164 und den Stern β Scorpii, den grössten des Fang, die Phasen, so finden sich, da die Position desselben für diese Zeit etwa anzunehmen ist Ascens. recta = 187°1, Decl. = 0°6 austr., die Sonnenlängen, bei welchen diese 4 Phasen statthaben (geogr. Breite = 35°) wie folgt:

Akronyktischer Aufgang	$\odot = 359°$
Kosmischer Untergang	$\odot = 25°$
Heliakischer »	$\odot = 159°$
» Aufgang	$\odot = 196°$.

Es fällt hiernach in der überwiegend grösseren Zahl von Fällen

der akronyktische Aufgang	in	den	2. Frühlingsmonat
der kosmische Untergang	»	»	letzten Frühlingsmonat
der heliakische Untergang	»	»	2. Herbstmonat
der heliakische Aufgang	»	»	letzten Herbstmonat.

War also der akronyktische Aufgang das Bestimmende für den 2. Frühlingsmonat, d. i. den 2. Monat der Hia, der kosmische Untergang das Bestimmende für den letzten Frühlingsmonat (= 3. Monat) u. s. w. — eine Annahme, gegen deren Möglichkeit man wohl nichts, gegen deren Wahrscheinlichkeit aber kaum etwas einwenden wird, so wäre der Tag der Finsterniss vom Jahre — 2164 geeignet, als erster des letzten Frühlings- oder als erster des ersten Sommermonates betrachtet zu werden. Denn die Sonnenlänge zur Zeit der Finsterniss ist 26°7, während die Sonnenlänge für den kosmischen Untergang sich als 25° ergibt, sodass thatsächlich der Neumond nach dem kosmischen Untergang eintritt und somit der Neumond des 4. Monates würde. Jedoch darf man nicht ausser Acht lassen, dass bei der Beobachtung des kosmischen Untergangs Schwankungen von einem Tage, abgesehen von zufälligen anderen, störenden Einflüssen, vorkommen können, sodass sehr leicht der im Vorjahr bestimmte Tag für das laufende Jahr nicht zutrifft; überdies darf man nicht vergessen, dass, wie bereits früher bemerkt wurde, die Chinesen das Verhältniss zwischen Sonnen- und Mondjahr allerdings zwar kannten, aber doch immerhin nur in ziemlich *rohen* Näherungen, weswegen die eigentliche Bestimmung des Neumondtages der Beobachtung anheimfiel. Hierbei aber ist das Zeit-Intervall von dem Neumond bis zum Sichtbarwerden der Mondsichel von Bedeutung. Nach Ideler (Zeitrechn. der Chinesen pg. 123) ist dieser Zeitpunkt der dritte Monatstag, wogegen Wells-Williams für 朏 (pg. 138) angibt: The moon in a crescent form, *five* days old and not very bright. Die gleichen Erwägungen gelten auch für das letzte Sichtbarsein der Mondsichel vor dem Neumonde. — Sieht man zu, an welchem Tage die Sonne in den Jahren — 2165, — 2164, — 2163 die Länge von 25° erreichte, so findet sich in Ngan-yi-er bürgl. Zeit im Jahre — 2165 Mai 6 8^h Morg.; im Jahre — 2164 Mai 5 14^h (= 2^h Nachm.); im Jahre — 2163 Mai 5 20^h (= 8^h Abends). Während also im Jahre — 2165 der kosmische Untergang am 6. Mai kaum eingetreten sein dürfte, sondern erst am 7. Mai, ist hingegen in den Jahren — 2164 und — 2163 der 6. Mai der wahrscheinlichere Tag. Die umschliessenden Neumonde treten für Ngan-yi ein im Jahre — 2165 April 19 4^h, Mai 19 6^h; im Jahre — 2164 April 17 16^h, Mai 7 8^h; im Jahre — 2163 April 26 23^h, Mai 25 23^h.

Man ersieht aus diesen Zahlen, dass gerade im Jahre — 2164 der kritische Punkt eingetreten ist, und zwar deshalb, weil die Hi und Ho nach der Beobachtung des Jahres — 2165 den kosmischen Untergang auf den 7. Mai zu setzen hatten, an welchem Tage für Ngan-yi gleichfalls der Neumond nach der Rechnung eintrat, sodass sie deshalb den 7. Mai [den Cykel-Tag =

丁巳] als Ersten des letzten Frühlingsmonates bezeichnen mussten, während nach der Beobachtung über den kosmischen Untergang und das Verschwinden und Sichtbarwerden der Mondsichel im Jahre —2164 der 7. Mai der Erste des ersten Sommermonates wurde, in welcher Ansicht die Chinesen durch die Warnung des Himmels mit Hilfe der Finsterniss noch bestärkt wurden. Dass sie die letztere aber nicht bloss wahrnehmen *konnten*, sondern auch aller Wahrscheinlichkeit nach wahrgenommen *haben*, muss deshalb zugegeben werden, weil

1) die Chinesen dem Sonnenaufgange eine besondere Aufmerksamkeit zuwandten (Schu-king, Yao-tien);

2) die Sonne schon theilweise verfinstert aufging, und die grösste Phase selbst bereits eine Stunde nach Sonnenaufgang, also bei einer erst geringen Höhe der Sonne über dem Horizonte, eintrat[1]).

Wenngleich also der Finsterniss vom 12. Mai — 1904 ob der Grösse der Verfinsterung ein bedeutenderes Gewicht zukäme, so ist doch bei dem Umstande, dass dieselbe erstlich zweifelsohne im 4. Monate, und zwar zur Mittagszeit, sich ereignete, also jedwede Unsicherheit auch nach damaligen Verhältnissen wegfiel, die Wahrscheinlichkeit für dieselbe eine geringere. Noch mehr wird solche aber dadurch verringert, dass jener Zeitpunkt weit ausserhalb der ohnedies nicht geringen Unsicherheitsgrenzen (- 2157 und —1947) liegt.

Man kann sonach mit grosser Wahrscheinlichkeit den 7. Mai 2165 v. Chr. als den Tag der im Tso-tschuen und Schu-king erwähnten Finsterniss ansehen, *sofern* die genannten Erwägungen als berechtigt anerkannt werden müssen.

Mai 1889. G. SCHLEGEL. F. KÜHNERT.

---

1) Man wird daher nicht bestreiten können, dass der Historiograph von der Finsterniss Kenntnis zu erlangen im Stande war, und dass sonach das übrige Volk durch die hierauf vorgenommenen Ceremonien (Rühren der Trommeln etc.) auf die nicht unbedeutende Finsterniss aufmerksam wurde.

GRIEKSCHE OPSCHRIFTEN UIT KLEIN-AZIË, IN DEN LAATSTEN TIJD

VOOR HET

RIJKS-MUSEUM VAN OUDHEDEN TE LEIDEN AANGEWONNEN.

DOOR

C. LEEMANS.

In eene Afdeelingsvergadering van 8 Maart 1886 gaf ik een overzicht van een aantal voorwerpen die, in de laatste jaren tot op dien tijd, uit Klein-Azië, enkele ook van eilanden nabij de Aziatische kust afkomstig, van lieverlede bij het Rijks-Museum van Oudheden aangewonnen waren. Onder de 47 beeldhouwwerken enz. in marmer, bevonden zich 28 gelofte-, gedenk- of wijdings- en grafsteenen, waarvan achttien met grieksche opschriften en een negentiende zonder opschrift, door mij opzettelijk besproken en toegelicht werden. De opschriften werden in nauwkeurige afbeeldingen aan de, in het XVII^de^ Deel van de Afdeelingsverhandelingen, opgenomen verhandeling toegevoegd.

Sedert bleven de aanwinsten, door toezendingen en aankoopen uit Smyrna, zonder stoornis voortduren en werd het Museum weder verrijkt met: 42 voorwerpen in marmer; 39 in metaal, waaronder 14 gouden; 1122 in gebakken aarde, 4 in been, 5 in glas en 3 in gesneden steenen. Van die vermeerderingen leverden mijne ambtelijke jaarverslagen in de *Nederlandsche Staatscourant*, eenigszins uitvoerige omschrijving, voor zoover het met het doel dier verslagen, en de daarvoor in een Dagblad beschikbare ruimte bestaanbaar was.

Onder de zeer talrijke reeks van beeldjes enz. in gebakken aarde bevinden

zich vele, die door den aard der voorstelling, bewerking, uitmuntende bewaring, door afmetingen, enkele ook door de vermelding van den naam der makers, bijzondere waardeering verdienen. De geheele afdeeling waartoe zij behooren is van lieverlede zoozeer in aantal en rijkdom toegenomen, dat zij, met diergelijke verzamelingen in andere groote Museums vergeleken, eene zeer voorname plaats inneemt. Zij biedt bouwstoffen voor de beoefening van eenen der meest belangrijke takken der oude kunstgeschiedenis, en zou, bij de menigvuldige prachtwerken op dit gebied in de laatste jaren vooral in het licht verschenen, eene uitstekend nuttige en hooge waardeering verdienende bijdrage kunnen leveren, ons vaderland en het Museum tot eer. Goede, getrouwe afbeeldingen zijn intusschen onontbeerlijke vereischten, en, ofschoon de vorderingen op het gebied der photographie en heliographie daarvoor de uitmuntende gelegenheid leveren, zou ik echter geen uitzicht durven vestigen op de mogelijkheid, dat, zonder belangrijke geldelijke offers van de zijde van bewerker of uitgever, zulk een werk in ons vaderland tot stand gebracht kan worden.

De voortzetting van de vroegere mededeeling van de opschriften op gedenksteenen is aan diergelijke bezwaren niet onderhevig. De opschriften die zij leveren, kunnen woordelijk vermeld en toegelicht worden en, waar de vorm der letters of andere bijzonderheden eene meer nauwkeurige afbeelding noodig maken, kan aan dat vereischte op eene onkostbare wijze voldaan worden. Ik meende dan ook geen onnuttig werk te verrichten, wanneer ik aan onze Akademie-afdeeling een overzicht aanbood van de opschriften, waarmede het Rijks-Museum van Oudheden in de laatste drie jaren verrijkt is geworden. Van eenige andere steenen, met beeldbouwwerk, die oorspronkelijk ook wel van opschriften voorzien zullen geweest zijn, maar zonder overblijfselen of sporen daarvan bewaard bleven, meende ik eene korte beschrijving te kunnen geven, dewijl zij uit dezelfde streken afkomstig zijn en hoogstwaarschijnlijk voor eene soortgelijke bestemming hebben moeten dienen.

Evenals in mijne vroegere mededeeling kan ik de monumenten tot twee afdeelingen brengen: die der gelofte-, gedenk- of wijdingssteenen en die der grafsteenen. Éen opschrift en een zevental beelden of gedeelten van beelden zullen ten slotte ter loops worden vermeld. Tot de eerste afdeeling breng ik elf monumenten, of tien, wanneer ik twee die kennelijk bij elkander behooren, te zaam neem. Voor de tweede afdeeling zijn elf steenen opgenomen.

I.

GELOFTE-, GEDENK- OF WIJDINGSSTEENEN.

Beeld van Kubélé. Hoog 31, het voetstuk alleen 4,2; breed: voorzijde 19,5, achter 9,5 cM. Op eenen zetel met kussen en ruggeleuning, die aan de achter- of buitenzijde vier elkander kruisende spijlen heeft. De godin is gekleed in den, langen chitoon zonder mouwen, die met eenen band of gordel, ζώνιον, στρόφιον. onder de borsten bevestigd, op de heupen opgeschort, tot op de voeten afdaalt. Over den chitoon een mantel over den linker schouder en arm geslagen, achter den rug om, over het rechterbeen tot op den voet afhangende. De voeten met schoenen of sokken. Zij heeft aan elke zijde eenen zittenden leeuw. Hare linkerhand rust op een rond voorwerp, eene handtrommel, op het hoofd van den leeuw; de rechterhand, alleen van den, thans ontbrekenden arm overgebleven, houdt eene plengschaal op het hoofd van den anderen leeuw. De voeten rusten, het linkerbeen een weinig naar achteren getrokken, op een eenigszins hellend laag voetenbankje. Het geheel op een voetstuk dat naar de pooten van den zetel met eene geringe bocht schuins toeloopt. Het hoofd is verloren gegaan.

Het geheel geplaatst op:

een marmeren altaar. Hoog 33,5; breed 25 en 18,8 cM. Op elke der vier zijden, in hoog opkomend werk, een runderhoofd, waarover rechts en links een slinger van laurierbladeren afhangt. Op de voorzijde een opschrift in drie regels. Zie Pl. I, 1.

Μητροδώρα 'Απολλᾶ || μητρὶ πλαστήνῃ || εὐχήν,

„Metrodora dochter van Apollas (heeft) aan de scheppende (vormende) moeder hare gelofte (vervuld)".

De dienst der oorspronkelijke Phrygische godin, onder den naam van de „groote moeder" vereerd, werd door de Grieksche koloniën in Klein-Azië, en naderhand in Griekenland, met Rhea, de dochter van Uranos en Gaia, de gade van Chronos, de moeder van Zeus en de overige Chronieden vereenzelvigd, overgenomen, en erlangde talrijke heiligdommen. Een der meest beroemde was het Metroön te Athene, waarin haar tempelbeeld, volgens Pausanias door Phidias, volgens Plinius door Agorakritos, eenen leerling van Phidias, gebeeldhouwd. De eigenlijke geboorteplaats van haren dienst was de omtrek van Pessinus, op de grenzen van Groot-Phrygië, waar zij in het ruwe en woeste bergland vooronderstelid werd zich gevestigd te hebben, en waar volgens de overlevering, haar beeld van den hemel zou gevallen zijn; vandaar haar bijnaam *Πεσσινουντία*

θεά. In haar gevolg werden wilde dieren, meestal leeuwen of panters, opgenomen; ook wordt zij als daarop rijdende of op eenen door leeuwen of panters getrokken wagen voorgesteld, wanneer zij, door Korubanten of Kureten begeleid, door wouden of velden trekt.

In ons beeld zijn de twee aan hare zijden zittende leeuwen, en ook de handtrom de haar kenmerkende toevoegsels; ware haar hoofd niet verloren gegaan, dan zou het waarschijnlijk de met kanteelen versierde kroon gedragen hebben, die haar als de stichtster van steden en oudste burgten, kenmerkt.

Ofschoon haar naam niet in het opschrift op het altaar genoemd wordt, zou ook zonder het beeld, geen twijfel ontstaan dat hier met den bijnaam πλαστήνη de godin Kubélé bedoeld wordt. Voor zoover mij bekend is komt die bijnaam slechts eenmaal voor, en wel bij. Pausanias in het V^de boek, het eerste zijner Eliaka, hoofdst. XIII, § 4. Hij handelt daar over het **Τέμενος Πελόπιον** in de Altis, den dienst van Pelops in dat heiligdom, de beelden en andere gedenkteekens, de overlevering betrekkelijk de beenderen van Pelops, en voert, in § 4, als bewijs van het verblijf van Pelops en Tantalos in de Altis, onder meer, ook „een niet onzeker graf van Tantalos en een naar hem genoemd meer aan". Van Pelops zegt hij: *Πέλοπος δὲ ἐν Σιπύλῳ μὲν θρόνος ἐν κορυφῇ τοῦ ὄρους ἐστὶν ὑπὲρ τῆς Πλαστήνης μητρὸς τὸ ἱερόν.* „De troon van Pelops op den top van den „Sipulos, voorbij het heiligdom der Plasténé moeder".

Dat eene μήτηρ op den Sipulos, den berg op de grenzen van Phrygië vereerd werd, blijkt uit het bericht van Pausanias, maar er zou nog twijfel kunnen bestaan, welke der vele godinnen, die dien bijnaam, of dien van μήτηρ θεῶν en μεγάλη μήτηρ droegen, hier bedoeld wordt. Artemis Anaïtis, Isis, de Nemeses, Rhea en Tuche, ook Angdistis heetten μήτηρ θεῶν [1]), even als Σιπυληνή [2]). Wij erlangen echter zekerheid dat hier Kubélé als de μήτηρ πλαστήνη wordt bedoeld en dat zij een heiligdom had op den top van den Sipulos. Met πλαστήνης wist men bij Pausanias geen weg; men wilde dus Μαστήνης lezen en dacht aan eene stad Masténé in Lydië; of ook Σιπυληνῆς naar den berg Sipulos; ook Πλακιηνῆς naar Πλακία, eene stad in Klein-Mysië [3]). Ons beeld en het daarbij behoorend altaar stelt de lezing πλαστήνης buiten allen twijfel, den bijnaam, die van πλάσσειν afgeleid, de godin kenschetste in hare hoedanigheid van „de scheppende". Zoo het woord in dezen vorm elders niet voorkomt, en wèl het

---

¹) C. I. 3886.

²) C. I. 3286; 2386; 3387, 3411, 3137.

³) Zie de aanteekening in de uitgaaf van Pausanias, van Siebelis 1823.

van *πλάστης* en *πλάστηρ* afgeleide *πλάστειρα* en *πλάστις*, dan kan het voortaan in de woordenboeken opgenomen worden [1]). Dat met *Σιπυληνή* dezelfde Kubélé, die den bijnaam *Πλαστήνη* droeg, op de opschriften bedoeld wordt, is niet onwaarschijnlijk, nu wij weten dat zij op den Sipulos haar *ἱερόν* had. Volgens opgaaf zijn ons beeld en altaar afkomstig uit Magnesia, dat aan den voet van den Sipulos gelegen was; de mogelijkheid bestaat, dat het oorspronkelijk in of bij het door Pausanias genoemde heiligdom op den bergkruin geplaatst was en aldaar ook de aandacht van den ouden Periëgeet tot zich getrokken had.

Het is jammer dat het beeld niet in zijn geheel tot ons is gekomen en het hoofd met de kanteelkroon ontbreekt, even als een groot gedeelte van den rechterarm; maar des te meer mogen wij waardeeren, dat, behalve de kroon, de toevoegsels waardoor de godin zich onderscheidde, zoo volkomen bewaard zijn gebleven. Bij de meeste der bekende beelden, die men in De Clarac's *Musée de sculpture antique et moderne* [2]) kan naslaan, zijn de kenschetsende toevoegsels onzeker, als van lateren oorsprong of bijgewerkt. In ons beeld hebben wij, behalve de twee nevens haar zittende leeuwen, de handtrom waarop hare linkerhand rust en de plengschaal in hare rechterhand, even duidelijk en ongeschonden bewaard, als het opschrift op het altaar. De voorstelling in haar geheel komt het meest overeen met die van het beeldje in het Museo degli Studi te Napels [3]), maar de leeuwen hebben dáar een meer dreigend aanzien, en beide handen met de helft van de benedenarmen en de handtrom zijn van hedendaagsch werk. De wijding van het beeld geschiedde door Metrodora, eene vrouw wier naam ook met den dienst der godin in rechtstreeksch verband kan gestaan hebben en die ook op andere opschriften voorkomt. Zij was de dochter van Apollas, van wiens naam de uitgang *δος* van den tweeden naamval, *Ἀπολλάδος*, achterwege bleef, daar op het altaar de plaats ontbrak [4]). De naam komt meermalen voor op de opschriften, vooral ook in Smyrna en den omtrek en in Phrygië:

---

[1]) Mijn geacht medelid Dr. Naber opperde eenigen twijfel tegen de door mij voorgestelde afleiding en de daarop gegronde opvatting van „de scheppende, de vormende". Hij gaf in bedenking, het woord als van eenen, tot nog toe niet bekend geworden eigennaam afgeleid te beschouwen; zooals Σιπυληνή van Σίπυλος, Δινδυμηνή van Δίνδυμον.

[2]) De Clarac, *Musée de sculpture antique et moderne*. T. III, pl. 283, nn. 663, 664; pl. 395, nn. 661, 662; pl, 396, nn. 664 A, B, C; pl. 396 A nn. 664 D, E; pl. 396 B, nn. 664 F, G, H; pl. 396 C, n. 662 A; pl. 396 E, n. 662 B.

[3]) De Clarac, pl. 396 E, n. 662 B, Texte p. 78.

[4]) Het wegvallen van dien uitgang behoeft niet aangenomen te worden, 'Απολλᾶ wordt, zooals uit de aangehaalde opschriften blijkt, evenzeer als 'Απολλᾶδος, als tweede naamval van 'Απολλᾶς gebruikt.

C. I. 2846 *Οὐλπίου ᾿Απο(λλ)ᾶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ* vs. 13—15; en *Οὔλπιος ᾿Απολλᾶς* vs. 6. 2103 *d ᾿Απολλᾷ ᾿Αστυνόμῳ*. 3218 *ὁ δῆμος ᾿Απολλᾶμ* (l. *᾿Απολλᾶν*) *Διονυσίου* (Smyrna). 3253 *ὁ δῆμος Φίλαν ᾿Απολλάδος* (Smyrna). 3294 ... *ζῶν ἑαυτῷ κ(αὶ) τοῖς γονεῦσιν Δημητρίῳ ᾿Απολλᾷ Δαμᾷ καὶ ᾿Αμμίῳ Ζεύξιδος ἐποίησεν*. 3846 *n ᾿Απολλᾶς Πατροκλῇ καὶ Πατρωκλῆ(ς) ἀδελφῷ μνήμης χάριν*. 3857 *h ῾Ερμῆς ᾿Απολλᾷ Τατίᾳ συμβίῳ καὶ ἑαυτῷ ἔτι ζῶν ... τέκνοις ἀώροις Διονυσίῳ καὶ ᾿Αττικῷ ... τοὺς ἑαυτοῦ γονεῖς ὁ υἱὸς καὶ τοὺς ἀδελφοὺς ἐτείμησεν μνήμης χάριν*, gevonden bij den voet van den berg Dindumos op den weg naar Smyrna, bij eene plaats Abia, het oude Appia(?). 3953 *m (Ἰ)ου(λία) Νανὶς ᾿Απολ(λά)δος Πλευΐου ... ἀδελφοῖ(ς) καὶ ... τέκνῳ ᾿Απολ(λᾷ) καὶ Πρωτίωνι ... ζῶσα*. 4708 *῾Η πατρὶς μέν μοί ἐστι Λύκων πόλις, εἰμὶ δ' Απολλ(ᾶς) ἐν Φαρίῃ γαίῃ θυμὸν ἀποφθίμενος*.

Εὐχήν staat als gewoonlijk voor *εὐχὴν ἀπέδωκε, ἀνέθηκε*.

II.

Gedenk- of wijdingssteen. Hoog 59; breed 18; dik 4 cM. in twee stukken gebroken. In het gevelveld een versiersel van bloembladen. Daaronder, in een uitgehouwen kasement in opkomend werk, de Ephesische Artemis, van voren gezien, staande tusschen twee nevens haar gestelde lange fakkels in hare handen en twee staande hinden, insgelijks van voren gezien. Het haar hangt in lokken tot op hare schouders af; op het hoofd een doek of sluier, die achter het hoofd en de schouders op den rug afhangt, op dien doek een modius. Het bovenlijf geheel met een aantal borsten, het verdere van het lichaam tot aan de voeten in een nauw sluitend gewaad, met versierselen in vierkante afdeelingen. Geheel boven ter wederzijde van het hoofd, een bladslinger hier en daar geel gekleurd. Onder het kasement, het opschrift in twee regels. Zie Plaat I. II.

Μηνόδοτος || Λουκίου ᾿Αρτέμιδι.

„Menodotos (zoon van) Lukios aan Artemis", waarbij verstaan wordt *ἀνέθηκε* of *ἀνέστησε*. De naam van Menodotos is als Menophilos, Menodoros en vele andere, met dien van den Aziatischen god *Μήν* tezaamgesteld „de van Men geschonkene". Zie *Grieksche Opschriften. Verhandd. Letterk. Afd.* Dl. XVII, steen III en VII, blzz. 96, 100, 101. *Μηνόδοτος καὶ Διόδοτος οἱ Βοήθου Νικομηδεῖς ἐποίουν*, leest men in het opschrift bij een beeld van Herakles te Rome C. I. 6614. Een opschrift te Athene vermeldt *Μηνόδοτος Μηνοδότου Φηγαιεύς*, C. I. 783.

III.

Wijdingssteen. Hoog 10,5; breed 16,5 en 13,5 cM. Vierkant voetstuk met

het onderste gedeelte van een staand vrouwenbeeld, in eenen tot op de voeten afhangenden Chitoon gekleed en met schoenen, *socci*, aan de voeten. Op de voorzijde in drie regels. Zie Plaat I. III.

Τύχη Ὑγιηνοῦ || γυνὴ μητρὶ Θεῶ || ν κατ' ἐπιταγήν.

„Tuché echtgenoot van Hugiënos (wijdde het) aan de moeder der goden, vol-„gens bevel".

Wanneer van het beeld niet slechts het benedengedeelte bewaard was gebleven, zouden wij wellicht met zekerheid kunnen weten, welke der met den naam van *μήτηρ θεῶν*, of ook met dien van *μήτηρ*, of *μεγάλη μήτηρ* bestempelde godinnen, hier bedoeld wordt. Artemis, of Anaïtis met Artemis vereenzelvigd wordt als *μήτηρ* gehuldigd op een opschrift van Maionia [1]); *Ἀνγδίστις* heet *μήτηρ θεῶν*, C. I. 3886; dikwerf ook in de opschriften van Smyrna, de in hooge vereering gehouden *Σιπυληνή* [2]). Op eenen der Geloftesteenen uit Maeonia [3]), vinden wij, onder de vier kinderen van eenen Ammios, die eenen gedenksteen aan de godin Anaïtis en den god Menetianos wijden, in de eerste plaats eene *Τύχη* genoemd. *Κατ' ἐπιταγήν*, even als op den wijdingssteen n°. V. „Op bevel", wellicht van de godin zelve, door tusschenkomst van priester of priesteres. of ook in eenen droom tot Tuché gekomen; het „jussus". „jussu", „imperio" enz. op Romeinsche opschriften.

IV.

Gelofte- of wijdingssteen. Hoog 27,6; breed 26; dik 12 cM., boven rond bijgehouwen. Op de voorzijde uitgebeiteld, in zeer ruw, opkomend werk, een man te paard, rechts gezien, het aangezicht rechts gewend. Gekleed in eenen, tot over de knieën reikenden Chitoon met lange mouwen; over den rechter schouder schijnt nog een gedeelte van eenen mantel of eene Chlamys te hangen het hoofd is met eene ronde muts of eenen doek gedekt.

Boven den man, in het veld van den steen ingebeiteld: Plaat I, IV A.

Ἀπόλ(λ)ων(ι) εὐχὴν || Πέρμινο(ς) || υνδέων.

„Perminos heeft zijne gelofte aan Apollo volbracht".

Onder aan den steen, IV B:

---

[1]) In het Museum te Leiden; onder V uitgegeven in de Verh. *Grieksche Opschrr. uit Klein-Azië. Verhh. Letterk. Afd.* Dl. XVII.

[2]) C. I. 3137; 3286; 3387; 3411.

[3]) N°. IV. *Gr. Opschrr. uit Klein-Azië.*

Λ. Ἀπουλέϊος Τατίανος.

L(ukios) Apuleïos Tatianos.

Ik vermoed dat de ruiter, Perminos, hier op reis voorgesteld, voor den goeden afloop van eene onderneming, of voor redding uit eenig gevaar, eene gelofte aan Apollo had gedaan, wellicht in de volbrenging verhinderd geworden, of daarin te kort geschoten was; maar dat later Lukios Apuleïos Tatianos het verzuim had hersteld.

In het eerste opschrift wordt eene *Λ* weggelaten, en moet *Ἀπόλλωνι* gelezen worden; en, achter *Πέρμινο* eene ς bijgevoegd, een eigennaam van elders, naar ik meen, niet bekend; *Πέριμος* is een oude Grieksche naam van eenen Trojaan in de Ilias vermeld. Met *υνδέων* weet ik geen raad. Mag men wellicht *συνδέων* lezen en aan eene fout van den steller van het opschrift, het gebruik van het werkend, in plaats van het medium-deelwoord *συνδεόμενος*, toeschrijven? eene onderstelling die, door de zeer ruwe, slechte bewerking van beeldhouwwerk en letters, niet weersproken wordt, dan zouden wij het kunnen opvatten, alsof Perminos met Tatianos behoefte gevoelde om der gelofte gestand te doen. Den naam in het onderste opschrift meende ik eerst *Δαπουάσιος* te moeten lezen, maar de eerste letter is hoogst onduidelijk en kan zeer goed eene *Λ* zijn; de zesde en zevende letters zijn *Α, Ε*, dus *Ἀπουλέϊος. Ἀππουλήϊος*, ook *Ἀπουλήϊος* komt voor op onderscheiden opschriften [1]). De *Λ* kan eene verkorting van *Λούκιος* zijn, zoodat de naam voluit was: *Λούκιος Ἀπουλήϊος Τατίανος*. Een *Ἰούλιος Ἰουλίανος Τατίανος* wordt genoemd op een opschrift C. I. 3495; ook op andere opschriften vindt men *Τατίανος* [2]).

V.

Wijdingssteen. Hoog 12; breed 21 thans nog dik 7,5 cM. Voorste gedeelte van eenen veel breederen steen of voetstuk van een beeld of ander voorwerp, dat in eene ronde opening sloot, waarvan nog slechts een gedeelte op de boven-

---

1) C. I. 191; 2741; 3571; 3833; 3836; 3968; 5059.

2) C. I. 3979; 4016, *add;* 4017; 4816; 6274.

3) Ons medelid, Dr. Naber opperde de gissing, dat vóor περ op regel 2, eene υ uitgelaten is en dan gelezen kan worden Ἀπόλλωνι εὐχὴν || (ὑ)πὲρ Μινο || υνδέων enz. zoodat Lukios Apuleïos Tatianos de gelofte aan Apollo volbracht, voor (ten behoeve van) de Minundiërs, de inwoners van eene, van elders nog niet bekende plaats Minunda. Eigennamen van plaatsen op ανδα en υνδα en daarvan afgeleide volksnamen op ανδεις of υνδεις zijn niet onbekend; zoo bijv. Καλυνδεῖς van Κάλυνδα in Karië, Βλαυνδεύς van Βλαῦνδος in Phrygië.

zijde aanwezig is. Op de voorzijde, in een uitgehouwen, opkomend, langwerpig vierkant bord, als een titulus met twee klampen aan de zijden, het opschrift in vier regels. Zie Plaat I, n°. V:

Χρήσιμος || Ἀπόλλωνι Κισα || λαυδηνῶι κατ' ε || πιταγήν.

„Chresimos (wijdde dit) aan Apollo Kisalaudenos, volgens bevel".

Chresimos had van of door den priester, of in eenen droom het bevel ontvangen, om den god een gedenkteeken, een beeld of eenig ander voorwerp te wijden. Die god is Apollo, wiens bijnaam „Kisalaudenos" mij van elders niet bekend is; wellicht is die afgeleid van eene plaats waar hij eenen tempel had, of om de eene of andere bijzondere reden meer opzettelijk vereerd werd. Gelijksoortige bijnamen zijn: *Ζεὺς Μασφαλατηνός* C. I. 3438; *Ἀναῖτις Ἀζιοττηνή*, op den geloftesteen, onder n°. VII in de vorige mededeeling door mij behandeld; *Μὴν Ἀζιοττηνός* C. I. 3442, 3448; *Μήτηρ Σιπυληνή*, naar den berg *Σίπυλος*, C. I. 3286, 3386, 3387, 3411, 3137. Wellicht staat *Κισαλαυδηνός* in betrekking tot *Ἄλυδδα* in Groot-Phrygië [1]). Een Romeinsch legioen, het V[de] droeg den bijnaam Alauda. *Κατ' ἐπιταγήν* „op bevel", even als op den wijdingssteen n°. III. Op het opschrift C. I. 3138 wordt van de oprichting van eenen gedenksteen door eene gewijde vereeniging, *ἱερὰ συμβίωσις, κατ' ἐπιταγήν* van *Ζεὺς Μασφαλατηνός*, gewag gemaakt.

VI.

Driezijdig voetstukje of altaartje. Hoog 11,5; elke zijde breed 6,5 cM. Op eene der drie zijden ingegroefd het opschrift in drie regels. Pl. I, n°. VI:

Τελέ || σινος || ἐπόει (ἐποίει).

„Telesinos was de maker", denkelijk van een beeldje, waarbij het voetstuk behoorde.

De naam komt ook voor op een opschrift te Rome, C. I. 6630, waar een *Μ(άρκος) Οὔλπιος Ἥρων Ἀλεξανδρεύς* vermeldt, dat hij *τοῦτο τὸ μνημεῖον πεπο(ί)ηκεν ἑαυτῷ καὶ Φλαουίᾳ Δόξῃ συμβίῳ, καὶ Φλαουίῳ Τελεσίνῳ υἱῷ αὐτῆς*, enz.

VII.

Gedenksteen. Hoog 38,5; breed 18,5; dik 7,5 cM. In den vorm van een altaar. Onder de lijst een opschrift van vijf regels in fraaie letters met zorg uitgebeiteld. Plaat I, n°. VII:

---

[1]) Ptolem. 5, 2.

Αὐτοκράτορι || Ἀδριανῶι || Ὀλυμπίωι || Σωτῆρι καὶ || Κτίστῃ.

„Aan den keizer Hadrianus, den Olympischen, den redder en stichter".

Een der talrijke opschriften, waarop den zoo algemeen geëerden keizer hulde werd gebracht. De bijnaam *Ὀλύμπιος* wordt hem hier, en op een groot aantal opschriften [1]) gegeven, als vereenzelvigd met *Ζεύς*. Zoo, op een opschrift van Mutilene, C. I. 2179 *Αὐτοκράτωρ Τραιανὸς Ἀδριανὸς Καῖσαρ Σεβαστὸς Ἐλευθέριος Ὀλύμπιος Κτίστης Ζεύς*; C. I. 1312 *Ζεὺς Σωτὴρ Ὀλύμπιος*; C. I. 1308, 1309, 1310, 1311 *Σωτήρ*. *Κτιστής* wordt hij genoemd als stichter of grondvester van eene kolonie. In Grieksche opschriften zijn die bijnamen aan de goden ontleend zeer algemeen, op de Latijnsche zeer zeldzaam. In de *Annali van het Archaeologisch Instituut* 1842, p. 151; Orelli, *Inscriptt. Latinae* III. 5453: Imp. Caesari || Traiano || Hadriano || Aug. Iovi || Olympio || Conditori || Cos., waar voor „cos", gelezen moet worden „col", d. i. „coloniae" [2]).

VIII.

Gelofte- of wijdingssteen. Hoog 42; breed 33,5; dik 4,5 cM. Zeer ruw, boven eenigszins rond bijgehouwen. Geheel boven, eenige onduidelijke voorwerpen, waarbij een altaar (?). Daaronder, in opkomend werk, eene staande vrouw bij eenen boom. De vrouw gekleed in den, tot op de voeten afhangenden Chitoon, waarover een tweede gewaad met korte mouwen en dat tot op de knieën reikt. Op haar hoofd een doek, die tot op de schouders ter wederzijde nederhangt. De rechterarm vóor het lichaam op de hoogte van het middel, de linkerhand links uitgestrekt tot aan de bladeren van den boom, wellicht naar eene slang, die zich om den stam naar omhoog schijnt te slingeren.

IX.

Langwerpig vierkante plaat, waarschijnlijk een gelofte- of wijdingssteen. Hoog 30; breed 33,8; dik 5,5 cM. In een uitgediept kasement, in hoog opkomend werk, een man te paard, rechts gezien, gekleed in eenen korten rok met korte mouwen, de tippen van eenen doek op zijne schouders waaien naar achter; in zijne rechterhand houdt hij een onduidelijk rond voorwerp. Vóor het

---

[1]) Zie bijv. C. I. 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 333, 335, 336, 338, 339, 340, add. 2179 *b*, add. 2349 *m*, 2863, 2866, 3174, 3547.

[2]) Dit opschrift, afkomstig uit het gehucht Karabogas, uit de muren van de stad Priapos in Troas, eene Phenicische kolonie.

paard een boomstam, waaruit eene slang naar beneden kronkelt tot bij een ontstoken offer, op een aan den voet van den boom staand vierkant altaar. Zeer ruw werk.

GRAFSTEENEN EN GRAFSCHRIFTEN.

X.

Vierkante plaat. Hoog 30; breed 62; dik 5,5 cM.; denkelijk van een grafgedenkteeken. In een ondiep kasement in laag opkomend werk, een wagen op vier wielen, door twee muilezels getrokken en voorafgegaan door eenen jongen man, die, in eenen korten, om het middel vastgegorden, tot boven de knieën halfweg de bovenbeenen afdalenden rok gekleed, het aangezicht naar de paarden wendt, de rechterhand bij de hoofden, de linker links uitgestrekt houdt. Boven op den rug van het rechtsche paard het haam versierd met een vreemd voorwerp, als eenen knop in den vorm van eenen hoorn.

Op de bovenlijst van de plaat de overblijfsels van een zeer beschadigd opschrift. Plaat II, n°. VIII:

...(Ἀρ)σινόη Ἀρογῷ τῷ τεκ(ν)ίῳ...

„Arsinoë aan Arogos, haar zoontje..."

Arsinoë komt meermalen op grafschriften voor: C. I. 5274 *b*, in de Cyrenaïca, L.ιᾱ *Φα(ωφὶ) κ̄ Ἀ(ρσ)ινόα Εὐδαίμον(ο)ς*; C. I. 6743, *Ἑρμῆς Εἰουλίᾳ Ἀρσινόῃ συμβίῳ ζ(η)σάσῃ καλῶς μετ' αὐτοῦ ἔτη κη̄, μῆ(νας) γ̄, ἐποίησε μνήμης (χ)άριν*. Op eenen grafsteen waarop twee vrouwen, de eene zittende, de andere staande, elkander de hand gevende, en elke met een kind aan hare zijde, C. I. 2322 *b*[53].

De naam Arogos is vreemd, hij kwam mij slechts eenmaal voor, doch met eene *ω*, *Ἀρωγός*, C. I. 201.

XI.

Langwerpig vierkante plaat. Hoog 32,5; breed 40,5; dik 7 cM., van een Grafgedenkteeken.

In een uitgediept vlak een opschrift in tien regels. Plaat II, n°. IX:

Τυχικὸς Τυχικοῦ τοῦ... || γένου Σμυρναῖος ζῶν κατ(εσ) || κεύασεν τὸ μνημεῖον ἑαυ(τῷ) || καὶ τῇ γυναικὶ Τρυφώσῃ κα(ὶ) || τοῖς ἐξ αὐτῶν τέκνοις Φρόντ(ω) || νι καὶ Τρυφώσῃ καὶ τῇ γυναικ(ὶ) || Φρό(ν)τωνος Τατίαδες καὶ τέκνοι(ς) || καὶ θρέμ(μ)ασι ἑαυτοῖ. Ταύτης τῆς || ἐπιγραφῆς ἀντίγραφον ἐν τῷ ἀρχε(ίῳ) || ἀπόκειται.

De laatste letters aan het einde van de regels zijn geheel of gedeeltelijk geschonden of verloren gegaan; de aanvulling levert geene zwarigheid, behalve

*

op den eersten regel, waar een viertal letters ontbreken. Zij kunnen met het begin van den tweeden regel eenen eigennaam vermeld hebben van den grootvader van Tuchikos, die het grafteeken deed vervaardigen; dan zou men echter moeten aannemen dat, om de ς van het volgende woord *Σμυρναῖος*, die van het voorafgaande door den steenhouwer in vergissing was weggelaten, even als dit met de *μ* in *θρέμασι*, op regel 8 het geval was. Maar een eigennaam op *γενος* uitgaande is mij niet bekend; het zou dus een op *γένης* moeten zijn, zooals bij voorbeeld *'Αριστογένης*, *Διογένης* enz. dus *'Αριστογένους*, *Διογένους*. Doch de vermelding van den grootvader is op grafschriften niet zoo algemeen. Men kan echter ook denken aan de vermelding van eene door Tuchikos' vader in Smyrna bekleede betrekking, of aan eenen bijnaam.

„Tuchikos zoon van Tuchikos den ... uit Smurna deed bij zijn leven het „grafgedenkteeken vervaardigen, voor hemzelven en zijne vrouw Truphose en „voor hunne kinderen, Phrontoon en Truphose, en voor de vrouw van Phron- „toon, Tatiades, en voor zijne kinderen en pleegkinderen. Van dit opschrift „ligt een afschrift op het Archief".

Op regel 7 vergat de steenhouwer de *ν* in den naam van Phrontoon, maar schijnt getracht te hebben die letter later boven de *ο* aan te vullen. Op regel 8 vergat hij de *μ* in *θρέμμασι*, voor *ἑαυτõν* zal *αὐτοῦ* moeten gelezen worden, want op regel 5 werden de eigen kinderen van Tuchikos reeds vermeld, terwijl op regels 7 en 8 van de kinderen en pleegkinderen van Phrontoon spraak is.

Met *Τατίαδες* op regel 7, verkeer ik in twijfel. Er dient hier een eigennaam, die van Phrontoon's vrouw, vermeld te worden. *Τατεῖς*, *Τατιάς* zijn vrouwennamen die op de opschriften voorkomen: C. I. 3827, *'Ασκληπᾶς Τατίᾳ μητρὶ, καὶ ἀδελρῷ 'Απ̣π(ίᾳ) κ(α)ὶ 'Αρχέβουλος (σ)υνβίῳ καὶ Τατε(ὶς) ἀνδρὶ καὶ Τατιὰς δαέρι, καὶ 'Ασκληπᾶς πατρί.* Add. 3827 *y* *Πρωτέας κ(αὶ) Τατιὰς ἑαυτοῖς ἔτι ζῶντες.* Add. 3827 *aa* *Τατεὶς Σωκράτην τὸν ἑαυτῆς σύνβιον, καὶ αὐτὴν ἔτι ζῶσα ἐτεί(μησεν). Κ(αὶ) τὰ τέκνα α'τῶν Χρήσιμος κ(αὶ) Ναινᾶς ὁ κ(αὶ) Τρόφιμος τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς (καὶ) Τατιὰς νύνφη τοὺς ἐγγόν(ους) αὐτῶν 'Αλέξανδρος (ἐτεί(μ)ησ(εν) το(ὺς πάτρω)ν(ας) μνήμης χάριν.* Add. 3857 *t* *Εὔφρων κ(αὶ) Τατιὰς 'Ασκληπιάδῃ τῷ τέκνῳ κ(αὶ) ἑαυτοῖς ζῶντες.* 3697 *'Αμμιὰς Δι(ο)δ(ώ)ρῳ τῷ ἀνδρ(ὶ) Μενεκράτης καὶ Φίλιππος τ(ῷ)πατρὶ, 'Αφφιὰς καὶ Τατιὰς τ(ῷ πενθ)ερῷ 'Απολλωνίδης τῷ πάππῳ 'Αγαθημερὶς καὶ 'Ελπὶς τῷ θρέψαντι ἐπο(ί)ησαν μνείας χάριν.* Wij zouden dus *Τατίαδες* naar *Τατεῖς* in *Τατεῖδι*, of *Τατίαδι*, of *Τατίᾳ* moeten verbeteren. Ook *Τατιάνᾳ*, of *Τατιάνῃ* zou in aanmerking kunnen komen, naar een grafschrift in Estramadura, C. I. 6805:

Μήτηρ μοι Τα(τιά)να παρ' ἠρίον ὅστις ὁδεύεις
ἤγειρε στήλην σὺν πατρὶ Σω(σ)θένει.

indien hier althans *Τα ... να* goed aangevuld is.

Τυχικός, Τρυφῶσα, Φρόντων zijn alle bekende namen. C. I. 2879 wordt *ἡ ὑδροφόρος Τρυφῶσα Ἀπολλωνίου* vermeld. De Raad en het volk te Aphrodisias eeren, C. I. 2819, *ἐτείμησαν καὶ μεταλλαχνῖαν Κλαυδίαν Κλαυδίου Ἀπολλωνίου ἀρχιερέως θυγατέραν Τρυφῶσαν Παυλεῖναν ἀρχιέρειαν, διά τε τὴν τοῦ πατρὸς καὶ τῶν προγόνων αὐτῆς εἰς τὴν πατρίδα ἐν/πᾶσι φιλοτειμίαν καὶ διὰ τὴν ἑαυτῆς κοσμιότητα, κάλλει (δ)ιενεν(κ)οῦσαν καὶ τελευτήσασαν παρθένον ἔτι.* Eene *Τρυφῶσα* dochter van *Μενεκράτης*, zuster van *Ἀπολλώνιος*, wordt op een opschrift in Lydië met eenen krans vereerd, C. I. 3252. Op een opschrift van Smyrna wordt een *Ἡρῷον κοινὸν Κλαυδίου Μελάμπου ὑμνῳδοῦ καὶ θεολόγου καὶ Πομπαίου στρατηγοῦ Εὐτύχους καὶ Κλαυδίας Τρυφώσης*, C. I. 3348, vermeld.

Om zich van den ongerepten eigendom van zijn grafgedenkteeken te verzekeren, was door Tuchikos een afschrift van het opschrift in het Archief nedergelegd, *ἐν τῷ Ἀρχείῳ ἀπόκειται*; elders *εἰς τὰ Ἀρχεῖα ἀπόκειται* en *ἀπόκειται εἰς τὰ Ἀρχεῖα ἀποτεθέν.* Zie de verh. *Grieksche opschriften* enz. *Verhandd. Letterk. Afd.* Dl. XVII, n. XVI, blzz. 115, 116.

XII.

Langwerpig vierkante grafsteen. Hoog 25; breed 36; dik 4,8 cM. met opschrift in zes regels. Zie Plaat II. x:

Λούκιος Λόλλιος || Ἰοῦσστος γραμματεὺς || τοῦ ἐν Ζμύρνῃ λαοῦ || ἐποίησε τὸ ἐνσόριον || ἑαυτῷ καὶ τῷ γένει || τῷ ἰδίῳ.

„Lukios Lollios Iustos, schrijver van het volk van Zmurna heeft den sarkophaag doen vervaardigen voor hemzelven en voor zijn eigen geslacht".

Op regel 2 is in *Ἰοῦσστος* eene ς te veel. Regel 3 de ζ in *Ζμύρνῃ* wordt elders in de opschriften door eene σ vervangen. *Τὸ ἐνσόριον* is waarschijnlijk hier niet de sarkophaag of aschkist, maar de ruimte, de cellula, waarin de *σορός* of *σόρις*, of *σόριον*, de aschkist, geplaatst werd. Een opschrift, C. I. 3268, vermeldt dat *Ἄλκη Τειμοκράτους τοῦ Ἀπελλοῦ τὸν τόπον καὶ τὴν καμάραν καὶ τὴν κατ' αὐτῆς δίαιταν καὶ τὰ ἐνσόρια ἠγόρασεν, μετὰ καὶ Δοκίμου Δοκίμου καὶ Τρύφωνος Δοκίμου τῶν συντρόφων, καὶ ἔθηκα* (l. *ἔθηκε*) *σορὸν Προκοννησίαν ἐν ᾗ κεκήδευκεν τοὺς συντρόφους, ζῶσα ἑαυτῇ τε καί* enz. „Alke, dochter van Timokrates, kocht „voor ... enz. het erf, de grafkamer, een vertrek daarbij en „de ruimten voor de asch-„kisten" *τὰ ἐνσόρια*, in vereeniging met Dokimos, zoon van Dokimos en Truphoon, „den zoon van Dokimos, hare medevoedsterlingen, en plaatste daarin eene asch-„kist, of eenen sarkophaag van Proconnesischen steen, *σορὸν Προκοννησίαν*, „waarin zij hare medevoedsterlingen deed begraven". De *σορός* werd alzoo in het *ἐνσόριον* geplaatst. In een ander opschrift, C. I. 3373, regels 8, 9 (*εἰς*)*οδον*

καὶ ἔξοδον πρὸς τὸ ἴδιον ἐνσόριον en, regel 4 *σὺν τῇ κειμένῃ σορῷ ἔσω μυλίνῃ ἐν ᾗ ἔνεστί (μου) ἡ γυνή.* dus het *ἐνσόριον* en *ἡ ἔσω κειμένη σορός.* Toch wordt ook nu en dan *ἐνσόριον* in de beteekenis van *σορός* en *σόριον* gebezigd.

Een Iulios Lollios Ignatios Euelpistos wordt vermeld in een opschrift, C. I. 3665.

De overledene was schrijver van het volk van Smyrna. Op een grafschrift van Tralles in Karia, C. I. 2929, vinden wij eenen Markos Aurelios Trophimos als *γραμματεύς* genoemd. Bekend is de (stads) schrijver te Ephesus, uit de *Handd. d. Apostelen* XIX. 35.

XIII.

Grafsteen. Hoog 59,5; breed 34,5, 30 en 32; dik 10 cM. In den vorm van den voorgevel van een tempeltje; eene plaat, naar boven een weinig smaller toeloopende. gedekt met een eenvoudig lijstwerk, waarop een driezijdig fronton op welks top en op de beide uiteinden een bladversiersel, acroterium, is aangebracht. Op het vlak onder het lijstwerk, een uitgediept kasement, waarin drie personen: een man rechts, eene vrouw links en tusschen beiden een jonge man, alle staande. De man draagt over zijnen Chitoon den wijden langen mantel, *ἐπίβλημα* of *περίβλημα,* die in vele plooien, tot bij de voeten afhangt en het geheele lichaam en de armen bedekt; de handen houdt hij op elkander tegen zijn middel. De vrouw draagt een tot op de voeten afhangend gewaad, den Ionischen Chitoon en daarover den mantel, die haren rechter schouder en arm en het lichaam tot bij de knieën bedekt; over het hoofd een doek of sluier, aan de linkerzijde tot op den schouder afdalende. Den rechter benedenarm houdt zij tegen het middel, den linker heft zij tegen den schouder omhoog. De jongere man in hun midden heeft over het lange onderkleed, insgelijks eenen wijden mantel, die de beide armen en het geheele lichaam, met uitzondering van den hals en een gedeelte der borst, bedekt. Met de rechterhand schijnt hij op de hoogte van de borst, eene plooi van zijn kleed te houden, den linkerarm heeft hij schuins vóor het lichaam uitgestrekt. Achter het drietal ziet men, boven op eene kast (?) eenige schriftrollen.

Boven het kasement, onder de lijst drie lauwerkransen. Daaronder de opschriften. Plaat II. XI:

Δαίδαλος	*Νικίας χαῖρε*	*Λαυδίκη χαῖρε*
᾿Απολλωνίου	*Δαιδάλου*	*Σαραπίωνος*
„Daidalos	Nikias	Laudiké
„(zoon) van Apollonios	(zoon) van Daidalos	(dochter) van Sarapioon"

en de gebruikelijke toeroeping: „wees gelukkig, verheug u".

Wij hebben dus hier den vader, de moeder en denkelijk beider zoon.

Λανδίκη, Λαοδίκη behoort onder de meer zeldzame namen. In C. I. 3371 zien wij dat *(Π)όπλιος Δείδιος Πολύβιος κατεσκεύασεν τὸ μνημεῖον ἑαυτῷ καὶ Δειδίᾳ Λανδίκῃ καὶ Ἀντωνίῳ Πολυβιανῷ.*

XIV.

Grafsteen in twee stukken. Hoog 52,5; breed 26 en 29; dik 6 cM. In den vorm als de voorgaande. In het gevelveld eene rozet, en daaronder het opschrift. Plaat III. XII (A):

Σώπατρος Διονυσίου.

„Sopatros zoon van Dionusios".

Hieronder, in een uitgediept kasement, in hoog opkomend werk, een knaapje, met opgetrokken beenen op een kussen zittende, op eene tafel (?), waarvan een poot zichtbaar is, en aan beide zijden een kleed tot op den grond af hangt. Het knaapje heeft het benedengedeelte van het lichaam en de beenen bedekt met een gewaad, dat met eenen band over den linker schouder bevestigd is. Met de uitgestrekte linkerhand rust hij op het kussen, in de omhoog gehouden rechter houdt hij eenen druiventros (?). Achter hem op eene plank, tegen den wand, eene kan met oor en ander huisraad. Een hond springt aan zijne linkerzijde tegen het van de tafel afhangende kleed omhoog en schijnt zijne aandacht en zijn welgevallen tot zich te trekken. Rechts van hem staat een knaap, in een gewaad dat, om het middel vastgegord, tot op de knieën reikt; hij houdt de handen, even als de beenen, schuins over elkander geslagen. Onder het kasement het opschrift in drie regels: Plaat III. XII (B):

Μηνόφιλος Ἀπολλωνί || δου Ἀφφίᾳ τῇ γυναικὶ || χαῖρε.

„Menophilos (zoon) van Apollonides (roept) Aphphia, zijne vrouw het wees gelukkig, verblijd u, toe."

Van het eerste opschrift zijn de letters veel slordiger uitgebeiteld en schijnen in hare vormen ook de bewijzen te leveren van eene andere hand, dan die het tweede opschrift beitelde; Sopatros zoon van Dionusios zal op het op de tafel zittende kind doelen.

Het onderste opschrift, dat wel later op den grafsteen uitgebeiteld moet geweest zijn, kan op de voorstelling niet tehuis gebracht worden.

Het kind zit hier in een vertrek, waarin zich, in zijne nabijheid nog een knaap bevindt, in kleeding en houding van eenen dienstbare. Men zou dan moeten aannemen, dat Menophilos zijn „wees gelukkig" of „verblijd u" tot

zijne vrouw Appia richt, op eenen grafsteen, waarop vroeger Dionusios zijn kind in een vertrek zijner woning had doen uitbeitelen.

De naam Menophilos is zaamgesteld met *Μήν*, den naam van eenen Aziatischen god, Lunus, de Maan, even als Menodotos op den steen II. *Ἀφφία*, op andere opschriften ook *Ἀπφία*, staat waarschijnlijk wegens volksuitspraak, voor *Ἀππία* [1]).

XV.

Grafsteen. Hoog 29,5; breed 16,2; dik 5,2 cM. in den vorm als XIV, doch zonder eenige versiering en ruw bewerkt. Onder het gevelveld een opschrift in vier regels. Plaat III. xiii:

Ἄλκιμος || Σεύθου || Ἀφροδει || σιεύς.

„Alkimos (zoon) van Seuthes de Aphrodisier".

De naam Alkimos komt ook voor op een opschrift uit Mutilenai, C. I. 2203, *Μυκάλη ζῶσα κατεσκεύασεν· Ἄλκιμε χρηστὲ χέρε (χαῖρε)*. „Mukalé deed het bij haar leven vervaardigen; beste Alkimos wees gelukkig". Seuthes is een naam die op de opschriften meermalen voorkomt; zoo bijvoorbeeld in Bithynië C. I. 3808. In Thracië behoort hij vooral aan leden van het koninklijk geslacht. C. I. add. 2108 fff; add. 4705 p. *Ἀφροδεισιεύς*, *Ἀφροδισιεύς*, doet ons Alkimos als eenen inwoner van Aphrodisias kennen, eene stad van Groot-Phrygië, wellicht ook van de hoofdstad van Karia of van een eiland van denzelfden naam op de kust van Cyrenaica.

XVI.

Grafsteen, in twee stukken gebroken. Hoog 81; breed 42,5 en 38; dik 7 cM. in den vorm als XIV; aan de eene zijde van het fronton is het acroterium of bladversiersel grootendeels verloren gegaan. In het fronton eene rozet van vier bladeren. Onder het lijstwerk een krans van twee lauwertakken, waarin *ὁ δῆμος* „het volk". Daaronder het opschrift in veertien regels. Plaat III. xiv:

Ἀντιφίλαν Διονυσίου || Ἀπολλοδώρου δὲ γυναῖκα || Τὸ κοινὸν τῶν ἐγλελοιπότων || συγγενέων ἡρίον σκεπάζει || καὶ τὴν Ἀπολλοδώρου μὲν || γυναῖκα Διονυσίου δὲ

[1]) Ik had het zittende knaapje eerst voor een meisje aangezien, doch dan kon de naam van *Σώπατρος* daarop niet doelen. Ons Akademielid Dr. Pleyte, wees mij op twee grafsteenen in ons Museum van Oudheden, I. 269 en 270, waarop gelijksoortige voorstellingen van eenen knaap met eenen druiventros of ander voorwerp in de opgeheven hand en een opspringend hondje, voorkomen; de opschriften boven hen vermelden hunnen naam.

παῖδα || ᾿Αντιφίλαν, θανεῦσαν ἐτέων || ἑπτὰ καὶ πεντήκοντα, δισσὴν || τέκνων σποριν (l. *σπορὰν*) *ἀρσένων ἐνή || λικον λελοιπεῖαν* (l. *λελοιπυῖαν*) *ὡς εὔγηρον || .υν ἀμείβου ξεῖνε τήνδε χα(ί) || ρειν ἐπεὶ καί συ ταῦτον ἐξ ἐ || μεῦ πάλιν λαβὼν τῆς πέτρης || ἄνυε χαίρων πρόθεσιν ᾗ τείνεται.*

„Het volk (bekranst, kent eenen krans toe aan) Antiphila (de dochter) van „Dionusios, de gade van Apollodoros. De algemeene begraafplaats van de ge- „storven bloedverwanten bedekt ook Apollodoros' gade, Dionusios' dochter Anti- „phila, overleden 57 jaren (oud), een dubbel zaad van mannelijke volwassen „kinderen, als in gelukkigen ouderdom achtergelaten hebbende. Zeg dus, vreem- „deling, dat deze zich verheugen moge, daar ook gij hetzelfde van mij van den „(graf)steen terug ontvangen zult; volbreng, u verheugende het voornemen dat „bedoeld wordt".

De lauwerkrans, met of zonder het daarin gebeitelde *δῆμος*, komt zeer dikwerf aan het hoofd van opschriften op grafsteenen, en heeft dan de beteekenis van toewijding van eenen krans, dus van toekenning van eene lofspraak aan den overledene door het volk. Die lof wordt hier toegekend aan Antiphila, de dochter van Dionusios, de gade van Apollodoros.

Het tweede opschrift heeft meer uitsluitend betrekking op den grafheuvel of de begraafplaats zelve, die voor de gezamenlijke overledene bloedverwanten van het gezin (bestemd) ook de (overblijfselen van) Antiphila bevatte. *᾿Ηρίον* eigenlijk een grafheuvel, maar ook een graf. C. I. 4284: *᾿Αμμώνιος εἵσατο βωμὸν — ἠρίον ὄφρα γένοιτο.* 6262 *᾿Ηρίον ἀμφὶ τεὺν Μοῦσα χέω δάκρυα.*

6850. *Μήτηρ μοι Τα(τιᾶ)να παρ᾽ ἠρίον ὅστις ὁδεύεις*
῎Ηγειρε στήλην σὺν πατρὶ Σω(σ)θένει.

„Wie gij ook zijt die dezen grafheuvel voorbijgaat, mijne moeder Tatiana „heeft met mijnen vader Sosthenes den grafsteen doen plaatsen".

Antiphila, op 57jarigen leeftijd gestorven, liet twee volwassen zonen achter, *σπορὰν δισσὴν ἐνήλικον ὡς εὔγηρον τέκνων ἀρσένων. Εὔγηρον* kan ook wellicht slaan op Antiphila, aan wie, als moeder van twee volwassen zonen op haren zevenenvijftigjarigen leeftijd een gelukkige ouderdom wordt toegekend.

De vier laatste regels zijn vrij onduidelijk. Vóor *υν* op regel 11, ontbreekt eene letter, wellicht eene *o*, dus *οὖν ἀμείβου*, „antwoord, zeg dus vreemdeling „van uwe zijde het *χαῖρε* tot haar, wensch haar dat zij gelukkig zij. Gij zult „dan van mij van mijnen grafsteen hetzelfde vernemen, op uwe beurt erlangen. „Volbreng met vreugde het voornemen dat bedoeld wordt".

Ik beken het voornemen had duidelijker kunnen worden uitgedrukt. Het gewone en vastgestelde *χαῖρε*, dat door den voorbijganger aan den overledene

wordt toegeroepen, wordt ook door den overledene op het grafschrift tot den voorbijganger gericht [1]). Wellicht wil men den voorbijganger ook hier daarop het uitzicht geven, als op eenen weerklank van zijnen wensch. Omtrent zijne *πρόθεσις* blijven wij in het onzekere verkeeren. Op een opschrift C. I. 2058 leest men, regel 41 *πρόθεσιν ἐποιήσατο,* maar in de beteekenis van vooruitbetaling op inkomsten of opbrengsten [2]).

XVII.

Grafsteen, waaraan het bovengedeelte ontbreekt. Hoog 27,5; breed 44,5; dik 8,2 cM. In een uitgediept kasement is nog, links van den beschouwer, overgebleven het benedengedeelte van eene op eene omgevallen kolom zittende vrouw, gekleed in den tot op de voeten reikenden chitoon; wat vóor haar de ruimte vulde is verloren gegaan.

Onder het kasement, het opschrift van zes regels, in dicht van drie hexameters en drie pentameters. Zie Plaat IV. xv.

Οὐ γήρᾳ δμαθεῖσα πανύστατον ἐν μεγάροισι
Κάλλιπες αἰακτὸν σοῖσι τοκεῦσι γόον,
Ἑρμιόνη λυγρὸν δ' οἱ μὲν λίβουσι κατ' ὄσσων
Δάκρυ σὸν ὀρφανίης πότμον ὀδυρόμενο(ι).
Χήρα δ' ἐρημαῖον στενάχει λέχος ἀλλ' ἐρατεινή
Πετροτίου θύγατερ χαῖρε καὶ ἐν φθιμένοις.

„Niet door onderdom ten allerlaatste bedwongen, liet gij in de woning uwer „ouders droevigen kommer na, Hermione. Deze storten uit de oogen eenen „droevigen traan, het lot van uwe berooving beweenende. De weduwe jammert „over het verlaten rustbed; maar gij, beminnelijke dochter van Petrotios, wees „gelukkig ook onder de overledenen”.

Γήρᾳ, regel 1, voor *γήρατι. Κάλλιπες,* regel 2, staat voor *κατέλιπες*. Op regel

---

[1]) Zoo bijvb. C. I. 3273 waar de overledene, een zoon van Bioon zegt dat hij: *εἴκοσι πλήσας ἔτη*

(regel 6) *γόοισι δὲ καὶ δακρύοις πολλοῖσιν ἔνθαδ' ἤγαγον*
οὗπερ κατοικεῖν δεῖ με τὸν λοιπὸν χρόνον·
μᾶλλον δὲ κλαύσας πάροδε τὴν ἐμὴν τύχην
βαῖν', οὗ φίλον σοι καὶ τύχοις ὅσων θέλεις.

[2]) Ons medelid Naber maakte de opmerking, dat de steller van het grafschrift blijkbaar een model genau had van zesvoetige verzen; *θανεῦσαν* en *δισσὴν τέκνων σπορήν* bewijzen dat wij hier disjecta membra poetae cujusdam voor ons hebben.

3 heeft de steenhouwer zich vergist, voor de *α* in *αἴβουσι* moet ongetwijfeld eene *λ* verbeterd worden. Regel 4 *Ὀρφανίη*, doelt op de berooving van de ouders, door den dood van hunne dochter. Wie met *χήρα*, regel 5 bedoeld wordt is niet duidelijk; het voorafgaande *τοκεῦσι*, regel 2, verbiedt hier aan de moeder van Hermione, als de weduwe te denken, die over het verlaten, eenzame bed jammert; neemt men *χήρα* meer in de algemeene beteekenis van *de beroofde*, dan zou aangenomen moeten worden, dat de moeder jammert wegens het ledige rustbed harer dochter [1]). Regel 5 en 6 bevatten den gewonen wensch tot de overledene „dat gij ook onder de afgestorvenen gelukkig zijn, u verheugen moget". Zij wordt hier dochter van Petrotios genoemd, een naam die, zoover mij bekend is, elders niet voorkomt.

Regel 2 *Κάλλιπες αἰακτὸν σοῖσι τοκεῦσι γόον*; zoo op een grafschrift, van Smyrna C. I. 3326:

Ἄρτι δ᾽ἀριθμὸν ἐτῶν ἓξ καὶ δέκα τερπνὸς ἀμείβων
(Στ)ερ(γο)μέ(ν)α στυγερὸν ματρὶ λέλοιπε γόον,

Regels 3, 4: *Λυγρὸν δ᾽οἱ μὲν λίβουσι κατ᾽ ὄσσων δάκρυ.* Op een opschrift te Napels, C. I. 5820: *δακρυχέων ἐπ᾽ἐμοὶ συχνὸν ἀπὸ βλεφάρων.*

Regel 5 *ἐρατεινή* „beminnelijke". Op een grafschrift te Rome, C. I. 6250:

Ἄσιδος ἀρχιερῆος (ἄγ)αν κλυτοῦ υἱέα Μίθρου
Λούκιον ἀθλοθετῆρα πάτρης Σμύρνης ἐρατ(ε)ινῆς.

XVIII.

Grafsteen, hoog 38, breed 28,5 en 24, dik 8 cM., in den vorm als de voorgaande en waarvan het bovengedeelte met lijst en fronton verloren zijn gegaan. In het kasement, rechts eene vrouw rechts gezien, op eenen stoel gezeten, links eene staande vrouw; in het midden tusschen beiden, twee staande meisjes, Tegen den wand op den achtergrond eene kast of ander meubelstuk, waarop eene werkmand, een kistje en eene zich oprichtende slang. Beide vrouwen hebben den langen, tot op de voeten afdalenden Chitoon, met den grooten, wijden mantel geheel en al bedekt. De zittende heeft over het hoofd eenen doek, dien zij met de linkerhand onder den kin vasthoudt, de rechter rust tegen en voor

[1]) *χήρα* zondigt tegen het metrum, de *α* is lang; maar diergelijke afwijkingen komen in de grafschriften meermalen voor.

*

haar middel. Op den stoel een kussen en een tot op den grond afhangend kleed. De voeten rusten op een vierkant voetenbankje. Zij richt haar aangezicht eenigszins schuins opwaarts naar de andere, die voor haar staat. Deze heeft het haar ter wederzijde van de wangen in krullen over het hoofd, in drie vlechten boven op den schedel in eenen dubbelen strik gebonden, de rechterhand houdt zij voor het middel, in den linker eenen waaier. Hare kleeding is de gewone, de Chitoon en daarover de mantel; haar gelaat vestigt zij op de twee jonge meisjes, die bij, eenigszins achter elkander staan, beiden in den langen Chitoon gekleed; de voorste houdt vóor haar lijf in beide handen een geopend spiegeltje met deksel; de andere achter haar heeft de rechterhand op haren rechter schouder gelegd en richt haren blik op het spiegeltje.

XIX.

Langwerpig vierkante plaat van een grafteeken, hoog 31, breed 38, dik 6 cM. In opkomend werk een man met zijne vrouw op een rustbed gezeten. Aan het voeteneinde staan twee vrouwen en een meisje. Vóor het rustbed een rond tafeltje met drie voeten, in den vorm van leeuwenpooten; op het tafeltje spijzen. Verder naar het voeteneind een rond altaar op vierkant voetstuk en beladen met pyramidaal opgestapelde offergaven; nog meer naar het voeteneinde een varken dat door eenen jongen aangebracht wordt. De man heeft zijne beenen op het rustbed uitgestrekt, en zit, met den linkerarm op de kussens leunend, opgericht; hij heeft eenen korten baard en is gekleed in den Chitoon met korte mouwen, waarover, den linkerarm bedekkende en over den schoot geslagen, de mantel. In zijne uitgestrekte rechterhand houdt hij eene schaal, waaruit eene, bij het altaar omhoog rijzende slang haar voedsel neemt.

De vrouw zit op het voeteneinde van het rustbed, heeft het hoofd met doek of sluier, het geheele lichaam, ook de armen met wijden Chitoon bedekt, en steunt met de linkerhand op het rustbed, met den rechter elleboog op de knie van het opgetrokken rechterbeen.

De twee vrouwen die aan het voeteneinde staan, zijn in een lang gewaad gekleed, dat haar geheel en al bedekt, en houden de rechter benedenarmen als in eerbied opgeheven. Het kleinere meisje bij dit tweetal heeft bovenlijf en armen geheel onbedekt, het onderlijf in eenen tot bij de voeten afhangende rok gekleed; ook zij heeft haren rechter benedenarm schuins omhoog geheven, evenals de beide vrouwen.

De jongen, die het varken aanvoert, heeft eenen Chitoon met lange mouwen aan; de twee vrouwen en het meisje zijn blootsvoets.

Wij meenen hier den overledene te aanschouwen, als eenigszins vergoddelijkt in de benedenwereld, in de houding waarin Pluto gewoonlijk wordt voorgesteld. Zijne vrouw, nog in leven, neemt plaats op het ondereinde van het rustbed; de twee staande vrouwen zijn ondergeschikte dienaressen, die in eerbiedige houding, de huldebewijzen, aan den overledene gebracht, bijwonen; tot die bewijzen behoort ook het varken, dat door den jongen naar het altaar wordt gevoerd om daar geofferd te worden.

XX.

Romeinsche grafsteen. Hoog 32,5; breed 31; dik 3.8 cM. Vierkante plaat, aan de onderzijde een weinig schuins bijgehouwen; met Latijnsch opschrift in zes regels: Zie Plaat IV. XVI.

D. M. || L. Calpurnius. Valens. Optio. || Coh. I. Lepid. eq. c. r. t. Pontici. Vixit. an. XXXX. mil. an. || XVIII. Calpurnia. Leda. || coiux. fecit. D(iis) M(anibus). L(ucius) Calpurnius Valens, optio Coh(ortis) 1ae Lepid(i) eq(uitatae) c(ivium) R(omanorum) t(urmae) Pontici. Vixit an(nos) XXXX. mil(itavit) an(nos) XVIII. Calpurnia Leda co(n)jux. fecit. „Aan de goddelijke schimmen. Lucius „Calpurnius Valens, Optio in de eerste bereden cohorte van Lepidus, van „Romeinsche burgers, van de turma van Ponticus. Hij leefde 40 jaren, had „18 jaren dienst. Calpurnia Leda, zijne huisvrouw deed (het grafschrift) ver„vaardigen."

Optio is de titel van eenen helper, adjudant of assistent, die de bevelhebber der cohorte of van de turma, tot bijstand in de vervulling van zijne dienstplichten, of ook van zijne bijzondere belangen aanstelde. De eerste cohors van Lepidus bestond voor een gedeelte uit ruiters van Romeinsche burgers of die het burgerrecht verkregen hadden. De T, verkorting van turma, heeft eenen allerzonderlingsten vorm; maar als verkorting van dit woord komt de T in de opschriften meer malen voor. De cohorten telden, naar gelang van hare sterkte, 240 man, verdeeld in 10 turmae, elke van 24; of ook 120, verdeeld in 6 turmae, elke van 20 man. Calpurnius was Optio van eene der turmae, die van Ponticus, van de eerste Cohorte van Lepidus. Bij Orelli *Inscript. Latinae selectae* 5428 wordt eene Cohors I Lepidiana vermeld, op eene tabula aenea honestae missionis van Vespasianus, 80 na C. Waarschijnlijk wel dezelfde Cohors, die als Cohors I Lepidi, op onzen steen genoemd wordt.

ZEGEL OF STEMPEL, BEELDEN EN GEDEELTEN VAN BEELDEN.

XXI.

Achtzijdige plaat. Breed 9,2 en 9; dik 3 cM., met ingebeiteld opschrift: Plaat IV. XVII.

Ιδα || *Παχω* || *μ ζιη* || *σμ* . . .

Voor mij onverstaanbaar. *Πάχωμ* op regels 2,3 kan een eigennaam zijn. Op de opschriften C. I. 5022, 8952 en 8970 *b* komt *Παχώμιος* voor. Wellicht was de plaat bestemd, om als stempel te dienen.

XXII.

Beeld. Hoog 29,5; breed 17 en 10,5 cM. Eene vrouw op eenen zetel met ruggeleuning. Hoofd en armen ontbreken. Gekleed in den langen, tot op de voeten afhangenden Ionischen Chitoon met mouwen, om het middel bevestigd. Daarover de mantel die, over den linkerarm geslagen en onder den rechterarm door, het benedengedeelte van het lichaam en de beenen tot aan de voeten bedekt. Het rechterbeen een weinig naar achter getrokken, het linker wat vooruitgebracht.

XXIII.

Groep, hoog 26 en 20; breed 13, 8.5 en 6 cM., van vier vrouwen, alle in gelijke houding, staande met de ruggen tegen elkander. Gekleed in den, om het middel bevestigden Ionischen Chitoon met korte mouwen; het haar in lange gedraaide lokken tot op de schouders afhangende, het hoofd verder met breede gedraaide lokken en hoog kapsel; de armen langs het lichaam naar beneden uitgestrekt, houden zij in de handen eenen doek met vruchten, of bloemen (?) Het benedengedeelte met de voeten en het bovengedeelte van de hoofdkapsels ontbreken.

XXIV.

Vrouwenhoofd. Hoog 17,5; breed 10,5 en 9,5 cM., met helm, het haar in gedraaide lokken ter wederzijde naar achter gelegd en in den nek in eenen strik bevestigd. Op den helm is aan beide zijden een wiel met acht spaken als sieraad, in opkomend werk aangebracht.

XXV.

Hoofd, hoog 28. Breed 10 en 7 cM., van den Indischen Bacchus. In de oogballen en op verschillende plaatsen van den baard en het hoofdhaar zijn kleine holten, die wellicht met edelgesteenten of op andere wijze versierd geweest zijn.

XXVI.

Hoofd van eene vrouw. Hoog 14,6; breed 9 cM. Voorste helft, in hoog opkomend werk, het haar vóor het voorhoofd in gedraaide rollen opgemaakt en in gedraaide lokken langs de wangen afhangende. Aan de linkerzijde beschadigd.

XXVII.

Hoofdje, rechterarm en hand van eene vrouw. Hoog, het hoofd alleen, 9 cM.; de arm lang 18 cM. De hand, aan de rechterzijde aan het achterhoofd gebracht, houdt, naar het schijnt, het einde van eenen haarvlecht, doek of sluier, die om den benedenarm geslingerd is; het haar in gedraaide lokken, boven over den schedel gescheiden en met eenen hoofdband bevestigd.

XXVIII.

Voorste helft van eenen, meer dan levensgrooten rechtervoet met sandaal. Hoog 11,4; lang 21; breed 11.5 cM.

Leiden, Sept. 1889.

NASCHRIFT.

Nadat mijne mededeeling, in de Vergadering van 11 November reeds was gedaan, bleek mij uit de *Chronique de l'Orient* van Salomon Reinach, *Revue archéologique* 3° Série T. XIII, Juillet. Août 1889, p. 131, dat de bijnaam *Πλαστήνη*, zooal niet van het thans in het Rijks Museum van Oudheden bewaarde altaar, dan van een ander opschrift, reeds een paar jaar geleden bekend was geworden. Reinach bericht, dat hij in de *Revue archéologique* 1887, II 96, de ontdekking van verscheidene beeldwerken, ten Westen van Magnesia in een heiligdom van

de *Μήτηρ Πλαστήνη* had vermeld; daaronder een marmeren beeld van „Cybèle „en très bon état." Volgens eene mededeeling van den heer Contoléon aan den heer Benndorf, was: „le temple d'où proviendraient ces statues, celui de la „mère Plastène. Une dédicace *Μητρὶ Πλαστήνῃ* gravée sur l'une des statues, „a déjà été publiée dans le *Bulletin de Correspondance Hellénique* (1887. p. 300). „Une autre inscription, gravée sur une stèle haute d'un mètre, est en l'honneur „d'un nommé Apollonios fils d' Alexandre, qui avait réparé et dédié le temple: „*τὸν ναὸν κατασκευάσας ἐκ βάθρων σὺν τῷ παντὶ κόσμῳ, τῇ θεῷ καθιέρωσεν.*"

Ook het beeld met altaar in het Museum te Leiden heet uit den omtrek van Magnesia afkomstig te zijn en het ware dus niet onmogelijk, dat het nog twee jaren geleden zich bij Magnesia bevond, dáar door Reinach gezien en met de toewijding *Μητρὶ Πλαστήνῃ* vermeld was. Maar hij noemt het beeld: „en très bon état" en spreekt van eene op „een der beelden uitgebeitelde toewijding „une dédicace gravée sur elle." Onze Kubélé mist het hoofd, een gedeelte van den rechter benedenarm en de hand; dat beeld kan dus geenszins „en très bon état" heeten. Het draagt ook geene „dédicace" of eenig opschrift, dat slechts op het afzonderlijk, ofschoon er bij gevonden en behoorend altaar aangebracht is. Reinach spreekt ook van een „Sanctuaire de la *Μήτηρ Πλαστήνη*", waaruit het beeld en onderscheiden andere afkomstig zouden zijn. Van zulk een heiligdom of zijne overblijfselen, ten Westen van Magnesia vinden wij verder niets vermeld. Misschien berust die opgaaf alleen op eene onderstelling, naar aanleiding van het bericht van Pausanias, die een heiligdom der godin, doch op den top van den Sipulos vermeldt. Maar het kan ook zijn dat men eenen tempel heeft ondersteld, in de nabijheid van de plaats waar de bedoelde beelden gevonden werden, op grond van het opschrift van den hierboven reeds vermelden gedenksteen, ter eere van eenen Apollonios die eenen tempel had doen herstellen en aan de godin had gewijd; of echter overblijfsels van dien tempel aanwezig gebleven zijn, zou nog nader onderzoek vereischen.

Voor voorstellingen van Kubélé vergelijke men ook een aantal van ruim twintig verheven beeldhouwwerken door A. Conze in de *Archaeologische Zeitung*, XXXVIII. 1880 Ss. 1—10, Taf. 1—4 uitgegeven en beschreven.

I. (½)

ΜΗΤΡΟΔΩΡΑ ΑΠΟΛΛΑ
ΜΗΤΡΙ ΠΛΑΣΤΗΝΗ
ΕΥΧΗΝ

II. (½)

ΜΗΝΟΔΟΤΟΣ
ΛΟΥΚΙΟΥΑΡΤΕΜΙΔΙ

III. (½)

ΤΥΧΗΥΓΙΕΙΝΟΥ
ΓΥΝΗΜΗΤΡΙΘΕΩ
ΚΑΤΕΠΙΤΑΓΗΝ

IV.A. (⅓)

ΑΠΟΛΩΝ ΕΥΧΗΝ
ΠΕΡΜΙΝΟ
ΥΝΔΕΩΝ

V. (½)

ΧΡΗΣΙΜΟΣ
ΑΠΟΛΛΩΝΙΚΙΣΑ
ΛΑΥΔΗΝΩΙΚΑΤΕ
ΠΙΤΑΓΗΝ

IV.B. (⅓)

ΛΑΠΟΥΛΕΙΟCΤΑΠ
ΑΝΟC

VII. (⅓)

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙ
ΑΔΡΙΑΝΩΙ
ΟΛΥΜΠΙΩΙ
ΣΩΤΗΡΙ·
ΚΑΙΚΤΙΣΤΗ

VI. (½)

ΤΕΛΕ
CΙΝΟC
ΕΠΟΕΙ

J. Bijtel, lith.

VIII. (⅓)

ΣΙΝΟΗ ΑΡΟΓΩ ΤΩΤΕΚΝΩΣ

IX. (⅓)

ΤΥΧΙΚΟΣ ΤΥΧΙΚΟΥ ΤΟΥ
ΓΕΝΟΥΣ ΜΥΡΝΑΙΟΣ ΖΩΝ ΚΑ
ΚΣΥΑΣΕΝ ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΕΑ
ΚΑΙ ΤΗ ΓΥΝΑΙΚΙ ΤΡΥΦΩΣΗ ΚΑ
ΤΟΙΣ ΕΞ ΑΥΤΩΝ ΤΕΚΝΟΙΣ ΦΡΟΝΡ
ΝΙΚΑΙ ΤΡΥΦΩΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΓΥΝΑΙΚ
ΦΡΟΤΩΝΟΣ ΤΑ ΓΙΑ ΔΕ ΣΚΑΙ ΤΕΚΝΟΙ
ΚΑΙ ΘΡΕΜΑΣΙ ΕΑΥΤΟΥ ΤΑΥΤΗΣ ΤΗΣ
ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΕΝ ΤΩ ΑΡΧΙΩ
ΑΠΟΚΕΙΤΑΙ

X. (⅓)

ΛΟΥΚΙΟΣ ΛΟΛΛΙΟΣ
ΙΟΥΣΣΤΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ
ΤΟΥ ΕΝ ΣΜΥΡΝΗ ΛΑΟΥ
ΕΠΟΙΗΣΕ ΤΟ ΕΝ ΣΟΡΙΟΝ
ΕΑΥΤΩ ΚΑΙ ΤΩ ΓΕΝΕΙ
ΤΩ ΙΔΙΩ

XI. (½)

ΔΑΙΔΑΛΟϹ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ | ΝΙΚΙΑϹ ΔΑΙΔΑΛΟΥ | ΧΑΙΡΕ ΛΑΥΔΙΚΗ ΧΑΙΡΕ ϹΑΡΑΠΙΩΝ ϹϹ

 J. Eijtel, lith.

XII.A. (1/3)

ΣΩΠΑΤΡΟΣΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

XII.B. (1/3)

ΗΝΟΦΙΛΟΣΑΠΟΛΛΩΝΙ
ΟΥΑΦΦΙΑΤΗΓΥΝΑΙΚΙ
ΧΑΙΡΕ

XIII. (1/3)

ΑΛΚΙΜΟϹ
ϹΕΥΘΟΥ
ΑΦΡΟΔΕΙ
ϹΙΕΥϹ

XIV. (1/3)

ΑΝΤΙΦΙΛΑΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ
ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥΔΕΓΥΝΑΙΚΑ

Ι ΟΚΟΙΝΟΝΤΩΝΕΓΛΕΛΟΙΠΟΙΩ
ΣΥΝΓΕΝΕΩΝΗΡΙΟΝΣΚΕΠΑΣΕΙ
ΚΑΙΤΗΝΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥΜΕΝ
ΓΥΝΑΙΚΑΔΙΟΝΥΣΙΟΥΔΕΠΑΙΔΑ
ΑΝΤΙΦΙΛΑΝΘΑΝΕΥΣΑΝΕΤΕΩΝ
ΕΠΤΑΚΑΙΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΔΙΣΣΗΝ
ΤΕΚΝΩΝΣΠΟΡΗΝΑΡΣΕΝΩΝΕΝΗ
ΛΙΚΟΝΛΕΛΟΙΠΕΙΑΝΩΣΕΥΓΗΡΟΙ
ΟΥΝΑΜΕΙΒΟΥΞΕΙΝΕΤΗΝΔΕΧΑΙ
ΡΕΙΝΕΠΕΙΚΑΙΣΥΤΑΥΤΟΝΕΞΕ
ΜΕΥΠΑΛΙΝΛΑΒΩΝΤΗΣΠΕΤΡΗΣ
ΑΝΥΕΧΑΙΡΩΝΠΡΟΘΕΣΙΝΗΤΕΙΝΕΤΑΙ

XV. (1/3)

ΟΥΓΗΡΑΔΜΑΘΕΙΣΑΠΑΝΥΣΤΑΤΟΝΣΜΜΕΓΑΡΟΙΣΙ
ΚΑΛΛΙΠΕΣΑΙΑΚΤΟΝΣΟΙΣΙΤΟΚΕΥΣΙΓΟΟΝ
ΕΡΜΙΟΝΗΛΥΓΡΟΝΔΟΙΜΕΝΛΙΒΟΥΣΙΚΑΤΟΣΣΩΝ
ΔΑΚΡΥΣΟΝΟΡΦΑΝΙΗΣΠΟΤΜΟΝΟΔΥΡΟΜΕΝΟΙ
ΧΗΡΑΔΕΡΗΜΑΙΟΝΣΤΕΝΑΧΕΙΛΕΧΟΣΑΜΜΕΡΑΤΕΙΝΗ
ΠΕΤΡΟΤΙΟΥΘΥΓΑΤΕΡΧΑΙΡΕΚΑΙΕΝΦΘΙΜΕΝΟΙΣ

XVI. (1/2)

D M
L CALPVRNIVS VALENS OPTIO
COH I LEPID EQ CR PONTICI
VIXIT AN XXXX M III AN
XVIII CALPVRNIA LEDA
COIVX FECIT

XVII. (1/2)

J. Bijtel, lith.

VOORREDE.

De behandeling van het in dit boek besprokene onderwerp had eigenaardige bezwaren. Terwijl eene instelling gewoonlijk kan gekend worden uit de wetten, die haar beheerschen, bleek dit hier niet het geval. Al leveren toch de statuten der kapittelen de verklaring van vele vreemde clausules, die in de over de kloosterhuizen opgemaakte akten voorkomen, de studie dier akten zelven is daarnaast bepaald noodig, omdat zij op hare beurt ons inlichten over de gebruiken en misbruiken, die aan de kapittelen soms aanleiding gaven tot het maken van verbodsbepalingen of andere wettelijke voorschriften. Bovendien vertoonen de kapittelstatuten ons van de claustraliteit niet alleen een hoogst onvolledig, maar ook een slechts zelden gelijkend beeld, dat uit de akten moet aangevuld en gewijzigd worden. En die akten bevatten een zeer moeielijk te beheerschen materiaal. Het is steeds veel gemakkelijker, eene instelling te beschrijven volgens wetten, die een algemeenen regel stellen, dan uit private oorkonden, die ons de instelling in werking vertoonen: immers daar is altijd aanleiding tot twijfel, of men wellicht niet als kenmerk der instelling beschouwt wat slechts een toevallig uitwas moet heeten, — als regel wat zeldzame uitzondering is. Men behoort dus zooveel oorkonden bijeen te brengen, als maar mogelijk is. Doch verspreide oorkonden met zegels kunnen slechts in den vorm van excerpten gebruikt worden, en excerpten, hoe zorgvuldig ook gemaakt, leveren altijd een gevaar [1]). De samenvatting van vele zinsneden in ééne enkele kan soms bij het latere gebruik een anderen indruk geven dan het origineel zou gedaan hebben, — eene plaats, niet in het excerpt afgeschreven, zou soms in extenso in den tekst zijn opgenomen, had men haar onder de oogen gehad, nadat de studie van het onderwerp voltooid was. Toch is, als het materiaal

---

[1]) Alleen de statuten schreef ik geheel af. De daaruit in den tekst gedane citaten zullen een enkele maal niet letterlijk met den afdruk in de bijlagen overeenstemmen. De reden is, dat ik somtijds eerst na het gebruik, doch vóór den afdruk der bijlagen betere afschriften of zelfs de origineelen ontdekte.

(zooals hier) zeer omvangrijk is, hernieuwde inzage van het origineel alleen mogelijk, wanneer het excerpt aanleiding tot twijfel geeft.

Meer dan ooit ben ik mij deze bezwaren bewust geworden bij de behandeling eener instelling, zoo ingewikkeld als de claustraliteit, waarbij de feitelijke toestanden bovendien zoo hemelsbreed van de door de statuten gewenschte verschillen. Ik heb ernstig naar nauwkeurigheid gestreefd, met inspanning getracht het spoor tusschen de verwarrende massa van duizenden kleine gegevens niet te verliezen: moge het blijken, dat de vergissingen althans weinig en verschoonbaar zijn! Doch mocht iemand lust gevoelen mijne mededeelingen aan de stukken te toetsen, dan waarschuw ik reeds vooraf tegen een voorbarig oordeel: verschillende akten zullen op het eerste gezicht met mijne voorstelling in strijd schijnen. Tallooze malen toch is het mij bij de studie van dit onderwerp gebeurd, dat ik meende een bewijs voor eene stelling gevonden te hebben, terwijl verdere studie mij overtuigde, dat ik slechts een ledigen vorm had gegrepen, die geen bewijs kon leveren voor het werkelijk bestaan van het gezochte feit, — of eene terminologie, die zich aan de statuten aansloot, maar den waren toestand onjuist beschreef.

Een enkel woord over de indeeling der stof. Ik onderscheidde vier perioden in de geschiedenis der claustraliteit. Men stelle zich echter deze perioden niet voor als vier scherp begrensde tijdvakken, waarvoor ongeveer eene dagteekening van begin en einde zou kunnen worden aangewezen. Terwijl reeds de dateering der ten bewijze aangehaalde stukken aanduidt, hoezeer de stadia van ontwikkeling in de verschillende gevallen uiteenloopen in tijd, kan het feit, dat zes kapittelen (zij het ook nauwverwante) de stof voor de uiteenzetting hebben geleverd, al dadelijk ter verklaring dier uiteenlóopende dagteekeningen dienen. Maar ook in elk kapittel op zich zelf, ja bij elk afzonderlijk huis is de ontwikkeling niet zoo geleidelijk, als uit mijne uiteenzetting van den gang van zaken zou kunnen opgemaakt worden. Sommige huizen springen een trap over; bij andere vindt men de kenmerken van verschillende perioden soms in ééne akte bijeen. Men kan zich dan ook de verschijnselen der vier groepen gedeeltelijk even goed naast als na elkander bestaande denken. De indeeling is dus in zooverre eenigszins willekeurig. Maar *over het algemeen* komt het mij voor, dat de ontwikkeling of ontaarding achtereenvolgens de vier trappen, die ik aanduidde, noodzakelijk moet hebben doorloopen. Enkele kenmerken van elke groep *kunnen* zelfs niet tegelijk met of naast die eener andere bestaan hebben, daar zij elkander uitsluiten. Het scheen dus geoorloofd, verschillende scherp gekarakteriseerde groepen van bijeenbehoorende of verwante verschijnselen aan te nemen, daar alleen zoodoende een duidelijk overzicht scheen geleverd te kunnen worden.

Bij het citeeren der gebruikte bronnen wijs ik de zes kapittelen (Dom, Oudmunster, St. Pieter, St. Jan en St. Marie te Utrecht en St. Joris te Amersfoort) aan met hunne initialen D. O. P. J. M. en A. De oorkonden worden alleen door hun jaartal aangeduid (b. v. D. 1324 = oorkonde van 1324 in het archief van den Dom); bij de statuten (allen onder de bijlagen afgedrukt) voeg ik daarbij de letters St. of Stat. (b. v. St. M. 1436 = statuut van het kapittel van St. Marie dd. 1436). Met Reg. D. en Reg. M. duid ik aan de beide registers (elk uit 2 deelen bestaande) van verkoopconditiën en transportakten van claustrale huizen, aanwezig in de archieven van den Dom en van St. Marie. L. stn. (losse stukken) eindelijk zijn pakken met nog ongeordende papieren betreffende claustrale huizen, aanwezig in de archieven der vier kapittelen, die nog niet definitief gerangschikt en beschreven zijn.

Ten slotte behoor ik nog den titel van mijn boek te verdedigen. Ik zocht een naam, niet alleen voor het boek, maar ook voor den geschetsten rechtstoestand van sommige deelen van middeleeuwsche steden, die — zoover ik weet — in de rechtsgeschiedenis tot heden onbekend was. Natuurlijk en gemakkelijk niet alleen, maar ook aanbevelenswaardig scheen het, daarvoor den naam te gebruiken, dien de tijdgenooten aan de instelling gaven: claustraliteit [1]) en claustraalrecht [2]). De opmerking is echter (na de voorlezing van een deel van dit stuk in eene vergadering der Academie) van zeer bevoegde zijde gemaakt, dat die naam wellicht te algemeen klinkt en dus tot misverstand kan aanleiding geven. Het „claustrum" was de ommuurde, van de buitenwereld afgeslotene plaats, die bij alle geestelijke gestichten, kapittelen en kloosters, aanwezig was, — „claustraal" heette alles, wat op die afsluiting betrekking had, — onder „claustraliteit" zou derhalve verstaan moeten worden die toestand van afgeslotenheid, en men zou kunnen spreken van de claustraliteit der personen evenals van die der gebouwen,

---

[1]) Het woord „claustraliteyt" (ook „claustralité" of „besluytinge") komt eerst in de 17e eeuw, doch dan ook in alle kapittelen voor. (Reg. D. 1617: huis „beswaert met recht van claustraliteyt". — Resol. O. 5 Nov. 1621: het „recht van claustraliteyt" van het kapittel. — Resol. O. 8 Mei 1629. — Resol. O. 10 Jan. 1642. — Resol. P. 4 Nov. 1615: „de claustraliteyt der kercke competerende". — Resol. P. 23 Febr. 1616: „trecht van claustraliteyt, der kercke competerende in ende aen d'huysingen claustraell". — Resol. P. 26 Sept. 1617: „de last ofte recht van claustraliteyt". — Losse stn. P. 1634: afkoop van „de claustraliteyt van de huysinge ende erve". — P. 1644. — Losse stn. P. 1644. — J. 1624: huis „staende ende behorende in ende onder de immuniteyt ende claustraliteyt der kercke", — de „gerechticheyt van de claustraliteyt ende servituyten". — J. 1625. — Reg. M. 1618. — M. 1600 (l. 1618). — Reg. M. 1619: „servituyt van claustralité ofte besluytinge". — Reg. M. 1622. — Reg. M. 1641: „claustraliteydt ofte der kercken eygendom". — Vroedsch. resol. 24 Aug. 1618: „huysen claustraliteyt subject.")

[2]) Men „possideert eene huysinge op claustraelrecht". (L. stn. O. 1615.) — „Op de lasten van den jaerlijcxen uutganck, trecht claustrael der kercke ende alle vordere servituyten". (L. stn. O. 1627.) — „Sonder lesie van de claustraliteyt ende het claustraelrecht, der kercke competerende". (Resol. P. Nov. 1615.)

van de claustraliteit van monniken niet minder dan van die van kanunniken. Toegegeven, doch ik mag antwoorden, dat — daargelaten wat had *kunnen* geschieden — het nu eenmaal niet blijkt, dat men het woord „claustraliteit" gebruikt heeft in een anderen zin dan waarin ik het aanwend, — een zin bovendien, die volgens de afleiding van het woord volkomen juist en duidelijk is. Ik meen dus in mijn recht te zijn, om het woord voor het door mij beschrevene rechtsbegrip te gebruiken, te meer daar niet licht een andere, betere naam daarvoor zou kunnen gevonden worden; misverstand kan alleen ontstaan bij degenen, die niet verder lezen dan den titel. Intusschen, eene nadere omschrijving en begrenzing van het door den naam aangeduide begrip bleef gewenscht: het is daarom, dat ik aan dien naam ter verduidelijking den tweeden titel toevoegde. Vergissing in de bedoeling schijnt nu moeielijk te zijn: de kerkhistorici zijn thans gewaarschuwd, dat het boek niet in de eerste plaats hun vak, maar dat der rechtshistorici betreft.

S. M.

INHOUD.

INLEIDING.

HOOFDSTUK I.

ONTSTAAN DER CLAUSTRALITEIT. — DE CLAUSTRALITEIT ALS PREBENDAAL BEZIT.

HOOFDSTUK II.

DE CLAUSTRALITEIT ALS HUISLEEN.

HOOFDSTUK III.

De claustraliteit als servituut.

HOOFDSTUK IV.

De claustraliteit als heerlijk recht. — Opheffing der claustraliteit.

BESLUIT.

BIJLAGEN.

OVER CLAUSTRALITEIT.

INLEIDING.

Onder de vele ongewone instellingen, waarmede de studie der middeleeuwen ons bekend maakt, is er geene, die ons, opgegroeid in eene moderne, protestantsche omgeving, vreemder voorkomt dan het kanonikaat. Vreemd zijn ons deze mannen, half wereldlijken half geestelijken, wier regel ons aan kloostertucht doet denken, terwijl wij hen toch in wereldlijk gewaad overal ontmoeten, waar wereldsche belangen op dikwijls zeer wereldsche wijze behandeld worden. Vreemd schijnen ons hunne verplichtingen, niet genoeg gericht op de bevordering van eigen zieleheil, om die bevordering hoofddoel van hun bestaan te doen schijnen, terwijl de zorg voor anderer zaligheid, die allengs voor hen hoofdzaak wordt, aan hunne handen kwalijk toevertrouwd schijnt. Vreemd eindelijk is de geheele inrichting van hun college: omslachtig, ondoelmatig, planloos, verward, en naar het schijnt alleen er op berekend om den ledigen tijd te dooden, dien het nutteloos bestaan der heeren slechts al te veel opleverde. Wat kan het motief geweest zijn tot het stichten van lichamen zonder eigenlijk recht van bestaan? hoe is het mogelijk geweest, dat inrichtingen, die nog meer doelloos dan ondoelmatig schijnen, zich meer dan duizend jaren hebben kunnen handhaven?

Zoo is de indruk bij de eerste kennismaking. Maar de beoefenaar der „Verfassungsgeschichte" [1]) kan bij dien indruk niet berusten. Vreemd is die instelling, dus belangwekkend, zoo oordeelt hij; want doelloos noch ondoelmatig kan zij bij haar ontstaan geweest zijn. Hij kent zijne middeneeuwen met hunne eigenaardigheden, die hem juist de studie daarvan zoo lief maken; hij weet, met

---

[1]) Wie geeft ons een Hollandsch woord voor dit onvertaalbare Duitsche?

hoe taaie volharding de gestelde machten destijds prijs bleven stellen op het ongerept instandhouden van den vorm, wèl overtuigd, dat dit de eenige band was, dien zij aan de ruwheid der menigte konden aanleggen; hij kent ook de eigenaardige slimheid, die niet minder dan die ruwheid de middeneeuwsche maatschappij kenmerkte, en die haar in staat stelde om overal met behoud der eenmaal aangenomene vormen het hart der instellingen aan te tasten, ze te doen ontaarden en ziek te maken tot stervens toe. Hem verwondert het dan ook niet, op zijne wandelingen telkens eeuwenoude stammen te ontmoeten, schijnbaar gezond en normaal, doch inderdaad alleen bestaande uit eene holle schors, waaruit het leven geweken is. Juist deze zieke of doode schepselen trekken hem aan; deze voorbeelden van „verwording" dunken hem belangwekkend. Zijne taak is het, den boom te vertoonen zooals hij oorspronkelijk was, de abnormale uitwassen te verklaren als rudimentaire, vergroeide overblijfselen uit den grijzen voortijd [1]), — de ontwikkeling en den groei van den boom te beschrijven, doch ook de kwijning en het verval.

Was echter het kanonikaat, zooals wij dat leeren kennen in de laatste jaren van zijn bestaan op onzen bodem, inderdaad geheel dood? Der hervorming was het voorbehouden het tegendeel te bewijzen. Immers wat dood is kan niet verder ontaarden, en de hervorming der kapittelen, die onze protestantsche vaderen tot stand brachten, voltooide slechts den gedrochtelijken vorm, dien deze lichamen allengs aangenomen hadden. Het is waar, de vurigste hervormers, zooals Voetius en de zijnen, riepen wraak over het schandelijk bestaan der protestantsche kapittelen; zij wezen voor de kolossale vermogens andere bestemmingen aan, die inderdaad „piae causae" waren, en niet met hunne instemming werd een toestand geschapen, die aanleiding gaf, dat de vraag gesteld en met cijfers beantwoord kon worden, wat voordeeliger geldbelegging was: het koopen van een kanonikaat of van eene lijfrente [2]). Maar met dat al, wij mogen weinig sympathie hebben voor de kanunniken der latere middeleeuwen, het bestaan der protestantsche kanunniken is ons een gruwel.

Toch is hun ontstaan niet onverklaarbaar. Er is zeker ook in onze revolu-

---

[1]) Men vergelijke de inrichting der kapittelen met die van de overoude Keulsche stedelijke corporatiën. Ook daar kwamen b. v. voor expectanten, leden der corporatie, doch niet in het bezit der volle rechten, die door een „servitium" deze rechten wonnen (Liesegang, Sondergemeinden Kölns. p. 12, 13); ook van „präbenden" schijnt daar sprake te zijn. (l. c. p. 56.)

[2]) „Diend vooraf tot speculatie, waaromtrent meerder voordeel resideerdt, tzij int koopen van lijfrenten of wel een prebende off canonisie." (Speculative aanteekeningen gehoorende tot de 5 capittulen binnen Utrecht. HS. Coll. Ras. No. 24. Utr. Rijksarch.)

tie, zooals in alle troebele tijden, veel geschied, dat het licht niet kon verdragen; maar veel, wat ons in de toen gemaakte inrichtingen vreemd schijnt, zou ons begrijpelijker zijn, indien wij altijd de destijds feitelijk bestaande toestanden nauwkeurig kenden en ons niet dikwijls moesten tevreden stellen met de kennis van den door de wetten en gewoonten geschapenen en met moeite gehandhaafden vorm. Billijker ook zou ons oordeel dikwijls uitvallen, indien wij meer rekening hielden met het gestelde doel dan met het bereikte resultaat, — meer met het willen dan met het kunnen. De 16e eeuw hervormde onze kapittelen *niet*, zij bleek daartoe onmachtig; het staatsgezag stuitte af op den passieven tegenstand der kapittelen zelven, en men liet dus slechts toe dat deze lichamen zich verder ontwikkelden in de richting, waarin zij zich reeds sinds eeuwen bewogen hadden. De hervorming bepaalde zich, zooals men destijds zeide, tot „d'exercitie van de Roomsche religie ende 't habijt" [1]), en al mogen ons vèrafstaanden deze twee zaken in- en uitwendig juist de wezenlijke bestanddeelen van kapittelen en kloosters toeschijnen, de nadere kennismaking leert ons, dat dit inderdaad niet het geval was. De 16e eeuw, die de kanunniken gekend had als zuiver wereldlijke heeren, die, gewoonlijk met hunne focariën en kinderen, van hunne prebenden leefden, kon niet inzien, dat dit leven minder goed door gehuwde protestantsche leeken geleid worden kon. Zij begreep, dat wat men prijs gaf slechts de vorm was, de doode weinig belangrijke vorm, die het wezen der zaak niet meer betrof. De gebreken, die de katholieke kerk slechts met moeite binnen de perken gehouden had, werden nu openbaar; maar wat men aan den schijn verloor, werd aan eerlijkheid gewonnen.

De ware hervorming, die de protestantsche kerk niet kon tot stand brengen, ging uit van de katholieke. Ook zij geloofde aan de levensvatbaarheid der overoude stichtingen. Men heeft ongelijk het nut der middeleeuwsche kapittelen op te vijzelen door te wijzen op hun belang als regeerings- en kiescolleges, als inrichtingen ter verzorging van verarmde edellieden enz. [2]); zij leverden soms andere voordeelen. Busken Huet in zijne geestige studie over Erasmus [3]) roemt onzen tijd om het ontbreken van den „maatschappelijken misstand" der middeleeuwen, die geene plaats hadden voor geleerden, kunstenaars en schrijvers. Liever zou ik de tegenovergestelde stelling willen verdedigen en de middeleeuwen in dit opzicht aan onzen tijd als navolgenswaardig voorbeeld voorhouden. In

---

[1]) Van der Monde, Tijdschr. v. Utr. VII p. 404.

[2]) Walter, Kirchenrecht. p. 269.

[3]) Busken Huet, Het land van Rembrand. I p. 354.

de kapittelen bezaten onze voorouders eene uitstekende gelegenheid tot verzorging dezer verdienstelijke, maar in financiëel opzicht dikwijls min gelukkig bedeelde stervelingen, en herhaaldelijk ontmoeten wij daarin dan ook doctoren in de rechten en in de medicijnen, schilders, geleerden en andere dergelijke personen, wier roeping voor den geestelijken stand op zich zelf weinig geprononceerd schijnt. Aan dit feit knoopte zich de hervorming der katholieke kerk vast. Zij zag in, welk groot voordeel zij van het bestaan der kapittelen kon trekken voor de verdediging harer bedreigde leer, voor de studie en de goede ontwikkeling harer instellingen: het concilie van Trente riep de „canonici graduati" in het leven [1]). Dit was inderdaad eene hervorming, een handig leiden van het eenmaal gewordene in een goeden nieuwen weg; en er is geen beter bewijs te leveren voor het moreele verval der kapittelen dan het feit, dat zij zich tegen de hervorming der katholieke kerk niet minder krachtig verzet hebben dan tegen die der protestantsche. Hun was het slechts te doen om behoud van bet bestaande, van hun gemakkelijk, weelderig leven; en het kan dan ook niet anders dan onzen weerzin wekken, dat juist deze stichtingen — half-wereldlijk en daarom met wereldschen invloed strijdende — zich hebben weten te handhaven, waar alle andere geestelijke genootschappen op onzen bodem ten gronde gingen: zij, het meest van hunne roeping ontaard, het minste recht hebbende op een blijvend bestaan!

Doch ik dwaal te vèr af. Genoeg zeide ik wellicht, om u het belang van de studie der inwendige organisatie van de kapittelen aan te toonen, u hunne ziektegeschiedenis te signaleeren als een belangwekkend geval. Voor heden bepaal ik mij tot de aanwijzing, hoe één der organen van het groote lichaam door de ziekte aangetast en vergroeid is: ik bedoel de kloosterhuizen der kapittelen.

Ik begin met eene episode uit het leven van onze beroemde Anna Maria Schurman. „Op de requeste van Jhr. Johan Godtschalck ende Joe. Anna Maria Schuyrmans," zoo staat te lezen in de notulen der Utrechtsche vroedschap van 1 Maart 1652, „narrerende, dat haer supplianten over 't poinct van de pretense claustraliteyt haerder huysinge by d' heeren van den Domcapittule proces wordt gemoveert voor den Ed. Gerechte deser stadt, ende versoeckende, dat de Vroet-

---

[1]) Conc. Trident. sessio XXIV cap. 12: „saltem dimidia pars canonicatuum in cathedralibus ecclesiis et collegiatis insignibus conferantur tantum magistris vel doctoribus aut etiam licentiatis in theologia vel jure canonico".

schap in gevolge van haer Ed. resolutie van den 24sten Augusti 1618 sodaene ordre believe te stellen, dat sy supplianten daervan mogen ongemolesteert blyven; gehoort 't rapport van de heeren Van der Woert ende Van der Meer, gecommitteert om dese requeste met de bygaende deductie ende stucken te examineren, heeft de Vroetschap, persisterende by haer Ed. voorseyde resolutie, verstaen, dat de gemelte heeren van den Dom sullen hebben te renuncieren van de voorseyde aengeheven proceduren, ende deselve binnen 14 dagen aff te doen, met interdictie van sodaene proceduren meer aen te vangen." Raadplegen wij ter verklaring van het niet al te duidelijke besluit den tekst der aangehaalde resolutie van 24 Augustus 1618, dan vinden wij daar eene verklaring, waarbij de rechten der kapittelen op „eenige huysen, by het pausdom claustraliteyt subject geweest zijnde," vervallen verklaard worden, — de opheffing van het „servituyt", dat de huizen „op enich capitulaers name gepossideert" moeten worden, — en den eisch, dat zij zullen getransporteerd worden „alleene voor de stadt, als de casus daervan valt."

Ik meen niet te veel te zeggen, indien ik aanneem, dat deze zaken u allen even vreemd en onverstaanbaar klinken als zij mij waren, toen ik de resolutie het eerst las. Niemand heeft zich ooit over de kloosterhuizen der kapittelen bekommerd. Toen Musschenbroek in 1804 aan Van Wijn schreef [1]), dat hij zich bezighield met een onderzoek in de Utrechtsche archieven over de topographische gesteldheid der stad in oude tijden, voegde hij er naïevelijk bij, dat hij aanvankelijk gemeend had, zich die taak te mogen vergemakkelijken door de kloosterhuizen over te slaan; naderhand vond hij over die huizen wel hier en daar „iets notabels", maar hij meende toch te kunnen volstaan met die kleinigheden in margine van zijne excerpten aan te teekenen. Zooals het hem ging, ging het anderen: niemand heeft ooit iets belangrijks in de geschiedenis der kloosterhuizen gezien, niemand heeft vermoed, dat wij in de vroedschaps-resolutie van 1652 den val aanschouwen van eene instelling, die gedurende zes eeuwen bestaan en zich ontwikkeld heeft, en die in het leven der steden krachtig heeft ingegrepen.

Ik wil thans het aangehaalde besluit als tekst gebruiken, met welks verklaring en toelichting ik u heden zal bezighouden. Mijn materiaal ontleen ik aan de archieven der vijf Utrechtsche kapittelen, de oudste en belangrijkste van al deze stichtingen op Nederlandschen bodem, en aan de overblijfselen van het archief van het verwante kapittel van Amersfoort. Is het in het algemeen gewaagd om een beeld te ontwerpen, waarvan niet alle trekken ontleend zijn aan hetzelfde origineel, in dit geval schijnt zulk eene handelwijze geoorloofd. De vijf Utrecht-

[1]) Brief v. M. aan v. W. dd. 28 November 1804. (Orig. Rijks-arch. te 's Gravenhage.)

sche kapittelen waren onderling nauwverwant: de oude statuten van het Domkapittel, die omstreeks 1340 uit de toen aanwezige oude kapittelwetten tot een wetboek vereenigd werden, dat als het *Liber camerae* bekend bleef, werden, zoo zij al voor de vier andere zusters niet verbindend waren, door haar gaarne als richtsnoer voor haar leven gebruikt, en indien eene van haar eene nieuwe regeling gemaakt, eene nieuwe wet ontworpen had, werd deze vaak met voorliefde door de andere overgenomen [1]). Het Amersfoortsche kapittel, hoewel in geheel andere tijden en onder geheel andere omstandigheden ontstaan, handelde in dit opzicht niet anders en richtte zich geheel in naar het voorbeeld der oudere zusters, waarnaar zijn wetboek gedurig verwees [2]). Inderdaad hebben wij dus hier te doen met vijf stekken van denzelfden boom, in denzelfden bodem geplant; het zijn verschillende exemplaren van dezelfde soort, en het schijnt dus volkomen geoorloofd ze allen voor onze waarnemingen te gebruiken. Elk exemplaar heeft zijne eigenaardigheden, en de schets zal meer gelijkend zijn naarmate zij meer in bijzonderheden is uitgewerkt. De Amersfoortsche loot zal ons gelegenheid schenken op te merken, hoe dezelfde plant, in anderen bodem geplaatst, zich ontwikkeld heeft: in hoofdzaak natuurlijk geheel als de andere, maar met enkele opmerkelijke afwijkingen [3]).

---

[1]) Zoo is het grondstatuut van St. Marie over de klaustrale huizen niet anders dan een fragment uit het Liber camerae van den Dom. St. Pieter nam het geheele Liber camerae in zijn statutenboek over. De statuten van den Dom, Oudmunster en St. Pieter over het naambezit zijn bijna woordelijk gelijk.

[2]) Zoo werden officiëele afschriften van het statuut uit het Liber camerae en van het Domstatuut van 1552 in het statutenboek ingeschreven, evenals een blijkbaar tot model bestemd afschrift der verkoopconditiën van de klaustrale huizen van St. Marie. Het statuut van 1455 verwees voor alle punten, die daarbij niet geregeld waren, naar de gewoonten van den Dom, en die gewoonten worden in de verkoopconditiën en in de verleenbrieven der huizen uitdrukkelijk verbindend verklaard. Ja bisschop Philips Van Bourgondië verklaarde in 1523 (Nov. 4: Stat. b. Amersf. p. 29, in: Arch. Oud R. C. Cler.): „si que littere de domibus emunitatis ecclesie vestre, modum et formam, ordinacionem et disposicionem domorum emunitatis ecclesie Trajectensis non servantes et sectantes, emanaverint (scil. capitulum), illas revocamus et annullamus per presentes".

[3]) Hoofdbronnen voor mijn onderzoek waren: 1°. de statuten der kapittelen over de huizen (in de bijlagen afgedrukt); 2°. de registers der verkoopconditiën van claustrale huizen van den Dom (c.

I.

ONTSTAAN DER CLAUSTRALITEIT. — DE CLAUSTRALITEIT ALS PREBENDAAL BEZIT.

De regel van bisschop Chrodegang van Metz, in 816 door het concilie van Aken gewijzigd en aan alle klerken der kathedralen opgelegd, dreigde deze colleges in ware kloosters te doen ontaarden. Maar de als „canonici" gestempelde klerken hebben dit nooit gewild; steeds hebben zij nadruk er op gelegd, dat hun werkkring niet lag in de kloostercel noch zelfs in hunne prachtige kerk, maar daarbuiten in de maatschappij. En zij hadden genoeg wereldzin om onder inroeping dezer leus nog verder buiten de muren hunner immuniteiten te ontsnappen en met de kloostertucht ook banden af te werpen, die inderdaad heilzaam hadden kunnen zijn.

De Akensche regel liet de kanunniken, evenals de monniken tot kuischheid en gehoorzaamheid verplicht, als wereldgeestelijken vrij met betrekking tot de derde gelofte: het bezit van eigen vermogen. De inrichting van hun leven was in hoofdzaak gelijk aan dat der monniken. Zij bewoonden een „claustrum" naast hunne kerk, met eene muur omringd en slechts door ééne poort toegankelijk [1]); daarin waren zalen, waar de broeders gemeenschappelijk aten en sliepen [2]). Maar daartoe beperkte zich ook het gemeenschappelijke leven: „canonicis," zegt cap. 142 van het 1e boek van den regel, „proprias licitum est habere mansiones" [3]). Deze weinige woorden zijn alles, wat de grondregel van het kanonieke leven ons zegt over de huizen der broeders. Toch is het ons mogelijk, daaruit in verband met andere bepalingen een en ander af te leiden.

1468—1633) en van St. Marie (1605—1703). 3°. een paar honderd oorspronkelijke charters der vijf Utrechtsche kapittelen, 4°. het cartularium van het Amersfoortsche kapittel, berustende ter secretarie van de stad Amersfoort, 5°. de eigendomsbewijzen van enkele vroeger claustrale huizen, mij door de eigenaars welwillend ter inzage verstrekt.

[1]) „Necesse est, ut praepositus claustra firmis undique circumdet munitionibus, ut nulli omnino intrandi aut exeundi, nisi per portam, pateat aditus". (Mansi, Sacr. concil. collectio. XIV p. 230.)

[2]) „Sint etiam internis dormitoria, refectoria, cellaria et ceterae habitationes, usibus fratrum in una societate viventium necessariae". (Mansi l. c. XIV p. 230.)

[3]) Mansi l. c. XIV p. 243. Vgl. Lib. camere v. d. Dom, cap. *De habitacione canonicorum:* „Ex institucione omnes eodem refectorio comedere et dormire eodem dormitorio tenemur et vivere de communi, sed ex dispensacione episcoporum, hoc hactenus sciencium et tollerancium, in privatis domibus habitamus; non tamen licet alicui canonico habitare nisi in domibus claustralibus. Et de hoc est synodale statutum Theoderici de Are: canonici, qui sunt in percepcione, in expensis suis vel aliorum non sint, nisi in domibus claustralibus."

In de eerste plaats mogen wij uit de bewoordingen opmaken, dat het bewonen van eigene huizen door kanunniken als uitzondering bedoeld was, als een speciaal verlof of gunst, aan sommigen verleend. Deze gissing wordt uiterst waarschijnlijk, wanneer wij de bepaling vergelijken met de overeenkomende uit den eene halve eeuw ouderen regel van Chrodegang. „Ita instituimus," heet het daar [1]), „ut in illo claustro . . . . . ommes in uno dormiant dormiturio, *preter illos, quibus episcopus licentiam dederit, secundum quod ei racionabiliter visum fuerit, ut in ipso claustro per dispositas mansiones dormiant separatim*". Derhalve in Chrodegangs tijd was het de bisschop, als hoofd der congregatie, die in bijzondere gevallen volgenszij n goedvinden verlof gaf tot het bewonen van eigene woningen [2]).

Doch van den anderen kant mogen wij uit de bepalingen van den Akenschen regel opmaken, dat het den vaderen, al hielden zij vast aan het beginsel, niet meer mogelijk scheen, in de praktijk het afzonderlijk wonen als uitzondering te handhaven; immers wanneer zij in het tweede boek van den regel het in hoofdzaak gelijke ordeleven der kanunnikessen bespreken, gebruiken zij, als zij tot de quaestie der afzonderlijke woningen komen, eene andere uitdrukking: „sanctimoniales canonice viventes," luidt het daar, „intra claustra monasterii proprias *solitae sunt* habere mansiunculas". Wij mogen nu gewis de gevolgtrekking maken, dat hetgene bij geestelijke vrouwen, voor wie het afzonderlijk wonen zooveel grootere gevaren medebracht, eene „gewoonte" was, voor kanunniken geene uitzondering meer kon heeten. En deze gevolgtrekking wordt zekerheid, als wij den Akenschen regel hooren bevelen een huis te stichten voor oude en zieke broeders, „qui *forte* suam (mansionem) non habent." Het niet bezitten van een huis was dus integendeel uitzondering, het bezit de gewone toestand.

Waar waren die „mansiones" of „mansiunculae" gelegen? De regel voor de kanunnikessen zegt duidelijk: „intra claustra" [3]) d. i. in de immuniteit, en Hefele [4]) (hierin gevolgd door Moll [5])) maakt daaruit, hoewel de regel voor de

---

[1]) cap. 3. (Mansi l. c. XIV p. 316.)

[2]) Vgl. de hierboven (p. 7 Noot 3) aangehaalde plaats uit het Liber camere van den Dom, die het in den Akenschen regel weggevallene verlof van den bisschop nog vermeldt.

[3]) Akensche regel. II c. 23: „Quamquam intra claustra monasterii sanctimoniales canonice viventes proprias solitae sint habere mansiunculas, propter anus tamen et infirmas debet intra claustra ab abbatissis mansio fieri, ubi earum, quae forte suas non habent, imbecillitatibus atque infirmitatibus misericordissime possit opitulari". (Mansi l. c. XIV p. 275.)

[4]) Hefele, Conciliengeschichte. IV p. 12.

[5]) Moll, Kerkgeschiedenis. I p. 311.

kanunniken over dit punt zwijgt, de gevolgtrekking, dat ook voor hen hetzelfde zal gegolden hebben. Zoo aanstonds wensch ik dit niet aan te nemen: de redeneering a contrario kan hier even goed toegepast worden, en zij ontleent in dit geval bijzondere kracht aan de overweging, dat er veel meer reden bestond, om aan alleenstaande vrouwen het rondzwerven buiten de kloostermuren te beletten dan aan geestelijken, die toch reeds over dag vrijelijk in en uit mochten en moesten gaan [1]). Maar toch schijnt mij Hefele 's conclusie juist. In de eerste plaats beroep ik mij daarvoor op den regel van Chrodegang, die den eisch, dat de huizen „in ipso claustro" zullen staan, uitdrukkelijk stelt [2]). Het is kwalijk aan te nemen, dat de Akensche synode, die — in tegenstelling van Chrodegang — het afzonderlijk wonen beperkte door de verplichting om gezamenlijk te eten en te slapen, het toezicht op de broeders zal hebben willen bemoeielijken door hun te veroorlooven buiten de muren der immuniteit te wonen. Doch veel sterker argument leveren mij de veel jongere statuten der kapittelen zelven, die, hoezeer ook verwilderd en aan de oude kloostertucht ontgroeid, steeds *in beginsel* hebben aangenomen, dat de kanunniken moesten wonen „*infra emunitatem* et in aliqua domorum claustralium ecclesie [3])." Mij dunkt dit argument is afdoende. Had de Akensche synode den kanunniken reeds de gelegenheid geboden om buiten de immuniteit te ontsnappen, een gebod als het aangehaalde ware in de 15^e eeuw ondenkbaar geweest.

Nog eene vraag, voor ons onderwerp van overwegend belang, moet ik beantwoorden: hoe kwamen de kanunniken in het bezit der „propriae mansiones"? welke rechten kon het kapittel daarop doen gelden en welke verplichtingen rustten ten aanzien der huizen op hunne bewoners? Ook op deze vragen kan de Akensche regel eenig antwoord geven. Ik meen met zekerheid te mogen aannemen, dat het niet het kapittel was, dat deze huizen voor de kanunniken bouwde en inrichtte. Dit volgt, naar het mij voorkomt, uit hetgene op de boven aangehaalde zinsnede over de huizen volgt. „Quamvis," zoo luidt de

---

[1]) Ook trekt het de aandacht, dat ommiddellijk na de bepaling over de huizen met nadruk gezegd wordt, dat het ziekenhuis „intra claustra" zal ligge.

[2]) Cap. 3: „Ita instituimus, ut in illo claustro ille clerus canonicus, qui sub (ipso) ordine Deo adjuvante vivere debent, ut omnes in uno dormiant dormiturio, preter illos, quibus episcopus licentiam dederit, secundum quod ei racionabiliter visum fuerit, ut in ipso claustro per dispositas mansiones dormiant separatim...... Et in ipsas mansiones intra ipsa claustra nec clericus nec laicus bibere nec manducare (nec dormire) non presumat, nisi ipsi clerici, qui in ipsa congregatione sunt etc." (Mansi. l. c. XIV p. 316, gecorrigeerd naar de nieuwe afzonderlijke uitgave van W. Schmitz, waar het tusschen haakjes geplaatste ontbreekt, wat dus denkelijk latere bijvoeging is.)

[3]) Stat. O. 1461 Dec. 6.

bepaling in haar geheel, „canonicis proprias licitum sit habere mansiones, debet tamen a praelato mansio infirmorum et senum intra claustra canonicorum fieri, ut qui suam forte non habent, in eadem suam aptissimam possi(n)t tolerare imbecillitatem etc." De bouw van het huis voor de ouden en zieken wordt bepaaldelijk aan den proost opgedragen, in tegenstelling met de woningen der andere kanunniken, waarvoor hij dus niet te zorgen heeft. Blijkbaar is de beschouwing deze. Het kapittel is verplicht voor huisvesting der broeders (evenals voor hunne kleeding en voeding [1]) te zorgen. Wenschen dezen echter, zooals het geval blijkt te zijn, van deze huisvesting geen gebruik te maken, dan behooren zij ook het kapittel niet lastig te vallen. Alleen voor de zieken en zwakken wordt eene uitzondering gemaakt: het verblijf in den kloostergang, waar denkelijk (ook hier evenals in Engeland) de kanunniken van ouds hunne dagelijksche bezigheden verrichtten, was voor dezulken te bar, nu het meerendeel aan meer gemakken verwend was [2].

Wij schijnen derhalve te moeten aannemen, dat, indien een kanunnik verlof verkreeg om eene afzonderlijke woning te betrekken, hij zelf een huis bouwde op een hem door het kapittel aan te wijzen plek in de immuniteit [3]. Deze meening ontvangt nog eenigen steun door de uitdrukkingen „*proprias* mansiones habere" en „*sua* mansio", die er op schijnen te wijzen, dat deze huizen aan de kanunniken behoorden, hetgeen niet wel mogelijk zou geweest zijn, indien zij ze niet zelven van hun eigen geld gebouwd hadden.

Op welke voorwaarden verleende het kapittel aan zijne leden deze bouwplaatsen? De regel zwijgt daarover geheel; maar uit de latere toestanden meen ik met beslistheid te moeten opmaken, dat die verleening geschiedde levenslang

---

[1]) Ook daarbij viel trouwens volgens den Akenschen regel op dergelijke wijze te onderscheiden. Zij, die eigen vermogen hadden („qui suas habent facultates") ontvingen „in congregatione" alleen spijs en drank en eenige uitdeelingen („partes eleemosynarum"); de onvermogenden kregen „in canonica congregatione" „victum *et vestitum*" en de uitdeelingen. De onvermogenden, die geen geld wenschten te ontvangen („qui ecclesiae possessiones nolint habere") werden geheel door den proost onderhouden („horum necessitatibus providentissima gubernatione de facultatibus ecclesiae debent subvenire praelati"). (Cap. 120, bij: Mansi, Conc. XIV p. 231.)

[2]) De statuten van den Keulschen Dom van 1244, 6 (Lacomblet, Archiv. II p. 42) bevelen nog stroo en biezen te strooien „in dormitorium *et in ambitum*"; de ambitus werd dus toen zeker nog tot woning gebruikt, hoewel de oudere kanunniken toen reeds in afzonderlijke huizen woonden. Ook als straf bleef het verblijf „in claustro" bestaan. (Zie bijv. het Luiksche statuut van 1202 bij: Chapeaville, Regesta pontificum Leodiensium. II p. 199.)

[3]) Vgl. ook de oorkonde van aartsbisschop Arnold van Mainz dd. 1160: de aartsbisschop „assignat" aan eenen kanunnik van Aschaffenburg „de petitione prescripte ecclesie prepositi, locum . . . juxta eandem ecclesiam, ut ibidem *mansione facta* divinis obsequiis jugiter valeat interesse." (Gudenus Cod. dipl. Mogunt. p. 402, 403.)

en om niet. *Levenslang*, want tot de geheele opheffing der claustraliteit toe hebben de kapittelen hardnekkig vastgehouden aan den regel, dat het recht op het huis met het leven eindigde. Trouwens het ligt in den aard der zaak: het was ondenkbaar, dat erfelijkheid zou plaats hebben in een lichaam, bestaande uit ongehuwde mannen, die onwettig geborenen uit hun midden weerden.

De verleening geschiedde ook *om niet*. Ik moet dit punt iets uitvoeriger dan het vorige bespreken. Raadpleegden wij ook hier alleen oppervlakkig de latere toestanden der claustraliteit, wij zouden eerder tot eene tegenovergestelde conclusie komen. Overal toch ontmoeten wij de „pensio", haar bestaan is niet te betwijfelen. Geen claustraal huis, of wij vinden in de daarop betrekkelijke stukken de verplichting vermeld tot het voldoen aan het kapittel van eene jaarlijksche uitkeering, die gewoonlijk „pensio annua" [1]), in het Hollandsch „jairlicxe pacht [2])" genoemd wordt, doch ook wel „census" [3]), „tijns" [4]), „uutganck" [5]), „annuus pactus" [6]), zelfs „erfpacht" [7]) heet. Nog meer: het huis wordt herhaaldelijk gezegd verkocht of door het kapittel gegund te worden „*op* een jaerlicxe pensie [8])" of „*sub* annuo pacto" [9]), „*sub* pensione" [10]), — duidelijker: „*voir*" of „*om*" deze uitkeering [11]), „*pro* annua pensione" [12]). De pensie moet betaald worden tot den dood van den bezitter toe [13]); bij wanbetaling

[1]) b. v. Reg. D. passim. — D. 1471. — St. A. 1455. — Vlg. Arnold (Gesch. d. Eigenth. p. 61, 62) verstond men onder „pensio" gewoonlijk eene uitkeering, meestal in natura gegeven, doch niet altijd aan den eigenaar, voor het bezit van een erf met huis. „Census" heette daarentegen eene uitkeering, steeds in geld en aan den eigenaar, voor een onbebouwd grondstuk gegeven.

[2]) b. v. D. 1472. — J. 1411. — J. 1460. — St. A. 1455.

[3]) Reken. Kl. kamer P. 1610 („census et proventus"). — St. O. 1440 („census et redditus ac pensiones"). — St. P. 1423 („census antiquus, qui antiquitus solvi consueverat ex domo et area").

[4]) P. 1464 („alsulcke tijns pacht ende renthen, als dair jairlix uutgaen").

[5]) Losse stn. P. 1634. („den jairlijcxen kerckelicken uutganck ende rente.") — Losse stn. P. 1644. („een jaerlijcxen claustralen ofte kerckelijcken uutgangh ende thijns.") — Resol. O. 9 Oct. 1594, („renthe ende uytgangh".)

[6]) J. 1505. — J. 1521.

[7]) M. 1616. („in een erfpacht ofte jaerlicxe pensie".) — A. 1574. („tot een ewyge erfpacht voor dat capittel".)

[8]) D. 1469. — P. 1464. — J. 1364. — M. 1593. („op de last van onser kercke pensionen, jaerlix daerwt gaende.") — Reg. M. 1605, 1609, 1632.

[9]) J. 1505.

[10]) P. 1359. („tenenda et possidenda sub jure, consuetudinibus, statutis, privilegiis et pensione supradictis".)

[11]) J. 1404. — J. 1466. — In de latere Amersfoortsche akten is deze uitdrukking regel, doch deze stukken mogen niet mederekenen: te Amersfoort werd (zooals wij zien zullen) in de 15e eeuw een ware grondtins ingevoerd.

[12]) P. 1360.

[13]) A. 1569

daarvan vervalt soms zijn recht op het huis [1]). Sterkere aanwijzingen schijnen nauwelijks denkbaar, om het bewijs te leveren, dat de erven inderdaad aan de leden van het kapittel tegen eene jaarlijksche uitkeering verleend werden! En toch is dit alles slechts schijn: het betalen der uitkeering had met het recht van den huisbezitter niets te maken. De nauwgezettere bestudeering der akten over onze claustrale huizen levert ons hiervan het bewijs.

Wanneer wij de akten inzien, waarbij de huizen door (of voor) het kapittel worden overgedragen, dan vinden wij daar gewoonlijk slechts éene pensie vermeld. Maken wij echter daarna kennis met de verkoopconditiën der kloosterhuizen, die ons van het Domkapittel in grooten getale bewaard zijn, dan verwondert het ons, aldaar de pensie niet aan te treffen, wel daarentegen geheele seriën kleine uitgangen uit de huizen, gewoonlijk aan de Kleine kamer van het kapittel, verder aan eenen vicaris of aan de gemeene vicarissen van het kapittel, aan de fabriek of de thesaurie, enkele malen ook aan de choralen of aan armenfundatiën van het kapittel [2]). Indien wij opmerken, dat de Kleine kamer van een kapittel gewoonlijk het beheer had over de fundatiën, waarvan de renten werden uitgekeerd als presentiegelden aan de leden van het kapittel, die de door de fundateurs gewenschte zielmissen bijwoonden, — dat de gemeene vicarissen op gelijke wijze het verrichten van zielmissen door de gezamenlijke vicarissen van een kapittel aannamen, — en dat de fabriekmeester en de thesaurier de uitvoering van verschillende vrome stichtingen in de kerk (gewoonlijk eeuwig brandende lampen voor een heiligenbeeld, opluistering van den kerkdienst door orgelspel enz.) bekostigden, dan kunnen wij gemakkelijk nagaan, waartoe al deze uitgangen dienden. Bijna zonder uitzondering zijn het uitkeeringen ter verzekering der zielsrust van den stichter [3]). Een eigenlijken grondtins treffen wij dus in die gevallen niet aan. Hetzelfde verschijnsel leveren de rekeningen der kapittelen: wanneer zij uitgangen uit kloosterhuizen opsommen, zijn het steeds bepaalde fundatiën, terwijl grondtinsen ook daar niet voorkomen [4]).

---

[1]) J. 1541.

[2]) Dit laatste voornamelijk in het kapittel van Oudmunster, waar de Eleemosynae zeer de aandacht trokken en rijk waren. Ook dergelijke giften werden blijkbaar geacht der ziel van den overledene ten goede te komen: in 1546 werd eene gift aan de Eleemosynae van Oudmunster gedaan, „overmits.... geerne saeghen, mitten yersten voir des scholasters memorie wat gedaen werde."

[3]) Zie over dergelijke uitkeeringen, ook in Duitschland algemeen op huizen gevestigd: Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 95—100.

[4]) Over de enkele uitzonderingen hierna Hfdst. II. — In het Wtganghboeck der huizen van het kapittel van St. Marie vindt men op de claustrale huizen bijna alleen uitkeeringen aan de Kleine kamer (meestal „tot memorie van" heer A of B); enkele uitkeeringen slechts aan de Groote kamer, waarvan een „tot vermaeck van de heren."

Trachten wij deze tegenstrijdigheid te verklaren, dan trekt het in de eerste plaats onze aandacht, dat sommige akten in plaats van eene „pensie" spreken van „die jaerlijcxe onlosbaer last*en* van der kercke pensioen*en*, bedraegende jaerlijcx *f* 14—9—12, die daerop (nam. op het huis) blyven staen" [1]), — van „alle alsulke pacht*en* als wy daer jaerlicx uut hebben [2])." Naar het schijnt, is dus „de pensie" identiek met „de pensioenen" of „pachten." Inderdaad blijkt dit bij nadere beschouwing het geval te zijn. Want in enkele stukken vinden wij verschillende posten gespecificeerd, gevolgd door een totaal [3]), dat dan als „pensie" dienst doet; wij hooren, dat de „particule . . . sub summa (nam. de pensie) semper fuerunt et adhuc sunt comprehense [4])." De pensie bestaat derhalve uit eene optelling van verschillende memoriestichtingen. Eene bevestiging dezer conclusie levert ons eene akte van het kapittel van St. Pieter van het jaar 1360. Het kapittel verklaart daar in de duidelijkst mogelijke bewoordingen „concedere titulo locacionis quoad vitam suam" aan den proost een claustraal huis en hofstede, „possidendas *pro annua pensione* 40 librarum parvorum denariorum," „quas 40 libras annuas", zoo gaat de akte voort, „dominus prepositus . . . . singulis annis *ad certa divina officia*, in nostra ecclesia per personas ejusdem ecclesie peragenda, inter ipsos, prout ipse ordinaverit, ... ministrabit." Derhalve de pensie, *waarvoor* het kapittel verklaart het huis te verhuren, zou strekken tot het verrichten van kerkdiensten door de kanunniken, — kerkdiensten, door den bewoner zelven vast te stellen en dus allerwaarschijnlijkst zoo in te richten, dat hij er eenige baat bij had, m. a. w. zielmissen voor hem of zijne bloedverwanten. De zaak is dus volkomen duidelijk: hetgeen pensio heette en grondtins scheen, was van den aanvang af slechts eene retributie voor zekere te

---

1) Reg. M. 1605, 1606.

2) P. 1475.

3) P. 1517.

4) Zie een request van 1516 in Reg. D. Een huis was verkocht op zekere pensie, doch bij vergissing waren een paar stichtingen in de koopconditie dubbel vermeld; er ontstond nu geschil over de verplichting tot betaling daarvan. De huisbezttter beweerde: "in qua cedula (venditionis) idem id ipsum, quod alias sub generali summa est inclusum, denuo est repetitum, videlicet ultra summam 42 l. 10 s., quas minor camerarius habet, due alie particule, utputa 4 l. 10 s., quas magister choralium, et 3 l., quas thezaurarius ex eadem domo habent, per errorem sive incuriam expresse fuerunt, quia dicte due particule 4 l. 10 s. et 3 l. sub summa minoris camere 42 l. 10 s. *semper fuerunt et adhuc sunt comprehense*. Refero me ad cedulam originalem venditionis domus et computationes minoris camere, ubi clare videtur ante et post dominum G. hujusmodi perticulas fuisse semper sub 42 l 10 s. mentionatas, ut liquide constet in venditione easdem duas particulas male ac perperam additas fuisse."

verrichten werkzaamheden. De uitkeering werd dus *niet* betaald als prijs voor het aan den kanunnik verleende bewoningsrecht van het huis.

Doch rustte dan toch wellicht zekere verplichting tot het stichten van dergelijke vrome werken op de bewoners der claustrale huizen qua tales? legde wellicht het feit der bewoning om niet volgens de gewoonte aan de dus beweldadigden den plicht op, om nu ook hunnerzijds het kapittel eenigszins te bevoordeelen door de instelling eener zielmis? In het geheel niet: voor zoover wij zien kunnen, gingen dergelijke stichtingen niet uitsluitend, zelfs niet bij voorkeur uit van bezitters van claustrale huizen: andere kanunniken deden geheel hetzelfde. En natuurlijk: reeds de oude statuten van het Domkapittel bepaalden bij het toekennen der jaren van gratie aan de erfgenamen der overledene kanunniken: „quod de primis fructibus dictorum duorum annorum ecclesie nostre in redditibus unius libre denariorum Trajectensium ad perpetuam memoriam defuncti sine contradictione qualibet per manufideles ipsius, de anno in annum habendis et canonicis, qui pro tempore fuerint, habendis, providebitur [1]." De regel, dat iedere kanunnik bij zijn testament eene som vaststelde, om daaruit eene of meer jaarlijksche zielmissen in de kerk van zijn kapittel te bekostigen, was dan ook zóó vast, dat toen in 1546 de scholaster van Oudmunster zonder testament overleden was, het kapittel proprio motu in overleg met zijne executeurs, overwegende, dat „geerne saeghen, mitten yersten voir des scholasters memorie wat gedaen werde," met betrekking tot het door hem nagelatene claustrale huis eene regeling trof, waarbij voor een dergelijk doel eenige fondsen beschikbaar gesteld werden [2].

Ieder kanunnik, hij mocht een claustraal huis bezitten of niet, vermaakte

---

[1]) Vgl. een statuut van St. Marie: „De quibus fructibus (sc. anni gratiae) eius (sc. canonicorum vel reliquorum prebendatorum) debita persolvantur et, si canonicus fuerit, anniversarius seu memoria statuatur ac pallium et alia, *que per mortuos canonicos nostre* (*ecclesie*) *debentur*, rite fiant". (Reg Stat. M. N°. 14 f. XLVI. Zie ald. f. LI een statuut over het tarief op het begraven en het vieren der memorie van kanunniken e. a.) Dezelfde verplichting rustte op de kanunniken te Tholen. (Oudh. v. Zeeland. II p. 178) Ook de gemeene vicarissen van het kapittel van St. Pieter kregen volgens eene bepaling van 1417 (Mei 18) het jaar van gratie, doch slechts op voorwaarde, dat zij elk volgens een bepaald tarief eene geldsom aan het kapittel vermaken zouden tot het vieren hunner memorie.

[2]) O. 1546. — Vgl. M. 1418: een kanunnik schenkt aan het kapittel eene erfrente uit zijn claustraal huis, om daarvoor de memorie te doen van zeker Keulsch koopman, die hem geld geleend heeft in Wyenna in curia Coloniensium mercatorum en het niet heeft opgevraagd. Wordt het geld opgevraagd voor 's schenkers dood, dan is de gestichte memorie nietig; blijkt het later betaald te zijn, dan zal het dienen voor de memorie van den schenker, „et tunc non aliam memoriam in ecclesia predicta facere *tenebor*".

dus een legaat aan het kapittel tot het doen zijner memorie [1]). Dat men dergelijke stichtingen, die gewoonlijk in den vorm van huisrenten werden gevestigd, bij voorkeur verbond aan de claustrale huizen, is geheel niet vreemd; immers dit was voor het kapittel veel zekerder en veel gemakkelijker dan een verband op een huis buiten de immuniteit. Het blijkt derhalve overtuigend, dat de vestiging van renten voor de memorie van kanunniken op de kloosterhuizen met het bezit daarvan geheel niet samenhing en slechts toevallig daarmede gepaard ging. Twijfelt men nog aan de juistheid dezer conclusie, een overtuigend bewijs levert het feit, dat wij soms door kanunniken renten tot het verrichten van zielmissen zien vestigen op claustrale huizen, die *aan andere kanunniken* toebehoorden [2]) (natuurlijk tegen vergoeding van de gekapitaliseerde waarde der rente aan den bezitter van het huis).

Éene tegenwerping kan nog gemaakt worden: de primitieve grondtins zou, als hij bestaan had, in den loop der eeuwen hebben kunnen verdwijnen. Doch dit is onmogelijk, want aan de onlosbaarheid der „oude pensie" wordt zelfs tot na de hervorming hardnekkig vastgehouden [3]), en het is dus ondenkbaar, dat juist de oudste, de grondtins, overal zou afgelost zijn. Wij worden dus wel gedwongen tot de conclusie, dat de grond der kloosterhuizen aan de kanunniken inderdaad om niet verleend werd. Eene sterke bevestiging dezer stelling levert nog eene akte van het kapittel van St. Jan van 1321, die ons eene uitgifte van onbebouwden grond tot het stichten van een claustraal huis bewaart. Het kapittel „dat et concedit" daarin aan een zijner medebroeders „aream, ad nos et ad ecclesiam nostram spectantem,

---

1) Een statuut van het kapittel van O. L. V. te Maastricht bepaalt hetzelfde aldus: "quod si aliquis canonicus, sive residens sive non residens, moriatur, qui non legaverit utiliter nostrae ecclesiae pro augmento membri presentiarum seu anniversariorum ad minus usque ad 58 florenos B. semel, debet ipsa ecclesia tantundem recipere de anno gratiae suae prebendae, et fiet commemoratio ejus sub pretiosa et collecta a celebrantibus in missa; capellani autem solvent tertiam partem." Dan vervolgt het statuut echter aldus: "Et qui volet particulare anniversarium habere, debet relinquere ad minus 200 florenos, ut ex eo possit aliquis annuus reditus perpetuus ad et super aliquod sufficiens pignus in oppido Trajectensi aut ibi circa emi et acquiri." Ik vermoed, dat voor dergelijke particularia anniversaria meestal tinsen op de kloosterhuizen gevestigd werden; doch ook voor andere kan dit natuurlijk geschied zijn.

2) D. 1334. (Verkoop van "redditus annui, percipiendi perpetuis temporibus ex domo et area meis claustralibus" aan den executeur van eenen kanunnik, "ad opus ultime voluntatis ejusdem.") — D. 1459. — D. 1465. (Vestiging eener rente op een claustraal huis tot het vieren van een feest in den Dom, gesticht door eenen kanunnik, die den huisbezitter "realiter satisfecit".) — D. 1467. — D. 1468. — J. 1480. — M. 1443.

3) Zie b.v. Stat. P. 1423, — en nog J. 1601.

sitam in emunitate ecclesie nostre, ad utendum, fruendum, inhabitandum et possidendum ac in ea edificandum, eo modo et jure, quo ceteri nostri concanonici domos et areas in emunitate nostra predicta emere habere uti frui inhabitare et possidere ac in eis edificare hactenus consueverunt." Niets meer, van eene uitkeering is geen sprake [1]. In 1321 werd dus de grond door het kapittel nog om niet aan zijne leden verstrekt, en men mag veilig aannemen, dat in de zoo verdorvene 14e eeuw het kapittel geen grond om niet zou uitgegeven hebben, indien het van ouds de gewoonte geweest was, daarvoor geld te bedingen. Kostelooze uitgifte van bouwgrond moet dus ook voor de eerste periode der claustraliteit aangenomen worden. Met deze conclusie is geheel in overeenstemming de omstandigheid, dat het bezit van een claustraal huis te Utrecht een „emolimentum sive lucrum" heet [2], terwijl wij bij het Amersfoortsche kapittel nog in 1520 de herinnering zien voortleven, dat „elck (kapitulaer) sijn huys pleech vry te besitten ende te bewonen, sonder het capittel offt ymandt anders yet te geven" [3].

Hoe de claustrale huizen oorspronkelijk van den eenen kanunnik op den anderen overgingen, kunnen wij niet met zekerheid zeggen. Geschiedde dit door jaarlijksche toewijzing der openstaande huizen door het kapittel aan diegenen zijner leden, die nog geen huis bezaten? of verkochten de erfgenamen van den overleden kanunnik het huis aan een zijner medebroeders? Vermoedelijk geen van beiden. Het kapittel kan bezwaarlijk geheel vrij over de huizen beschikt hebben, wanneer dezen door de kanunniken zelven gebouwd waren, zoodat hun zeker recht daarop toekwam, — te minder omdat de huizen allicht niet gelijk in waarde waren en dus niet zonder bevoordeeling van den een boven den ander gelijk verdeeld konden worden. Van den anderen kant is het onmogelijk, dat het kapittel zijne leden zal vrijgelaten hebben in de beschikking over de huizen, die op zijnen grond binnen zijne immuniteit gesticht waren, al was het alleen maar omdat die grond zelf dan mede vervreemd zou zijn geworden buiten medewerking van den grondeigenaar. Uit de vroegste tijden is ons geenerlei bericht bewaard, dat ons omtrent dit punt kan inlichten [4]; doch

[1]) Vgl. de oorkonde van aartsbisschop Arnold van Mainz dd. 1160, bij: Gudenus, Cod. dipl. Mogunt. p. 402 3. Ook daar is van eenen grondtins geen sprake.

[2]) O. 1418.

[3]) Stat. A. 1520.

[4]) Wel echter uit de diocesen van Mainz en Worms in twee oorkonden van 1160 en 1178. In de eerste "assignat" de aartsbisschop aan eenen kanunnik van Aschaffenburg op verzoek van den proost van het kapittel "locum juxta ecclesiam", waarop de begiftigde een huis zal bouwen. Hem

het Amersfoortsche kapittel. Daar werden de huizen op geheel andere wijze door de leden van het kapittel verkregen. Het statuut van 1415 beschrijft ons, hoe de gewoonte aldaar was. Jaarlijks op St. Bartholomeus-avond wendde zich ieder kanunnik, die geen huis bezat, tot het kapittel en verzocht („postulabat") er een; de ledigstaande werden dan aan de vragers volgens anciënniteit door het kapittel toegewezen („assignate") en door hen aanvaard („acceptate). De bezitter behield het hem aangewezene huis, dat als een deel zijner prebende kan beschouwd worden, levenslang; hij mocht echter met een zijner medebroeders ruilen of een der ledigstaande huizen vóór de jaarlijksche verdeeling in de plaats van het zijne aanvaarden.

Eene dergelijke „optio domorum" kan slechts plaats gehad hebben, indien het kapittel vol eigenaar der huizen was: de gedurige vrijwillige wisseling der huizen onder de leden van het kapittel verbiedt aan te nemen, dat zij zelven daarop eenig recht bezeten hebben. Inderdaad lezen wij dan ook, dat te Amersfoort de huizen gezegd worden *„pleno jure* ad capitulum spectare ac pertinere" [1]). Nog meer, wij vinden er, althans sedert 1415, „pensiones annuae, per decanum et capitulum juxta valorem cujuslibet earundem (domorum) imposite, taxate ac ordinate" [2]), dus bepaalde grondtinsen als erkenning van 's kapittels eigendom die te Utrecht onbekend waren, en bij wier vaststelling bepaaldelijk ook de waarde van het huis zelf in aanmerking schijnt gekomen te zijn.

Op zich zelf zouden de Amersfoortsche toestanden geen recht geven, daarop ook zelfs maar eene gissing voor andere kapittelen te bouwen; immers oorsprong en ontwikkeling van het Amersfoortsche kapittel waren abnormaal. Eerst in 1337 werd aan de parochiekerk aldaar een kapittel verbonden, en het karakter der stichting bleef altijd tweeslachtig. Ook het stuk grond, dat later 's kapittels immuniteit werd, behoorde niet van ouds bij de kerk: eerst in 1317 had bisschop Guy het aan de kerk geschonken. De claustrale huizen zijn dus denkelijk tegelijk met het kapittel ontstaan: de nieuwe kanunniken (meestal burgerlieden) zullen gemeend hebben, dat zij het aan hunnen rang verschuldigd waren, in claustrale huizen te wonen, en de kapittelskas daarvoor aangesproken hebben.

Maar de te Amersfoort gewone „optio domorum" is geen op zich zelf staand feit. Wij vinden ze ook bij oude kapittelen, o. a. bij den Dom te Münster, waar wij ook evenals te Amersfoort een „gewönlich hoffgeldt", eenen grondtins,

---

1) Stat. A. 1455. In overeenstemming hiermede bepaalde het statuut van 1415, dat bij het geheel of ten deele verbranden van een claustraal huis, de bewoner, als hij wil, vrij zal zijn van de betaling van den daaruit gaanden tins, „nisi nos (d.i. het kapittel) aliam sibi domum voluerimus edificare."

2) Stat. A. 1455. Het statuut van 1415 schijnt die „certus pactus annualis" ingevoerd te hebben.

ontmoeten, die aan het kapittel betaald werd. Wij schijnen dus te moeten besluiten tot tweeërlei ontwikkeling. De eene, die, zooals te Utrecht (en ook elders, b. v. in het Luiksche bisdom [1]), in aansluiting aan den Akenschen regel, de huizen laat bouwen door de kanunniken op den hun door het kapittel om niet gegunden grond, — de andere, die, zooals te Amersfoort, de door het kapittel op zijnen grond gestichte woningen tegen een jaarlijkschen tins aan de leden laat uitdeelen. Hoe uit dit eenmaal gestelde beginsel zich de latere toestanden te Amersfoort onder den invloed van Utrecht ontwikkeld hebben, kunnen wij nog nauwkeurig nagaan. Vier perioden zijn duidelijk te onderscheiden. 1⁰ „De capittelaren plachten elck sijn huys vry te besitten ende the bewonen sonder het capittel offt ymandt anders yet te geven" [2]; de huizen „communiter ad capitulum spectabant" en de „optio domorum" had jaarlijks plaats [3]. 2⁰. Het kapittel bepaalt („ordinat") in 1415, dat elk kanunnik voor zijn huis „certum pactum annualem" zal geven. 3⁰. Tot behoud en verbetering der huizen worden zij in 1455 aan de kanunniken in „libera proprietas, vulgariter vrien eygendom" overgegeven [4]), zoodat men ze „*volgens de gewoonte van den Utrechtschen Dom*" kan verkoopen en vererven; de grondtins wordt echter behouden. 4⁰. Na den brand der immuniteit in 1520 besluit het kapittel, om den herbouw der huizen te bevorderen, de perceelen grond aan de kanunniken voor eens vrij te verleenen (derhalve: geen huis geen tins!): de herbouwde huizen zouden na den dood van den bouwer komen aan zijne erfgenamen, die weder als vroeger jaarlijks tins aan het kapittel zouden betalen. Eene openbare verkooping door het kapittel en de erfgenamen zou echter voorafgaan,

---

1) De statuten van het kapittel van St. Servaas te Maastricht zeggen duidelijk, dat de „domus claustrales . . . sint per canonicos edificate." (Stat. de melioratione domus claustralis dd. 1385 cap. 63.) — Vgl. het Luiksche statuut van 1108 (Arch. v. N. D. te Tongeren. N⁰. 3 f. 36): „canonicus, qui . . . laboravit in construendo et retinendo (domum), habeat vivus fructum et mortuus, quia plures cleric alia non habent allodia." Bouw en verbetering van het huis is dus hier motief van het genot der beterschap. — Zie ook stat. v. h. kap. v. Oldenzaal (in: Arch. v. h. aartsb. Utrecht. IV p. 452): aan eenen bewoner van een claustraal huis „liberum est (bij het verlaten van het huis) aedificium a loco amovere, si non possit de pretio hinc convenire, relicto unde loco sine ullo gravamine." Dus voor het huis kan de bewoner een koopprijs eischen, terwijl hij op den grond geen recht heeft.

2) Zie Stat. A. 1520.

3) Stat. A. 1415. Staat een huis ledig, dan „locat" *het kapittel* het aan eenen „de gremio ecclesie" of aan eenen leek. (St. A. 1415.)

4) *Geheel hetzelfde* geschiedde bij het kapittel te Geervliet: de kloosterhuizen vervielen, „overmits dat sy eyghentliken niet beseten en hebben geweest"; men bepaalde daarom in 1412, „dat een ygelic canonick sijn huus, dat hy nu ter tijt besit oft namaals besitten sal, in sulker eyghentheyt van nu ter tijt voertaen besitten sal", dat zijne executeurs of erfgenamen het mochten verkoopen aan een anderen kanunnik. (Hoynck v. Papendrecht, Analecta Belgica. III 2 p. 82.)

opdat ook anderen het huis desverkiezende (zij het ook tegen hoogen prijs) zouden kunnen koopen. Men ziet het, dit is eene geheel andere ontwikkeling dan de Utrechtsche: men bemerkt, waar de Utrechtsche toestanden hunnen invloed op de Amersfoortsche beginnen te oefenen.

Was de Amersfoortsche ontwikkeling derhalve abnormaal, te Münster en elders, waar het kapittel wellicht bouwheer en eigenaar der huizen was, had de jaarlijksche „optio" tot lang na het eind der middeleeuwen geregeld plaats. Deze toestand schijnt dus van dien te Utrecht *principiëel* te verschillen; de reden van dit verschil schijnt alleen te kunnen liggen in de omstandigheid, dat hier het kapittel, daar de kanunniken de huizen gebouwd hebben. Reeds van den aanvang af moeten dus de beide ontwikkelingsgangen uiteengeloopen hebben: te Utrecht lag de kern van de ontaarding der claustraliteit reeds opgesloten in de wijze, waarop zij daar ontstond.

Wij kunnen ons thans van de immuniteiten der Utrechtsche kapittelen, zooals die wellicht reeds voor den Akenschen regel en zeker daarna ingericht waren, eene vrij duidelijke voorstelling maken. Dicht bij de kerk en binnen de haar omgevende immuniteit verheffen zich eenige huizen of huisjes, die, in overeenstemming met hunne aan kloostertoestanden herinnerende bestemming, „domus claustrales" of kloosterhuizen heeten. Men stelle zich die huizen niet te fraai voor: de Akensche regel gewaagt van „mansiones" of „mansiunculae", en de Amersfoortsche statuten noemen ze nog in 1455 „domus seu pocius domuncule" [1]). Ter vergelijking kunnen wij wellicht wijzen op den toestand in onze begijnhuizen, bewoond door wereldlijke personen, die evenals de kanunniken door haren regel aan zekere tucht gewend waren en die evenzoo naast hare gemeenschappelijke eet- en slaapzalen hare eigene huisjes hadden, — huisjes intusschen, die wellicht juister kamers genoemd worden, daar zij nauwelijks iets meer dan één vertrek bevatten [2]).

Ook van de wijze, waarop de claustrale huizen door de kanunniken bewoond werden, knnnen wij ons eenige voorstelling vormen uit sommige daarover bewaarde latere bepalingen, die gewis ook in de eerste tijden gegolden moeten hebben. Natuurlijk was alleen aan prelaten en kanunniken het bewonen der

---

[1]) Stat. A. 1455.

[2]) De uiterst merkwaardige afbeelding der kathedraal van Canterbury in 1165 (uitgeg. door R. Willis, The architect. hist. of the convent. buildings of the monast. of Christchurch in Canterbury. p. 196) geeft ons zelfs een nog veel kloosterachtiger beeld der immuniteit. Wij zien daarop een refectorium en een dormitorium, ook eene domus infirmorum, eene domus hospitum en uitgestrekte kloostergebouwen, waarin de voor het verblijf der broeders ingerichte kruisgangen, maar geenerlei afzonderlijke huizen.

claustrale huizen geoorloofd [1]): zij bewoonden ze „racione sue canonie" [2]). Toch maakte het bezit der prebende niet alle kanunniken tot bewoning bevoegd: de oorkonden (althans die der 16e eeuw) spreken van „canonici qualificati ad obtinendum domus claustrales" [3]). Vraagt men echter, waarin die „qualificatio" bestond, dan kan ik dit niet met zekerheid zeggen. Het voorafgaande verlof van den bisschop, reeds door den Akenschen regel niet meer uitdrukkelijk geëischt, kan, al schijnt het te Utrecht aanvankelijk regel gebleven te zijn [4]), niet meer dan een bloote vorm geweest zijn. De eenige beperking, die ik vond, betreft de onbevoegdheid der niet-geëmancipeerde kanunniken (kanunniken-scholieren) [5]); een ander statuut [6]) stelt den eisch, dat de kanunniken „actu prebendati" zullen zijn, hetgeen wel op hetzelfde zal neerkomen. Ook de vicarissen van het kapittel waren oorspronkelijk stellig van het bezit der claustrale huizen uitgesloten.

Het laat zich begrijpen, dat men aanvankelijk getracht heeft, het getal der aspiranten zooveel mogelijk te beperken. Immers het getal der claustrale huizen was klein en moest bij den geringen omvang der oudste immuniteiten steeds klein blijven. Toen het bewonen van afzonderlijke woningen ophield eene uitzondering te zijn, moest er dus, zoolang de kanunniken geregeld bij hunne kerken resideerden, groot gebrek aan huizen ontstaan. Want de synodaalstatuten van bisschop Dirk van der Are van 1209 (hernieuwd in 1236) bepaalden: „canonici, qui sunt in percepcione, in expensis suis vel aliorum non sint, nisi in domibus claustralibus": geen kanunnik, die tot het genot zijner prebende was toegelaten, mocht eene eigene huishouding voeren of bij anderen inwonen, tenzij in een claustraal huis. De overschietende kanunniken werden dus nog in 1209 tot de gemeenschappelijke samenwoning verwezen. En al werd het zeker allengs onmogelijk, deze bedreiging uit te voeren, het Liber camerae herhaalt tegen het midden der 14e eeuw het bevel, en wij hooren het kapittel

---

1) Stat. O. 1509. — P. 1588.

2) D. 1357. — Vgl. D. 1383: iemand „possidet domum claustralem ut canonicus prebendatus ecclesie juxta consuetudinem ipsius ecclesie."

3) O. 1512. — M. 1593.

4) Lib camerae v. d. Dom: „ex dispensacione episcoporum, hoc hactenus sciencium et tolleranciun, in privatis domibus habitamus."

5) Stat. O. 1509. Het Liber camerae laat echter ook niet-geëmancipeerden uitdrukkelijk toe, en hunne onbevoegdheid (die in het Stat. P. 1450, dat aan Stat. O. 1509 ten voorbeeld strekte, ontbreekt) betreft in Stat. O. 1509 alleen de overdracht onder de levenden door eenen huisbezitter: zij is dus denkelijk door Oudmunster ingevoerd tot wering van het naambezit.

6) Stat. D. 1552.

van Oudmunster nog in 1461 eischen, dat althans ieder, die een officium in het kapittel vervult, in een claustraal huis zal wonen; terwijl het Amersfoortsche dit nog in 1415 tot ieder, die zijne prebende door het voldoen aan de residentieplicht wilde verdienen („deservire"), uitstrekte. Er moet dus voor elk openvallend claustraal huis noodzakelijk meer dan een liefhebber geweest zijn.

Wij begrijpen nu te beter, waarom het bezit van een claustraal huis tot de „emolumenta" eener prebende gerekend werd. En juist daarom is het ook niet vreemd, dat niet alle kanunniken een eigen huis konden bezitten, want de toelating der kanunniken tot het genot van alle emolumenta, supplementa, excrescentia of hoe de verschillende uitdeelingen der kapittelen heeten mogen, geschiedde slechts langzamerhand en trapsgewijze. De bewoner moest dan ook voor het bezit van dit voordeel eenigen last over hebben. Reeds het synodaalstatuut doet vermoeden, wat latere statuten uitdrukkelijk bepalen: indien een kanunnik geen claustraal huis koopen kon, moest een zijner medebroeders hem op zijn verzoek tegen betaling bij zich innemen totdat er een huis openkwam [1]). Zoolang de kapittelen niet geheel ontaard waren, moeten wij dus aannemen, dat eene samenwoning van verschillende broeders op dien voet zeer algemeen zal geweest zijn.

Aanvankelijk moet het huishouden der heeren bijzonder beperkt geweest zijn: de oude statuten van den Dom spreken van den „clericus familiaris" van den kanunnik, dien reeds bisschop Chrodegang zijnen broeders met speciaal verlof van den bisschop had gegund [2]) en dien nu ook de Domstatuten den kanunnik, die bij een ander in huis komt, veroorloven mede te brengen. Doch allengs breidde zich de bevolking der huizen uit.

De bepalingen omtrent verhuur van claustrale huizen of gedeelten daarvan

---

[1]) Lib. camerae van den Dom: stat. de empcione domorum claustralium. — Gezamenlijk bezit van een huis door twee kanunniken kwam ook later wel voor. (Reg. D. c. 1470, 1567. — P. 1492. — M. 1436.) Het claustrale huis was echter bepaaldelijk „habitacio unius canonici" (St. A. 1415), maar sommige huizen waren „tam ample, quod non ab uno habitari valea(n)t." (St. D. 1552.) Enkele malen vinden wij zelfs kanunniken in „cameren" of kleine huizen achter de claustrale huizen. (Reg. D. 1535. — O. 1597: onder de eigendomsbewijzen van het voor de academie aangekochte huis.) Het statuut van den Dom van 1552 acht dit echter blijkbaar voor een kanunnik te min, en spreekt slechts van onderverhuring van een gedeelte van een huis „ecclesiastico capittuli nostri supposito."

[2]) Regel van Chrodegang cap. 3: „Et per illas mansiones ipsi clerici canonici nullum clericum eorum habeant sine precepto episcopi sui; et si permiserit ut habeant, sic sit conversatio illorum etc. Et in ipsas mansiones infra ipsa claustra nec clericus nec laicus bibere nec manducare [nec dormire] non presumat, nisi .... aut illi clerici, qui ibidem in ipsa claustra per jussionem episcopi sui seniores suos deserviunt. Et qui de ipso clero unum clericum in ipsa claustra, ut diximus, habuerit, hoc prevideat etc." (Mansi, Sacr. concil. coll. XIV p. 316, gecorrigeerd naar de nieuwe editie van Schmitz.)

mogen wij veilig als jonger beschouwen dan de tijden, die ons bezig houden. Doch het was geoorloofd, andere „persone pacifice et honeste" zonder geldelijke vergoeding te eischen bij zich in huis te nemen [1]). Ook moest de kanunnik natuurlijk, toen de oorspronkelijke eenvoud verdween, zijne dienstboden hebben, en de Amersfoortsche statuten noemen dezen dan ook bepaaldelijk, onder uitdrukkelijke bijvoeging, dat dit leeken mogen zijn, terwijl het Liber camerae ook vrouwelijke dienstboden, mits geene overtuigde focariën, toelaat. Statuten van Oudmunster en St. Pieter (die echter eerst van 1509 en 1450 dagteekenen) vergunnen leeken in het algemeen op te nemen [2]). Vrouwen, die met den bewoner verwant waren, lieten reeds de oude statuten van den Dom toe. Doch in ieder geval moest door die samenwoning met vreemden de waardigheid en reinheid der immuniteit niet gekwetst worden: alleen „persone honeste" werden toegelaten, de „persone prohibite" geweerd. Deze beperking wordt eenigszins nader omschreven door een statuut van St. Pieter van 1450, dat spreekt van „persone extranee, ex quorum exercicio vel conversacione laïcali emunitas ledatur seu eciam ecclesia gravetur et dehonestetur, tam in puerperiis fovendis quam eciam in aliis sordidis et secularibus negociacionibus ibidem exercendis" [3]). De „puerperia," als het ergste schandaal, worden met nadruk en afgrijzen genoemd; maar ook met al wat daarmede samenhangt: de purificatie der kraamvrouw, de doop van het kind, zelfs het voorafgaande huwelijk der moeder, mocht de immuniteit niets te maken hebben: de vrouw, die dergelijke voornemens koesterde, moest tijdig het gewijde gebied ruimen [4]). Doch ook andere voorvallen wenschte men uit de immuniteit te weren, en men sloot daartoe zekere categoriën van personen van de bewoning uit: het kapittel van St. Jan duldde in het algemeen slechts „eerbare personen" [5]), Oudmunster „personen van goeden naeme, fame ende deuchdelijcke conversatie" [6]), de Dom verbood om „quaet regiment

---

[1]) Vgl. St. A. 1415.

[2]) "Nemini prohibitur, qui habuerit domum ad usum suum proprium, quin tenere poterit secum infra domum suam vel in suis expensis vel separatim personas extraneas honestas, que non sunt prohibite."

[3]) Overgenomen: Stat. O. 1509. — Vgl. P. 1549: "voirt zijnt voirwaerde, dat men in dese huysinge gheen openbaer herberge, marcansye noch ambochte doen noch crame noch gheen tappinge van bier of wijn houden en sal."

[4]) Lib. camerae v. d. Dom. — Vgl. o. a. J. 1425, 1460. — A. 1415.

[5]) J. 1400. — "Persone honeste et non diffamate". J. 1364. — "Tot gheenre tijt int openbair cost noch oneerbair saken halden noch bedriven." J. 1458. — Vgl. M. 1595. en A. 1520.

[6]) O. 1589.

te houden" [1]), Amersfoort verlangde „personas pacificas et honestas" [2]). Maar het doen van „neeringe," „ambochte," „marcansye" of „comenscap" [3]) vinden wij uitdrukkelijk door alle kapittelen verboden. Volkomen terecht: men mocht niet de kans loopen, dat de rust der immuniteit door het marktgeschreeuw der neringdoenden gestoord werd, en waar de statuten van den Dom niet zonder eenige verbittering zeggen :. „mercaturas non licet nobis in persona propria exercere, societates tamen mercatorum non sunt nobis interdicte," was het niet te verwachten, dat de kanunniken aan vreemden de benijde gelegenheid tot het maken van winst zouden verschaffen. — Eén bedrijf genoot boven allen de onderscheiding, om steeds met name en streng verboden te zijn: het houden van „taveerne," het wijntappen [4]). Doch hierbij denke men geenszins aan bijzondere preutschheid [5]). Wel verre, dat dit verbod een bewijs zou zijn van den afkeer, dien de heeren voor deze „sordida negociacio" koesterden, gaf integendeel hunne al te groote vertrouwdheid daarmede er aanleiding toe. De Domstatuten erkennen openhartig, dat deze bepaling niet vrijwillig werd opgenomen, doch alleen „ad ora laycorum obstruenda et ut pacem inter nos et laycos reformemus" [6]). Inderdaad, de herhaalde klachten der burgerij over de deloyale concurrentie, die de kanunniken — als geestelijken vrij van den wijnaccijns — haar door het wijntappen in de immuniteit aandeden, gaf aanleiding tot deze regeling, die dan ook eigenlijk eerst in de volgende periode thuis behoort.

Trouwens ook vele andere der genoemde bepalingen bevatten inwendige aanduidingen [7]), dat zij eerst dateeren van den tijd, nadat de groote verandering in het canonicale leven had plaats gehad, die aan de claustrale huizen eerst hunne eigenlijke beteekenis en hunne in het oogvallende plaats in de immuniteit gaf: ik bedoel de opheffing van het gemeenschappelijke leven, van de „canonica congregatio" [8]).

---

[1]) D. 1565.

[2]) A. 1415. („qui contra capitulum nostrum seu decanum et canonicos nostros nichil adversitatis in verbis vel in factis detractorie habuerit."

[3]) D. 1565. — P. 1459. — M. 1401. — A. 1520, 1569. — J. 1400, 1409, 1460: „gheen cnreynlic ambocht."

[4]) Reg. D. 1565. — O. 1589. — P. 1459, 1517. — J. 1400, 1460.

[5]) Het kapittel van St. Jan schijnt inderdaad gemeend te hebben, dat dit de reden van het verbod was, toen het in 1464 het uitstrekte tot „oneerlick taveerne, stoef of ander licht geselscap houden".

[6]) Liber camerae v. d. Dom. — Lib. presentiarum v. Oudmunster.

[7]) Bepaaldelijk die over de vrouwelijke dienstboden, die eerst onmisbaar werden sedert de kanunniken in hunne huizen aten en sliepen, — en die over de samenwoning met bloedverwanten, die eerst toen mogelijk werd, daar dezen natuurlijk van den gemeenschappelijken disch der broeders waren uitgesloten.

[8]) Akensche regel cap. 120. (Mansi, Conc. XIV p. 231.)

Wanneer dit te Utrecht geschiedde, kunnen wij betrekkelijk nauwkeurig bepalen. Van bisschop Adelbold (1010—1025) wordt verhaald [1], dat hij te Tiel na den herbouw van de kapittelkerk, „dissoluta priorum disciplina, canonicos prefecit seculares." Maar nog Theofrid, de Echternachsche abt, die in 1103 of 1104 schreef [2], prees de Utrechtsche geestelijkheid wegens haren trouw aan de kloosterlijke tucht van haren regel. „Usque ad has nostri temporis feces et nostrum triste vivere," roept hij uit, „nulla in Galliis clericorum concio propius sancta Trajectensi congregratione monachico ordini accessit et consuetudines [3]) profundius et attentius attigit et tenacius tenuit" [4]. Dit onverdachte getuigenis is niet te betwijfelen, en wij zijn dus genoodzaakt het onwaarschijnlijke feit aan te nemen, dat het Tielsche kapittel de geestelijkheid der moederkerk bij het losmaken van de kloosterbanden is voorgegaan. Theofrid heeft de „monachicus ordo" te Utrecht nog gekend en haar zien ondergaan in de „feces (sui) temporis." Hij was, toen hij schreef, een zeer oud man; wij mogen dus verschillende jaren teruggaan; doch vroeger dan 1040 of 1050 kunnen wij het opgeven van het gemeenschappelijke leven te Utrecht niet stellen [5]. Trouwens later schijnt het ook nauwe-

---

1) Heda, Historia. p. 110.

2) Thiofridi Epternacensis Vita Willibrordi metrica, ed. K. Rossberg. p. VIII.

3) Zoo het oude HS.; het 17e eeuwsche afschrift in de bibliotheek van het college der Jezuieten te 's Gravenhage heeft: „consuetudinem claustralem."

4) Theofrid, Vita Willibrordi cap. IX. De plaats is in Weilands uitgave (in de Monum. Germ. hist. Scriptt. XXIII) niet opgenomen, doch door vriendelijke bemiddeling van prof. Weiland ontving ik een afschrift der plaats uit het gelijktijdige HS. der Vita in de bibliotheek te Gotha.

5) Te Trier werd reeds in 973 het gemeenschappelijke leven opgelost (het oudst bekende voorbeeld, elders nagevolgd); echter was daar nog onder aartsbisschop Poppo (1017—1047) een refectorium aan den Dom, en werd in 1215 het refectorium (en waarschijnlijk ook het dormitorium) hersteld, om echter reeds voor het einde der eeuw definitief in onbruik te geraken. (Marx, Gesch. d. Erzstifts Trier. IV p. 23, 26, 29, 31, 34.) — Te Luik bezat men een statuut op de kloosterhuizen, „renovatum et confirmatum" in 1108 (Reg. v. N. D. te Tongeren. No. 3 f. 36); doch een statuut van 1202 (Chapeaville, Gesta pontif. Leod. II p. 199) spreekt nog van het gemeenschappelijke dormitorium en refectorium der broeders; zonder verlof van den deken mocht men niet afzonderlijk slapen. Eerst in 1204 werden bij het Domkapittel van St. Lambert met goedkeuring van bisschop en pauselijk legaat de goederen onder de kanunniken verdeeld. (Chapeaville l. c. II p. 201.) — Te Munster is het gemeenschappelijke leven der kanunniken tot bisschop Burkhard's tijd (1098—1118) te bewijzen; spoedig daarna worden de Domcurien vermeld. (Tibus, Gründungsgesch. d. Stifter im Bisth. Münster. p. 103|4.) — Te Keulen werd het gemeenschappelijke leven in 1017 nog uitdrukkelijk vermeld; in 1181 verdeelde men de kapittelgoederen onder protest van eenige kanunniken, die naar Neuss trokken; in 1244/6 is er eene gemeene keuken, doch geene gemeene tafel, en alleen voor de jongeren eene gemeene slaapzaal; nog in 1260 werd het herstel der dormitoria bevolen, doch alleen voor de kanunniken, die geene eigene huizen bezaten. (Hüffer, Forschungen auf d. Gebiete des Kirchenrechts. p. 275 vlg.)

lijks geschied te kunnen zijn. Immers wanneer wij de omvangrijke immuniteiten der Utrechtsche kerken van St. Pieter en St. Jan met hare regelmatig aangelegde claustrale huizen (zoo geheel verschillend van die der beide oudere kapittelen) gadeslaan, dan valt er niet te twijfelen, dat deze beide kapittels (gesticht door bisschop Bernulf, dus tusschen 1025 en 1054) reeds dadelijk aangelegd zijn met het oog op eene afzonderlijk levende geestelijkheid. Omstreeks het midden der 11e eeuw schijnt dus het gemeenschappelijk leven der kanunniken te Utrecht opgehouden te hebben [1]).

Ziehier alles, wat ik u van de oudste toestanden der claustraliteit kan mededeelen. Het geheel maakt geen onbevredigenden indruk. De kanunniken wonen met hunnen klerk en andere bedienden, soms met eene bloedverwante, om niet in de bescheidene kleine huisjes binnen den kloostermuur; meestal wonen er twee te zamen. Bij hun dood treden andere kanunniken op dezelfde voorwaarden in hunne plaats. Inderdaad, de opheffing der samenwoning schijnt, nu zij door zulk eenen toestand vervangen is, niet bovenmate betreurd te moeten worden: de geheele zaak kan als reactie tegen den te strengen band, door den Akenschen regel aan wereldgeestelijken aangelegd, verklaard worden en verdient geene scherpe afkeuring. Maar de verdere loop der ontwikkeling zou de Akensche vaderen in het gelijk stellen en bewijzen, dat strenge tucht op den duur het eenige middel is tegen ontaarding van het geestelijke leven.

---

[1]) De Annalen van St. Marie (Bijdr. en meded. Hist. Gen. XI p. 465) noemen de „domus canonicorum" op 1135. Dit is de oudste mij bekende vermelding daarvan te Utrecht.

II.

DE CLAUSTRALITEIT ALS HUISLEEN.

Niet lang stelden de Utrechtsche kanunniken zich tevreden met den primitieven eenvoud hunner woningen. Het bezit van eigen huis en haard was voor de kloosterlingen gewis eene weelde geweest; maar het was eene weelde, die zij, eenmaal wereldgeestelijken geworden, allicht vergeleken met de pracht, door hunne adellijke broeders en verwanten tentoongespreid en waaraan zij zelven op de kasteelen en in de paleizen hunner ouders waren gewend geweest. De voorname kanunniken der Utrechtsche hoofdkerken pasten slecht in de bekrompene verblijven, al werden die gewis van den aanvang af met behulp van het eigene vermogen der broeders versierd en rijk gemeubeld. Wie de immuniteiten in het begin der 11e eeuw gezien had en eenige eeuwen later teruggekomen was, zou ze gewis niet herkend hebben! De „domunculae" waren ruime huizen, paleizen zelfs geworden: in een daarvan aan het St. Janskerkhof herbergde de Domdeken keizer Karel V eenige dagen bij zijn bezoek aan Utrecht in 1540, terwijl 's keizers zuster, de koningin van Hongarije, in een ander huis van St. Jan de gast was van den proost van Kuilenburg [1]). Zonder twijfel waren dus deze beide huizen destijds de grootste en fraaiste, die men te Utrecht vond [2]).

Eene zoo totale verandering kon niet zonder invloed blijven op den rechtstoestand der huizen en op de verhouding hunner bewoners tot het kapittel. Wij zagen boven, dat de grond met de huizen zeer waarschijnlijk van ouds door het kapittel aan de kanunniken levenslang verleend werd, terwijl de nieuwe bezitter dan den vorigen voor de waarde van den opstal zal schadeloos gesteld hebben. Veel bezwaar kan zulk eene vergoeding niet opgeleverd hebben zoolang de huizen klein en onaanzienlijk waren en zoolang dus de waarde van den grond die van den opstal verre overtrof. Doch anders werd het, zoodra de verhouding omgekeerd werd. De betrekking tusschen het kapittel als eigenaar van den grond en den kanunnik als eigenaar van den opstal, die op hem van zijne voorgangers was overgegaan, werd moeielijk, de eigendom van het geheel onzeker. Inderdaad vinden wij dan ook, zoodra de oorkonden der 14e eeuw ons in staat stellen eenigszins nauwkeurig met de claustraliteit kennis te maken,

---

1) Vgl. Van Asch van Wijck, Intrede v. Karel V te Utrecht. p. 19, 48.

2) Zie eene schets van de inrichting der huizen en van de hen omgevende immuniteit in mijn artikel. Een bezoek aan de immuniteiten der Utrechtsche kapittelen. (Gids. Mei 1890.)

*

een uiterst verwarden toestand, die ons aanvankelijk geheel onbegrijpelijk schijnt. Vergunt mij, u de eigendomsverhoudingen van beide partijen volgens hunne eigene verklaringen te schetsen. Het spreekt van zelf, dat het niet onverschillig is, wien wij hierbij aan het woord laten. Achtereenvolgens zal ik u dan ook de beschouwing van het kapittel en die der kanunniken mededeelen.

Vooreerst dan vinden wij talrijke voorbeelden, dat het kapittel niet alleen den grond maar ook de daarop gebouwde huizen zijn eigendom noemt. Het meest treft ons daaronder wegens hare oudheid en het gezag van den persoon, die ze uitvaardigt, eene oorkonde van bisschop Henric van Vianden dd. 1253. De bisschop verklaart daarin, dat het Domkapittel „dampna gravia et pericula" geleden heeft „de arearum suarum edificiis, per conbustiones ignis devastatis infra civitatem Trajectensem, que ex antiquo tempore retroacto... inconcusse possedit"; hij geeft toestemming „ad arearum suarum reedificacionem, quas (capitulum) ex temporibus antiquis hactenus edificitas quiete possedit", en bevestigt het kapittel „in possessione arearum cum structuris faciendis in eisdem" [1]). Wel gebruikt de bisschop het woord „eigendom" niet; maar hij zegt toch duidelijk, dat het kapittel niet alleen de „areas edificatas", maar ook de „edificia" van ouds bezeten en door het verbranden daarvan schade geleden heeft, en hij verklaart dan ook, dat het kapittel in het vervolg de „structurae" evenals de „areae" zal behouden. Sterker nog spreken verschillende akten, van alle kapittelen uitgaande, die de huizen noemen „domus *nostra* claustralis" [2]), „*onse* husinge ende hofstede" [3]), „domus et area nostre" [4]) of „husinge ende hofstede *onser kercken*" [5]). In overeenstemming daarmede zijn de termen, door de kapit-

---

[1]) D. 1253.

[2]) O. 1414.

[3]) P. 1459. — P. 1515. — Reg. M. c. 1630.

[4]) J. 1515.

[5]) D. 1509 enz. — Het moet echter erkend worden, dat uitdrukkingen, die in volkomen duidelijke bewoordingen van eigendom spreken, niet voorkomen. (Trouwens ook niet bij het huisleen: zie Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 259.) Slechts één voorbeeld vond ik, dat de huisbewoner erkent, dat het huis „*pleno proprietario jure* pertinet" aan de kerk van St. Jan, die hem dit alleen „favorabiliter assignavit quoad vixerit" (J. 1365); doch dit was blijkbaar een speciaal geval, want het huis zou na des bewoners dood „libere" aan het kapittel komen, en ook zijn opvolger (J. 1378) verklaarde, dat zijne erfgenamen geen recht op het huis zouden hebben, terwijl het tegendeel eerst voorkomt in eene volgende akte (J. 1395), waarbij het kapittel ditzelfde huis aan iemand „verkoopt". Niet anders is het gesteld met een huis, „nu toebehorende onser kercken," vermeld in een charter van den Dom dd. 1512. — Uitdrukkingen als de bovenbedoelde vindt men daarentegen geregeld te Amersfoort, waar het kapittel de huizen zelf gebouwd schijnt te hebben: daar heet het, dat de huizen „spectant" of

telen gebruikt, wanneer zij den bewoners eenig recht op die huizen afstaan: zij „gunnen" [1]) ze („concedunt" [2])) aan hunne leden.

Ook het denkbeeld van lijfpacht [3]) of huur (waarvoor somtijds inderdaad de Romeinsch-rechtelijke uitdrukkingen „locatio-conductio" gebruikt worden [4])) was niet ongewoon; „erfpacht" of „erfcoop" worden vermeld [5]). Andere malen stelt het kapittel zich weder op het standpunt van het huisleen; het „verleent" [6]) of „verlijt" [7]) de huizen en laat ze zich door de bewoners evenals leenen „loss ende ledich opdragen tot behoeff van" een ander kanunnik, die dan door het kapittel weder daarmede beleend wordt [8]). Te Amersfoort dacht men in het laatst der 16e eeuw zelfs aan ridderleen en sprak van „verleenbryeven" [9]) en „leenvolgers" [10]). Doch de zonderlingste vervorming van den rechtsband tusschen kapittel en kanunniken vond ik in eene oorkonde van den Dom van 1357, nog wel uitgaande van den bisschop als huisbezitter: de bisschop brengt daar de verhouding onder het gezichtspunt van het collatierecht en stelt het voor, alsof de huisbezitter als collator zijn recht aan zijnen opvolger overgeeft

---

„spectant et pertinent," zelfs „spectant *pleno jure* ad capitulum". (Stat. A. 1415, 1455. — Ch. v. bissch. Rud. v. Diepholt dd. 1455 Febr. 9.) — Slechts in stukken uit den allerlaatsten tijd der claustraliteit vond ik het woord „eigendom" gebruikt. In Reg. D. 1598 wordt gesproken van „den eygendom ende alle recht ende toeseggen, dat wy ende onse kercke eenichsins hebben aen zeeckere twee huysen enz." (trouwens bij den afkoop, toen de pretensie zeer onschadelijk was!), — in Reg. M. 1641 van „claustraliteydt ofte der kercken eygendom", terwijl Losse stn. O. 1615 eene uitkeering bedingt van den huisbezitter „in recognitie van den gront der huysingen". (Analoog M. 1527: bij de uitgifte van een huis wordt bedongen, dat de erfgenamen van den huisbezitter „geen recht noch toeseggen aen den gront van der husinge ende hoffstede" zullen hebben.)

[1]) D. 1512. — P. 1588. — P. 1598. — Stat. A. 1520.

[2]) D. 1330. — J. 1364. — J. 1505. — A. 1522.

[3]) P. 1436. — P. 1459. — J. 1404. („ghehuyrt ende ghepacht.") — J. 1544. („in jaerlicxe pacht ende huerwere.") — J. 1409. („in huerweer ontfanghen".) — In een charter van St. Pieter dd. 1492 vind ik de vermakelijke bijeenvoeging: „verpacht, vercoft ende gegunt."

[4]) Het kapittel van St. Pieter verklaart „concedere titulo locacionis quoad vitam suam"; de proost erkent „titulo conductionis quoad vitam nostram recepisse". (P. 1360.)

[5]) M. 1401. — Reg. M. c. 1630. — A. 1495. Te Amersfoort was deze uitdrukking later de gewone; een enkele maal wordt het „belyeven ende consent" van den vroegeren huisbezitter (de verkooper dus) daarbij vermeld. (A. 1571, 1583.)

[6]) P. 1517.

[7]) P. 1517. — Stat. A. 1520. — A. 1529.

[8]) P. 1517.

[9]) A. 1595. — Ook „verlyebryeven". (A. 1619.)

[10]) A. 1579.

(„confert") en dezen daarna aan het kapittel voordraagt („presentans eum decano et capitulo ad domum"), dat hem tot het bezit zal toelaten („admittere") [1]). Men ziet het, de bisschop houdt het bezit van een kloosterhuis voor een geestelijk beneficie, in welks levenslang bezit de nieuwe huisbezitter moet geïnstitueerd worden. En zoo weinig was de kerkvorst zich bewust, welk eene enormiteit hij beging, dat hij er naievelijk bijvoegde, dat dit geschieden zou „secundum consuetudinem nostre ecclesie".

De terminologie, hoe wisselend ook en hoezeer blijkbaar zoekende naar het juiste rechtsbegrip, onderstelt toch steeds, dat het eigenlijke eigendomsrecht bij het kapittel berust, dat alleen het kapittel daarover beschikken kan en dat van het kapittel alleen het recht van den bewoner wordt afgeleid. Zoodra dit afgeleide recht door den dood van den rechtverkrijgende is vervallen, keert dan ook het perceel „juxta consuetudinem nostre ecclesie et canonicorum nostrorum" tot het kapittel terug [2]). De uitdrukkingen, die het recht van den bewoner omschrijven, zijn met deze beschouwing in volkomene overeenstemming: hij „besit" [3]), „possidet" [4]), „ghebruukt" [5]), „bewoent" [6]), „inhabitat" [7]), „houdt" [8]), tenet" [9]), „retinet" [10]), „habet" [11]) het huis.

1) D. 1357. — Hetzelfde denkbeeld vond ik nog eenmaal in eene oorkonde van St. Jan dd. 1458. Een kanunnik had met goedvinden van het kapittel eene »camer" laten bouwen bij het choraalhuis, en zal die bewonen; hij verplicht zich nu, die nooit aan een ander ter bewoning te geven dan met voorkennis van het kapittel: „ende denselven, dien ick den capittel presentieren sall, den sullen sy die camer gonnen."

2) D. 1330. — Voorbeelden, dat huizen in dit geval zefs „vry, loss ende ledich" aan het kapittel terugkomen, zijn niet zeldzaam; doch het betreft dan steeds huizen, waarvan de beterschap aan de fabriek gelegateerd is, en waarover het kapittel dus de vrije beschikking heeft. Bij het kapittel te Amersfoort was dit echter natuurlijk regel. (Stat. A. 1415. — Ch. v. bissch. Rudolf dd. 9 Febr. 1455.)

3) D. 1472. — Losse stn. O. 1615. (»possideren ende besitten.") — P. 1459. — P. 1517. — J. 1400. — A. 1574. — J. 1542.

4) Stat. D. 1552. — D. 1365. — Resol. O. 27 Apr. 1612. — Losse stn. O. 1615. — P. 1359. — Reg. M. 1605. — A. 1569. — A. 1583. — J. 1535.

5) P. 1436. — J. 1400. — J. 1409. — J. 1404. — J. 1418. — J. 1433. — A. 1569. — A. 1574. — Losse stn. O. 1598. — J. 1542. — P. 1517.

6) D. 1469. — D. 1472. — J. 1433. — A. 1569. — P. 1515. — P. 1517. — J. 1404. — J. 1418. — J. 1542.

7) M. 1380. — O. 1365. — D. 1416. — J. 1535.

8) Losse stn. O. 1598 en 1615 (»hebben ende behouden"). — P. 1515.

9) O. 1365.

10) O. 1365.

11) D. 1409. — O. 1365. — P. 1515. („hebben").

Stellen wij ons thans op het andere standpunt, dat van den kanunnik-huisbewoner. Wij ontmoeten hier geheel tegenovergestelde pretensiën. De bewoners noemen geregeld, en reeds in de oudste oorkonden, die wij over deze verhoudingen bezitten (einde der 13e eeuw), het huis „myne husinge" [1]), „domus mea claustralis" [2]). Zij verklaren zelfs herhaaldelijk en met nadruk, dat het huis hun „toebehoert" [3]) („pertinet ad me" [4])), dat zij zijn „domin(i) domus" [5]), „eygenaer(s) van de husinge(n)" [6]); zij spreken zelfs wel van „domus *propria* sua" [7]), van „den vasten eygendom" [8]). Ja nog meer, als gevolg van het huis wordt soms ook de grond, die toch ongetwijfeld aan het kapittel behoorde, door de huisbezitters geannexeerd: wij hooren hen spreken van „domus *et area* mee claustrales" [9]), van „myne husinge *ende hofstede*" [10]), van hunnen „eygendom der husinge *ende hofstede*" [11]); men beweert, dat „domus *et domistadium* ad canonicum spectant" [12]), dat de „area spectat ad canonicum, ejus est" [13]); de kanunnik „habet et possidet aream" [14]).

Indien dit alles in private stukken voorkwam, uitgaande van de huisbezitters zelven, men zou deze verzekeringen schouderophalend kunnen voorbijgaan met de bewering, dat deze goede lieden niet beter wisten, of dat het een onschuldig genoegen was, zich dergelijke rechten toe te schrijven, die althans voor

---

1) L. stn. O. 1628. — J. 1400. — J. 1625. — M. 1618. — A. 1597.

2) D. 1330. — D. 1357. — D. 1409. — O. 1292. — O. 1294. — J. 1415.

3) P. 1464. — M. 1421.

4) D. 1383. — Stat. A. 1415.

5) Stat. O. 1509. — Stat. A. 1455.

6) O. 1630 (onder de eigendomsbew. v. h. huis aangek. voor de academie). — J. 1619 (onder de eigendomsbew. v. h. huis Drift H. 616).

7) Stat. A. 1455. („quemadmodum canonici ecclesie Trajectensis domos suas proprias claustrales infra emunitatem inhabitant etc.")

8) Reg. D. 1603. — L. stn. O. 1614. — Reg. M. 1617. — D. 1455. — Resol. O. 15 Juli 1611. — In een charter van den Dom dd. 1330 worden twee huizen in de immuniteit (dus claustrale huizen) door eenen kanunnik („ad nos *pleno jure* spectantes") aan een anderen kanunnik overgedragen. De kanunnik „resignat easdem domos cum omni jure et dominio, prout ad nos spectabant", „transferens dominium, proprietatem et actiones, nobis in eisdem domibus et ad easdem quomodolibet competentes."

9) D. 1334. — Stat. M. 1326. („area et domus sua.") — M. 1418.

10) O. 1400. — Reg. D. 1592. — D. 1480. — P. 1459. — J. 1411. — M. 1338.

11) Reg. M. 1618.

12) M. 1443.

13) O. 1359.

14) O. 1359.

zooveel de hofsteden betrof [1]) zeer stellig niet gegrond waren. Doch de zaak is ernstiger. De kanunniken lieten het niet bij verzekeringen: zij oefenden hunne beweerde rechten inderdaad uit. Wij zien hen hunne huizen verkoopen, vermaken en overdragen [2]), en het is niet zeldzaam, dat de hofstede of area in die overdracht begrepen wordt [3]). Nog meer: deze handelingen geschieden niet in het geheim, maar zelfs in akten, waarbij het kapittel zelf betrokken was [4]). Men oordeele: in 1476 resigneert een kanunnik in de kapittelvergadering zelf aan een zijner medebroeders een claustraal huis; het kapittel keurt die resignatie goed („admittit") en belooft den nieuwen bezitter niet te zullen aanspreken voor de 200 oude schilden, door het kapittel aan den vroegeren bezitter geleend „in empcione domus" en waarvoor het huis blijkbaar verbonden was, noch ook wegens de „donacio mortis causa" van het huis, vroeger door den verkooper aan het kapittel gedaan [5]).

Zelfs bepaalde tegenstrijdigheden komen in dezelfde akten voor. Het kapittel „gunt" („concedit") aan een kanunnik een huis, dat dezen door den vorigen bewoner „verkocht" was [6]). Een kanunnik erkent van het kapittel een claustraal huis ontvangen te hebben („recepisse") volgens den ingelaschten brief, waarin het kapittel verklaart *zijn* huis en hofstede („domum et aream nostras") aan den kanunnik gegund te hebben („concessisse"), doch tegelijk bepalingen maakt over de voldoening van den koopprijs („emptio meliorationis domus *et aree* prenarratarum") aan den vroegeren bewoner, en bedingt, dat de executeuren van den nieuwen bezitter het ten bate zijner erfgenamen op nieuw zullen verkoopen [7]). Ja, het kapittel aarzelde niet een legaat aan te nemen van een claustraal huis, dat in de akte uitdrukkelijk het huis van den erflater („domus sua claustralis et melioratio ejusdem") genoemd wordt [8])!

Intusschen nog altijd zou men kunnen beweren, dat het kapittel hier oogluikend misbruiken duldde, die het niet kon uitroeien, en dat het zich

---

[1]) Zie nog Reg. M. c. 1610: „ecclesie area et domus claustralis annexa."

[2]) Voorbeelden zijn te talrijk om te noemen.

[3]) O. 1350.

[4]) M. 1380. („domum et aream claustrales emit.") — D. 1447. („domum et aream oneravit eccl. Traj.") — A. 1571. („in manyeren tselve geschyet in die verandersatinge der huysingen ende hofsteden, staende in die vryheit der kercken then Doem tUytrecht".)

[5]) Cartul. D. X. N°. 7. p. 22.

[6]) J. 1364.

[7]) J. 1505.

[8]) O. 1512.

(vooral waar, zooals in het laatste geval, eene voordeelige beschikking gemaakt was!) bepaalde tot het handhaven der zuivere terminologie in de akten, die van zijne eigene kanselarij uitgingen. Doch al ware dit volkomen consequent volgehouden (hetgeen niet beweerd kan worden), wat heeft men dan te denken van de bepaling van een kapittelstatuut, ja van het oude moederstatuut, dat de norm bleef voor alle andere kapittelen, het statuut „de empcione domorum claustralium" uit het Liber camerae van den Dom? Wij lezen daar woordelijk het volgende: „Qui domum claustralem habet, potest eam in vita et in morte donare, vendere, accommodare, obligare, legare uni ex canonicis nostris prebendatis, eciam non emancipatis vel non residentibus, cui velit....; cum vero de domo sua non disposuit sed suis executoribus disponendam reliquit, non licet eis dictam domum vendere nisi ad hoc omnibus canonicis die certa assignata ad vendendum et tunc plus offerenti tradenda est." Wordt zoodoende niet de meest volledige vrijheid van beschikking aan de kanunniken gegeven? En is het hiermede vergeleken niet eene kleinigheid, dat een statuut van Oudmunster van 1509 den kooper „effectualiter dominus domins" noemt? Hoe is dit alles te rijmen met de constante en tot het laatst toe vastgehoudene pretensie van de kapittelen, dat in de eerste plaats de hofstede maar daarmede ook het huis hun eigendom is?

Voordat ik er toe overga, de schijnbaar lijnrecht tegenstrijdige pretensiën van beide partijen met elkander overeen te brengen en u de verwarde toestanden te verklaren, moet eerst een ander punt besproken worden. Het is de telkens voorkomende mededeeling, dat de huisbezitter recht had op de „beterscap" van het huis. De voorbeelden, die ik ten bewijze hiervan zou kunnen aanvoeren, zijn te talrijk om ze te noemen: ik beroep mij kortheidshalve alleen op de officiëele verkoopconditiën der claustrale huizen van den Dom en St. Marie, die allen geregeld spreken van verkoop van *de „beterschap" van het huis* [1]).

Wat is de beteekenis van het woord „beterscap" of „melioratio"? Het woord wordt in zeer verschillenden zin gebruikt. 1°. De eerste, oorspronkelijke beteekenis, overeenkomende met de etymologie van het woord, is: de verbetering,

---

1) Zie b. v. Reg. D. 1509. — Reg. M. 1609. — O. 1594. — J. 1505. — M. 1527. — De voorbeelden zijn allen jong, doch de oudere verkoopconditiën zijn niet bewaard. De verlijdingsakten der huizen maken natuurlijk van de overdracht der beterschap geene melding; eerst sedert de huizen voor het kapittel getransporteerd werden, kwam de vermelding der beterschap te pas. Daar de claustrale huizen, zooals wij gezien hebben, *geheel* beterschap waren, is het trouwens mogelijk, dat de term van het huisleen is overgenomen en oorspronkelijk altijd van verkoop van het huis zelf gesproken werd. (Het woord *beterschap* in den zin van verbetering van het huis of van de opbrengst daarvan komt natuurlijk in onze akten reeds zeer vroeg voor.)

aan een voorwerp aangebracht, in casu: de vermeerdering van de waarde van een in leen ontvangen stuk grond door het bouwen daarop van een huis of het uitbouwen, vergrooten, verfraaien van het reeds bij het ter leen ontvangen daarop aanwezige gebouw. In dezen zin komt het woord herhaaldelijk voor in de akten betreffende onze claustrale huizen. Zoo vergunde het kapittel van Oudmunster in 1365 aan eenen kanunnik, om twee naast elkander gelegene claustrale huizen te bewonen, als erkenning voor de groote uitgaven, door hem gedaan „in constructione, refectione, *melioracione* et conservacione habitacionum predictarum" [1]. Het kapittel ten Dom gunde in 1512 een claustraal huis aan eenen kanunnik, op voorwaarde, dat hij het „insonderheit verbeteren" zal; de bedongene verbouwingen worden opgesomd en dan bepaald, dat bij zijnen dood „die husinge ende *beterscap* dairoff" aan het kapittel zal terugvallen [2]. Een vicaris van St. Pieter, die in 1515 een claustraal huis van dit kapittel ontving, beloofde het na zijnen dood „vry loss ende ledich" aan het kapittel te zullen doen terugkomen, op voorwaarde, dat het kapittel hem zou geven een graf en eene eeuwige memorie van 2 lood zilver „soeveer als *die beterscap* van den huyse soeveel ghelt, daer men dat sulver mede betalen mach," d. i. als de beterschap bij verkoop zooveel opbrengt, dat de rente 2 lood zilver 's jaars bedraagt [3]. — 2°. Daar bij het uitgeven van huisleenen de bedongene grondrente geacht werd de waarde van den grond te vertegenwoordigen (en dit oorspronkelijk ook inderdaad deed), moest natuurlijk de opbrengst van het huis bij verkoop na aftrek van de gekapitaliseerde grondrente met de waarde der „beterscap" overeenkomen. Vandaar dat men als tweede beteekenis van het woord „beterscap" vindt: de opbrengst van een huis bij verkoop na aftrek van de gekapitaliseerde waarde der daarop gevestigde tinsen en renten. Ook in deze beteekenis komt het woord in onze akten veelvuldig voor. Toen het kapittel van St. Pieter in 1517 het huis, dat later Paushuize zou heeten, opdroeg aan den lateren paus Adriaan VI, werd bepaald, dat Mr. Adriaan over „die *beterscap* van den huysinge enz. van dattet beter waer dan daer jaerlicx uutgaet" mocht beschikken ten bate zijner erfgenamen of van wie hij wilde [4]. In de verkoopakten van twee claustrale huizen van den Dom dd. 1475 en 1471 vindt men vermeld, dat van de koopsom wordt afgetrokken de à 5 % gekapita-

---

1) O. 1365. — Vgl. L. stn. O. 1598. („mit alle syne toebehoren, melioratie ende verbeteringe".) — L. stn. O. c. 1600. („die timmeringe ende melioratie.")

2) D. 1512.

3) P. 1515.

4) Evenzoo P. 1459 „die beterscap van dattet meer goude dan dair jairlix uutgaet".

liseerde rente, die op het huis rust; „unde," zoo gaat de akte voort, „summa *melioracionis* de domo predicta solvenda ascendit ad 150 scuta Francie," („dair die *beterscap* des coeps dan off blijfft 66 oude schilden [1])). — 3°. Uit deze laatste beteekenis ontwikkelde zich eene meer algemeene, die van: het voordeel, dat men geniet door het bezit van een huis, bepaaldelijk door den verkoop daarvan. Het kapittel van Oudmunster verklaarde in 1589 aan eenen kanunnik te gunnen het recht om een claustraal huis levenslang te bezitten en na zijnen dood „daeroff te hebben ende te genieten die beterschap" [2]). In eene akte van hetzelfde kapittel dd. 1546 verklaarden verschillende kanunniken een hunner medebroeders te hebben hooren zeggen, dat hij zijn huis aan het kapittel wilde vermaken „ende nae sijnre doot geen *beterscap* daeraen te hebben" [3]). Een claustraal huis van den Dom werd in 1545 verkocht op voorwaarde, „dat die coper nae sijnre doet dairvan ghene beterscap offte prouffijt hebben" zou [4]). — Doch wij dwalen met deze afgeleide beteekenis af; wij moeten terugkeeren tot de meer eigenlijke opvatting van het woord als: de aangebrachte verbetering van den grond, d. i. dikwijls het huis zelf. 4°. Daar de eigendom dezer beterschap (waarmede het leenbezit van den grond onafscheidelijk verbonden was) feitelijk medebracht het levenslang bewoningsrecht en het recht op de opbrengst na aftrek der renten, worden onder het woord „beterscap" dikwijls deze beide rechten verstaan [5]). Een kanunnik van St. Marie erkende in 1527, dat het kapittel hem „vercofft hadde *die beterscap* van der vijffte husinge (claustrael)", en dat hem nu „nyet meer daeraen toebehoert dan sijn lijfftochte ende *die beterscap*, die men nae sijnre doott vercopen zall" [6]). Eene akte van het kapittel van St. Marie spreekt van „het verhuyren van de beterschap van het huys" [7]), — akten

[1]) Reg D. 1475, 1471. — Evenzoo D. 1471 en D. 1472. (aftrek van den à 5°/₀ gekapitaliseerden tins: „denarius quilibet pro viginti"; in dorso van de akte van 1471 verklaart de verkooper „sibi satisfactum de 191 scutis antiquis pro *melioracione* domus."

[2]) L. stn. O. 1580/1589. Vgl. ook Reg. D. 1551. — In denzelfden zin Reg. D. 1546: „melioratio domus."

[3]) O. 1546.

[4]) Reg. D. 1545.

[5]) Analogie bij het huisleen: het recht van den huisbezitter-rentebetaler heette dikwijls melioratio, omdat het door hem opgenomene geld meestal diende tot het aanbrengen van beterschap, die tot zekerheid voor de rentebetaling ook weder verbonden werd. (Arnold, Eigenthum. p. 106, 173: „jus hereditarium sive melioratio".)

[6]) M. 1527.

[7]) Reg. M. c. 1630.

van het Amersfoortsche kapittel van het „voorterven van die verbeterschap" [1]. — 5°. Dit recht om de waarde van het huis na aftrek van de daarop rustende tinsen te genieten, of (wat hetzelfde is) om tegen betaling der tinsen het huis te gebruiken, werd later onder den invloed van het Romeinsche recht geconstrueerd als het recht, dat de erfpachter aan het in erfpacht bezetene perceel had, het heette daarom „profijtelijcke eygendom", eene vertaling van het Latijnsche dominium utile. Zoo verzochten in 1615 twee kanunniken van Oudmunster, die te zamen een claustraal huis bezaten, het kapittel, om dit huis te splitsen, „sulcx dat de melioratie ende prouffytelijcken eygendom van dien (nam. van elks gedeelte) hemluyden gehelicken soude toebehoren" [2]. Deze beteekenis behoort tot de laatste periode der claustraliteit: het begin der 17e eeuw. Men gevoelde destijds behoefte (wellicht ook door de studie van het Romeinsche recht) aan een behoorlijk systeem over den rechtstoestand der huizen, en men wist nog genoeg van hunne geschiedenis, om althans in hoofdzaak de waarheid te vinden. Destijds heerschte dan ook de overtuiging, dat die „profijtelycke eygendom" stond tegenover den eigendom van den grondheer. Het kapittel van St. Marie verklaarde in 1616, dat een vicaris, die een nieuw huis zou bouwen, „den prouffytelicken eygendoem van de voorseyde timmeraigie aen hem behouden sal; *ende de gront van dien*", zoo voegde men er bij, „hebben wy hem gegonst ende gegeven" [3]. Evenzoo voegde het kapittel van Oudmunster in de bovenvermelde splitsingsakte van een zijner claustrale huizen uitdrukkelijk de clausule: „blyvende aen den capittule voor nu ende ten eeuwigen dagen *den gronteygendom ofte jus fundi*" [4]. Eenmaal zien wij reeds in 1527 diezelfde overtuiging zich openbaren. Wij hoorden straks eenen kanunnik van St. Marie erkennen, dat hem aan een huis „nyet meer toebehoerde dan sijn lijfftochte ende *die beterscap*, die men nae sijnre doott vercopen zall"; aan die verklaring ontbrak nog het slot, erkennende „dat hyeromme sijn erffnamen nae sijnre doott *aen den gront*

---

[1]) A. 1569. (Het kapittel verlijdt aan iemand een huis; na zijn dood zal men „die verbeterschap opslaen; wat sy meer gelt dan die pacht, daer se voer verlyet is...., dat sal men den erffgenamen geven". Als de huisbezitter bij zijn leven „die verbeterschap" wil verkoopen, dan heeft het kapittel den voorkoop; de huisbezitter zal „die verbeterschap altijt voorterven mogen", behoudens zijne verplichting om jaarlijks aan het kapittel te betalen 5 Rijnsche gld. totdat „die verbeterschap den erffgenamen offgegouden waer.")

[2]) L. stn. O. 1615. — Vgl. P. 1621: „die beeterschap ofte den profytelijcken eygendom."

[3]) M. 1616. — Vgl. Reg. M. 1610: „ecclesie area et domus claustralis annexa".

[4]) L. stn. O. 1615.

van der husinge ende hoffstede geen recht noch toeseggen en souden hebben oft (hem) vermeten mogen in eeniger wijs" [1]).

Zoo was men dus na een langen cirkelgang er toe gekomen, aan het begrip van „beterscap" eene beteekenis te hechten, die niet verre van de oorspronkelijke aflag. Men was over den zin van dezen rechtsterm weder tot klaarheid gekomen. Doch voordat het zoover kwam, welk eene verwarring! Onder de wisselende beteekenissen, die men telkens aan het woord hechtte, viel het moeielijk de juiste te vinden; het begrip zelf was onvast geworden, en menigeen tastte mis. Wilde men zich met groote nauwgezetheid uitdrukken, dan werd gesproken van den verkoop van een „domus et area claustralis *seu potius ejusdem melioratio*" [2]), — van huis en hofstede „dats te weten die beterscap daeraff [3])"; en toen de secretaris der Staten, de bekende Ledenberch, in 1591 een claustraal huis kocht en in de koopakte vermeld vond, dat hem werd verkocht huis en hofstede „ofte die beterschap van dien" [4]), corrigeerde hij met eigene hand zeer juist „*alse* die beterschap van dien" [5]). Doch anderen waren minder op de hoogte en verkochten dwaselijk het huis en hofstede „ende alle beterschap van dien" [6]) of „mit die beterschappe van dien" [7]), alsof in den grond met het huis niet alle daaraan aangebrachte verbeteringen begrepen waren! Terwijl de kapittelen in de verkoopconditiën der huizen nog zeer nauwkeurig lieten aanslaan „die beterschap van de huysinge ende hoffstadt" [8]) en bevalen de „voorcommer" (de verbanden), „staende *opte beterschap* van de huyssinge aff te doen" [9]), daarmede dus streng vasthoudende aan het oorspronkelijke recht van den eigenaar, om alleen de beterschap van het erf te vervreemden of te bezwaren, — lieten zij zich soms verleiden tot de verklaring, dat zij iemand het recht gaven om te bezitten „die beterschap van de huysinge *mitsgaders* het nyeuwe getimmert huys opt erf" [10]) (terwijl toch alles te zamen

---

1) M. 1527.
2) M. 1566. (in Cartul. Amersf. f. 151.)
3) Reg. D. c. 1500.
4) Evenzoo: Reg. M. 1594. — Resol. O. 1 Maart 1594. — Analogie bij het huisleen: de reden was, dat vele huizen dikwijls geheel beterschap waren. (Arnold, Eigenthum. p. 173.)
5) Eigendomsbew. v. h. huis v. Mr. A. W. Van Beeck Calkoen. (Drift H 616.)
6) Losse stn. M. 1593. — O. 1512. („Domus mea claustralis ac melioratio ejusdem".) — D. 1512. („die husinge ende beterscap dairoff.")
7) J. 1601.
8) Reg. M. c. 1590.
9) Reg. D. 1549.
10) M. 1606.

beterschap van het erf behoorde te heeten, of bedongen zij een tins „voor de melioratie der huysinge ende in recognitie van den gront" [1]) (terwijl zij niet het minste recht hadden om die melioratie in tins uit te geven). Een andermaal hooren wij eenen persoon verklaren, dat hij „ecclesiae aream *sive* domum claustralem possidet" en derhalve te koop aanbiedt „meliorationem dicte aree sive domus" [2]), terwijl een ander te koop biedt „meliorationem aree et domus *sue*" [3]). Natuurlijk hebben de eerlijke verkoopers niet bevroed, dat zij dusdoende den schijn aannamen, alsof zij na den verkoop van de „beterscap" nog iets van het huis wilden behouden: verkoopers en koopers gebruikten en lieten gebruiken woorden, wier beteekenis hun duister was geworden. Sterker bewijs daarvan kan men niet vinden dan eene akte van 1610, waarbij iemand overdraagt „die alinge huysinge ende hoffstede, alsoe dselve staende ende gelegen zijn *op het erff van de beterschap vant seste huys claustrael*" [4])! Zoo kan het ons dan ook niet verwonderen, eenmaal de „beterschap" van een huis te zien overdragen als „vry eygen goet" [5]); de transformatie is nu volkomen: het recht op beterschap is eigendom aan het huis geworden. In de verwarring trachtte men zich dikwijls te helpen door het gebruik van omschrijvingen of door eene groote veelheid van woorden, die elkaar soms tegenspreken. Men sprak van het transporteeren van „alle alsulcke, soe eygendom als actie, recht ende beterschap, als hy heeft" [6]), — van alle „recht, actie ende toeseggens — recht, eygendom ofte beterschap" [7]), om bij de onbekendheid van de beteekenis van het woord, dat men gebruiken moest, zeker te zijn, dat men althans zichzelven niet te kort deed en de overgedragene bevoegdheden niet te veel beperkte.

Ik ben over het begrip van beterschap en de verschillende beteekenissen van het woord met opzet eenigszins uitvoerig geweest. Niet alleen toch is het bepaald noodig, den zin dezer uitdrukking, die in de akten betreffende de claustrale huizen gedurig voorkomt, goed te vatten; maar bovendien brengen de veranderingen der beteekenissen van het woord de geschiedenis van het recht, dat het aanduidt, in beeld, en maken de trapsgewijze overgangen het gemakkelijker de rechtstoestanden te verklaren. Daartoe ga ik thans over.

---

1) Losse stn. O. 1615.
2) Reg. M. 1606/7.
3) Reg. M. c. 1610.
4) Reg. M. 1610.
5) Reg. M. 1609.
6) D. 1603.
7) D. 1626.

Enkele malen in de voorafgaande regelen noemde ik het huisleen. Reeds bij oppervlakkige kennismaking treft ons de groote overeenkomst in de benamingen der door dit contract geschapene verhoudingen met de terminologie der claustraliteit. Ook bij het huisleen vinden wij het huis eigendom genoemd [1]), terwijl toch (soms in dezelfde oorkonde) de bezitter (ook hier „inhabitator" of „possessor" genoemd [2])) zich eene soort van eigendom (dat wel eens den Latijnschen naam van „dominium utile" of „dominium vel quasi" draagt [3])) toeschrijft [4]), het huis „sua domus" noemt [5]) en zekere vrijheid van beschikking heeft, die echter van de grenzen van zijn recht afhankelijk is [6]). Nu zoodoende de nauwe verwantschap der beide rechtstoestanden duidelijk blijkt, schijnt het geraden, met den aard van het huisleen eenigszins nader kennis te maken.

Het huisleen was gedurende de tweede helft der middeleeuwen in Duitschland zeer algemeen in gebruik. Het schijnt gevormd te zijn naar analogie van het ridderleen en heeft daarmede althans groote overeenkomst. Maar terwijl dit laatste voornamelijk op het platteland zijne wortels schoot, immers allengs uit de steden verdrongen werd, behoorde het huisleen uitsluitend of bijna uitsluitend juist in de steden te huis. Het contract was aanvankelijk zeer eenvoudig. Een huiseigenaar gaf aan een ander een hem toebehoorend huis en erf in erfelijk bezit tegen betaling eener jaarlijksche uitkeering in natura of in geld [7]).

Oppervlakkig beschouwd schijnt zulk een contract niet de minste overeenkomst te vertoonen met de verhouding tusschen het kapittel en den kanunnik-huisbezitter. Het kapittel was geen eigenaar van het huis, verleende slechts een stuk grond, alleen in levenslang bezit en zonder eenige tegenpraestatie te eischen. Maar het huisleen veranderde in den loop der tijden allengs van karakter. Naarmate de steden meer bevolkt werden, werd dichtere bebouwing van den grond meer en meer noodig: het huis werd vergroot, uitgelegd, daarna gesplitst, en het erf werd soms met verschillende kleinere woningen bebouwd. Op deze later aangebrachte toevoegsels tot het oorspronkelijk verleende vaste goed had de leenheer geenerlei recht dan voor zoover ook zij met het oorspronkelijk in

---

1) Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 165.

2) Arnold, l. c. p. 144.

3) Arnold, l. c. p. 165, 271.

4) Arnold, l. c. p. 165.

5) Arnold, l. c. p. 259.

6) Arnold, l. c. p. 165.

7) Over het huisleen (Häuserleihe) en zijne ontwikkeling vergelijke men het voortreffelijke boek van W. Arnold, Zur Geschichte des Eigenthums in den Deutschen Städten, dat ik hier gevolgd heb.

leen gegevene verbonden waren voor de betaling van den jaarlijkschen tins. Omgekeerd werd het erfelijke recht van den beleende op den grond allengs steviger, vaster. Er ontstond dus een gemengd eigendomsrecht aan het geheel, en de geheele instelling trad daardoor in eene nieuwe ontwikkelingsperiode.

Terwijl aanvankelijk de leenheer als eigenaar van het geheele perceel beschouwd werd en de bewoner slechts een afgeleid bezit had, — terwijl in overeenstemming daarmede de bewoner zijn recht op dat bezit slechts aan anderen kon overdragen door zijnen leenheer te verzoeken die anderen daarmede te beleenen, werd dit allengs anders: de bewoner verkreeg een zelfstandig recht tegenover den leenheer op het aan zijne rechtsvoorgangers verleende vaste goed. Uit de beschouwing van den grondeigenaar als eigenaar van het geheel volgde, dat oorspronkelijk de eigenaar geheel vrij was om het huisleen (grond en huis) na afloop van den bepaalden tijd of bij het ontbreken van erfgenamen van den huisheer aan een ander te verleenen; wel moest hij dan den vroegeren bewoner of zijne rechtverkrijgenden voor de aangebrachte „beterscap" (somtijds dus voor het geheele huis) schadevergoeding geven of door den nieuwen bewoner doen geven, naar zijne vrije beschikking, hoewel door deze verplichting feitelijk bemoeielijkt, bleef in beginsel onverlet. Het springt in het oog, hoe nadeelig deze toestand was voor de belangen van den bouwheer van het huis, die, niet vrij om de waarde van zijn eigendom door vraag en aanbod te doen bepalen, gehouden was tevreden te zijn met hetgeen een bepaald aangewezen persoon hem aanbood of althans met hetgeen derden als taxatie der waarde opgaven. Deze overweging leidde overal tot eene nieuwe ontwikkelingsphase van het huisleen. Het werd de gewoonte, dat de huisheer zijn huis (juister: zijne beterschap) verkocht aan wien hij wilde en *daarna* den eigenaar verzocht den kooper het huisleen te gunnen. Een overgang, ook bij de ridderleenen algemeen waar te nemen. Het perceel ging voortaan niet meer over bij beleeningsakte van den eigenaar, maar bij twee akten: de huisheer verkocht zijne beterschap, die daardoor in eigendom overging op den kooper; de eigenaar bevestigde dezen verkoop bij zijnen leenbrief, terwijl hij tevens het gebruikrecht van den grond op den kooper overdroeg. De dus ingevoerde gewoonte werd weldra regel: de huiseigenaar kreeg de vrije beschikking over zijn perceel en de grondeigenaar werd gedwongen deze beschikkingen te volgen, tenzij hij het perceel zelf wilde naasten. Deze verandering heeft overal voor het einde der 13e eeuw haar beslag gekregen [1]).

Het valt in het oog, hoezeer de dus gewijzigde toestanden bij verschil in

---

[1]) Zie over deze ontwikkeling meer bij: Arnold, Eigenthum. p. 176—180, — ook p. 151, 172, 3, 260.

bijzonderheden, in de hoofdzaak overeenkomen met de ons bekende verhoudingen der claustraliteit. Bij huisleen als bij claustraliteit zien wij dezelfde onzekere rechtstoestanden, hetzelfde tusschen de twee partijen verdeelde eigendom, dezelfde bezwaren in de praktijk. Het lag dus voor de hand, toen het noodig werd, de wederzijdsche rechten en verplichtingen van kapittel en kanunniken in de akten te omschrijven, dit te doen door ze te beschouwen als voortvloeiende uit een contract van huisleen, dat evenals de claustraliteit voornamelijk in de steden vaste wortels had geslagen. En inderdaad, indien wij de ons uit de geschiedenis van het huisleen bekende feiten op de akten onzer claustrale huizen toepassen, dan begrijpen wij deze stukken, die ons eerst zoo duister en vol tegenstrijdigheden schenen, gemakkelijk. Enkelen mogen door gebreken in den vorm zondigen, over het geheel schijnen zij juist geredigeerd te zijn.

Het kapittel had inderdaad recht te spreken van zijn huis en hofstede, niet minder dan de kanunnik mocht verklaren, dat hij „suam domum" bewoonde. Nog meer, er is geen tegenspraak in eene akte, die spreekt van den verkoop van het huis of van de beterschap van het huis, in éénen adem met de vermelding der „concessie" van huis en hofstede door het kapittel aan den kooper. Het is geene onverklaarbare en zinlooze uitdrukking, als het kapittel aan de kanunniken de vrijheid geeft de huizen, die het toch zooeven als de zijne heeft betiteld, te verkoopen, te vermaken en weg te schenken. Het denkbeeld van leen of lijfpacht voor huizen, die openbaar verkocht worden, mag misschien juridisch zonderling heeten, het is in het wezen der zaak niet ver van de waarheid. De vrije beschikking van den kanunnik sluit streng genomen het beginsel niet uit, dat alleen het kapittel het recht heeft over het perceel te beschikken, daar eerst door den leenbrief het eigenlijke recht wordt verleend. Het kapittel drukte zich zelfs volkomen correct uit, toen het een legaat van een claustraal huis aannam en in de akte dit huis als het huis van den vermaker betitelde: immers wat het kapittel verkreeg was juist de beterschap (d. i. het huis), die het nooit in eigendom gehad had. Ja zelfs als de huisheer spreekt van „myne husinge *ende hofstede*", dan is hij in overeenstemming met de spreekwijze van zijnen tijd, die van meening was, dat de grond, door den eigenaar in erftins uitgegeven, „siin goet niet en is meer dan die vijff capoene 's jaers", nam. dan den tins [1]).

Het spreekt echter vanzelf, dat de claustraliteit, zoodoende gebracht onder den invloed van oorspronkelijk geheel vreemde rechtsverhoudingen, langzamerhand

---

[1]) Rechtsbronnen v. Utrecht. II p. 130. (dd. 1419.)

door dien invloed geheel gewijzigd werd. Niet alleen veranderden de betrekkingen van kapittel en kanunniken, voorzoover zij huisbezitters waren, geheel van aard; maar ook de vormen der verhouding, oorspronkelijk gewis uiterst eenvoudig, werden samengesteld en gedeeltelijk onredelijk. Om de instelling van het huisleen hadden zich in den loop der tijden allerlei eigenaardige gebruiken gegroepeerd, die daar grootendeels (althans oorspronkelijk) hunne bestaansredenen hadden; wij vinden deze vormen nu allen terug bij de latere toestanden der claustraliteit, al hebben ze daar gedeeltelijk geenen zin. Daarentegen ontmoeten wij bij de claustraliteit bovendien verschillende instellingen, die bij het huisleen ontbreken, en die gedeeltelijk oorspronkelijk aan de claustraliteit eigen waren, gedeeltelijk kunnen zijn ingevoerd als waarborgen tegen de geheele ontaarding der instelling onder den invloed van het huisleen. Zoo treffen wij, als wij de claustraliteit te Utrecht sedert het midden der 14e eeuw nauwkeurig kunnen waarnemen, een uiterst ingewikkelden toestand aan, en tal van gebruiken, die het ons eerst langzamerhand gelukt te ontwarren en te begrijpen. Ik ga er thans toe over, u het beeld der claustraliteit in dit stadium harer ontwikkeling te schetsen.

In de eerste plaats moeten wij de vraag beantwoorden: hoe ontstond het recht van den huisbezitter? Uit het vroeger gezegde volgt reeds het antwoord: door de verleening van huis en hofstede door het kapittel. Die verleening wordt omschreven door de verklaring, dat het kapittel „concedit" [1], „gunt" [2], „dat et concedit" [3], „gunt ende doet" [4], „locat" [5], „vercoept" [6] of „gunt te kopen ende te bewoonen (sijn) leven lanck" [7]. De gunning had plaats, nadat de „beterschap" vooraf door den huisbezitter vervreemd en van die verkooping (schenking, legaat) eene akte opgemaakt was of wel (indien de bezitter voor zijnen dood niet over het huis beschikt had) na openbare verkooping van het huis in bepaalde vormen, waarover ik later zal handelen.

De vorm, waarin de verleening plaats had, was eene akte op perkament, door het kapittel bezegeld [8]. Indien in de eerste periode der claustraliteit

---

1) J. 1364. — J. 1505.
2) P. 1515. — Losse stn. P. 1588.
3) J. 1321.
4) D. 1512.
5) P. 1360.
6) P. 1436. — P. 1459.
7) P. 1464.
8) Dergelijke akten, die natuurlijk afgegeven werden aan de huisbezitters, zijn daarom in het kapittelarchief hoogst zeldzaam. Wij vinden ze echter opgenomen in de renversalen.

dergelijke akten in gebruik zijn geweest, heeft men ze gewis voldoende geacht tot bewijs van het geslotene contract. Naarmate echter het eigendomsrecht der kapittelen onzekerder begon te worden, werden zoogenaamde „renversalen" [1]) of „wederbrieven" [2]) ingevoerd, waarbij ook de huisbezitters hunnerzijds de rechten van het kapittel erkenden [3]). De oudste brief dezer soort, dien ik vond, is van het kapittel van St. Pieter en dagteekent van 1360 [4]). Gewoonlijk werd in deze akte, die aan het kapittel werd uitgeleverd, de verleeningsbrief afgeschreven met eene erkenning van den inhoud daarvan in algemeene bewoordingen [5]); soms werd de akte weggelaten en vond men in het renversaal eene speciale erkenning der voorwaarden, waarop het huis was gegund [6]). In vele recognitiebrieven werd uitdrukkelijk gevoegd, dat de bezitter „anders gheen recht noch toeseggen en heeft" aan het huis, dan hem door het kapittel verleend werd [7]), of wel dat hij aan het huis „nyet meer gecofft en heeft noch (hem) daeraen toebehoert dan (sijn) lijfftochte ende die beterscap, die men nae (sijnre) doott vercopen zall, nae gewoenten der kercken, ende dat hyeromme (sijn) erffnamen nae (sijnre) doott aen den gront van der huysinge ende hoffstede mit zynen toebehoeren geen recht noch toeseggen en sellen hebben oft (hem) vermeten mogen in eeniger wijs" [8]). Het opmaken van dergelijke recognitiebrieven werd in vele verleibrieven uitdrukkelijk bedongen [9]).

Welke rechten en verplichtingen ontsproten nu uit dit contract? Ik zal ze achtereenvolgens bespreken. Ik begin met de rechten van den huisbezitter.

Boven heb ik reeds de bepaling van het grondstatuut uit het Liber camerae medegedeeld, die aan de kanunniken de meest volledige vrijheid geeft, om over hunne claustrale huizen te beschikken. Volgens dit statuut is het schenken, verkoopen, leenen („accommodare"), verbinden en vermaken van huizen geoorloofd, mits dit geschiede ten bate van eenen mede-kanunnik van hetzelfde

---

1) J. 1535.

2) D. 1512.

3) Ook bij het huisleen zijn deze gewoon, en ook daar evenals hier sedert het midden der 14e eeuw. (Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 281.)

4) Bij St. Jan ontmoeten wij een beding van een renversaal van 1364. (J. 1364.)

5) D. 1512. — O. 1414. — P. 1360. — P. 1436. — P. 1459. — P. 1515. — J. 1505. — M. 1606. — Resol. P. Nov. 1615 wordt dit uitdrukkelijk bedongen.

6) P. 1475. — J. 1418. — J. 1439. — J. 1535. — M. 1593. — M. 1595. — M. 1606.

7) D. 1512. — P. 1492. — P. 1515. — P. 1519.

8) M. 1527.

9) J. 1364. — D. 1512. — P. 1515. — P. 1519. — Resol. O. 9 Dec. 1597 (af te geven door naamleener en huisbezitter).

*

kapittel, als waarvan de eigenaar lid was, m. a. w. het kapittel verklaarde zich bereid, dergelijke beschikkingen te eerbiedigen en den begunstigden kanunnik het huis te „gunnen". Eene nagenoeg gelijkluidende bepaling als die van het oude Domstatuut komt voor onder de statuten van het kapittel van St. Marie [1]). En het Amersfoortsche kapittel verklaarde in 1455, toen het eene nieuwe regeling over het bezit zijner claustrale huizen maakte, dat zijne kanunniken deze voortaan zouden bezitten „prout et quemadmodum canonici ecclesie Trajectensis domos suas proprias obtinent, possident, *vendunt*, *locant*, *alienant*, *edificant*, *inhabitant*, *utuntur* et *fruuntur*, et uti canonici ecclesie Trajectensis de suis propriis domibus *disponere* et *ordinare* possunt et valent."

Van eenen verkoop van een claustraal huis door eenen kanunnik bij zijn leven vinden wij reeds een voorbeeld in 1330 [2]). Ook verder was dit zeer gewoon: de „verandersatinge in levenden lyve" wordt uitdrukkelijk naast die „by versterff" genoemd [3]). Een enkele maal vinden wij uitdrukkelijk verklaard, dat de verkooper slechts het levenslange bewoningsrecht van het huis mocht overdragen [4]); doch de bedoeling was alleen om de erfelijkheid der claustrale huizen te weren en 's kapittels recht bij alle vrijheid van beschikking der kanunniken te handhaven.

Ruiling van huizen, te Amersfoort uitdrukkelijk toegelaten [5]), wordt te Utrecht niet vermeld. Daar, waar de huizen meestal kostbaar en uit den aard der zaak niet gelijk in waarde waren, zal dit contract niet voorgekomen zijn; doch het lijdt geen twijfel, of de kanunniken waren tot ruiling, evenzeer als tot verkoop, bevoegd.

Van schenking, hoewel door het statuut uitdrukkelijk veroorloofd, vond ik slechts zeer enkele voorbeelden [6]); doch de aard van het contract brengt mede, dat het bij huizen slechts zelden voorkomt, vooral bij claustrale huizen, waarmede alleen kanunniken van hetzelfde kapittel begunstigd mochten worden.

Vermakingen van huizen bij testament ontmoeten wij daarentegen in tal van akten. Reeds in 1220 vinden wij vermeld een legaat van een huis door eenen

---

[1]) Hetgeen niet verhindert, dat het vervreemden, leenen of verhuren van huizen in sommige latere akten van uitgifte gebonden wordt aan de toestemming van het kapittel. (P. 1515. — J. 1404. — J. 1542. — Reg. M. 1610.) De maatregel was gericht tegen het bezit van huizen door leeken.

[2]) D. 1330.

[3]) A. 1574.

[4]) b. v. P. 1464.

[5]) St. A. 1415.

[6]) M. 1527. — Reg. D. 1603 (beide malen met behoud van lijftocht).

kanunnik aan twee personen [1]; daar evenwel de omstandigheden eenigen twijfel wekken, of dit huis inderdaad een claustraal huis was (hoewel het naast den Oudmunster lag), zullen wij veiliger gaan, als wij het niet mederekenen. Doch in 1292 vinden wij duidelijk een legaat van „domus claustralis mea" door eenen kanunnik van Oudmunster aan eenen medebroeder, „libere possidendam et in posterum pro suo libitu voluntatis disponendam et cui voluerit relinquendam" [2]. Ook in latere tijden tot het einde der middeleeuwen toe geschiedt dit dikwijls [3]. — Ook legaten van huizen aan niet-kanunniken komen voor, doch dan natuurlijk niet ter bewoning. Als wij in zulke gevallen de „beterschap" hooren vermaken, dan moeten wij aan dit woord eene andere beteekenis hechten dan gewoonlijk. De legataris moest het huis verkoopen aan eenen kanunnik; alleen de opbrengst na aftrek der gekapitaliseerde, op het huis rustende renten mocht hij behouden [4]: niet het huis zelf, maar de opbrengst werd dus in dit geval eigenlijk vermaakt.

Bijzondere vermelding verdient eene bepaalde soort legaten van claustrale huizen, legaten met een speciaal doel, die gedurig voorkomen. Ik bedoel het vermaken van claustrale huizen aan het kapittel, ten einde daaruit het verrichten der memorie van den erflater te bekostigen [5]. Eene duidelijke omschrijving van zulk eene stichting vinden wij in het testament van den deken van Oudmunster Herman van Lochorst dd. 1512 [6]. De deken vermaakte aan het kapittel „domum meam claustralem ac meliorationem ejusdem" met alle meubelen, „que absque decore domus avelli et amoveri non potuerunt". Natuurlijk niet ter bewoning: het huis zou na zijnen dood verkocht worden aan den meest-

---

[1]) O. 1220.

[2]) O. 1292. — Vgl. O. 1294 (afgedr.: Arch. v. h. aartsbisd. Utrecht. XVI p. 318), waar echter bepaaldelijk gezegd wordt: „domus mea claustralis vendatur secundum ipsius domus valorem et *de pretio ejusdem domus* redditus comparentur."

[3]) O. 1546. — A. 1569.

[4]) Reg. D. 1559. — P. 1436. — J. 1439. — Stat. J. 1624. — Reg. M. 1606.

[5]) Ook in Duitschland en bij burgerhuizen bekend: zie Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 101.

[6]) Vgl. ook O. 1546. („dat hy sijn huysinge ... nae zijn overlyden maicken wolde op die manyere te vercopen als die salige deken Lochorst huys gemaect is, te weten tot het leven van enen canonick, die daer meest voir geven wilde, zijn leven lanck te bewoenen, in raick ende daick te holden *ende nae sijnre doet geen beterscap daeraen te hebben*, allent nae die maniere die deken Lochorst huys gemaickt is ten ewigen daegen toe, ende die penningen daeraff tellickens komende, die ene helft tot zijn memorie in der kercken voirseyt ... ende die ander helft van den penningen komen solden tot profijt ende augmentacie van de elemosine in de Cruys-capelle ende die 37 camerkens, by heer Jan van Medenblick in der Oudelle ende Groenstege ghefundeert zijn, ellicx halff ende halff.") — Zie ook M. 1527. — Reg. D. 1545.

biedenden kanunnik „ad vitam emptoris et non ultra", m. a. w. zoodat de kooper na zijnen dood geen recht behield op de beterschap of opbrengst van het huis. Die opbrengst zou integendeel belegd worden in erfrenten („perpetui redditus"), door de Kleine kamer te administreeren voor des stichters eeuwige memorie in den Oudmunster. Zoodra de kooper overleed, kwam het huis weder aan het kapittel, doch, in tegenstelling met hetgeen gewoonlijk geschiedde, „vry loss ende ledich", niet om het weder te „gunnen" aan dengene, wien de laatste bezitter het verkocht had, maar om het opnieuw op dezelfde voorwaarden te verkoopen en de opbrengst, in renten belegd, bij de eerst gekochte in de Kleine kamer te voegen. Het in renten belegde kapitaal (en daarmede het getal der zielmissen of andere door den stichter gewenschte vrome werken [1])) zou dus steeds vermeerderen [2]). Verschillende voorbeelden van dergelijke stichtingen zijn aan te halen: dikwijls werd het huis aan de fabriek van het kapittel geschonken (ter belegging en ter uitdeeling van de renten aan de gemeene vicarissen [3])) of aan de choralen [4]) enz. Was het huis groot en dus veel waard, dan werd de stichting soms beperkt tot een zeker deel (in casu $^1/_4$) van elke opbrengst [5]) of tot eene vaste som (i. c. 100 Fransche schilden), aan het kapittel bij elken verkoop door den kooper in mindering der koopsom te betalen [6]). Enkele malen werd de stichting reeds als gift onder de levenden aan het kapittel gemaakt; de stichter behield zich dan de lijftocht aan het huis voor [7]).

Doch al waren dergelijke stichtingen niet zeldzaam, veel meer kwamen toch eenvoudiger legaten voor, waarbij het kapitaal voor de gestichte memorie beperkt werd tot de opbrengst van den eersten verkoop van het huis na den dood van den testateur [8]). Dit geschiedde gewoonlijk door vermaking van het huis

---

[1]) Reg. D. 1503. (Verkoop door de Domfabriek en de gasthuismeesters der drie gasthuizen, aan wie de beterschap van het huis elk voor de helft vermaakt was.

[2]) O. 1512. — Vgl. Losse stn. O. c. 1600: request van C. Bor aan het kapittel („geconsidereert de fundatie van de huysinge sulx is, dat die nae het overlyden van den voornoemden heere weder compt aan UE.").

[3]) M. 1527. — Reg. D. 1545/6.

[4]) Reg. D. 1560. („zoe dickwils thuys vaceren zall, zall tzelve als boven vercoft worden ende dye penningen daer(van) commende tot prouffijt van den choralen der kercken zoelange op renten in bonis choralium geleyt zullen worden, dat alle dyezelve choralen elx *f* 30 's jaers hebben zullen".

[5]) J. 1612 (vlg. fundatie van 1552).

[6]) P. 1464. — P. 1492. — Reeds eene dergelijke stichting: O. 1220 (Statutenb. O. fol. XX); de memorie zal echter daar bij elken verkoop der ziel *van den verkooper* te bate komen.

[7]) M. 1527.

[8]) Zie voorbeelden: Reg. D. c. 1470, 1578. — D. 1469. — P. 1588.

aan het kapittel zelf; soms ook door opdracht aan de executeurs om het huis te verkoopen en de opbrengst te beleggen voor de memorie van den erflater [1]. In dit geval werd dus eigenlijk niet het huis, maar de opbrengst vermaakt, hetgeen trouwens feitelijk op hetzelfde neerkwam en alleen verschil maakte in de bijzonderheid, dat niet het kapittel zelf, maar de executeurs als verkoopers optraden. Enkele malen werd bij eene schenking onder de levenden hetzelfde beoogd; de vorm was dan deze. Het kapittel „gunde" den schenker het huis (dat hij gewis vooraf gekocht had van den vorigen bezitter) op voorwaarde, dat hij het levenslang bewonen zou „op den ouden ende jaerlixen pacht"; na zijnen dood zou het huis echter niet ten bate zijner erfgenamen verkocht worden, maar „vry loss ende ledich" aan de fabriek der kerk komen, terwijl het kapittel zich verplichtte den overledene een graf in de kerk en eene eeuwige memorie van een zeker bedrag te verschaffen, als de beterschap van het huis „soeveel ghelt daer men dat mede betalen mach" [2]. Ook hier werd dus de „beterscap" van het huis vermaakt aan de kerk, die het huis zelf natuurlijk aan den meestbiedende verkocht en uit de opbrengst de bepaalde memorie stichtte.

Was dus de huisbezitter bij de vervreemding van het huis alleen belemmerd door de bepaling, dat het perceel steeds moest blijven in handen van kanunniken, ook overigens was zijn recht van beschikking over het huis nauwelijks beperkt. Het verhuren van huizen aan kanunniken was den bezitters geoorloofd. Een statuut van den Dom dd. 1552, bepaaldelijk gemaakt om de misbruiken bij het verhuren tegen te gaan, erkent het recht van eenen bezitter, om zijn huis geheel of gedeeltelijk aan eenen medebroeder te verhuren, als iets van zelf sprekends, en het kapittel van St. Pieter zegt uitdrukkelijk, dat dit geschieden mag „nae gewoenten onser kercken" [3]. In vele akten wordt verhuur aan burgers uitdrukkelijk verboden [4]; wij zullen zien, hoe weinig dit verbod uitwerkte, en het was zeker verstandig, dat het Amersfoortsche kapittel bepaalde, dat de huisbezitter „in domo sua, quam habet, suo corpore proprio inhabitabit, *nichil penitus de ea alicui locando*" [5]. De huur verviel natuurlijk met den dood van den eigenaar, die zelf slechts levenslang bewoningsrecht had en dus niet meer recht op anderen kon overdragen. Wel vinden wij een enkele maal het

---

1) O. 1294. — O. 1377.

2) P. 1515. — P. 1519.

3) P. 1459. — Vgl. M. 1606.

4) Zie o. a. nog P. 1517. — D. 1552.

5) Stat. A. 1415.

aan derden door den eigenaar gegunde gebruik van een huis na zijnen dood gecontinueerd gedurende het leven der bevoorrechten; doch dit geschiedde dan steeds met speciaal verlof van het kapittel, op het door den eigenaar voor zijn dood gedane verzoek [1]).

Het verbinden of bezwaren van het huis met renten was reeds door het oude Domstatuut, dat als algemeene regel werd beschouwd, geoorloofd. Evenwel niet zonder toestemming van het kapittel [2]). Wij zullen over dit onderwerp meer mededeelen, wanneer wij de pensie behandelen.

Verbouwing, ja zelfs vernieuwing van het huis was den bezitter zonder twijfel geoorloofd. Al wat wij vernemen van de verhouding tusschen kapittel en huisbezitters, van de talrijke gebouwen, die bijna aan elk claustraal huis in den loop der eeuwen waren toegevoegd, noopt ons dit aan te nemen. Al kennen de Utrechtsche statuten den kanunniken het recht van verbouwing niet met zoovele woorden toe, het wordt zeker alleen daarom niet genoemd, omdat men de zaak als natuurlijk beschouwde. Slechts was het recht van den bezitter (zooals wij straks zien zullen) beperkt door de bepaling, dat het huis onder de handen van den bezitter niet in waarde verminderen mocht, natuurlijk omdat het aan het kapittel als zekerheid diende voor de vele daarop gevestigde renten. Afbraak was dus alleen geoorloofd met de bedoeling om een beter, schooner huis in de plaats te zetten. Te Amersfoort vinden wij over het verbouwingsrecht duidelijker bepalingen dan te Utrecht: het statuut van 1415 bepaalde met ronde woorden, dat de kanunniken de huizen zouden bewonen „eas reformando et construendo, prout sibi pro commodo suo videbitur expedire, nullas tamen fenestras, per quas unus alium prospicere valeat, faciendo". Daarmede stemt overeen, dat wij hetzelfde kapittel eenmaal bij de uitgifte van een huis uitdrukkelijk (en dus naar het schijnt als uitzondering) hooren bepalen, „dat die forme van tymmeringe ende bevredinge sal staen ende blyven als die bryeff dat vermelt" [3]). Bedenken wij, dat in den tijd, toen het statuut van 1415 gemaakt werd, de Amersfoortsche kloosterhuizen nog geheel aan het kapittel behoorden en de bezitters derhalve vrij wat geringer rechten daarop hadden dan hunne Utrechtsche broeders, dan schijnt dit een nieuw bewijs, dat ook te Utrecht verbouwing van huizen den bezitters geoorloofd was [4]).

---

[1]) Reg. D. 1526, 1552, 1571. — M. 1527. — A. 1536.

[2]) Lib. camerae: »pensiones e domo vendere non potest sine consensu capituli."

[3]) A. 1574.

[4]) Eenigen twijfel wekt alleen de uitdrukkelijke toekenning van het recht tot vertimmeren van een

Wij hebben thans de rechten van den huisbezitter afgehandeld en kunnen overgaan tot de bespreking zijner verplichtingen. Vele daarvan herinneren ons aan hetgene bij het huisleen gewoon is. In de eerste plaats de plicht tot het onderhouden van het huis in goeden staat. In alle kapittelen werd een behoorlijk onderhoud van het huis door den bewoner bedongen: wel gebruikte men verschillende bewoordingen, doch overal wordt blijkbaar hetzelfde bedoeld. In den Dom en Oudmunster moest de kooper beloven, het huis „in goeden raick ende daicke te houden" [1], — bij St. Pieter bedong men, dat de kooper het huis zou „eerbaerlicke bewonen, (in) goeder heyndingen, rake ende dake houden ende die altijts verbeteren ende niet verargeren in geenre wijs" [2], — St. Jan verplichtte den kooper om het huis te houden „dacgaer, wantgaer, slotvast, wel beheynt ende in gueden rake" [3], — St. Marie sprak uitvoeriger van onderhoud „in raeck ende daeck, dackdicht ende wantdicht, alsoe men een huys behoert te onderhouden, soedatter een heer ofte een goet man van eeren inne soude moegen woenen" [4]. — Te Amersfoort bepaalde men in 1415, dat de bewoner het huis „secundum quod decano et capitulo visum fuerit expedire, in tectis et parietibus conservabit"; bij verzuim zou het kapittel zelf de gebreken herstellen uit de inkomsten der prebende van den nalatige; in het statuut van 1455 luidde het voorschrift veeleischender, dat de bezitter het huis „suis expensis ac laboribus in certis muris ac parietibus decentibus ac congruis, *ad minus* prout illam quando eam invenit, quamdiu illam tenuerit seu possederit conservabit et conservare tenebitur in bono esse". Doch niet alleen het huis zelf moest door den bewoner goed onderhouden worden; ook met betrekking tot het huisraad, dat met het huis verkocht werd en daarin, zooals wij zien zullen, bij elken verkoop bleef, gold hetzelfde. Wij vinden dit enkele malen zelfs uitdrukkelijk bedongen bij huizen, die bij legaat aan het kapittel vermaakt en telkens voor het leven van den kooper verkocht werden [5].

Op de vraag, of geheele vernietiging van of groote schade aan het huis door

---

claustraal huis aan den Domscholaster Adr. van Renesse in eene akte van het kapittel van St. Jan van 1541, — te meer daar den scholaster bij deze gelegenheid een exceptioneel langdurig en vast recht op het huis werd gegeven, dat van eigendom niet veel verschilde en na afloop van den gestelden termijn inderdaad in eigendom overging.

1) Reg. D. 1536. — O. 1546.

2) P. 1475.

3) J. 1400, 1409, 1411, 1466.

4) Losse verkoopcond. M. 1549 in de Cheltenhamsche stn.: de mogelijkheid „ut (domus) per honestos habitari possit" was blijkbaar het criterium. (Zie eene andere akte van hetzelfde jaar l. c.)

5) Reg. D. 1545, 1560. („Domus cum suis appenditiis, scrineis, cistis, sedilibus, armis ac insigniis... in bona essentia conservetur.") — O. 1512. — O. 1546 („mit alsulcke beteringe, reparaty ende negelvast" als zijn voorganger daarin gemaakt en gelaten heeft). — M. 1527.

onvoorziene toevallen den bewoner van de verplichting tot herstel en onderhoud onthief, geven onze bronnen uiteenloopende antwoorden. De door het Liber camere van den Dom gestelde regel luidt: „si domus claustralis vetustate corruerit, ille cujus est compellitur eam reficere" [1]). Daarmede in overeenstemming hooren wij in 1400 eenen kanunnik van Oudmunster verklaren, dat hij zijn huis zal onderhouden „in goeden gherake" en dat het „op onzen angst staen" zal: hij neemt dus de risico op zich [2]). Doch een statuut van hetzelfde kapittel van 1442 beklaagt zich, dat de huizen, met renten overmatig belast, bij brand niet hersteld werden, zoodat de pensiën onbetaald bleven; destijds was dus het abandonneeren van het verbrande huis geoorloofd, althans gewoon, en in 1546 zien wij dan ook het kapittel bij de uitgifte in leen van een huis bepalen, dat „stortinge ofte brant van die husinge" den bezitter van de herstellingsplicht zullen bevrijden [3]). St. Jan was strenger: tweemaal hooren wij dit kapittel bij de gunning van een huis herstel of althans vergoeding der door brand veroorzaakte schade bedingen [4]); een derde maal wordt onderscheid gemaakt: brand door schuld van den bewoner zou tot herstel verplichten, terwijl „alst verbernde van anderen viere of dattet nederweyde of van blixem verbernde", het huurcontract vervallen zou en dus abandonneeren geoorloofd was [5]). Bij het kapittel van St. Marie droeg de bezitter blijkbaar de risico, want eenmaal zien wij het kapittel de risico „van brant, onweder, quaede reparatie off eenyge andere oorsaecke" tijdelijk op zich nemen, alleen omdat het transport van het huis aan den kooper uitgesteld wordt [6]). Te Amersfoort daarentegen was men milder: „si aliqua domus", zoo zegt het statuut van 1415, „per infortunium in parte vel in toto combusta fuerit, eo facto ille, cujus domus sic destructa fuerit, si illius domus aream noluerit tenere, a pacto annuali illius domus erit liber totaliter et liberatus, nisi nos aliam sibi domum voluerimus edificare". Ook het statuut van 1455 heft de verplichting tot onderhoud en herstel op in geval van brand, „qui si forte evenire contigerit, merito excipi debeat, ac possessorem ad reedificandum excusabit et exonerabit, nisi ipsemet (?) hoc facere voluerit" [7]); en inderdaad

---

1) Geciteerd bij: Moll, Kerkgesch. II p. 294 Noot 4; ik heb het citaat in het dikke handschrift niet teruggevonden, maar twijfel aan het bestaan toch niet.

2) O. 1400.

3) O. 1546.

4) J. 1378. — J. 1409.

5) J. 1404.

6) Losse stn. M. 1610.

7) In het algemeen bestaat ook hier overeenkomst met het huisleen; ook daarbij trof de risico den huisbezitter, die echter abandonneeren kon, hoewel het oudtijds ongeoorloofd was. (Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 186—188.

werden dan ook na den brand van 1520 alle perceelen door de kanunniken geabandonneerd [1]).

Eene tweede, negatieve verplichting, die met betrekking tot de claustrale huizen op de bewoners rustte, kwam evenals de vorige geheel overeen met hetgeen wij bij het huisleen ontmoeten. Ik bedoel de verplichting om het huis steeds als één geheel te blijven bezitten en niet dan als zoodanig te verkoopen. Gij meent wellicht, dat dit van zelf spreekt? In het geheel niet. Naarmate de stad bevolkter en de grond kostbaarder werd, waren ook bij en aan de claustrale huizen langzamerhand kleinere woningen gegroeid, die de vaak ruime erven en tuinen eenigszins verkleinden, zonder ze volgens onze begrippen te klein te maken. Bepaaldelijk vond men meestal achter in den tuin een of meer zoogenaamde achterhuizen, die òf onderdoor of naast het groote huis op het kerkplein òf achter aan de straat buiten de immuniteit hunnen uitgang hadden. Men onderscheidde de „domus principalis" en de „pertinencia", de daarbij behoorende kleinere woningen [2]), die soms vrij talrijk (wel tot zes toe [3])) konden zijn. Deze kleinere huizen waren meestal verhuurd, en daartegen hadden de statuten dan ook geen bezwaar. Waar het op aankwam, was, dat het huis met al zijne pertinencia aan denzelfden huisbezitter bleef behooren, een onscheidbaar geheel bleef uitmaken: het huis „mitte nyeuwe huysinge, by here Pennantz (een vroegeren kanunnik-huisbezitter) getimmert, ende de woeninge ende erve, genaempt den Ommeloep, daeraen gelegen, *tsamen genaempt de* 15^{e} *huysinge claustrael der kerke*", zoo heet het in eene akte van het kapittel van St. Marie [4]). Ook de aard- en nagelvaste meubelen behoorden, zooals wij nader zien zullen, bij dat geheel en in de aan het kapittel gelegateerde (en dus telkens slechts voor het leven van een kanunnik verkochte) huizen bleef zelfs het geheele daarin behoorende meubilair onafscheidelijk met het huiz verbonden [5]).

Het belang, dat het kapittel (ook bij de niet-gelegateerde huizen, die toch langzamerhand feitelijk eigendom der kanunniken geworden waren) had, om dit

---

[1]) St. A. 1520.

[2]) O. 1365 („domus canonicalis claustralis principalis ecclesie". — „domus de pertinenciis majoris domus censebitur"). — D. 1383. — Reeds O. 1292: „domus claustralis cum suis attinenciis". — Vgl. Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 49: „attinentia," „mansiones", „ domus cum domibus ad eandem pertinentibus".

[3]) „Die huyssinge ende hooffstede staende opten Domhoff.... met ses huysen ofte cameren, daertoe behoerende." (Reg. D. c. 1578.)

[4]) Reg. M. 1617.

[5]) Reeds O. 1292 legaat van een claustraal huis „cum mea supellectili ac utensilibus in ea existentibus." — Vgl. M. 1527.

betering van zijn huis, hem, om „duas domos claustrales canonicales ecclesie nostre, abolim distinctas ab invicem et separatas et per duos canonicos ecclesie nostre, labores suos in eis seorsum disjunctis inhabitando foventes, tenere et possidere consuetas, quas dominus Johannes (de bevoorrechte kanunnik) sub una clausura inhabitatas de presenti tenet et possidet, ... libere retinere, habere, inhabitare et simul possidere *quousque vitam egerit in humanis*" [1]). Ook hier dus slechts levenslange vereeniging, en niet dan nadat de grenzen der beide huizen nauwkeurig opgenomen zijn, om verwarring te voorkomen. En dit alles geschiedde bij twee perceelen, die zóózeer in en aan elkander gebouwd waren, dat de toestand onhoudbaar was en men terstond besloot, om na den dood van den thans levenden bezitter de verdeeling te veranderen, het kleinste claustrale huis bij het andere daarvoor liggende te voegen, en uit een bij dit kleine huis behoorend achterhuis, dat een afzonderlijken uitgang had, een nieuw claustraal huis te scheppen!

De derde verplichting der huisbezitters, alweder ontleend aan het huisleen, bestond in het aanbieden van den voorkoop en de voorhuur aan het kapittel bij elken verkoop of verhuur van het huis. Dit onderwerp kan echter slechts in het volgende hoofdstuk besproken worden: de verplichting had eerst reden van bestaan, toen leeken in de claustrale huizen toegelaten waren.

Ook de vierde verplichting, die tot bepaling van een mutatierecht, dat onder verschillende benamingen bij het huisleen (en ook bij andere uitgiften in erftins) voorkomt [2]), is gewis aan de primitieve toestanden der claustraliteit geheel vreemd geweest [3]). In de statuten der Utrechtsche kapittelen vinden wij dan ook zelfs geen mutatierecht vermeld; de jongere statuten van het Amersfoortsche kapittel (1455) geven echter eene uitvoerige beschrijving, die tevens de instelling van het mutatierecht aldaar schijnt te bevatten. „Quociens", zoo heet het daar, „aliqua domorum deinceps vendatur, quilibet emens in tempore pro littera capituli nostri desuper obtinenda solvet capitulo nostro, antequam possessionem alicujus de dictis domibus apprehendet, unum scudatum antiquum aureum monete regis Francie, et cuilibet canonicorum residencium unam quartam vini, ac decano pro tempore quartas duas, et camerario capituli nostri pro tempore similiter quartam unam pro jocundo introitu suo in dictam domum." In latere Amersfoortsche akten vinden wij bedongen, dat het kapittel „voir hair overstaen sall hebben twee cannen goet Rijnsch wijns" [4]), en ook

[1]) O. 1365.
[2]) cf. Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 74, 117, 153.
[3]) Vgl. echter het te Maastricht gebruikelijke "prandium". (Zie Besluit.)
[4]) A. 1557, 1583.

wel daarbij gevoegd: „ende voer hoer zegel een outschilt ende den notaris sijn sallaris" [1]).

Doch al vermelden de Utrechtsche statuten het mutatierecht niet, toch was het door de gewoonte ook daar ingevoerd. In een request van 1571 verzoeken de executeurs van eenen kanunnik ten Dom vrijstelling van den openbaren verkoop van zijn huis o. a. op grond van „die onnutte costen, daerthoe staende, zoe van suyckere, wijn ende anderen diergelijcken." En als het kapittel hun vrijstelling van de verkooping geeft, doet het dit o. a. op voorwaarde, dat de executeuren aan „elcke canonick eens, in de plaetze van tzuycker, dat men op alle vercopinge van huysen gewoenlick is te distribueren, gheven zullen een ouden schilt" [2]). Derhalve elk kanunnik ten Dom kreeg bij den verkoop van een huis zekere hoeveelheid suiker; en de vorm dezer uitkeering bewijst ons, dat de instelling zeker van de 14e eeuw moet dagteekenen, toen de suiker nog een zeldzaam, kostbaar artikel was. De gewoonte in het kapittel van Oudmunster kwam met die van den Dom overeen: immers in een soortgelijk geval verleende dit kapittel aan eenen huisbezitter ontslag van zekere verplichtingen betreffende den verkoop van het huis, op voorwaarde dat hij „in plaetze van wijn ende suycker, die men int opslaen ende vercopen deser huysinge gehouden is den heren ende officianten te geven, elcx enen rijcxdaelder" zal uitkeeren [3]).

Intusschen de uitkeering van suiker had niet enkel deze beteekenis. In eene koopconditie van het kapittel van Oudmunster van omstreeks 1608 [4]) wordt bedongen, dat de kooper „tot vervallinge ende behoeff der oncosten van wijn ende suycker, in desen opslach ende verhoginge te doen", zal geven $^1/_2$ stuiver van elken Carolus-gulden. Doch bovendien vinden wij daar bepaald, dat bij wederverkoop van het huis (in geval de kooper geen borgen ten genoege der verkoopers stelt)

---

1) A. 1574.

2) Reg. D. 1571. — De executeurs hadden aangeboden „in plaetse van haer leges aen een ygelicke van mijn E. Heeren te gheven ende te betaelen een pont cruyts ende een taecke wijns ofte een halve oude schilt daervoer."

3) Resol. O. 29 Febr. 1608. cf. Losse stn. O. 1 Mrt. 1598: toeslag van een huis "boven die costen van de vercopinge van wijn, suycker ende anderssins." — Den wijn zullen wij als wijnkoopsgeld te beschouwen hebben, al zegt eene akte van St. Marie dd. 1632 (Reg. M. l. c.), dat "de wijncoop hierop (nam. op den koop) *uyter handt vercoft wordende* te verteeren" is. — Bij de kapittelen van St. Pieter, St. Jan en St. Marie vond ik de suiker niet vermeld: alleen wordt daar genoemd: bij St. Pieter 16 gld. "totte oncosten" en bovendien de leges aan secretaris en schout (Losse stn. P. 1588), — bij St. Jan 2 gld. 2 st. voor ieder der 2 of 3 kapittularen, die over het transport staan, leges voor den secretaris en de zegelaars en verder "voirt consent van de belastinge van de huysen ende erfpagten naer gelegentheyd" (St. J. 1636 art. 11); bij St. Marie betaalde de kooper voor kosten 1 stuiver van elken gulden. (Reg. M. c. 1609.)

4) Van de executeurs van den deken Honthorst, wiens opvolger in 1608 optrad.

„nyemant, die in den opslach deser huysinge daerop suycker getogen zal hebben, van zijn bodt vry zijn sal, tenzy de vercopers hem daervan ontslaen" [1]. De uitkeering van suiker geschiedde dus bovendien door de verkoopers en diende dan als premie voor het ophoogen van den inzet van het huis.

Wij komen thans tot de voornaamste verplichting van den huisbezitter, die tot betaling der „pensio". In het eerste hoofdstuk hebben wij met den aard en oorspronkelijke beteekenis der pensio kennis gemaakt: wij herkenden ze als een geheel, gevormd uit verschillende kleine memoriestichtingen. Hier moeten wij een en ander aan het toen gezegde toevoegen over de vormen, waarin deze verplichting gekleed werd, — vormen, die weder geheel ontleend zijn aan de rechtsbetrekkingen, door het huisleen geschapen.

Hoe werd de zieltins [2] op het huis gevestigd? Op verschillende wijzen. De meest gewone was deze. De kanunnik-huisbezitter bepaalde in zijn testament, dat zijne executeurs uit zijne nalatenschap een kapitaal zouden afzonderen, waarmede eene rente gekocht zou worden tot het bekostigen zijner memorie op zekere aangegevene wijze. De executeurs vestigden dan deze rente ten behoeve van het kapittel vóór den verkoop [3] op het claustrale huis; soms geschiedde dit ook na den verkoop, in welk geval de koopprijs gedeeltelijk betaald werd door vestiging der rente door den kooper [4]; somtijds kochten de executeurs zelfs eene rente op het huis van een anderen kanunnik [5]. Het kwam wel voor, dat anderen door den testateur met de vestiging der rente belast werden: b.v. bij vermaking van het huis (of van de opbrengst daarvan) aan een bloedverwant op den last van vestiging van een „tricenarium" voor de ziel van den erflater [6]. Eindelijk kocht de kanunnik zelf soms reeds bij zijn leven de rente, die hij dan natuurlijk levenslang inde en na zijnen dood aan het kapittel vermaakte [7].

Reeds bij de bespreking van de rechten van den huisbezitter vermeldde ik een

---

[1]) Losse stn. O. — Vgl. Reg. D. 1513. („Soe hy int leste bot bleeff ende niemant opten slach en mijnden, ende is hem de coop toegeslagen *mitten suker* nae gewoenten der kercken".)

[2]) Ik maak geen bezwaar, om dit woord, dat ik in oude stukken niet aantrof, te gebruiken. De Duitschers spreken van „Seelzins", en onze oude taal kent zoowel den „tins" als de stichtingen „voer die ziel".

[3]) Zie Reg. D. 1503: een request aan het kapittel, waarin vermeld wordt, dat de executeurs dit verzuimd hebben.

[4]) D. 1447/49.

[5]) D. 1330.

[6]) Reg. D. 1546.

[7]) Zie twee voorbeelden: D. 1465. — Ook M. 1448.

bijzonderen vorm van memoriestichting door vermaking van een claustraal huis of zijne opbrengst aan het kapittel. Hoe verschillend ook in vorm en in onmiddellijke gevolgen dergelijke schenking was, toch bereikte men daarmede in het wezen der zaak slechts geheel hetzelfde als bij de vestiging van een bijzonder grooten zieltins bedoeld werd. De wijze, waarop in dit laatste geval bij verkoop van het huis gehandeld werd, zal dit duidelijk maken. Dikwijls werd bij verkoop van de beterschap van het huis gesproken van eene koopprijs „boven de lasten" („ultra pensionem") [1]), m. a. w. de kooper nam de betaling der op het huis rustende zieltinsen op zich en betaalde bovendien eene zekere som aan den verkooper. Niet ongewoon was het echter ook, dat een bod gedaan werd zonder dit voorbehoud; in dit geval werd de rente gekapitaliseerd en dit bedrag den kooper ter hand gesteld [2]). Feitelijk werd dus in dit geval de rente afgelost en door de erfgenamen op nieuw ten bate van het kapittel gevestigd uit een deel der hun toebehoorende „beterschap" van het huis [3]). Een deel der opbrengst van het huis diende dus telkens tot vestiging van den zieltins door de erfgenamen. Bij het legaat van de opbrengst van elken volgenden verkoop van het huis werd de beterschap (opbrengst) geheel voor de vestiging van den tins bestemd [4]); het verschil was alleen, dat bij zulk een legaat niet de erfgenaam, maar het kapittel zelf uit die opbrengst de memorie verzekerde door vestiging van een zieltins niet op het verkochte, maar op een ander claustraal huis [5]).

De vestiging van den zieltins op een huis kon natuurlijk niet geschieden

---

[1]) D. 1416. — D. 1468. — Reg. D. c. 1496, 1499. — O. 1414. — Losse stn. O. 1580. — P. 1492. — J. 1460. — Reg. M. 1606. — Reg. M. 1626 (verkoop van een huis voor ƒ 1700 + de pensie en den 40en penning).

[2]) Reg. D. 1471, 1475, 1476 („die erfflijcke renthen, dairuut gainde, die men an die principaell summe offcorten sall, als elcken penninck voir 20 penningen gerekent"), 1496. — D. 1469. — D. 1471 (verkoop van een huis voor 475 oude schilden op eene pensie, „que a summa principali supradicta defalcari debet" à 5 %; „unde summa meliorationis, pro dicta domo semel exponenda, ascendit ad 191 sc. ant."). — D. 1472. — In latere akten (Reg. D. 1609. — Reg. M. c. 1609) wordt uitdrukkelijk gezegd, dat de pensiën „den cooper van zijn cooppenningen geen offslach en sullen strecken."

[3]) Bij verkoop „boven die lasten" werd dan ook uitdrukkelijk gezegd, dat deze lasten „daerop (d. i. op het huis) blyven staen." (Reg. M. 1606.)

[4]) Ook bij vestiging eener rente kwam dit voor: zie M. 1380 verkoop van een claustraal huis door de executeurs van eenen kanunnik „pro certa pecunie annua pensione" aan eene vicarie, daar de testateur deze rente aan de vicarie heeft vermaakt „et domum et aream dictis 16 libris oneravit".

[5]) D. 1427, 1435, 1436, 1437, 1443, 1445, 1446, 1465 (drie vestigingen van renten op hetzelfde huis voor drie memoriën, waarvan twee door de stichters of hunne executeurs, één door het kapittel betaald), 1469.

zonder toestemming van den bezitter, die als verkooper optrad [1]). Ook de toestemming van het kapittel („expressus consensus capituli") was noodig [2]); maar daar de zieltins nagenoeg zonder uitzondering aan het kapittel zelf ten goede kwam, maakte dit nooit bezwaar die toestemming te geven [3]). De voor de vestiging vereischte vorm was eene notariëele akte, voor getuigen opgemaakt [4]); later moesten twee kapittulaire kanunniken als getuigen dienen [5]).

Wanneer een zieltins uit een huis verkocht werd („daerop geset" [6]), „verseeckert" [7]) of „verpleecht" [8])), verbond zich de huisbezitter persoonlijk tot betaling daarvan [9]). Doch natuurlijk was de belofte van den persoon des bezitters alleen niet voldoende tot zekerheid van den kooper: het huis zelf [10]) werd voor de betaling

---

[1]) Die toestemming wordt uitdrukkelijk vermeld bij de overdracht van den tins aan het kapittel door den kooper. (Zie D. 1477.)

[2]) Stat. de empcione domorum claustra in: Lib. camerae van den Dom. — Stat. O. (in Lib. present.) — Stat. M. — Voorbeelden: D. 1416, 1449, 1465, 1473, 1474, 1477. — O. 1464. — J. 1404, 1474. — M. 1380, 1443, 1595. — Losse stn. M. 1593. — M. 1527 (een legaat van de geheele beterschap in perpetuum). — Vgl. een request van 1516 in: Reg. D., waarin het beginsel als bekend wordt uitgesproken. (Een huis was verkocht op eene koopconditie, waarin de tinsen bij abuis dubbel vermeld waren. Hoewel de kooper het huis met het oog daarop goedkooper gekocht had dan anders het geval geweest zou zijn, wordt de koopconditie eenvoudig door het kapittel verbeterd en de koop toch bevestigd, om het vestigen van tinsen bij onderling goedvinden van partijen te weren.)

[3]) Vgl. ook: Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 100.

[4]) Zie St. O. 1440: klacht over kanunniken, die "nec scripto aut veredicorum testimonio suffulti (domus suas) obligant".

[5]) Zie de statuten van P. 1450 en van O. 1509, door de gewoonte ook tot het bezwaren van huizen uitgebreid. (Zie hoofdst. III in fine.)

[6]) D. 1469.

[7]) Resol. O. 29 Febr. 1608.

[8]) Koopcond. O. 1597 (onder de eigendomsbewijzen van het door de stad U. voor de academie aangekochte huis).

[9]) M. 1380: een kanunnik "de domo et area assignavit (bij testament eene rente aan eene vicarie) et eas dictis 16 libris oneravit"; de kooper van het huis verklaart nu voor het kapittel: "domum et aream cum onere ipsis imposito pro se suisque successoribus in se recipere" en belooft de "pensio" aan den vicaris te betalen, waarna het kapittel dit goedkeurt. — O. 1464. — Vgl. nog: Losse stn. P. 1584, waarbij de Staten zich na aankoop van Paushuize bij speciale akte verbinden tot betaling der daarop gevestigde rente aan het kapittel. — Ook D. 1416, 1440 (aflossing eener rente op een huis door de executeurs van den vroegeren bezitter na den verkoop daarvan). — Elke nieuwe bezitter schijnt op nieuw zich tot betaling verbonden te hebben. (cf. D. 1416, 1449.)

[10]) Enkele malen kwam het wel voor, wanneer de vestiging der rente op het huis den bezitter nog niet gelegen kwam (b. v. omdat het huis reeds te veel belast was), dat deze het kapittel in afwachting van gunstiger tijden "sette in" de renten zijner prebende of ook wel in het huis zelf,

verbonden [1]). En niet alleen hethuis, doch ook de grond, de hofstede („area") was met den tins belast [2]). Men zou kunnen beweren, dat deze vraag zonder belang was voor de praktijk, daar, zooals wij zagen, het claustrale erf met al wat er opstond een ondeelbaar geheel uitmaakte. Doch inderdaad is dit niet het geval: enkele, zéér enkele malen kwam het voor, dat een claustraal huis afgebroken en de grond „tot een ledich erve gemaict" werd. Wat geschiedde dan met de pensie? Eene akte van Oudmunster van 1546 geeft ons het antwoord: de 2 ponden, die uit dit afgebrokene huis gingen, „zijn gestelt te gaen uuten huyse van den scholaster Buser *voert erff, dat nu is geëxtendeert aen die westsyde voer sijn hoff*". Derhalve het ledige erf, dat bij het aangrenzende huis gevoegd werd, ging belast met den zieltins naar het andere perceel over. — Eigenlijk was dit onjuist: de huisbezitter had alleen recht om het huis, juister nog de beterschap daarvan, voor de betaling van den tins te verbinden. Wij vinden deze laatste onderscheiding echter slechts in enkele akten van zeer jongen datum gemaakt [3]); maar dat zij toch somtijds gevoeld werd, blijkt uit eene akte van den Dom dd. 1449, waarbij een kanunnik verklaart: „pro pensione persolvenda domum et aream claustrales *ultra pensionem ex eadem domo singulis annis dari solita* obligavi et obligo per presentes" [4]). Alleen dus de waarde van het huis boven het bedrag van den ouden daaruit gaanden tins (= beterschap) wordt hiervoor het bedrag van den nieuwen verbonden. Waar dit niet het geval was, werd denkelijk de vereischte toestemming van het kapittel voor het bezwaren van het perceel als rechtsgrond der ongeoorloofde handeling gedacht, voor zoover trouwens het allengs verzwakkende eigendomsrecht van het kapittel op den grond den bezitters nog duidelijk voor den geest stond. — Slechts enkele malen kwam het voor, dat niet het geheele perceel, maar slechts een deel daarvan verbonden werd. Dit was in strijd met het begrip van ondeelbaarheid van het claustrale perceel; maar toch vinden wij

---

m. a. w. deze voor de betaling der rente verbond. — O. 1400. — J. 1448. — Vgl. D. 1330. (De kanunnik zal de rente levenslang uit zijne prebende betalen; doch na zijnen dood „arbitratus est, quod successores sui in domo et area dictos redditus annuos perpetuis temporibus persolvent.")

[1]) D. 1409: een kanunnik erkent „occasione domus mee claustralis, quam ab executoribus testamenti domini A emi, ad manus capituli ecclesie Trajectensis obligatum fore etc.... obligans et canonice submittens pro premissis adimplendis domum meam claustralem, quam habeo infra emunitatem ecclesie."

[2]) D. 1416. — D. 1423. — D. 1469. — M. 1329. („ex fundo et area, domo et mansione.") — M. 1380. — M. 1385. („uutter husinghe ende hofstede.")

[3]) J. 1542. — Koopcond. O. dd. 1597 (onder de eigendomsbewijzen van het door de stad voor de academie aangekochte huis). — Reg. M. 1610.

[4]) Ook D. 1465. — Vgl. P. 1360. („antiqua pensione, de dictis domo et area nobis debita, nobis salva.")

soms tinsen vermeld, die uit een achterhuis gaan [1]), eenmaal zelfs uit „die beterscap *ende gedeelte* van myne huysinge" [2]).

De zieltinsen werden betaald op bepaalde termijnen, „als men die gemeyne pacht van den husen, gelegen in der mandaten, betaelt" [3]). Welke die termijnen waren, blijkt niet; doch er bestaat eenige aanleiding om te vermoeden, dat het Paschen en St. Remigius (1 October) waren [4]). Ook bepaalde muntsoorten werden bedongen; immers er is sprake van „payment, als die heeren then Doem van den husingen ende hoffsteden, in der montaden gelegen, gewoentlicken sijn (voir hoeren pacht) te boeren"; doch ook hier weder blijkt niet, welke muntsoorten bedoeld worden [5]).

Bij wanbetaling vinden wij verschillende dwangmiddelen vermeld. Bij St. Jan hooren wij in 1404 betaling eener geldboete stipuleeren, gewis alleen voor te late betaling [6]). Bij St. Marie vinden wij in 1338 bepaald, dat de deken bij wanbetaling het zal „uutrichten" (en wel „buten den capitel", dus zonder voorafgaand vonnis) uit de prebende van den nalatige op klacht van den tinsheffer [7]). Hetzelfde gold blijkbaar ook te Amersfoort, waar een burger-huisbezitter eenen kanunnik tot zijnen borg moest stellen, om aan het kapittel de gelegenheid te geven, op hem „haer pachten te begaen, manen ende verhalen" [8]).

---

1) Reg. D. c. 1496, 1545. — J. 1401, 1473. — P. 1598. — Zie een uitdrukkelijk verbod daarvan: M. 1527.

2) J. 1585. (Het moet erkend worden, dat dit gedeelte eigenlijk een afzonderlijk claustraal huis was, dat op bijzondere wijze met een ander huis vereenigd was. Vgl. de geschiedenis van dit huis Renesse in het volgende hoofdstuk.)

3) P. 1464. — P. 1492. — Vgl. D. 1477: „in der tijt der betalinge van huysrenten, gelegen binnen der mundaten then Doim."

4) Vgl. Reg. D. c. 1496, 1503 (over de vergoeding door den kooper van de op een huis rustende renten gedurende den loopenden termijn).

5) D. 1468 — D. 1477. — Vgl. koopcond. M. 1549 onder de Cheltenh. stn. (betaling in Rijnsche goudguldens „de pondere" „aut eorum equivalenti valore, qualem ecclesie Trajectenses pro tempore solutionis recipient a suis pactionariis." — Over de onderlinge verhouding der door de kapittelen ontvangene muntsoorten blijkt het volgende. Te Amersfoort was volgens de statuten van 1415 1 schild = 71 Amersf. witten. In het kapittel van St. Marie betaalde in 1474 een kanunnik voor 1 oud schild 30 stuivers, voor 4 lood zilver 30 stuivers en 1 „placca signata"; een leek betaalde voor dezelfde bedragen: 1½ goudgulden en 1½ goudgulden + 1 „placca signata". (Resol. M. 26 Aug. 1474, in: Reg. Stat. M. N°. 17 f. CXV.) In hetzelfde kapittel werd in 1566 gerekend, dat 510 Rijnsche goudguldens à 30 Brab. stuivers gelijk waren aan 816 Carolus-guldens à 20 stuivers. (Reg. Amersf. f. 151.) Bij Oudmunster werden in 1597 11 penningen gelijkgesteld met 8 wit en 1 mijt. (Eigend. bew. v. h. voor de academie aangekochte huis.)

6) J. 1404.

7) M. 1338.

8) A. 1574.

Bij St. Pieter hooren wij in 1321 van eene executie wegens voortdurende wanbetaling door schorsing en ontzetting van den nalatige uit het genot zijner prebende [1]). In den Dom vinden wij de bepaling (1409), dat het kapittel bij wanbetaling der pensie door verkoop van het huis het bedrag dadelijk zal innen [2]). Alleen in eene akte van St. Jan van 1541 wordt bepaald, dat bij wanbetaling der pensie de bezitter vervallen is van zijn recht op het huis en op vergoeding voor de door hem aangebrachte verbeteringen [3]).

De zieltins was uit zijnen aard onlosbaar [4]): nog in 1601 verklaarde het kapittel van St. Jan, dat een „jaerlicxe uuytganck ewelick op die huyssinghe ende erve sal blyven ongelost, *nae coustuyme van den anderen mortificatiën ende vuytgangen, op die huysen in ons capittels immuniteyt staende*" [5]). Over het algemeen werd aan deze onlosbaarheid der oude zieltinsen dan ook vastgehouden: toen het kapittel van St. Pieter in 1423 de losbaarheid der op de claustrale huizen gevestigde huisrenten decreteerde, zonderde het bepaaldelijk daarvan uit den „census antiquus, qui antiquitus solvi consuevit ex domo et area" [6]). Maar toch verloor de regel allengs veel van zijne strengheid. Reeds in 1326 had het kapittel van St. Marie besloten, „quod quicunque concanonicorum ecclesie nostre pensionem, quam super area et domo sua nostro capitulo debitam habuerit, eam pensionem in alios certos redditus, capitulo nostro in recompensam sufficientes, aut etiam super aliis aut alterius area et domo, sitis in emunitate nostra, transferendo, possit et valeat licite commutare" [7]). Was reeds deze overbrenging van den tins van het eene huis op het andere [8]) eene soort van aflossing, wij vinden sedert telkens zieltinsen, die reeds bij de vestiging losbaar verklaard worden [9]), ja zelfs voorbeelden, dat men zieltinsen over 10 of 6 of 1 jaar losbaar stelt [10]). De aflossing geschiedde volgens een vast tarief:

---

[1]) P. 1321. Geheel als in de Würzburgsche kapittelstatuten van 1264, 1282 en 1304.

[2]) D. 1409. — cf. Reg. D. c. 1470: de opbrengst van een huis toegewezen aan het kapittel voor schuld van den bezitter aan het kapittel, doch eerst na eene speciale overeenkomst.

[3]) J. 1541.

[4]) Over de onlosbaarheid van den grondtins zie: Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 296 en 134, cf. p. 96.

[5]) J. 1601.

[6]) Stat. P. 1423.

[7]) Stat. M. 1326.

[8]) Zie voorbeelden daarvan: D. 1334. — D. 1445. — O. 1480. — J. 1415.

[9]) D. 1416. — D. 1465. — D. 1467. — D. 1469. — D. 1473.

[10]) D. 1435. — D. 1437. — D. 1470.

het twintigvoud van de jaarlijksche rente [1]), zoodat reeds toen de rente gewoonlijk à 5°/$_0$ berekend werd [2]). In het Domkapittel heet dit zelfs „juxta consuetudinem nostre ecclesie" [3]).

Het zeer algemeene gebruik, dat van de zieltinsen bij alle huizen van elk der kapittelen gemaakt werd, — een gebruik, voor de bezitters gemakkelijk en natuurlijk, door de kapittelen eerder aangemoedigd dan tegengegaan, — maakte den overgang gemakkelijk tot de vestiging op de claustrale huizen van andere lasten: van renten. De huisrente [4]) („redditus") was in beginsel iets geheel anders dan de grondtins en de zieltins. De grondtins was eene praestatie, door den gebruiker van een perceel jaarlijks aan den eigenaar uitgekeerd voor het genot van den grond. De zieltins kwam althans oorspronkelijk in zooverre met den grondtins overeen, dat hij jaarlijks werd uitgekeerd door den huisbezitter, die daarvoor geenerlei contra-praestatie in geld ontving of ontvangen had, terwijl evenals bij den grondtins het huis voor de betaling verbonden was. Doch naar wij zagen was de zieltins langzamerhand ontaard: niet de huisbezitter zelf belastte zijn huis met eenen tins; maar krachtens zijn uitersten wil verkregen anderen (zijne executeurs, het kapittel) voor eene door hem gelegateerde geldsom van den bezitter van het een of ander nog niet te zwaar belaste huis de toezegging, dat deze jaarlijks een uitgang uit dit huis zou betalen voor de zielrust van den testator. Zoodoende verschilde de zieltins geheel niet meer van de rente [5]). De rente bedoelde zekere geldbelegging aan de eene zijde, het

1) „Denarius quilibet pro viginti". (D. 1471.) — „Elcken penninck voir twyntich penningen gerekent, nae gewoenten der kercken then Doym." (D. 1472.) — „Scudatum quodlibet pro viginti, juxta consuetudinem ecclesie Trajectensis". (Reg. D. 1475.) — Vgl. D. 1440. — D. 1456. — D. 1469. — Reg. D. 1476, 1496. — O. 1480. — Stat. P. 1423.

2) D. 1423.

3) D. 1456. — D. 1472. — Reg. D. 1475, 1476.

4) Het woord „huysrente" komt ook in onze akten eenmaal voor (D. 1477), doch als synonym met „pacht", eene uitdrukking, die gewoonlijk voor de pensie gebruikt wordt.

5) Inderdaad heeten de zieltinsen in onze akten dikwijls „renthen". Het is dan ook veelal onmogelijk die beiden te onderscheiden. De zieltins heet doorgaans „pensio", de rente „redditus"; gewoonlijk heet de eerste onlosbaar, de tweede losbaar. Doch zie Stat. P. 1423: „possessor domus potest redditus redimere (à 5 °/$_0$) cum una annua pensione termini proxime futuri, excepto censu antiquo." — Stat. M. 1326: „quicumque concanonicorum pensionem, quam super area et domo sua habuerit, in alios certos redditus valet commutare, ... ita tamen quod ante translacionem capitulo tam in redditibus quam in pensione super aliis areis acceptandum (?) caveatur." — J. 1508: een huis is belast met: 1°. „perpetui redditus, qui per quemcumque redimi non debent". 2°. met de memorie van den laatsten bewoner, „qui redimi possunt". 3°. met eene „annua pensio", losbaar à 5 °/$_0$.

verkrijgen van krediet aan de andere [1]). In den vorm was het contract geheel verschillend van onze hypotheek, eene instelling aan de middeleeuwen aanvankelijk onbekend en nooit algemeen in gebruik wegens het kanonieke woekerverbod; de rentekooper bedong zich geenszins interest van de door hem betaalde geldsom, maar kocht zich voor die som het recht op het levenslange of eeuwigdurende genot eener jaarlijksche rente, waarvoor het aan den verkooper behoorende perceel verbonden werd. Het rechtsgevolg moge dus in de praktijk niet veel van dat der hypotheek verschild hebben, een groot onderscheid bestond er: het was geen leencontract, maar een koopcontract, de rentekooper kon dus zijn geld niet weder terugkrijgen door aflossing der rente.

Het vroegste voorbeeld, dat ik vond van den verkoop eener rente uit een claustraal huis, die ontwijfelbaar als geldbelegging diende, is van 1436 [2]). Een kanunnik van St. Marie erkende toen schuldig te zijn aan het kapittel „jaerlixe renten", waarvan de koopprijs hem door het kapittel betaald was uit de aflossing eener door een burger van Nijmegen uit eenen tiend te Oesterholt verschuldigde uitkeering. Een zoo duidelijk mogelijk voorbeeld van zuivere geldbelegging. Een ander voorbeeld, sterker, omdat niet het kapittel hier kooper der rente is, vindt men in eene oorkonde van den Dom van 1449. De Domproost erkent schuldig te zijn uit zijn claustraal huis aan de Domdekanij „jairlike renten ewelic ende erfflic", die de Domdeken, vroeger bezitter van het huis, „aen onse husinge

---

1 jaar na opzegging. Het gezamenlijk bedrag dezer uitgangen wordt omschreven als: "reddituum omnium totalis summa et pensio antedicta." — Losse stn. M. 1593: een huis is bezwaard met eene oplosbare kerkelijke pensie en eene losbare rente.

[1]) Zie over de huisrenten: Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 106 vlg.

[2]) Geheel geïsoleerd vind ik een ander voorbeeld in 1329. Een vicaris van St. Marie verkocht toen aan eenen kanunnik (denkelijk wel voor eenen zieltins) "redditus annuos", waarvan de vicaris de koopsom voldaan had "ex fundo et area, domo et mansione ipsius domini A. ex opposito cymiterii". Nog enkele dergelijke voorbeelden uit dien tijd zou ik kunnen aanhalen (zie b.v. M. 1419: drie rentekoopen), doch steeds van renten, *aan het kapittel* verkocht, en waarvan het dus onzeker blijft, of niet het vestigen van een zieltins bedoeld wordt. Men kan met het aannemen van geldbelegging als doel nauwelijks te voorzichtig zijn. De vestiging van een zieltins geschiedde zeer dikwijls in den vorm van eenen rentekoop door het kapittel van eenen huisbezitter, die dan verklaarde de koopsom van het kapittel ontvangen te hebben. Geven andere akten ons de gelegenheid, de toedracht der zaak nader te doorzien, dan blijkt het vaak, dat dit slechts een vorm is, en dat òf de koopsom voldaan is door de executeurs van een vroegeren huisbezitter òf dat de rente *geschonken* is door deu persoon, die de akte passeert. Zie b. v. D. 1469: twee akten, de eene eene schuldbekentenis van eenen huisbezitter o. a. van 18 oude schilden, door het kapittel uit zijn huis gekocht en betaald, — de andere eene uitspraak van den bisschop, waarbij o. a. deze 18 oude schilden op het huis gevestigd worden krachtens het testament van bisschop Rudolf, aan wien het vroeger behoorde, en van wiens executeurs de heer van Brederode (voor wien de schulderkennende kanunnik optrad) het denkelijk gekocht had.

ende hoffstede beleyt (heeft) tot behoeff der Doemdekenye", na den verkoop van eenige aan de dekanij behoorende tienden. In 1469 gelastte een latere Domdeken bij de vermaking van zijn claustraal huis aan het kapittel, om „aff te lossen" en elders te beleggen 7 oude schilden „jairlicxe renthen", door hem boven de oude pensie „opter voirseyder huysinghe ende hoffstede gheset". — Niet zeldzaam was verder de kusting, het verbinden van het huis voor de betaling van het restant der kooppenningen. Doch de voorbeelden daarvan zijn uit veel lateren tijd [1]: wij vinden in het Domkapittel drie voorbeelden in oorkonden van 1592, 1593 en 1610 [2], en in het kapittel van Oudmunster eene van omstreeks 1608 [3]. — Omstreeks dien tijd treffen wij ook herhaaldelijk losrenten met hypotheek op claustrale huizen aan [4]; dat dit contract echter nog niet gewoon was, blijkt uit eene akte van het Domkapittel van 1581, waarbij eene hypotheek wordt gevestigd in den vorm van een transport, dat nietig zal zijn, zoodra de hoofdsom aan het kapittel is terugbetaald, dus een koop met beding van wederinkoop [5].

Er is dan ook eenige aanleiding om te vermoeden, dat oorspronkelijk de vestiging van renten op claustrale huizen alleen geoorloofd was als tijdelijke zekerheid voor den geldschieter gedurende het leven van den geldnemer, met wiens dood immers zijn recht op het huis eindigde [6]. Wij zien het kapittel van St. Jan in 1462 toestemming geven tot het vestigen eener rente, om daaruit de kosten van vertimmering van het huis te vinden, doch slechts voor vier jaren [7].

---

[1] Een ouder voorbeeld D. 1469: een huisbezitter erkent aan de fabriek een deel der koopprijs schuldig te zijn en vestigt daarvoor twee renten aan de Kleine kamer. Naar het schijnt hebben wij hier dus te doen met de belegging van een zieltins in den vorm van een rentekoop door de Kleine kamer bij de fabriek, terwijl de tins gevestigd wordt op het huis, waarvan de koopprijs gedeeltelijk onbetaald was.

[2] Reg. D. 1592, 1593, 1610.

[3] Losse stn. O. (akte van de executeurs van den deken Honthorst, wiens opvolger optrad in 1608).

[4] Losse stn. O. 1580. — Reg. D. 1598. — D. 1615. (geldbeleggingen door de Eleemosynae van Oudmunster, door eenen burger en door den rentmeester der Gebeneficiëerde goederen.)

[5] Reg. D. 1581: "welverstaende dat soe wanneer den comparant aen A, zynen erven ofte naecoemelingen opgebracht ende gerestitueert sall hebben de somme van *f* 200 hoeftsoms metten verlopen onbetaelden renten van dien, sall alsdan dvoorseyde transporte null ende van geenre weerden weesen ende sall dvoorseyde huysinge alsdan wederom vry ende vranck aen den voornoemden comparant ofte zynen erven comen."

[6] De bevoegdheid tot het verkoopen van renten uit huizen aan leeken ("domum impignorare, obligare personis extraneis") werd in het kapittel van St. Pieter eerst bij het statuut van 1450 verleend. Natuurlijk was het verkoopen van renten dus vóór dien tijd in ieder geval zeldzaam.

[7] J. 1462.

Wij hooren den Domdeken in 1469 zijnen executeurs gelasten, om de „jairlicxe renthen", die hij boven de oude pensie op zijn huis „gesett" heeft, af te lossen [1]). In 1440 merken wij op, hoe geheel op dezelfde wijze het Domkapittel de executeurs van eenen kanunnik na den verkoop van het huis quitteert voor de aflossing eener rente, door den overledene op het huis gevestigd [2]). In 1456 weder quitteering van eenen kanunnik door het Domkapittel voor de aflossing eener rente, terwijl „una libra annuatim super eadem domo de cetero remanet, qua nobis remanet obligata" (gewis een oude zieltins) [3]). Het is mogelijk, dat van die oorspronkelijke beperking een overblijfsel is de verplichting van elken nieuwen huisbezitter, om zich op nieuw tot betaling der rente te verbinden. In het oudste voorbeeld van een rentekoop dd. 1329 [4]) wordt dan ook uitdrukkelijk bedongen, dat de renteverkooper en zijne opvolgers „aream, domum, mansionem seu domistadium non alienabunt, vendent, locabunt vel quidquam de eis facient, nisi prefato A vel conservatori presencium redditus predicti libere remanebunt" [5]). Nog in 1579 wordt een claustraal huis van den Dom verkocht op den last van de uit het huis gaande pensiën, doch onder verplichting voor den verkooper om het perceel te vrijen van alle „verder lasten actiën ende servituten" [6]). Daarmede stemt overeen het beding, dat wij nog vinden in eene koopconditie van Oudmunster dd. 1628, die bepaalt, dat de uitgangen en andere rechten, die aan het kapittel uit het huis toekomen, door den kooper zullen moeten voldaan worden boven de koopprijs, terwijl het hem daarentegen geoorloofd zou zijn, de op het huis verzegelde rentebrieven ten bate van het kapittel van de koopprijs af te trekken [7]), m. a. w. die voor dat bedrag op nieuw op zich te nemen, hetgeen met eene aflossing en nieuwe vestiging der rente vrij wel gelijk staat [8]).

---

1) D. 1469.

2) D. 1440. Vgl. D. 1416: een kanunnik neemt eene rente, op het door hem gekochte huis rustende, op zich; lost hij ze niet af, dan zal het kapittel bij verkoop van het huis het kapitaal van de opbrengst afnemen.

3) D. 1456.

4) Zie hiervoor p. 63 Noot 2.

5) M. 1329.

6) Reg. D. 1579. — In dien tijd is dit echter geen vaste regel meer: reeds in 1567 vinden wij uitdrukkelijk vermeld (Reg. D. 1567), dat twee renten aan het St. Margaretenhof en aan een partikulier bij verkoop op een huis zullen blijven rusten.

7) Losse stn. O. 1628. — Evenzoo Reg. M. 1632. — Ook Reg. D. 1561.

8) Eene koopconditie van 1561 (Reg. D. 1561) geeft aanleiding tot het vermoeden, dat alleen het bedrag dier renten van de koopprijs afgetrokken werd, tot wier vestiging het kapittel geene toestem-

Intusschen allengs vinden wij voor onbepaalde tijden gevestigde renten vermeld. Maar het was toen te laat, om aan de instelling, overeenkomstig hare natuur en de gewoonte, het karakter van onlosbaarheid te geven, dat zij elders reeds niet algemeen meer kon handhaven. In 1423 bepaalde het kapittel van St. Pieter: „quod quicumque jam actu habet aut in futurum habebit domum et aream infra emunitatem ecclesie, ex quibus obligatur dicto capitulo in certis annuis redditibus hereditariis, quod ille possessor pro tempore potest quocienscumque et quandocumque sibi placuerit dictos redditus redimere, quemlibet denarium pro 20 denariis, ad manus dicti capituli cum una annua pensione termini vel terminorum tunc proxime futurorum [1]." Wanneer men oplet, dat dit verlof renten aan het kapittel betreft, kan het niet betwijfeld worden, dat men voor renten ter geldbelegging zeker niet gunstiger gestemd geweest is. Alleen eigenlijke oude zieltinsen worden van deze losbaarstelling uitgezonderd: het statuut voegt er bij: „excepto censu antiquo, qui antiquitus solvi consueverat ex domo et area predictis" [2]. De uitzondering herinnert ons aan eene bijvoeging, die wij bijna bij elken renteverkoop vinden: de mededeeling, die met zekeren nadruk gedaan wordt, dat deze nu gevestigde rente verkocht wordt „ultra pensionem, que ex dictis domo et area ab antiquo solvi consuevit" [3]. Met andere woorden: de zieltins had voorrang boven de rente. En evenzeer als hij een privilegie had bij de betaling, had hij dit bij de aflossing; hij werd niet getroffen door het aflossingsdecreet, dat de onlosbaarheid der renten ophief. Sedert komen dan ook renten, die losbaar waren „talre tijt alst hem (den verkooper) belieft", herhaaldelijk voor [4]. Doch naarmate de huisrenten in hypotheek ontaardden, werd het toch regel, dat de rente wel losbaar bleef, maar desniettemin (evenals de zieltins) bij verkoop ook zonder uitdrukkelijk beding op het verbondene huis bleef rusten. Wij vin-

---

ming verleend had. Er wordt nam. bepaald, dat men eene rente van het H. Geesthuis, die op het huis staat, zal aftrekken van de koopprijs; doch in margine staat aangeteekend, dat het gebleken is, dat de rente is gevestigd met consent van het kapittel en dat de brief ten bewijze daarvan met het kapittelzegel bezegeld is. Men schijnt dit te kunnen opvatten als eene mededeeling, dat de rente daarom op het huis kon blijven staan.

1) Stat. P. 1423.

2) Vgl. D. 1465: vestiging eener pensie „ultra pensionem, que ex dictis domo et area *ab antiquo* solvi consuevit" aan de gemeene vicarissen, dus een zieltins.

3) D. 1465. — cf. D. 1427. — D. 1469 („boven die oude pensie"). — M. 1329 (»salva pensione, que debetur capitulo").

4) D. 1469: »als wy des van den heren vermaent sullen warden." — Reg. D. 1593: „zoe die voornoemde A. (de verkooper) ende zyne erffgenaemen talre tijt alst hem belieft, sullen mogen doen lossen ende affcoopen". — Beide renten werden gevestigd voor de betaling der kooppenningen.

den daarvan tegen het laatst der 16e eeuw verschillende voorbeelden [1]). Tegelijk lezen wij ook het daarmede overeenkomende beding, dat de jaarlijksche „pensioenen" en de betaling van den 40en penning (eene provinciale belasting) „den coepere aen zijn beloeffde cooppenningen geen offslach sullen wesen" [2]).

De rente werd gevestigd door de betalingsbelofte van den huisbezitter, die — zooals ik opmerkte — bij elken overgang van het huis in andere handen, naar het schijnt, herhaald moest worden [3]). Deze erkenning werd zoo noodig geoordeeld, dat wij ze eenmaal zelfs zien verrichten door eenen kanunnik met betrekking tot een huis, waarover geschil geweest was, en waarop de renten daarom in hetzelfde jaar, dat de schulderkenning plaats had, bij plechtige uitspraak van bisschop David waren gevestigd en gerangschikt [4]). Evenwel de erkenning van den schuldenaar was niet voldoende: de toestemming van het kapittel was noodig. Het grondstatuut van den Dom bepaalt uitdrukkelijk: „qui domum claustralem habet, pensiones ex ea vendere non potest sine consensu capituli [5])." Was dit bij de vestiging van zieltinsen niet meer dan eene formaliteit, voor het verkoopen van renten was het kapittel allicht moeielijker, omdat de gelegenheid om uit het huis zieltinsen ten bate van het kapittel te verkoopen, daardoor natuurlijk verminderde. En inderdaad vinden wij herhaaldelijk dergelijke goedkeuringen in de verkoop-conditiën en transport-akten of in de akten, waarbij het huis met renten bezwaard wordt, vermeld [6]). Toch moeten wij gelooven, dat de formaliteit dikwijls verzuimd werd, als wij het kapittel van Oudmunster in 1440 hooren klagen [7]), hoe sommige broeders hunne claustrale huizen „nec scripto aut veredicorum testimonio suffulti, sic obligarunt et obligari permiserunt". In ieder geval bleef de zieltins aan het kapittel preferent boven de rente [8]).

---

1) Reg. D. 1583, 1584, 1595, 1613. — Reg. M. 1613.

2) Reg. M. z. d. (1609.)

3) D. 1449. — Ik vond er veel meer, maar natuurlijk (in het kapittel-archief) geregeld aan het kapittel, waarbij dus van zieltinsen sprake kan zijn.

4) D. 1469.

5) Overgenomen door Stat. M. — Ook bij overdracht van huizen wordt soms hetzelfde bedongen: zie Losse stn. O. 1615.

6) Reg. D. 1561, 1586, 1610. — Reg. M. 1613. — A. 1597. — Een voorbeeld van vestiging zonder consensus, althans zonder vermelding daarvan: J. 1487. Ook M. 1338 (alleen de deken zegelt mede). Zeker geschiedde dit meer: wij vinden D. 1477 eene overdracht eener rente uit een claustraal huis, vroeger door eenen kanunnik van den huisbezitter gekocht en nu aan het kapittel overgedragen voor een vroom doel; de kanunnik zegt daarbij, dat het kapittel den rentekoop „nu beliefft" heeft.

7) St. O. 1440.

8) Reg. D. 1592.

In welken vorm de overdracht eener rente door den renteheffer, die denkelijk niet lossen mocht, geschiedde, blijkt niet; doch waarschijnlijk droeg men ze over evenals eene plecht op een claustraal huis. Deze werden getransporteerd voor het kapittel [1]), ook wel in den voor transporten van claustrale huizen gewonen vorm: voor twee kanunniken en den secretaris van het kapittel [2]). De toestemming van den renteschuldenaar was voor de overdracht, naar het schijnt, noodig [3].

Onze claustrale huizen waren derhalve overvloedig belast met zieltinsen (de soort van uitkeering, die na den grondtins het vroegst op huizen gevestigd werd), ook dikwijls met huisrenten (de historisch jongste belasting van huizen [4]); alleen de oudste soort, de grondtins zelf, ontbrak. Ik heb dit boven beweerd, en ik neem daarvan niets terug. Maar toch meen ik enkele uitzonderingen ontdekt te hebben. De uitdrukkingen, waarin de oorkonden der kapittelen over de oude zieltinsen spreken [5]), geven eenige aanleiding om te vermoeden, dat de kanunniken zelven den oorsprong dezer uitkeeringen vergeten hadden en den „census antiquus", zooals zij de zieltinsen somtijds betitelen, als waren grondtins beschouwden. Wel kon het voor niemand een geheim zijn, dat daarvoor lijkdiensten verricht werden; doch wij zullen later [6]) zien, dat (althans in sommige kapittelen) met deze verplichting tot het stichten van lijkdiensten zóó gehandeld werd, dat de daarvoor gevestigde rente wel geen grondtins, maar toch eene retributie voor het gunnen van het huis werd. De dwaling, indien zij bestaan heeft, zou dus begrijpelijk zijn. Doch hoe dit zij, in *enkele* akten van betrekkelijk jongen datum vind ik sporen, dat inderdaad bij nieuwe uitgiften van huizen of vooral van grond een ware grondtins door de kapittelen bedongen is, behalve en geheel afgescheiden van de op het perceel gevestigde of te vestigen zieltinsen. Het meest sprekende voorbeeld daarvan vind ik in eene oorkonde van St. Pieter van 1436.

Het kapittel verklaarde bij deze akte „vercoft ende overgegeven te hebben" aan een zijner vicarissen een stuk grond aan de straat, naast het choraalhuis en waarschijnlijk vroeger daarbij behoorende, waarop de vicaris een huis zou

---

[1]) *Reg.* D. 1588, 1589, 1595.

[2]) *Reg.* M. 1606, 1608.

[3]) *Zie althans een* voorbeeld: D. 1477.

[4]) *Cf. Arnold*, *Gesch.* d. Eigenth. p. 96.

[5]) *Zie bijv.* Stat. P. 1423: de erfrenten aan het kapittel worden afkoopbaar gesteld, „excepto *censu antiquo*, qui antiquitus solvi consuevit ex domo et area".

[6]) *Zie het vlg. hoofdstuk* (over de verplichte memoriestichting door leeken).

bouwen, na het van het aangrenzende perceel te hebben afgescheiden. „Ende des" (d. i. daarvoor), zoo gaat de akte voort, „sal A (de vicaris) of dieghene, daer dese husinghe ende hofstede mit recht op coemt, jaerlix betalen ende uutreyken ons of onsen cameraer in der tijt 6 loet sulvers tsjaers, als die ghemene ecclesie van Utrecht in der tijt jaerlix gemeenlick neemt van horen pacht". Na den dood van den vicaris zullen zijne executeurs (of bij gebreke zijne erfgenamen) het huis naar gewoonte verkoopen. De opbrengst zal aan zijne testamentaire of natuurlijke erfgenamen komen; het huis echter zal „vri ende commerloes" komen aan den kooper, „behoudelick onsen pacht voirseyt jaerlix erflick ende ewelick daeruut te hebben". Slechts de helft van die pacht mag afgelost worden.

Hier hebben wij derhalve voor ons de vestiging van een ontwijfelbaren grondtins bij de uitgifte van bouwgrond, dus in exceptioneele omstandigheden. Nu dit eenmaal vaststaat, meenen wij ook in eene andere akte van hetzelfde kapittel eenen grondtins te ontmoeten. In eene akte van 1459, waarbij het latere Paushuize door het kapittel wordt gegund aan twee burgers [1]), wordt het volgende gezegd: „Ende wye van hem beyden dese huysinge ende hofstede besate, die sel jairlix betalen ende uutreyken ons of onse cameraer in der tijt 4 ℔ 10 sc. *tyns;* item 4 ℔ 10 sc., „*te ministreren tot memorie van A.* enz."; er volgen nog eenige posten wegens „pachten" voor memoriediensten. In 1517, bij de gunning van hetzelfde huis aan den lateren paus Adriaan VI, werd weder gesproken van 4 ℔ 10 sc. „tyns", van vier posten wegens „pacht" voor memoriediensten, en bovendien van „4 sc. van den hoeck erves daeraen leggende [2])." Reeds de doorgaande onderscheiding van den eersten post als „tyns" tegenover de later volgende als „pachten" voor memoriediensten, doet vermoeden, dat in dit geval de eerste, oudste post een grondtins is. Maar al moge men daarover twijfelen, de laatste is dit zeker: het is de uitkeering, te betalen voor een hoek grond, die bij het perceel later gevoegd is.

Iets dergelijks vond ik éénmaal vermeld bij het kapittel van Oudmunster in een geval, dat ik boven reeds kortelijk besprak. Het kapittel besloot in 1546 [3]), toen een der claustrale huizen afgebroken en „tot een ledich erve gemaict" was, om de daarop rustende 2 ℔ (hoogstwaarschijnlijk een zieltins) over te brengen op het aangrenzende perceel „*voert erff*, dat nu is geëxtendeert aen

---

[1]) In eene oudere akte over dit huis (van 1360) wordt eene "annua pensio" van 40 l. "parvorum denariorum" gevestigd voor eenige diensten in de kerk, "antiqua *pensione*, de dictis domo et area nobis debita, nobis salva."

[2]) Alle posten worden daarna opgeteld: "summa 18 R. g. — 9 st. Holl." Zoo ontstond eene "pensie" uit de ongelijksoortigste bestanddeelen.

[3]) O. 1546 (in dorso).

die westsyde voer sijn hoff". De uitkeering bleef natuurlijk een zieltins, maar zij geleek toch voor den bewoner van het huis, die met de bestemming van het geld niet te maken had, zóó treffend op een grondtins, dat het geen wonder is, indien hij en zijne navolgers, evenals de bewoner van Paushuize, het daarvoor gehouden hebben.

Eene formeele grondrente werd door hetzelfde kapittel gevestigd in 1615 bij de splitsing van een claustraal huis in twee deelen [1]), toen derhalve, evenals in het zooeven vermelde geval van 1436 bij St. Pieter, een nieuwe toestand geschapen werd en het kapittel de gelegenheid had zijne conditiën te stellen. Verscheidene bedingen worden gemaakt, o. a. dat elk der beide nieuwe huizen de helft der pensie zal dragen. Doch daarna bepaalt men, dat de bewoners „voor de beterschap der voorseyde twee huysingen ende *in recognitie van de grondt van dien* jaerlicx ten euwigen dagen geduyrende" aan het kapittel zullen betalen *f* 90, en wel (men bemerkt, dat er twee eeuwen verloopen zijn sedert de uitgifte van grond door St. Pieter) losbaar met *f* 1800. Ook hier dus, zoodra het kapittel de handen vrij heeft, vestiging van een waren grondtins tot stijving zijner kas [2]).

Trouwens de medegedeelde gevallen zijn de eenige, die ik vond, waar een grondtins op de claustrale perceelen der Utrechtsche kapittelen gelegd werd. Het zijn dus — gesteld, dat mij nog enkele andere gevallen onbekend gebleven zijn — alleenstaande, geïsoleerde voorbeelden, hoe de invloed van het huisleen de claustraliteit zelfs in hare hoofdbeginselen deed ontaarden [3]). Veel sterker was die ontaarding te Amersfoort. Wij zagen [4]), dat daar de huizen na den dood van elken bezitter weder vrij aan het kapittel terugkwamen, om op nieuw

---

[1]) Losse stn. O. 1615.

[2]) Een analoog geval vond ik in M. 1616. Een huis aan de noordzijde van het kerkhof (dus een claustraal huis) behoorde (denkelijk door legaat) aan eene vicarie. De vicaris had het vervallene huis op nieuw laten opbouwen, maar de kosten waren groot en hij verlangde dus eene tegemoetkoming. Het kapittel nu gunde hem, dat hij „in sijn prive naem voor hem ende syne erffgenaemen den prouffytelicken eygendom van de voorseyde timmeraigie aen hem behouden sal, ende de gront van dien, de voorseyde vicarie toecoemende, hebben wy hem ende zyne erffgenaemen gegonst ende gegeven ten behoeve derselver vicarie in een onlosbaer erffpacht ofte pensie" van 1 Eng. rozenobel. Begrijp ik dit goed, dan wordt hier een grondtins op het huis gevestigd ten behoeve der vicarie, waaraan de grond in eigendom behoorde. De akte is merkwaardig, omdat zij blijkbaar gemaakt is naar analogie der destijds over het recht op de claustrale huizen heerschende theorie. (Zie Besluit.)

[3]) Dat het eene krasse ontaarding was, blijkt wel uit de vergelijking met de boven aangehaalde uitgifte van grond *om niet* door het kapittel van St. Jan in 1321, — een of twee eeuwen vroeger dus!

[4]) Zie hiervoor p. 18.

aan een ander uitgegeven te worden. Het kapittel had dus daar steeds de handen vrij. Van die gelegenheid werd ruimschoots gebruik gemaakt [1]) : het statuut van 1415 bepaalde, „quod quelibet domus dabit certum pactum annualem capitulo nostro, prout inferius describetur". En dan volgt eene lijst der huizen met opgave bij elk daarvan van eenen uitgang, variëerende van 1—$3^1/_2$ schilden. Reeds deze „ordinacio" kan bezwaarlijk als iets anders dan als vestiging van eene uitkeering voor het gebruik der (jaarlijks verdeelde) huizen gelden; het verschil in grootte dier huizen zal het bedrag der uitkeering bepaald hebben. Doch ontwijfelbaar blijkt dit uit het statuut van 1455, waarbij het verkoopen van de beterschap der huizen door de erven der bezitters (naar het Utrechtsche voorbeeld) werd ingevoerd. Als dit onderwerp afgehandeld is, zegt het statuut: „salvo quod quilibet emencium aliquam ex domibus in tempore aut qui aliquam ex domibus in futurum perpetuo obtinere seu possidere contigerit, solvet realiter et cum effectu capitulo nostro aut camerario dicti capituli, qui pro tempore fuerit, omni anno in festo Pasche sine aliqua contradictione aut defalcacione in prompta numerata pecunia ex domo, quam obtinet possidet seu emerit, libere perpetuis temporibus talem annuam pensionem firmam, prout hic inferius omnium et singularum domorum et cujuslibet ipsarum pensio seu pensiones *secundum qualitatem et valorem cujuslibet earundem* distincte posite sunt ac descripte". En na nog eenige opmerkingen over andere uitkeeringen gaat het statuut voort: „Hic sequuntur nunc singulatim ac distincte pensiones annue, vulgariter *jairlixsche pachten*, cujuslibet domorum predictarum, *per nos decanum et capitulum juxta valorem cujuslibet earundem imposite taxate ac ordinate* etc."; volgen uitkeeringen van 2—7 Beijersche goudguldens, gewis dezelfde of althans in dezelfde verhouding als de vroeger genoemde van 1—$3^1/_2$ schilden. Geen twijfel derhalve, of het kapittel heeft in 1415 niet de betaling van oude uitgangen geregeld, maar bepaaldelijk nieuwe vastgesteld en wel volgens de waarde der huizen, natuurlijk als vergoeding voor hun gebruik [2]).

Tijdelijk werd de verplichting tot het betalen van tins te Amersfoort opgeheven na den brand, die in 1520 de claustrale huizen verteerd had. Men be-

---

[1]) Ten bewijze dat de grondtins niet altijd te Amersfoort betaald was, herinner ik nogmaals aan het statuut van 1520, dat zegt: „want onse capittelaren elck sijn huys pleech vry te besitten ende the bewonen, sonder het capittel offt ymandt anders yet te geven."

[2]) Het kapittel had van bisschop Rudolf 9 Februari van hetzelfde jaar 1455 verlof gekregen tot de hervorming van de wijze van ingebruikgeving der claustrale huizen, op voorwaarde, dat de „pecunie forsitan exinde provenientes" zouden belegd worden „pro emendis redditibus" tot vermeerdering van de prebenden der kanunniken of tot aankoop van boeken of ornamenten voor de kerk.

sloot toen, den grond uit te geven „om te houden, te besitten ende te bruycken sijn leven vry, gelijck het te voren (nam. voor 1415) was" [1]. Maar het geschiedde niet, om tot de oorspronkelijke zuivere toestanden terug te keeren; integendeel het was „om willich te maicken tot eynre grooter pacht". Alleen hij, die „enich van den huyssen woude tymmeren ende verbeteren", mocht van het voorrecht gebruik maken: zijn opvolger in het bezit zou „die verbeterschap van onss houden om een jairlixe pacht gemortificeerde reynthen, dair ons an genoechde".

De verplichtingen van den huisbezitter, die wij tot nog toe bespraken, zijn allen van het huisleen overgenomen of althans geheel volgens dit voorbeeld gewijzigd. De laatste verplichting, tot wier behandeling wij thans overgaan, was speciaal eigen aan de claustraliteit. Indien de huisbezitter geene beschikkingen gemaakt had, dan gold als vaste regel, reeds door het oude Domstatuut uitgesproken, dat het huis in het openbaar verkocht moest worden. Er is in deze geheele materie nauwelijks eene bepaling, aan wier nauwgezette naleving de kapittelen met meer zorg de hand gehouden hebben dan aan deze. Hier gold het eene bij gewone huizen onbekende verplichting, en terwijl wij de andere gebruiken bij het stilzwijgen der statuten uit de over de huizen gepasseerde akten moeten opmaken, zijn daarom aan de regeling van dit onderwerp verschillende statuten gewijd. Trouwens de bijzondere zorg der kapittelheeren was natuurlijk, want het doel van het bedoelde voorschrift was, de erfelijkheid van het bewoningsrecht te weren. Ten einde dit doel te bereiken, waren voor dezen verkoop alle bijzonderheden door het kapittel nauwkeurig vastgesteld, en wel op straffe van nietigheid van den koop [2]. Deze bijzonderheden waren dezelfden voor alle Utrechtsche kapittelen. Het oude statuut „de empcione domorum claustralium" van het Liber camerae van den Dom werd bijna onveranderd door het kapittel van St. Marie overgenomen; de kapittelen van St. Picter en Oudmunster stelden in 1450 en 1509 (tot wering van leeken uit de claustrale huizen) nagenoeg gelijkluidende statuten vast, die over ons onderwerp in hoofdzaak hetzelfde bepalen als de statuten der beide andere kapittelen, en St. Jan verklaarde in 1624, „dat sy van allen ouden tyden in possessie waren geweest van" het gebruik, om de openvallende huizen te verkoopen op eene

---

[1] Stat. A. 1520.

[2] Lib. cam. en Stat. O. 1509: „Et si domus aliter vendita fuerit, vendicio non tenet, et quicumque de collegio canonicus potest illam habere pro eodem precio quo vendita fuerit". — Het kapittel van St. Jan bedong somtijds uitdrukkelijk bij het uitgeven der huizen, dat ze niet zouden verkocht worden „dan na gewoenten der kerken." (J. 1433.)

wijze, die volgens de beschrijving in hoofdtrekken geheel met de gewoonte der andere zusters overeenkwam. Ook het Amersfoortsche kapittel beval in 1455, toen het zijne huizen in eigendom aan zijne leden overgaf, „servare modum formam et consuetudinem circa vendiciones, qui consueti sunt observari hactenus in ecclesia Trajectensi." Laat ons met die plechtige verkooping en hare vormen nader kennismaken.

Wat werd verkocht? De statuten spreken eenstemmig van den verkoop van de „domus claustralis"; de verkoopconditiën steeds van de „melioratio" of „beterscap". Na hetgeen wij boven over de beteekenis van het woord beterschap hebben medegedeeld, kan dit verschil ons niet bevreemden, al is het opmerkelijk, dat juist de statuten hier het woord gebruiken, dat het meeste recht aan den huisbezitter toekent. Met het huis werd verkocht hetgeen volgens overeenkomst daarin blijven zou, doch bovendien alles wat aard- of nagelvast was [1]) (hetgeen in de middeleeuwen met het grootste gedeelte van het meubilair het geval was) en verder volgens de statuten ook hetgeen „causa perpetui usus in ea constructum est", als: de banken, eene tafel, twee bedden, een haal („pendula"), een tang, de stangen van de putten, de deksels der secreeten, de vaste lichtblakers en alle sleutels en grendels [2]). Het doel dezer bepaling zal ons later blijken [3]).

Door wie werd verkocht? Door de executeurs van den overledenen huisbezitter. Het Liber camerae beval, dat de kanunniken altijd een of twee leden van het kapittel tot executeurs hunner testamenten zouden benoemen [4]); ook latere

---

[1]) „Ea omnia, que solo herent et clavis sunt confixa." (St. M.) — „Alle aertvast ende naghelvast als dair op ende in wair." (P. 1459.) — „Al dat ertvast ende naghelvast is" (J. 1395), en wel volgens de gewoonte der kerk. (J. 1505.) — Vgl. O. 1580.

[2]) Volgens het statuut van het kapittel van St. Marie iets meer, namelijk het volgende: „omnes fenestre, qualescumque fuerint, vulgariter eciam glaessveynsteren ende blickveynsteren, alle portalen, omnes janue cum cardinibus, seris et requisitis, omnes tumbe, lapidee, lignee sive plumbee, et juxta antiquum morem pendula sive pendule coquinarie, una mensa melior post optimam, cum duobus fulcris congruentibus, melior tenella et follis coquinarius." In dit kapittel werd gewoonlijk eene commissie benoemd, om de voorwerpen, die mede verkocht zouden worden, aan te wijzen. (Losse verkoopcond. der huizen van St. Marie dd. 1554 en 1558, in de Cheltenhamsche collectie: „deputati per capitulum ad hoc discussionem fecerunt de illis, que in domo defuncti in venditione ejusdem manere debebunt", — de deputati „ad visitandum domum quondam A declaraverunt, quod in eadem manebunt etc.") Zie een geschil naar aanleiding dezer bepaling tusschen kapittel en erfgenamen: l. c. ad 1549.

[3]) Zie Hfdst. III.

[4]) „Ne ecclesie jura ledantur", zegt het boek. Het doel was om te voorkomen, dat de vreemde executeurs, met de ingewikkelde administratie van het kapittel onbekend („non periti rerum ecclesie"), de rekening over de prebende van den overledene niet begrepen.

statuten van St. Jan en St. Marie schreven dit voor. Het was dan ook de vaste gewoonte, om hetzij beide executeurs of althans een van hen uit het kapittel te kiezen. Waren er geene executeurs benoemd, dan traden (althans bij het kapittel van St. Pieter [1])) de erfgenamen als verkoopers op, en ook in de verkoopconditiën van het Domkapittel worden, wanneer de beterschap van een huis aan het kapittel of aan eene of andere stichting (b. v. de drie Utrechtsche gasthuizen) vermaakt was, de beheerders daarvan als verkoopers genoemd [2]). Weigerden de benoemde executeurs den last te aanvaarden of waren zij na aanmaning nalatig, dan verkocht het kapittel zelf door zijne gedeputeerden [3]). — Indien het claustrale huis openkwam om andere redenen dan wegens den dood van den bezitter, — wanneer deze zijne prebende in het kapittel resigneerde of een tweede claustraal huis kocht, — dan verkocht de bezitter zelf of zijn gemachtigde geheel op dezelfde wijze als anders de executeurs; het verschil was alleen, dat niet de executeurs, maar hij zelf dan den koopprijs inde [4]).

Aan wie werden de huizen verkocht? Nog de jonge statuten van St. Pieter en Oudmunster van 1450 en 1509 bepalen, dat het huis zal worden toegewezen aan den meestbiedenden prelaat of kanunnik van het kapittel; afwezige kanunniken mochten door een ander doen bieden en koopen, doch alleen door een lid van hun kapittel. Allen, die geene leden van het kapittel waren, werden dus door het statuut streng van den koop uitgesloten. Zij mochten zelfs niet daarbij tegenwoordig zijn : de verkoop had nog op het laatst der 16e eeuw plaats „onder die canonicken, vicariën ende suppoesten van onse kercke" [5]). Tot

1) P. 1436.

2) Zie bijv. Reg. D. 1503.

3) Lib. camerae. — O. 1509. — St. P. 1450. — J. 1460. — Te Amersfoort was het in ieder geval het kapittel, dat "mit die erffgenaemen" het huis verkocht (St. A. 1520. — A. 1574), — eene herinnering aan de vroegere toestanden aldaar, toen het kapittel eigenaar der claustrale huizen was. Ook bij St. Marie kwam dit, bij het geheel ontaarden der claustraliteit in het begin der 17e eeuw, tot bewaring van het recht van het kapittel in gebruik. (Reg. M. 1610: "vercopinge der huysinge by den capittele ofte met H. Ed. consent ende voorweten" bedongen. — Vgl. Reg. M. z. d. (1609), z. d. (1630). — M. 1593. — Doch ook reeds vroeger: zie M. 1401 en losse verkoopcond. M. uit de 16e eeuw onder de Cheltenhamsche stukken.)

4) Stat. O. 1509. — St. P. 1450. — Vgl. Reg. D. passim.

5) Reg. D. 1578. — Vgl. Reg. D. 1550: verkoop van een huis, *behoorende aan de zielprove van den Dom*, waarbij bij uitzondering in de koopconditiën staat aangeteekend: „Item dese huysinghe sullen dye vicariën van den Dom oick mogen mynen ende copen opten voirwaerden voirseyt." En nog onder voorbehoud van "die naecoop" voor "dye heeren". — Eene koopconditie van St. Marie dd. 1518 (onder de Cheltenhamsche stn.) bepaalt echter, dat de kooper het huis mag overdoen en het daartoe eerst moet aanbieden aan alle kanunniken; daarna mag hij het vrijelijk verkoopen aan eenen vicaris of een "officiatus perpetuus ecclesie".

de verkooping moesten de executeurs dan ook alle kanunniken van het kapittel oproepen [1]). Alleen het statuut van St. Marie bepaalt, hoe dit geschieden zal, nam. door aanzegging van den kapittelbode; naar het schijnt was echter een andere vorm van kennisgeving (althans in den Dom) in gebruik. Immers in een request van 1571 zeggen de executeurs van eenen kanunnik ten Dom [2]), dat men volgens de statuten en gewoonten gehouden is, indien over een huis door den overledenen bezitter niet beschikt is, het „openbaerlick ad candelabrum onder die Domheeren te veylen ende daernae te vercoepen den meesten daervoer biedende" [3]). Wat met die veiling „ad candelabrum" bedoeld wordt, zeggen ons een paar andere akten van den Dom [4]), die bepalen, dat, als men een claustraal huis verhuren wil, „'t selffde ad candelabrum opten choer ierst opgehangen wordden (sal), nae usantie van der kercken". Het formulier der bekendmaking, dat aan den kandelaber werd opgehangen, is ons bewaard: een van den Dom in het Latijn [5]), twee van St. Marie in het Hollandsch [6]); het bevat alleen de bekendmaking van den verkoop en eene uitnoodiging om op het bepaalde uur in het huis tegenwoordig te zijn [7]).

Wanneer moest het huis verkocht worden? Het Liber camerae van den Dom bepaalt een termijn van eene maand na het openvallen van het huis; het kapittel van St. Marie bracht bij het overnemen van dit statuut den tijd op 6 weken, en gaf aan het kapittel de bevoegdheid om dezen termijn nog te verlengen [8]). Een statuut van Oudmunster van 1509 noemde 6 weken, een van St. Pieter dd. 1450 twee maanden. Het kapittel van St. Jan verklaarde in 1624, dat het van ouds gewoonte was geweest een huis te verkoopen 1 maand 6 weken „ofte anderen sulcken tijt alst ons om oorsaecken belieft te prolongeren", en inderdaad vinden wij in de verlijbrieven van dit kapittel somtijds veel langere termijnen (3 maanden [9]), 5 maanden [10]) of 6 maanden [11])) genoemd. Te

---

[1]) Volgens Stat. O. 1509 en Stat. P. 1450 alleen de te Utrecht aanwezige kanunniken, „qui commode vocari poterint." — Stat. M. schrijft voor aanzegging aan alle te Utrecht aanwezige kanunniken en aan de gemachtigden der afwezige.

[2]) Reg. D. 1571.

[3]) Vgl. de verkooping „ad aquilam" te Maastricht. (Zie Besluit.)

[4]) Reg. D. 1546, 1559.

[5]) Reg. D. c. 1536. (Dl. II pr.)

[6]) Reg. M. c. 1590 en c. 1609.

[7]) De verkooping geschiedde namelijk „opelic". (Reg. D. 1503.)

[8]) „Nisi forte capitulum ex causa duxerit terminum vendicionis hujusmodi prorogare". (Stat. M.)

[9]) J. 1508.

[10]) J. 1433.

[11]) J. 1466.

*

Amersfoort spraken de brieven van een termijn van 6 weken [1]). — Volgens een statuut van St. Marie moest de verkoopdag door het kapittel bepaald worden.

Waar moest het huis verkocht worden? De statuten behelzen daaromtrent geene bepalingen. Eene akte van het kapittel van St. Jan dd. 1624 verhaalt van de oude gewoonte, dat de verkoop plaats had „in onsen capittelhuyse ofte den sterfhuyse". Zoover wij dit kunnen nagaan, was het laatste, verkoop in het huis zelf, regel [2]); slechts eenmaal [3]) vond ik verkoop in het kleine kapittelhuis ten Dom vermeld.

Nog voordat de verkoopdag bepaald en aangekondigd was, hadden de executeuren te zorgen, dat de verkoopconditiën opgemaakt werden. Dezen bevatten in de eerste plaats de aanduiding van het huis met opgave van alle daaruit gaande renten ; verder bepalingen over de aanvaarding van het huis, de betaling van den koopprijs, het stellen van borgen daarvoor, de verplichting van den kooper tot goed onderhoud van het huis en betaling der pensie enz. [4]). Gewoonlijk was aan de verkoopconditiën vastgehecht eene lange lijst van meubilair, dat met het huis verkocht zou worden, omdat het aard- of nagelvast was. De koopconditiën werden aan het kapittel aangeboden, in een daartoe bijeengeroepene vergadering gelezen en zoo noodig verbeterd, en daarna goedgekeurd, met bevel „domum juxta eosdem articulos publice et plus offerenti vendi" [5]).

Wanneer de voor de verkooping bepaalde dag kwam [6]), vergaderden in het huis reeds vroeg [7]) vele kanunniken en vicarissen van het kapittel; ook de executeurs waren met den notaris van het kapittel tegenwoordig. Of de executeurs zelven den verkoop leidden, blijkt niet; denkelijk was daarmede echter een ambtenaar van het kapittel belast. De verkooping begon met de voorlezing der verkoopconditiën [8]), die reeds vooraf bij den secretaris (notaris) van het kapittel ter inzage gelegen hadden [9]). Daarna werd op de thans nog gebruike-

---

1) A. 1569. — A. 1583.

2) Reg. D. passim. — Publicatie-akten van den verkoop der 4e en 17e area claustralis van c. 1590 en c. 1609. (Reg. M.) — Losse verkoopconditiën M. in de Cheltenhamsche collectie.

3) Reg. D. 1550.

4) Het Amersfoortsche kapittel schreef eene koopconditie van St. Marie dd. 1566 als model in zijn register (f. 151) over.

5) Reg. D. 1542, 1545, enz. — Resol. O. 12 Sept. 1608.

6) Soms was het een Zondag. (D. 1383.)

7) Een uur na het prandium. (Reg. D. dl. II pr.)

8) „Voirgelesen ende openbaerlijck gepubliceert". (Reg. D. 1578.)

9) Reg. M. c. 1609.

lijke manier het huis aan den meestbiedende verkocht. Eerst werd het „ingeseth" voor eene zekere som „boven die lasten" (nam. boven de daarop rustende renten), daarna werd „verhoghinge gedaen"; indien niemand „opten slach en mijnde", dan werd „de slach daerop gheleyt" en „de coep hem toegeslagen", omdat hij „op de insettinge aenbleeff" of „int leste bot bleeff [1])."

Waren twee personen te gelijk aan het bod, dan golden bepaalde regelen over de volgorde, waarin het bod van een ieder moest aangenomen worden. De oudere kanunnik ging volgens de statuten van den Dom en St. Marie voor den jongere, tenzij de oudste reeds een claustraal huis bezat [2]); een prelaat ging in het kapittel van Oudmunster voor een kanunnik, een ouder kanunnik voor eenen jongere, op voorwaarde dat de kooper, die reeds een claustraal huis bezat, een der twee binnen zes weken publiek verkocht. Weigerden de executeurs het huis voor het hoogste bod te gunnen, dan konden zij of de hoogste bieder taxatie van het perceel door het kapittel eischen. De deken en de meerderheid van het kapittel deden die taxatie onmiddellijk (waren zij niet tegenwoordig, dan schatte het kapittel later) en voor den getaxeerden prijs moest dan het huis gegund worden. Wilde niemand zooveel geven, dan mochten de executeurs het huis behouden, totdat iemand het hun tot den getaxeerden prijs of tot zooveel minder als zij overeenkwamen afkocht [3]).

Zoodra het huis toegeslagen was, werd onder de in het register van het kapittel ingeschrevene koopconditiën door den notaris eene verklaring omtrent den koop geschreven, waarbij gewoonlijk vicarissen of de schout van het kapittel als getuigen optraden [4]). Dit stuk (waarvan de kooper denkelijk afschrift verkreeg) diende als koopceel. Op grond daarvan [5]) had dan later op verzoek van

---

1) Reg. D. 1513. — Reg. M. c. 1609. — Losse stn. O. 1580. — Zie eene beschrijving van eene verkooping in D. 1383.

2) Vlg. het Lib. cam. — St. Marie, deze bepaling overnemende, wijzigde haar aldus, dat de oudere, die een huis bezat, bleef voorgaan, zoo hij het nieuwgekochte wilde gaan bewonen; wilde hij dit niet, dan moest hij het binnen 6 weken voor denzelfden prijs aan den jongere overdoen; weigerde deze het dan aan te nemen, dan moest de oudere het huis of het vroeger door hem bezetene op zijne risico weder publiek verkoopen.

3) Slechts éénmaal vond ik het ophouden van een huis in eene koopconditie vermeld. (Akte v. 1549 onder de Cheltenh. stukken.)

4) Reg. D. passim. — Bij onderhandschen verkoop (onder de levenden) maakte men natuurlijk eene door beide partijen onderteekende koopceel op. (Reg. D. 1503, 1571, 1583.)

5) „Juxta tenorem presentis cedule". (Reg. D. 1540, 1552.) Vgl. Reg. D. 1560: „uuyt crachte van desen coep ende opdracht" volgt de gunning door het kapittel.

den kooper de „gunning" van het huis aan hem door het kapittel (de beleening bij plechtige akte) plaats.

De kooper van het huis had echter de bevoegdheid, om vóór de gunning zich van het huis te ontdoen. Evenals van twee concurreerende koopers in het kapittel van St. Marie hij, die voorging, het recht had, het huis binnen zes weken aan den ander over te doen, indien hij van plan veranderde [1]), zoo mocht de kooper in het kapittel ten Dom, als hij wilde, het gekochte huis op dezelfde wijze kort na den verkoop op een anderen kanunnik doen overschrijven, zonder nieuwen publieken verkoop. Dit recht wordt dikwijls in de koopconditiën bedongen en daarvoor een termijn van één jaar en zes weken gesteld [2]). Het blijkt niet, of ook zonder dergelijk beding het recht bestond; maar zeker is het, dat wij herhaaldelijk eene overdracht vermeld vinden, gewoonlijk binnen een paar dagen of eene week na den koop [3]). De overschrijving op den door den kooper „in zijn plaetse genomineerden persoon" („oversettinge") geschiedde door aanteekening onder de akte in het register van verkoopingen [4]); een enkele maal vond ik eene speciale akte van overdracht [5]). De prijs was in den regel dezelfde als de bij den publieken verkoop bedongene [6]). Eenmaal vond ik bepaald, dat de eerste kooper (die denkelijk den koopsom niet kon bijeenbrengen) het huis ten allen tijde zou kunnen terugkoopen, mits hij twee jaar vooraf waarschuwde [7]). — Of de kooper ook in de andere kapittelen het recht van „oversettinge" had, bleek mij niet. Alleen bij St. Marie vond ik twee voorbeelden [8]), waarvan het eene uitdrukkelijk melding maakt van het tot de overzetting verleende verlof van het kapittel, — een verlof, dat trouwens in verband kan gestaan hebben met den langen tijd (een vol jaar), die in dit geval sedert den eersten verkoop verloopen was.

De koop van een claustraal huis verplichtte tot de aanvaarden daarvan op den in de koopconditiën bepaalden tijd. De termijn was veelal uiterst kort, een gevolg van de omstandigheid, dat het huis altijd ledigstond. Wij vinden dadelijke

---

[1]) Zie hiervoor p. 77 Noot 2.

[2]) Reg. D. 1545, 1560. — Losse verkoopcond. M. 1549, onder de Cheltenhamsche stukken.

[3]) Zie bijv. D. 1516, 1503, 1537, 1538, 1545, 1546.

[4]) Reg. D. 1537, 1546, 1557 (in de secretarie van den Dom in tegenwoordigheid van twee of meer kapittulaire kanunniken en den secretaris).

[5]) Zie bijv. Reg. D. 1516.

[6]) In Reg. D. 1516 vond ik echter winst bedongen.

[7]) Reg. D. 1503.

[8]) Reg. M. 1607, 1610.

aanvaarding bepaald [1]), of (zeer dikwijls) aanvaarding binnen acht dagen [2]); een termijn van een half jaar was eene uitzondering [3]). Doch naarmate het ledig worden van het huis door het overlijden van eenen kanunnik meer en meer eene fictie werd [4]), kwamen twee vaste termijnen van ontruiming in gebruik, namelijk Paschen en Victoris (10 October). Deze twee dagen heeten reeds in het begin der 16e eeuw „vervaertijt" (verhuisdag) [5]), en het blijkt, dat men met de aanneming dier termijnen een gebruik volgde, dat in het overige gedeelte der stad reeds toen algemeen was; immers wij hooren reeds in 1401 bij de verleening van een huis door het kapittel van St. Marie bepalen, dat de erfgenamen van den nieuwen bezitter na zijnen dood een half jaar in het huis zullen mogen blijven wonen „totten yersten Paesschen toe ofte Victoris, omdat men binnen tide an gheen huerhuus comen en mach" [6]). Dezelfde termijnen waren ook in het Amersfoortsche kapittel in gebruik, hoewel het motief daar niet genoemd wordt [7]).

Doch geschiedde de levering van het huis bijna dadelijk, de betaling niet. Daarvoor was een termijn gesteld van een jaar [8]) of een jaar en zes weken [9]). Dit was zulk eene vaste gewoonte, dat men in geval van vroegere betaling dikwijls korting beloofde [10]), en zelfs noodig oordeelde in de statuten te bepalen [11]), dat, indien bij den verkoop een van twee, die hetzelfde boden, contante betaling aanbood, dit niet als een hooger bod gelden zou: de gewone

---

[1]) „Om rechtevoert in te vaeren". (Reg. D. c. 1470.)

[2]) Reg. D. passim.

[3]) Reg. D. 1496.

[4]) Zie het derde hoofdstuk.

[5]) „The Paeschen naestcomende, als die vervaertijt is." (Reg. D. 1503.) — „In de vervaertijt van Victoris 1548." (Reg. D. 1547.) — „Nae Victoris in de vervaertijt." (Reg. D. 1529.)

[6]) M. 1401.

[7]) Stat. A. 1415. — Voor het bijwonen der lijkdiensten kwam men echter in het sterfhuis bijeen, ook al had de nieuwe bewoner het reeds betrokken.

[8]) Lib. camerae. — Stat. O. 1509. — A. 1574.

[9]) Reg. D. 1546, c. 1609 (1 jaar en 6 weken na de levering, „volgende het out gebruyck der kercke"). — Losse verkoopcond. M., onder de Cheltenhamsche stukken. — De executeurs quitteerden na betaling echter „by willen ende consent" van het kapittel. (D. 1472.) Wellicht omdat het kapittel, indien het pretensiën op den overleden huisbezitter had, beslag legde op de opbrengst van het huis. (Zie Reg. D. 1578.)

[10]) Reg. D. c. 1470, 1526.

[11]) Reeds in het Liber camerae (c. 1350); een bewijs, dat men toen het geld (niettegenstaande het renteverbod) nooit renteloos liet liggen!

rangorde van toewijzing zou daarom ook in zulk een geval plaats hebben. Compensatie met andere schulden was bij het betalen van den koopprijs niet geoorloofd [1]). Als koopsom gold — zooals ik reeds vermeldde — hetgeen het huis boven de daarop gevestigde renten opbracht. De lasten, gekapitaliseerd à 5 %, werden gewoonlijk van het gebodene afgetrokken; het overschietende was de „beterscap", die aan de erfgenamen van den vorigen bezitter kwam.

De kooper werd echter geenszins op zijn woord geloofd en het huis hem op goed vertrouwen geleverd. Hij moest dadelijk borgen [2]) stellen voor de betaling van den koopprijs; gewoonlijk koos men tot borgen twee kanunniken [3]). Het kapittel van St. Marie eischte bepaaldelijk twee bezitters van claustrale huizen [4]), natuurlijk om de executie te vergemakkelijken. Kon de kooper geene borgen stellen, dan werd het huis op nieuw op zijne risico verkocht [5]). Ook als hij in gebreke bleef de koopsom te betalen, schijnt een tweede verkoop van het huis door den verkooper voorgeschreven te zijn, natuurlijk op risico van den kooper en zijne borgen [6]); eenmaal vond ik uitdrukkelijk bepaald, dat de verkoopers in zulk een geval de keus zouden hebben tusschen executie van kooper en borgen of nietigheid van den koop [7]).

De verkooper en de kooper „vestighden malcander" in hunne wederzijdsche, bij de koopconditiën omschrevene rechten, „na ghewoente der kercke van den Doem" [8]).

---

1) Reg. D. 1544, 1546, 1549. — In eene koopconditie van St. Marie dd. 1518 (onder de Cheltenh. stn.) vond ik bedongen, dat de kooper moest zweren, dat bij de betaling van den koopprijs geene „simulatio dolus aut fraus" zou plaats hebben.

2) Ook wel binnen 8 dagen. (Reg. D. 1509.) In het kapittel van St. Marie binnen de maand. (St. M.) — De borgen verbonden zich, soms onder verplichting tot leisting (Reg. D. 1471), bij eene akte de kooper verbond zich bij eene andere akte, om hen schadeloos te houden (zie vele zulke akten in Reg. D.), soms onder verband van de inkomsten zijner prebende (Reg. D. 1552) of van het huis zelf. (Reg. D. 1553.)

3) Lib. camerae. — cf. Reg. D. 1552. — Losse stn. P. 1588. — Reg. M. c. 1590 en c. 1609.

4) St. M. — „Fidejussores possidentes domos claustrales juxta ecclesie consuetudinem." (Losse verkoopcond. M. onder de Cheltenh. stukken.) — Te Amersfoort vond ik in 1583 vermeld, dat een borg (een leek) hypotheek gaf op het aangrenzende, hem behoorende claustrale huis.

5) Zie een voorbeeld van zulk een tweeden verkoop: Reg. D. 1559.

) Reg. D. 1509, 1559.

7) Reg. D. c. 1570

8) Reg. D. 1503. — De betaling der op het huis rustende tinsen van het loopende jaar werd verschillend geregeld. Wij vinden bepaald, dat de verkooper het huis zal leveren met Paschen a. s., doch bovendien „hem (sc. den kooper) dat huys (sal) vryen van allen pachten ende anders dairop wesende" tot Remigii toe (dus eenen termijn langer tins zal betalen). (Reg. D. 1503.) Doch ook, dat de kooper de tinsen, die Remigii a. s. vervallen, aan den verkooper zal vergoeden. (Reg. D. c. 1496.) Mag men hieruit opmaken, dat de verkooper in beginsel gehouden was, de tinsen van het loopende jaar, dat met Remigii begon, te betalen?

De rechten en verplichtingen van den huisbezitter zijn hiermede afgehandeld. Terwijl wij ons wenden tot de rechten en plichten, die daarentegen op het kapittel rustten, bemerken wij, dat deze ons minder moeite zullen geven. De rechten van het kapittel worden in hoofdzaak bepaald door de verplichtingen van den huisbezitter: het had recht om toe te zien op een zorgvuldig onderhoud van het perceel, om het bij de aanbieding van den voorkoop te naasten, recht om het perceel op verzoek van den bezitter te splitsen, op betaling van mutatierecht en pensie [1]). Eindelijk recht om het huis te „gunnen”, het bezit van het huis te verleenen. Doch dit recht viel samen met de eenige plicht van het kapittel, de door de gewoonte gevormde verplichting, om slechts hem te beleenen, die reeds vooraf van den vorigen bezitter de beterschap van het huis had gekocht. Wij hebben daarover reeds gehandeld, het is onnoodig er iets bij te voegen.

Niet anders is het met de wijze, waarop het recht van den huisbezitter te niet ging: wij hebben de verschillende gevallen reeds allen besproken en ik kan dus volstaan met de herinnering, dat de band tusschen kapittel en huisbezitter eindigde: 1°. door den verplichten openbaren verkoop na den dood van den bezitter, 2°. door vrijwillige overdracht gedurende het leven van den bezitter (verkoop, schenking, legaat enz.), 3°. in enkele gevallen door verbeurdverklaring wegens wanbetaling der pensie [2]), 4°. volgens sommige statuten en akten door te niet gaan van het huis [3]).

Zoo zijn wij dan thans aan het einde der bespreking van de onderlinge verhouding van kapittel en huisbezitter, zooals die onder den invloed der over het huisleen heerschende begrippen geworden, ontaard was. Naast deze op de claustrale huizen later toegepaste vreemde bepalingen bleven de oorspronkelijk voor de bewoning gestelde regelen van kracht: alleen kanunniken mochten de huizen bezitten en alleen „eerbare” personen mochten bij hen inwonen. De hoofdtrekken der instelling vertoonen ons echter een beeld, weinig gelijkende op de eerst geschetste oorspronkelijke toestanden, weinig passende in eene geestelijke stichting. De instelling is bijna geheel overwoekerd door de rechtstoestanden der burgerij. Alleen de verplichte openbare verkoop, in de primitieve toestanden onnoodig, vertoont iets eigenaardigs. Het is een dam, opgeworpen tegen de veldwinnende strooming, doch op zich zelf reeds een bewijs van de ontaarding der eenmaal op zuiver kerkrechtelijken bodem gegroeide plant.

[1]) Daarnaast nog het recht om het huis te naasten, indien niet voldaan werd aan de verplichtingen, waarop het gegund was. Doch alleen indien dit bij de uitgifte bedongen was. (P. 1459. — P. 1517.)

[2]) D. 1409. — J. 1541. (Vgl. hiervoor p. 61.)

[3]) Vgl. hiervoor p. 50.

III.

DE CLAUSTRALITEIT ALS SERVITUUT.

De claustraliteit, die zich zoozeer met het huisleen had vereenzelvigd, dat zij niets anders meer scheen dan een onderdeel daarvan met enkele bepaalde eigenaardigheden, doorliep denzelfden ontwikkelingsgang als de instelling, die zij zich ten voorbeeld gekozen had [1]. De overal merkbare neiging der middeleeuwen, om de rechten van den oorspronkelijken eigenaar te verzwakken, had zich ook bij het huisleen doen gevoelen: het recht op de beterschap had het recht op den grond zelf tot zich getrokken. Het eigendomsrecht van den grondheer bleef, tot tinsrecht verwaterd [2], in den vorm van een servituut [3], waarmede de eigendom van den nieuwen eigenaar belast was, op het huis rusten. Dit karakter van servituut draagt ook de claustraliteit in de periode, die ik nu ga beschrijven. Langzamerhand verloren alle verplichtingen der huisbezitters hun oorspronkelijk karakter. Zij veranderden van aard en beteekenis en bleven alleen als ledige vormen en gewoonten zonder zin aan de rechtsbetrekking tusschen partijen verbonden, — als lasten zonder doel (althans zonder rechtmatig doel), die den huisbezitter onnoodig bezwaarden. Bij het huisleen had deze ontwikkeling geleidelijk en zonder moeite plaats. Het gold hier een contract tusschen partikulieren, dat bij elke verandering van eigenaar hernieuwd werd; wat was dus gemakkelijker dan de termen der akte allengs anders te redigeeren naarmate de rechten en de rechtsbegrippen zich wijzigden? Inderdaad zien wij dit geschieden: in den loop der eeuwen wordt nu bij het eene huis dan bij het andere zonder eenig bezwaar de nieuwe terminologie aangenomen, die de veranderde betrekking van partijen aanduidt.

Doch bij de claustraliteit was het geheel anders gesteld. De huisbezitters hadden hier niet te doen met een enkelen heer, maar met een lichaam, be-

---

[1]) Over het huisleen in deze periode vgl. Arnold, Gesch. d. Eigenthums. p. 258 vlg., 285.

[2]) Vgl. Rechtsbr. v. Utrecht. II p. 130: "wanttet der kerken goet niet en is meer dan die vijff capoene 's jaers."

[3]) Zoo heet de claustraliteit tegen het einde van haar bestaan inderdaad meer dan eens. (Reg. D. 1617. — Losse stn. O. 1627. — Stn. over een proces v. h. kap. P. met de fam. Pinssen van der Aa, dd. 1658. — J. 1612. — J. 1624. — J. 1625. — Reg. M. 1618, 1619. — M. 1600 (l. 1618). — Vr. resol. 24 Aug. 1618.)

staande uit tal van personen, een geestelijk lichaam bovendien, uit zijnen aard bijzonder conservatief. Nog meer, het was niet mogelijk de verhouding bij elke nieuwe akte te veranderen; immers men was gebonden aan de statuten en gewoonten van het kapittel, die men niet zoo gemakkelijk kon wijzigen, — gebonden dus ook aan de velerlei vormen, van ouds bij het uitgeven van huizen gebruikelijk. Inderdaad zien wij dan ook, zelfs indien men een enkele maal van den ouden weg afwijkt, steeds de statuten en gewoonten van het kapittel voorbehouden. Men wilde en men mocht niets veranderen, en raadpleegt men de officiëele akten, dan ziet men dan ook meestal een beeld, geheel gelijkende op het in het vorige hoofdstuk geschetste.

Maar daarom was dit beeld toch het ware niet. De veranderde begrippen en behoeften braken zich baan; de ontaarding, eenmaal begonnen, ging met ijzeren consequentie haren gang. Niet in het openbaar, zooals bij het huisleen, maar langs donkere sluipwegen, niet door verandering der vormen, maar door ontduiking daarvan. Nu en dan geeft eene enkele akte ons reeds een blik op toestanden, geheel verschillend van de officiëele, — eene waarschuwing om den uiterlijken vorm, de schors, te wantrouwen. Eindelijk breekt die schors op sommige plaatsen. De toestand is onhoudbaar geworden, het verschil tusschen vorm en wezen te schril, en, hoewel schoorvoetend, het kapittel moet toegeven. Dan wordt een statuut gemaakt, dat eenige concessies doet. Niet geheel brekende met het verleden, niet ruiterlijk den toestand erkennende, die niet meer te veranderen is, treedt het kapittel op; neen, het geeft op enkele punten iets toe en klaagt over het verval der instelling en den slechten tijd. Intusschen die klachten zijn welsprekend, en openbaren ons, hoe groote vorderingen de ontaarding der claustraliteit onderwijl gemaakt heeft, hoe hopeloos de toestand inderdaad geworden is.

Ik zal trachten u in dit hoofdstuk dit verval te schetsen; het geldt ditmaal geene verandering van den aard der instelling, — eene verandering, die onomwonden erkend kan worden, maar eene werkelijke ontaarding, het voortwoekeren van eene serie misbruiken onder de oppervlakte van de statuten en de door dezen voorgeschrevene vormen. Het ligt in den aard der zaak, dat, terwijl ik u van sommige algemeene misbruiken eene geheele serie van samenhangende voorbeelden leveren kan, andere mij slechts door enkele staaltjes bekend geworden zijn, die ik noem in de overtuiging, dat zij gewis niet de eenige zijn, die zich voorgedaan hebben. Ik begin met het hoofdmisbruik, den wortel van alle andere, — het misbruik, dat, in alle kapittelen bekend, het geheele instituut der claustraliteit ten val getracht heeft: *het bezitten op naam.* Aan materiaal voor het schetsen dezer zonderlinge instelling zal het mij waarlijk niet ontbreken!

*

Het gronddenkbeeld, waarop de geheele claustraliteit rustte, was, dat de kloosterhuizen bestemd waren tot woning voor de aan de kapittelen verbondene geestelijkheid: terecht noemde het Domkapittel nog in 1552 de kanunniken de „veri domini" der kloosterhuizen, „quas in canonicorum et non laicorum usum a primeva earum fundatione extructas esse constat, eamque ob causam claustrales esse dictas" [1]). De handhaving van dit beginsel moest hoofdzaak schijnen; in vergelijking hiermede mocht het eene kleinigheid heeten, of het kapittel dan wel elk zijner leden als eigenaar gold. Tot nog toe heb ik dan ook altijd slechts van de kanunniken van elk kapittel als bewoners der kloosterhuizen van dit lichaam gesproken. Toch leveren de akten ons stof voor eene gansch andere voorstelling.

Herhaaldelijk vinden wij leden van een kapittel in de kloosterhuizen van een ander gevestigd: den proost van St. Marie (1455), een kanunnik van St. Jan (1503) en den lateren paus Adriaan VI (1523) in huizen van den Dom, — den Domdeken herhaaldelijk (1404 en 1509) in huizen van Oudmunster, — den proost van den Dom en Oudmunster (1311) en een lateren proost van Oudmunster (1517) in huizen van St. Pieter, — den Domproost (1362, 1365, ook 1466 en 1505), bisschop Aernt van Hoerne zelven [2]) (1378), den proost van St. Pieter (1415), een kanunnik ten Dom (1521), den Domdeken (1535) en den Domscholaster (1541) in huizen van St. Jan, — den proost van St. Jan (1373) in een huis van St. Marie. Enkele malen kan de zeer algemeene pluraliteit van beneficiën tot deze abnormale toestanden aanleiding gegeven hebben, doch het is nauwelijks denkbaar, dat dit altijd het geval zal geweest zijn [3]). Zeker kan dit niet tot verklaring aangevoerd worden van het feit, dat wij meer dan eens kloosterhuizen vinden in handen van vicarissen of beambten van het kapittel [4]). Maar er is meer en erger. Veel talrijker nog zijn de voorbeelden, dat wij burgers, adellijke dames zelfs in de huizen gevestigd vinden.

Reeds in 1362 zien wij een huis van het kapittel vau St. Jan overdragen

---

[1]) Stat. D. 1552. — Vgl. Stat. O. 1509: "domus claustrales, que pro habitatione prelatorum et canonicorum a primeva earum fundatione provide fuerant et sunt ordinate." Ook Stat. P. 1450: "domus claustrales ad usus prelatorum et canonicorum prebendatorum ipsius ecclesie nostre dumtaxat a prima fundatione sunt provide ordinate."

[2]) In het huis, thans bewoond door Mevr. Van Voorst van Beest (hoek St. Janskerkhof Zz. en Drift).

[3]) De verleening van huizen aan kanunniken van andere kapittelen heette dan ook eene gunst. (J. 1521.) — In Oudmunster bedong men eenmaal reciprociteit. (Resol. O. 9 Dec. 1597.)

[4]) O. 1399. — P. 1436. — P. 1515. — Losse koopcond. M. 1549 (onder de Cheltenh. stn.).

geïsoleerd: in 1381 treffen wij aan heer Wouter van Mijnden van Ruweel, in 1395 vrouw Mechtelt van Wulverhorst, in 1400 heer Sweder van Vyanen en de dochter van heer Otto van Yselsteyne, in 1404 Philips van Dorp, in 1415 vrouw Janna van Beverweerd en den bekenden Willem Eggaert heer van Purmerende, in 1425 de vrouw van Yselsteyne, in 1445 de weduwe van heer Jan van Vyanen, in 1466 Eernst van Hardenbroeck, in het volgende jaar Heinric van Nyenveld en zijne echtgenoote, in 1472 Mr. Johan van Loenresloet en zijnen zoon, later Johan van Blochoven en zijne huisvrouw, in 1487 Gherrit van Zulen, voor 1505 Nicolaas Basijn (broeder van den bekenden bisschop van Lisieux, die daar ook gewoond had) en in dat jaar als zijnen opvolger den historieschrijver Willem Heda (trouwens een kanunnik ten Dom), in 1508 jonkvrouw Adelheyd de Gruyter, in 1542 de weduwe van Zulen en in 1562 de weduwe van Culenborch met hare twee dochters in een huis, dat haar echtgenoot Johan van Culenborch voor haar bezeten had [1]).

Voorwaar bewijzen genoeg, dat men aan het grondbeginsel van de inrichting der immuniteit niet heeft vastgehouden en dat men zich van deze gewijde plaatsen eene geheel verkeerde voorstelling maakt door ze zich uitsluitend of zelfs maar grootendeels bevolkt te denken door de geestelijkheid der kapittelkerk, die zich in haar midden verhief.

Hoe moeten wij dit verschijnsel verklaren? Mogen wij aannemen, dat de kanunniken, die wettige bezitters, feitelijk eigenaars der huizen waren, hunne rechten tijdelijk aan burgers hebben overgedragen door de huizen in huur uit te geven? Wij zullen zien, dat dit bij de toenemende ontaarding geenszins ondenkbaar is. Maar al verbood niet het betrekkelijk zelden voorkomen van het verhuren van huizen in de middeleeuwen ons aan te nemen, dat al de opgesomde voorname personages zich met huurhuizen zouden hebben tevreden gesteld, de termen der akten zelven maken deze conjectuur althans voor vele huizen onaannemelijk. Zijn sommige der leeken ons slechts als „bewoners" bekend uit de transportakten der aangrenzende huizen, van veel meer perceelen bezitten wij de eigendomsbewijzen zelven, die geen twijfel overlaten omtrent

---

[1]) Ook te Amersfoort vinden wij burgers in de kloosterhuizen; doch het verschijnsel draagt daar een ander karakter. De huizen waren onaanzienlijk en het verblijf in de kleine stad weinig aanlokkelijk. Ook zien wij daar in 1415 alle huizen door kanunniken bewoond (St. A. 1415); in 1455 zijn er slechts twee verhuurd aan een priester en een burger, in de overige wonen kanunniken (St. A. 1455). Het naambezit bleef daar bijna onbekend; nu en dan zien wij het kapittel zelf huizen aan burgers, zelfs aan vrouwen (A. 1547, 1549) uitgeven, hetgeen sedert het statuut van 1520 geoorloofd was. Na de hervorming werd dit regel.

het recht van den bewoner. Hoe zullen wij dus deze krasse overtreding rijmen met de steeds van kracht zijnde, duidelijke bepalingen der statuten? De echt middeleeuwsche handigheid, om bij het behoud der vormen de zaak zelve feitelijk te vernietigen, leverde ook hier een middel, zeker ongewoon maar zeer doeltreffend.

Dit middel bestond daarin, dat een burger het huis kocht *op naam van eenen kanunnik.* Niet echter zoo, dat de kanunnik het alleen voor de leus kocht, terwijl feitelijk de burger eigenaar werd, en de kanunnik dus, nadat hij om aan den vorm te voldoen zijn naam geleend had, met het huis niets meer te maken had. Nog veel minder zoo, dat de kanunnik eigenlijk den eigendom aan het huis verkreeg en de burger alleen een van het zijne afgeleid recht. Neen, de verhouding was geheel anders, veel ingewikkelder. Tegenover het kapittel werd de kanunnik eigenaar *en bleef dit levenslang;* tegenover de buitenwereld gedroeg zich de burger als eigenaar en was hij dit feitelijk. Er had dan ook inderdaad eene verdeeling plaats van de rechten en plichten, die op den huisbezitter tegenover het kapittel rustten. Maar de kanunnik en de burger namen niet elk eenige rechten en verplichtingen op zich; de verdeeling geschiedde volgens den veel vreemderen maatstaf, dat den kanunnik alle verplichtingen, den burger alle rechten ten deel vielen. De verhouding wordt duidelijk beschreven in de notulen van het kapittel van Oudmunster van 27 April 1612, waarin het kapittel verklaart, dat „al ist, dat somwylen andere personen (d. i. geene kanunniken van Oudmunster) enige der huysingen claustrael op den naem ofte last van een canonick gecoft hebbende, de cooppenningen selve opbrengen ende de huysingen bewonen, Haer Edele (nam. het kapittel) *nochtans nyemant anders pro vero possessore sijn erkennende dan de canonick*, op wiens naem met sijn consent dselve huysinge gecoft is, *dwelcke oock diensvolgende gehouden wert voor de pensie, gaende uytteselve huysinge, te responderen*, sonder dat Haer Edele regart nemen op andere personen, die de huysinge, by hemluyden in manieren voorseyt gecoft, wederomme aen anderen oversetten ofte vercopen."

Het oudste ontwijfelbare voorbeeld, dat ik van het bezitten van een claustraal huis door eenen leek op den naam van eenen kanunnik vond, dagteekent reeds van voor 1400: eene adellijke dame verkocht in dit jaar een claustraal huis van St. Jan, dat zij „tieghens heren A ghecoft hadde tot minen live toe *ende in sinen naem beseten ende bewoent ghehat hadde.*" Uit eene akte van Oudmunster van 1414 blijkt verder, dat een kanunnik ten Dom toen reeds eenigen tijd een claustraal huis van het kapittel, dat hij natuurlijk eigenlijk niet bezitten mocht, „sub titulo et nomine domini A nostri concanonici (sc. van het kapittel van Oudmunster) ac pensione 10 scudatorum antiquorum possedit". Er is zelfs

reden om aan te nemen, dat het bezit op naam in 1414 reeds eene van ouds bekende zaak was; immers in deze zelfde akte geeft het kapittel aan den kanunnik ontheffing van een der bezwaren, aan het bezitten op naam voor hem verbonden. De instelling blijkt dus reeds toen teekenen van ontaarding en verval te vertoonen en was dus denkelijk niet jong meer [1]).

Hoe dit zij, voor 1400 vind ik in onze akten van het bezitten op naam geen spoor. Maar na het midden der eeuw volgen tal van overtuigende bewijzen, dat de gewoonte vast geworteld is. In eene oorkonde van den Dom van 1455 hooren wij den bisschop zelf spreken van „*onse* huysinge, dat wy staende hebben in der vryheyt van onser kercken ten Doem; *ende die eygendom dairoff staet op Mr. Gerrit van Randen tot onser behoeff*" [2]). En enkele jaren later (1469) doet bisschop David uitspraak tusschen het Domkapittel en heer Reynout van Brederode in eenen twist over ditzelfde huis (het is weder de bekende Roode poort), „dat die bisscop Roedolph van Diepholt toebehoirde" en dat heer Reynout blijkbaar van zijne erfgenamen gekocht had. De bisschop bepaalde in die uitspraak, dat „*dat huys sall staen op heren A, canonick onser kercken*". Reeds twee jaren vroeger (1467) vinden wij eenen brief van eenen kanunnik ten Dom, waarin hij erkent, dat zijne moeder een claustraal huis „*sub titulo mei nominis* inhabitat." En reeds in 1456 was het zelfs zoover gekomen, dat eene akte van den Dom, sprekende van een claustraal huis, het noodig oordeelde uitdrukkelijk te verklaren, dat de kanunnik, wien het toebehoorde, „eam ipse de presenti inhabitat."

Ook de andere kapittelen waren met de handigheid van het bezitten op naam natuurlijk niet onbekend: wij vinden het ook bij St. Pieter en St. Marie. In het kapittel van St. Jan trad echter het bezit van huizen door leeken schaamteloozer op. De kloosterhuizen van dit kapittel werden, zooals wij zagen, bij voorkeur door adellijke heeren bewoond, en het kapittel kon, naar het schijnt, dien grootentoevloed niet weren. Terwijl nu in de akten der andere kapittelen steeds kanunniken in schijn als huisbezitters optreden en de ware toestand ons slechts bij toeval bekend wordt, zien wij het kapittel van St. Jan reeds in 1362 openlijk met de leeken contracteeren, alsof dit niet door de statuten verboden was. Wel toonde zich

---

1) Dit moet trouwens ook het geval geweest zijn, daar wij reeds in 1362 een huis direct aan eenen leek zagen overdragen. Het ligt dan ook in den aard der zaak, dat misbruiken als deze zéér lang bestaan voordat men daarvan een spoor ontdekt in openbare akten.

2) Het blijkt niet, waarom dit geschiedde; de bisschop toch bezat qq. eene prebende in het Domkapittel.

het kapittel bij andere gelegenheden bijzonder angstvallig juist op het punt van het bewonen van huizen door onbevoegden. In 1411, toen een der claustrale huizen aan een priester werd uitgegeven, moest hij beloven het te bewonen „ghelikerwijs of ic een canonics-provende hadde in der kercke van sinte Johan". Een ander priester, in 1418 met een der huizen begunstigd, legde eene verklaring af, „dat ic dese husinghe ende hofstede in gheenre leker hant brenghen noch leke-persoen daerin zetten en zel; mer ghevielt dat ic dese husinghe ende hofstede zelver nyet bewonen en mochte noch en woude, zo mach ic daerin zetten enen canonic gheprovent in der kercke voerscreven of enen anderen goeden gheesteliken man". Maar niettegenstaande deze tijdelijke nauwgezetheid, gaat het in het openbaar contracteeren met leeken steeds zijnen gang: het kapittel zelf schroomt niet, zich daaraan schuldig te maken. Hoe dit te verklaren? Wij vinden de oplossing in eene oorkonde van 1421: eene speciale dispensatie van den bisschop. De kerkvorst verklaart daarin, dat ook het kapittel van St. Jan een oud statuut bezat, waarin het verkoopen en verhuren van claustrale huizen aan personen, die geene leden van het kapittel waren, verboden was. Blijkbaar om de openlijke schending van dit statuut, bij hun kapittel meer dan elders voorkomende, te keeren, had het kapittel zelf den exceptioneelen maatregel genomen, om den bisschop te verzoeken het statuut te bevestigen en tegen de overtreders de straf van suspensie en excommunicatie ipso facto te bedreigen. Zonder twijfel geschiedde dit in de periode van tijdelijke nauwgezetheid, die ik boven vermeldde. Doch het baatte niet: de heeren gingen hunnen ouden gang. Reeds weinige jaren later, nog bij het leven van denzelfden bisschop, moesten dan ook de observanten den strijd opgeven, met de kous op den kop op nieuw bij den prelaat aankloppen en hem ootmoedig smeeken („humiliter supplicare") het banvonnis weder in te trekken. „Nonnulli canonicorum nostrorum," zoo luidde de bede, „contra prefatum statutum et ejus confirmationem ac tenorem eorundem *sepius fecerunt*, propter que timent excommunicationis et suspensionis sententias incurrisse": een „remedium oportunum" was noodig, en dit middel scheen in niets anders te kunnen bestaan dan in het „absolutionis beneficium." En de bisschop? Toonde hij zich bezorgder voor de kerkelijke tucht dan het kapittel? Weigerde hij dit schandelijk aanzoek, schandelijk niet alleen, maar ook onbeschaamd, sinds het hem tot den speelbal der kapittelheeren scheen te verlagen? Integendeel: hij overwoog zeer eenvoudig: „quod justa (!) petentibus non est denegandus assensus", en alsof uit deze premisse logisch volgde, dat hij te niet deed wat hij nog kort geleden als „justum" erkend en op zware straffen geboden had, verklaarde hij de overtreders van het statuut te absolveeren, „tollentes et amoventes imperpetuum

nostram confirmationem antedictam cum penis eidem annexis". In de gegevene omstandigheden stond deze herroeping met eenen vrijbrief gelijk: het kapittel zal zich natuurlijk gehaast hebben, het hinderlijke statuut zelf nu ook te herroepen en zijnen leden de vurig begeerde vrijheid te geven of althans oogluikend te gunnen. Mocht het dus nog altijd eene „gratie" heeten, dat het kapittel claustrale huizen aan leeken uitgaf [1]), het was voortaan onnoodig den schijn aan te nemen, alsof kanunniken de eigenaars der huizen waren. Zoo het bezitten op naam zelfs in dit kapittel *in theorie* bleef bestaan, dan geschiedde dit om bijkomende redenen [2]), waarover wij later zullen handelen.

Laat ons thans de instelling van het bezitten op naam nader beschouwen. Hoe kwam dit zonderlinge contract tot stand? hoe was de verhouding tusschen den naamleener en den waren eigenaar? De openhartigheid, waarmede vooral in latere tijden de verhouding erkend werd, geeft ons de gelegenheid op deze vragen een nauwkeurig antwoord te geven. Zooals men weet, mocht de verkoop van een claustraal huis alleen plaats hebben „onder die canonicken, vicariën ende suppoesten van der kercke" [3]) en mocht alleen een kanunnik daarop bieden. Doch allengs schijnt de gewoonte deze strenge eischen verzacht te hebben: het kapittel van St. Marie maakte den verkoop van een huis in het Hollandsch bekend „eenen yegelick" [4]) en zal dus ook wel een iegelijk (ook de geen Latijn verstaande leeken) daarbij toegelaten hebben; te Amersfoort traden burgers op als getuigen bij het teekenen der koopakte [5]) en waren zij dus stellig bij den verkoop tegenwoordig. Ook tot het bieden werden zij allengs toegelaten: eene akte van het kapittel van Oudmunster van 1612 [6]) leert ons, hoe men daartoe geraakte. De eisch, dat een claustraal huis alleen mocht gekocht worden door een kanunnik, werd verzacht door de bijvoeging: „of ten minsten by een last ende procuratie van denselve hebbende" [7]). De burger bood

[1]) J. 1521. („ex gratia speciali".) — J. 1562. („vuyt goede gunste ende toelaten".) — Evenzoo P. 1464.

[2]) Zie o.a. de verklaring van het kapittel dd. 2 Juli 1624, waar het kapittel van het verbod der statuten nog grooten ophef maakt, omdat het daar in zijn belang was.

[3]) Reg. D. 1578.

[4]) Reg. M. c. 1609.

[5]) A. 1574.

[6]) Resol. O. 27 April 1612.

[7]) Oudmunster hield nog in 1509 (St. O. 1509) vast aan de gewoonte, dat alleen een kanunnik mocht bieden: „quod nullus ad domos claustrales emendum procuratorio nomine alicujus canonici ecclesie nostre admitti debeat, nisi talis procurator fuerit canonicus prebendatus ejusdem nostre ecclesie, omnibus etiam dolo et fraude seclusis."

dus [1]), mijnde het huis en verklaarde „last ende procuratie" daartoe te hebben van eenen kanunnik, dien hij noemde [2]). De beleening door het kapittel (in latere tijden: het transport met consent van het kapittel) had dan plaats aan dezen kanunnik [3]). De burger echter betaalde den koopprijs [4]) en betrok het huis.

Doch natuurlijk had hij zoodoende geen enkelen waarborg, dat de kanunnik, die hem zijn naam geleend had en nu rechtens als eigenaar bekend stond, hem niet te eeniger tijd uit het huis zetten zou. Het was niet veilig, in zoo gewichtige aangelegenheid alleen op iemands woord te vertrouwen, en inderdaad nam men dan ook zijne maatregelen. Er werd eene notariëele akte opgemaakt, die soms met volkomene naieveteit in het register van het kapittel geboekt werd [5]). De naamleener verklaarde daarin, dat hij het huis, om aan de statuten te voldoen, gekocht had „op synen naem, tot behouff nochtans van A burger tUtrecht"; en „bekende wel ende expresselick int alderminste geen actie recht noch toeseggen te hebben noch hem enichsins te competeren in oft aen deselve huysinge („ende alleenlijck te wesen possessor bone fidei," wordt er soms bijgevoegd); dan dselve huysinge ghehelijck ende al te competeren A ende synen erven, als die penningen, daervoor gereet belooft, betaelt hebbende." In de tweede plaats beloofde de naamleener den burger „mettet huys te laten begaen als mit sijn eygen (of „zoe den proprietaris goetduncken zall"), sijns comparants leven lanck geduerende", en des verlangd het huis „oft beterschap van dyen te transporteren ende overgeven" aan den persoon, dien de burger hem zou aanwijzen; somtijds werd tot dit laatste dadelijk eene „onwederroepelijcke procuratie" gege-

---

1) Of ook de kanunnik kocht en maakte gebruik van zijn recht tot "oversettinge" van het huis eenige dagen na den koop ten behoeve van eenen burger. (Reg. M. 1610.)

2) Vgl. Reg. D. 1587, waar het transport plaats heeft krachtens procuratie van den verkooper, waarin als kooper genoemd wordt "Lumen Gerritss. in de Vosch ofte persoon by hem te noemen." Hij "noemde" den kanunnik Meerten van Rossem, aan wien het huis werd getransporteerd. — Kon de kooper niemand noemen, dan werd het huis op nieuw verkocht: zie een voorbeeld nog: Reg. M. 1607. — In Reg. M. z. d. (1609) krijgt de kooper bij gunst 8 dagen uitstel, om eenen kanunnik te noemen.

3) Reg. D. 1587, 1594. — Reg. M. 1610, 1620. — Een enkele maal vinden wij er bijgevoegd: „tot behoeff van A," den burger. (Reg. D. 1594. — Reg. M. 1620.)

4) Reg. D. 1542. (De kanunnik-naamleener werd echter als betaler aangemerkt en gequitteerd. Anders echter: D. 1577.) — Resol. O. 5 Apr. 1592. — Resol. O. 27 Apr. 1612.

5) Reg. M. 1594, 1605. — Het moet erkend worden, dat deze voorbeelden, gelijk alle andere die ik vond, dagteekenen van na de hervorming (de vroegste akte is juist van 1580); vóór dien tijd handelde men minder openlijk, doch gewis evenzoo of althans op dergelijke wijze.

*

ven. De burger van zijne zijde beloofde denkanunnik te zullen vrijen voor de betaling der pensie en de andere verplichtingen, in de koopconditiën genoemd [1]). Geschiedde dit niet, dan was de naamleener volgens sommige akten ontslagen van de „gunninge sijnre name" [2]).

Het leenen van den naam geschiedde soms voor een bepaalden tijd [3]), doch gewoonlijk tot wederopzeggens toe [4]); eenmaal vond ik bepaald, dat de naamleener bij opzegging zes weken vooraf moest waarschuwen [5]). Wij bezitten nog eene formeele herroeping van eenen naamleener, waarbij deze verklaart te „revoceren alsulcke geleende naem als hy gegonst heeft, dat op zijn naeme als canonick het 12e huys claustrael gepossideert soude moegen worden, ende mitzdien de heren van den capittele te stellen in sulcke state als haer E. zijn, zoe wanneer een huys geen naem van een canonick ofte andere buyten des capittels consent is hebbende" [6]).

Tusschen naamleener en burger was dus de verhouding wel zonderling, maar toch volkomen helder. Doch tegenover de buitenwereld was dit geenszins het geval. Beiden hadden onwedersprekelijk recht om als eigenaar op te treden, de een formeel, de ander feitelijk. Het moest natuurlijk afhangen van toevallige omstandigheden, van de meerdere of mindere gehechtheid van het eene of het andere kapittel aan de vormen, van de denkbeelden der betrokkene personen, of het recht van den naamleener dan wel dat van den eigenaar duidelijker naar buiten treden en zich als het ware recht voordoen zou. Inderdaad vinden wij dan ook in onze akten ten dezen een groot verschil van terminologie. Terwijl het in sommige allen schijn heeft, of de kanunnik de eigenaar is, wordt hij in andere nauwelijks genoemd en beweegt zich de ware eigenaar geheel vrij; in enkele akten eindelijk treden beiden op en verrichten gezamenlijk de vereischte rechtshandelingen. Ik zal de drie categoriën achtereenvolgens bespreken.

Eerst de akten, waar de naamleener als eigenaar optreedt. Herhaaldelijk

---

[1]) Zie voorbeelden: Losse stn. O. 1580. — Reg. M. 1594. — Reg. M. 1605. — Reg. M. c. 1622. — Reg. M. c. 1630. — Losse stn. M. 1593. — Vgl. J. 1445. — Eenmaal vond ik eene verklaring *van den eigenaar* voor het kapittel, dat de naamleener slechts bonae fidei possessor was. (Reg. M. 1628.) — Zie eene verklaring van den hypothecairen crediteur, dat hij den naamleener niet zal aanspreken: Reg. D. 1593.

[2]) Reg. M. 1606.

[3]) Reg. M. 1605 (voor 2 jaren).

[4]) Reg. M. c. 1630.

[5]) M. 1593.

[6]) Koopcond. O. 1597 (onder de eigendomsbew. v. h. voor de Acad. aangekochte huis).

noemt hij het huis „mea domus et area" [1] („myne huysinge ende hoffstede") [2]. Eén geval [3] is bijzonder sterk. Bisschop David had, om een einde te maken aan twisten tusschen het Domkapittel en heer Reynout van Brederode over eenen uitgang uit zijn huis de Roode poort, bij vonnis bepaald, dat „dat huys sall staen op heren A canonick der kercken; ende die sall den capittell dairaff brieve gheven nae gewoenten der kercken." De kanunnik gaf de brieven en erkende daarin de schuld, als gaande „uut *mijnre* huysinge ende hoffstede, dair mijn lieve heere van Brederoden *in te wonen pleecht.*" Hij zelf derhalve treedt op als eigenaar, de heer van Brederode als eenvoudig bewoner, hoewel de ware toestand uit 's bisschops vonnis zelf duidelijk blijkt. Met zulke beweringen zijn andere uitdrukkingen in harmonie: de naamleener wordt gezegd de „possessie" te hebben [4], — ook wordt beweerd, dat „die eygendom" [5] of „de tytle van de possessie der huysinge op sijn naem gestelt wordt" [6]. Doch niet alleen lijdelijk is dit bezit van den naamleener: hij treedt ook handelend op. Wij hooren hem als verkooper van het huis in de koopcedel noemen [7], en het transport geschiedt door hem [8], terwijl slechts zelden het „consent" of de „presentie" van den eigenaar vermeld wordt [9]. Nog meer, hij of zijne executeuren innen den koopprijs „tot behoeff van" den eigenaar [10], en hij is wel zoo goed te „renuntieren van der huysinge ende van alle recht ende toeseggen, dat hy daeraen hadde" [11]. Ja nog in 1616 weigerde het kapittel van St. Pieter te staan over het transport van een huis door den eigenaar, hoewel de acte behoorlijk verwees naar de koopconditiën, waarin de naamleener vermeld werd, zoodat de vormen niet geheel verwaarloosd waren [12].

Niet anders is het met het vestigen van renten op het huis; òok daarbij zien wij den naamleener als verkooper optreden en de rente erkennen [13]. De eige-

---

1) D. 1467 („domus et area mee claustrales, quas mater mea sub titulo mei nominis inhabitat").
2) Reg. D. 1593. — P. 1644. (?)
3) D. 1469.
4) Reg. M. 1605.
5) D. 1455.
6) Reg. M. 1609.
7) Reg. D. 1567. — D. 1577.
8) Reg. D. 1605, 1612, 1615.
9) Reg. D. 1592, 1602.
10) Reg. D. 1598.
11) Reg. D. 1612.
12) Raads dagboek v. Utrecht ad 18 Nov. 1616. (Het kapittel gaf echter toe.)
13) D. 1467. — D. 1469. — D. 1471.

naar is somtijds tegenwoordig en verleent dan zijne toestemming; doch de aflossing zal plaats hebben als de naamleener wil [1]). Ja eenmaal zien wij den naamleener zoover gaan, om niet alleen „zijn" huis maar ook zijne andere goederen voor de betaling der rente te verbinden; waardoor dan echter eene verklaring van den rentheffer noodig wordt, dat „alsoo die huysinge alleen ter goeder trouwe staende is op de naem van A. ende dat B. die beterschap daervan competerende (is)", hij rentheffer „belooft, dat hy den voornoemden A.... van de huysinge voorseyt nyet en zal molesteren noch an zijn persoon noch aen zyne goederen sonder arch" [2]). Zulk eene verklaring was echter alleen van een partikulier persoon te verwachten; het kapittel kende alleen den naamleener, die „gehouden wert voor de pensie, gaende uuytteselve huysinge, te responderen, sonder dat haer Ed. regart nemen op andere personen", tenzij er eene speciale dispensatie bestond [3]).

Thans de keerzijde van den penning. Wij zullen nu den waren eigenaar (in andere akten) juist hetzelfde zien verrichten wat wij zooeven den naamleener zagen doen. Hij noemt het huis „domus mea", [4]) „onse huysinge" [5]), en wel reeds in akten uit het midden der 15e eeuw. Ook komt hij voor als „possessor" [6]), ja als „eygenaer van de beterschap der huysinge op den naem van A" [7]). Wat meer zegt, deze verklaringen komen meestal voor in akten, voor het kapittel gepasseerd en dus door zijn gezag bekrachtigd, en het kapittel zag geduldig toe, indien huizen voor zijne gemachtigden werden opgedragen aan burgers op naam van kanunniken [8]), ja soms verleende het zelf de huizen direct aan burgers, al werden ze op naam van kanunniken gesteld [9]). Het kan ons dan ook

---

[1]) Reg. D. 1593.

[2]) Reg. D. 1593.

[3]) Resol. O. 27 Aug. 1612. — Inderdaad noemt het kapittel ten Dom (D. 1459) bij de vestiging eener rente uit een huis aan de Kleine kamer alleen den naamleener, hoewel uit eene andere akte (D. 1455) blijkt, dat de bisschop zelf de ware eigenaar was.

[4]) J. 1445 („domus claustralis sua, quam nomine A actu possidet et personaliter inhabitat"). — J. 1487 (vgl. 1472).

[5]) D. 1455. — Reg. D. 1598 (vgl. 1592).

[6]) Reg. M. 1605. — Reg. D. 1598 (vgl. 1592).

[7]) Reg. D. 1598. — Vgl. Losse stn. O.: een huis, „daeraen de vercoper (burger, op naam van een kanunnik bezittende) noch 9 jaren *vaste eygendom* is hebbende." (Het huis was hem namelijk gegund voor dien tijd, indien de naamleener vroeger stierf.)

[8]) b. v. Reg. D. 1611.

[9]) A. 1574.

niet verwonderen, dat in sommige van die akten aan het kapittel uitdrukkingen ontvallen, die geheel in strijd zijn met het in theorie altijd gehandhaafde beginsel, dat het alleen den naamleener erkende, kende zelfs, — uitdrukkingen, die met eene erkenning zoo niet van het eigendomsrecht, dan toch van het betrekkelijk recht van den burger op het huis vrij wel gelijkstaan. Zoo vinden wij in eene koopconditie (zooals wij ons herinneren steeds door het kapittel goedgekeurd) een huis van den Dom in 1556 te koop aangeboden, „quod quondam dominus A bona fide habuit, cujus melioracio spectabat ad nobilem virum B" [1]). In eene akte van 1593 hooren wij eenen kanunnik eene willige condemnatie van het kapittel vragen op zijne verklaring, dat het huis „alleen ter goeder trouwe op sijn naem staende is ende dat die beterschap daervan competeerde B" [2]). Ja in eene akte van 1628 noemt het kapittel ten Dom zelf eenen burger „eygenaer van de beterschap der huysinge, gepossideert op den naem van A onsen medebroeder" [3]), terwijl het kapittel van St. Marie in eene akte van denzelfden tijd volmondig erkent, dat de erfgenamen van den overleden huisbewoner de „proprietarissen" zijn en over het huis beschikken mogen, terwijl de kanunnik alleen ten hunnen behoeve bezit. Zoozeer was het kapittel overtuigd van de zwakte zijner positie, dat, toen het in 1612 besloot de kameraars van het kapittel, die geene claustrale huizen bezaten, borgen voor hun beheer te doen stellen, daarbij uitdrukkelijk verklaarde, dat het bezit van claustrale huizen, „die alleenlijk op hoiren naem stonden", onvoldoende zou zijn om hen van de verplichting tot borgstelling te ontslaan [4]).

Natuurlijk mag het dan ook in deze omstandigheden heeten, dat wij den burger-eigenaar of zijne erfgenamen herhaaldelijk het huis zien verkoopen [5]), ja dit huis voor het kapittel zien overdragen (soms zelfs *aan den bona fide possessor*, die toch natuurlijk door het kapittel als de eigenaar erkend werd [6])) met renuntiatie van zijn recht *ten behoeve van een ander burger*, dien hij het bezit waarborgt, — alles terwijl het huis toch op naam van eenen kanunnik gesteld

---

[1]) Reg. D. 1556.

[2]) Reg. D. 1593. (De condemnatie volgt in het register niet, doch is zonder twijfel slechts kortheidshalve weggelaten, omdat het een vast formulier was.)

[3]) Reg. D. 1628. — Vgl. Reg. M. 1605, 1606: in deze voor het kapittel gepasseerde akten heet de kanunnik „possessor bone fider", de burger „proprietaris."

[4]) Resol. P. 4 Juni 1612.

[5]) Reg. D. c. 1516, 1601, 1626 (in eene voor het kapittel gepasseerde akte). — J. 1400. — Reg. M. 1606 (in eene akte voor het kapittel).

[6]) Reg. M. c. 1630. — Resol. O. 16 Febr. 1592

wordt [1]). Ook renten zien wij den burger uit het huis verkoopen [2]); hij verbindt het huis hypothekair [3]), soms „met consent ende ten overstaen" van den naamleener [4]).

Eindelijk eenige gevallen, waarin naamleener en huisbezitter beiden als gelijkberechtigden optreden en aan de rechtshandeling deelnemen. Eene akte van St. Jan van 1381 [5]) levert het oudste voorbeeld; geen wonder, als wij ons herinneren, hoe vast het bezit op naam daar reeds vroeg geworteld bleek. De huisbezitter erkent in deze akte, dat hij „van siinre weghen ende alse een procuratoer" van den naamleener verkocht heeft het huis, dat de naamleener „te hebben plach, daer ic nu in woene", en hij draagt nu het huis met alle recht, „dat hi ende ic daeraen hadden", over, onder verklaring, dat „A noch ic noch onse erfnamen noch yemant van onser weghen gheen recht noch toeseggheu daer meer aen en hebben". Een tweede voorbeeld geeft eene akte van het kapittel van St. Marie van 1566 [6]). De naamleener erkent daarin voor het kapittel, dat *hij* door den bezitter het huis verkocht heeft; de kooper zal echter betalen en stelt borgen aan den bezitter, die bij wanbetaling op nieuw zal verkoopen; alleen bezitter en kooper teekenen de akte. Een andere oorkonde van hetzelfde kapittel (1593) [7]) toont ons den bezitter, die krachtens „onwederroepelijcke procuratie" van den naamleener verkoopt, terwijl daarentegen hij en de naamleener „tsaementlijcken" verticht doen. Ongeveer op dezelfde wijze gaat het toe in eene akte van St. Marie van 1611 [8]), waar de burger overdraagt, verklarende dat de naamleener hem de vrije beschikking over het huis heeft gelaten (hetgeen de aanwezige naamleener erkent), terwijl beiden echter het stuk teekenen. Zonderlinger nog is eene akte [9]), waarin het kapittel van St.

---

[1]) Reg. D. 1601, 1607. — Reg. M. 1611 (tweemaal: de eene maal „maakt de burger zich sterk" voor den bona fide possessor, d. i. den naamleener). — Resol. O. 8 Mei 1621.

[2]) D. 1455. — J. 1445. — J. 1487.

[3]) Reg. D. 1598 (vgl. 1592), 1615. — Reg. M. 1610.

[4]) b. v. Reg. M. 1610.

[5]) J. 1381. (De naamleener wordt in deze akte niet uitdrukkelijk als zoodanig vermeld; ik noemde het stuk daarom niet onder de oudste mij bekende akten over het naambezit: zie p. 87.) — Vgl. J. 1445: vermaking voor het kapittel van een legaat uit de opbrengst van een huis door bezitter en naamleener te zamen.

[6]) Eene akte van M. 1566, opgenomen in het register van Amersfoort fol. 151.

[7]) Losse stn. M. 1593.

[8]) Reg. M. 1611.

[9]) Reg. M. c. 1630.

Marie zelf verklaart, dat de erfgenamen van eenen huisbezitter het huis verkocht hebben aan een burger, en het nu opdragen aan eenen naamleener. Overdracht van het huis door bezitter *en* naamleener wordt formeel bedongen in eene akte van het kapittel van Oudmunster van 1614 [1]). Van gelijken aard is eene akte van den Dom van 1593 [2]), waarin bij de vestiging eener rente op een huis wordt bepaald, dat bezitter *of* naamleener „ende haerluyder erffgenaemen talre tijt alst hemluyden belieft" die zullen mogen aflossen.

Wij kennen nu de wijze, waarop het naambezit tot stand kwam, — de vormen, waarin het optreedt. Wat is nu het rechtsgevolg der handeling? Eenvoudig dit, dat alle rechten en verplichtingen van den huisbezitter *feitelijk* overgaan niet op den naamleener, maar op den waren bezitter. Doch daar alle verplichtingen slechts bestonden tegenover het kapittel, en het kapittel den eigenaar officiëel niet erkende, maar zich hield aan den naamleener, werd *deze* steeds (althans bij wanbetaling) voor de voldoening aangesproken. Trouwens alleen in de procedure maakte dit eenig verschil: wij zagen reeds, dat de naamleeners zich voor schade waarborgden door contracten met de ware bezitters, die zich daarbij verbonden aan alle verplichtingen te voldoen. In één opzicht bleef er echter toch nog verschil bestaan niet alleen in den vorm. Wij weten, dat het huis bij den dood van den bezitter in het openbaar moest verkocht worden, en daar het kapittel alleen den naamleener erkende, moest het natuurlijk dezen verkoop consequent niet bij het overlijden van den bezitter maar van den naamleener eischen. Volkomen terecht, immers de naamleener, wiens eigen recht met zijn leven eindigde, kon niet meer recht op zijnen naam aan een ander overdragen [3]). Inderdaad geschiedde het dan ook aldus: wij vinden het in tal van akten uitdrukkelijk bedongen, al werd daarbij steeds openlijk verklaard, dat de opbrengst aan de erfgenamen van den waren bezitter zou worden uitgekeerd [4]). Dit laatste was zeker eene zeer groote vermindering

---

[1]) Losse stn. O. 1614.

[2]) Reg. D. 1593.

[3]) Misschien was dit zelfs de oorsprong van het naambezit: de kanunniken kunnen de hun verleende huizen aan leeken tegen betaling in eens ter bewoning gegeven hebben zoolang zij leefden. Daaruit kan langzamerhand een eigen recht der leeken ontstaan zijn, doch natuurlijk beperkt door de grenzen van des naamleeners recht.

[4]) Resol. O. 9 Dec. 1597. — Losse stn. O. 1615. — J. 1612. — Reg. M. c. 1630. — A. 1571. — A. 1574. — Zie zulk eenen verkoop: Reg. D. 1556, — een bewijs, dat de verkoop ook werkelijk plaats had. — Ten einde de zekerheid te hebben, dat dit het geval was, schijnt het kapittel van St. Marie het recht tot verkoop, dat anders aan de executeurs toekwam, aan zich getrokken te hebben; zie voorbeelden: Reg. M. z. d. (1609), 1610, z. d. (c. 1630). — M. 1401. — M. 1593.

van de hardheid der bepaling: immers als de geheele opbrengst aan den bezitter kwam, was de verkoop inderdaad fictief, daar niemand tegen hem kon opbieden. Maar met dat al was het eene onaangename en lastige formaliteit, die den huisbezitter blootstellen kon aan de kans, dat een ander het huis op eene hoogere som mijnde dan hij, — kostbaar bovendien, omdat de verkoopkosten telkens voor zijne rekening kwamen.

Met het overlijden van den naamleener werd gelijkgesteld het geval, dat de kanunnik het leenen van zijnen naam herriep. Er was dan geen „wettelijcke possesseur" meer, en het kapittel dwong dus natuurlijk „in conformite ende tot conservatie der statuyten van haer kercke" tot verkoop [1]). Of het oorspronkelijk geoorloofd was, bij het leven van den naamleener in zijne plaats een ander te stellen, bleek mij niet; ik vond daarvan slechts enkele voorbeelden van zeer laten datum [2]). Het komt mij echter waarschijnlijk voor, dat zulk een eoverdracht steeds toegelaten is; immers de statuten vergunden verkoop onder de levenden: hoe zou men derhalve een gesimuleerden verkoop van eenen naamleener aan een anderen kanunnik hebben kunnen beletten? Te ontkennen is het evenwel niet, dat zoodoende de verplichte openbare verkoop licht kon ontdoken worden door het vervangen van den naamleener, wiens dood aanstaande scheen, door een ander.

Niet alleen de verplichtingen, ook de rechten van den huisbezitter gingen niet op den naamleener, doch op den waren bezitter over. Hij mocht dus het huis verkoopen, verruilen, wegschenken, vermaken, verhuren, bezwaren, verbouwen, evenals andere huisbezitters. En daar het kapittel met dit alles niets te maken had, was hij ten dezen vrij. Toch niet geheel, want natuurlijk moest hij de medewerking vragen van den naamleener, die zijnen naam ook aan den nieuwen eigenaar moest leenen, zou de transactie tegenover het kapittel kracht hebben. Zoo geschiedde dan ook. Kooper en verkooper verschenen voor het kapittel en het huis werd door den een aan den ander overgedragen „op den naem van A", den naamleener [3]), die (als hij niet tegenwoordig was) van zijne

---

1) Reg. M. 1606. (De naamleener "revoceert alsulcke geleende naem als hy gegonst heeft, dat op zijn naeme als canonick het 12e huys claustrael gepossideert zoude moegen worden, ende mitzdien is hy de heren van den capittele stellende in sulcke state als haer E. zijn, zoe wanneer een huys geen naem van een canonick ofte ander buyten des capittels consent is hebbende." Het kapittel beveelt daarna den verkoop.)

2) Reg. D. 1594. — Resol. O. 19 Oct., 9 Dec. 1597, 3 Sept. 1600. — Reg. M. 1609, c. 1630.

3) Reg. D. 1601, 1602. — Akte J. 11 Sept. 1591 (eene koopakte, onder de eigendomsbewijzen van Mr. A. W. Van Beeck Calkoen). — Reg. M. 1605 (eene verklaring van den naamleener, dat hij ook voor den nieuwen bezitter slechts bona fide bezit).

toestemming denkelijk bij schriftelijke akte blijken deed. De opbrengst van den verkoop, betaald door den nieuwen bezitter, kwam natuurlijk aan den verkooper of zijne erfgenamen. Had er geene vervreemding van het huis bij het leven van den huisbezitter plaats, dan ging het aan zijne erfgenamen over, natuurlijk steeds op naam van den naamleener. Een openbare verkoop behoefde dan niet plaats te hebben: het kapittel werd geacht in de meening te verkeeren, dat de naamleener alleen het huis bezat en bleef bezitten.

Op de rechtsgevolgen van het naambezit in éen geval moet ik nog bijzonder de aandacht vestigen. Ik bedoel het geval, dat de beterschap van het huis aan het kapittel vermaakt was om uit de opbrengst van elken verkoop een fonds voor de memorie van den testateur te stichten. De verkoop had dan, zooals ik boven [1]) mededeelde, plaats „zonder beterschap voor de erfgenamen." In zulk een geval verkreeg het bezitten op naam eene bijzondere beteekenis [2]). Het recht op het huis verviel dan geheel met den dood van den naamleener, terwijl de bezitter geenerlei vergoeding ontving; de geheele zaak werd dus voor den kooper eene kansovereenkomst, eene loterij, afhankelijk van het leven van den naamleener. Het recht van den huisbezitter is in dit geval het best te vergelijken met het bezit eener lijfrente op eens anders naam, — een contract, dat, denkelijk ook gegrond op de onderstelling dat een kind langer zal leven dan een volwassen persoon, vroeger zeer gewoon was. Werkelijk schijnt men daaraan dan ook gedacht te hebben [3]), want het bezitten op naam wordt in akten van jongen datum zeer dikwijls genoemd bezit „ten lyve van" eenen kanunnik [4]).

Zoo waren de rechtsgevolgen van het bezitten op naam. Het behoeft geen betoog, dat zij in hooge mate lastig waren voor den naamleener evenals voor hem, die onder zijn patronaat het huis bezat. De vraag is geoorloofd, wat de kapittelen bedoelden met deze instelling, die zij hardnekkig handhaafden, zelfs toen (zooals wij zien zullen) zij alle beteekenis verloren had. Zou alleen gehechtheid aan de letter der statuten hen daartoe bewogen hebben? Zeker niet, want men kon ze veranderen, en toen het misbruik algemeen geworden was, kan het daartoe niet aan de noodige eenstemmigheid ontbroken hebben. Kan

---

[1]) Zie hiervoor p. 45, 57.

[2]) Zie een voorbeeld: Losse stn. O. 1614.

[3]) Ook het bezit eener prebende in een kapittel wordt wel eens met dat eener lijfrente (natuurlijk op eigen naam) vergeleken. (Zie hiervoor p. 2.)

[4]) Resol. O. 9 Dec. 1597. — M. 1593. — Zelfs wordt eenmaal (A. 1574) gezegd van eenen kanunnik, die een huis koopt, dat het wordt „gestelt tot synen lyve."

alleen een hardnekkig conservatisme hier in het spel geweest zijn? Waarschijnlijk niet; immers het is duidelijk, dat bij het behoud der uiterlijke vormen, het wezen der zaak (de bestemming der claustrale huizen voor de kanunniken alleen) geheel prijsgegeven werd. Doch wat dan? De akten van het Amersfoortsche kapittel geven ons den sleutel [1]. Wij hooren daarin bedingen, dat, als een claustraal huis gegund werd aan eenen leek of als de kanunnik-huisbezitter zijne prebende resigneerde, „die soude alsdan *burch stellen voer die pacht* een canonick capittelaer, *dair wy onse pachten an moegen beghaen uytmanen ende verhalen.*" Inderdaad is de positie van den naamleener, zooals wij die leerden kennen, geheel die van eenen borg voor den bezitter: bij wanbetaling van de pensie werd die op den naamleener verhaald. En niet alleen voor het voldoen der pensie was hij borg: wij vinden vermeld, dat de naamleener belooft, de statuten, het „out gebruyck" en „die gerechticheyt der kercke", bepaaldelijk betreffende verkoop en verhuur van het huis, door den bezitter „te doen onderhouden" [2]. Het is ook niet duister, waarom het kapittel bijzonder gesteld was op borgen, die kanunniken waren; immers wij zagen, dat men bij dezen in de inhouding hunner prebende een middel bezat om zonder kosten het verschuldigde te innen, en dat men dit middel niet ongebruikt liet. Dit was dus een reden, waarom de kapittelen aan het bezitten op naam zoo ijverig vasthielden, waarom zelfs het kapittel van St. Jan, dat (naar wij zagen) dispensatie van den bisschop had gevraagd en verkregen, toch somtijds huizen op naam deed bewonen [3]. — Doch dit behoeft niet de eenige reden geweest te zijn: er was een andere. Door het bezit op naam werd de handhaving van het statuut op den verkoop der claustrale huizen verzekerd: de naamleener diende als sterfman. Evenals men bij het uitgeven van leenen aan stichtingen dikwijls een persoon stelde, na wiens dood het leen verheven en het heergewaad betaald moest worden, zoo was dit bij de tallooze misbruiken gewenscht voor de claustrale huizen, die dreigden geheel aan de kapittelen te ontsnappen. Wel werd de erfelijkheid van het huisbezit zoodoende niet geheel gekeerd; dit was, nu het recht van het kapittel op de huizen nagenoeg verdwenen was, trouwens van weinig belang. Maar het mutatierecht (anal. het heergewaad) werd dan toch uit de schipbreuk gered.

Doch had het bezitten op naam voor de kapittelen zijne goede zijde, te loo-

---

[1] A. 1534. — A. 1557. — A. 1574. — cf. A. 1571 („ende A. heeft genomineert ende gestelt heer B. canonick ons mede-capittulair *als burge*").

[2] Reg. M. 1610.

[3] Zie b. v. J. 1400. — J. 1445. — J. 1612. — Vooral de akte van 2 Juli 1624, onder de bijlagen.

chenen is het niet, dat het verschijnsel ook veel bedenkelijks had en dat het bewonen der huizen door de kanunniken zelven voor het kapittel veel verkieslijker ware geweest. Hoe was dus tegenover het naambezit de houding der kapittelen? Toonden zij zich bewust, dat daardoor de geheele bestaansreden der claustrale huizen verviel, het geheele wezen der immuniteit veranderd werd?

Inderdaad: niet zonder eenig verzet hunnerzijds is het gelukt, de instelling te vestigen. Wij zagen, hoe het kapittel van St. Jan reeds voor 1421 den bisschop schorsing deed bedreigen tegen het brengen der claustrale huizen in handen van leeken, doch dat het spoedig het verzet moest opgeven. De kapittelen van St. Pieter en Oudmunster beproefden op eene andere wijze het kwaad te weren. St. Pieter maakte in 1450 een statuut, dat in 1509 nagenoeg onveranderd door Oudmunster werd overgenomen. Met een beroep op het veldwinnende misbruik, dat reeds de meerderheid der claustrale huizen, in tegenspraak met het doel, waarmede zij gesticht waren, in de macht van leeken gebracht had, werden de te nemen strenge maatregelen gerechtvaardigd. Eerst worden de bepalingen op den verplichten openbaren verkoop na den dood van den bezitter ingescherpt en in bijzonderheden uitgewerkt, om ontduiking te voorkomen. Daarna wordt ook bij de overdracht der huizen onder de levenden een waarborg tegen het brengen daarvan in handen van leeken gezocht in de bepaling, dat zulk eene overdracht moest plaats hebben in tegenwoordigheid van twee kanunniken en eenen notaris [1]). Dan komt echter het bezitten op naam ter sprake: „cavendum est", zoo heet het, „quod emptor non ad usum alicujus persone extranee, que non fuerit prelatus vel canonicus noster prebendatus, domum emat *sub aliqua collusionis forma*, taliter *quod hujusmodi emptor solum nomen habeat et extraneus effectualiter dominus domus fiat.*" Hoe dit te voorkomen? Den kanunnik, die daartoe medewerkte en den leek langer dan eene maand op zijnen naam in een claustraal huis liet wonen, werd eene boete opgelegd van eene mark zilver erfrente, binnensjaars te koopen. Men scheen echter te verwachten, dat de heeren deze boete zouden betalen en den leek daarna rustig laten wonen. Immers het statuut vervolgt aldus: „nichilominus tamen, licet hujusmodi marcam propter hoc solverit vel solvere fuerit obligatus, non debet admittere personam, ex cujus exercicio vel conversacione laicali emunitas ledatur seu eciam ecclesia gravetur et dehonestetur",

---

[1]) „Duobus canonicis capitularibus et notario presentibus." (St. P. 1450.) — „Duobus canonicis ecclesie nostre et notario publico presentibus." (St. O. 1509.) — Ook in het kapittel van St. Marie vinden wij reeds in 1517 ditzelfde gebruik: „facultas vendendi et transportandi coram duobus capitularibus juxta consuetudinem ecclesie." (St. M. 1517, in: Reg. v. statuten M. N°. 17.)

en dan volgt het verbod van „puerperia et alie sordide et seculares negociaciones, que omnino prohibemus prout eciam de jure sunt prohibite". Niet zóó absoluut evenwel, of er was een middeltje voor: indien de deken den naamleener beval de verbodene personen te doen vertrekken en hij gehoorzaamde niet binnen het halve jaar, dan moest hij weder ½ mark zilver erfrente betalen. Zoo liep dus de geheele poging tot wering van het misbruik, dat met zoo groote woorden was aangekondigd, uit op het bedingen van eene afkoopsom, en zelfs de verbodene „sordide negociaciones" slopen thans te gelijk mede binnen [1])! Het kapittel, wel verre van de knoeierijen ernstig tegen te gaan, maakte er zich medeplichtig aan door voordeel daarvan te trekken!

Het kapittel van St. Jan zocht eenen waarborg tegen het brengen van claustrale huizen in handen van leeken in beperking van de vrijheid van beschikking der eigenaars. Terwijl reeds het oude Domstatuut het recht der kanunniken om hunne huizen aan anderen te verkoopen, schenken of vermaken erkent, vinden wij in vele verleeningsakten van St. Jan uit iets *lateren* tijd bedongen, dat dergelijke vervreemding niet zal plaats hebben zonder toestemming van het kapittel. Het oudste voorbeeld, dat ik daarvan vond, is eene akte van het jaar 1395 [2]). Het kapittel bereikte daarmede hetzelfde doel, dat Oudmunster en St. Pieter beoogden bij het bevel, om de huizen in tegenwoordigheid van twee kanunniken te transporteeren, een gebruik, dat bij St. Jan onbekend schijnt gebleven te zijn. Wij vinden dan ook hier vrij geregeld de toestemming van het kapittel geëischt [3]) en in de recognitiebrieven der koopers van huizen wordt het verleende consent steeds vermeld [4]). Bij de andere kapittelen komt het consent ook nu en dan voor [5]), somtijds alleen voor het geval van verkooping [6]), dan weder omgekeerd voor het verhuren, leenen en verbinden alleen [7]). Dat bepaald uitsluiting der leeken hiermede bedoeld werd, blijkt uit de omstandigheid, dat het gebod soms beperkt wordt tot het geval van vervreemding aan een persoon, die geen kanunnik van het kapittel was [8]).

---

[1]) Vgl. J. 1460: geen "openbair herberch," "onreyn ambocht," "crame noch kynderbedde" in het huis, "then sy by oirloff ende consent der heren."

[2]) J. 1395.

[3]) J. 1466. — J. 1505. — J. 1542. — J. 1562.

[4]) J. 1411. — J. 1415. — J. 1418. — J. 1425. — J. 1439. — J. 1452. — J. 1460. — J. 1462. — J. 1466. — J. 1472. — J. 1474. — J. 1521. — J. 1542. — J. 1562.

[5]) Reg. D. c. 1600 passim. — P. 1515. — Reg. M. 1610.

[6]) J. 1404.

[7]) St. O. (in: Lib. present. O.)

[8]) J. 1415. — Vgl. J. 1418 (verbod van verkoop of verhuur aan leeken)

Maar tevens bereikte men zoodoende toch een ander doel: het geven van consent was eene gereede aanleiding tot het heffen eener recognitie, en wij zien de toestemming dan ook steeds vergezeld gaan van het opleggen eener memoriestichting aan den begunstigden leek. Later kom ik daarop terug.

Een ander middel om het bezitten op naam te weren nam het Domkapittel te baat. Het Domstatuut van 1552 zegt: „nemo in posterum domum claustralem emet, nisi fuerit canonicus actu prebendatus ecclesie nostre; *atque idem canonicus, hujusmodi domum emens, personaliter eandem inhabitabit*". In verscheidene koopconditiën van dit kapittel vinden wij dan ook de clausule opgenomen: „zoe wie van den heeren dit huys coept, die zalt zelver persoenlick bewonen" [1]). Ook te Amersfoort stelde het statuut van 1415 „propter laycos extra emunitatem excludendo(s)" vast: „quod decanus et canonicus pro tempore in domo sua, quam habet, suo corpore proprio inhabitabit." Doch waar dit verbod door geenerlei penale sanctie vergezeld is, mag het betwijfeld worden, of het nauwkeurig opgevolgd is. Het Domkapittel bedreigde inderdaad straf op de overtreding: iedere kooper van een huis moest volgens het aangehaalde statuut, als het kapittel dit verlangde, zweren, „se talem domum pro se ipso et pro suo proprio usu emisse et non alterius, et non intervenisse dolum, fraudem, collusionem aut aliquam aliam sinistram machinationem"; bleek het tegendeel later, dan werd de schuldige meineedig verklaard en ipso facto voor eeuwig van zijne stem in het kapittel en de voordeelen zijner prebende vervallen verklaard. Maar zal deze bedreiging veel uitgewerkt hebben, nu er bijgevoegd werd: „salva interim capittuli nostri ea in re gratia et moderamine"? zal door deze wijde deur niet ook hier veel misbruik zijn binnengeslopen [2])?

Bij gebreke van afdoende maatregelen en waar de kapittelen zelven, althans de meesten van hen, de zaak oogluikend toelieten, ja openlijk erkenden, kon het niet anders, of het bezitten op naam moest meer en meer toenemen, regel worden zelfs. Nog meer, de instelling, die zelve reeds een misbruik was, ontaardde allengs en gaf aanleiding tot nog grootere verslapping van den regel dan zij reeds uit haren aard medebracht.

De verplichte verkoop van het huis na den dood van den naamleener gaf

---

[1]) Reg. D. 1529, 1537, 1538, 1536, 1535, 1553, 1556. (Verhuur was echter volgens het slot der clausule geoorloofd. (Het verdient opmerking, dat de clausule slechts in de koopconditiën van enkele bepaalde huizen schijnt voor te komen; waarom, bleek mij niet.)

[2]) Een op zich zelf staand geval van verzet tegen het bezitten op naam levert eene koopconditie van St. Pieter (Losse stn. P. 1588), nam. het beding, dat niemand het huis koopen mag, „tensy hy sy prelaet ofte canonick deser kercke, *sonder simulatie, tot sijn eygen selffs behoeff*."

daartoe de meeste aanleiding. Het eerste, onschuldigste middel om dien zoolang mogelijk te verschuiven was het kiezen van eenen minderjarigen kanunnik als naamleener. Dit gebruik was zeer algemeen: de minderjarige kanunniken, die altijd in vrij groot aantal voorhanden waren, hadden steeds tal van aanvragen om hunnen naam te leenen [1]. Zeer begrijpelijk: immers de daarmede begunstigde huisbezitter had kans om levenslang zijn huis te bezitten en het nog bovendien zonder verkoopkosten aan zijne erfgenamen na te laten. Op zichzelf zouden wij den jeugdigen geestelijken de kleine douceur, die zij gewis voor hunne medewerking genoten hebben, niet misgunnen, en indien wij een burger ontmoeten, die profiteert van de omstandigheid, dat zijn minderjarige zoon kanunnik is, om op diens naam een huis te koopen [2], dan schijnt deze speculatie ons wel eene vreemde aan de prebende verbondene bate, maar ongeoorloofd is de zaak toch niet. Zelfs wanneer wij eenen voogd van een minderjarigen kanunnik voor hem de gewone verklaring hooren afleggen, dat zijn pupil slechts bona fide possessor van een huis is [3], dan begrijpen wij, dat wij dergelijke zonderlingheden als het noodzakelijk gevolg der zonderlinge instelling moeten voor lief nemen, en wij prijzen dus de handigheid van den voogd, die ook op deze wijze partijtrekt van de positie van zijnen pupil om diens finantiën te verbeteren. Doch er is erger: in 1615 treffen wij twee personen aan, die, *zelven kanunniken*, op naam van een medebroeder te zamen een huis bezitten [4], zonder twijfel omdat zij, hunne eigene namen gebruikende, hunne erfgenamen tot de betaling der verkoopkosten zouden noodzaken; zij ontduiken dus op deze wijze handig de bedoeling der statuten. Nog meer ingewikkeld is eene andere knoeierij van 1596 [5]. Een kanunnik van Oudmunster en een burger, wiens zoon ook kanunnik is, sluiten een contract. Gezamenlijk zullen zij een claustraal huis koopen op naam van den zoon. Sterft deze voor den kanunnik, „sulcx dat dvoorseyde huysinge weder te vercopen soude vallen", dan zal de kanunnik zelf het huis koopen „tot hoer beyder behouff ende tot synen live

---

[1]) Denkelijk was het daarom, dat het statuut van Oudmunster van 1509 het verlof tot overdragen van claustrale huizen bij het leven van huisbezitters aan andere kanunniken beperkte tot geëmancipeerde kanunniken. (Het statuut P. 1450, dat de prototype van dit statuut was, kende de beperking nog niet.)

[2]) Losse stn. O. 1 Maart 1598.

[3]) Reg. M. 1605. — Een dergelijk geval: Losse stn. M. 1593, waar een vader met een minderjarigen kanunnik, zijnen zoon, in rechte verschijnt.

[4]) Losse stn. O. 1615.

[5]) Losse stn. O. 1596.

stellen". Doch het geval, dat eene gunstiger omstandigheid zich voordoet, wordt voorzien: „indien hem (nam. den kanunnik) God gunt, dat hy eenen neve int capittel ofte tot canonick van Oudemonster verwerft", dan zal deze (natuurlijk uit dankbaarheid voor het patronaat) zijnen naam leenen, en zijn ouden oom dus nog een voordeeltje aanbrengen. Kon het nepotisme, dat ook in de kapittelen zoo welig tierde, zich zelven met scherper trekken teekenen?

Intusschen, het bezit op naam van minderjarige kanunniken moge in de meeste gevallen doeltreffend geweest zijn, om aan den hatelijken verkoop bij het leven van den bezitter te ontkomen, zeker was het middel natuurlijk niet. Meer afdoend was het een anderen maatregel te nemen, indien daartoe gelegenheid was. Hij bestond daarin, dat een kanunnik het huis levenslang bezat niet op naam van eenen kanunnik, maar op dien van het kapittel („nomine ecclesie nostre", — „onder hoers capitels name"). Het kapittel was onsterfelijk en men was dus zeker van zijn bezit. Maar natuurlijk kon 's kapittels naam niet zonder zijne toestemming gebruikt worden, en zoover wij kunnen nagaan, werd die hoogst zelden en waarschijnlijk slechts om bijzondere redenen verleend. Mij zijn slechts drie voorbeelden bekend uit de kapittelen van St. Pieter, St. Marie en Oudmunster. Het eerste, reeds van 1360 [1]), betreft den proost van St. Pieter zelven, en kan dus zeker wel als eene bijzondere omstandigheid gelden; immers al behoorde de proost strikt genomen niet tot het kapittel („supra capitulum, sed extra capitulum," zegt het bekende adagium), hij was er toch zoo nauw mede verbonden, dat er alle reden was hem tegemoet te komen, als hij een claustraal huis wenschte te bezitten. Het tweede geval (van 1414 [2])) is eveneens te danken aan bijzondere omstandigheden. Een kanunnik ten Dom had een claustraal huis van Oudmunster op naam („sub titulo et nomine") van eenen kanunnik van dit kapittel bewoond en met groote kosten herbouwd [3]); daar sterft na slechts enkele jaren de naamleener en het huis moet verkocht worden. Om de blijkbare hardheid daarvan vergunde nu het kapittel „de speciali gracia", dat de Domkanunnik „nomine ecclesie nostre domum quamdiu vixerit in humanis licite et honeste possidere possit, statutis et consuetudinibus ecclesie nostre in contrarium editis non obstantibus quibuscumque". Het

---

[1]) P. 1360. („omnibus diebus vite sue nomine nostro possidendum.")

[2]) O. 1414.

[3]) De oorkonde spreekt van „reformacio", doch daar het erf eerst in 1399 (O. 1399) van den Dom was verkregen en in 1401 (O. 1401) over het bebouwen daarvan een contract gesloten was met den kanunnik Johan van Bromo, mag men aannemen, dat die eerste bouw niet is doorgegaan en dus van een geheel nieuwen bouw sprake is.

derde voorbeeld, uit het kapittel van St. Marie, is van 1401 [1]); het blijkt niet, dat daarbij van een exceptioneelen toestand sprake is, doch het is nauwelijks anders te denken. Wat is het geval? Een burger *en zijne huisvrouw* erkennen, dat het kapittel hun gegund heeft (NB. reeds in 1401!) een huis in de immuniteit te bezitten „also langhe als wy leven of dat *enych van ons beyden* (dus ook de weduwe!) in levenden live is" en wel „bi consente ende onthenghenisse" van het kapittel „onder hoers capitels name"; na hun beider dood zal de meestbiedende kanunnik het huis koopen. Dit zijn de eenige voorbeelden, die mij van het bezitten op naam van het kapittel voorkwamen. Als eene ontaarding van het naambezit kunnen zij eigenlijk niet gelden; immers niet alleen blijkt slechts bij groote uitzondering dergelijke maatregel genomen te zijn, maar bovendien zijn alle drie de voorbeelden òf ouder dan òf althans even oud als de vroegste akten, die het naambezit vermelden. Wellicht is, toen dit laatste zich uitbreidde, het bezitten op naam van het kapittel overbodig geworden.

Een gevolg van het bezitten op naam was denkelijk ook het misbruik van het verleenen van claustrale huizen door het kapittel aan verschillende personen (namen of lijven). Ook komt het in één opzicht met het gewone bezitten op naam overeen; eimmers gewoonlijk was een of meer der personen, ten wier namen het huis gesteld werd, een kanunnik, en denkelijk diende die naam dan om het bezit van leeken te rechtvaardigen of althans te bemantelen. Doch het gronddenkbeeld, dat bij het bezitten op naam voorzat, de fictie, dat een persoon, die geen eigenaar was, als eigenaar beschouwd werd, ontbreekt toch hier: de leek, die medeeigenaar is, wordt ronduit in de akte genoemd en als medeëigenaar beschouwd; hij kan zelfs soms mettertijd eenig eigenaar worden. Ook in de gevolgen wijkt dit gebruik van het naambezit af: terwijl dit laatste o. a. strekte om de verplichting tot openbaren verkoop na den dood van den eigenaar te handhaven, diende het verleenen van huizen aan verschillende personen juist om deze gewoonte te ondermijnen. Het is dus gepaster, dat wij deze instelling bespreken, waar wij de verschillende ontduikingen van de verplichte openbare verkooping behandelen.

Ernstiger misbruiken vragen ook onze aandacht. Naarmate het ontaardingsproces voortging, toonde zich het kwaad duidelijker, meer aan de oppervlakte; wij zien de kapittelen zelven medewerken om de dunne schors, die het bederf bedekte, af te lichten. Reeds in 1400 [2]) vinden wij (natuurlijk in het

---

[1]) M. 1401.

[2]) J. 1400.

kapittel van St. Jan!) een geval, dat het kapittel een huis verleent aan een edelman op voorwaarde, dat na zijnen dood geen publieke verkoop zal plaats hebben, doch dat de erfgenamen het huis „vrilijc besitten ende bewonen" zullen totdat het kapittel hun 400 oude schilden zal betaald hebben; daarna zou het huis vrij aan het kapittel vervallen. Het is blijkbaar, dat de betaling der 400 oude schilden in de plaats treedt van de door de erfgenamen te genieten beterschap, die hier vooraf op 400 oude schilden begroot wordt. Welk doel het kapittel met deze regeling gehad heeft, blijkt niet en is ons ook onverschillig; wat ons hier alleen belang inboezemt is het feit, dat het kapittel zelf aan de erfgenamen van den huisbezitter (leeken evenals hij, en gewis op naam van eenen kanunnik bezittende, hoewel dit niet gezegd wordt) de mogelijkheid opent om zonder publieken verkoop na zijnen dood voor onbepaalden tijd in het bezit van het claustrale huis te blijven.

Het geval staat geheel op zich zelf en er kan daarvoor eene bijzondere aanleiding bestaan hebben. In het laatst der 16e eeuw komen echter verscheidene dergelijke concessiën voor. Het eerst bij Oudmunster [1]). Kenschetsend is de geschiedenis van een huis van dit kapittel, dat aan het kapittel gelegateerd was en daarom zonder beterschap verkocht werd. De bewoner bezat het op naam van zijneu zoon, eenen kanunnik, en had het in 1596 gekregen op voorwaarde, dat hij het achterhuis zou herstellen, hetgeen op *f* 300 begroot was. De reparatie kostte echter *f* 1200, en den bewoner bekroop, toen hem die hooge rekening werd ingeleverd, de vrees, dat zijn zoon soms voor hem mocht komen te sterven en hij dus, na al die uitgaven gedaan te hebben, opnieuw een huis zou moeten koopen. Ten einde deze kwade kans eenigszins te verminderen, verzocht hij dus aan het kapittel, om, indien zijn zoon voor hem stierf, het huis toch 10 jaren te mogen bezitten, te rekenen van den dag van het gedane verzoek; daarna (of zooveel later als de naamleener stierf) zou het huis met alle aangebrachte verbeteringen vrij aan het kapittel komen zonder dat de bezitter of zijne erven eenige vergoeding zouden mogen eischen. Het geval mocht het natuurlijke gevolg zijn van de vicieuse toestanden, waarin men verkeerde, het was hard voor den bewoner. Zoo oordeelde ook het kapittel; het zag de ondoelmatigheid der getroffene regeling in en stemde toe in het verzoek [2]). Doch het bleek weldra, dat men zich hiermede op een hellend vlak had bege-

---

[1]) Het vroegste mij bekende voorbeeld is van 1594 (Resol. O. 26 Apr. 1594): consent aan eene vrouw, die bezit op naam van eenen kanunnik, om het na diens dood levenslang te blijven bezitten. Een geheel dergelijk geval: Resol. O. 4 Sept. 1610.

[2]) Losse stn. O. 1 Maart 1598.

*

zich alleen den eisch, dat de leek-huisbezitter op *eens anders* naam moest bezitten, nog te herinneren. Van daar de inderdaad belachelijke concessie, dat leeken ook op naam van *andere leeken* claustrale huizen mochten bezitten. Wat het doel was dezer ontaarding, bleek mij niet; lieten de kanunniken zich niet gemakkelijk tot het leenen hunner namen vinden? waren de meesten van hen te oud, om den huisbezitter gunstige kansen te bieden op een rustig bezit? Hoe het zij, zeker is het, dat deze laatste concessie het meest heeft bijgedragen om de claustraliteit definitief te doen vallen. Toen het eenmaal zoover gekomen was, scheen het bederf niet meer te keeren, de misbruiken namen hand over hand toe. Laat mij u een paar voorbeelden geven. Een leek bezit (1594) „deur gratiose consent" van het kapittel van Oudmunster een claustraal huis op eigen naam; hij verkoopt het aan een anderen leek, en deze krijgt nu „voor dese reyse" consent om het op naam en gedurende het leven van den verkooper te bezitten [1]). Drie jaren later verkoopt de zoon van den nieuwen bezitter het huis opnieuw, ditmaal aan eenen kanunnik ten Dom; ook deze krijgt alweder „voor dese reyse" verlof, om het op den naam van denzelfden leek te bezitten [2]). Doch blijkbaar wordt de naamleener wat oud: de nieuwe bezitter acht het geraden een anderen te zoeken; hij stelt nu aan het kapittel voor zijnen neef (en blijkbaar erfgenaam), evenals hij kanunnik ten Dom. Het kapittel kan de inwilliging van het verzoek bezwaarlijk weigeren; het wordt dus „gratioselick ende ter vruntschappe geaccordeert" [3]). Veertien jaren verloopen; de oom wordt op zijne beurt oud en wenscht „den eygendom" van het huis nu op zijnen neef (en naamleener) over te dragen. Dit geschiedt zonder bezwaar; zelfs het vervullen van de formaliteit van het aanbieden van den voorkoop aan het kapittel wordt kwijtgescholden [4]). Doch daar overlijdt in 1616 de „eigenaar", nu tegelijk bona fide possessor: thans moet de openbare verkoop eindelijk plaats hebben. De erfgename intusschen talmt daarmede, verzoekt uitstel, en nadat de gestelde termijn verloopen is, heeft de verkoop, niettegenstaande alle dreigementen, nog niet plaats [5]). Eindelijk komt een verzoek in om *vrijstelling* van de formaliteit; een kanunnik heeft zijnen naam aangeboden, zoodat aan den vorm ook zonder verkoop kan voldaan worden, en de erfgename „presenteert de gerechticheyt, den capittele in cas van vercopinge der huysingen claustrael competerende, vol ende al te

---

[1]) Resol. O. 1 Mrt., 9 Oct. 1594.
[2]) Resol. O. 19 Oct. 1597.
[3]) Resol. O. 14 Dec. 1597.
[4]) Resol. O. 15 Juli 1611.
[5]) Resol. O. 14 Oct. 1616, 20 Jan., 3, 17 Mrt., 7 Apr. 1617.

betalen, gelijck of de vercopinge effectuelick geschieden". Nu komt alles in orde. Het kapittel geeft toe, dat de erfgename het huis op een anderen naam zal mogen doen overschrijven, mits de verkoop 6 weken na den dood van den nieuwen naamleener plaats hebbe en... er *f* 75 aan het kapittel betaald worden [1]). Vier jaar later (1621) verkoopt de erfgename het huis weder aan een anderen leek [2]) en iets later (1629) sterft de kanunnik-naamleener. Alweder hetzelfde getalm met de verkooping. Het kapittel zendt zijnen schout aan den onwillige en dreigt met krasse maatregelen tot behoud van zijn recht [3]). De huisbezitter verklaart zich eindelijk [4]) bereid het kapittel te „erkennen naer behoren"; hij heeft een middeltje gevonden. In plaats van den overledenen kanunnik biedt hij aan het kapittel *zijne beide zonen*, leeken als hij, als naamleeners aan, en hij voegt er schaamteloos bij: „mits daervoor doende eene recognitie tot discretie van den capittele". De man toonde te weten, met wie hij te doen had: voor geld deden de kanunniken veel! Het kapittel voldeed aan zijn verlangen, mits de requestrant „voor dit gratieus consent betaelde" 7 dubbele gouden rijders aan de fabriek. — Zoo was dus de laatste eigenaardigheid van het bezitten op naam vervallen: het was ingesteld, om de huizen althans naar den vorm in handen van kanunniken te houden, het ontaardde integendeel in een middel, om den zonen van den eigenaar een erfrecht aan het perceel te verzekeren. De bedoeling der statuten werd dus door het naambezit overtreden, terwijl niet eens meer aan den letter daarvan voldaan werd.

Zijn de gegeven voorbeelden allen aan het kapittel van Oudmunster ontleend, niet minder was de ontaarding in de andere kapittelen [5]). Hooren wij ook een paar voorbeelden uit dat van St. Marie. Omstreeks 1630 vinden wij in een claustraal huis eenen leek, die het bezit op naam van eenen anderen leek, van wien hij het vroeger gekocht had. De huisbezitter sterft en zijne erfgenamen verkoopen de helft van het perceel weder aan een derden leek; de naamleener, naar het schijnt onbewust, dat hij (als niet-kanunnik) geenerlei bevoegdheid heeft, verklaart met de meeste deftigheid, dat hij zijnen naam, dien de huisbezitter *„uuyt crachte van coop* van ons eertijts verkregen heeft", ook aan den

---

[1]) Resol. O. 1 Dec. 1617.

[2]) Resol. O. 19 Febr. 1621. (cf. 7 Febr. 1620)

[3]) Resol. O. 8 Mei 1629.

[4]) Resol. O. 14 Dec. 1629.

[5]) Zie voorbeelden van den Dom: Reg. D. 1590, 1592, 1613. Een geïsoleerd geval van 150' Reg. D. 1507. — Ook Resol. O. 29 Febr. 1608, 19 Apr. 1630.

nieuwen bezitter wil leenen; deze belooft zich volgens de statuten van het kapittel te zullen gedragen (!) en bij herroeping van den naam of overlijden van den naamleener (als „de naem cesseert") het huis te zullen verkoopen. Het kapittel keurt dit alles goed en sluit den brief met de merkwaardige concessie, dat die verkoop niet zal plaats hebben, indien een „ander canonick *ofte een ander persoen* de possessie weder als voren aen hem nam ofte van ons vercrege" [1]). Hier is het naambezit dus geheel een vorm geworden zonder zin of doel, en het kapittel zelf erkent dit. Wat wonder, dat wij in 1642 de wederhelft van het huis door dezelfde erfgenamen aan denzelfden kooper zien overdragen, doch thans direct zonder eenige melding van den tusschenpersoon, den bona fide possessor, die een zuivere strooman geworden is [2]). — Een ander voorbeeld. Een Schotsch officier wendt zich in 1604 tot het kapittel. Hij heeft van eenen leek een claustraal huis gekocht en bezit het nu (volgens akte van het kapittel) op naam van dezen *en zijne huisvrouw*; „daertoe" heeft hij „noch vercregen de naem van onse medebroeder heer A." Onder den schijn van aan de statuten te voldoen en eenen kanunniksnaam als wettiging van zijn bezit te verkrijgen, heeft de slimme vogel dus zijne kansen verbeterd: hij bezit nu op drie namen, en zoolang een dier drie personen leeft is hij dus zeker van zijn bezit! Maar nog is hij niet tevreden. Het was, dus beweerde hij, zoo ongezellig, dat zijn huis zou staan op namen van personen, die hem, als buitenlander, geheel onbekend waren: de „naemen waeren Zijn Ed. vreempt". Dus „versocht hy zeer ernstelijck, die te moegen permuteren in andere drie naemen, Zijn Ed. naest in bloede bestaende". Het kapittel kan natuurlijk niet anders dan dit familiezwak van den requestrant eerbiedigen, en toen hij als nieuwe naamleeners zijne vrouw, zoon en dochter [3]) genoemd had, werd dadelijk kapittel belegd en de ernstige zaak ernstig overwogen met het gevolg, dat eerlang de drie oude namen gecasseerd werden en het kapittel den requestrant gratieuselijk vergunde, de beterschap van het huis te „besitten, gebruycken ende bewonen" op de namen zijner drie huisgenooten, „zoelange dieselffde drie per-

---

[1]) Reg. M. c. 1630. — Vgl. M. 1593, waar reeds bij de verleening bepaald wordt, dat de leek na overlijden van den naamleener twee andere personen zal mogen noemen, „tot wiens lyven die beterschap van de huysinge ende erve claustrael soude worden gestelt ende verleent."

[2]) Reg. M. 1642.

[3]) De Schot stond met zijn voorstel niet alleen. Wij zagen vroeger bij voorkeur minderjarige kanunniken als naamleeners optreden; zoodra leeken als naamleeners voorkomen, koos men ook minderjarige leeken, liefst zijne eigene kinderen, om de successie te vergemakkelijken. Het werd dus zéér gewoon, dat leeken bezaten op naam hunner kinderen. Zie talrijke voorbeelden: Reg. D. 1592 (cf. 1603), 1625. — Resol. D. 28 Jan. 1592. — Resol. O. 14 Dec. 1629. — M. 1595.

soenen ende de lancxlevende van dien in levenden lyve wesen zal"; daarna behoorde natuurlijk volgens de statuten en het oude gebruik openbare verkoop te volgen. Niemand dankbaarder dan de Schotsche officier! hij had het nu zoo goed overlegd, dat zijn zoon hem zonder kosten te maken in het huis kon opvolgen; en ook als deze stierf of nog minder dan zijn vader kon gewennen aan het „vreemde" land, dan kon de dochter nog kosteloos in zijne plaats treden. Het kapittel was, meende de Schot, er ingeloopen! Doch welk gelaat moet de man getoond hebben, toen de voorlezing der akte ten einde liep en hij verrast werd door het beding, dat hij *f* 120 zou betalen aan de kerkfabriek „tot een gratuité ofte danckbaerheyt van de voorseyde gunste ende consent" [1])! De kanunniken waren hem te slim af geweest: drie namen waren voor hen drie kansen minder op mutatierecht en verkoopkosten, dus bijna driemaal meer dan gewoonlijk moet de begunstigde hun betalen!

Wat bij deze ongehoorde knoeierijen ons den grootsten weerzin inboezemt, is niet de omstandigheid, dat het bezitten op naam, ontstaan uit den wensch om de statuten te ontduiken, langzamerhand ontaardt in een ledigen vorm, die zelfs niet meer voldoet aan de voorwaarde van zijn bestaan: het bemantelen van het misbruik, — neen het is het onloochenbare feit, dat deze zinledige vorm door de kapittelen verdedigd en met trouwe volharding gehandhaafd wordt als een middel tot het afpersen van geld. Ik behoef u de bewijzen dezer beschuldiging niet te noemen: de medegedeelde verhalen uit de geschiedenis van het naambezit leveren ze te over [2])!

Natuurlijk viel er van personen, met zulke bedoelingen bezield, niets te hopen: slechts het oogenblikkelijke voordeel bepaalde hunnen gedragslijn in elk voorkomend geval. De toestand werd dan ook langzamerhand zoo, dat het moeielijk werd zich daarvan een duidelijk begrip te vormen: niet alleen aan de buitenwereld, ook aan de kapittelen zelven viel het soms moeielijk den weg in den doolhof te vinden en uit te maken, wien het nu eigenlijk als huisbezitter moest erkennen. Dat ondervond in 1612 tot zijne schade het kapittel van St. Jan. De deken Thomas Van Nykercken had bij testament een fonds tot het doen van zijne memorie gesticht en bepaald, dat bij elken verkoop van het door hem bewoonde claustrale huis $^1/_4$ van de opbrengst bij dit fonds zou gevoegd worden. Lang was deze bepaling zonder bezwaar uitgevoerd, maar de executeurs van

---

[1]) Losse stn. M. 1604.

[2]) Wil men echter meer voorbeelden, dan vergelijke men: Resol. O. 1 Dec. 1617, 14 Dec. 1629. — M. 1593. — M. 1595. — Losse stn. M. 1604.

het testament vonden blijkbaar hunne rekening niet bij het steeds stellen van minderjarige naamleeners en het ondershands verwisselen der namen. De ware eigenaars traden meer en meer op den voorgrond en de executeurs beweerden nu derhalve, dat hun ook bij den dood van den waren eigenaar $^1/_4$ van de waarde van het huis toekwam [1]), en zij begonnen een proces tegen het kapittel [2]). De eisch was volgens de statuten en gewoonten ongerijmd; maar de toestand was reeds zoover verloopen, dat het kapittel deerlijk in het nauw gebracht werd en zich in zijne verlegenheid wendde tot de andere kapittelen om advies, hoe in deze colleges in dergelijke gevallen gehandeld werd. De „verclaringe" van Oudmunster alleen is ons bewaard. Wij weten, dat juist dit kapittel op dit punt geen zeer zuiver geweten had, en het klinkt dan ook wondervreemd, als wij de vergadering met grooten ernst hooren verklaren, „dat volgende Haer Ed. kercke statuten ende oude observantiën egeen huysingen claustrael en mogen gecoft ende gepossideert worden dan alleenlijck by een canonick haerder kercke ofte ten minsten by een last ende procuratie van denselve hebbende, ende ... dat Haer Ed. nyemants anders pro vero possessore sijn erkennende dan de canonick, op wiens naem met sijn consent dselve huysinge gecoft is, ... sonder dat Haer Ed. regart nemen op andere persoonen" [3]). Zoo luidde de officiëele verklaring; wij hebben gezien, hoe de praktijk was.

Inderdaad werd het dan ook op den duur moeielijk de op alle wijzen ondermijnde instelling van het naambezit te handhaven. Omstreeks 1580 zien wij de kapittelen er langzamerhand toe komen, om in speciale gevallen als bijzondere gunst aan de ware eigenaars te veroorlooven, de huizen op hunne eigene namen te bezitten. Het eerste voorbeeld, dat ik daarvan vond, is van 1579, toen in de koopconditie van een huis van den Dom verklaard werd, dat het huis gekocht mocht worden door een kanunnik, vicaris of suppoost van het kapittel „*mitsgaders alle andere weerlicke luyden*, sonder nochtans tselve van andere claustrael hueysen in consequentie getoegen te worden"; het huis werd

---

[1]) Iets dergelijks Reg. M. 1609: bij de redemtie der verplichting tot openbaren verkoop na den dood van den naamleener verklaarde het kapittel uitdrukkelijk, geen „kercke-gerechticheyt op nyeuws af te (zullen) eysschen" zoolang de nieuwe naamleener leven zou, „overmits de heren van den capittele verstaen, haer ghene gerechticheyt op nyeuws te verschynen ter cause vant vercopen der huysinge ofte redemptie van dien, soelange de huysinge sal beseten worden opte naem van heer A ofte yemants anders, in zynen leven gesubstitueert". Ook hier was dus de zaak blijkbaar twijfelachtig geoordeeld.

[2]) J. 1612.

[3]) Resol. O. 27 Apr. 1612. Zie de geheele verklaring in de bijlagen.

dan ook inderdaad gekocht door eenen leek [1]). Reeds de bewoordingen der akte duiden aan, dat dit een exceptioneel geval was. Spoedig daarop vinden wij echter transporten van huizen, voor het kapittel gepasseerd door leeken en aan leeken, zonder vermelding van den naamleener en alleen met de clausule „beheltelijck die previlegien, die mijn heeren van den Dom zoude(n) mogben pretenderen ende te competeren" [2]). Terwijl dus het naambezit en de daaraan verbondene verplichting tot verkoop na den dood van den naamleener nog bestond, erkende het kapittel reeds officiëel de overdracht door den waren eigenaar. Eene uitdrukkelijke verleening van het huis aan een leek kon echter eerst plaats hebben, nadat het kapittel officiëel verlof had verleend tot het bezitten op eigen naam. Het vroegste voorbeeld daarvan vond ik bij het kapittel van Oudmunster, dat op 3 October 1589 „gunde" aan Gerrit Van Remunde, die in 1580 een claustraal huis op naam van eenen kanunnik gekocht had [3]), om dit „tot zijnder ende zijnder huysfrouwen ende elcx van hemluyden lancxlevende lyve selffs te mogen besitten ende gebruycken ende nae haerder beider doet daeroff te hebben ende te genieten die beterschap nae gewoente der kercke voerseyt" [4]). Meer dergelijke gevallen komen sedert dien tijd voor [5]). Het Domkapittel verleende in 1592 aan den schout van Oudmunster verlof, om een zijner claustrale huizen „op synen naem ende die name van zyne huysvrou te mogen possideren" [6]). Ook het kapittel van St. Marie [7]) volgde, doch het verschijnsel ver-

[1]) Reg. D. 1579. — Een geïsoleerd ouder geval (dd. 1550) vond ik in het kapittel van St. Marie. (Losse koopcond. onder de Cheltenh. stn.) Een vervallen huis, aan de fabriek van het kapittel vermaakt, kon geen kooper vinden. Eindelijk, nadat het reeds opgehouden was, biedt zich een kanunnik aan, die bereid is het te nemen op conditie van eene som daaraan te verbouwen, doch onder beding dat hij het mag overdoen of verhuren. Een bouwspeculant dus. En inderdaad! binnen drie weken stelde hij aan het kapittel een zeventigjarig Amsterdamsch burger voor, die zich nog jeudig genoeg voelde om aan te bieden de dubbele som aan het huis te verbouwen, als hij het (NB.) voor zijn leven mocht koopen. Het kapittel gaf toe en gunde het hem „op zijn lijff", dus zonder naamleener. Denkelijk heeft men bedacht, dat het aanbod zeer verleidelijk was en de statuten slechts voor zeer korten tijd overtreden zouden worden.

[2]) Reg. D. 1586, cf. c. 1588 (eene overdracht van eene hypotheek op een klaustraal huis met nagenoeg hetzelfde beding) en 1591.

[3]) Losse stn. O. 1580.

[4]) Losse stn. O. 1589.

[5]) Resol. O. 23 Apr. 1591, 23 Febr. 1606 (28 Febr. 1608 uitgebreid tot den eigen naam van den leek en dien zijner huisvrouw).

[6]) Reg. D. 1615.

[7]) Van St. Pieter vond ik slechts één, niet geheel zeker voorbeeld: de koopakte van Paushuize door de Staten van Utrecht in 1584 zonder eenige vermelding van eenen naamleener. (Losse stn. P. 1584.)

schijnsel vertoont zich daar iets later. Het eerste mij bekende voorbeeld is van 20 Juni 1606. Het kapittel „gunde ende consenteerde" toen aan den heer Van Kessel en zijne huisvrouw, „dat die beterschap van de 15e huysinge claustrael . . . *opte naeme van den voorseyden here van Kessel ende Zijn Ed. gemaele* zal moegen gepossideert bewoont ende gebruyckt worden, soelange Haer Ed. tsamen ofte een van Haer Ed. in levenden lyve wesen sal" [1]). Het bezit op eigen naam werd in dit kapittel spoedig vrij algemeen [2]), en ook transporten van huizen door leeken en aan leeken komen sedert herhaaldelijk in het kapittel-register voor [3]).

Vroeger dan in de andere kapittelen vertoont zich het bezit op eigen naam te Amersfoort en in het kapittel vau St. Jan. Te Amersfoort, waar (zooals wij zien zullen) in 1520 een maatregel genomen werd, die de erfelijkheid van het claustrale bezit zeer bevorderen moest [4]), vinden wij in 1594 nog eene verleening op eens anders naam [5]), doch tevens twee op eigen naam [6]). Veel meer was St. Jan de andere vooruit. Wij weten, dat de aandrang der leeken tot het bewonen der immuniteit het naambezit daar nooit tot krachtigen bloei deed komen. Slechts sporadisch vinden wij bewijzen van het bestaan der instelling; mogelijk werden vele huizen met het oog op de zekerheid der executie bij wanbetaling op naam bezeten, maar de verlijdingsakten noemen de naamleeners zelden en worden meestal op naam der leeken zelven opgemaakt. Voorbeelden daarvan komen reeds sedert 1400 voor [7]). Ja eerst tegen het einde der eeuw vinden wij hier het bewijs, dat het kapittel het bezit van huizen op naam van leeken als iets bijzonders beschouwde en daarom meent uit drukkelijk te moeten verklaren, dat het den onbevoegde verlof geeft om „nomine proprio ad vitam

---

1) Reg. M. 1606 (cf. 1609): twee akten van denzelfden dag. — M. 1606.

2) Reg. M. 1609, 1613 (2 maal).

3) Reg. M. 1606, 1609, 1610.

4) De Amersfoortsche akten stellen dan ook onomwonden de mogelijkheid eener vervreemding der huizen aan kanunniken „ofte yemant anders dairt capittel an genoecht" en bespreken het geval, dat een niet-kanunnik of een ex-kanunnik het huis „an hem behouden" wil. (Zie o. a. Reg. A. 1534 f. 59 vs.)

5) A. 1574.

6) A. 1574 (2 maal). Verder ook A. 1595, 1600, 1610. — Beding, dat „die verandersatinge des huys hoff ende hoffstede sel geschyen op een canonick *off yemant anders, daert capittel aen genoecht.*" (A. 1574.)

7) J. 1400. — J. 1418. — J. 1439. — J. 1460. — J. 1466 (2 maal). — J. 1472. — Beding van verkoop alleen aan eenen kanunnik, *tenzij bij consent van het kapittel* (J. 1411).

*

suam ... (domum) meliorando inhabitare" [1]), — ook wel dat het „ex speciali gratia concedit" het huis aan den leek „ad illius vitam ... et ad vitam matris" [2]).

In een opzicht was het kapittel van St. Jan, dat het leekenbezit openlijk erkende, conscientieuser dan de andere kapittelen: het maakte bij de verleening aan leeken het uitdrukkelijke beding, dat zij het huis bewonen zouden „ghelike enen canonick, die gheprovent is in derzelver kercke" [3]), of: „ghelikerwijs of ic een canonics-provende hadde in der kercke van St. Johan" [4]), ook wel: „gelikerwijs als ghewoenlic is na gewoenten derzelver kercken ende als een canonic die te bewoenen pleecht" [5]), of: „gelikerwijs als men een canouniken-huys schuldich is the bewonen" [6]). Wat men met deze uitdrukkingen bedoelde, blijkt niet aanstonds; wellicht wordt de beteekenis nader verklaard door een beding in eene akte van Oudmunster, dat verbiedt het huis te verhuren anders dan aan „weerlicke persoenen van goeden naeme, fame ende deuchdelijcke conversatie, gheen tappers ofte herbergiers zijnde" [7]), en is derhalve de ons bekende uitsluiting der „sordide et seculares negociaciones" uit de immuniteit bedoeld [8]); waarschijnlijker echter heeft het beding denzelfden algemeenen zin, dien het kapittel elders omschrijft door de clausule, in eene verlijdingsakte aan eenen leek op eigen naam opgenomen: „juribus et consuetudinibus ecclesie nostre semper salvis atque statutis" [9]).

De schets, die ik van het naambezit, zijne ontaarding en zijn verval gaf, zal wellicht tot de conclusie leiden, dat de vergunning tot het bezitten op eigen naam een toegeven was aan het onvermijdelijke, het gevolg van het besef der onmacht om de vermolmde instelling langer te handhaven. Dit was zeker het geval, maar toch was dit besef niet het eenige motief. Zagen wij de kapittelen het naambezit verdedigen, omdat het aan hunne kas voordeel bezorgde, voor het prijsgeven gold alweder ditzelfde motief. Het kapittel van St. Jan erkent eenmaal met volkomene naieveteit, dat het den verkoop van een claustraal huis aan eenen

---

1) J. 1488.

2) J. 1521.

3) J. 1418.

4) J. 1411. — J. 1426.

5) J. 1433. — J. 1439. — J. 1472.

6) J. 1466.

7) Resol. O. 3 Oct. 1589.

8) Zie J. 1425: verbod om te verhuren aan personen, die in het huis „herberghe houden zel off bier tappen, off enich onreyn ambocht daerin doen zel off cramen legghen, daer hoerre kerken enich hinder ofte last van comen mach."

9) J. 1521.

leek goedkeurt om „nutscap oirbaer ende profijt" der kerk [1]). De mededeeling is ongetwijfeld juist: evenals de kapittelen zich laten betalen voor elke concessie, die de banden van het naambezit losser maakt, zoo geschiedt dit ook, als wij die banden tijdelijk zien wegnemen. Gewoonlijk wordt een recognitie in geld [2]), — dikwijls verbetering of verbouwing van het huis daarbij bedongen [3]). Ook hier weder blijkt dus geen juist inzicht in de eischen aan den tijd de kapittelen bewogen te hebben om het verouderde prijs te geven; neen, conservatief in merg en been, gaven zij dit beginsel slechts prijs, wanneer zij als loon voor deze concessie eenig geld konden afpersen.

En nog was het geen definitief prijsgeven van het verouderde, dat voor deze betaling verkregen werd. Niemand meene, dat na de verschijning van het bezitten op eigen naam, het naambezit voor goed opgeheven was. Indien een kapittel aan alle bewoners zijner claustrale huizen vergund had, die op eigen naam te bezitten, dan was daarmede nog niet gezegd, dat de fictie van het bezitten op naam opgegeven was. Immers de vergunning werd steeds voorgesteld als eene „specialis gratia", die alleen levenslang aan den tijdelijken bezitter persoonlijk verleend werd [4]); na zijn dood werden de oude bepalingen over het naambezit weder van kracht, tenzij de nieuwe bezitter weder (natuurlijk tegen betaling) de verlangde gunst verkreeg. Dit is zoo waar, dat de bezitters op eigen naam het privilegie op hunne beurt exploiteerden en zelven reeds weder optraden als naamleeners ten behoeve der personen, aan wie zij hun recht overdroegen [5]). Wij vinden in de kapittel-registers verschillende zulke overdrachten; de huizen worden aan de koopers niet door de kapittelen gegund [6]), zij blijven tegenover dezen staan op de namen van de verkoopers, die het privilegie van het bezit op eigen naam verkregen hebben [7]). Het gevolg is, dat de verplichting tot publieken verkoop

---

[1]) J. 1472.

[2]) J. 1415. — J. 1425. — M. 1606. — Reg. M. 1606.

[3]) O. 1414. — O. 1589. — M. 1593. — M. 1595.

[4]) „Ex concessione capituli suo nomine possidens" heet het in eene aanbieding van den voorkoop: Reg. M. 1606/7. — „Door gunste ende gratie op haere naeme besittende." Reg. M. 1613. — Vgl. Resol. P. Nov. 1615, waar het bezit op eigen naam, „gratioselijck gegost" . . . „uut sonderlinge gratie ende om pregnante redenen hemluyden daertoe moverende", heet „*vergunninge van lijftocht* van A ende zijn huysfrouw aen de beterschap van de claustrael huysinge enz."

[5]) Zelfs ten behoeve van *kanunniken*. (Reg. D. 1603.) In plaats van leeken, die op naam van kanunniken bezaten, vindt men dus dan kanunniken, die op naam van leeken bezitten!

[6]) Zie echter eene uitzondering: Reg. M. c. 1630.

[7]) Reg. D. 1610. — Resol. O. 1 Maart, 9 Oct. 1594. — Reg. M. 1613. (2 maal.)

na den dood van den verkooper gehandhaafd wordt [1]). Een sterksprekend voorbeeld van deze zonderlinge verhouding geeft de geschiedenis van het huis „die Loedtze” [2]) achter den Dom. Dit huis, in 1580 behoorende aan den secretaris van het kapittel Willem Van Lamzweerde, werd toen verkocht aan eenen kanunnik [3]), die echter blijkbaar slechts naamleener was, want kort daarna „bekende” een leek voor twee kanunniken het koopcontract van het huis, toen bewoond door den bekenden predikant Herman Modet [4]). In 1592 werd het huis op nieuw overgedragen aan eenen kanunnik „tot behoeff van Mr. Barnardijn De Monte Valdono, advocaet”, op voorwaarde „dat na doode van A (den kanunnik) dese huysinghe wederomme sal vercoft worden achtervolgende die statute ende costume van de kercke ten Dom” [5]). Twee jaren later treedt een ander naamleener op (door een fictieven verkoop), wederom „tot behoeff van Monte Valdono” [6]). Het is dus duidelijk: Bernardijn De Monte Valdono is de werkelijke bezitter op naam van een kanunnik. Doch in 1607 is de toestand veranderd: De Monte Valdono zelf draagt het huis over aan een anderen leek P. Dierhout zonder een naamleener te vermelden; hij heeft dus blijkbaar in den tusschentijd van het kapittel verlof gekregen om op eigen naam te bezitten [7]). In de verkoopakte werd daarom natuurlijk bedongen, dat het huis publiek verkocht zal worden na den dood van Monte Valdono. In 1608 nieuw transport door den kooper Dierhout aan een anderen leek N. Van Naerden [8]), wel niet op naam van Monte Valdono, meer steeds op dezelfde voorwaarde van publieken verkoop. Tien jaren later, als Van Naerden het huis overdraagt aan C. Stalpert, is Monte Valdono overleden [9]); maar het baat den kooper niet: blijkbaar had

---

1) J. 1472 (gecombineerd met de verplichting tot openbaren verkoop bij vroegeren dood van den kooper: dus een dubbel voordeel voor het kapittel).

2) Het huis (later bekend als het huis van Anna Maria Van Schuyrman) lag „opten zuythoeck” „van 's biscopsstege” (nu Voetiussteeg). Blijkbaar was daar vroeger de loods der Domfabriek en de woning van den loodsmeester (of architect van den Dom) geweest.

3) Reg. D. 1580.

4) Reg. D. 1583/4.

5) Reg. D. 1592 (nadat in hetzelfde jaar eene overdracht had plaats gehad aan een leek, wiens weduwe het nu verkoopt).

6) Reg. D. 1594.

7) Reg. D. 1607. (Dit blijkt ook daaruit, dat voortaan boven de akte niet meer als vroeger de naam van den kanunnik-naamleener voorkomt, maar die van den waren eigenaar.)

8) Reg. D. 1608.

9) Reg. D. 1618.

het huis gestaan op naam van *de echtelieden* Monte Valdono, en het blijft dus belast met het servituut van openbaren verkoop, als de weduwe van Mr. Bernardijn komt te sterven. Weder elf jaren later transporteert Stalpert het huis van Eva Van Herff, weduwe van Jhr. Frederick Van Schuyrman [1]), en nog steeds zien wij de weduwe De Monte Valdono de vrijheid van beschikking van de koopster over het huis belemmeren. Nog lang schijnt dit het geval geweest te zijn : de weduwe De Monte Valdono heeft blijkbaar de weduwe Van Schuyrman overleefd: immers *nog in* 1652, toen de oude dame blijkbaar gestorven was, zien wij het Domkapittel Jhr. Johan Godtschalck en zijne zuster Anna Maria Schuyrman aanspreken over het recht van claustraliteit van hun huis [2]), (d. i. gewis met den eisch om een anderen naamleener aan te wijzen). Kan men zich een zinloozeren toestand denken? twee Utrechtsche burgers worden verplicht het huis, dat hunne moeder gekocht en betaald heeft en dat zij van haar geërfd en jarenlang bewoond hebben, aan de kansen eener publieke verkooping bloot te stellen, omdat eene oude dame, die eene halve eeuw geleden het huis bewoond en verkocht heeft, — eene persoon, hun geheel onbekend en tot hen en het kapittel in geenerlei betrekking staande, toevallig (misschien, wie weet het? in haar Italiaansch vaderland) overleden is!

Wij hebben thans met het bezitten op naam afgehandeld. Maar de gevolgen daarvan vertoonden zich ook nog op indirecte wijze. Nieuwe misbruiken slopen in het gevolg van het naambezit de kapittelen binnen, of zoo zij zich daar reeds vroeger gevestigd hadden, werden zij er toch zeker zeer door in de hand gewerkt. Wij hooren het koopen van claustrale huizen noemen als een der „emolimenta seu lucra", verbonden aan het bezit eener prebende [3]), en het Amersfoortsche kapittel verklaarde in 1520, dat de claustrale huizen behoorden te zijn „onsse capittel profytelick ende oirbe(r)licken" [4]). Op verschillende wijzen kon de koop van een huis een „lucrum" opleveren, maar het kapittel van den Dom wijst ons eene bepaalde soort van winst aan, als het zegt, „quod plerique laici fictitiis seu accommodatis titulis et nominibus domos nostras claustrales simulata quadam emptione emere et post eandem emptionem aliis laicis etiam denuo

[1]) Reg. D. 1629.

[2]) Vroedsch. resol. 1 Maart 1652.

[3]) O. 1418. — Drie buitengewone kanunniken benoemd, op voorwaarde dat zij niet zullen "gaudere" van het "stipendium prebendale", van de "collacio beneficiorum vacancium", "nec empcione domorum claustralium nec quocumque alio emolimento seu lucro solito canonicorum prebendatorum".

[4]) St. A. 1520. — Vgl. Artmann-Dürr, De obedientiis. Voorrede p. 2: "Supersunt adhuc multa alia *emolimenta*, quibus canonici fruuntur, qualia sunt praeter collationes praebendarum ex turnis *et optiones curiarum* etc."

absque nostri capittuli consensu *elocare* presumant" [1]). Wat de leeken schaamteloos verrichtten, werd den kanunniken gewis niet verhinderd!

Oorspronkelijk zal het verhuren van claustrale huizen niet geoorloofd geweest zijn. In elk kapittel waren te weinig huizen voor de kanunniken zelven; een kanunnik was, zooals wij weten, verplicht eenen medebroeder, die geen claustraal huis vinden kon, bij zich in huis te nemen. In deze omstandigheden kon natuurlijk van verhuren aan leeken geen sprake zijn. Toch vinden wij in de bronnen, die ons ten dienste staan, geen bepaald verbod: wellicht was het getal resideerende kanunniken allengs zoo klein geworden, dat onder hen niet voor ieder huis een bewoner kon gevonden worden en men dus, ten einde de huizen niet te doen leegstaan, wel genoodzaakt was anderen toe te laten [2]). Maar onze bronnen blijven desniettegenstaande voor het verhuren aan leeken zeer ongunstig gestemd. De oudste statuten eischen daarvoor toestemming van het kapittel [3]); St. Marie stelt dezen eisch ook voor verhuur aan personen „extra ecclesiam" (dus ook aan kanunniken van andere kapittelen) en wel op arbitraire correctie van den overtreder [4]). Doch allengs week men van deze bepaling af. Het statuut van St. Pieter van 1450 tegen het bezit van claustrale huizen door leeken gaf ook hier den doorslag. „Qui tenet domum ad usum suum proprium," zoo bepaalt dit statuut, „poterit, si gravetur debitis vel si voluerit esse absens causa studii vel alias, personis extraneis honestis domum suam locare, inpignorare, concedere, obligare seu ad inhabitandum tradere." Onder één voorbehoud echter: als een prelaat, kanunnik of vicaris van het kapittel evenveel aanbiedt als de extraneus, zal hij de voorkeur hebben, en hij behoudt het recht daartoe, zelfs al is de extraneus reeds in het bezit van het huis. Ten einde de uitvoering dezer bepaling te verzekeren, moet de eigenaar van het huis („patronus domus") met twee andere kanunniken zweren, dat niemand, die de voorkeur bezit, zich heeft aangemeld, en bij het huurcontract bedingen, dat de huurder zal vertrekken, indien zich later zulk een persoon aanmeldt. Met het geheele statuut nam Oudmunster deze bepaling in 1509 over. Ook bij St. Jan gold nagenoeg hetzelfde:

---

[1]) St. D. 1552.

[2]) Dit was althans het geval in het kapittel van Geervliet. (Zie: Hoynck v. Papendrecht, Anal. Belg. III 2 p. 84.)

[3]) St. O. (Lib. present. O.) — Vlg. nog O. 1512. — Zie echter J. 1364: verlof tot verhuur „cuicumque alteri persone honeste et non diflamate, *clerico vel laico, viro vel mulieri*", zonder speciaal consent van het kapittel.

[4]) St. M. — Ook O. 1512 („extranei"), P. 1515 (verbod van alle verhuur zonder consent), J. 1542 (evenzoo), M. 1595 (verhuur alleen „voor eenighe corte jaeren aen eerlijcke luyden").

eene oorkonde van 1460 bedingt, dat de eigenaar een huis alleen aan kanunniken van het kapittel zal verhuren, „alsover alst yemant copen off hueren woude"; eerst als dit niet het geval is, mag een vicaris toegelaten worden of „ander goede reckelicke luden," doch geestelijken hebben boven wereldlijken de voorkeur [1]). Bij den Dom vinden wij in verscheidene koopconditiën bedongen: „indien (men) dat huys verhueren wolde, zoe zal een canonick capittelaer voir een oncapittelaer gaen, ende een vicarius voir een weertlick man" [2]). Deze regel werd meer uitvoerig ingescherpt in het Domstatuut van 1552. Verhuur van het huis of van gedeelten daarvan aan kanunniken, vicarissen of supposten van het kapittel moest volgens dit stuk de regel zijn. Ontbraken dezen geheel, dan was verhuur „cuilibet bone conversationis persone plus offerenti" voor twee of hoogstens drie jaren geoorloofd [3]); wilde de eigenaar het huis liever laten ledigstaan, dan mocht hij het aan iemand ter bewaking toevertrouwen, doch „absque pretio," zonder huur te bedingen. Ook het Amersfoortsche kapittel bepaalde reeds in 1415, dat het huis van den kanunnik, die liever elders wilde wonen, aan iemand „de gremio ecclesie" verhuurd zou worden; „nullo vero ibidem de gremio ecclesie nostre existente, qui eam conducere voluerit vel nobiscum nequiverit concordare, tunc alteri persone honeste et pacifice, qui contra capitulum nostrum vel nos nichil adversitatis habuerit, locabimus precio, quo poterimus alciori" [4]).

Bleek derhalve het verhuren aan leeken op den duur niet te weren, de kapittelen trachtten althans te voorkomen, dat de kloosterhuizen dienden, om de kanunniken in staat te stellen als speculanten in huizen op te treden. Het was van ouds niet bepaald verboden geweest, meer dan een claustraal huis te bezitten, al was zulks in de oorspronkelijke toestanden ondenkbaar geweest: het oude statuut uit het Liber camerae van den Dom bepaalde er zich toe, den

---

[1]) J. 1460. — Evenzoo het hierachter afgedrukte charter van St. Jan van 1624, dat slechts van huur aan niet-kanunniken "van jaer tot jaer" spreekt. — Zie echter het boven (p. 120 Noot 3) aangehaalde charter van 1364.

[2]) Reg. D. 1529 enz.

[3]) Ook vond ik slechts twee voorbeelden in oudere tijden: P. 1359 en O. 1365. Beide malen nog wel met uitdrukkelijk consent van het kapittel en in exceptioneele gevallen: de eerste maal was de begunstigde de proost van het kapittel, — de tweede maal had hij bijzonder groote kosten aan het huis gemaakt. — In eene koopconditie van het kapittel van St. Marie dd. 1549 (onder de Cheltenh. stn.) wordt echter door den kooper nog uitdrukkelijk bedongen, dat hij, als hij het huis niet binnen 's jaars aan een kanunnik kan overdoen, zal vrij zijn om het aan iemand "de gremio ecclesie vel extraneis et laicis pro arbitrio ad vitam ipsius (sc. van den kooper) dumtaxat elocare poterit absque contradictione alicujus".

[4]) St. A. 1415.

bezitter van een kloosterhuis te verbieden een tweede te koopen, als een ander, jonger lid, dat nog geen huis bezat, evenveel wilde bieden. In het bezit van twee huizen op zich zelf schijnt het statuut dus nog niets bedenkelijks te zien: trouwens wat zou de kanunniken hebben kunnen bewegen, twee huizen te koopen, zoolang het nog moeielijk was ze te verhuren en hij er zonder speciaal verlof geen twee te zamen mocht bewonen? Het oude statuut van het kapittel van St. Marie op den verkoop der claustrale huizen, dat volgens het model van dat van het Liber camerae was gemaakt, gaat reeds iets verder. Het geeft aan den ouderen kanunnik bij den aankoop wel de voorkeur boven den jongeren, ook als hij reeds een kloosterhuis bezit, doch beveelt hem het eerste, als hij het niet zelf bewonen wil, te verkoopen. Hier schijnt dus het bezit van twee kloosterhuizen reeds uitgesloten. Het kapittel van St. Pieter achtte het in 1450 echter noodig duidelijker te spreken: „si contingat", zegt het, „quod aliquis, habens domum claustralem, emere(t) domum, tunc alteram earum infra tempus predictum (i. e. duos menses) modo prenarrato (i. e. publice) exponere vendicioni et tradere, si necesse fuerit, ad estimacionem habet et tenetur" [1]). Oudmunster volgde in 1509 met geheel hetzelfde gebod en bepaalde den termijn van verkoop op zes weken; het ging zelfs zoover te verklaren, dat een claustraal huis vaceerde o. a. „per assecutionem alterius domus claustralis" [2]). In overeenstemming daarmede vinden wij ook in eene akte van den Dom het beding gemaakt, dat het gegunde huis „wederom vry aen der kercken mit zijn beteringe" zou terugkeeren, zoodra de begunstigde een ander huis kocht [3]).

Het bezit van twee of meer claustrale huizen was dus sedert verboden. Doch sedert het bezitten op naam meer en meer gewoon werd, kon het verbod natuurlijk niet meer gehandhaafd worden: het was van eenen kanunnik, die resideerde, niet te vergen, dat hij ter wille van de ijdele formaliteit van het leenen van zijnen naam afstand deed van zijn recht om een claustraal huis te bewonen. Inderdaad zien wij dan ook o. a. den kanunnik ten Dom Marcus Van Wese, die in 1540 op het St. Janskerkhof woonde [4]), in het register van den verkoop der huizen van den Dom in 1526, 1536, 1542 en 1546 als kooper opgeteekend, en het is niet te denken, dat hij zoo dikwijls zal verhuisd zijn. En dit geval is wel het sterkste, maar geenszins het eenige: gedurig komen dergelijke feiten

[1]) St. P. 1450.

[2]) St. O. 1509.

[3]) D. 1512. — Het was een huis, waarvan de beterschap aan het kapittel gelegateerd was; van daar de term „vry".

[4]) Van Asch van Wijck, Intrede v. Karel V. p. 48.

in het register voor. Er valt dan ook niet aan te twijfelen, of de kloosterhuizen dienden in de 16de eeuw den kanunniken dikwijls als geldbelegging. Huizen kunnen alleen door verhuren productief gemaakt worden, en wij hebben dus hier een nieuw zijdelingsch bewijs, dat het verhuren aan leeken zeer algemeen moet geweest zijn.

Zoo drongen dus door koop en huur, langs openlijke en bedekte wegen de leeken in de niet voor hen bestemde immuniteiten binnen. Slechts uit één bepaling, die trouw gehandhaafd werd, bleek de oorspronkelijke bestemming dezer geestelijke territoiren: het beding, dat de voorkoop en voorhuur bij elke verkooping en verhuring aan het kapittel moesten aangeboden worden. Reeds in het vorige hoofdstuk heb ik deze verplichting terloops vermeld. Ik kon ze daar niet bespreken, omdat ik de toelating van leeken nog niet vermeld had; maar het onderwerp behoorde daar, omdat deze verplichting weder geheel in overeenstemming is met de bij het huisleen heerschende gewoonte. Het gebruik, dat bij verkoop van een huis de voorkoop aan den oorspronkelijken eigenaar moest aangeboden worden, had zich ook daar eerst later ontwikkeld, naar gelang de medewerking van den eigenaar bij de vervreemding van het huis allengs eene formaliteit werd of zelfs geheel wegviel; eerst toen had zulk een naastingsrecht reden van bestaan [1]).

In de statuten der kapittelen vinden wij van voorkoop niet gesproken. En terecht, immers deze stukken gingen altijd uit van de onderstelling, dat alleen kanunniken de huizen mochten koopen: het aanbieden van den voorkoop aan deze heeren kon dus bezwaarlijk bedongen worden [2]). Dat echter de voorkoop desniettemin bestond, blijkt op het duidelijkst uit de oorkonden [3]) De aanbieding werd alleen geëischt bij verkoop onder de levenden [4]); zeer natuurlijk, want na het overlijden van den huisbezitter had de verplichte openbare verkooping plaats, waartoe alle kanunniken werden opgeroepen. Eén enkele maal slechts vond ik bedongen, dat het kapittel alleen recht zou hebben

---

[1]) cf. Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 154, 155, 301.

[2]) Eene uitzondering maakt het Amersfoortsche statuut van 1520, dat in de verlegenheid na den brand der immuniteit de erfelijkheid der claustrale huizen uitspreekt.

[3]) Reg. D. 1550. -- Resol. O. 27 Jan. 1581, 1 Maart 1594, 19 Oct. 1597. -- Ook nog M. 1641, 1682, 1695. — Recht van voorkoop, aan eenen bepaalden kanunnik krachtens testament van den vorigen eigenaar gereserveerd: Reg. D. 1545. — Recht van voorkoop bedongen als belooning voor zekere vergunning: D. 1544.

[4]) Losse stn. O. 1615. — Resol. O. 1 Dec. 1617. — Reg. M. c. 1628. — M. 1593. — St. A. 1520. — A. 1529, 1540, 1569.

op „die naecoep" „*voer hem zelff* ende niemant vreemts" [1]), — een noodzakelijk beding, omdat anders de eene leek (door eenen naamleener) den ander kon uitsluiten.

De voorhuur kennen wij reeds uit de statuten; dat zij niet alleen voorgeschreven, maar ook inderdaad bedongen werd, blijkt uit talrijke oorkonden [2]).

De vormen, waarin de voorkoop en voorhuur aan het kapittel werden aangeboden, waren aan de claustraliteit bijzonder eigen. Wij kennen die uit verschillende akten. De „usantie van der kercken" ten Dom bracht mede, dat het huis „ierst ad candelabrum opten choer opgehangen" [3]) werd, voordat het verhuurd werd; bij St. Marie werd „de huyre altijt eerst by affixie van billetten aen de choordeure der kercke ende insinuatie aen den capittele denzelven capittele voor alle anderen gepresenteert" [4]); bij St. Jan vond ik bepaald, dat de huisbezitter altijd „een maent te voeren den heren in hoeren capittelhuys laten weten sall om dairop te beraden", als hij het huis verkoopen of verhuren wilde [5]). Het „billet", dat aangeplakt (of in den Dom opgehangen) werd, is ons bewaard; het luidt aldus: „omnibus et singulis hujus ecclesie canonicis per hanc significatur, A.... venum exponere meliorationem aree sive domus . . . ., quam nunc inhabitat; si quis dictam domum emere cupiat, dictum A accedat ac conveniat" [6]).

Wij kennen thans het bezitten op naam en al zijne gevolgen. Het is duidelijk, dat door het toelaten van deze onware verhouding het grondbeginsel der claustraliteit zelf geheel ontaard was. Wat verder nog aan de instelling veranderen of bederven kon, was in vergelijking hiermede een kleinigheid. Maar toch is het merkwaardig, dat de claustraliteit zóózeer ondermijnd werd, dat, terwijl de rechten van den huisbezitter dezelfden bleven of uitgebreid werden, *geene enkele* zijner verplichtingen, die ik in het vorige hoofdstuk opsomde, onaangetast bleef. Iedere verplichting werd ontdoken en, bleef zij ook als vorm bestaan, het doel, dat die vorm eenmaal gehad had, verdween geheel. Achtereen-

---

1) Reg. D. 1598. Vgl. M. 1593: de voorkoop alleen aan te nemen ten behoeve van een kanunnik volgens de statuten gequalificeerd tot het bezit van een claustraal huis. — Ook dit beding komt l het huisleen voor. (Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 155.)

2) Losse stn. O. 1589. — Losse stn. O. 1589, 1615. — Resol. O. 1 Dec. 1617. — J. 1460. M. 1595. — Reg. M. 1610. — A. 1569.

3) Reg. D. 1546, 1559, 1565.

4) Reg. M. 1605, 1610.

5) J. 1460.

6) Reg. M. 1606/7, 1610.

bezitters, die ik boven noemde, spraken in gelijken geest. De claustraliteit zelve in hare ontaarding maakte een behoorlijk onderhoud der huizen onmogelijk. Daarbij kwam echter nog het wanbeheer van de kapittelen en van de bezitters zelven, die de huizen op alle mogelijke wijzen exploiteerden. Het onderhoud van het „nagelvaste" meubilair liet alles te wenschen over: ook hier kwam het voor, wat elders geschiedde [1]), dat de erfgenamen van het huis trachtten te maken wat er van te maken was en het geheel uitbraken, alles, zelfs de „paramenta, que absque decore domus avelli et amoveri non poterant [2])", medenamen, zoodat slechts de naakte wanden overbleven en het huis bijna onbewoonbaar was. Dit motief schijnt dan ook geleid te hebben tot de ons reeds bekende bepaling der statuten, die gelastte bij verkoop althans het aard- en nagelvaste meubilair benevens het allernoodigste in het huis te laten [3]), en die het maken van overeenkomsten met den kooper over het achterlaten van meer aanbeval. De stipte uitvoering dezer bepaling werd bij sommige kapittelen gewaarborgd door het instellen van een onderzoek naar den toestand van het huis en de aanwezigheid der aard- en nagelvaste meubelen spoedig na den dood van elken huisbezitter door twee commissarissen van het kapittel [4]).

Maar daarbij bepaalde zich de waakzaamheid der kapittelen tegen het verwaarloozen der claustrale huizen niet. Men moest zorgen voor de perceelen, die als onderpanden voor de daarop gevestigde tinsen dienden. Het kapittel ten Dom nam in 1552 een afdoenden maatregel door de instelling van eene inspectie van alle „edes claustrales ruinose et corruentes," te houden door den fabriekmeester met den architect van het kapittel eenmaal 's jaars of zoo dik-

---

[1]) Statuut van 1594 „super optione domuum canonicalium" van den Dom te Münster: „Quoniam domus nostras canonicales ..... emigrationis tempore quandoque amplius quam par est spoliari ... comperimus, ... statuimus et ordinamus, quod posthac e domibus canonicorum .... sedilia capituli ibidem aptata, fornaces ferrei, fenestrae ligno circumdatae, quas vulgo *Ramen* dicimus, asseres sive tabulae, in coenaculis et stabulis trabibus clavis ferreis affixi, ut similiter omne illud, quod terre fixum est, vulgo *was Nagel- und Erdtfest*, tolli et ad alias aedes transferri nequaquam debeat aut possit etc."

[2]) Reg. D. 1560.

[3]) „Ne domus deformetur", zegt het statuut van St. Marie als inleiding voor het gebod.

[4]) Stat. M. — Losse koopcond. M. dd. 1549, 1554 en 1558 onder de Cheltenhamsche stukken. (De „deputati ad inspiciendum domum quondam A" rapporteeren, dat „invenerunt eandem domum in tecto debilem et tectum foraminibus plenum et fenestras vitreas in aula et alibi partim contractas et ejectas". Het kapittel roept de executeurs en beveelt hun, „quod dictam domum in tecto et fenestris et alibi reparari curarent, ut per honestos habitari posset", en de executeurs nemen dit op zich; toen zij nalatig waren, werd hun nogmaals aangezegd het huis te „maicken dackdicht ende wantdicht ende soe dat nae die gewoente der kercke ende der stadt Utrecht behoirt te wesen, dat men eerlicke bewoenen mach".) — Vgl. Reg. D. 1560. — O. 1512.

wijls het noodig scheen. Het kapittel had een gemakkelijk dwangmiddel ter hand: op rapport der commissarissen beval het den nalatigen bezitter zijn huis te herstellen; verzuimde deze dit, dan werden de rapporteurs eenvoudig gemachtigd het zelven te doen uit de inkomsten der prebende van den wederspannige [1]). Eene geheel dergelijke inspectie van alle claustrale huizen, door de beide fabriekmeesters jaarlijks op St. Remigiusdag te houden, vinden wij later bij het kapittel van St. Marie vermeld [2]).

Dergelijke dwangmaatregelen waren een uiterste redmiddel. Doch voordat men daartoe overging, hadden de kapittelen reeds op andere wijze hun doel trachten te bereiken en wel door wijziging der verplichting tot het onderhouden der huizen in goeden staat. In plaats van dit onderhoud bedong men van den huisbezitter bij de verleening van het huis, dat hij het huis *verbeteren* zou [3]). Zoo beloofde in 1439 een leek, toen het kapittel van St. Jan zijnen koop van een claustraal huis in de immuniteit van het kapittel goedgekeurd had, dat hij „in an ende op dezer hofstede ende husing binnen drie jaren een zael of een stenen camer tymmeren (zou), die (hem) boven 100 Vrancricsche scilden costen (zou) ende datzelve dan getimmert mit nywen leyen decken." Geheel hetzelfde bedong het kapittel van St. Pieter in 1459 in gelijke omstandigheden: binnen 's jaars beloofde de begunstigde leek 100 Fransche schilden aan het huis (Paushuize) te „vertymmeren" [4]). Een kanunnik van St. Jan, die in 1462 verlof kreeg om eene erfrente uit zijn huis te verkoopen, moest zich verbinden, dat hij „terstont sonder vertreck aen (sijn) camer sal laten maken een wynterzaeltken of camertken, alzoe die daer gesceert staet, ende die met harden dake decken op (synen) coste ende arbeit [5])." En een Domkanunnik, die een huis van

---

[1]) Stat. D. 1552.

[2]) Resolutie v. h. kapittel, afgeschreven in het Stat. boek N°. 17. f. CCLXII vs. — Eene uitkeering, betaald bij en voor de inspectie („Weisung"), zooals men op sommige plaatsen bij het huisleen vindt (Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 70), wordt bij de claustraliteit niet vermeld. Waarschijnlijk ontstond daar de inspectie te laat voor dergelijke ouderwetsche gebruiken.

[3]) De aangebrachte nagelvaste verbeteringen bleven — dit was reeds van ouds de regel — aan het huis zonder dat daarvoor vergoeding gegeven werd. (J. 1362. — J. 1395. — J. 1409. — J. 1425. — J. 1458, waar het eene geheel nieuw aangebouwde „camer" of klein huis geldt. — Losse stn. O. c. 1600.) — Zelfs „die leyen, balcken, ribben ende plaencken ende alle andere materiëelen", die voor de „hermaeckinge" van een gedeelte van het huis bestemd waren, gingen daarmede over. (Reg. D. 1578.)

[4]) Vgl. M. 1595: consent aan eenen leek om een huis op naam van zijn zoon en zijne dochter te bezitten op conditie van vertimmering ad *f* 300. (NB. uit „sonderlinge gratie"!)

[5]) Zie bij Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 99 twee voorbeelden reeds uit de 13e eeuw, dat kapittelen hunne (voor het leven uitgegevene) huizen met zieltinsen voor den bewoner belasten, als vergoeding voor de door hem aangebrachte verbeteringen: terecht want de „beterscap" bleef dan evenveel waard, daar de nieuwe bouw en de nieuwe zieltins tegen elkander opwogen.

hetzelfde kapittel in 1488 niet volgens de „ritus ecclesie" gekocht had, moest beloven om het „*meliorando* inhabitare." Niet anders handelde het Domkapittel in 1551 [1]): toen de secretaris van het kapittel verzocht een door hem gekocht claustraal huis te mogen bezitten gedurende het leven van zich en zijne huisvrouw, bedong het kapittel bij het consent, dat de man deze „oude ende ruynoese" behuizing zou repareeren tot *f* 400 toe en het verder „properlijck onderhouden (zou) nae statuyten ende ordinantiën van der kercken." En de secretaris droeg het huis in 1560 op dezelfde voorwaarden over aan een anderen leek.

Zoo maakte men gebruik van de gelegenheid, als er een of andere gunst aan den huisbezitter te verleenen was [2]), om zich die op deze wijze te laten betalen. Bestond die aanleiding niet, dan hielp men zich op andere wijze. Zoo verleende het Domkapittel in 1512 aan een zijner leden ad vitam een huis, dat aan het kapittel behoorde (denkelijk krachtens legaat van een vroegeren bezitter), zonder eene koopsom te bedingen, doch op voorwaarde, dat de bezitter het „insonderheit verbeteren" zou: hij moest „die saell aen die noortsyde mit die stroecap affbreken ende optimmeren" zes voet hooger, op gelijke hoogte met de verdieping van het huis; de wijze, waarop de nieuwe „harde cap" zou getimmerd worden, werd nauwkeurig omschreven, en een termijn van twee jaar voor de voltooiïng van het werk gesteld. Overleed de bezitter binnen de twee jaar, dan zou alleen de „provisie ende reescap" (de materialen), door den bezitter bijeengebracht, aan het kapittel behooren; overleed hij na de twee jaren, dan waren de erfgenamen tot voltooiïng van het werk gehouden. — In 1526, bij de verkooping van een ander huis van den Dom, werd aan eene weduwe voorbehouden „hoir lijftocht aen der afterhuysinge, daer zy teser tijt inne woent *ende zy zeer verbetert ende vertimmert heeft*, vermogen zegele ende brieve, die zy daerop van der kercken ontfangen heeft" [3]). — In 1546 overleed een kanunnik van Oudmunster. Er bestond verschil over de bestemming, door hem aan zijn huis, dat vele reparatiën noodig had, gegeven. Het kapittel bepaalde nu in overleg met de executeurs, dat het huis niet verkocht maar achtereenvolgens

---

[1]) Reg. D. 1551, 1560. — Vgl. Losse stn. O. 1589 (beding van vertimmering ter waarde van 100 daalders). — Losse koopcond. M. (onder de Cheltenh. stn.) ad 1549: beding om binnen 2 jaren voor *f* 100 te vertimmeren; later, toen het huis werd overgedaan aan een leek, werd *f* 200 bedongen.

[2]) Vgl. O. 1414. — M. 1593, 1595 (bedingen van vertimmering bij concessies in zake het naambezit). — Resol. D. 30 Juni 1606 (beding van „merckelicke verbeteringe" van het huis bij het verlof tot splitsing).

[3]) Reg. D. 1526. — Een dergelijk geval D. 1469: een aan het kapittel gelegateerd huis wordt verkocht; van de koopsom worden afgetrokken 120 Rijnsche guldens wegens „vertymmeringe", door den nieuwen bezitter reeds in het huis gedaan.

aan twee kanunniken ter bewoning gegeven worden zou. De eerste zou daarvoor aan het huis reparatiën doen ten bedrage van *f* 400, zoowel aan nieuwen bouw als aan nagelvast meubililair; de tweede zou eene uitkeering geven voor de memorie van den overledene en het huis onderhouden „mit alsulcke beteringe, reparaty ende negelvast, oick van tghene by heer Goessen (den eersten bewoner) daerin gemaict sall zijn." Reeds boven [1]) hoorden wij, hoe hetzelfde kapittel in 1596 een hem behoorend huis had verkocht op voorwaarde van het aanbrengen van reparatiën tot *f* 300 toe en hoe het vervolgens door tijdelijke opheffing der nadeelige gevolgen van het naambezit die som op *f* 1200 wist te brengen.

Op grooten schaal werd een dergelijke maatregel in 1520 genomen door het kapittel van Amersfoort. Een „groote brandt, laiste tAmersfoert geweest", had „geheel die mandaet offte huysen verbrant". Natuurlijk moesten zij „van noits wegen weder getymmert wesen, (souden) sy den capittel profytelick ende oirbelicken wesen zonder verder te vergaen"; niemand wilde de in 1455 met tinsen belaste ruïnes overnemen. Wat te doen? Er werd „mit grooter neersticheyt dickwil gemeen capittel gehouden, om een goet tractaet te maicken, hoe men die schade soude moegen restaureren"; „men kon" aanvankelijk „gheen raidt vynden." Doch eindelijk besloot men, „om willich te maicken tot eynre grooter pacht", dat „zoe wye van den capittelaren enich van den huyssen *woude tymmeren ende verbeteren,* dyen zoude (men) dat verlyen om dat te houden, te besitten ende te bruycken sijn leven vry." Eerst de erfgenaam zou weder als vroeger tins aan het kapittel betalen [2]).

Anders ging het kapittel van Oudmunster in een dergelijk geval te werk. Het kapittel had in 1399 met dat van den Dom geruild zijne hofstede bij den Domtoren tegen eene hofstede van den Dom aan Pausdam. Nu moest de laatste bebouwd worden en als claustraal huis in de plaats der geruilde hofstede treden. Hoe kwam nu die bouw tot stand? Het kapittel van Oudmunster „ghaf" (1401) aan een harer leden de hofstede en bovendien 25000 steenen en 50 oude schilden; de kanunnik verbond zich daarvoor de hofstede te betimmeren „bi goetdonckens" van twee kapitularen, door het kapittel „daertoe ghezet". Bij zijnen dood zou huis en hofstede komen aan het kapittel, dat ze dan publiek verkoopen, van de opbrengst de geleende 50 oude schilden afhouden en voor de rest de memorie van den kanunnik vieren zou [3]). Het contract schijnt onereus; immers

[1]) Zie hiervoor p. 107.

[2]) St. A. 1520. (Daar, zooals wij zagen, deze tinsen ware grondtinsen waren, stond de opheffing daarvan aan het kapittel vrij.)

[3]) O. 1401 (cf. O. 1399).

het kapittel gaf den grond en de 25000 steenen om niet; den kanunnik kwamen daarentegen in den vorm eener memorie te bate alle gelden, door hem eventueel nog aan het huis besteed, en verder de opbrengst van de rest na aftrek der 50 oude schilden. Maar gaat men na, hoe gretig de kapittelen waren op het stichten van memoriën in hunne kerken, dan kan men de zaak ook anders beschouwen. Het kapittel „ghaf" wel is waar grond en steenen (de 50 oude schilden kreeg het in natura terug), maar het ontving de geheele opbrengst daarvan terug en daarbij zelfs de opbrengst van het door den bouwheer als werkloon uitgegevene. De laatste (of liever zijn erfgenaam) ontving daarentegen niets terug: al wat hij als werkloon aan de verbetering van het perceel had ten koste gelegd was voor hem verloren.

Ook met de tweede verplichting der huisbezitters, die tot het niet-verdeelen der claustrale huizen, was het treurig gesteld. Reeds in eene akte van 1220 [1]) lezen wij, hoe de proost van Oudmunster zijn steenen huis naast de kerk in twee deelen verdeelt en elk deel aan een zijner medebroeders vermaakt, terwijl van eenige medewerking van het kapittel geen sprake is. Doch het blijkt niet met zekerheid, dat het verdeelde huis claustraal was, en wij mogen dus daaraan twijfelen. Doch uit lateren tijd, sedert het begin der 16e eeuw, ontmoeten wij tal van voorbeelden. Niet alleen van afstand van gedeelten van claustrale huizen in huur [2]) of in lijftocht [3]) aan verschillende personen, maar ook van afzonderlijken verkoop daarvan. Omstreeks 1500 vinden wij in het register van den Dom ingeschreven eene koopconditie van „die nye husinghe ende hofstede, die A achter zijn huysinghe ende hofstede van nyewes getymmert heeft" op eene pensie van 12 pond en 5 goudguldens, of, "si conjunctim vendentur", van huis en hofstede „mit alle alsulke nye husinghe, tymmeringe ende hofstede, als dair achteraen getymmert ende gelegen zijn", op eene pensie van 48 pond en 5 goudguldens. Ook de pensie is dus blijkbaar gesplitst [4]). Eene andere koopconditie van omstreeks 1516 [5]) kondigt aan den verkoop van een huis en hofstede, „the weten dat voorhuys mit zijn hoff ende mit een poirt ende een uutganck after uutgaende, *totter nyer timmeringe toe*, die dair achteraen

---

[1]) Statutenboek O. fol. XX.

[2]) Reg. D. 1526, 1603 (de "achterste partien der huysinge ende cameren", bewoond "by verscheyden personen").

[3]) Reg. D. 1565, 1617.

[4]) Reg. D. c. 1500.

[5]) Reg. D. c. 1516.

getymmert staet": het eigenlijke huis wordt dus verkocht zonder het nieuwe achterhuis. In 1535 [1]) ontmoeten wij den verkoop van een huis met eene onlangs bijgebouwde kamer volgens twee afzonderlijke koopcedullen, dus blijkbaar in twee deelen.

In al deze akten is geen sprake van een verlof tot scheiding, door het kapittel verleend; de verkoop geschiedde echter met voorkennis van het kapittel, zooals uit de inschrijving der akten in de registers van het kapittel blijkt, en het is dus niet onwaarschijnlijk, dat het verlof verleend is. Dit wordt te meer aannemelijk, als wij vernemen, hoe men te werk ging, wanneer die toestemming om de een of andere reden niet te krijgen was. Een duidelijk voorbeeld daarvan levert ons de geschiedenis van het claustrale huis van Oudmunster, dat tusschen de huizen van den Dom aan de noordzijde van het Domkerkhof lag en achter aan het Oudkerkhof uitkwam. De deken Herman Van Lochorst, wien dit huis behoorde, had dit met het achterhuis bij testament in 1512 vermaakt aan zijn kapittel, op voorwaarde, dat dit het telkens slechts voor het leven van een kanunnik verkoopen en uit de opbrengst van elken verkoop een fonds ter bekostiging van de memorie van den deken stichten zou [2]). Eenen tijd lang ging dit goed. Doch in 1596 werd een contract gesloten tusschen een kanunnik van Oudmunster en een burger [3]): zij komen overeen het huis bij de aanstaande verkooping te koopen; de kanunnik zal het voorhuis nemen, de burger het achterhuis; de koopsom zal naar verhouding der waarde van beide perceelen verdeeld worden. De aankoop had plaats: in 1598 wendde zich de burger tot het kapittel als eigenaar van het huis op naam van zijnen zoon, den kanunnik [4]). Maar ook het hem toebedeelde achterhuis bleek nog te ruim voor zijn gebruik: later vinden wij hem (en na hem zijnen zoon) in een gedeelte daarvan, terwijl de wederhelft door hem op naam van zijnen zoon verkocht is aan een anderen burger. Ja bij gelegenheid eener verbouwing van dit laatste gedeelte door den eigenaar tracht deze voordeelige voorwaarden van het kapittel te bedingen door de opmerking, dat dit huis „alsnu op een lijff staende, naederhant (d. i. na de verbouwing) tot verscheyden huysen bequamelijck soude cunnen worden gesepareert" [5]). Of het daartoe kwam, blijkt niet;

[1]) Reg. D. 1535.
[2]) O. 1512. (Zie boven p. 45.)
[3]) Losse stn. O. 1596.
[4]) Losse stn. O. 1598.
[5]) Request v. C. Bor z. d. (c. 1600), in: Losse stn. O. — Het blijkt niet eens zeker, dat dit door Bor gekochte gedeelte hetzelfde is als het in 1614 verkochte deel; wellicht is dit weder een ander stuk van het achterhuis.

*

doch zeker is het, dat dit deel in 1614, alweder op naam van denzelfden naamleener, afzonderlijk aan een derden burger verkocht werd; de koopconditie bedingt onbeschaamdelijk, dat de naamleener met den burger-verkooper het perceel voor het kapittel zullen transporteeren [1]). Intusschen was dit toch wat sterk: blijkbaar weigerde het kapittel en wij vinden dan ook eene akte van 1615, waarbij de twee burgers, eigenaars van de beide helften van het achterhuis, erkennen, hoe het kapittel hun heeft vergund, dat zij hunne huizen „voortsaen possideren, hebben ende behouden sullen *als twe distincte huysingen claustrael* ende op claustrael recht ten name van here A, canonick van Oudemonster", op voorwaarde, dat zij samen de op het perceel rustende pensie zullen betalen; zij verdeelen nu die pensie en beloven zich tot de betaling van elks aandeel voor het kapittel te verbinden, opdat dit daarvan in hunne verlijbrieven melding zal kunnen maken [2]). Zoo was dus de reeds sedert lange jaren feitelijk bestaande toestand eindelijk gewettigd. Dat het kapittel zich voor deze gunst eenige uitkeeringen bedong, behoeft nauwelijks vermeld te worden. — Wij hebben het voorhuis uit het oog verloren; ook dit had zijne lotgevallen. Het was in hetzelfde jaar 1615 in het bezit van twee broeders, beiden kanunniken. Ook zij wendden zich, blijkbaar aangemoedigd door het slagen der bij het achterhuis beproefde poging, tot het kapittel met het verzoek, „dat den capittele believe, hemluyden elcx hoerluyder gedeelte van de huysinge te verleenen als ende gelijck een claustrale huysinge, sulcx dat de melioratie ende prouffytelijcken eygendom van dien hemluyden gehelicken sullen toebehoren, omme die te possideren ende te besitten ten name van here A" (een derden kanunnik). Het kapittel gaf (natuurlijk tegen eene uitkeering) toe; de pensie bleef voorloopig onverdeeld, doch zou bij overlijden van den naamleener gesplitst worden [3]). De erfgenamen van den eenen kanunnik transporteerden in 1627 hunne helft op nieuw aan een leek, den beroemden schilder Gerrit Van Honthorst [4]), en daarmede was de scheiding der beide helften voor goed bezegeld.

Zoo was dus het perceel, dat in 1512 aan het kapittel vermaakt was, langzamerhand *in vier of vijf huizen* verdeeld. Het geval is het sterkste, dat mij voorkwam, maar het is niet het eenige. Omstreeks 1608 kochten twee broeders, beiden kanunniken van Oudmunster, op geheel dezelfde wijze een ander clau-

---

[1]) Losse stn. O. 1614.
[2]) Losse stn. O. 1615.
[3]) Losse stn. O. 1615.
[4]) Losse stn. O. 1627.

straal huis van het kapittel en sloten eene overeenkomst over de verdeeling daarvan in twee huizen [1]). De verdeeling der groote claustrale erven bleek meer en meer eene behoefte van den tijd, die, naarmate de steden dichter bebouwd werden, eischte, dat niet langer groote perceelen aan het vrije verkeer onttrokken, niet langer moeielijkheden aan de splitsing en bebouwing daarvan in den weg gelegd werden. De claustraliteit bleek dus in strijd te zijn met den tijdgeest, en al waren de kapittelen nog zoo ongeneigd aan die eischen toe te geven, zij moesten daartoe toch schoorvoetend overgaan, omdat aan deze onafwijsbare eischen anders toch langs bedekte wegen werd toegegeven.

Tegen het einde der 16e eeuw zien wij dan ook de splitsing der claustrale erven meer en meer voorkomen. Enkele malen geschiedt dit, evenals bij het huis van den deken Lochorst, na den afzonderlijken verkoop bij eene formeele „separatie ende scheydinge (der achterhuizen) van de groote huysinge" door het kapittel [2]), — meestal bij oogluiking en stilzwijgende erkenning. Wij vinden recognitiebrieven van leeken en transportbrieven voor het kapittel, allen betrekking hebbende op het bezit of de overdracht van deelen van huizen op verschillende namen [3]), op achterhuizen met den hof en de helft van het erf [4]), op voorhuizen strekkende „tot aen de kleyne huysinge ende gemeene planketsel ofte scheydinge op de plaets achter de voorseyde huysinge" [5]), — zelfs eene procuratie van den verkooper van een huis met drie woningen tot overdracht voor het kapittel „int geheel oft aen gedeelten", volgens den wensch van den kooper [6]). Naarmate de banden der claustraliteit losser werden, begonnen de immuniteiten meer en meer deel te nemen aan het verkeer in de stad zelve, en het zal dan ook wel geen toeval geweest zijn, dat wij juist omstreeks het begin der 17e eeuw tal van nieuwe huizen op de claustrale erven ontmoeten [7]).

[1]) Losse stn. O. z. j. (c. 1608: huis van den deken v. O. P. Van Honthorst op den hoek van den Trans). — Vgl. Reg. M. 1606: verleening van een claustraal huis, „zoe dselve anno 1590 in twe deelen gedeylt is."

[2]) Reg. D. 1598. — Vgl. Resol. D. 8, 22 Aug. 1603 (het kapittel „gunt, octroyeert ende consenteert", dat (men) „die cleyne huysinge van die grootte huysinge sal mogen separeren ende op den naem van een Domheer vercopen als andere claustraele huysingen nae coustume ende usantie van der kercke van den Dom"), 30 Juni 1606.

[3]) M. 1595.

[4]) Reg. M. 1609.

[5]) Reg. M. 1692. — Vgl. A. 1583, — A. 1611 (verleening van ½ huis onder beding van gezamenlijk onderhoud der afscheiding; verdeeling der pensie. Ook hier blijkt de scheiding reeds lang voor deze akte feitelijk te hebben plaats gehad).

[6]) J. 1620.

[7]) Reg. M. 1606 (tweemaal), 1616, 1617.

Ook het aanbieden van den voorkoop van het het huis aan het kapittel ontaardde allengs in eene formaliteit, doch eene formaliteit, die eene welkome gelegenheid tot geldafpersing leverde. Dat de aangeboden voorkoop door het kapittel in den regel geweigerd werd, kan in de bestaande omstandigheden niet vreemd geacht worden. Doch dat men zich voor deze weigering deed betalen, klinkt eenigszins vreemd. Maar de gelegenheid was verleidelijk: de kooper, die door de weigering in het genot bleef van het door hem gekochte huis, had daarvoor natuurlijk gaarne iets over, en de kapittelen zouden zichzelven niet moeten geweest zijn, om van die geneigdheid niet te profiteeren. Inderdaad zien wij dan ook bijna altijd bij de weigering van den voorkoop door het kapittel bedingen, dat de nieuwe eigenaar daarvoor zekere recognitie betalen zal [1]), ja somtijds wordt reeds vooraf bij de verleening van het huis gestipuleerd, dat, indien de voorkoop geweigerd wordt, de verkooper „Haer Ed. daervan vernoegen sal so dat behoort" [2]). Voorbeelden, dat de verplichting tot aanbieding van den voorkoop gratis geremitteerd wordt, zijn uiterst zeldzaam en komen alleen in speciale gevallen voor [3]). Integendeel, de kapittelen schamen zich soms niet om met den eigenaar te *onderhandelen*, hoeveel hij betalen wil, als de voorkoop geweigerd wordt, en om eerst als een accoord gesloten is, waarbij eene goede som (in casu $^1/_2$ aam Rijnwijn) voor het kapittel bedongen is, den voorkoop „voor dese reys" te weigeren [4]).

Dat tegenover zulk eene houding van het kapittel ook van de zijde der huisbezitters zonderlinge praktijken plaats grepen, kan ons niet bevreemden. Het kapittel trachtte daartegen weder op zijne hoede te zijn door te bepalen, dat de voorkoop niet alleen zal worden aangeboden, maar „oock gelaten, indien hemluyden belieft," en wel „voor alsulcken penning als ter wettelicker waerheyt daervoor bedongen sal sijn" [5]). Men ziet het, de eigenaars waren er aan gewoon geraakt, het aanbod als eene formaliteit te beschouwen; het kwam voor, dat

1) J. 1601. — M. 1641.

2) Resol. O. 1 Dec. 1617, 14 Dec. 1597.

3) Resol. O. 15 Juli 1611; bij overdracht door den bezitter aan den naamleener, remissie van den voorkoop, „alsoo H.E. dselve gratioselick voor dese reyse quytscheldende ende dvoornoemden A (den naamleener) te goede latende zijn." — Een verzoek om remissie: Resol. O. 7 Febr. 1620; doch er valt geen besluit.

4) Resol. O. 20, 22 Febr. 1621.

5) Losse stn. O. 1615. — Vgl. M. 1593: voorkoop aan te bieden in de kapittelkamer, met verklaring der verkoopers „by manne-waerheyt, dselve coop nyet simulaet dan oprecht sulx die bescreven is gedaen te wesen."

een kooper bij onverwachte aanvaarding van den voorkoop bezwaar maakte het huis af te geven [1]), en daarom dekten de huisbezitters zich denkelijk tegen dergelijke eventualiteiten door fictieve, zeer hooge koopprijzen op te geven, zoodat de naasting van het perceel door het kapittel tot dien prijs nagenoeg onmogelijk werd. Ook hier dus gaf de vreemde opvatting der verplichting door kapittelen en huisbezitters beiden in onderling overleg aanleiding, dat de geheele zaak tot de betaling eener geldsom aan het kapittel bij zekere gelegenheden herleid werd.

Niet minder werd de verplichting tot betaling van een mutatierecht bij verkoop van het huis geëxploiteerd. Bij de kapittelen ten Dom en Oudmunster vonden wij uitkeeringen van wijn en suiker bedongen, door den kooper van een huis aan de leden van het kapittel te doen; te Amersfoort lazen wij van het schenken van een kwart wijn door den kooper aan elken resideerenden kanunnik. Deze eenvoudige verplichting werd in den loop der eeuwen blijkbaar uitgebreid. Eene resolutie van Oudmunster [2]) spreekt immers in algemeene bewoordingen van „enige servituyt ofte beswaernisse ten behouve van den capittele, daeraen de huysingen by vercopinge onderworpen souden wesen" ook bij verkoop tijdens het leven van den naamleener, en wij hoorden reeds vroeger in dit kapittel gewagen van eene „gerechticheyt den capittele in cas van (publieke) vercopinge der huysingen claustrael competerende" [3]). Doch wat daarmede juist bedoeld wordt, blijkt niet. Wellicht is het de boven aangeduide uitkeering voor de weigering van den voorkoop, die wij juist omstreeks dien tijd (1617) bij hetzelfde kapittel ontmoeten en die min of meer den vorm van een mutatierecht aannam. Eene andere uitkeering vinden wij in twee akten van Oudmunster van 1615 [4]), die bepalen, dat de huisbezitter en zijne opvolgers „gehouden souden wesen telckens by versterff van de here canonick, op wiens name de dvoorseyde huysinge beseten sal werden, (als de huizen „versterven") *tot een recognitie* aen de kercke te betalen *f* 100". Dit kan wel is waar niet zijn de bovenbedoelde „gerechticheyt," die immers ook bij verkoop gedurende 's naamleeners leven betaald werd; maar een mutatierecht is het toch wis en zeker. Eene dergelijke „recognitie," doch voor eens, zien wij hetzelfde kapittel bedingen bij het verleenen van consent tot het overboeken van

---

[1]) Zie een voorbeeld: Resol. O. 19, 20 Febr. 1621 (echter in dit geval, omdat de opgegeven koopprijs *lager* was dan de werkelijke; waarom, blijkt niet met zekerheid).

[2]) Resol. O. 27 Apr. 1612.

[3]) Resol. O. 17 Maart 1617.

[4]) Losse stn. O. 1615 (2 stuks, in dit opzicht gelijk).

de pensie van een claustraal huis op een deel daarvan [1]: zonder reden natuurlijk, doch omdat de aanleiding tot het verkrijgen eener som gelds goed was. Een mutatierecht in zonderlingen vorm, herinnerende aan de leenen, vinden wij eindelijk bij het kapittel van St. Marie, en wel als recognitie bij de eigendomsoverdracht van eenen gang, die, afgenomen van een claustraal erf, in erfpacht gegeven werd aan den eigenaar van het daarachter gelegene huis Clarenburch. Behalve de jaarlijksche pacht eischt het kapittel in zulk een geval een paar witte handschoenen, te betalen aan de Kleine kamer van het kapittel, doch losbaar [2].

Veel grooter ontwikkeling dan bij de Utrechtsche kapittelen verkreeg het mutatierecht echter te Amersfoort, waar wij het in 1455 in optima forma zagen instellen. De behandeling dezer huizen door het kapittel levert een merkwaardig staaltje van exploitatie. In 1415 had men de huizen, die vroeger vrij bezeten werden, met een grondtins belast. In 1455 werd de wijze van beheer veranderd: het kapittel verkocht de huizen aan zijne leden, om ze naar het voorbeeld der Utrechtsche kapittelen te bezitten; doch, vreemd genoeg! men behield toch den grondtins, blijkbaar opmerkende, dat ook te Utrecht pensiën uit de huizen betaald werden, doch niet bedenkende, dat deze pensiën aldaar eene andere waarde (nam. de gevierde memorie van een vroegeren bezitter) vertegenwoordigden. Toch voegde men er nu nog een mutatierecht bij van een kwart wijn voor elken resideerenden kanunnik. Dit geschiedde (ik vermeldde het reeds in het vorige hoofdstuk) op 14 April 1455. Doch eene week later (21 April) was men tot het inzicht gekomen, dat dit nog niet voldoende was: het kapittel kwam niet op zijn besluit terug, maar besloot, dat bij elken verkoop van een huis nog bovendien $^1/_3$ van de waarde aan het kapittel zou uitgekeerd worden, terwijl het vroeger bepaalde uitdrukkelijk gehandhaafd werd [3].

Thans de verplichting tot betaling der pensie. Wij hebben in het vorige hoofdstuk gezien, dat de pensie betaald werd uit het huis en wel door den bezitter daarvan, maar toch geenszins als retributie voor de bewoning, — dat zij integendeel was eene uitkeering, waarvoor betaalde arbeid werd verricht (het vieren der memorie), een arbeid, die de huisbezitter volgens statuten of gewoonten verplicht was te betalen, maar niet als huisbezitter doch als lid van het kapittel. Deze beteekenis der pensie nu werd langzamerhand uit het oog verloren. Wij zagen reeds in het vorige hoofdstuk in sommige gevallen

[1]) Resol. O. 1 Oct. 1710.
[2]) M. 1566.
[3]) St. A. 1455.

ware grondtinsen op enkele huizen leggen; de verplichting tot verbetering van het huis was in den grond der zaak hetzelfde in anderen vorm. Doch veel algemeener dan deze beide bedingen was een derde, dat als gewoonte vooral in het kapittel van St. Jan voorkwam: namelijk het opleggen eener memoriestichting aan den huisbezitter.

Zooals ik vroeger uiteenzette, besloot juist het kapittel van St. Jan zeer vroeg en zeer algemeen tot toelating van leeken in de claustrale huizen. Doch hij, die meenen mocht, dat alleen eene niet te verontschuldigen onverschilligheid voor de bepalingen der statuten of een laakbaar toegeven aan den aandrang der leeken hierbij in het spel was, vergist zich zeer. Men handelde niet ten gevalle der leeken, doch bepaaldelijk met het oog op de belangen der eigene kas. In 1362 ontmoetten wij den eersten leek in een claustraal huis van St. Jan; reeds in 1364 hooren wij een memoriedienst aan eenen leek opleggen. Dit geschiedde aldus: het kapittel gunde („concedit") een claustraal huis, door eenen kanunnik op eene pensie voor de memorie van een vroegeren bezitter aan Mr. Johannes De Zelandia verkocht, aan dezen, op voorwaarde dat de nieuwe bezitter (een „legum doctor") het kapittel als advocaat zou dienen; na zijn dood zouden zijne executeurs naar gewoonte het huis verkoopen aan eenen kanunnik van St. Jan en de koopprijs innen, doch *van deze opbrengst zouden* 100 ℔ *aan het kapittel uitgekeerd worden, om daarvoor lijkdiensten voor Mr. Johannes in de kerk van het kapittel te verrichten* [1]). Duidelijker nog wordt dit beschreven in akten van 1542 en 1562, waarbij de weduwe Van Zulen met haren zoon en hare kleindochter, en de weduwe Van Culenborch met hare twee dochters erkennen, dat het kapittel van St. Jan haar „uut zonderlinge fruntscap gegost ende toegelaten heeft", twee naast elkander gelegene claustrale huizen „duerende tleven van onsen dryen personen ende langer nyet te mogen bewonen, besitten ende gebruyken" [2]). Die Van Zulen beloven bij haren dood te „doen beleggen ende mortificeren" eene erfrente voor hare memorie, „tot welcker mortificatie ende verzekerheyt (zij) stellen tot een vaste onderpant die beterscap der huysinge ende hofstede" [3]). Die Van Culenborch erkennen behalve

---

[1]) J. 1364. — Vgl. J. 1365. — J. 1378. — J. 1379. — J. 1433. — J. 1460. — J. 1466. — J. 1488. — J. 1521. — Ook J. 1439: eene memorie bedongen, *gecumuleerd* met eene verplichte verbetering van het huis.

[2]) J. 1542. — J. 1562.

[3]) Blijkbaar zag men zeer ongaarne, dat niet-geestelijke bewoners der immuniteit zich elders lieten begraven: zie het statuut van Oudmunster, bepalende: „quod si aliquis in emunitate moriatur et alibi sepulturam elegerit, nullus canonicorum vel clericorum defunctum sequatur ad vigiliam vel ad

de erfrente, van ouds uit het huis gaande (de pensie), schuldig te zijn eene rente, „ter cause van een jaerlicxe memorie, dwelcke den heere Johan Van Culenborch (echtgenoot en vader der dames, die het huis vóór haar bezeten had) *schuldich was te mortificeren overmits die gracieuse bewoninge ende tgebruycke der huysinge ende hofstede voerseyt*", hun door het kapittel „gegost." „Oick is veraccordeert ende by ons belooft," dus voegen zij er bij, „dat elcx van ons terstont na zynen overlyden gehauden zal zijn tot die mortificatie" van 1 oud schild erfrente voor hare memorie in de St. Janskerk, waarvoor zij het huis verbinden. — Is er nog meer bewijs noodig, dan levert die eene akte van 1472 [1]). Een claustraal huis van St. Jan was vroeger gegund aan Mr. Henric Van Loenresloet en zijnen zoon „tot huer twier live tot der laetster doot toe". Intusschen wordt het nog bij hun leven verkocht aan een anderen leek met zijne huisvrouw, wien het kapittel nu (blijkbaar op naam van Mr. Henric het huis gunt, op voorwaarde, dat, als zij overlijden voor den naamleener, het huis ten bate hunner erfgenamen in het openbaar zal verkocht worden op de oude pensie van 3 oude Fransche schilden. Geschiedt dit echter niet, dan zullen de nieuwe bezitters bij den dood van Mr. Henric „jairlicx uutreyken tot den 3 ouden scilden (de oude pensie) noch enen scild"; overlijdt ook de zoon, dan zal openbare verkoop van het huis plaats hebben volgens de statuten, behoudens de 3 oude schilden (de oude pensie) en nog 2 oude schilden voor de memorie van Mr. Henric en zijnen zoon; de opbrengst boven die 5 oude schilden komt aan den huisbezitter. Blijkbaar was dus bedongen, dat Mr. Henric en zijn zoon bij overlijden voor het „gratieuse consent" elk 1 oud schild erfrenten ter viering hunner memoriën op het huis zouden vestigen; de akte strekte om de voldoening dezer verplichting ook bij overdracht van het huis aan anderen te verzekeren; die anderen waren natuurlijk vrij van eene eigene uitkeering, daar zij bezaten voor Mr. Henric en zijnen zoon, die voor hun recht reeds betaalden.

Het valt in het oog, dat eene dergelijke uitkeering, aan de huisbezitters opgelegd, iets geheel anders is dan de gewone pensie: er kan hier geen twijfel zijn, of de geldsom wordt bedongen, wel is waar tegen belofte van daarvoor te verrichten arbeid, maar toch *als retributie voor het bezit van het huis*, waartoe de begunstigden als leeken niet gerechtigd waren, terwijl het stichten

---

missam; et si sepulturam non elegerit, de loco, in quo mortuus est, mimime feratur, nec canonici, si commode poterunt, defunctum deferri permittant." De bepaling had bepaaldelijk betrekking op extranei, want er volgt: „idem servetur de prelatis et canonicis, si extra aliquam quinque ecclesiarum nostrarum sepulturam elegerint etc." (Lib. presentiarum v. Oudm.)

[1]) J. 1472.

der memorie hun alleen in hunne hoedanigheid van huisbezitters opgelegd werd. Wij hebben hier dus voor ons eene *verplichting*, den burgers-huisbezitters opgelegd naar analogie van de onder de kanunniken-huisbezitters bestaande *gewoonte*, inderdaad dus iets geheel anders.

De „memorygelden" [1]) waren eerst verschuldigd bij den dood van den bezitter en werden dus gewoonlijk van de koopsom afgenomen [2]); „mortificatie" der rente (d. i. het doen verklaren daarvan tot geestelijk goed) werd gewoonlijk bedongen [3]). In den regel werd de rente op het huis zelf gevestigd; doch dit was niet altijd het geval [4]): het kapittel kon met het van de koopprijs afgezonderde geld ook andere renten koopen.

De verplichte memoriestichting was zeer gewoon in het kapittel van St. Jan, doch ook elders was zij niet geheel onbekend. In den Dom vond ik slechts één voorbeeld van 1507 [5]): het kapittel verleent aan de weduwe van heer Adriaen Van Broechuysen levenslang een huis (zonder beterschap) voor 100 oude schilden, waarvan na haren dood jaarlijks 4 oude schilden zullen besteed worden voor de memorie der weduwe, in haar testament te „ordineren". Bij de andere kapittelen vond ik geen zeker bewijs van het bestaan dezer instelling [6]); doch wel verwante gebruiken. Zoo gunde het kapittel van St. Pieter in 1598 [7]) aan de erfgenamen van den secretaris levenslang twee bij een claustraal huis behoorende woningen, na ze van het hoofdhuis gescheiden te hebben, op conditie eener uitkeering boven de pensie van 1 oud schild aan de Kleine kamer, die vroeger (voor de invoering der hervorming) de memoriediensten regelde. Wij herinneren ons daarbij, dat het statuut van St. Pieter van 1450 (overgeno-

---

[1]) J. 1466.

[2]) Zie b. v. J. 1466, — J. 1472.

[3]) b. v. J. 1542. — J. 1562.

[4]) Zie b. v. J. 1439.

[5]) D. 1507.

[6]) Een voorbeeld eener verplichte memorie (doch zonder het daaraan later verbondene doel) vond ik bij Oudmunster reeds in 1220. (Statutenb. O. fol. XX.) De proost Walter verdeelt zijn claustraal huis en schenkt de twee deelen aan twee bloedverwanten, beiden kanunniken van Oudmunster op den last van 50 ℔, aan de kapittelen ten Dom en Oudmunster uit te keeren voor de memorie van den proost. Bij het overlijden der twee nieuwe bezitters „illi soli domos obtineant, quibus ipsi ipsas dimiserint et predictam summam librarum soli ecclesie S. Salvatoris (Oudmunster) exhibeant, unde memoria habeatur venditoris (d. i. een der twee nieuwe bezitters) in perpetuum. Nec ipsi emptores domos intrent vel mansionem in eis habeant, donec predicta(m) 50 librarum cum integritate (lees: summam integraliter ?) dicte ecclesie persolverint. *Et ita deinceps in perpetuum observari constituo*".

[7]) P. 1598.

*

men door Oudmunster in 1509) eischte, dat de kanunnik, die als naamleener het bezit van een claustraal huis door eenen burger wettigde, „procurabit capitulo unam marcham argenti redditus perpetui, comparandam infra annum."

Zoo werkten de kapittelen zelven mede tot het onnoodig bezwaren der claustrale huizen. Zij handelden met deze perceelen als de boer deed met zijne hen, die gouden eieren legde, en evenals deze berouwde het hun te laat. Eerlang hooren wij hen klagen, dat de huizen „gravibus censibus et redditibus ac pensionibus *ultra modum et valorem* (sunt) obligate," en zij gewagen van de „amaritudo mentis et dolor intrinsecus", die hen bezielt bij het aanschouwen van het verval der aldus voor de bezitters waardeloos gewordene perceelen. Angst bevangt hen bij het overdenken van het gevaar, dat dusdoende hunne „redditus sive pensiones" loopen, waarvoor de huizen verbonden zijn, en die nu „camere aut cameris, quibus debentur (nam. aan de kamers van beheer van het kapittel) minime immo nullatenus persolvuntur"; immers „jam oculata facie (hoc) vidimus et experiencia didicimus, in grave detrimentum divini servicii et personarum, in ecclesia prebendatarum"[1]). Oudmunster grijpt dan ook een radicaal middel aan[2]): het kapittel taxeert alle huizen en beveelt de bezitters der daarboven belaste perceelen, om jaarlijks minstens 1 oud schild rente af te lossen; bij verzuim zal men het bedrag van de prebende van den nalatige inhouden. Reeds eenige jaren vroeger had St. Pieter, zeker door dergelijke beweegredenen geleid, de renten aflosbaar verklaard[3]), en een goed voorbeeld gegeven door aan het verlof, om uit een zwaar belast huis nog meer renten te verkoopen, de voorwaarde te verbinden, dat die meerdere rente binnen drie jaren zou worden afgelost[4]). Een voorbeeld, dat in tal van akten nagevolgd werd[5]).

Ook de laatste verplichting van den huisbezitter, die om te zorgen, dat na zijn overlijden eene openbare verkooping van het huis plaats had, werd veelvuldig ontdoken. En geen wonder! Heeft eene publieke verkooping steeds iets onaangenaams voor den kooper, die zijn hoogste bod dadelijk moet noemen en bovendien onzeker is, of hij het begeerde perceel zal veroveren, — in dit geval, waar de koopers in een bepaalden kring moesten gezocht worden, kon zulk eene verkooping ook zeer nadeelig zijn voor den verkooper. Dat men dus ongaarne zich tot eene dergelijke voor beide partijen onaangename handeling

1) St. O. 1440.
2) l. c.
3) St. P. 1423.
4) l. c.
5) Zie b.v. J. 1439 en passim.

zag dwingen, spreekt van zelf, — dat men zou trachten het gebod te ontduiken, was in de bestaande verhoudingen te verwachten. En zoo geschiedde het ook.

Reeds boven [1]) vermeldde ik gevallen, waarin de erfgenamen herhaaldelijk uitstel van de publieke verkooping verzochten en trachtten de zaak zoodoende op de lange baan te schuiven [2]). Doch er bestond een ander middel, veel algemeener in gebruik en veel doelmatiger om uitstel te verkrijgen: ik bedoel het bezitten van claustrale huizen op verschillende namen, zoodat de publieke verkooping eerst na den dood van den laatsten mede eigenaar plaats had. Het vroegste voorbeeld, dat ik vermeld vond, is reeds van 1400 en (natuurlijk!) uit het kapittel van St. Jan [3]). Heer Sweder Van Vyanen en zijne huisvrouw erkenden toen van het kapittel ontvangen te hebben „tot hore beyder live" een claustraal huis, om „te besitten ende bruken also langhe alse wy beyde gader leven of also langhe alse onser enich van ons beyden in levende live is." — Erger nog is een geval, dat ons medegedeeld wordt in eene akte van 1433 [4]). Een burger en zijne echtgenoote zullen een claustraal huis bewonen; als hun zoon hen overleeft, zal hij na hunnen dood het huis op dezelfde voorwaarden „besitten ende bewoenen" „na gewoenten der kercken." Doch bij diens overlijden moet het huis publiek door de executeurs verkocht worden. Kan men zich jammerlijker document denken? een herhaald beroep op de gewoonten, om enkele onwezenlijke formaliteiten te behouden, doch tevens een handelen volkomen in strijd met den wil en de bedoeling der statuten! — Niet beter maakte het het kapittel van St. Pieter. In 1436 vinden wij eene akte [5]), waarbij een vicaris van dit kapittel met zijn broeder en zijne zuster een claustraal erf aannemen om het levenslang te bewonen. Na den dood van hen allen moet de openbare verkoop plaats hebben „ghelikerwijs dat men onser heren huse ghemeenlic pleghet te vercopen"; over de opbrengst mag de langstlevende der drie bij testament beschikken. Vindt deze akte hare verontschuldiging in het feit, dat de drie bewoners het huis zelven bouwen moesten en dus op een klein voordeel boven anderen aanspraak hadden, dit blijkt niet het geval te zijn met het latere Paushuize, dat in 1459 verleend werd aan een doctor in de medicijnen voor zijn leven „ende nae

[1]) Zie hiervoor p. 107 vlg.
[2]) Resol. O. 14 Oct. 1616 enz.
[3]) J. 1400.
[4]) J. 1433.
[5]) P. 1436.

siinre doet siin zoene oic mede tot siin live ende niet langher," op conditie van verkoop na doode van den langstlevende ten bate der erfgenamen [1]), — terwijl in 1519 een ander huis werd gegund aan een kanunnik, eene weduwe en haren zoon op hunne drie lijven zonder beterschap [2]). — Sterker nog was het misbruik in het kapittel van St. Jan, waar wij in 1505 [3]) een huis aantreffen, dat op naam van *vijf personen* bezeten wordt. De Domproost Philibert Naturelli met zijne twee broeders en eenen neef erkenden toen, gezamenlijk met den bekenden Willem Heda, van de executeuren van Nicolaas Basijn [4]) gekocht te hebben een huis aan het St. Janskerkhof, dat hun daarna door het kapittel gegund („concessisse") werd „ad eorum omnium vitam" op voorwaarde, dat het verkocht zou worden eene maand na den dood van den langstlevende ten bate der erfgenamen [5]). Het huis was groot en bood ruimte genoeg voor alle vijf de koopers, maar ik betwijfel ten zeerste, of gezamenlijke bewoning in de bedoeling gelegen heeft. Vergis ik mij niet, dan was de Domproost alleen de kooper, terwijl de anderen slechts als naamleeners optraden. Immers er wordt bedongen, dat als de Domproost sterft voordat de koopprijs betaald is, het huis niet zal mogen bewoond worden voordat dit geschied zal zijn, en wanneer in 1535 het huis aan den Domdeken Johan Van der Vorst verkocht wordt [6]), wordt het eenvoudig omschreven als „domus et area quondam domini Philiberti Naturelli bone memorie [7])". Zeker is het althans, dat niet altijd de verschillende eigenaars het huis te zamen bewoonden; immers wij vernemen van een claustraal huis van den Dom,

---

[1]) P. 1459. — Vgl. P. 1449: quittantie van eene familie (waarbij eene weduwe en eene getrouwde vrouw) voor de ontvangst der kooppenningen van een huis in de immuniteit, "twelc wy vele jaren *by derselver heeren wille ende consente* bewoent ende beseten hebben."

[2]) P. 1519.

[3]) J. 1505.

[4]) Deze had het zeker geërfd van zijn broeder, den kroniekschrijver Thomas Basijn, bisschop van Lisieux († 1491), die, volgens een briefje van hem aan den Utrechtschen magistraat op het St. Janskerkhof woonde. Het huis is hetzelfde, waar in 1540 Karel V logeerde (H 594), thans afgebroken.

[5]) Vgl. J. 1542 en J. 1562: gunning van twee huizen van St. Jan aan de weduwe Van Zulen, haren zoon en hare kleindochter, en aan de weduwe Van Culenborch en hare twee dochters, "duerende tleven van onsen dryen personen ende langer nyet."

[6]) J. 1535. — Vgl. J. 1521: aankcop van een huis van den vicaris-generaal van bisschop Frederik Van Baden door eenen kanunnik ten Dom, en gunning daarvan „ad illius vitam et ad vitam matris". Dit geschiedde denkelijk, om aan de moeder, als zij haren zoon overleefde, de lijftocht te verzekeren.

[7]) Naturelli overleed echter reeds in 1529; wellicht hebben zijne erfgenamen het op naam der vier andere koopers tot 1535 behouden.

behoorende aan drie kanunniken, dat het in 1584 door eenen burger en in 1585 (bij den verkoop) door één der drie eigenaars bewoond werd [1]). Bij uitzondering kan echter inderdaad gezamenlijke bewoning bedoeld zijn, zooals bij een huis van St. Pieter, dat in 1515 aan eenen vicaris gezamenlijk met eene weduwe en eene andere vrouw gegund werd zoolang een van hen leefde [2]). Onderlinge gehechtheid was hier stellig de reden van het gezamenlijk bezit; want de akte stipuleert tevens eene memorie voor elk van hen in de St. Pieterskerk met een graf, waarin allen te zamen zullen bijgezet worden.

Op deze wijzen werd uitstel van de verplichte openbare verkooping verkregen. Doch daarbij bleef het niet: men ging verder en zocht afdoende middelen. Reeds het oude statuut in het Liber camerae van den Dom acht het noodig nietigheid te bedreigen tegen de verkooping van een huis, die niet in de voorgeschrevene vormen heeft plaats gehad; een ander kanunnik mag het huis dan koopen voor de bedongene prijs, die door de executeurs aan het kapittel moet opgegeven worden. Het statuut van den Dom van 1552 spreekt reeds duidelijker van „collusio in emptionibus inter confratres et alias personas, quod tam in mortuorum quam vivorum prejuditium cederet", en bepaalt, dat de kooper van een claustraal huis een zuiveringseed zal afleggen, „non intervenisse dolum, fraudem, collusionem aut aliquam aliam sinistram machinationem", — een eed, die trouwens vooral ter voorkoming van het bezitten op naam diende [3]). Niet minder stellig spreekt het testament van den deken van Oudmunster Herman Van Lochorst (1512), die met de slechte praktijken goed bekend blijkt te zijn, als hij bepaalt, dat de publieke verkooping van zijn huis zal plaats hebben „absque aliqua collusione *aut fictione*, super quo conscientias dominorum ecclesie mee pro tempore onero [4])". Ook eene akte van het kapittel van St. Marie [5]) vermeldt (ter gelegenheid van het aanbieden van den voorkoop) verkoopingen, die „simulaet ende (niet) oprecht, sulx die bescreven sijn, gedaen worden". Eindelijk spreekt eene Amersfoortsche koopconditie [6]) van „collusie ende bedroch int mynen ofte copen."

---

1) Reg. D. 1584, 1585.

2) P. 1515.

3) Vgl. Losse stn. P. 1588: niemand mag het huis koopen, „ten sy hy sy prelaet ofte canonick deser kercke, *sonder simulatie*, tot sijn eygen selffs behoeff".

4) O. 1512 („ad vitam emptoris et non ultra", voegt de deken er bij, die de erfelijkheid der claustrale huizen dus reeds komen zag).

5) M. 1593.

6) A. 1574.

Voorwaar bewijzen genoeg, dat er knoeierijen gepleegd werden; maar van welken aard die waren, hooren wij niet. Eene akte van 1588 kan ons dit echter leeren [1]). De executeuren van eenen kanunnik verkoopen daarbij een huis aan eenen leek voor *f* 1300 op naam van eenen kanunnik. Eene koopceel wordt opgemaakt, waarin wij de volgende merkwaardige clausule lezen: „mit sulcken voorwaerden, dat naedemael here A, canonick derselver kercken (van St. Jan) denzelven B (den leek) geleent heeft zynen naem, zonder welcken oft een ander kanonicken-naem deselve huysinge nyet en mach gecoft noch gepossideert worden, dat hy B maeken sal dselve huysinge in den opslach, die nae costuyme van der kercken geschieden moet, te mynen ende toe te sien, dat hem by niemant anders ondercoft en werde; *welverstaende hoe hooch dat hy tzelve mijnt oft mynen doet, hy sal mogen volstaen ende betalen mit dvoorseyde f* 1300; *dan laet hy tselve daeronder oft leegher mynen, zoe en sullen de executoren nyet gehouden zijn tselve te leveren, ende oft iemant quame hoger te mynen, sal tproufijt van dyen denzelven B toecomen.*" — Het contract, dat ik hier mededeel, is het eenige mij bekende: natuurlijk zijn dergelijke overeenkomsten geheim gehouden en alleen bij toeval bewaard. Doch ik kan toch het bewijs leveren, dat het niet het eenige geweest is. In 1621 werd de voorkoop van een huis aan het kapittel van Oudmunster aangeboden; een der leden van het kapittel wilde het voor de koopprijs naasten, doch de eigenaar maakte bezwaar, bewerende, *dat er meer geboden is dan de koopceel inhoudt* [2]). Het kapittel berustte in het motief der weigering en liet zich afkoopen. Derhalve het was aan de geschetste kwade praktijken gewoon geraakt en achtte het onbillijk het spel te bederven, al werd daardoor de kanunnik, die van zijn voorkoopsrecht wenschte gebruik te maken, teleurgesteld! Toch was er een eenvoudig middel om het misbruik tegen te gaan, — een middel, dat, ofschoon zelden, nu en dan gebruikt werd: het aangehaalde contract van 1588 bevat eene clausule, die daarop betrekking heeft. „Noch zijnt voorwaerden, off deselve coop by den capittele enichsins soude mogen gecasseert off te nyet gedaen werden, *als men nyet en verwacht noch en verhoopt*, dat dexecutoren tot die leveringe zullen ongehouden blyven, mits refunderende die costen, daeromme gedaen."

---

[1]) Onder de eigendomsbewijzen van het huis H 616 op de Drift, behoorende aan Mr. A. W. Van Beeck Calkoen. (De leek, die het huis in 1588 kocht, verkocht het in 1591 aan den bekenden secretaris der Staten Gillis Van Ledenberch, die het geheel liet verbouwen.)

[2]) Resol. O. 19, 20 Febr. 1621. (Het geval is eenigszins vreemd; immers bij publieke verkooping kwam het aanbieden van den voorkoop niet te pas, daar de kanunniken dan zelven konden bieden. Maar als geene publieke verkooping had plaats gehad, is de fictieve *te lage* koopprijs onverklaarbaar.)

Op deze wijze was de publieke verkooping gemaakt tot eene ijdele formaliteit, die strekte om aan den vorm te voldoen en wellicht aan het kapittel eenig voordeel te bezorgen, maar die geheel geen effect had, daar de ware verkooping reeds vooraf had plaats gehad bij een contract, dat door partijen als alleen bindend werd beschouwd. Het is niet te verwonderen, dat in deze omstandigheden de kapittelen zelven minder aan de handhaving van den vorm begonnen te hechten. Hooren wij een voorbeeld uit 1571. Iemand (gewis een leek) heeft verzocht het huis te koopen; maar de executeurs (brave menschen!) hebben hem geantwoord, „sulcx nyet te cunnen ofte moegen doen sonder te incurreren die indignatiè ofte quade gratie van (het kapittel), vermits die statuyten ofte costumen van dese Domkercke, dicterende, dat men allen claustraele huyssinge, die doert overlyden van d'een off d'ander van de Domheeren deser kercke commen te vaceren, daeroff onder die levende offte by testamente nyet gemaeckt ofte gedisponeert en es, gehouden wert openbaerlick ad candelabrum onder die Domheeren te veylen ende daernae te vercoepen den meesten daervoer biedende." Maar de bedoeling der executeurs was geenszins, dat daarom de zaak niet zou doorgaan [1]). Eerlang wenden zij zich tot het kapittel: de tijdsomstandigheden (waren die inderdaad in 1571 te Utrecht reeds zóó erg?) doen het niet geraden achten, het huis openlijk te verkoopen; daarbij kwamen nog „die onnutte costen" der openbare verkooping. Het scheen dus gewenscht, dat het kapittel voor ditmaal bij uitzondering en zonder prejuditie van de statuten verlof gaf om het huis ondershands te verkoopen; van hunne zijde willen de executeurs ook iets doen en bieden aan, elken kanunnik te schenken „een pont cruyts ende een taecke wijns ofte een halve oude schilt daervoer". Dit laatste argument maakte de kanunniken week: zij bedingen het dubbele (1 oud schild) en geven het gevraagde verlof [2]). — Een dergelijk exceptioneel verlof tot verkoop door de executeurs „by hem selven" ontmoeten wij in 1584 [3]). En het argument der tijdsomstandigheden scheen zoo goed, dat nog in 1608 het kapittel van Oudmunster op herhaalden aandrang van den erfgenaam eens huisbezitters besloot, hoewel aan de statuten niet voldaan was, „desnyettemin, insiende des tijdts gelegentheyt ende conditiën van den erffgename, dselve by conniventie ende oochluyckinge, *om meerder quaet te schutten*, te permitteren (het huis ondershands te verkoopen), zonder prejudicie nochtans van tvoorseyde hoer-

[1]) De akte van verkoop „opt behagen van de H. Domdeecken ende capittele" gaat trouwens aan het request vooraf.

[2]) Reg. D. 1571.

[3]) Reg. D. 1584.

luyder kercke statuyt (van 1509) ende anderen daerop gemaeckt, waerby syluyden persisteren" [1]). Zoo ging het voort: in 1615 ontmoeten wij twee akten van Oudmunster, waarin de verplichte verkooping vervangen wordt door „een recognitie aen de kercke te betalen telckens by versterff van de here canonick, op wiens name de huysinge beseten sal worden" [2]). Sedert het eind der 16de eeuw is het dan ook eene zeldzaamheid, wanneer wij in het register van verkoopingen der huizen van den Dom eene publieke verkooping ontmoeten [3]). Trouwens sedert het naambezit algemeen was geworden en de namen der kanunniken veelal door die van leeken vervangen waren, was de eisch tot publieken verkoop na den dood van den naamleener een vorm geworden, die geheel zinledig was en zelfs in de statuten geen steun meer vond, — een vorm, die alleen behouden werd als een middel tot geldafpersing.

Met dat al bleef publieke verkoop de wettige vorm, die zoowel door de statuten als de akten geëischt werd. Het bleef uitzondering, waartoe het kapittel in elk speciaal geval machtiging moest verleenen, zoo die verkoop geen plaats had. Een zeer ernstig verschijnsel was het echter, dat de kapittelen nu en dan begonnen *reeds vooraf* vast te stellen, dat de publieke verkoop geen plaats hebben zou. Een merkwaardig voorbeeld daarvan levert de geschiedenis van een huis van St. Jan [4]). De Domscholaster Adriaen Van Renesse kocht in 1541 de beterschap van een huis aan den Drift, ten noorden naast het huis van wijlen zijnen vader, dat door diens erven gezamenlijk bezeten werd. Op zijn verzoek gunde hem het kapittel het huis „in jaerlicxe pacht ende huer-

---

[1]) Resol. O. 12, 13 Sept. 1608. — Vgl. Reg. M. 1609, 1613 (twee afkoopen van de verplichting tot publieken verkoop voor eens).

[2]) Losse stn. O. 1615. (2 bijna gelijke akten). — Vgl. Reg. D. 1615: een afkoop der verplichting voor goed.

[3]) Tot 1595 komt de publieke verkoop nog nu en dan voor: zelfs tweemaal geheel geïsoleerd in 1609 en 1613. Deze laatste gevallen waren echter blijkbaar uitzonderingen, daar reeds in 1600 een transport van een huis door de executeurs van een overleden kanunnik op koopceel voor twee kapittulairen met den secretaris voorkomt. In Resol. P. Nov. 1615 wordt echter nog uitdrukkelijk publieke verkoop bedongen na het overlijden van een echtpaar, aan wie een huis op hunne eigene namen gegund wordt. (cf. ook Resol. P. 19 Oct. 1615.)

[4]) Het is het huis op den Drift H 619, waarin thans Mr. J. A. Grothe woont. In de troubelen vonden daar de nonnen der abdij Oudwijk een toevluchtsoord. Zuidwaarts daarnaast (H 618, het oorspronkelijke huis Renesse, thans de heer J. C. De Graaf) was een tijd lang het Hof van Utrecht gevestigd; daarnaast (H 617, huis Crommelin) in het begin der 17e eeuw de advocaat der Staten Mr. Evert Van de Poll, wiens zuidelijke buurman (in het huis Van Beeck Calkoen H 616) was de secretaris der Staten Gillis Van Ledenberch. (Eigendomsbewijzen van de HH. De Graaf, Calkoen en Ragay.)

were" *voor zestig jaren*, onder voorwaarde dat hij het mocht verbouwen zooals hij wilde, en den scheidsmuur tusschen het huis en „onse huysinge van Reness" afbreken. Hij mocht het huis (met consent van het kapittel) verkoopen en er bij testament over beschikken, mits elke nieuwe bezitter op zijne kosten nieuwe verlijbrieven van het kapittel vroeg. Na afloop der zestig jaren mocht het kapittel, als een zijner leden „gadinge heeft", het huis naasten tegen betaling van de *f* 100, door Renesse aan den vorigen bezitter betaald, de *f* 100, thans voor het consent bedongen, en de kosten der verbouwing (na aftrek van de waardevermindering daarvan volgens taxatie). Intusschen het was geenszins de bedoeling, dat van dit recht gebruik gemaakt zou worden. Renesse beloofde reeds dadelijk het kapittel bij voorkomende gelegenheid te zullen bijstaan, „opdat die heeren wederomme geoersaect mogen werden, den besitters nae die sestich jaren ongelost in dese tegenwoordige huere te laten ende op nieuwes daerinne te continueren" [1]). Bovendien werd niet alleen de scheidsmuur weggebroken; maar het nieuwe huis, op het terrein gesticht, werd met het oude familiehuis vereenigd: in 1585 verbond Johan Van Renesse van Wulven voor zekere losrente „die beterschap *ende gedeelte* van zyne comparants huysinge" in de immuniteit van St. Jan, bewoond door de conventualen van Oudwijk [2]). Het was blijkbaar, dat de bedoeling was het huis voor goed aan de familie Renesse te laten. Wij zullen later zien, dat dit ook inderdaad geschiedde.

Niet minder bedenkelijk was de maatregel, door het Amersfoortsche kapittel in 1520 genomen naar aanleiding van den brand der immuniteit, die bijzondere conditiën noodig maakte. Men besloot toen, de hofsteden ter betimmering uit te geven aan de leden van het kapittel met de bijvoeging, dat „nae sijn doot *zijn erffgenaemen* die verbeterschap van onss (het kapittel) houden zouden". Dus de erfelijkheid der claustrale huizen geproclameerd? Inderdaad, dit was de bedoeling. Doch de vorm werd niet geheel verwaarloosd, want men voegde er bij: „mit zulken vorwerden, dat nae doode derselver canonick offte na doode ymants, daer dese verbeterschap aen geërfft off anders gecomen waer mit recht, soe sell dat capittel mit des dooden erffgenaemen bynnen ses weeken gaen in die weem offt weer, ende dair sal men die verbeterschap opslaen; wat sy meer gelt dan die pacht, dair se die erffghenaemen nyet voir houden en willen, dat sal men den erffghenaemen gheven; ende voert tot wat tyden bynnen leven ymandt die verbeterschap wil vercoopen, soe sall het capittel altijt die voorcoep

[1]) J. 1541.
[2]) J. 1585.

hebben" [1]). Er zou dus een openbare verkoop plaats hebben. Doch wat had die te beteekenen? De erfgenamen van den kanunnik konden het huis „houden" voor de prijs, die hun aanstond; slechts als een ander *meer* bood, werd hij eigenaar. Met andere woorden: de erfgenamen, die zelven de opbrengst van het huis ontvingen, konden dit in ieder geval koopen; alleen werd aan anderen de gelegenheid gegund, om het hun voor een „prix fou" uit de handen te breken, — eene gelegenheid, die ook zonder publieken verkoop bestond en waarvan wel nooit iemand gebruik zal gemaakt hebben.

Wil men een kijkje op de praktijk van dit besluit? Eene akte van 1569 vermeldt, hoe het kapittel een huis, opgedragen door een burger, wien het door een kanunnik gelegateerd was, verlijdt aan een ander burger op de conditiën van het besluit van 1520 onder bijvoeging, dat de nieuwe bezitter „die verbeterschap *altijt sal voorterven moegen*", behoudens de gehoudenheid om aan het kapittel de jaarrente te voldoen totdat „die verbeterschap den erffgenaemen offte naecomelingen offgegouden waer" [2]). Nog sterker in eene akte van 1583, waar achter de bepaling over het „voorterven" bijgevoegd wordt: „dan zoe dyck de huysinge int leven van A ofte by sijn sterven verwandelt wert ende op een ander compt, sal tcapittel van overstaen hebben twe cannen goet Rynsche wijns" [3]). Men ziet het: hoewel de openbare verkoop steeds als verplichting genoemd wordt, gedraagt men zich geheel, alsof de huizen bij erfenis overgingen evenals gewone erfpachtsgoederen [4]). Dit was zóózeer regel, dat het kapittel reeds in 1529 een huis, door een vicaris „opgedragen" (natuurlijk na verkoop), „verlijdt" aan den viceeureit (onderpastoor) van Leusden „te houden voir hem, ende nae sijnre doot te comen ende erven op Joestgen Lumansd. *offte hare beyder naecomelingen ende erffgenamen*" als een onversterfelijke erfpacht, behoudens het voorkoopsrecht van het kapittel [5]). Zoo werd dus het erfrecht van de bijzit en de natuurlijke kinderen van een pastoor door het kapittel gesanctionneerd! Het is waar, dat op den kant staat aangeteekend, dat de akte „geannulleert ende tnyet gedaen" is en dat het huis „op nye verliet" is. Maar deze

---

[1]) St. A. 1520.

[2]) A. 1569.

[3]) A. 1583.

[4]) Vgl. ook A. 1574 een huis, dat van een oom op eenen neef is gekomen. — Trouwens ook elders kwam zoo iets voor: in 1597 werd een huis van Oudmunster door eenen kanunnik overgedragen aan eenen leek *en zijne erfgenamen en nakomelingen*, en toch op naam van den verkooper. (Akte v. O. 1597, onder de eigendomsbewijzen van het voor de academie aangekochte huis.)

[5]) A. 1529.

„nye verlydinge" (dd. 1540) maakte in de zaak, die ons bezig houdt, geen verschil, want het kapittel verleende het huis nu wel, na opdracht door den pastoor van Leusden, aan een ander, maar toch ook weder „tot enen goeden vasten ende onversterflick erffpacht" [1]). En het merkwaardigste van het geval is nog, dat het kapittel bij eene dergelijke uitgifte van een claustraal huis „tot enen euwigen erffpacht" (NB. aan eene vrouw!) zich naievelijk beroept op het voorbeeld van de heeren van den Dom [2]). Het Domkapittel gaf zijne huizen volstrekt niet in erfpacht uit, maar de goede Amersfoortsche kanunniken, die alleen de praktijk van het toongevende kapittel kenden en wellicht geene verlijbrieven daarvan voor zich hadden, verbeeldden zich ter goeder trouw, dat zij met hunne uitgiften „in erfpacht" volkomen en règle waren!

Toch, al werd door de erfelijkheid van het bezit de beschikking over den grond aan de kapittelen ontnomen, zijn eigendomsrecht bleef in theorie nog gehandhaafd. De verleening door het kapittel aan iederen nieuwen bezitter bleef oorsprong en titel van diens recht [3]). Een zeer ernstig feit was het dus, toen ook deze laatste band met het kapittel losser werd en de verleening ophield regel te zijn, doch in vele gevallen vervangen werd door eene overdracht van 's bezitters recht aan een ander met (of ook wel zonder) toestemming van het kapittel. Wij vinden dezen overgang ook bij het huisleen. Daar was op de eerste periode, toen verleening van het huis door den grondeigenaar alleen het recht van den huisbezitter schiep, eene tweede gevolgd, die naast den leenbrief van den eigenaar de verkoopakte van den bezitter kende, — die elk van beiden afzonderlijk zijn eigen recht zag overdragen. Toen was de leenbrief langzamerhand weggevallen en moest de grondheer zich vergenoegen met het recht om toestemming te geven tot den verkoop of de overdracht, en de vermelding van deze formaliteit in de transportakte, die voortaan alleen voldoende was om het recht van den huisbezitter te scheppen [4]). Bij de claustraliteit had dezelfde ontwikkelingsgang plaats, doch op geheel eigenaardige wijze, al zal het voorbeeld van het huisleen ook hier wel beslissend geweest zijn.

---

1) A. 1540.

2) Reg. A. 1534. (fol. 59.) — Nog sterker is de bewering van bisschop Rudolf, die in 1455 aan het Amersfoortsche kapittel de macht geeft „libere disponere ordinare vendere et locare" met betrekking tot de claustrale huizen „quemadmodum de domibus emunitatis ecclesie Trajectensis disponitur et ordinatur." (Ch. v. 1455 Febr. 9, in: Stat. boek Amersf., in: Arch. Oud R. C. Cler.)

3) Duidelijk vooral in St. A. 1455: „quilibet emens in tempore pro litera capituli nostri desuper obtinenda, solvet etc."

4) Vgl. over deze ontwikkeling: Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 286—292.

Men herinnert zich, dat een der waarborgen tegen het overgaan der claustrale huizen in het bezit van leeken bestond in het bevel, dat het passeeren der koopakte (dat steeds voorafging aan het verleenen door het kapittel) zou geschieden *in tegenwoordigheid* („presentibus") van twee kapittulaire kanunniken van het betrokkene kapittel en eenen openbaren notaris [1]). Deze bepaling diende natuurlijk om te controleeren, aan wie de huizen werden overgedragen. Met deze opvatting stemt de vorm, waarin het bevel der statuten aanvankelijk werd uitgevoerd, overeen. De twee kanunniken en de notaris (gewoonlijk de secretaris van het kapittel, die steeds openbaar notaris was) onderteekenden of bezegelden de akte als getuigen [2]). Partijen „versoecken" de beide kanunniken „van al tgeen voorseyt is kennisse te draegen" en „rapport te doen den capittele [3])"; op hun „rapport ende voordracht," dat „coram nobis tamquam canonicis capitularibus ecclesie Trajectensis vendicio et empcio factae sunt" [4]), (nadat dus bevonden was, dat aan 's kapittels wensch tot uitsluiting van leeken voldaan was), verleent het kapittel den noodigen leenbrief [5]).

Langzamerhand veranderde echter deze handeling geheel van karakter. Terwijl vroeger de akte gepasseerd werd in tegenwoordigheid van twee kanunniken en eenen notaris, heet het weldra, dat partijen „voor twee capittularen ende den secretaris der kercke compareren [6])", voor hen het contract „bekennen [7])". De zaak verkreeg nu het aanzien van eene rechtshandeling; het had den schijn, alsof de akte ter bekrachtiging voor „gecommitteerden van den deecken ende capittele [8])" herhaald werd; en inderdaad heet zij nu en dan „transport" [9]).

1) Zie hiervoor p. 101.

2) D. 1471. — Reg. 1475, 1546, 1567, 1580. — A. 1597. — O. 1597 (eigendomsbew. v. h. voor de academie aangekochte huis). — Vgl. Reg. D. 1567.

3) Losse stn. M. 1593.

4) D. 1471 (ook in Reg. D).

5) Akte van Oudmunster dd. 1597 (onder de eigendomsbewijzen v. h. voor de academie aangekochte huis).

6) Raadsnot. 18 Nov. 1616. — Reg. D. 1571 (met speciaal consent van het kapittel), 1579, 1580 (2 maal), 1581, 1583 enz. — Reg. M. 1605 enz.

7) Reg. D. 1583/4.

8) Reg. M. 1626.

9) Reg. D. 1579, 1580 (2 ml.), 1581, 1583. — M. 1566 (in Reg. A. f. 152): „transfert, transportat et resignat coram .... canonicis capitularibus". — Reg. M. 1605, 1610, 1626. — St. M. 1517 (Reg. M. N°. 17 f. CXLII vs.): „facultas vendendi *et transportandi* coram duobus capitularibus juxta consuetudinem ecclesie." — Losse stn. O. 1614, 1627, 1628 en z. j. — J. 1620. — Akte v. O. 14 Maart 1597 (eigendomsbew. v. h. voor de academie aangekochte huis): de verkooper zal het huis „volgende d'ordonnantie ende costuyme van den capittele transporteren ende overgeven voor den deken ende capittele van Oudmunster".

Terwijl dit geschiedde, had ook de gunning der huizen door het kapittel reeds een ander karakter aangenomen. Bij het huisleen was de beleening langzamerhand vervangen door toestemming („consensus") van den grondheer bij de overdracht van het huis. Ook bij de claustrale huizen zien wij dit verschijnsel. Zooals wij weten [1]), werd de consensus van het kapittel geëischt voor den verkoop van een claustraal huis aan een leek [2]). Wij vinden nu dezen vorm uitgebreid ook tot andere verkoopen : de „consensus in venditionem ac transportationem domus" treedt in de plaats der „concessio domus" [3]). Aanvankelijk werd deze consensus dan gewis ook verleend bij de op het transport volgende gunningsakte van het kapittel, die als „approbatio et confirmatio" der koopakte gold [4]). Maar het was een ledige vorm. Bijzonder duidelijk blijkt dit uit eene akte van St. Jan van 1488. Twee kanunniken verschijnen in het kapittel ; de een verklaart aan den ander verkocht te hebben „claustralem domum et aream" in de immuniteit en vraagt nu „approbatio et confirmatio" van dit contract en „institutio et admissio in possessionem" van den kooper, m. a. w. de vereischte „litera capituli." Het kapittel doet volgens verlangen van den verkooper, en wel met de merkwaardige opmerking, dat de verkooper het huis niet volgens de gewoonte van het kapittel („ritus ecclesie") verkocht had, zooals bij de confirmatie van zijnen koop van het huis bedongen was, *en dat het kapittel daarom in dit geval eigenlijk ongehouden was de verzochte toestemming te verleenen* („*mere gratiosum est*") [5]). Derhalve het kapittel erkent zelf, dat het niet weigeren kan den verkoop van een huis goed te keu-

---

[1]) Zie hiervoor p. 102.

[2]) Voor het bezwaren van huizen met renten was (zoals wij boven p. 67 zagen) consensus van het kapittel altijd noodig.

[3]) J. 1521 (waar beide vormen naast elkaar voorkomen). — Vgl. D. 1416 (erkenning eener rente „propter translacionem domus et aree, de consensu capituli Trajectensis in me factam"). — D. 1472 (quittantie voor de betaling van de kooprijs van een huis, verkocht „by consente ende wille" van het kapittel). — O. 1460. — P. 1359. — P. 1475 (het kapittel „consentiert ende belieft te houden te hebben ende te gebruycken" het huis).

[4]) J. 1488. — Reg. D. 1551. — Akte van O. 1597 (onder de eigendomsbewijzen v. h. voor de academie aangekochte huis). — Eene akte voor twee kanunniken gepasseerd zonder consensus was dan ook eigenlijk krachteloos: vgl. Reg. D. 1561. In deze akte wordt verklaard, dat op het huis rust eene rente, gevestigd voor twee kanunniken, die van de kooprijs afgetrokken, dus afgelost, worden moet; in margine staat daarbij aangeteekend, dat het gebleken is, hoe deze rente is gevestigd „met wille ende consent van den capittele ende dyenachtervolgende dye rentbrief met des capittels zegel besegelt" is.

[5]) J. 1488. Het consent werd dan ook alleen verleend, omdat des koopers vader een notabel persoon was, „nobis et capitulo nostro gratuita beneficia in posterum impendere valens."

ren en te bekrachtigen, indien daarbij aan alle formaliteiten is voldaan [1]).

Het lag derhalve voor de hand, dat de omslachtige behandeling der zaak allengs zou vereenvoudigd worden. Terwijl het vrij overbodig scheen, het transport voor gecommitteerden van het kapittel te doen volgen door eene akte, waarbij hunne lastgevers dit transport bekrachtigden, was het bovendien eene ijdele formaliteit, die toestemming en bekrachtiging plechtig te verleenen, zoodra het vaststond, dat zij niet geweigerd worden kon. Wij hooren dan ook weldra de contractanten aan de twee kanunniken verzoeken, om „*ist noot*" rapport aan het kapittel te doen [2]); de bekrachtiging wordt verleend „*voor soovele des noot zy*" [3]). Het komt voor, dat van eene overdracht voor twee kanunniken en den secretaris eene akte wordt opgemaakt op naam van het geheele kapittel [4]), of, zooals het heet, „uuyten naeme ende van wegen onse capittels" [5]). Elders wordt machtiging verleend tot het transporteeren van een huis „voor den deecken ende capittel *oft* voer twee heeren capitularen ende den secretaris des capittels" [6]). De zaak is duidelijk: het rapport der gecommitteerden en de confirmatie van het kapittel vallen weg, — de twee kanunniken, die over het transport staan, verleenen zelven de akte op naam van het kapittel. Het transport voor de gedelegeerden van het kapittel neemt nu meer en meer de plaats in van de verleening door het kapittel; *na* het passeeren der koopakte [7]) „compareert (men) voor twee capittularen ende den secretaris der kercke", die „over het transport staen" of „ten overstaene van dwelcke de acte van transporte gecelebreert wordt" [8]). In de van deze rechtshandeling opgemaakte akte wordt dan natuurlijk tevens de door het kapittel verleende toestemming vermeld [9]); nu en dan komen

[1]) Vgl. Reg. D. 1560: gunning van een huis "uuyt crachte van desen coop ende opdracht." — Trouwens reeds de bevoegdheid tot beschikking over de claustrale huizen, door het oude Domstatuut aan de kanunniken gegeven, bevat implicite de belofte, dat het kapittel, dat deze beschikkingen erkende, nooit weigeren zou die te bekrachtigen door het uitleveren der gunningsakte aan den kooper.

[2]) Losse stn. M. 1593.

[3]) O. 1597 (onder de eigendomsbewijzen v. h. voor de academie aangekochte huis).

[4]) Reg. D. 1586, 1593.

[5]) Reg. M. 1606.

[6]) Reg. D. 1587. — cf. Losse stn. P. 1584: de Staten van Utrecht bedingen, dat men van het door hen gekochte Paushuize "den Staten behoorlicke *overgifte* (zal) doen voort capittel."

[7]) Reg. D. 1580, 1584. — M. 1566 (in: Reg. A. f. 151).

[8]) Raadsnot. 18 Nov. 1616.

[9]) Reeds J. 1425 eene koopakte, door het kapittel als bewijs zijner toestemming medebezegeld. — Losse stn. O. 1580: verkoopconditiën van een huis "op belyeven ende consent" van het kapittel, terwijl onder de akte het kapittel verklaart "te believen ende consenteren desen coep zijn effect te zullen sorteren". — Later vindt men zwakkere termen: "met consent ende *voorweten*". (Reg. M. 1610.)

zelfs transporten voor, waarin van den consensus geen sprake meer is [1]). De verlijbrieven nemen dan ook allengs eene andere terminologie aan: de kapittelen „gunnen" niet meer de huizen, maar *verklaren*, dat de erfgenamen van A het huis „vercoft hebben ende (het) opdragen, cederen ende transporteren" aan B [2]). Ook in de akten, opgemaakt van de openbare verkooping van huizen, geschiedde dit eerlang: het onderscheid tusschen de beide soorten van akten viel weg [3]). De door de kapittelen gehoudene registers bevatten sedert niet meer de koopconditiën der in het openbaar verkochte huizen, maar de transportakten of de voor twee kanunniken „bekende" koopakten [4]). De verandering is volbracht, het transport in de plaats getreden van de verleening [5]).

Zoo waren de claustrale huizen feitelijk geheel en al aan de kapittelen ontsnapt. Op het einde der periode vertoont de claustraliteit een gedrochtelijk beeld: zij is ontaard in een op de huizen rustend „servituut" [6]), daarin bestaande, „dat het huys ende appendentie van dyen gepossideert soude moeten worden op den naem van een prelaet ofte canonick der kercke, mitsgaders dat men die beterschap van tselffde huys binnen den tijt als voorseyt (nam. 1 maand of 6 weken na den dood van den laatsten bezitter) soude moeten vercopen" [7]). Dus

---

[1]) Reg. D. 1567 en passim.

[2]) Reg. M. c. 1630. — Ook Reg. D. 1551 en reeds P. 1459.

[3]) Reg. D. 1578, 1583. — Losse stn. O. 1627. — In 1600 vond ik het eerst in het register van den Dom eene voor twee kapittulairen gepasseerde akte in een geval, dat het transport plaats had door de executeurs van den huisbezitter, waar dus publieke verkoop en gunning door de statuten voorgeschreven was.

[4]) Vgl. P. 1621: „doriginele acte van transport, staende opt protocolle van den capittele".

[5]) Dat het transport hier niet als bij het huisleen voor het gerecht wordt gepasseerd, maar voor het kapittel of zijne gedelegeerden, hangt samen met het wezen der immuniteit als gevrijd rechtsgebied, waarover meer in het volgende hoofdstuk.

[6]) Zie bewijsplaatsen hiervoor p. 82 Noot 3.

[7]) J. 1624. — Reg. D. 1615 (verzoek om „remissie ende annullatie der clausule van vercopinge der beterschappe, sonder dat hy, zynen erven ofte nacomelingen van nu voortsaen souden gehouden zijn de huysinge op een naem te possideren"). — Vgl. Reg. M. 1619: „alle alsulcke recht ofte servituyt van claustralité ofte besluytinge, als het 9e huys ende hoffstede claustrael onser kercke aen ons ende onse kercke tot noch toe onderworpen zijn geweest, als naementlijck dat dselve huysinge ende hoffstede volgende onser kercke statuyten nyet en hebben mogen gecoft, vercoft, gelevert ende beseten worden dan by een canonick ofte ten minste by een last ende procuratie van een canonick onser kercke hebbende; ende dat by versterff ofte andere extinctie van de naeme ofte procuratie van dezelve canonick dvoorseyde huysinge ende hoffstede by ons in manieren voorseyt teynde ses weecken daernae mochte vercoft ende by verhuyringe de voorhuyr aen ons gepresenteert moste worden. Alle 't welcke mitsgaders tghene in eenyger wyse meer claustrael geheten ofte daervoor gehouden wordt enz."

naambezit en verplichte publieke verkoop na overlijden [1]) zijn de kenmerken der instelling geworden; bovendien zijn de claustrale huizen belast met tal van uitkeeringen onder de namen van pensie, mutatierecht, voorkoop enz., die men in dezen tijd ook bij tal van gewone huizen vindt. Voorwaar eene instelling, die, indien men haren oorsprong niet kende, ons volkomen raadselachtig zou schijnen! Wat wonder, dat de burgerij haar noode verdroeg? Wij hooren dit ongeduld der huisbezitters zich uiten in akten, waarbij zij claustrale huizen overdragen „in de beste ende sterckste forme, soe sy na de rechte ende statuyten der kercke conde(n) ende mochte(n) ende soe die best stadt grypen sal mogen" [2]) of „in de beste forme ende maniere, soe zy naer rechten ende der kercke statuyten ende coustuyme (ten) stercksten consten ende mochten" [3]). Het kapittel moest aan den drang toegeven: ook de beide laatste eigenaardigheden der claustraliteit, hoewel pro forma nog vastgehouden, werden, naar wij zagen, allengs voor dispensatie vatbaar geacht. Publieke verkooping en voorkoop waren (met het naambezit) de middelen geweest, waardoor het kapittel getracht had, zijne leden nog in het bezit der hun toekomende huizen te handhaven; toen dit doel gemist was, was alle reden vervallen om voor de claustrale huizen andere rechtsverhoudingen dan voor gewone burgerhuizen in stand te houden. De claustraliteit was rijp geworden voor hare opheffing.

---

1) Vooral naambezit. „De claustraliteyt vervalt" en „de claustraliteyt wordt versocht", wanneer de naamleener sterft. (Akte v. 10 Mei 1625, onder de eigendomsbewijzen van het huis H 616 op de Drift. — Resol. O. 10 Jan. 1642.) Men „erkent" het kapittel „in de claustraliteyt" bij overlijden van den naamleener. (Resol. O. 8 Mei 1629.)

2) Reg. D. 1603.

3) Reg. M. 1605.

IV.

DE CLAUSTRALITEIT ALS HEERLIJK RECHT. — OPHEFFING DER CLAUSTRALITEIT.

Is het onloochenbaar, dat de claustraliteit, evenals de geheele inrichting der kapittelen, reeds onder de heerschappij van het catholicisme zeer ver van haren oorspronkelijken toestand was afgeweken en ontaard, niet minder zeker is het, dat het veldwinnen der hervorming het bederf deed toenemen, althans meer openbaar worden. Het verbod der uitoefening van den katholieken godsdienst ontnam bovendien aan de kapittelen hun eigenlijken bestaansreden. De burgerij zag dit wel in en eischte herhaaldelijk de opheffing der voortaan geheel doelooze lichamen. Maar was hun voortbestaan minder gerechtvaardigd dan dat der kloosters, zij konden zich door hun grooteren politieken invloed beter doen gelden dan dezen, en zij slaagden er dan ook in zich te handhaven.

Natuurlijk moesten echter de corporatiën, die met moeite de overwinning bevochten hadden, geheel anders optreden dan vroeger. Hare plaats op den voorgrond van het staatsorganisme liep groot gevaar, hooge eischen konden zij niet meer stellen; voorloopig althans, zoolang de veranderde toestanden de nieuwe plooi nog niet definitief hadden aangenomen, was het voor haar zaak zich stil te houden en geene conflicten uit te lokken. De stedelijke regeering daarentegen, voor wie de privilegiën der kapittelen sinds eeuwen een doorn in het oog waren, maakte van deze positie harer oude vijanden gebruik om aanvallend op te treden. Ook tegen de claustraliteit werden de aanvallen gericht, het eerst in 1601. De stad had den Staten een dienst bewezen door hun eene belasting, het logijsgeld, af te staan en zij achtte zich dus nu gerechtigd om van hare zijde eenige voordeelen te bedingen. Onder de gestelde voorwaarden was ook de volgende: „dat de Heeren Staten (soeveel het noot mochte zijn) handt ende mont oock haere autoriteyt sullen verlenen int affdoen van de claustraliteyten der huysinghen, onder de vijff respective capittulen resorterende, ende tgeene daervan sall moegen comen de stadt te goede laten; des men nyettemin dselve capittulen sal laten de preëminentie van voorcoop, soe dickmael die vercoft worden" [1]). Zoo dadelijk gelukte de toeleg niet: de afgevaardigden der kapittelen vormden het eerste lid der Statenvergadering; met hen trok het tweede lid, de ridderschap, veelal ééne lijn. Gewis hebben ook ditmaal de beide

[1]) Vroedsch. resol. 23 Febr. 1601.

*

leden samengespannen tegen de stad; althans de Staten maakten bezwaar tegen de gestelde voorwaarden, en na eenige mondelinge conferentiën werd de clausule in de definitieve akte, die den volgenden dag werd vastgesteld, weggelaten [1]).

In 1616 waagde de raad een stouteren stap en verklaarde in een speciaal geval (waarop wij nader terugkomen) de rechten der kapittelen met betrekking tot de claustraliteit niet te erkennen [2]). Eindelijk, in 1618, durfde de raad door te tasten. Na de revolutie van dat jaar, toen de aan de kapittelen steeds vijandige Gereformeerde partij aan het roer kwam, verklaarde de nieuw opgerichte vroedschap zich bereid den staat en de goederen der Geëligeerden uit de kapittelen (die nu het eerste lid der Staten vormden) te handhaven en de daarover handelende uitspraken van 1582 en 1610 te bevestigen. Doch zij verbond aan deze concessie het beding: „dat men niet en verstaet, dat onder dexel van desen den respectiven capittelen eenige actie noch pretensie blijft gereserveert aen eenige huysen, by het pausdom claustraliteyt subject geweest zijnde, off oock possessie op enich capitulaers name; maer dat men die verstaet van sulcke servituyt nu vry te sijn" [3]).

Zoo had dus de raad openlijk partij gekozen tegen de claustraliteit; het was niet twijfelachtig, aan welke zijde bij een voorkomend conflict tusschen kapittelen en huisbezitters de magistraat zich plaatsen zou. Het protest maakte indruk en stemde de kapittelen tot nadenken: spoedig hooren wij hen klagen, dat „verscheyden personen, bewonende de claustrale huysingen, hoe langer hoe meerder trecht van de claustraliteyt weynich achten jae negligeren ende nyet nae en commen, vercopende dselve claustrale huysingen so dick alst hun belieft sonder d' heren van den capittele in hoerluyder recht van claustraliteyt te kennen." Over de reden van dergelijke onbehoorlijke handelingen kon men geen oogenblik twijfelen: de huisbezitters „beriepen ende excuseerden" zich op eene „acte ofte resolutie, by de vorige magistraet der stadt wel over den tijdt van twyntich jaren gemaeckt" (het besluit van 1601, zooals wij weten niet gehandhaafd); ja men hoopte op „seeckere publycque acte ofte ordonnantie, daerby de vroetschap alle de claustrale huysingen van de vijff ecclesiën van Utrecht vant recht van claustraliteyt sullen vryen"; en „d' heren van de vroetschap lieten openlijck verluyden", dat zoodanige akte aanstaande was [4]).

Het was voor de kapittelen een moeielijk geval. Zou men zonder slag of stoot zijn recht opgeven? Neen, daartoe kon zoo aanstonds niet besloten worden.

---

[1]) Vroedsch. resol. 24 Febr. 1601.
[2]) Vroedsch. resol. 18 Nov. 1616.
[3]) Vroedsch. resol. 24 Aug. 1618.
[4]) Resol. O. 5 Nov. 1621.

Het was het kapittel van St. Pieter, dat de leiding van het verzet op zich nam. In October 1615 waren twee claustrale huizen van het kapittel opengevallen, daar de naamleener van het eene en de bewoonster van het andere, die daaraan „lijftocht" gehad had (d. i. het op eigen naam bezat), overleden waren. De bewoner van het eerste huis zocht en vond eenvoudig een anderen kanunnik-naamleener, de erfgenamen der weduwe namen die moeite naar het schijnt niet eens; beiden „opposeerden haer tegens het gebruyck van der kercken oude gerechticheyt" en weigerden het huis publiek te doen verkoopen. Het kapittel nam een kloek besluit „tot defensie vant recht van claustraliteyt haer kercke competerende" en zond requesten aan het stadsgerecht, later aan het Hof met verzoek, dat den weigerenden „sal worden geordonneert te gedogen den opslach ende vercopinge van de twee claustrale huysingen". Toen dit niet baatte, trachtte men den executeur van den naamleener van het eene huis te bewegen, om volgens de statuten het huis te verkoopen. Maar deze, wel wetende, dat de bewoners rustig in het huis zaten en niet geneigd zouden zijn mede te werken, weigerde zich in die netelige zaak te steken: hij „verklaerden voor antwoorde, gelijck hy tot meermalen voor desen in capitulo gedaen heeft, tselve nyet begeeren te doen." Hij achtte het veiliger, dat het kapittel dit deed, „seggende voorts te mogen lyden, dat die voorseyde heeren selffs tot opslach ende vercopinge van de voorseyde claustrael huysinge volgens de voorseyde statuten souden procederen, soo zy te rade zouden vynden." Inderdaad waren er precedenten van zulk eene handelwijze; maar het kapittel toonde evenmin lust om zijne vingers te branden. Beter scheen het een proces te wagen: men stelde een eisch in bij het stadsgerecht en verzocht de vier andere kapittelen om zich in het proces te voegen. Een algemeen protest der kapittelen tegen de aanslagen op de claustraliteit werd dus bedoeld. Maar men vond weinig geestdrift: het Domkapittel excuseerde zich onder voorwendsel, dat de actie „nyet naer behoren geïntenteert" was, en zoo viel het plan in duigen. Een jaar verliep en nog steeds hing het proces, toen de bewoner van het eerste huis, blijkbaar om van de onzekerheid bevrijd te zijn, *f* 100 aanbood, indien men hem met vrede liet. Het voorstel werd aan het kapittel overgebracht, maar dit wilde het hoofd nog niet buigen en gaf er de voorkeur aan den uitslag van het geding af te wachten. Weder een half jaar ging voorbij. Toen eindelijk was de zaak in staat van wijzen. En er schijnt iets uitgelekt te zijn, dat de uitspraak niet naar den zin van het kapittel zou zijn; althans men gaf eindelijk toe. Evenwel niet dan aarzelend. Onder de middelen van verdediging van den bewoner van het eerste huis was ook zekere akte van 1582, waarbij volgens hem het huis van de claustraliteit bevrijd „ende alsulx vry eygen ende

allodiael" geworden was [1]). Het kapittel had dit beweren ten processe weersproken; doch thans verklaarde het met het oog op de aangebodene *f* 100 het stuk nog eens „mit rype deliberatie geëxamineert ende op alles gelet te hebben"; nu was den heeren een licht opgegaan over den waren zin der woorden en zij verklaarden dan ook, „dselve acte interpreterende", dat het huis „van de laste ofte recht van claustraliteyt ontslagen" was. Toch wilde het kapittel zijne positie met betrekking tot de claustraliteit in het algemeen nog niet opgeven; het maakte integendeel van de gelegenheid gebruik tot een energiek protest door te verklaren, „dat zy in geender manieren verstaen dselve acte capitulaer d' ander claustrael huysen ende erven van haer voerseyde kercken immuniteyt int minste te raecken ende aen te gaen, ende dat dselve huysen ende erven den voorseyden last van claustraliteyt zijn ende blyven subject mit vollen recht volgens de statuten der voorseyde kercke, alse geen redenen ter werelt, veelmin enige diergelijcke acte capitulaer van haer hebbende, om daervan vry ende exemt te zijn ofte den capittele in de possessie vant selve recht enichsins te turberen, denwelcken capittele alleen vrystaet, achtervolgens de statuten der voorseyde kercke, de respective claustraell huysingen ende erven van haer voorseyde immuniteyt in de subjectie van de voorseyde claustraliteyt te houden off daervan te ontslaen." Tot bewijs daarvan beriep het kapittel zich op het voorbeeld van den Dom en St. Marie en gunde zich de goedkoope voldoening om den bewoner van het huis te doen verklaren, dat hij deze „verklaringe ten dancke aennam" [2]).

Zoo was dus de veldslag verloren, al had men het vaandel gered. Groote mismoedigheid maakte zich meester van de kapittelen: de uitslag van verder verzet in rechte scheen hoogst onzeker. Wij hooren hen eerlang weder klagen, dat sommige huisbezitters zelven het initiatief namen en zich niet ontzagen „den capittele processen te moveren nopende die validité ofte invalidité der voorseyde statuten (op de claustrale huizen) ende possessie van dien". En

---

1) Wat er van de zaak was, is niet geheel duidelijk: op den aangehaalden datum vind ik in het resolutieboek eene akte, waarin de volgende zinsnede: „alsoe mijn heeren capitularen by haer expresse scriftelyke verclaringe erkent ende uuytdruckelijck gesacht hebben, dat sy hoer die sake van des proesten huys, aent kerckhoff staende, geenssins en wilden onderwynden vorders dan voer die renth ofte uuytganck, mijn heeren van den capitule daeruuyt competerende". Op deze verklaring ziet de proost af van zijn proces, over dit huis begonnen voor het gerecht van Buren. De verklaring komt goed overeen met het in de resolutie van 1616 vermelde, maar het heeft toch allen schijn, dat hier sprake is van een huis *aan het kerkhof te Buren*.

2) Zie over deze zaak: Resol. P. 28 Sept., 10, 19 Oct. 1615, 23 Febr., 11 Maart 1616, 3 Febr., 26 Sept. 1617. — Resol. D. 5 Maart 1616.

helaas! het werd „voor dese tijtsgelegenheyt nyet geraden gevonden, daerjegens by wegen van proces te remedieren, vermits men apparentelijck nyet veel soude obtineren, ja geschapen ware alle het recht van de claustraliteyt quyt te gaen" [1]. Dock ook nu verloochenden de kapittelen hun karakter niet: hunne berekening was spoedig gemaakt. Handhaving der vermolmde instelling hoopten zij niet langer; hunne gedachten waren dus alleen gericht op de vraag, of zij uit den afstand hunner rechten wellicht nog eenig voordeel zouden kunnen trekken. „D' heren deken ende capittele souden geerne versien, soveel mogelick is, totte schade ende prejudicie, die haer Ed. ende hare kercke hierby ofte door souden mogen hebben ende lyden; daertoe nyet ondienstich schijnt, dat men soude consenteren het recht claustrael van de voorschreven huysingen met seeckere penninck geredimeert te mogen worden." Het antwoord op de gestelde vraag omtrent de uitvoerbaarheid van het plan luidde bevestigend: er „wert geseyt, dat vele daertoe (nam. tot redemtie) wel souden sijn gesint" [2]. Het was dus zaak spoedig te handelen, en inderdaad zien wij dan ook weldra talrijke huisbezitters in alle kapittelen tot den afkoop overgaan.

Er waren zelfs reeds precedenten geweest. In 1598 had de eigenaar van de Roode poort (een claustraal huis van den Dom) de aan dat huis behoorende twee achterhuizen afzonderlijk verkocht; hij wenschte daarna van het kapittel de bekrachtiging der scheiding te verkrijgen. Het kapittel stemde toe en verklaarde „te vercoopen den eygendom ende alle recht ende toeseggen, dat wy ende onse kercke eenichsins hebben aen zeeckere twee huysen, van outs behoort hebbende aen de huysinge, genaempt die Roode poort, in d'immuniteyt onser kercken." Doch men ging nog een stap verder: het kapittel „eximeerde" de huizen „geheel ende all van der kercke immuniteyt" en „veralieneerde (ze) ten ewigen dagen, zulcx dat A, zyne erffgenamen ende naecomelingen daermede haeren vryen wille zullen mogen doen ende dselve als weerlicke goederen int geheel ofte by deel by coope als anderssins voer den gerechte der stadt Utrecht transporteren, onbecroont van ons ende naecommelingen" [3]. Hier was dus reeds een stuk der immuniteit door het kapittel prijsgegeven. Doch het gold hier slechts een gedeelte van een huis, een bijbouw, terwijl het claustrale huis zelf deel van de immuniteit bleef uitmaken. Ernstiger was een ander geval.

---

[1]) Resol. O. 5 Nov. 1621. — cf. J. 1624: „insiende, dat duytcompsten van de processen dickwils onseecker waren, ende consequentelick dattetselve tot grote nadeel van onsen capittele ende naercomelingen afflopen mochten".

[2]) Resol. O. 5 Nov. 1621. — J. 1624.

[3]) Reg. D. 1598.

Eenige maanden nadat de raad te vergeefs de hulp der Staten tegen de claustraliteit had ingeroepen (1601), verviel juist de termijn, waarvoor het kapittel van St. Jan in 1541 aan den Domscholaster Adriaen Van Renesse een zijner huizen gegund had op voorwaarden, die niet veel van vasten eigendom verschilden [1]. Wij weten, dat voor het geval van naasting van het huis door het kapittel bedongen was uitkeering van de bouwkosten (na aftrek der waardevermindering) en 200 goudguldens. Reeds deze bezwarende voorwaarde maakte het waarschijnlijk, dat van naasting geen sprake zou zijn. Maar het voorgevallene in de Statenvergadering heeft wellicht indruk gemaakt; althans toen de termijn was afgeloopen, werd het huis niet (zooals te verwachten was) op nieuw voor langen tijd uitgegeven, maar men besloot tot een definitieven maatregel. Op 18 December 1601 verklaarde het kapittel te „refuseren" het huis op de gestelde voorwaarden „wederom aen te nemen", en „cedeerde ende transporteerde" aan Jan Van Renesse van der Aa en zijne erfgenamen „alle actiën, rechten ende toeseggens, dat (sy) ofte (haere) naecomelingen tot het voorseyde huys ende erve mit die beterschappe van dyen hebbende sijn ofte pretenderen souden moegen, omme dselve huyssinghe ende erve van nu ten ewigen dagen by den voorseyden heere oft het recht van hem hebbende vry beseten, gebruyckt, beswaert, geërft ende vercoft te moegen worden, ende dit nae synen ende sijnre naesaeten ende erffgenamen goetduncken, welverstaende op den jaerlicxen uuytganck van *f* 9—12, die ewelick daarop sullen blyven ongelost, nae coustuyme van den andere mortificatiën ende uuytgangen op die huysen, in ons capittels immuniteyt staende; voor welcke cessie, transport ende renunchiatie van onse actie ende gerechticheyt dvoorseyde here ons capittel geven ende betaelen sall *f* 800 eens boven de voorseyde *f* 9—12 jaerlicx" [2]).

Ook dit was nog een exceptioneel geval: het huis was reeds in 1541 aan het kapittel feitelijk ontsnapt. Na de nieuwe waarschuwing van den raad in 1616 vinden wij den eersten zuiveren definitieven afkoop der claustraliteit: hij dagteekent van 27 Januari 1617. Ten einde te voorzien in de kosten van een nieuw uurwerk op den Domtoren, verkocht het kapittel ten Dom toen aan Jhr. Justus Van Rysenburch een huis, dat vele jaren geleden aan de kerk gelegateerd was, om uit de opbrengst van elken verkoop een fonds te stichten

---

[1]) Zie hiervoor p. 147.

[2]) J. 1601. — Hoewel niet in denzelfden vorm stond met eene opheffing der claustraliteit gelijk het „ontslach", in 1615 door het Domkapittel aan den schout van Oudmunster *„zyne erven ende nacomelingen"* verleend „van de servituyt van de beterschap der huysinge op een naem te possideren". (Reg. D. 1615.)

tot het vieren van de memorie des stichters. Dit doel was nu toch door de hervorming onbereikbaar geworden, en men maakte dus het huis te gelde. Intusschen, het was volgens testament belast met het servituut van verkoop ten bate der fabriek na den dood van elken eigenaar: het moest dus van dien last bevrijd worden. Dit was eene goede aanleiding om tegelijk de claustraliteit geheel te doen afkoopen. Zoo geschiedde het en het kapittel verkocht het huis „voor vry eygen goet, sonder met eenige servituyten, uuytgangen, pensiën, recht van claustraliteyt ofte andere lasten beswaert te sijn", en „bevrijdde ende ontsloech dienvolgende de huysinge van de claustraliteyt ende uuytgangen", en „renuntieerde ende vertyede ten behouve van den heere cooper van allen actiën recht ofte toeseggens, die (het) aen deselve huysinge hadde ofte hebben mochte in eeniger wijs" [1]).

Het kapittel van St. Marie ging bijna tegelijk met den Dom tot den afkoop over: op 17 Januari en 30 Mei 1617 verkocht het aan den schepen Willem Van Nyenrode en aan den schilder Abraham Bloemaert, die claustrale huizen van het kapittel bewoonden, voor uitkeeringen van *f* 300 aan de fabriek van het kapittel „alle alsulcke recht ofte servituyt van claustralité ofte besluytinge ende tghene daeroff dependeert, als het 3e (17e) huys ende hoffstede claustrael onser kercke aen ons ofte onse kercke tot noch toe onderworpen zijn geweest, als naementlijck dat deselve huysinge ende hoffstede volgende onser kercke statuyten nyet en heeft moegen gecoft, vercoft, gelevert ofte beseten worden dan by eene canonick ofte ten minsten (by een) last ende procuratie van eene canonick onser kerck hebbende; dat oock by versterff ofte andere extinctie van de naem derselver canonick dvoorseyde huysinge ende hoffstede by ons in maniere voorseyt teynde ses weken daernae vercoft ende by verhuyringe die voorhuyre aen ons gepresenteert moste worden. Van alle twelcke ende tghene in eenyger wyse meer claustrael geheten ofte daervoor gehouden wordt, wyluyden voor ons ende onse naecoemelingen uuyt crachte der voorseyde vercoepinge ende redemptie de voorseyde huysinge ende hoffstede gevrijt gelibereert ende ontslaegen hebben, vryen libereren ende ontslaen by desen, ende dienvolgende van de voorseyde statuyten ende andere brieven ende munimenten daeroff roerende in regard van de voorseyde huysinge ende hoffstede gerenunciëert hebben ende renunciëren by desen ten behoeve van den voorseyden Blommert zyne huysfrouwen ende haerluyder erffgenaemen ende naecoemelingen, besitters der voorseyde huysinge ende hoffstede, die deselve in eygendom behouden zullen nopende de voorseyde claustralité *als vry eygen goet*, sonder int vercoepen ofte

[1]) Reg. D. 1617.

verhuyren ons in enyger wijs te kennen" [1]). Den 12 September 1618 passeerde Bloemaert een rentebrief van *f* 15, losbaar met de voor den afkoop verschuldigde som van *f* 300 [2]).

Dit geschiedde reeds een jaar vóor het raadsbesluit van 1618. Na dit besluit kon het niet anders, of de afkoopen moesten toenemen. Den 19 Maart 1619 volgde het 9e claustrale huis van St. Marie [3]). En met vele andere huizen geschiedde gewis hetzelfde, al vond ik dit niet vermeld: immers den 5 November 1621 besloot het kapittel van Oudmunster, „ten aensien mede andere capittelen deser stadt tot offcope van de claustraliteyt hoerluyder claustrale huysingen algereets verstaen hebben", en „om te precaveren vordere schade ende verlies van hunne gerechticheyt", „dat *een yegelijck* van de possesseurs der claustrale huysingen hoerluyder kercke trecht claustrael van zyne huysinge aen haer Ed. sal mogen redimeren ende offcopen mitten 32en penninck van de rechte weerde", onder voorbehoud alleen van voorkoop en voorhuur [4]). Eer het zoover komen kon, moet er veel vooraf gegaan zijn: volgens dit besluit hing het slechts van den huisbezitter af om vol eigenaar te zijn, en de afkoop der claustraliteit moest dus eerlang regel worden.

Het kapittel van St. Jan, dat het eerst het hoofdbeginsel der claustraliteit had prijsgegeven, maakte daarentegen meer bezwaar dan de andere zusters, nu het de definitieve loslating der huizen gold. Men schijnt daar den afkoop geweigerd te hebben en den ouden toestand te hebben willen handhaven. Op den duur kon dit echter, waar de andere kapittelen toegaven, niet goed gaan. In 1624 kwam het dan ook zoover, dat sommige huisbezitters, zeker van den steun van den magistraat, eenvoudig weigerden het recht van het kapittel te erkennen, en een proces waagden. Toen werden de kanunniken bevreesd: „insiende, dat duytcompsten van de processen dickwils onseecker waren ende consequentelick dattetselve tot grote nadeel van onsen capittele ende naercomelingen afflopen mochten", besloten zij, „om dier ende andere pregnante oir-

1) Reg. M. 1617 (2 maal). De akten zijn nagenoeg gelijkluidend. — „Den volkomen vryen eygendom" van het huis. (Akte v. 1727 onder de eigend. bewijzen v. h. huis H. 616 aan de Drift.)

2) Reg. M. 1618. — M. 1618. Men heeft blijkbaar met den vorm van deze akte, die iets nieuws was, verlegen gezeten: althans er bevindt zich in het archief van het kapittel eene iets anders geredigeerde akte met het jaartal „sestienhondert . . . . .", dus onvoltooid. — De afkoopen der claustraliteit door Rysenburch, Nyenrode en Bloemaert zijn blijkbaar de eerste, want de resolutie van het kapittel van St. Pieter van 26 Sept. 1617 noemt alleen deze als precedenten.

3) Reg. M. 1619. — Ook M. 1628.

4) Resol. O. 5 Nov. 1621. — Afkoopen van claustraliteit: Resol. O. 1 Maart, 19 Aug. 1630, 14 Jan. 1639, 3 Aug. 1640. — Losse stn. O. 1627.

saecken ende redenen" „te transigeren ofte accorderen nopende de sustenue ende gerechticheyt van de claustraliteyt ende servituyten, daermede de huysinge(n), behorende volgende onse sustenue onder die immuniteyt onser kercke, ... volgens ons sustenue geaffecteert ofte beswaert (sijn) geweest". Bij de daarover gepasseerde akte werd verklaard, „dat dhuysinge mitten appendentie van dien nu ende ten eeuwigen dagen vry ende exempt (sal) wesen ende blyven van alle de servituyten ende gerechticheden, die den capittele uuyt crachte van de statuten, ordonnantiën, gewoonten ende possessie nopende die claustraliteyt ende servituyten aen de voornoemde huyssinge ende aencleve van dien enichsins soude mogen competeren....., nemaer dattetselve huys mitten appendentie van dien by de voornoemde joffrouw ofte trecht van haer hebbende ofte naermaels vercrygende nu ende ten eeuwigen dagen vry sonder enige servituyten sal worden gebruyct beseten ende veralieneert, gelijck andere borgershuysinge(n) deser stadt, niet claustrael sijnde, gebruyckt, beseten ende veralieneert worden, sulcx dat sy ende hare naecomelingen daermede haeren vryen wille sullen mogen doen, onbecroont van ons, onsen capittele ende naercomelingen" [1]). Ook hier werd eene afkoopsom bedongen, waarvoor de huisbezitster een losrentebrief passeerde.

Sedert dien tijd namen ook de afkoopen in het Domkapittel sterk toe. De formule luidde daar, dat het kapittel de „huysingen ende erven ontslaet uut de claustraliteyt der kercke" en „renuntiëert ende verthyet van alle recht ende toeseggen, dat den capittele desenaengaende (was) hebbende, sulcx dat de erffgenamen ende haere nacomelingen deselve nu ende ten eeuwigen daegen zullen mogen gebruycken (ende) besitten als vry eygen goet" [2]). Duidelijker nog drukte zich het kapittel van St. Pieter uit, waar ik eerst in 1634 eenen afkoop ontmoette [3]); het verklaarde (1644), dat een huisbezitter „afgecoft ende geredimeert heeft het recht van claustraliteyt mitsgaders een jaerlycxen claustralen ofte kerckelijcken uutgangh ende thyns ... van seeckere huysinge ende erve claustrael, ... sulcx dat die voorseyde huysinge ende erve van nu voortsaen ten euwigen dagen sall wesen ende blyven een vrye eygen allodiael ende weerlicke borgershuysinge [4]) ende erve der stadt Utrecht, onsen capittele

[1]) J. 1624. — Spoedig daarop volgde een tweede afkoop: J. 1625. — Accoord van 10 Mei 1625 onder de eigendomsbewijzen van het huis H 616 aan de Drift.

[2]) Reg. D. 1625, 1626 (6 huizen), 1629 (2 maal), 1631—1647 (6 maal).

[3]) Losse stn. P. 1634. — De boven (p. 158) vermelde afkoop van 1617 niet medegerekend, daar dit huis in een exceptioneelen toestand verkeerde door de aangehaalde akte van 1582.

[4]) Dezelfde uitdrukkingen in den boven (p. 158) vermelden afkoop van een huis van St. Pieter dd. 26 Sept. 1617.

ofte kercke geensints onderworpen ofte subject ende by den voorseyden A ende synen naecomelingen op haer eygen naemen gepossideert, ende (dat) daervan gedisponeert (sal mogen) worden als van andere vrye eygen allodiale ende weerlijcke borgershuysingen ende erven binnen Utrecht, geen capittele ofte immuniteyten van de geestelickheyt onderworpen sijnde, sonder dat wy deken ende capittele eenich seggen recht ofte actie ter werelt van nu voortsaen ten euwigen dage daerinne ofte aen sullen behouden, hebben ofte pretenderen in eeniger wijs ofte manieren [1])".

De claustraliteit was dus in beginsel opgeheven: het scheen eene quaestie van tijd geworden te zijn, of zij geheel verdwijnen zou. In werkelijkheid was het echter nog zoover niet. Met de aan zoovele middeleeuwsche instellingen eigene taaie levenskracht wist de claustraliteit zich niettegenstaande deze formeele afkoopen te handhaven. Door den magistraat belaagd, door de kapittelen niet verdedigd, trachtte zij des ondanks door het aannemen van een nieuwen vorm haar bestaan nog te rekken. Aan de beschrijving van deze laatste transformatie der claustraliteit zij dit hoofdstuk gewijd. Vooraf moeten echter gaan eenige beschouwingen over het wezen der immuniteit, die ik tot hiertoe bewaarde, om het geheele onderwerp duidelijkheidshalve in eens te kunnen afhandelen.

Elke kapittelkerk was omgeven door een terrein, dat de immuniteit („emunitas" [2]), verbasterd tot „montade" [3]) enz.) of „vryheyt" [4]) heette. Dit terrein, waarop de kloosterhuizen zich verhieven, behoorde niet alleen aan het kapittel, maar stond ook uitsluitend onder zijn bestuur. Het was, zooals reeds de naam aanduidt, een „gerecht", gevrijd („immunis") en geheel onttrokken aan het rechtsgebied der omringende besturen: de „montade" „ghebruukte ende ghenoot der kercken vryhede" [5]).

---

[1]) Losse stn. P. 1644. — De daarvoor gepasseerde losrentebrief: P. 1644. — Twee andere afkoopen· Losse stn. P. 1644.

[2]) P. 1449: „in hoerre emuniteyt ende vryheden". — J. 1466. — Reg. D. c. 1500. — J. 1505: „in emunitate et jurisdictione ecclesie."

[3]) *Montade.* (Reg. D. 1471. — O. 1399. — O. 1464. — J. 1381. — M. 1419.) — *Montage.* (J. 1400.) — *Montaye.* (J. 1425.) — *Montaetse.* (J. 1426.) — *Mondaet.* (J. 1426.) — *Mundaet.* (Reg. D. 1471.) — *Mandaet.* (D. 1509. — O. 1480. — P. 1464. — P. 1475. — J. 1439. —St. A. 1520.)

[4]) J. 1460. — M. 1527. — M. 1448: „aen onsen kerchoff binnen onser vriheyt." — „Domus nostre claustrales, orti et officine earundem et quidquid eis adjectum vel additum fuerit, gaudent emunitate." (Lib. camerae v. d. Dom.) De huizen heeten dan ook een enkele maal „immnniteytshuysingen." (Reg. D. 1606. — Resol. D. 30 Juni 1606.) — Vgl. St. A. 1520: „ons mandaet ofte huysen."

[5]) O. 1399. — Vgl. hiervoor Noot 4.

Een gerecht ontstond in de middeleeuwen op verschillende wijzen. Het kon geschapen worden door een vorstelijk privilege, wanneer de heer voor een gedeelte van een grooter gebied een afzonderlijken rechter aanstelde, wien hij dan zijnen rechtsban verleende; dit gebied werd dan een zelfstandig gerecht, maar steeds ondergeschikt aan den vorst, van wien de rechter zijne bevoegdheid afleidde. Het kon ook ontstaan door eenvoudige verleening van „immuniteit", d. i. door het bedoelde gebied te onttrekken aan het bestuur van den rechter der omliggende streek; er ontstond dan zelfbestuur in den eigenlijken zin van het woord. Dit zelfbestuur werd somtijds gevestigd door usurpatie, althans door eene zelfstandige daad of eene reeks van daden van de autoriteit zelve, die het verkreeg.

De eerste vorm, de schepping door vorstelijk privilege, was de gewone bij het verleenen van stadrecht. Ook daar werd dikwijls alleen „immuniteit" van het gezag des rechters van de omliggende streek verleend; maar de aanstelling van een eigen rechter door den vorst, die het immuniteitsprivilege verleende, was toch steeds het gevolg. De immuniteiten der kapittelen ontstonden op de tweede manier: niet krachtens speciaal privilege, maar door de algemeen geldende rechtsregelen werd het terrein om eene kerk beschouwd als onttrokken aan het gezag van den wereldlijken rechter. Geen andere rechter werd echter in dit geval aangesteld: het kapittel of het klooster zelf trad als rechter binnen zijn gebied op, onder controle van het hoogste geestelijke gezag, den bisschop [1]) of in enkele gevallen den paus [2]). Doch ook de derde vorm was niet zoo ongewoon als men wellicht geneigd is te meenen. Door het uitgeven van landen in leen of in tins of volgens hofrecht kon de grondeigenaar een leenhof of tinshof of eene hofrechtelijke bank vestigen; hij verkreeg daardoor rechtspraak over zijne onderhoorigen, en zijne landerijen werden zelfs (zoolang hij zelf den oppereigendom behield) onttrokken aan de jurisdictio voluntaria der gewone rechtbanken: hij bezat dan een afzonderlijken „Schrein" [3]). Geldt het

---

[1]) In 1364 maakte bisschop Jan Van Arkel aanspraak op het visitatierecht der Utrechtsche kapittelen; dezen protesteerden echter en appelleerden op den paus. (Zie de charters dd. 1359—66 in de regesten van het kapittelarchief van St. Pieter.

[2]) Vgl. Moll, Kerkgeschiedenis. II 1 p. 349, II 2 p. 76. — Het kapittel te Tholen werd bij de stichting uitdrukkelijk van den bisschoppelijken rechtsdwang geëximeerd. (Oudh. v. Zeeland. II p. 168, 185.)

[3]) Oorspronkelijk natuurlijk niet: hij behield den eigendom, en de uitgiften in leen, tins enz. raakten dus den eigendom niet. De daarover opgemaakte akten betroffen alleen de contracteerende partijen en behoefden niet voor de openbare gerechten verleden te worden. Maar naarmate het recht van den leenman een meer zelfstandig bestaan kreeg en de eigendom van den oorspronke-

in deze gevallen slechts eene bijzondere soort van rechtspraak, de voorbeelden van de vestiging eener gewone rechtspraak door langzame usurpatie, die als arbitrale rechtspraak begon en door langdurig gebruik zich tot eene werkelijke rechtsmacht ontwikkelde, zijn wellicht, als men ze zoeken wil, in de middeleeuwen minder zeldzaam dan men meent. Ten bewijze kan ik noemen het voorbeeld der stad Utrecht, wier rechtsmacht op die wijze ontstaan en bijna tot een van den bisschop onafhankelijk bezit van den bloedban gegroeid is; zeker zijn er meer gevallen te vinden [1]). Ik denk o. a. aan de Keulsche Rijnmolens, die in de 13e eeuw zich in het bezit van eene corporatie (gevormd uit leden van den stadadel) bevonden. Aan het hoofd dezer corporatie stonden zeven „Erbgenossen" met eenen magister, die bij strijd tusschen de leden als gezworenen beslisten en die ook den „Schrein" beheerden, waarin de bezitstitels der leden en de bezitsveranderingen werden opgeteekend [2]). Dit college had dus contentieuse en vrijwillige rechtspraak, alles (evenals aanvankelijk te Utrecht) bij vrijwillige onderwerping der leden. De tijd heeft voor de ontwikkeling dezer instelling ontbroken: in 1260 werden de molens door den aartsbisschop genaast. Maar wie ziet niet, dat in de ongeordende toestanden der middeleeuwen hier langzamerhand een regelmatig gerecht zou hebben kunnen ontstaan, dat, allengs erkend, zich rechtsdwang had kunnen veroveren, geheel op dezelfde wijze als dit aan de stad Utrecht en aan andere steden gelukt is?

Veel grooter was de kans daarop bij de kapittelen. Vooral bij de Utrechtsche, die als de vertegenwoordigers van den eersten stand van het bisdom geen geringen politieken invloed bezaten. Maar toch ook bij andere kapittelen en kloosters. Hun territoir was een aaneengesloten geheel, zeer geschikt dus voor de vorming van een eigenlijk gerecht. Daarbij was de deken van het kapittel (of de abt van het klooster) de onbetwiste rechter der bewoners, die hem door

---

lijken eigenaar op den achtergrond trad, verkreeg de leenbrief meer het karakter van overdracht van een zakelijk recht op de zaak; in den vorm van een leenbrief werd zij feitelijk eene transportakte, en het leengerecht was ontstaan. Van daar ook het bestaan van tweeërlei tinsgoed, heerlijk en nietheerlijk, waarvan het eene voor den tinsheer, het andere voor de openbare gerechten moest overgedragen worden. (St. Landr. XXIII 19, in: Rechtsbr. v. Utrecht. II p. 429. -- cf. Raadsvonnis van 1506. bij: V. d. Water, Plac. b. III p. 39.) De overgang wordt hier aanschouwelijk: bij het heerlijke tinsgoed wordt de eigendom nog geacht bij den tinsheer gebleven te zijn, bij het andere is de eigendom reeds bij den tinsman, terwijl den heer slechts een tinsrecht verbleven is; van daar de overdracht van den eigendom voor het openbare gerecht.

[1]) Vgl. o. a. over eene geheel analoge ontwikkeling te Wesel: Reinhold, Verfassungsgesch. v. Wesel. p. 92, waar (met beroep op Donandt, Gesch. d. Brem. Stadtrechts) hetzelfde wordt beweerd van Bremen.

[2]) Hegel, Gesch. v. Cöln. p. LXXVII.

het kerkrecht ondergeschikt waren. En bij de macht, hem door de immuniteit geschonken, voegde zich het gezag, dat hij als grondheer bezat.

De grondheerlijke jurisdictie alleen was reeds een voldoende titel om de kapittelen in staat te stellen, op den grond, dien zij tegelijk met de immuniteit verkregen hadden, maar dien zij, als voor hunne behoeften onnoodig, buiten hunne „montade" gesloten hadden, een college van schout en buren [1]) te scheppen, die hun gezag van de kapittelen afleidden [2]). Inderdaad vinden wij althans bij de kapittelen van St. Pieter en St. Jan, die groote stukken grond, aan hunne immuniteiten grenzende, in eigendom bezaten en in perceelen aan Utrechtsche burgers in erfpacht gegeven hadden, zulke colleges, die rechtspraken in geschillen tusschen de bewoners [3]) en die langzamerhand ook de vrijwillige jurisdictie veroverden [4]). De stad Utrecht zag dit niet gaarne, en zoodra zij tot eenige onafhankelijkheid kwam, trachtte zij deze afzonderlijke rechtskringen in haar eigen boezem te verzwakken en hunne zelfstandigheid te verminderen. Reeds in 1330 hooren wij den bisschop aan den schout van Utrecht verbieden, zich met de rechtspraak binnen de gerechten van vier der vijf Utrechtsche kapittelen te bemoeien [5]). Maar het bevel werd geenszins stipt gehoorzaamd: omstreeks 1417 klagen de kapittelen weder, „dat die stat hoere dagelixsche gerichten lange tijt onbruyck gemaect heefft" [6]). De toeleg gelukte op den duur: reeds in 1360

[1]) Ook wel kameraar, schout en buren (Rechtsbr. v. Utrecht. II p. 76) of kameraar, schout en „*scepene*". (M. 1385.)

[2]) Zie over deze grondheerlijke rechtspraak der kapittelen en kloosters: Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 160—163.

[3]) Vgl. Liber albus. LXIV. (Rechtsbr. v. Utr. I p. 28.) De bisschop omschreef deze jurisdictie in 1330 als „omnis jurisdictio et cohercitio citra membri mutilationem et mortem homini inferendam." (Rechtsbr. v. Utr. II p. 304.)

[4]) Rechtsbr. v. Utrecht. II p. 76. — M. 1385 (erkenning eener rente). — Vgl. Arnold, Gesch. d. Eigenth. p. 145, 163, 165, 272/3, 284: een heer, die voor getuigen verleent, is gerecht tegenover den beleende, die geene gerechtelijke opdracht kan eischen. De opmerking is daartegen gemaakt (Von Below, Entst. d. Deutschen Stadtverf. II, in: Hist. Zeitschr. LVIII p. 242), dat een leenbrief geene gerechtelijke akte is, doch eene buitengerechtelijke, niet door het gerecht bekrachtigde; terwijl het uitgeven van leenbrieven dus geene vrijwillige rechtspraak is. Inderdaad is dit het geval: de akte blijft eene eenzijdige verleening (zie hiervoor p. 165 Noot 3). Maar het onderscheid tusschen gerechtsbrieven en buitengerechtelijke akten is niet principiëel: eene akte van een aanzienlijk persoon stond met een gerechtsbrief in kracht gelijk. (St. landr. II 6—8, in: Rechtsbr. v. Utrecht. II p. 411: „Item een banreheer mach machtigen onder sijn selffs zeegell... ende hair (nam. van een bannerheer, abt, kanunnik enz.) macht strect in allen bancken enz.") En bovendien: zoodra de leenbrieven door transporten met consent vervangen worden, kon een goed gevestigd gerecht (wij zullen het zoo aanstonds bij de kapittelen opmerken) allicht die transporten voor zijne eigene bank doen passeeren en zoodoende inderdaad vrijwillige rechtspraak verkrijgen.

[5]) Registers en rekeningen v. h. bisd. Utrecht. I p. 335. (Waarom het vijfde kapittel ontbreekt, weet ik niet.)

[6]) Divers. Frid. de Blanckenhem, gecit: Rechtsbr. v. Utr. Inl. p. 305.

hooren wij het gerecht van St. Pieter de wettigheid erkennen van een transport voor den stadsraad van „den eyghendom" van een huis binnen het gerecht, dat (van het kapittel) te tins gehouden werd, zonder dat een tinsbrief van het kapittel vermeld wordt [1]). Destijds concurreerde het stadsgerecht met het gerecht der heeren van St. Pieter; maar naarmate het tins- of erfpachtsgoed in eigendom overging, begonnen overdrachten van het goed voor het stadsgerecht of voor den officiaal meer en meer voor te komen: de kapittelschout verloor zijne beteekenis. In eene akte van 1532 bedingt het kapittel van St. Pieter bij het uitgeven in erfpacht van een huis „in onse gerecht van sunte Peters in den Regenboghe", dat bij wanbetaling van de „pacht" „wy (d. i. het kapittel) off onse gewaerde boede den tynspenninck mitten pacht moegen uut doen panden mit onsen schout *off mitten schout ende schepenen der stadt Utrecht*, mit welcken dat wy willen, aen die huysinghe enz." [2]). Het kapittel zelf voorzag dus de mogelijkheid, dat het mettertijd wenschelijker zou oordeelen, de hulp van den gehaten stadsschout in te roepen om binnen zijn eigen gerecht te doen panden. Nog meer: het kapittel bedong, dat elke nieuwe erfpachter (i. c. een sterfman, door het St. Hieronymushuis gesteld) „een recognitie doen ende gheven sal voir den officiael van Utrecht *off die schepenen van Utrecht*, wair wy willen". Niet alleen achtte dus het kapittel een recognitiebrief noodig tot bewaring van zijn recht, maar het oordeelde zulk eene akte, voor zijn eigen gerecht gepasseerd, onvoldoende, en liet slechts de keus tusschen het stadsgerecht en de geestelijke rechtbank. De vrijwillige rechtspraak was dus toen reeds geheel verloren gegaan [3]).

Maar naarmate de kapittelen deze dagelijksche gerechten moesten opgeven, zetten zij zich te meer schrap in hunne eigenlijke immuniteiten en trachtten daar hun gerecht met alle macht te handhaven. Zij verkeerden daar in veel gunstiger toestand. Het dagelijksche gerecht onderscheidde zich uiterlijk in niets van de omliggende gedeelten der stad en stond daarmede voor het hooge

[1]) Rechtsbr. v. Utr. II p. 76. — Zie over dit onderwerp meer: Rechtsbr. v. Utr. Inl. p. 304 vlg.

[2]) Akte v. 7 Maart 1532 onder de charters van het St. Hieronymushuis in de te Cheltenham aangekochte verzameling. — Zie zelfs eene inleiding van den schout, als inbezitnemer namens den heer, *door het gerecht van Utrecht* in een vaceerend huis van St. Marie dd. 1527: Losse verkoopcond. M. onder de Cheltenh. stn. (Het bedoelde huis Lamparden behoorde echter wel bij een claustraal huis van dit kapittel, maar schijnt er zelf geen geweest te zijn. Vgl. eene verkoopcond. dd. 1532 l. c.)

[3]) Onder de eigendomsbewijzen van het huis F 381 op de Kromme nieuwe gracht (Stadsbibl. v. Utrecht), beginnende met 1539, komt geene akte van het gerecht van St. Pieter meer voor. — Vgl. reeds O. 1490: eene akte, waarbij het kapittel van Oudmunster *door het stadsgerecht* wordt geeigend wegens onbetaalde erfpacht aan eene kamer in Oudmunsterkamp.

gerecht onder denzelfden rechter. De immuniteit daarentegen was met muren en grachten omgeven, slechts door eene poort toegankelijk en geheel van de stad afgescheiden. En die afscheiding bepaalde zich niet tot het uiterlijke: het gezag van den stedelijken rechter, ja van den stedelijken raad hield bij de poort geheel op [1]). De bewoners van de immuniteit en die van de stad leefden onder verschillende wetten [2]) en hadden geenerlei gemeenschappelijke rechten en belangen. Dit was zóó waar, dat zelfs wanneer het eene zaak gold, die voor beiden van belang was, zooals het omgeven der stad met muur en gracht (in die dagen eene hoofdvoorwaarde voor het bestaan!), het kapittel niet gehouden was daartoe een penning bij te dragen [3]). Waagde de magistraat het, de heeren daartoe te dwingen, onmiddellijk stond de paus gereed om het interdict

---

[1]) Zie verklaring der vijf Utrechtsche kapittelen dd. 20 Jan. 1467 (Lib. cam. caten. v. St. Pieter. fol. CII vs.): „Ecclesie et ecclesiastice persone et illarum bona juxta canonicas xanctiones et legales constitutiones Romanorum pontificum et imperatorum gaudent et gaudere debent privilegiis et libertatibus ecclesiasticis, ac sunt et esse debent sub ecclesiastica protectione, laicisque de ecclesiasticis personis ac de earum bonis et rebus disponendi, cognoscendi, judicandi, ipsaque coram seculari judicio evocandi, impetendi, conveniendi seu trahendi illarumque bona hujusmodi arrestandi, invadendi aut quicquam aliud in prejudicium ecclesiasticarum personarum, per exercitium secularis jurisdictionis attemptandi nulla est attributa ymmo expressa interdicta facultas."

[2]) De claustrale huizen „subjacent et utuntur juribus, consuetudinibus, statutis et privilegiis" van het kapittel (P. 1359). Zij waren „subject des capittels immuniteyt ende jurisdictie" (A. 1597) en „den capittele ofte kercke onderworpen ofte subject." (Losse stn. P. 1644.)

[3]) Zie de uitspraak van bisschop Henric Van Vianden tusschen de vijf kapittelen en de stad Utrecht dd. 1255 (Orig. Stads-archief Utr.): „Ad hoc (sc. ad fossatum civitatis) omnes possessiones et aree civitatis, cujuscumque sint, *exceptis emunitatibus*, solvent." — Antwoord van het kap. v. St. Marie op den eisch van den stadhouder graaf van Hoogstraten, dat de kapittelen zouden helpen tot het uitgraven der stadsgrachten (c. 1538): „Die ecclesy van Utrecht is van sulcke ende diergelijcke altijtt bisheertoe vry geweest ende behoert daeroff vry te blyven; mer sulcx behoert te geschien totter stadt lasten, dwelcke dairomme excysen ende andere profyten heeft." Het kapittel wil doen „als anderen ingeseten der stadt Utrecht", als men den vrijdom van den wijnaccijns handhaaft. (Stn. v. St. Marie, aangekocht te Cheltenham.) De geestelijken in de steden Haarlem en Leiden verklaarden in 1512 en 1517 volkomen hetzelfde, en hunne bijdrage werd op die voorwaarde aangenomen. (Blok, Holl. stad onder Bourg. Oostenr. heersch. p. 217/8.) — Zie ook: Raadsbesluit van Amersfoort dd. 1402 des anderen dages na Meye (Reg. A. f. 10 vs.): de raad verklaart, dat het kapittel „nyet sculdich en is te gelden den straten, after omtrint hoire montaye gelegen ende voirt omme by der graften, noch totten werff, mer dat sy dairtoe gegouden hebben, dat heoben sy gedaen van gunsten wegen, ende sy en sullen voortaen dair nyet to gelden, sy en willent sonderlinge van gunsten wegen doen." — Vgl. Reineri Annales, in: Monum. Germ. hist. Script. XVI p. 654 ad 1198: „Hoc anno orta est seditio magna inter clericos Leodienses et laicos. Laici, civitatem muris et aggere firmantes, a clericis et familia eorum exactiones et tributa exigebant et libertatem clericorum ab antiquo conservatam infringere volebant". De clerici berooven eenige van de markt terugkomende burgers, en dezen nemen eenen kanunnik gevangen.

over de stad uit te spreken, en het was alleen door onderhandelingen, dat de geestelijkheid kon overgehaald worden zich bij contract te verbinden tot het geven eener bijdrage, waartoe zij anders niet gehouden was [1]).

De houding der kapittelheeren in zulk eene zaak van het hoogste gewicht doet reeds vermoeden, dat zij zich geenszins solidair gevoelden met de burgerij. En inderdaad, zij genoten de lusten van het verblijf in eene stad, maar droegen geheel niet mede in de lasten. De immuniteitsprivileges verboden den graven den toegang tot de gevrijde plaatsen „aut ad causas audiendas aut freda exigenda", en dit tweeledige verbod had betrekking zoowel op het oefenen der rechtspraak als op het innen der gelden, met wier beheer voor het domein de graven belast waren. Vrijdom van belasting ging dan ook steeds met de immuniteit gepaard [2]). Dit punt, vooral de accijnsvrijheid, die door de geestelijken nog daarbij vaak op ongeoorloofde wijze geëxploiteerd werd, gaf overal en voortdurend aanleiding tot twist en verregaande oneenigheden tusschen burgers en geestelijken [3]), — twisten, door de eeuwen heen steeds hernieuwd en nooit opgelost, daar de eene partij even onverzettelijk op haar recht stond als de andere voortging met over de onbillijkheid daarvan te morren

Ook het zelfbestuur der kapittelen was vrijwel onbeperkt [4]). Reeds het Utrechtsche synodaalstatuut van 1209 bepaalde, dat, als een kanunnik geschil had met eenen medebroeder of eenen vicaris, „qui est de jurisdictione decani", „ipsum non vexet citationibus ad alienos judices, sed coram suo decano ipsum

---

[1]) Vgl. het merkwaardige verhaal van den muurbouw te Coblenz in 1276 met hulp van het kapittel van St. Castor, bij: Bär, Der Koblenzer Mauerbau. p. 4. (Het kapittel schijnt hier geen bezwaar gemaakt te hebben om tot den bouw bij te dragen; maar hetgeen de Duitsche orde ondernam, doet zien wat het kapittel, als het gewild had, zou hebben kunnen doen.)

[2]) „Item volumus, ut quecunque bona consueverunt censum vel tributum solvere, ad quascunque personas cujuscunque condicionis pervenerunt sive in futurum pervenerint,.... tributum sive censum solvant et prestent auxilium ad ipsius negocia civitatis, *exceptis domibus et curiis, quas inhabitant religiosi*, queque antecessorum nostrorum et nostra liber(ali)tate sunt hactenus libertate et que libertabuntur inantea de nostra gracia speciali." (Oork. v. d. Roomsch-koning Rudolf dd. 1 Nov. 1290, bij: Gengler, Stadtrechte. p. 319.) — Vgl. de verklaring der vijf Utrechtsche kapittelen dd. 20 Jan. 1467 (Lib. cam. caten. v. St. Pieter. fol. CII vs.): „Ecclesie et ecclesiastice persone et illarum res et bona tam ex lege divina quam humana ab omnibus exactionibus, talliis, gabellis, ancisiis et impetitionibus secularibus fuerunt et adhuc sunt immunes et libere, debentque hujusmodi et libertate gaudere, prout publicum est et notorium, adeoque nulla potest tergiversatione celari, fueruntque et sunt in ecclesiis nostris varie et multipharie tam jure divino quam humano consuetudines approbate."

[3]) Zie reeds de uitspraak van bisschop Henric Van Vianden dd. 1255 over dit punt: Rechtsbr. v. Utrecht. II p. 100.

[4]) Synodaal-besluit v. bisschop Dirk v. d. Are, in: Lib. donat. v. d. Dom. (Arch. d Oud R. C. Cler. R. arch. Utrecht.) — Deken en kapittel van Tholen mochten over de kanunniken, vicarissen en suppoosten van het kapittel rechtspreken en hen straffen. (Oudh. v. Zeeland. II p. 168, 178.)

conveniat et jus ibi accipiat". Het Amersfoortsche kapittel sprak ditzelfde uit met betrekking tot de claustrale huizen: „si lis vel discordia inter nos et decanum seu canonicos nostros de omnibus supradictis (nam. over het bewonen der huizen) vel inter aliquam personam de decani nostri vel canonici familia evenerit, hoc stabit ad dictum, declaracionem et capituli nostri ordinacionem" [1]). Van geene andere onderstelling gaat uit eene akte van St. Marie van 1338: een huisbezitter verklaart „hem te verwilcoren", dat de deken van het kapittel bij wanbetaling eener uit zijn huis verkochte rente alleen op verzoek van den rentheffer „dat (sal) uutrichte(n) *buten den capitel*" uit zijne prebende [2]). Het „uutrichten *mit den capitel*" (d. i. na vonnis van het kapittel) schijnt dus regel geweest te zijn. Inderdaad zien wij dan ook den officiaal van den bisschop, als rechter *door het Domkapittel gedelegeerd*, vonnis wijzen in een geschil over de betaling van achterstallige renten uit een claustraal huis van St. Jan, door eenen kanunnik ten Dom bewoond [3]). Blijkbaar was hier conflict van jurisdictie: het Domkapittel had rechstmacht over zijnen kanunnik, dat van St. Jan over den bewoner van zijn claustraal huis; als transactie werd het oordeel aan den officiaal toevertrouwd. Evenzoo droeg het Domkapittel bij eene andere gelegenheid aan een kanunnik van Oudmunster op „causas audire decidere et fine debito terminare (et) quitare, quas creditores querelantes sive legatarii quondam domini A, canonici Trajectensis, de et super domo claustrali et aliis bonis inventariatis, per eundem relictis, movere volunt," en wel met volmacht om het door hem te wijzen vonnis te executeeren [4]). Het kapittel bezat dus ongetwijfeld rechtsmacht binnen de immuniteit, en het had ook de middelen om die macht te handhaven, immers wij lezen nog in 1574 bij St. Jan van „des capittels gevangenhuysen, staende boven het pant" [5]).

Eénmaal zien wij een ander lichaam als rechtbank binnen de immuniteit optreden. In 1487 oorkonden Jan Goyerss., schout, en twee edellieden, „buer in der emuniteyten van sunt Jans", dat ten hunnen overstaan het kapittel „mit recht ende mit oirdell gheëygent" was „van een jair pachts" aan het erfpachtsrecht der familie Van Zulen op een huis binnen de immuniteit, en wel na panding en beëediging der schuld door den kameraar van het kapittel [6]). Hier vinden wij

---

1) St. A. 1415.
2) M. 1338.
3) J. 1401.
4) D. 1450.
5) Dodt, Archief. III p. 159.
6) J. 1487.

dus een college, dat wel van het kapittel zijn recht afleidt, maar toch geheel als eene wereldlijke rechtbank optreedt. Is het wellicht het gerecht van het aan de immuniteit grenzende dagelijksch gerecht van het kapittel, dat nu ook over die immuniteit zelve zijn gezag uitbreidt? of is het een college, dat naar analogie daarvan gevormd is uit den kapittelschout en een paar (wereldlijke) bewoners der immuniteit, omdat het kapittel geen rechter kon zijn in zijne eigene zaak? Ik weet het niet.

Dat het kapittel zich niet alleen tot de contentieuse rechtspraak, maar ook tot de vrijwillige bevoegd rekende, zagen wij reeds [1]). Terwijl bij het vervluchtigen van des kapittels oppereigendom op de in erfpacht uitgegevene huizen in het dagelijksch gerecht, de overdrachten dier perceelen, zooals wij opmerkten, geschiedden voor stadsgerecht of officiaal, handhaafde het kapittel zich als rechter voor de huizen der immuniteit [2]). Wij zagen boven [3]), hoe zich uit de bepaling der statuten, die gelastte, dat bij elken verkoop of beschikking onder de levenden over een claustraal huis twee kanunniken als getuigen moesten tegenwoordig zijn, een „bekennen" der koopakte voor deze twee kanunniken ontwikkelde, dat uitliep op het „staen" der kanunniken „over het transport". Deze langzame verandering der getuigen in gedelegeerde rechters leidde in sommige akten zelfs tot formules, waarin het kapittel bij de overdracht van een huis gezegd werd de eene partij te „onteygenen ende onterven" en de andere „daerinne te erven ende eygenen" [4]), en bij de vestiging eener hypotheek den schuldenaar in de schuld te „condemneren ende d'huysinge ende hofstede.... daervoor te verclaren executabel" [5]). Voor deze rechters werden in het laatst der 16e en in het begin der 17e eeuw gepasseerd transportakten van claustrale huizen [6]), akten, waarbij renten uit de huizen verkocht [7]), huizen hypothekair ver-

---

[1]) Zie hiervoor p. 167.

[2]) In 1584 bedongen de Staten van Utrecht zelven bij den aankoop van Paushuize, dat de kooper „den Staten behoorlicke overgift doen (zou) voort capittel". (Losse stn. P. 1584.) De secretaris der Staten Ledenberch liet echter in 1591 bij den aankoop van een huis van St. Jan de zaak in het midden en bedong „behoorlicke opdracht ende cessie, daer sulcx behoort ende als recht is." (Akte v. 1591, onder de eigendomsbew. v. h. huis H 616 op den Drift.)

[3]) Zie hiervoor p. 150.

[4]) Reg. M. 1692 (2 maal).

[5]) Reg. D. 1592, 1593 enz. — Reg. M. 1606.

[6]) Zie voorbeelden hiervoor p. 152, 153.

[7]) M. 1448 (akte van het kapittel). — O. 1597 (onder de eigendomsbew. v. h. voor de academie aangekochte huis): de losrentebrief wordt door den kooper met twee borgen *voor het stadsgerecht* gepasseerd *„ende mede voor de voorseyde onse medebroederen* (drie kanunniken) *by A opte beterschap* (van het huis) *verpleecht"* (d. i. gevestigd).

bonden [1]) of servituten op de huizen erkend werden [2]), schenkingsakten van claustrale huizen [3]), vermakingen van legaten uit de opbrengst [4]) of van lijftocht aan de huizen zelven [5]). De kapittelen hadden dus elk een „Schrein" veroverd, en er bestonden zelfs commissiën uit hun midden, die als schepenen-commissarissen optraden.

Zoo had dus het kapittel binnen zijne stad volledige rechtsmacht evenals de raad van Utrecht binnen de zijne, die de kapittelstad aan alle zijden omgaf. Aan beide zijden stond men op eigen onafhankelijk gebied, over en weder sloot men zich tegen elkander af: zooals de kapittelstatuten de leeken weerden uit de huizen der immuniteit, zoo bevatte het stedelijke keurboek eene bepaling, die den geestelijken den aankoop van huizen binnen het rechtsgebied van den raad verbood [6]). De grenzen der wederzijdsche terreinen werden met angstvallige zorg gehandhaafd: toen in 1393 de stad de Nieuwe gracht deed graven, die de immuniteit van St. Jan doorsneed, en zij daartoe een claustraal erf (tusschen St. Janskerkhof en St. Jansdam) had aangekocht [7]), werd op verlangen van het kapittel door de stad eene plechtige verklaring afgelegd, dat de te graven gracht en „die ghemene wech" daarlangs „montade is ende altoes montade bliven zel tot ewighen daghen", met de bepaling echter dat, als een gevecht tusschen leeken in de gracht ontstond, het kapittel „hem des nyet becronen" zou [8]).

Werd hier een stuk van de immuniteit afgenomen, het omgekeerde ge-

---

[1]) Reg. D. 1592, 1593 (2 akten), 1606. — Reg. M. 1606. — M. 1679 (akten van het kapittel met willige condemnatie en verklaring, dat het huis voor de schuld kan geëxecuteerd worden).

[2]) Reg. D. 1630: "diewelcke (nam. de contracten over de servituten) hy gehouden was voor twee heeren van den capittele te recognosceren."

[3]) Reg. D. 1603.

[4]) J. 1445 (voor het kapittel, dat consenteeren moest).

[5]) A. 1536. (Hier echter voor het volle kapittel.)

[6]) Keur van St. Servaasd. 1446: Rechtsbr. v. Utrecht. I p. 362. — Zoo vinden wij zelfs eene akte van 1498, waarbij een leek, wien het huis Luchtesteyn (hoek Zonstraat en Drift) in 1496 voor het stadsgerecht is opgedragen, verklaart, dat hij dit "puerlick op geloven ontfangen heeft tot behoef van" het kapittel van St. Jan. (J. 1496, 1498.) Het huis was gebouwd op een perceel grond binnen de immuniteit, in 1392 door het kapittel aan de stad verkocht en door deze in erfpacht uitgeslagen, waarna de eigendom weder door het kapittel van de stad werd teruggekocht. Het kapittel zocht dus zijne immuniteit weder af te ronden, maar de stad handhaafde (J. 1393) zelfs op dit vroeger geestelijke terrein het verbod van aankoop van grond door geestelijken! (cf. J. 1432.) — Zie een ander dergelijk voorbeeld D. 1383.

[7]) J. 1393 Januari 7, 13, 15.

[8]) J. 1393 Augustus 16. Werd de gracht droog, dan zou het kapittel den grond tegen betaling van den koopprijs mogen terugnemen.

schiedde in 1399 bij de immuniteit van Oudmunster. Het kapittel had eene hofstede bij den Domtoren aan het Domkapittel afgestaan, in ruil voor eene hofstede van den Dom aan Pausdam. De stad Utrecht beweerde, dat deze laatste hofstede, zooals zij begrensd was, „niet alinghe ende al emunitaet (van den Dom) en was; ende dat des wesen soude ses voet breet in derselven hofstede, dat leec ende weerlijc wesen soude." Over deze zes voeten werd nu gestreden totdat de stad „om des groten ghemenen orbaers wille" „goedertierlic" toegaf, „dat dat clein deel voortaen vry ende emunitaet wesen (soude), ghelijc dat meerre deel (was) tot der heren behoef." Er werd nu eene plechtige akte opgemaakt, waarbij de stad verklaarde, dat deze zes voeten grond voortaan „montade wesen ende tot der kerken van Oudemunster behoren.... ende hore kerken vryhede ghebruken ende ghenieten (souden), ghelikerwijs of dat deel erfs altoes van outs in hare montaden ghehoert ende ghelegen gheweest hadde" [1]). — Sterker nog spreekt het volgende geval. In 1464 verzocht en verkreeg een bewoner van een der huizen aan de westzijde van het St. Janskerkhof, destijds door muur en gracht van de immuniteit gescheiden, verlof om eene brug over die gracht en eene poort in de muur te doen maken, ten einde toegang te krijgen uit de immuniteit tot zijn huis, dat anders gewis niet gemakkelijk te bereiken was [2]). Nu vreesde men echter schending der immuniteit, die van ouds slechts door ééne poort toegankelijk geweest was. Men bedong dus, dat „tot wat tyden sy of huer erfgenamen ende nacoemelingen, die gebruyckende sijn der voirseyden poerte, voir den capittel terecht geboeden worden", zij „daer te recht staen sullen"; zij mochten echter dan „tot ewigen dagen der kerken privilegiën ende vryheyden gebruyken als andere, die in der emuniteyten woenachtich sijn", mits zij in het huis geen „oneerlick taveerne stoef of ander licht geselscap" hielden [3]). Met andere woorden: de immuniteit werd eenvoudig over het huis uitgebreid.

Scherpe afscheiding derhalve van het wederzijdsche rechtsgebied! Het doel was natuurlijk om aan vreemde gerechtsbesturen (vooral aan het stadsgerecht) geen voorwendsel te geven, om zich eenig gezag binnen de immuniteit aan te matigen. Ook uit andere omstandigheden blijkt die zorg. In de eerste plaats

---

1) O. 1399 (2 akten).

2) Ook zijn twee buren genoten, zooals uit de akte blijkt, hetzelfde voorrecht.

3) J. 1464. Bij de clausule over het "gebruyken" der immuniteits-privilegiën voegde het kapittel echter voorzichtiglijk de woorden: "soever wy des vermoegen ende onsse vryheit strect."

uit het asylrecht der kapittelen. De synodaalstatuten van 1209 [1]) bepalen: „si aliquis in periculis constitutus et timore mortis ad ecclesiam vel emunitatem confugerit, ecclesia ipsum defendat donec ei securus conductus fuerit prestitus exeundi". Werd de gevluchte met geweld uit de immuniteit gehaald, dan moest 30 mark betaald worden als boete voor de schending op straf van den kerkban [2]). Ook eene dagvaarding, een arrest of eene andere akte, uitgaande van een vreemd gerecht, mocht binnen de immuniteit niet beteekend worden [3]). Toen bisschop Aernt Van Hoerne in 1378 een huis van St. Jan [4]) ter bewoning ontving, werd dan ook uitdrukkelijk bedongen, dat de bisschop „daerin gheen gherechte houden noch vangnisse maken" zou [5]).

Duidelijker nog toonen hetzelfde streven de maatregelen, door de kapittelen genomen, toen de leeken zich in de immuniteiten begonnen te vestigen. Natuurlijk was dit voor de rechtspraak der kapittelen eene hoogst bedenkelijke zaak. Een eigenlijken rechtsban bezaten zij niet: alleen over de personen hunner kanunniken en supposten hadden zij krachtens kerkrecht gezag. De vestiging der leeken, aan andere rechters onderworpen, dreigde dus aan het stadsgerecht de gelegenheid te geven om binnen de immuniteit met de kapittelen te concurreeren. Daarvoor moest gewaakt worden. Wij vinden dan ook sporen, dat de kapittelen dit bedachten: het statuut van den Dom over de

---

[1]) Lib. donation. v. d. Dom. (Arch. Oud R. C. Cler. Utr. R. arch.) — cf. Ordin. opt scep. recht v. Utrecht. (Rechtsbr. v. Utr. II p. 323 art. 2.)

[2]) Ook een besluit van de provinciale synode over dit onderwerp is in het Liber camerae opgenomen. — Zie eene akte over de staking van den kerkdienst door het kapittel van St. Marie wegens eene „invasio, violentia, lesio ac injuria, data ecclesie et immunitati domestice habitationis canonici": M. 1523.

[3]) Zie de opheffing van dit recht: Ordin. opt scepen. recht v. Utrecht dd. 1532. (Rechtsbr. v. Utrecht. II p. 323, art. 2, 3.) — Vgl. over den toestand te Maastricht nog in 1748: Franquinet, Invent. d. oorkonden v. h. kap. v. O. L. V. II p. 90 Noot 2. („Nullus actus jurisdictionis, nec citatio, nec in jus vocatio, nec intimatio, nec arrestum, imo nec ullus actus notarialis (sive protestationis, insinuationis aut alterius naturae sit) in claustris expediri possunt sine licentia aut authoritate capituli vel saltem domini decani, uti nec auctiones publicae, quae in claustris fieri non solent, nisi interveniente capituli secretario sub juribus medii assis ex quolibet floreno".) Deze jurisdictie van het kapittel werd in 1693 door de Staten-Generaal uitdrukkelijk erkend (Franquinet l. c. I p. 354): vonnissen van vreemde rechters worden binnen de immuniteit geëxecuteerd *door deken en kapittel.*

[4]) Het huis hoek St. Janskerkhof Zz. en Drift, thans bewoond door Mevr. Van Voorst van Beest.

[5]) J. 1378. — Denkelijk staat ook met dit streven der kapittelen in verband het verbod in een statuut van Oudmunster: „quod nullus prelatus vel canonicus .... pro aliquo fidejubeat, nisi sub hac condicione quod in sua emunitate remaneat et ibidem jaceat secundum (?) quod arbitratus fuerit". (Lib. presentiar. v. O.)

claustrale huizen van 1552 is grootendeels aan dit onderwerp gewijd. Het kapittel overwoog „honestius et utilius pro conservatione privilegiorum emunitatis ecclesie nostre existere, ut domus claustrales, quas ecclesiasticas esse constat, ab ecclesiasticis et suppositis ejusdem ecclesie habitentur, *attento quod in laicos extraneos nullam habeamus jurisdictionem, sicque emunitas nostra ledatur.*" Om die reden beval het kapittel, dat de huizen, die „capittuli emunitati et jurisdictioni subjecte" waren, alleen aan een „ecclesiasticus, capittuli nostri suppositus", verhuurd zouden mogen worden, en slechts in geval van nood en voor korten tijd aan leeken, blijkbaar om die bij voorkomende conflicten spoedig te kunnen doen vertrekken [1]. In de akten van den Dom vinden wij dan ook sedert dien tijd [2]) het verbod van verhuur aan wereldlijke personen, „ten ware dat die exempt waren van der stadt jurisdictie ende onder die geestelicke jurisdictie ofte onder coartie van der kercken ten Doem stonden; ende indien gheen van der kercken suppoesten dese cameren hueren en wilden, soe sall die coper met voergaende weten ende consent van den capittel een anderen, dien hy voer tcapittel yerst noemen zall, mogen verhueren ende anders nyemant [3])." Ook het kapittelstatuut van St. Pieter van 1450 (overgenomen door Oudmunster in 1509), dat eveneens over het gevaar handelt van de toelating van „extranee persone, ex quorum exercicio vel conversacione laicali emunitas ledatur," bepaalt, dat dergelijke personen op bevel van deken en kapittel binnen het halve jaar moeten vertrekken. En het voegt er bij: „sit igitur patronus (domus) providus, quod faciat taliter pactum cum illo extraneo, si casus accideret supradictus, quod sit potens, ut dictum extraneum cedere faciat [4])." Ja zelfs toen het kapittel van St. Jan al zijne aanspraken op het bovenvermelde [5]) huis van Renesse binnen zijne immuniteit verkocht (1601), werd nog in de akte de volgende clausule opgenomen: „des soe vergunnen wy, niettegenstaande desen erffcoop des voorseyden huys ende erve, dat Sijn Edele (nam. Johan Van Renesse van der Aa) ende synen naesaeten int selffde huys ende erve genieten sullen alle vryicheyt

---

1) St. D. 1552.

2) Reeds vroeger enkele malen, b. v. Reg. D. 1544.

3) Reg. D. 1553 enz.

4) Vgl. St. A. 1415: „nullo modo talis persona (nam. een kostganger of bediende van een kanunnik) faciet quod sit vel esse possit in prejudicium capituli nostri, decani seu cujuscumque canonici nostri, quovis quesito colore, publice vel occulte; et si contrarium fuerit in veritate expertum, extunc talis persona extra domum, ad quam recepta fuerit, deponi debet ab eo, qui eam susceperit, quando capitulum hoc sibi jusserit faciendum."

5) Zie hiervoor p. 160.

ende privilegie, tzy van territorium ofte andere preëminentiën, als ons voor memoriale tyden in onse immuniteyt gecompeteert heeft ende noch competerende is, voor sooveel hy ende synen naesaeten sulcx gebruycken ende begeren wilden ende anders nyet" [1]). De laatste bijvoeging herinnert ons, dat wij in het jaar 1601 zijn, toen de kapittelen door de omstandigheden gedwongen waren hunne eischen vrij wat lager te stellen; van dwang was geen sprake meer. Maar de uitdrukkelijke handhaving van de immuniteit over een huis, waarvan men de claustraliteit zooeven had laten afkoopen, bewijst ons, hoe sterk het begrip vroeger moet geweest zijn. Ook de groote aandrang der leeken naar de claustrale huizen wordt ons verklaarbaar, nu wij weten, dat men door bewoning dier huizen ook tot het genot der immuniteitsprivilegiën (o. a. belastingvrijheid) werd toegelaten; en de haat, die deze voorrechten bij de burgerij verwekten, wordt ons daardoor duidelijker dan ooit. Die haat toonde zich, zoodra zij daartoe de macht had.

Reeds Karel V had in 1532 het asylrecht der immuniteiten opgeheven door de bepaling, dat „die schoudt ende gerechte van Utrecht zullen kennisnemen van die delincquenten, woenachtich binnen eenich van de montaden [2]), ende denzelven daer zal moegen besetten ende vangen als up andere plaetsen" [3]). Tegelijk had hij een einde gemaakt aan het schandaal, dat de „extranei", die in de immuniteiten woonden, aanspraak maakten op exemtie van de rechtspraak van het stadgerecht. „Die schoudt ende gerechte van Utrecht", zoo heette het verder, „zullen kennisse nemen in allen civilen saecken, denzelven (nam. den personen, „woenachtich binnen eenich van de montaden") angaende, in allen schijn off zy elders in der stadt woenachtich waeren; ende men zal sulcke persoenen moegen bieden voer schoudt ende gerechte. Ende indien zy nyet voer en commen ende hem mit recht verantwoerden, die aenspreecker mach se uptie besettinghe off up dat gebodt mit recht vervolgen ende verwinnen, gelijck off hem die besettinghe off gebooden up anderen steden gedaen waere; ende die aenlegger mach hem dat recht aen den heer voirsien" [4]).

---

[1]) J. 1601.

[2]) „Eenich van den immuniteyten ofte vryheden van den kercken ofte godshuysen", zegt de ordonnantie van 1550 (l. c.) correcter.

[3]) Rechtsbr. v. Utrecht. II p. 323 (art. 2). — De bepaling werd herhaald in 1579 bij het accoord van de kapittelen met den magistraat, art. 21. (V. d. Water, Plac. b. III p. 9: „sonder dat sy het vangen, straffen ende executie van .... quaaddoenders sullen mogen beletten onder praetext van religie, clericaat of andersints.")

[4]) Rechtsbr. v. Utr. II p. 323 (art. 3).

Het afzonderlijke forum der geestelijken had de keizer (hoe kon het van een katholiek vorst anders verwacht worden?) nog geëerbiedigd. Zelfs nog toen de hervorming was ingevoerd, durfden de machthebbers aanvankelijk dit privilege niet aantasten. In de ordonnantie van den magistraat op de exercitie van de Gereformeerde religie dd. 10/16 Januari 1579 [1]) werd alleen bepaald, dat „geene borgeren ofte *wereltlyke* inwoonders der stad" [2]) op straffe van verlies van burgerschap een ander burger of inwoner ter eerste instantie „uyt kracht van renunciatie van haar privilegiën oft prorogatie van jurisdictiën" [3]) elders zouden mogen aanspreken dan voor het gerecht der stad. De rechtspraak over geestelijken werd alleen in twee gevallen besnoeid: 1°. overtreders der stadskeuren zouden voor het gerecht der stad terechtstaan, 2°. bij rechtsweigering der geestelijkheid in kleine burgerlijke zaken (schulden wegens verkoop „ter sleete", huur van bedienden, betaling van wijn en „gelagen") zou de magistraat de zaak mogen „evoceren" en daarop recht doen „als tegen andere borgers en inwoonders der stad" [4]). Natuurlijk waren de kapittelen met deze regeling niet ingenomen: zij verlangden ze te schrappen en gaven alleen de evocatie toe bij rechtsweigering na drie aanmaningen met tusschenpoozen van veertien dagen . De prins van Oranje, wiens beslissing als stadhouder werd ingeroepen, verklaarde echter „niet te kunnen verstaen", dat de kapittelen door deze bepalingen „in hare ofte der capittelen jurisdictie gelaedeert" waren: het eenige, wat zij verkregen, was dat, „omme de justitie niet te verachteren ofte laedeeren en de jurisdictie van de geestelykheyd nogtans eenigsints (!) te conserveeren," voor de evocatie een termijn van zes of acht weken gesteld werd [6]). De beweging won echter na het sluiten der Unie van Utrecht blijkbaar veld, want het accoord, dat de kapittelen 15 Juni 1579 met den magistraat troffen, was zelfs nog ongunstiger dan de eerste ordonnantie geweest was. Het verbod

---

[1]) V. d. Water, Plac. b. III p. 4.

[2]) De decisie van den prins van Oranje (V. d. Water, Plac. b. III p. 8.) zegt ook met nadruk, „dat tselfde articule is spreekende van den burgers en inwoonders, en S. Exc. tselfde verstaat van de weereldlyken."

[3]) Vgl. de te Dinant gebruikelijke verklaring bij het passeeren van contracten voor den raad (terwijl de schepenbank daarvoor eigenlijk de plaats was), dat partijen renunciëeren „à toutes franchises, libertés, clergies, bourgesies, fiefs, hommages, cession et à tout ce généralement, qui aidier ou valoir leur poroient contre la prescrite obligacion." (Pirenne, Hist. de Dinant. p. 77.)

[4]) Ordonn. v. d. magistr. aang. de exercitie v. d. gereform. religie dd. 10/16 Jan. 1579 art. 22—24. (V. d. Water, Plac. b. III p. 4.)

[5]) Verkl. v. d. gedeput. d. 5 godshuizen dd. 27 Jan. 1579. (V. d. Water, Plac. b. III p. 8.)

[6]) Decisie v. d. prins v. Oranje dd. 3 Mei 1579. (V. d. Water, Plac. b. III p. 8.)

om te procedeeren elders dan voor het stadsgerecht krachtens afstand van privilegiën werd nu ook tot geestelijken uitgebreid, — in kleine burgerlijke zaken zou het stadsgerecht nu voor hen met hunne speciale rechtbank concurreeren, — de competentie van het stadsgerecht voor geestelijke overtreders der keuren werd gehandhaafd [1]).

Doch dit was niet eens de ergste slag voor de kapittelen. Twee andere maatregelen wist de magistraat door te drijven. De eerste was de belangrijkste. Een ander artikel der ordonnantie bepaalde, „dat die van de geestelykheyd voortaan gehouden werden te observeren ende onderhouden die keuren, statuten ende ordonnantiën van de magistraat beroerende die policiën, wachten, conservatiën ende beschermenisse der stad", en verplichtte hen „in alle politike saken, die gemeene rust ende welvaart der stad betreffende, den magistraat te doen ende te bewysen alle behoorlyke obedientie ende reverentie" [2]). Het protest der kapittelen baatte ook hier niet: de prins verklaarde alweder „niet te kunnen verstaen", dat zij „beswaert waren by de onderhout van alle goede ordre en politie, by den magistraat opgestelt tot bewaarnisse, versekertheyt en beschermenisse der stad". Z.Exc. was van oordeel, „dat seer qualijk in dangereuse tyden ymand daarvan geëximeert of verschoont mochte worden", en het artikel werd 15 Juni onveranderd vastgesteld.

Zeer gewichtig mocht deze overwinning van den magistraat heeten; want zij verschafte hem toegang binnen de kapittelstad. Voortaan verloren zijne bevelen niet meer hunne kracht aan de poort der immuniteit; de geestelijken waren onderdanen van den raad geworden, en aan het afzonderlijk bestaan der vijf gewijde terreinen binnen de stad was een einde gemaakt. Toch hebben de kapittelheeren den slag wellicht nog minder hard gevonden dan de bepaling van een ander artikel, dat toch slechts een gevolg van het eerste mocht heeten. Artikel 21 der ordonnantie van 10/16 Januari 1579 eischte, „dat niemant, van wat religie hy zy, geestelijk of weereltlijk, hem onder deksel van dien sal mogen eximeren van de excysen ende imposten ende andere gemeene lasten van der stad te helpen dragen ende deselve jegens alle vyanden te helpen beschermen". Afschaffing der belastingvrijheid dus. De kapittelen namen tegenover dezen eisch het oude standpunt in. Hunne „oude gerechtigheden ende privilegiën" moesten gehandhaafd worden, maar zij waren bereid op begeerte van den magistraat „by andere bequame middelen" „eenige subventie" te geven

---

[1]) Accoord v. d. kapittelen met den magistraat dd. 15 Juni 1579 art. 22—24. (V. d. Water, Plac. b. III p. 9.)

[2]) Ordonn. v. 10/16 Jan. 1579 art. 22, 21.

„tot ontlastinge van de gemene stadslasten, in alle billijkheyd ende redelikheyd na gelegentheyd van den tijd". Geene belasting dus, maar vrijwillige subsidiën. En hier kwam de prins van Oranje hun te gemoet. „Voor desen tijd" scheen het hem „niet onreedelijk", dat geestelijken en wereldlijken te zamen gelijkelijk de oorlogslasten droegen. Maar het behoorde slechts te geschieden „by provisie" en „mits dat hetselfde niet getoogen worde hier namaals in consequentie tot achterdeel van de geestelijkheyd ofte prejudicie van hare vrydommen en gerechtigheyd". De prins wenschte dus aan de belastingvrijheid der geestelijken in beginsel nog vast te houden, en eischte daarom de uitlevering door den magistraat van eene acte van non-prejudicie. Maar deze hield vol, en bij het accoord van 15 Juni kreeg hij zijnen zin door de onveranderde vaststelling van het bestredene artikel [1]). Bij dit artikel en het vorige was de verplichting tot het deelnemen aan de „wacht" en aan het „beschermen jegens alle vyanden" ook uitdrukkelijk genoemd: de geestelijken waren dus voortaan verbonden om met lijf en goed de burgerij te steunen en in nood te helpen.

De zware slagen, hun door deze maatregelen toegebracht, toonden den kanunniken wat hun te wachten stond. Trouwens welk voorwendsel kon er bestaan om de exceptionneele bepalingen voor de immuniteiten te handhaven, nu hunne bewoners (sedert het verbod van den katholieken godsdienst) geene geestelijken meer waren, doch gewone burgers, die hunne prebenden kochten? Wij zagen reeds, dat het dan ook niet bij deze waarschuwing bleef, en dat de kapittelen zich haastten, de bakens te verzetten eer het getij verloopen was, door vele hunner oude rechten op de claustrale huizen te gelde te maken. Maar toch trachtten zij, terwijl zij den grondeigendom prijsgaven, van hun rechtsgebied nog te redden wat er te redden viel. In de zooeven vermelde akte van 1601, waarbij het aan de familie Renesse overgelaten werd, of zij de immuniteitsprivilegiën wilde „gebruycken" of niet, werd één punt zeer bepaald bedongen: „onvermindert nochtans", zoo luidde het slot der clausule, „dat Sijn Edele ofte synen naesaeten dit huys moegen vercoopen vryelick ende erffelick daert ende aen dengheneu, dient hem belieft, sonder enighe distinctie;

---

[1]) Zie de boven aangehaalde stukken van 1579. — Toen eenmaal bres geschoten was, volgden natuurlijk meer inbreuken: bij de instelling van den 40sten penning (het mutatierecht op onroerend goed) belastten de Staten van Utrecht „alle onroerende goederen, geestelyk ende weereldlyk" (Plakk. v. 14 Mei 1591, bij: V. d. Water, Plac. b. II p. 599), en wij hooren dan ook in de akten over den verkoop der claustrale huizen het betalen van den 40sten penning steeds bedingen. (Koopcond. O. 1597, onder de eigendomsbew. v. h. voor de academie aangekochte huis. — Reg. M. z. j. (1609), 1610, 1632.)

des dat in cas van vercopinge ofte beswaeringhe dieselve voor ons ende onsen naesaeten overgaen, beswaert ende opgedraegen sall worden, allhoewell wy nochtans verclaeren ende affirmeren by desen geen recht aen dvoorseyde huyssinghe te hebben ofte oock nemmermeer te sullen kunnen pretenderen, nemaer dat dieselve alleen dvoorseyde here Johan Van Renesse ende synen erven competerende es" [1]). Bij de latere afkoopen der claustraliteit vinden wij dit beding terug: „by vercoepinge (van het huis) sal d'opdracht ende by beswaernisse die hypoteecque voor onse capittel, als tot noch toe geschiet is, gedaen worden; reserverende daerinne onses capittels gerechticheyt, zoe die tot noch toe geweest is" [2]), — of: „de huysinge sal tot genen tyden ergens anders als voor den capittele mogen worden gealieneert opgedragen ofte beswaert, all na de coustuyme van de kercke" [3]), — ook wel: het huis zou getransporteerd worden „daer ende soo des naer coustume ende ordre der kercke *ende nature des goedts* behoert" [4]).

De bedoeling is duidelijk: de kapittelen trachtten hunne afzonderlijke transportregisters te behouden. Evenals bij leen- en tinsgerechten [5]) bij het vervluchtigen van den oppereigendom van den heer, diens recht zich veranderde in eene bevoegdheid om te „staen over" de transporten der in leen of tins gegevene goederen [6]), zoo wenschte men ook in dit analoge geval de rechtsontwikkeling in dezelfde richting te leiden. De kapittelen trachtten de claustraliteit tot een heerlijk recht te vervormen

---

[1]) J. 1601. — In de boven (p. 159) vermelde akte van den Dom van 1598 vinden wij deze clausule nog niet; integendeel, de kooper krijgt verlof het huis „als weerlick goet voor den gerechte der stadt Utrecht (te) transporteren, onbecroont van ons ende naecommelingen." (Reg. D 1598.) Men weifelde blijkbaar over het plan de campagne: eene akte van St. Marie van 1617 heeft het beding niet; van eene andere akte van 1628 van hetzelfde kapittel vindt men twee concepten met en zonder de clausule. (Reg. M.)

[2]) Reg. M. 1617, 1619, 1628 (twee concepten van dezelfde akte, waarvan een met, een zonder deze clausule).

[3]) Reg. D. 1615.

[4]) Losse stn. O. 1628. — Vgl. akte dd. 14 Maart 1597 (onder de eigendomsbew. v. h. voor de academie aangekochte huis): de verkooper zal het huis „volgende d'ordonnantie ende costuyme van den capittele transporteren ende overgeven voor den deken ende capittele van Oudmunster."

[5]) Vgl. de clausule bij afkoop der claustraliteit, dat het huis voortaan „een vrye eygen *allodiael* ende weerlicke borgershuysinge ende erve der stadt Utrecht" zal zijn. (Losse stn. P. 1644. — cf. Resol. P. 26 Sept. 1617: „alsulx (d. i. na afkoop der claustraliteit) vry, eygen ende allodiaal te weesen.")

[6]) Vgl. Rechtsbr. v. Utrecht. II p. 130. — V. d. Water, Plac. b. III p. 39 („heerlijk ende vorderlijk tinsgoet, daerof die gifte voor den thynsheeren behoort te geschieden"). Reeds in eene akte van het Amersfoortsche kapittel dd. 1534 (Reg. A. f. 59 vs.) vinden wij bepaald, dat het kapittel bij transport van een huis „*voer hoer overstaen*" zal hebben twee kannen Rijnwijn.

en daardoor hunne afzonderlijke jurisdictiën in de stad te handhaven. Maar de toeleg gelukte niet: de kapittelgerechten waren te zeer ondermijnd, hunne rechtsmacht was te zwak geworden. Reeds in de tweede helft der 16e eeuw ontmoeten wij in de voor de kapittelen zelven gepasseerde akten over de claustrale huizen herhaaldelijk het beding, dat de huisbezitters (zelfs kanunniken) „haer persoon ende goederen submitteren allen heeren, hoven, rechteren ende gerechten" voor het geval van wanbetaling van den koopprijs [1]). Een sterk bewijs, dat de kapittelen zelven zich onmachtig voelden, om aan hunne eigene executie het noodige gezag bij te zetten en daardoor tot betaling te dwingen. Enkele malen vinden wij zelfs reeds op het laatst der 16e eeuw akten van verband van claustrale huizen, voor het stadsgerecht gepasseerd [2]); de schuldenaar wendt zich daarna wel tot het kapittel en verzoekt, „overmits dselve huysinge by tcapittel in erffpacht uuytgeslagen ende subject was desselffs capittels immuniteyt ende jurisdictie", „*voer zoevele tnoot was*, approbatie opte voorseyde plechte", maar het kapittel ziet zich dan toch verplicht om „de plechte ende thypoteecque daerinne gestelt, voer zoeveele hemluyden enichsins betreft, ende alsoff tselve voort capittel mede gepasseert was, te ratificeren" [3]).

De stad Utrecht bleek zich dan ook sterk genoeg te gevoelen, om hare zaak niet ten halve te doen. Zij wilde de onafhankelijke stad in haar midden nu geheel en voorgoed opruimen en aan de pogingen der kapittelen om daartegen te reageeren aanstonds in den weg treden. Spoedig werd haar daartoe de gelegenheid geschonken. Jhr. Van Aesewijn had in 1612 aan Daniël D'Ablaing op naam van Jhr. Dirck Van Eck verkocht het bekende Paushuize, behoorende onder de immuniteit van St. Pieter. Hij wenschte het te transporteeren, en hij voldeed aan de gebruiken van het kapittel, toen hij voor twee kapittulaire kanunniken en den secretaris van St. Pieter trad met verzoek om over het transport te staan. Wat er aan de zaak haperde, blijkt niet; doch de heeren weigerden. Onvoorzichtig genoeg in dien tijd en tegenover een persoon, die zich zoo tegemoetkomend getoond had! Bij nader inzien beseften zij

---

[1]) Reg. D. 1552, 158., 1593, 1598. — Reg. M. z. d. (1609), 1609.

[2]) Zie o. a. ook drie oorkonden dd. 1495 en 1496, houdende transport voor het stadsgerecht van drie huizen op de Nieuwe gracht tusschen St. Janskerkhof en Wittevrouwenbrug (dus blijkbaar claustrale huizen, hoewel het er niet bijstaat) aan Willem Die Waell. (Orig. Utr. Rijksarch., onder de charters der provincie.)

[3]) A. 1597. — Zie Reg. D. 1611 eene akte van het Domkapittel, waarbij eene hypotheek op een claustraal huis wordt gevestigd *krachtens sententie van het Hof en volgens appointement van het stadsgerecht.*

dit zelven, en verklaarden zich bereid. De akte werd gepasseerd, doch met eene clausule, die den kooper niet behaagde. Het kapittel maakte bezwaar eene nieuwe akte te passeeren, de kooper weigerde te betalen, en Jhr. Van Aesewijn zag geen kans het geld te bekomen, daar D'Ablaing het huis reeds betrokken had. Vier jaren lang bleef de zaak slepende; toen wendde Van Aesewijn zich tot den raad om hulp. Hij verklaarde, „dat hy de acte hiel(t) voor nul ende nyet gepasseert", en dat „het hem seer suspect was eenige acten voort capittel te passeren", daar men hem, die *„uyt overvloet* tcapittel noopende tvoorseyde transport (hadde) gekent", allerlei moeielijkheden in den weg had gelegd. Een argument in den geest van den raad volgde: hij deed opmerken, „dat het staen over transporten ende gelijcke acten is smakende jurisdictie ende policie deser stat Utrecht", en verzocht, dat de raad „hem believe te permitteren, omme tvoorseyde transport voor den gerechte deser stat Utrecht te doen, ende dat tzelve transport gehouden worde soo bundich ende naer behooren gepasseert, alsoff tselve voor den capittule ware gedaen." De raad begreep den wenk en verklaarde, „dat den suppliant de huysinge in desen geroert voor den gerechte derselver stat valide sal mogen transporteren, sonder dat daertoe eenige permissie van noode is" [1]). — Hetgeen hier voor een alleenstaand geval gezegd was deed reeds vermoeden, welken weg de raad voornemens was te bewandelen. Bij de verklaring tegen de claustraliteit van 24 Augustus 1618 [2]) werd dan ook de maatregel gegeneraliseerd: na de opheffing van het servituut verklaarde de raad uitdrukkelijk, dat „daeromme (die huysen) alleene voor de stadt sullen moeten worden getransporteert, als de casus daervan valt" [3]).

Zoo was de poging der kapittelen in de geboorte gesmoord. Al spoedig (1621) weigerden verschillende bewoners van claustrale huizen „d' heren van den capittele (te) kennen in het transport (derselver huysingen), twelck sy, het capittel preteriërende, doen voor den gerechte der stadt Utrecht" [4]). En waar eenigen het voorbeeld gaven, kon het niet anders of de meerderheid moest eerlang volgen. Wel zien wij nog vele jaren lang transporten en plechten voor het kapittel passeeren, maar hun getal wordt voortdurend kleiner: de gewoonte

---

1) Raadsnotulen 18 Nov. 1616.

2) Zie hiervoor p. 156.

3) Raadsnotulen 24 Aug. 1618 (gedr. bij: V. d. Water, Plac. b. III p. 370).

4) Resol. O. 5 Nov. 1621.

die in de kerken begraven werden [1]), en na de hervorming was over dit onderwerp zelfs eene overeenkomst tusschen kapittelkerken en parochiekerken getroffen met het doel om deze kerkrechten gelijkelijk te verdeelen [2]). Door de genoemde clausule eischten dus de kapittelen slechts een recht, dat aan alle kerken toekwam; zij gaven zelfs hunne exceptioneele positie prijs en traden op als gewone parochiekerken. Ter wille van dit kleine voordeel bezegelden zij dus zelven hunnen val.

Oude instellingen als de immuniteiten der kapittelen verdwijnen echter niet op eens uit de rechtsgewoonten: de sleur der praktijk bewaart veelal nog langen tijd enkele herinneringen aan den ouden toestand. Zoo ook hier: nog tot het midden der 17e eeuw vinden wij enkele sporen. De Staten van Utrecht, die in 1601 de officiëele opheffing der claustraliteit niet aangedurfd hadden, waagden het ook in 1635 nog niet, die uit te spreken. In dat jaar wendde zich de Domdeken zelf, die in 1619 van de Staten een huis op het Domplein had gekocht „alleen op de lasten van 18 Car. guldens" (de pensie) aan het kapittel, tot het college met verzoek om vrijwaring. Hij had namelijk vernomen, „dat de voorseyde huysinge noch claustrael soude wesen, behoorende onder d'immuniteyt der kercke ten Dom", en verzocht nu „van (dese) verdere belastinghe met vrundtschap ontlast te mogen werden." De Gedeputeerde Staten benoemden eene commissie om over de zaak te rapporteeren, en vulden die tweemaal aan, maar een besluit werd niet genomen [3]). — Ook de stad Utrecht zelve handelde niet altijd consequent. Toen tegen den eigenaar van Paushuize D'Ablaing in 1643 een proces gevoerd werd, deed het stadsgerecht het verbod om zijne goederen te vervreemden ook insinueeren aan het kapittel van St. Pieter, en de kapittelsecretaris haastte zich terecht om op deze voor het stadsbestuur compromittante akte aan te teekenen: „Nota. Dit confirmeert het recht, tgene den capittele van ouden tyden toecompt over de claustrale huysingen" [4]). In de stedelijke registers van het huisgeld (1647) werden de claustrale huizen wel ingeschreven, en bleek dus ook in dit opzicht de belastingvrijheid opgeheven te zijn; maar het geschiedde in eene afzonderlijke rubriek: „Claustrale huysen, behoorende onder tquartier van den hooftman Peter Bor: immuniteyt van St. Marien" [5]).

---

[1]) L. A. XLIV 4, 5, in: Rechtsbr. v. Utr. I p. 23.

[2]) Akte v. 8 Mei 1592, bij: Van de Water, Plac b. III p. 528. De kapittelen verkregen recht op een deel der lijklakens van de personen, die 1°. in de immuniteit overleden, 2°. in het kapittel gebeneficiëerd waren, 3°. in de kapittelkerk begraven werden.

[3]) Resol. Ged. Stn. 11 Febr., 16 Sept., 1 Dec. 1635.

[4]) Akte van 22/23 Aug. 1643. (Arch. P.)

[5]) Reg. huisgeld. 1647.

er de voorkeur aan, hunne huizen thans geheel vrij te bezitten, en zij namen de gelegenheid waar om zich tegelijk van den last van de betaling der jaarlijksche uitgangen te bevrijden. Van daar afkoopen der claustraliteit, waarbij de huizen worden overgedragen „sonder met eenige servituyten, *uuytgangen, pensiën*, recht van claustraliteyt ofte andere lasten beswaert te sijn" [1]). Ook waar dit niet geschiedde, bleek het op den duur onmogelijk de onlosbaarheid der pensiën te handhaven: allengs werden de meeste afgekocht [2]) en verdween ook dit laatste overblijfsel van den band tusschen de huizen en het kapittel.

Daarentegen werd meestal in de akten van afkoop der claustraliteit eene nieuwe clausule ingevoegd. Geregeld vinden wij het beding: behoudens „de gerechticheyt voor den officianten deser kercke, soe wanneer yemant in de voorseyde huysinge compt te overlyden" [3]) — duidelijker: „trecht van laecken ende luyden, onser kercke officianten competerende, so wanneer yemant in deselve huysinge sal comen te overlyden" [4]). Doch dit nieuwe beding schiep geen nieuw exceptioneel recht; integendeel het was een oud recht, aan de suppoosten van het kapittel toekomende [5]), niet als ambtenaren van het kapittel doch als kerkbedienden. Ook aan de parochiekerken toch vervielen de lakens der lijkkisten,

---

[1]) Reg. D. 1617. — Vgl. Reg. D. 1628. — Reg. M. 1641. — De pensiën werden dan soms "op andere der kercke goederen geassigneert." (Reg. D. 1617. — Ook: Reg. D. 1598.)

[2]) Resol. P. 19 Dec. 1616. — Reg. M. 1618, 1639. — Resol. O. 8 Febr. 1641. — Daartoe werkte gewis mede het dwaalbegrip, dat omstreeks dezen tijd nu en dan in de akten voorkomt, als zou de rente betaald worden "voor de claustraliteyt" (Reg. M. 1692), en door de aflossing der pensie het huis worden "gevrijt, ontslaegen ende gelibereert van alsulcke recht ende actie van claustralité ofte der kercken eygendom, als andere huysen, in des voorseyden capittels immuniteyt staende, ofte tmeerendeel van dien tegenwoordich subject zijn ofte in toekomende tyden souden mogen verstaen worden subject te sijn" (M. 1625, onder: Losse stn. ov. h. choraalhuis. — Reg. M. 1641), zoodat eerst na afkoop der pensie de eigenaar met het huis "sijn vrye wille doen (mocht) als met vry eygen goedt." (Reg. M. 1639.) Deze dwaling was zoo vastgeworteld, dat in eene concept-verkoopakte van het choraalhuis van St. Marie (c. 1625. Losse stn. M.) gezegd wordt, dat het huis belast is met eene pensie, "*uuyt welcke oorsaecke* geconditioneert is, dat de voerseyde huysinge mede wesen sal claustrael, in zulcke maniere ende forme als dandere claustrael huysingen der kercke voor claustrael gehouden worden."

[3]) Reg. D. 1625 vlg. tot aan het einde (1647).

[4]) Losse stn. O. 1627. — Resol. O. 19 Apr., 24 Juli 1630. — Dit recht werd nog ver in de 18e eeuw geïnd.

[5]) In het kapittel van St. Pieter was daarvoor bij statuut van 1474 in crast. b. Thome vastgesteld (Lib. cam. caten. f. C vs.) ¼ van alle vreemde lijken (van de kanunniken, vicarissen en beambten niets). Hetzelfde tarief schijnt ook in den Dom gegolden te hebben. (Not. Gedep. Stn. 11 Febr. 1635.)

van sodaene proceduren meer aen te vangen" [1]). Zulk een bevel kon destijds niet over het hoofd gezien worden: het kapittel gaf de zaak op en erkende zich machteloos, om zijn recht te handhaven zelfs in een geval, waarin dit niet betwijfeld kon worden. De claustraliteit was gevallen.

Het handhaven van verouderde instellingen leidt nooit tot iets goeds. Men kan den vorm, waarin die instellingen optreden, in stand houden; doch wanneer zij zelven haren bestaansreden verloren hebben, zijn de ontaarding en het verval niet te weren. De eischen van het verkeer breken zich baan; sluit men hun den openen, rechten weg af, dan bereiken zij hun doel langs omwegen, niet zelden langs slinksche wegen. Den historicus moge eene dus vergroeide en verwrongene instelling een leerrijk en belangwekkend beeld leveren, den mensch kan zij niet anders dan weerzin inboezemen en tot waarschuwing strekken voor een te vér gedreven en onredelijk conservatisme.

[1]) Vroedschapsresol. 1 Maart 1652.

BESLUIT.

De voorafgaande geschiedenis der claustraliteit te Utrecht heeft, hoop ik, bewezen, dat onder de verschillende vormen van gemengd eigendom, door de middeleeuwen geschapen, aan het claustraal recht [1]) — betrekkelijk vroeg in de worsteling der steden naar eenheid ondergegaan en daardoor vergeten — eene plaats toekomt naast het leenrecht, het tinsrecht, het hofrecht, het huisleenrecht enz. Wellicht zal men met mij van oordeel zijn, dat aan de claustraliteit bepaaldelijk eene niet te kleine plaats behoort ingeruimd te worden in de geschiedenis van den stedelijken grondeigendom. Toch voorzie ik ééne tegenwerping. Ik heb mijne voorbeelden allen ontleend aan de geschiedenis der instelling, zooals die zich in de vijf Utrechtsche kapittelen en het daarmede nauwverwante Amersfoortsche kapittel ontwikkeld heeft. Het ligt dus voor de hand te meenen, dat ik eene speciaal Utrechtsche instelling beschreven heb, en men zou kunnen beweren, dat zulk eene engbegrensde verschijning, al is zij op zich zelve belangwekkend, toch zoo omslachtige behandeling niet verdient. Op mij rust dus nog de verplichting om te bewijzen, dat de Utrechtsche instelling, voor wier nauwkeurige beschrijving mij alleen voldoende bronnen ter hand waren, slechts eene loot is van een wijdvertakten boom. Ik ga ten besluite over tot het leveren van dit bewijs.

Over de oude Nederlandsche kapittels kan ik alleen over dat van Oldenzaal iets mededeelen. Er waren daar negen huizen, behoorende aan het kapittel doch door de kanunniken of hunne erfgenamen verkocht (aan geestelijken, tenzij met verlof van het kapittel). Bij verschil over den prijs mag de verkooper het huis afbreken; de grond gaat dan gratis aan den nieuwen bezitter over. Er gingen vele zieltinsen aan het kapittel uit de huizen; bezwaring daarvan zonder verlof van het kapittel was verboden. De bezitter onderhoudt het huis; bij vernieuwing daarvan „aedificium cedit fundo" en het kapittel vergoedt niets, tenzij dit bedongen is [2]). — Ook bij de andere oude stichtingen op Nederlandschen bodem (Deventer en

---

[1]) Men "possideert eene huysinge op *claustrael recht*." (Losse stn. O. 1615.) — "Op de lasten van den jaerlijcxen uutganck, *trecht claustrael* der kercke ende alle vordere servituyten." (Losse stn. O. 1627.) — "Sonder lesie van de claustraliteyt ende het *claustrael recht* der kercke competerende." (Resol. P. Nov. 1615.) — Eene oorkonde van 1110 (bij: Erhard, Cod. diplom. hist. Westf. I p. 140 No. 181) vermeldt de overdracht van een "predium in Telgoht" door den Domdeken aan een echtpaar "jure claustrali"; de beteekenis is niet geheel duidelijk, doch zeker eene andere dan de hier bedoelde.

[2]) Zie over de kloosterhuizen van het Oldenzaalsche kapittel: Arch. v. h. aartsbisd. Utr. IV p. 450.

Tiel—Arnhem) mag het bestaan van kloosterhuizen niet betwijfeld worden; het is hoogst waarschijnlijk, dat ook voor deze immuniteiten de Utrechtsche ontwikkeling toongevend is geweest.

Of evenals te Amersfoort ook bij de andere kapittelen van jongeren datum (bijna elke stad van beteekenis bezat er een) kloosterhuizen voorkwamen, durf ik niet te verzekeren. Doch dit was althans het geval met het in 1307 gestichte kapittel van Geervliet. De huizen behoorden daar aan het kapittel. Alleen kanunniken mochten er in wonen. Doch de huizen vervielen. Daarom besloot men in 1412, dat de huizen „in sulker eyghentheyt" aan de bewoners zouden komen, dat hunne executeurs of erfgenamen ze mochten verkoopen aan een kanunnik; was er geen, die „gadinghe had te copen", dan mochten zij het huis bewonen of verhuren totdat zich een liefhebber opdeed. De verkoop geschiedde niet in het openbaar, doch ten overstaan van vier door kooper en verkooper aangewezene kanunniken, die samen den prijs bepaalden, als partijen het niet eens konden worden. Doch de concurrentie der kanunniken bleek te gering: de prijzen daalden en de huizen vervielen steeds meer; daarom bepaalde men in 1421, dat de huisbezitter, die zijn huis verbeterde, het mocht verkoopen aan eenen vicaris of zelfs aan eenen leek, als geen kanunnik er de waarde voor geven wilde. De kanunniken hadden nog drie maanden beraad om „den coep over te hebben"; eerst daarna was deze onherroepelijk [1]).

Doch binnen onze grenzen was de claustraliteit niet besloten. Ook verder van hier, in een groot deel van Duitschland vindt men hare sporen. Voor zoover mij materiaal toegankelijk was [2]), kan ik het bewijs hiervan leveren, het beste voor de aan het Utrechtsche grenzende bisdommen. Ik begin met de beide kapittelen der tweede oude bisschopsstad, die thans binnen de Nederlandsche grenzen ligt: het eerwaardige Maastricht. Bij het kapittel van St. Servaas vond men „domus claustrales", die, „per canonicos edificate", „habitacioni canonicorum prebendatorum dumtaxat deputate" waren en die „gaudent emunitate claustri", waarom aan „fornicarie" het verblijf aldaar verboden was. Strenge bepalingen bleken ook hier noodig om de kanunniken in en de leeken buiten de kloosterhuizen te houden: het was verboden de huizen aan leeken te ver-

---

[1]) Hoynck van Papendrecht, Analecta Belgica. III 2 p. 82, 84.

[2]) Evenals bij ons schijnt het gedrukte materiaal in Duitschland nagenoeg nul. In de aan te halen dissertatie van Artmann—Dürr, De obedientiis leest men in de voorrede p. 2: „Supersunt adhuc multa alia emolumenta, quibus canonici fruuntur, qualia sunt praeter collationes praebendarum ex turnis *et optiones curiarum*, quae argumenta jam alibi peculiaribus dissertationibus reservavimus etc."; de bedoelde dissertatie schijnt echter niet verschenen te zijn. Het materiaal, dat aan de hier volgende beschrijving der toestanden buiten Nederland ten grondslag ligt, zal eerlang door mij afgedrukt worden in den 10en jaargang van de Westdeutsche Zeitschrift.

huren of in gebruik te geven, leeken mochten ze niet „per se sine canonico" bewonen. Doch nu stonden de huizen ledig en vervielen: van daar het bevel aan alle resideerende geëmancipeerde kanunniken (behalve zij, die hunne eerste residentieplicht vervulden) om in een kloosterhuis te wonen, en wel, zoolang een huis ledigstond, niet bij anderen in; zij moesten het ledigstaande huis binnen twee jaren koopen (indien de eisch overmatig was, bepaalde het kapittel den prijs) en in afwachting daarvan een huis huren en bewonen, alles op straf van verlies van zekere uitdeelingen. Het verkoopen van erfrenten uit kloosterhuizen anders dan „ecclesie usibus" werd als „(non) decens neque conveniens" beschouwd: als de „melioracio domus" geheel of gedeeltelijk bij testament of ab intestato aan extranei was gekomen, moest de „canonicus succedens in domum" die afkoopen [1]).

Ook het kapittel van Onze Lieve Vrouw bezat zijne kloosterhuizen, waarvan de „fundi claustrales" aan het kapittel behoorden. Niemand mocht er twee bezitten; het wonen buiten de immuniteit werd den kanunniken eerst in 1621 tegen eene uitkeering toegestaan. De kanunniken mochten (na hunne verplichte residentie) niet bij andere kanunniken inwonen, zoolang een kloosterhuis openstond; zij konden gedwongen worden dit te koopen of te huren, zoo noodig tegen taxatie van het kapittel. Eerst in 1765 werd dit afgeschaft; behouden werd toen nog het naastingsrecht van het kapittel of zijne leden, de aanbieding van de voorhuur „ad aquilam" (d.i. aan den lezenaar op het koor) en het verbod voor handwerkslieden, kooplieden en „infamiae notati" om de huizen te bewonen. De erfgenamen van eenen huisbezitter moesten het huis binnen drie jaren verkoopen aan eenen kanunnik; gedurende die drie jaren was verhuur aan eenen kanunnik of kapellaan van het kapittel geoorloofd. De kooper van een kloosterhuis moest binnen de maand twee bekers wijn of een „prandium" aan de resideerende kanunniken aanbieden. Jaarlijks benoemde het kapittel twee kanunniken, die binnen veertien dagen moesten onderzoeken, of de huizen „in tectis et parietibus et aliis necessariis" onderhouden waren, en van hunne bevinding rapport deden aan het kapittel. De „census, in quibus domus claustrales tenentur", werden bij wanbetaling van de prebende van den huisbezitter afgehouden [2]).

Met de bespreking dezer beide kapittelen hebben wij reeds den bodem van het Luiksche bisdom betreden. Wenden wij ons naar het Domkapittel dezer

---

[1]) Statuten van St. Servaas dd. 1385 cap. 63, 70, 72, 85, 86, 90, 91. — Statuten van 1589 cap. 45.

[2]) Franquinet, Inventaris der oorkonden v. h. kapittel v. O. L. V. II p. 89/90, 104, 105, 109 (cap. 16, 36, 38, 46).

diocese, dat St. Lambert als zijnen patroon vereerde. Ook hier vinden wij eene immuniteit, waar wijnverkoop aan leeken verboden was en geene bruiloften, behalve van met de kanunniken samenwonende vrouwen, geduld werden. De „domus claustrales" moesten door de bezitters goed onderhouden worden; geschiedde dit niet, dan herstelde het kapittel ze uit de prebenden der nalatigen. Alleen meerderjarige kanunniken mochten de kloosterhuizen bewonen; was de „possessor" afwezig, dan mocht hij het huis echter „vel precario vel conducto" door een confrater doen bewonen of het „inhabitandam committere" aan „familia sua honesta". Overdracht van een kloosterhuis of bezit daarvan „sine authoritate capituli et legitima possessionis traditione" was verboden geschiedde het, dan kon het kapittel op verzoek van een kanunnik, die geen huis bezat, het als vaceerend in het openbaar doen verkoopen. Als een kloosterhuis openviel, moest een der kanunniken, die „in integra perceptione fructuum suae prebendae" was en niet met een ander kon samenwonen, dit koopen of huren (bij concurrentie ging het oudere lid van het kapittel voor); eischte de „proprietarius" te veel, dan bepaalde het kapittel den prijs. Was een familielid van den overledenen bezitter lid van het kapittel en bezat hij geen kloosterhuis, dan werd hem het huis tegen billijken prijs („levius") aangeboden; weigerde hij, dan werd het zoo hoog mogelijk („quanto carius potest") verkocht ten bate van den boedel [1]). Ook als een huis gedurende twee jaren openstond, deed het kapittel het in het openbaar verkoopen („exponitur proclamationi per capitulum"); private overeenkomsten van de erfgenamen of rechthebbenden over den verkoop waren verboden: „proclamationes sine fraude fiant" [2]). Klachten van het kapittel over leeken, die de kloosterhuizen in bezit namen (in die mate, dat de kanunniken genoodzaakt waren, buiten de immuniteit te wonen) komen herhaaldelijk voor [3]).

Het Domkapittel had zijne eigene speciale statuten; doch voor de andere kapittelen van de stad en diocese, de „ecclesiae collegiatae cleri secundarii"

---

[1]) Statuut van 1108. — Thys (Ann. de l'acad. d'archéol. de Belg. XLIII p. 58) maakt uit dit tatuut (dat hij verkeerdelijk aan het kapittel van Tongeren toeschrijft) de onjuiste gevolgtrekking, dat het huis bij overlijden ab intestato *in vollen eigendom* („en pleine propriété") aan het kapittel verviel. („Canonicus.... habeat vivus fructum domus et mortuus, quia plures clerici alia non habent allodia.")

[2]) Statuut (van 1560) de claustro et domibus claustralibus, vermeld: Revue Belge de numismat. XXXI p. 133 Noot 3.

[3]) Statuten van 26 Mei 1581, 11 Sept. 1602, 14 Mei 1614, 18 Sept. 1631, 16 Dec. 1633, medegedeeld door St. Bormans, in: Analectes p. servir à l'hist. ecclés. de la Belgique VII p. 47, VIII p. 38, 348, X p. 184, 202.

waren algemeene regelen vastgesteld, waaraan deze lichamen (die echter ook hunne eigene statuten hadden) gebonden waren. Aan deze „statuta generalia" ontleen ik nog het volgende. In de immuniteiten heeft geene bruiloft plaats dan van bloedverwanten van den bewoner binnen den derden graad, geen feestmaal zonder verlof van den deken. Geen handwerker, wiens bedrijf geraas, stank of brandgevaar oplevert, geen openbaar koopman of herbergier, geen verdacht persoon wordt in de immuniteit („in claustris") toegelaten. Zij is geene vrijplaats voor beschuldigden, tenzij met verlof van het kapittel en voor een bepaalden tijd: de kanunnik, die eenen beschuldigde langer herbergt, wordt gestraft. De bezitter van een „domus claustralis" moet dit (vooral dak, muren en „tabulata" d. i. de nagelvaste wandbekleedingen) ten genoegen van het kapittel onderhouden; eenmaal 's jaars worden alle huizen gevisiteerd door deputati van het kapittel, die aan hunne lastgevers rapport doen; het kapittel beveelt dan herstel binnen een bepaalden tijd en doet het huis zelf herstellen uit de prebende van den nalatige. Geene rente wordt uit een kloosterhuis verkocht zonder consensus van het kapittel; is die „ex legitima causa" verleend, dan wordt zij, onder cautie van aflossing binnen den gestelden tijd, gevestigd „coram tenantibus ecclesiae"; vervreemding of bezwaring van huizen, op andere wijze gedaan, is nietig. Vervreemding van kloosterhuizen aan anderen dan kanunniken van het kapittel is verboden. De nieuwe bezitter van een huis zweert, dat hij het persoonlijk zal bewonen; voldoet hij aan die verplichting niet binnen vier maanden, dan wordt het huis aan een anderen kanunnik verhuurd of het wordt openlijk verkocht na drie proclamatiën „ad aquilam" volgens de gewoonte van het kapittel. Het koopcontract (de koopconditiën?) wordt door het kapittel goedgekeurd; de kooper zweert „nullam subesse simulationem" en betaalt de „jura fabricae". Ook de executeurs of erfgenamen van den bezitter moeten het huis volgens de gewoonten der kerk binnen een bepaalden termijn verkoopen en het onderwijl ten koste der erfenis onderhouden, waarvoor zij cautie moeten stellen. Verhuur van kloosterhuizen aan leeken voor langer dan drie jaren is nietig; een gedeelte van het huis moet altijd door een kanunnik bewoond worden [1]).

De speciale statuten van de Maastrichtsche kapittelen deelde ik reeds mede. Ook over die van het kapittel van Tongeren (evenals Maastricht vroeger residentie der Luiksche bisschoppen) kan ik eenig bericht geven. Er waren daar twaalf kloosterhuizen, die deel hadden aan de immuniteitsprivileges. De kanun-

[1]) Statuta gener. eccles. collegiat. cleri secund. Leod. (Leodii. 1656) cap. 15.

niken moesten in de claustrale huizen wonen; niemand mocht er twee bezitten, geene twee kanunniken bij elkander wonen zoolang een ander openstond, tenzij gedurende de verplichte residentie. De kanunniken mochten de huizen verkoopen (de kooper betaalde een godspenning aan het kapittel); bij verschil over den prijs werd die door het kapittel bepaald. Het naastingsrecht der huizen bij verkoop kwam toe aan het kapittel, dat dan echter de noodige en nuttige uitgaven tot herstel van het huis vergoeden moest, als zij gedaan waren met goedkeuring van het kapittel. De eigenaar moest het huis behoorlijk onderhouden. Sedert 1580 werden de huizen jaarlijks door eene commissie gevisiteerd; op hun rapport beval het kapittel de noodige herstellingen, des noods door inhouding van de prebende des eigenaars; stierf deze voor de uitvoering, dan waren al zijne goederen daarvoor verbonden. Het bezwaren der huizen zonder verlof van het kapittel was verboden. Aanvankelijk vindt men alleen kanunniken in de huizen; doch in de 17e en 18e eeuwen vestigden zich daarin vele leeken (zelfs handwerkslieden), — een misbruik, waartegen zelfs de pauselijke tusschenkomst onmachtig bleek [1]).

Ik onthoud mij er van, u te wijzen op de sprekende gelijkenis der toestanden, die uit deze bepalingen van het Luiksche bisdom blijken, met de u geschetste Utrechtsche instellingen. Eenigszins anders is de toestand in de Duitsche bisdommen: wij vinden daar, althans in latere tijden, waarvan wij de meeste berichten bezitten, wel overeenkomst in vele misbruiken en in de daartegen aangewende geneesmiddelen, maar verschil in de hoofdzaak: den eigendom. Karakteristiek voor Duitschland schijnt de daar vrij algemeene „optio domorum". Laat ons de berichten uit de verschillende diocesen kortelijk resumeeren.

In de bisdommen van Mainz en Worms vond men reeds kort na het midden der 12e eeuw bij de kapittelkerken kloosterhuizen, door de kanunniken gebouwd op den grond der kerken en daarbij gelegen. De proost gunde den grond levenslang aan een lid van het kapittel, doch de bewoner mocht het daarop gebouwde huis bij testament vermaken aan een „honeste conversationis

---

[1]) Thijs, Le chapitre de N. D. à Tongres. (Annales de l'acad. d'archéol. de Belg. XLIII p. 58—60, 113, 199—201, 269—271, 301/2.) — Vlg. De Schodt, Méreaux de bienfaisance de Bruges p. 183 hadden proost en deken van Brugge reeds in het midden der 12e eeuw afzonderlijke woningen binnen de immuniteit. — In het kapittel van St. Pieter te Douai had men een statuut van 1266 over den verkoop der kloosterhuizen onder de kanunniken, die vaceerden door den dood van eenen kanunnik; de opbrengst werd voor de memorie van den overledene gebruikt (zooals ook te Utrecht zeer gewoon was). (Royer, Rech. hist. s. le chap. de St. Pierre à Douai. p. 283.) (De beide laatste werken zijn mij niet toegankelijk: ik dank de inlichting aan de vriendelijke mededeeling van den heer De Schodt te Ixelles.)

canonicus" der kerk. Te Worms gaf dit aanleiding tot strijd en tot het vervallen der huizen, ten gevolge waarvan de proost van St. Andreas omstreeks 1178 zijn recht op den grond aan de huisbezitters afstond en hun vergunde om vrij over de huizen te beschikken bij schenking, verkoop of testament, en en om uit de opbrengst memoriën te stichten of hunne schulden te betalen [1]).

Wij vinden dus hier geheel denzelfden toestand, dien wij reeds te Utrecht en Luik leerden kennen; of de latere ontwikkelingsgang aan dit begin beantwoord heeft, kunnen wij bij gebrek aan berichten niet nagaan. Beter zijn wij ingelicht over het aartsbisdom Keulen. Ook daar vinden wij in de oudste tijden de Utrechtsche toestanden duidelijk terug.

Zoowel bij den Dom als bij het kapittel der H. Apostelen waren vóór de 13e eeuw in de „emunitat" „domus claustrales", alleen bestemd voor de kanunniken, die ze levenslang bewoonden en na wier dood het huis binnen 's jaars vaceerde. De huizen behoorden aan de tijdelijke bezitters, de „domini", die ze „domus sue" noemden. Zij mochten ze verkoopen, vermaken, onder de levenden overdragen aan een hunner medebroeders en bezwaren; ook verbetering en verbouwing was hun geoorloofd. Het stichten van een memoriedienst voor den laatsten bezitter uit de opbrengst van het huis kwam voor; ook een altijddurend, cumuleerend legaat van elke opbrengst (zooals wij dat te Utrecht leerden kennen) was te Keulen niet onbekend. Bij wanbetaling van den voor dit doel bestemden koopprijs verviel het recht van den kooper. De huizen waren verbonden ten behoeve van het kapittel voor schulden der bewoners; doch dit verband berustte niet op een oorspronkelijk eigendomsrecht van het kapittel of op het feit, dat die schulden ontstaan waren door het bewonen van het huis, maar het werd door een statuut van 1239 ingevoerd; bij overtreding daarvan was de overdracht van het huis nietig.

Met een merkwaardigen ontwikkelingsvorm doen ons kennis maken twee oorkonden van 1278 en 1364 uit het cartularium van St. Aposteln. Een kanunnik uit het geslacht Von Blanckenheym stichtte in 1278 een altijddurend legaat van elke opbrengst van zijn claustraal huis voor zijne memorie, echter met deze zonderlinge bepaling, dat het huis altijd voor eene bepaalde som zou ten deel vallen aan een lid zijner familie, die lid van het kapittel was; bij ontstentenis zou het kapittel het huis voor éénmaal aan een ander zijner leden gedurende diens leven verkoopen of het verhuren. In 1364 was uit deze bepaling reeds een recht gegroeid *van de familie Blanckenheym* op het huis, dat zelfs de „hof

---

[1]) Gudenus, Cod. diplom. Mogunt. p. 402/3. — Schannat, Hist. episc. Wormat. I p. 128/9 (aangevuld uit een afschrift, mij welwillend toegezonden door den burgemeester van Worms).

*

zu Blanckenheym" heette. Reeds voor de tweede maal deed zich toen het geval voor, dat geen lid der familie zich in het kapittel bevond. De vorige bezitter had met de familie een contract gesloten („vurwerden geloift") over het bezit van het huis en deed nu afstand van zijn recht daarop („haet verzegen up alsulck recht als he da an hadde"). De familie draagt nu aan het kapittel weder eenen haar niet verwanten kanunnik voor („bidden den capittel, dat si den hof heren E. geyven ind lenen willen sine lijfzucht") en verzoekt het, hem „daryn (zo) setzen ind stedichen"; zij van hare zijde zal den begiftigde in het huis handhaven, hem beschermen en gedurende zijn leven „egeyn recht an deme hoeve ind huysincgen" beweren, terwijl na zijnen dood het huis „weder an uns end an de unsse vallen sal mit alle deme rechte, dat wir hude ze dage da aen haen" [1]). Men ziet het, geheel de vormen van het collatierecht! De familie Von Blanckenheym gedraagt zich, alsof zij de presentatie, het kapittel de institutie in het bezit van het huis, als een geestelijk beneficie, had; geen wonder, dat zij dan ook, volgens de gewoonte der collatoren, recht op het huis beweert [2])!

Men ziet het: ook hier bestaat geen noemenswaardig verschil met de ons bekende toestanden. Zijn ook de domus haereditariae te Utrecht onbekend gebleven, de algemeene regel is dezelfde voor beide plaatsen, en zelfs van de beschouwing van de huizen als geestelijke beneficiën hebben wij te Utrecht een voorbeeld gevonden [3]). Doch geheel anders is de toestand te Keulen geworden op het einde der middeleeuwen. Het Domkapittel spreekt dan (1532) van „ecclesiae nostrae domus canonicales" (er waren er toen 22 bij den Dom) en gedraagt zich als eigenaar daarvan: de kanunniken „obtinent (domus) a capitulo", het kapittel „concedit domum". Hoe die concessie geschiedde, wordt ons nauwkeurig beschreven. In 1636 beweerde een lid van het Domkapittel, dat „juxta antiquam consuetudinem" de „in ordine senior canonicus capituli residens" recht had een vaceerend huis „auf die gethane Option" te aanvaarden voor een „pretium, bei dem Thumbcapitel selber juxta aequitatem angesetzt nach altem Brauch". Het kapittel „wüsste sich solchen alten Gebrauchs optandi aedes nit zu erinnern"; maar de statuten van eene eeuw vroeger (1532, 1534) stellen den kanunnik vrij wel in het gelijk. Volgens deze stukken werd een huis, dat vaceerde „per

---

1) Vgl. het statuut van den Dom van 1239, gedrukt: Westdeutsche Zeitschrift. Ergänzungsheft III p. 218. (Waarschijnlijk heeft ook op een claustraal huis betrekking de aldaar p. 261 afgedrukte oorkonde van 1290 over een huis, voortdurend door kanunniken bewoond; doch de zaak is te onzeker om daaruit conclusiën te trekken.) — Vgl. twee charters van 1278 en 1364 in het cartularium van St. Aposteln. fol. 47, 57: N°. 139, 155, in het Stadtarchiv van Keulen.

2) Charters van 1278 en 1364 in het cartularium van St. Aposteln bovengenoemd.

3) Zie hiervoor p. 29.

obitum cujuscunque ecclesiae nostrae canonicum", door het kapittel binnen vier maanden voor een redelijken prijs verkocht aan een kapittulairen kanunnik, die nog geen kloosterhuis bezat, of, als er geen was, aan een resideerenden niet-kapittulairen kanunnik. Een praelatus superior ging voor een praelatus inferior, deze voor een kanunnik, terwijl onder deze ancienniteit den voorrang gaf. Bezat de rechthebbende tot de naasting van het huis er reeds een, dan mocht hij dit voor het vaceerende ruilen; terwijl dan dit huis op de bovenbeschrevene wijze door het kapittel verkocht werd, onder gehoudenheid van den ruiler, om het geschil in prijs bij te passen. Terecht zeggen dus de statuten, dat de bezitter het kloosterhuis „emit seu acceptat", het bezit „ex capituli ordinatione et venditione". De koopprijs („totum precium") behoorde aan het kapittel („capitulo pertinet") en werd „more solito" verdeeld „inter canonicos nostros capitulares, tunc in residentia sua existentes"; ter bevordering van het bewonen der kloosterhuizen door de kanunniken werd echter bepaald, dat alleen zij, die er een bezaten, zouden zijn „participes pecuniarum, ex venditionibus domorum nostrorum canonicalium quomodolibet provenientium". Sterker bewijs van het eigendomsrecht van het kapittel kan men zich nauwelijks denken: de geheele opbrengst werd onder zijne leden verdeeld [1]). En toch werden nog bovendien uit de huizen „canones" aan het kapittel betaald („ex defuncti domo ecclesiae nostrae debitus"); dezen werden niet verdeeld en voldaan uit de goederen van den huisbezitter („ex bonis defuncti ante omnia exsolvendus"). Men schijnt dus te moeten aannemen, dat niet het huis zelf daarmede bezwaard was, maar iets anders, waarschijnlijk de grond, en dat dus alleen het huis zelf, de beterschap, verkocht werd; waarschijnlijk heeft het kapittel deze canones, die wellicht oorspronkelijk op de beterschap gevestigde zieltinsen waren, als grondtinsen beschouwd en volgens deze beschouwing eene theorie omtrent den eigendom der huizen geconstrueerd.

Zoo was de algemeene toestand in 1532, waarvan de herinnering nog in 1636 bij enkelen voortleefde. Doch enkele huizen verkeerden in exceptioneelen toestand: zij waren „haereditariae et ex antiqua testamentaria ordinatione specialem dispositionem habentes"; voor dezen golden andere regelen. Wij kennen de erfelijke huizen reeds uit het boven medegedeelde: de „specialis dispositio ex testamentaria ordinatione" is denkelijk eene bestemming bij testament voor eene memoriestichting, zooals wij die ook te Utrecht leerden kennen. Ook bij deze huizen had het kapittel echter zeker belang, want ook de kanun-

---

[1]) Het recht der Luiksche kanunniken, om te „communicare *in canonibus* domuum claustralium" (Stat. 1560) was iets geheel anders: daar die canones zeker zieltinsen waren, werden ze als presentiegelden bij de zielmissen verdeeld.

niken, die „domos canonicales haereditarias" ontvingen („acceptant"), moesten zweren, ze goed te zullen onderhouden.

De toestanden der 16e eeuw zijn dus principiëel verschillend van die der 13e: het kapittel heeft in den tusschentijd de huizen, die vroeger aan de bezitters behoorden, op hen veroverd [1]). Het bestaan van den canon en van de domus haereditariae of met specialis dispositio testamentaria schijnen nog herinneringen aan den ouden toestand. Eene eeuw later (1636) vinden wij nog in hoofdzaak dezelfde gebruiken als in 1532, doch in bijzonderheden verschillend. Het Domkapittel achtte het toen „keine Neuerung, dass die per decessum einem Thumbcapitel verfallene Häuser plus offerenti verkauft werden," en verklaarde, dat dit overeenkwam met de statuten en gewoonten van dit en andere kapittelen. De koopprijs werd nog altijd door het kapittel bepaald („angesetzt"), doch nu na openbaren verkoop; de bepaalde som was het bod van den meestbiedende, en het gevolg was dus, dat niet meer ancienniteit maar een hooger bod den voorrang gaf. Als van ouds moest echter de kooper, als hij reeds een kloosterhuis bezat, dit „ad manus capituli resigniren", en mocht hij den koopprijs van dit eerstbezetene huis aftrekken („defalciren") van de door hem aan het kapittel te betalen koopsom van het nieuwe huis: een gering verschil met vroeger, toen hij niet den koopprijs, maar de opbrengst van het eerste huis aftrok.

Ook in de latere afwijkende ontwikkeling treffen wij echter dezelfde misbruiken aan als te Utrecht, bepaaldelijk het indringen der leeken en het toenemende verval der huizen. In 1534 woonden, volgens 's kapittels verklaring, verscheidene niet-kanunniken in de huizen. De lijst der huizen noemt 1 vicaris, 3 notarissen en 1 boekverkooper, terwijl een huis verhuurd was aan een burgergezin; van verscheidene bewoners, wier namen genoemd worden, is bovendien de stand niet na te gaan. Het gevolg van dezen toestand was, dat verscheidene kanunniken buiten de immuniteit in „habitationes extraneae" woonden; zelfs niet alle kapittulaire kanunniken bezaten een kloosterhuis. Het kapittel achtte het daarom noodig, zekere voordeelen aan het bezit van zulk een huis door eenen kanunnik te verbinden. Het verval der huizen was ergerlijk: velen waren niet alleen onbewoonbaar, doch dreigden in te storten, en de gedane herstellingen bleken onvoldoende. De verplichting tot onderhoud van het huis „in bona, debita, necessaria structura" rustte echter op alle huisbezitters; die verplichting werd thans ingescherpt door een eed, voor het aanvaarden van een

---

[1]) Hoe dit geschied is, blijft duister: ik vestig echter de aandacht op de mededeeling in het statuut van 1532, dat de „domus *paulo ante haec tempora* communiter constitutae" waren.

huis af te leggen. Bleek bij het overlijden van een bezitter het huis toch ruineus, dan moesten de executeurs het uit de nagelatene goederen herstellen volgens besluit van het kapittel na inspectie door de „magistri et operarii fabricae ecclesiae". Jaarlijks sedert 1534 benoemde bovendien het kapittel eene commissie van kapittulaire kanunniken, die de huizen inspecteerde en van hare bevinding rapport deed aan het kapittel. Doch ook zachtere middelen beproefde men: als een huisbezitter met verlof van het kapittel 300 Rijnsche goudguldens aan het huis verbouwd had, dan zou de opbrengst daarvan bij den eerstvolgenden verkoop, voorzoover die den door den bezitter betaalden koopprijs overtrof (eene vermeerdering, die dus geacht kon worden aan de verbouwing te danken te zijn), aan zijne erfgenamen ten goede komen, voorzoover hij daaraan bij testament geene andere bestemming gegeven had. Alleen het bedrag van den ouden koopprijs werd dan onder de kanunniken verdeeld [1]). Op nieuw werd zoodoende aan de kanunniken een recht gegeven op de beterschap van het huis; het blijkt echter niet, dat deze bepaling weder de kern is geweest van eene ontwikkeling, zooals die in de vroegere periode mag ondersteld worden.

Denzelfden ontwikkelingsgang als te Keulen vinden wij nu terug bij den Dom te Munster. In de oude oorkonden treden de kanunniken op als bezitters der „domus canonicales" [2]), terwijl het kapittel alleen als leenheer zeker oppereigendom bezit [3]). Doch in het begin der 16e eeuw is dit geheel veranderd. Destijds (1510) had bij vacature van een huis eene „optio domus" plaats onder de kanunniken, die eene koopsom betaalden; bovendien was de bezitter

---

[1]) Vgl. over deze geheele latere ontwikkelingsperiode de statuten van het Keulsche Domkapittel van 19 Jan. 1532 en 6 Nov. 1534 (Stadt-arch. v. Keulen. A x. 63 p. 88, 92) en het besluit van het Domkapittel dd. 8 Juni 1636 (l. c. A x. 1 p. 244).

[2]) Een enkele maal ook „claustrales" genoemd. (Charter van 1386 Apr. 17. Arch. Münster. — Vgl. het charter v. 1268, geciteerd hierna Noot 3.)

[3]) Dit blijkt uit eene oorkonde van 1268 bij: Wilmans, Westfäl. Urk. b. III p. 424 (vgl. eene dergelijke van 1206 ald. III p. 21). Een leek verkoopt aan eenen kanunnik ten Dom met consent van bisschop en kapittel „domum suam in urbe Monasteriensi, sitam juxta coquinam nostram, quam a nobis et ecclesia nostra jure feodali tenuit." De bisschop „confert" nu aan het kapittel de „proprietas" van het huis, „ordinantes una cum decano et capitulo Majoris ecclesie, quod dicta domus cum attinenciis suis ulterius sit et maneat claustralis sive canonici domus in perpetuum, gaudens eodem jure emunitatis et libertatis jure, quod aliis canonicorum domibus, infra urbem Monasteriensem sitis, indultum noscitur ab antiquo." Als de kooper of zijne executeurs het huis willen verkoopen, „hoc licite facere poterit vel poterint, dummodo dicta domus alicui canonico Majoris ecclesie Monasteriensis vendatur precio competente." — Vgl. het boven (Noot 2) aangehaalde charter van 1386, waarbij het kapittel verklaart een kloosterhuis gekocht te hebben („per nos emptam et ad nos spectantem"), waarschijnlijk van den kanunnik, die het bewoonde.

van een huis eenen grondtins („pecunia arealis", „gewonlich hoffgeldt") aan het kapittel schuldig; optie van een nieuw huis na overdracht van het oude was verboden voordat deze tins aangezuiverd was. Het kapittel klaagde over het verval der huizen door slecht onderhoud en over „spoliatio" der huizen bij verhuizing „amplius quam par est"; het beval daarom goed onderhoud van daken, muren en „materiae", verbood vervoer van alles wat „nagel- unnd erdtfest" was uit het huis en stelde eene jaarlijksche visitatie der huizen door „deputati capituli" in, terwijl de bezitter of zijne executeurs alles volgens hunne aanwijzing op boete moesten herstellen; bij resignatie der prebende of ruil van het huis voor een ander had eveneens een onderzoek door deputati plaats. Een krassere maatregel was het bevel, dat elke kooper van een huis eene zekere som, verschillend naar de hoogte der koopsom, aan de verbetering van het huis zou ten koste leggen; bij verzuim werd hij niet tot de optie van een ander huis toegelaten; bleef hij geheel nalatig, dan waren zijne executeurs verplicht de verbetering te doen. Alleen geëmancipeerde resideerende kanunniken werden tot de optie toegelaten; vertrok de kooper later uit de stad, dan vaceerde het huis; de niet-resideerenden, die reeds een huis bezaten, mochten dit alleen aan kanunniken verhuren [1]. Verdeeling van een claustraal huis geschiedde volgens eene oorkonde van 1386 [2] door het kapittel. — De kloosterhuizen („Domcurien") bestaan te Munster nog [3]: er zijn er tien voor de kanunniken, acht of zes voor de vicarissen; zij behooren nog aan het kapittel. Ieder kanunnik mag slechts driemaal opteeren. Verkoop geschiedt alleen met machtiging van bisschop en kapittel en nadat de verkooper een ander huis als Domcurie heeft aangewezen. Voorbeelden, dat Domcurien in handen van leeken zijn geweest, zijn onbekend; verhuur aan leeken is echter geoorloofd.

De latere ontwikkeling te Keulen en te Munster vormt dus met Utrecht en Luik een sterksprekend contrast: iets sterker nog wordt dit verschil naarmate wij ons verder verwijderen. Te Würzburg vinden wij bij den Dom eenige „Domherrnhöfe" of „curiae claustrales", volgens de overlevering van ouds burgerhuizen en bij de stichting van den nieuwen Dom, toen het gemeenschappelijke

---

[1]) Statuten „de optione domorom" dd. 1510, — „super optione domorum canonicalium" dd. 1594, — en „ratione residentiae et optionis domorum" dd. 1601, renov. 1621.

[2]) Charter van 1386 April 17 (Arch. Münster) volgens een uittreksel, mij gezonden door Dr. Keller. Het huis was echter door het kapittel eerst gekocht („per nos emptam et ad nos spectantem"); na den dood van den kanunnik, die het nu bewoonde (blijkbaar de verkooper), werd het voor vier vicarissen bestemd.

[3]) Dit en het volgende volgens vriendelijke mededeeling van den archivaris Dr. Keller.

leven der kanunniken ophield, aangekocht en tot curiae ingericht. De kanunniken waren verplicht daarin te wonen op straf van verlies hunner prebende; zij betaalden voor het huis eenen canon aan het kapittel, bestaande „in frumento, in vino sive in denariis"; bij voortdurende nalatigheid van betaling nam het kapittel de curie in bezit en verhuurde haar. De „stationarius ad curias" (d. i. de oudste kapittulaire kanunnik, die nog geene curia bezat) moest een vaceerend huis voor een bepaalden prijs aannemen en de „taxa" aan de fabriek van het kapittel betalen [1]). De kanunniken mochten de huizen niet verkoopen, wèl er over beschikken „sub testimonio trium vel duorum fratrum" volgens een privilege van 1106; de huizen werden overgedragen voor het kapittel. Blijkbaar behoorden de curiën aan het kapittel; bij verkoop of „saecularisatio" werd een ander huis in hare plaats gesteld. Eigenaardig was het, dat bij de curiën behoorden zoogenaamde „Obleyen" („oblegia", „oblationes"). De Obleien waren bepaalde aan het kapittel behoorende landerijen, die aan kanunniken volgens rangorde in beheer gegeven werden (Zieh- of Theil-obleyen). De bij de kloosterhuizen behoorende en daarvan onafscheidelijke Obleien (Erb-obleyen) gingen met hen over en werden eerst in 1765 daarvan gescheiden [2]). Men vermoedt, dat de Obleien bestemd waren, „ut possessor curiae canonicalis habeat simul, unde illam sartam tectam conservet" [3]).

Ook te Bamberg vond men dezelfde inrichting. Er waren daar Obleien, „annexae curiis canonicalibus, ad certas familias spectantibus, quae unacum curiis vacantibus transeunt ad praebendatum ex familia", aan wien zij gelegateerd worden door een tot de familie behoorenden kanunnik; de erfgenaam kreeg dan „simul quoque oblegiam haereditariam domui annexam, tamquam accessorium domus". Is er geen familielid in het kapittel, dan „optat" een ander lid van het kapittel, „quem tangit ordo optandi curiam", „talem curiam cum annexa oblegia, eamque ad dies vitae retinet" [4]). Een toestand, dien wij reeds te Keulen leerden kennen.

De Obleien schijnen bij de Nederlandsche kapittelen onbekend gebleven te zijn [5]).

---

[1]) Artmann—Dürr, De obedientiis et oblegiis ecclesiarum cathedralium et collegiatarum in Germania. (Mogunt. 1782.) p. 77.

[2]) C. Heffner, Die ehemaligen Domherrnhöfe in Würzburg, in: Archiv d.histor. Vereins v. Unterfranken u. Aschaff. XVI p. 183.

[3]) Artmann—Dürr l. c. p. 75.

[4]) Artmann—Dürr l. c. p. 85.

[5]) Wij vinden echter een analoog verschijnsel in de „bona divisa" der Utrechtsche kapittelen

Maar behalve het ontbreken dezer eigenaardigheid, die het wezen der zaak niet raakt, is er een ernstiger, diepergaand verschil tusschen de inrichtingen der Duitsche en Nederlandsche kapittelen met betrekking tot de kloosterhuizen. Terwijl bij de laatsten de kanunniken van den aanvang af recht op de door hen gebouwde huizen hebben en dit recht zich allengs uitbreidt, onderstelt de optio domorum den vollen eigendom der kapittelen aan de huizen. Wat hebben wij daarvan te denken? De meest voor de hand liggende gissing is, dat dit recht ontstaan is door het feit, dat de kapittelen zelven de huizen gebouwd hebben. Maar de omstandigheid, dat de beide kapittelen, waarvan ons oude berichten overgebleven zijn (Keulen en Munster), beiden aanvankelijk gelijke toestanden als Utrecht en Luik vertoonen, terwijl die gelijkheid in twee verder van ons verwijderde bisdommen (Worms en Mainz) zelfs sprekend is, doet ons aarzelen. Wij schijnen daaruit te moeten afleiden, dat de optio domorum, die op het eerste gezicht een overblijfsel schijnt van de oude regelmatige toestanden der kapittelen, waarin zij geheel past, integendeel eene late instelling is, die ingevoerd is in strijd met den normalen ontwikkelingsgang, waarschijnlijk in de onderstelling, dat men zoodoende tot de oorspronkelijke zuivere toestanden terugkeerde en in ieder geval met de bedoeling om de nadeelige gevolgen daarvan te voorkomen (b.v. door het allengs inkoopen van de huizen door de kapittelen ten gevolge eener reformatie der kapittelen op pauselijk bevel). Met beslistheid durf ik bij gebrek aan materiaal dit niet vast te stellen. Doch zeker schijnt het, dat daar, waar de optio domorum is ingevoerd, de eigenaardige ontwikkeling van den eigendom, dien ik te Utrecht constateerde, niet kan plaats gehad hebben.

Maar ook al moeten wij dus waarschijnlijk deze kapittelen prijsgeven, dan nog is het gebied der claustraliteit ruim genoeg. In het Luiksche bisdom wordt gesproken van een eigen huis voor den deken en huizen van de kapellanen [1]), — te Keulen waren sommige „domus praelaturae annexae" [2]), — te Munster vonden wij zes à acht huizen, speciaal bestemd voor de vicarissen van het kapittel [3]); het is meer dan een vermoeden, dat deze huizen op geheel dezelfde wijze als de curien der kanunniken werden behandeld. Ook te Utrecht vinden wij zeer enkele malen dergelijke huizen vermeld. Een huis, behoorende aan de zielprove van den Dom en gelegen „in dye mandaet ende emuniteit der kercken", werd in 1550 verkocht „in allen manieren als men der heeren

---

1) Stat. gener. cleri secund. cap. 15 art. 8, 9, 12.

2) Stat. v. h. Keulsche Domkapittel dd. 19 Jan. 1532. (l. c.)

3) Mededeeling v. Dr. Keller te Munster. — Vgl. Stat. 1594: huizen van „vicarii ex castris capituli."

huysinghen, staende in de emuniteit, gewoenlick is te vercopen" [1]). Een ander huis, behoorende aan eene vicarie in de St. Mariakerk, werd in 1616 door het kapittel uitgegeven op geheel analoge voorwaarden als destijds voor de kloosterhuizen der kerk golden [2]). En een statuut van St. Marie beveelt de jaarlijksche visitatie der „domus claustrales, tam canonicorum nostrorum quam nostrorum vicariorum" [3]). Ook voor dergelijke huizen schijnt dus het claustraalrecht gegolden te hebben.

Doch ook op andere aan de kapittelen behoorende huizen worden soms, gemakshalve of door den sleur, dezelfde regelen toegepast. Een huis van den Dom op het Oudkerkhof wordt in 1578 verkocht „in alsulcken maniren als andere canonicken onser kercken claustrael huyssinge hebben" [4]), en een huis van St. Marie in de Boterstraat, genaamd het Lombardenhuis (later het huis Lamparden), vroeger in erftins uitgegeven, kwam allengs in eene positie, die geheel met die der kloosterhuizen overeenkwam [5]).

Verrassend is het echter, dat wij wel niet den naam maar toch het wezen der claustraliteit terugvinden buiten de kapittelen, bij stichtingen, met dezen eenigszins overeenkomende, in zoovere zij evenals dezen op den grens tusschen wereldlijken en geestelijken stonden, evenals dezen bewoond werden door half-wereldlijke personen, volgens een geestelijken doch vrijen regel levende. In de eerste plaats vinden wij sporen van dergelijke inrichtingen bij de met de kapittelen nauwverwante adellijke jufferenstiften. Uit de rekeningen der abdij Oudwijk bij Utrecht [6]) blijkt, dat reeds in de 14e eeuw de juffers evenals de kanunniken niet alleen uitdeelingen in geld ontvingen, doch ook elk eene eigene provisie vleesch: eene omstandigheid, die schijnt te wijzen op het voeren van eigene huishouding door de verschillende juffers. Sterker werd de overeenkomst, zoodra de leden van dergelijke stichtingen het kloostergewaad uittrokken om kanonikessen te worden, zooals met velen het geval was. Een statuut der abdij Rijnsburg van 1539 spreekt van de „huysen ende plaetsen", aan

---

1) Reg. D. 1550.

2) M. 1616. — Vgl. M. 1617, M. 1641, M. 1679. — Een huis in de Amersfoortsche immuniteit, behoorende aan eene vicarie, wordt in 1602 vermeld. (Reg. A. f. 143.)

3) St. M., in: Reg. M. N⁰. 17 fol. CCLXII vs.

4) Reg. D. 1578.

5) M. 1319. — M. 1403. — M. 1527.

6) Onder de te Cheltenham aangekochte handschriften.

ieder der juffers „toegescict", en die altijd zouden blijven aan dezen en hare opvolgsters [1]). Duidelijker nog spreekt een statuut van het stift Ter Hunnepe van 1565. Daarbij werd bepaald, dat de vijf oudste der veertien juffers van het stift, als zij wilden, „kost halten" zouden en daartoe in afzonderlijke huizen binnen het stift wonen mochten. Zij moesten de jongere juffers tegen betaling bij zich innemen. Na haar dood verviel het huis aan de in ouderdom volgende juffer, die het betrok, ook als zij reeds vroeger een ander bezat; vermaking van het huis aan eene der juffers was verboden [2]).

Duidelijker sporen van inrichtingen, die ons aan de claustraliteit herinneren, vond ik bij stichtingen, die in beginsel veel verder dan de jufferenstiften van de kapittelen afstonden, doch daarmede in zooverre weder meer overeenkomst vertoonden, dat zij, evenals deze in steden voorkomende, een afzonderlijk ommuurd deel der stad innamen: de begijnhoven. Ik heb het oog op twee oorkonden van het Utrechtsche hof van 1284 en 1422. Volgens de eerste akte, een statuut van het begijnhof, kon eene begijn over het huisje, dat zij op het hof bezat, bij testament of gift onder de levenden beschikken, doch alleen ten bate van personen, aldaar wonende; deed zij dit echter niet, dan beschikte de meestersche bij rade der vroedste begijnen naar goedvinden over het huis. Werd de begijn wegens wangedrag verbannen, dan verviel haar huis aan den hof [3]). Dit statuut was door de begijnen zelven vastgesteld; doch men achtte reeds dadelijk een specialen waarborg voor hare onderwerping daaraan noodig: het statuut werd door alle begijnen beëedigd en later door bisschop Guy bekrachtigd. Maar dit alles bleek onmachtig om den voorgeschreven toestand te handhaven. In 1422 was het statuut bij menschenheugenis niet meer opgevolgd, „ymmo vobis (de bewoonsters van het begijnhof) et singulis vestrum penitus ignotum et occultum"; het werd voortdurend overtreden. Toen men den regel

---

1) Het statuut, onvolledig afgedrukt bij: Schotel, Abdij van Rijnsburg. p. 310, luidt aldus: „alsulcke huysen ende plaetsen, als een yegelick van de vrouwen toegescict is, die sullen altijt an diezelve vrouwen ende die namaels sellen wesen in diezelve huysinge...." De bepaling was iets nieuws: vgl. het statuut van 1536: l. c. p. 185 vlg.

2) In de Versl. en mededeel. v. h. Overijss. gen. XVII p. 69. („Darzu iss entschlossen, dass keine von denn kosthaltendenn jufferen ire behusinge nach derselbigen gefallen jemande zu vermachen macht sall haben, sundern so deren eine midt doit abgehen wurde sal derselbigen altzeit die oldeste in der proven, ob sie gleich in einen anderen hauss wonhafftig, succediren, und dass erledigte hauss innemmen.")

3) Arch. der Oud-R. C. Clerezij.

wenschte te herstellen, ontstonden oneenigheden, en het eind was, dat de meestersche zich tot bisschop Frederick wendde, met verzoek om ontheffing van de naleving van het statuut. En de bisschop, na gedaan onderzoek en ingewonnen advies der rechtsgeleerden, voldeed aan haar verlangen door vernietiging van het niet meer met de gewoonten der begijnen overeenkomende voorschrift [1]). Wij zien hier dus nagenoeg dezelfde verhoudingen van de bezitters tot de bij de stichting behoorende huizen, als wij bij de kapittelen opmerkten: dezelfde ongeneigdheid om de oorspronkelijke toestanden te handhaven, leidende tot het geheel overtreden en verwaarloozen der gestelde wetsbepalingen. Die gevolgen blijken uit de over de huizen gepasseerde akten maar al te duidelijk. Men ziet daarin de huizen door begijnen vererven en verkoopen [2]), ook aan burgers, — ze overdragen voor de meesterschen van het begijnhof (of voor de meesterschen en de begijnmeesters [3])), doch meestal voor het stadsgerecht [4]). Enkele oorkonden doen zelfs vermoeden, dat het bezit van huizen door burgers op naam van begijnen niet onbekend was [5]).

En men meene niet, dat het Utrechtsche begijnhof onder den invloed der in de vijf Utrechtsche kapittelen bestaande toestanden ten dezen exceptioneel was: het Utrechtsche statuut van 1284 werd in 1293 woordelijk door de Leidsche zusterstichting overgenomen [6]). De ontaarding schijnt daar niet zoo erg geweest te zijn als te Utrecht: wel spreekt eene oorkonde van 1348 van het *verkoopen* van huizen, door begijnen gebouwd of gekocht, aan eerlijke jonkvrouwen of weduwen [7]), maar de regel was toch anders. Nog in 1440 toch verklaarden de begijnen in rechte, dat zij geen eigendom aan de huisjes op het hof hadden, en dat zij die niet mochten verkoopen, vererven of bezwaren. De meesterschen hadden haar de erven „gegund" ter betimmering, voor welke

---

[1]) Arch. der Oud-R. C. Clerezij

[2]) Zie ook eene vermaking van een huis op het Begijnhof, gepasseerd voor meesterschen en begijnmeesters in 1467, onder de Cheltenhamsche charters.

[3]) Evenwel met het voorbehoud: „Dit is gesciet nae gewoenten ons hoefs, behoudelijc den hof sijns rechts ende gewoente." (Ch. v. h. Begijnh. dd. 1509 onder de Cheltenh. oorkonden.)

[4]) Zie vele brieven, op de huizen van het Begijnhof betrekking hebbende, onder de te Cheltenham aangekochte oorkonden. Ik heb ze bij hun tijdelijk verblijf te Utrecht slechts vluchtig kunnen doorzien.

[5]) Zie onder de aangehaalde oorkonden een transport dd. 1518 aan eene begijn „tot behoef" van een ander persoon.

[6]) Zie de oorkonde afgedrukt bij: V. d. Bergh, Oork. b. v. Holland. II p. 392.

[7]) Oorkonde v. h. Leidsche begijnhof dd. Zond. na Valent. 1348, geciteerd bij: R. Elsevier, Invent. v. h. arch. v. Leiden. I p. 203.

zu Blanckenheym" heette. Reeds voor de tweede maal deed zich toen het geval voor, dat geen lid der familie zich in het kapittel bevond. De vorige bezitter had met de familie een contract gesloten („vurwerden geloift") over het bezit van het huis en deed nu afstand van zijn recht daarop („haet verzegen up alsulck recht als he da an hadde"). De familie draagt nu aan het kapittel weder eenen haar niet verwanten kanunnik voor („bidden den capittel, dat si den hof heren E. geyven ind lenen willen sine lijfzucht") en verzoekt het, hem „daryn (zo) setzen ind stedichen": zij van hare zijde zal den begiftigde in het huis handhaven, hem beschermen en gedurende zijn leven „egeyn recht an deme hoeve ind huysincgen" beweren, terwijl na zijnen dood het huis „weder an uns end an de unsse vallen sal mit alle deme rechte, dat wir hude ze dage da aen haen" [1]. Men ziet het, geheel de vormen van het collatierecht! De familie Von Blanckenheym gedraagt zich, alsof zij de presentatie, het kapittel de institutie in het bezit van het huis, als een geestelijk beneficie, had; geen wonder, dat zij dan ook, volgens de gewoonte der collatoren, recht op het huis beweert [2]!

Men ziet het: ook hier bestaat geen noemenswaardig verschil met de ons bekende toestanden. Zijn ook de domus haereditariae te Utrecht onbekend gebleven, de algemeene regel is dezelfde voor beide plaatsen, en zelfs van de beschouwing van de huizen als geestelijke beneficiën hebben wij te Utrecht een voorbeeld gevonden [3]. Doch geheel anders is de toestand te Keulen geworden op het einde der middeleeuwen. Het Domkapittel spreekt dan (1532) van „ecclesiae nostrae domus canonicales" (er waren er toen 22 bij den Dom) en gedraagt zich als eigenaar daarvan: de kanunniken „obtinent (domus) a capitulo", het kapittel „concedit domum". Hoe die concessie geschiedde, wordt ons nauwkeurig beschreven. In 1636 beweerde een lid van het Domkapittel, dat „juxta antiquam consuetudinem" de „in ordine senior canonicus capituli residens" recht had een vaceerend huis „auf die gethane Option" te aanvaarden voor een „pretium, bei dem Thumbcapitel selber juxta aequitatem angesetzt nach altem Brauch". Het kapittel „wüsste sich solchen alten Gebrauchs optandi aedes nit zu erinnern"; maar de statuten van eene eeuw vroeger (1532, 1534) stellen den kanunnik vrij wel in het gelijk. Volgens deze stukken werd een huis, dat vaceerde „per

[1] Vgl. het statuut van den Dom van 1239, gedrukt: Westdeutsche Zeitschrift. Ergänzungsheft III p. 218. (Waarschijnlijk heeft ook op een claustraal huis betrekking de aldaar p. 261 afgedrukte oorkonde van 1290 over een huis, voortdurend door kanunniken bewoond; doch de zaak is te onzeker om daaruit conclusiën te trekken.) — Vgl. twee charters van 1278 en 1364 in het cartularium van St. Aposteln. fol. 47, 57: N°. 139, 155, in het Stadtarchiv van Keulen.

[2] Charters van 1278 en 1364 in het cartularium van St. Aposteln bovengenoemd.

[3] Zie hiervoor p. 29.

I. DOMKAPITTEL.

1. Statutum de empcione domorum claustralium. (voor 1350.)[1]

De empcione domorum nostrarum claustralium. — Qui domum claustralem habet, potest eam in vita et in morte donare, vendere, accommodare, obligare, legare uni ex canonicis nostris prebendatis, eciam non emancipatis vel non residentibus, cui velit; sed pensiones ex eis vendere non potest sine consensu capituli. Cum vero de domo sua non disposuit, sed suis executoribus disponendam reliquit, non licet ipsis dictam domum vendere, nisi ad hoc omnibus canonicis die certa assignata ad vendendum; et tunc plus offerenti tradenda est. Sed si duo concurrerent in offerendo, senior canonicus, domum non habens vel qui domum non habuit, prefertur juniori; secus si domum habet vel habuisset. Quod si executores pro precio oblato dare nollent, offerens estimacionem capituli implorabit; et tunc necessario pro precio, quod decanus cum majori parte ibi presencium estimaverit, tradent, si ibidem estimaverit incontinenti, alioquin totum capitulum estimabit. Et in omnem eventum precium solvere non compellitur ante finem anni a die vendicionis. Et in majoritate precii non estimabitur, si alter pecuniam paratam offerret. Emptor eciam caucionem fidejussoriam incontinenti prestabit. Et si domus aliter vendita fuerit, vendicio non tenet, et quicumque de collegio canonicus potest illam habere pro eodem precio quo vendita fuerit. Et si executores non fuerint concanonici nostri, de quantitate precii sine fraude fidem facient coram capitulo nostro juramento; canonicis creditur simplici verbo, qui consuetudines et statuta ecclesie servare juraverunt. Si vero executores post mensem ab obitu defuncti domum vendicioni exponere distulerint, si aliquis canonicus institerit, capitulum ad hoc eos compellet; et si contumaciter contradixerint, capitulum vendet, salvo[2] executoribus precio; et vendicio rata manebit. Quod si nullus canonicorum tantum offerret quantum executoribus videtur justum precium, ipsi executores possunt implorare estimacionem capituli; et ille qui plus optulit, si velit domum habere ad estimacionem ut prius, precium solvet; quod si ad estimacionem capituli nollet, ipsam executoribus dimittat quousque ipse vel alter ad convencionem ipsorum vel capituli estimacionem emat.

Qui domum vendit, pactum faciat, qualem et quid cum ea tradere velit; quod si non fecerit pactum, tradere tenetur eam et omne, quod in ea constructum est causa perpetui usus, ut sunt sedes sive sedilia, una mensa et duo fulcra, pendula et tenella, pertice puteorum et cloacarum coopercula, candelabra fixa et claves et sere omnes.

Si concanonicus noster, domum non habens, nec domus vacet, cum aliquo concanonicorum nostrorum, domum claustralem habenti, cohabitare pecierit; nisi ille ex honesta causa recusaverit, capitulum potest illum compellere ad suscipiendum eundem cum uno clerico familiari, sub expensis suis ad arbitrium capituli, donec domus una vendicioni exponatur, cum non liceat sibi nisi in domibus habitare claustralibus ex statuto.

Mercaturas non licet nobis in persona propria exercere; societates tamen mercatorum non sunt nobis interdicte. Qui vinum secundum usum taberne vendiderit, tenetur pena secundum statutum provisorum, quod sequitur:

---

[1]) Verg. met dit statuut de omwerking daarvan door het kapittel van St. Marie: hierna No. 14.

[2]) Het HS. heeft: „salvis".

Item ad ora laycorum obstruenda et ut pacem inter nos et laycos reformemus, statuimus, quod ab hac die in antea nullus vendat vinum in emunitatibus, nisi de consilio provisorum et consensu.

(Uit het statutenboek van Hugo Wstinc. fol. CXXVII.)

2. UITSPRAAK VAN DEN BISSCHOP OVER HET VESTIGEN VAN TINSEN EN RENTEN OP EEN CLAUSTRAAL HUIS. 1469 Januari 13.

David van Bourgoengen, by der genaden Goits bisscop tUtrecht, maken kont allen luden. Alsoe zekere geschele ende twyste opgestaen ende geresen sijn tusschen den eerbaren onsen lieven vrienden vicedoemdeken ende capittell onser kercken ten Doem tUtrecht aen die ene zyde ende den edelen onsen lieven neve ende getruwen raet heren Reynalt, heere tot Brederoede tot Vyanen ende ter Ameyde, aen die andere, roerende ende toecomende van den huyse, staende aen dat kerckhoff onser voirseyder kercken, dat die eerweerdige vader in Goide bisscop Roedolph van Diepholt, onsen voirvader zaligher gedachten, toebehoirde ende besproken hadde om sijn memorie, capelle ende sepultuer mede te maken etc., soe ist dat wy, om dieselven geschele ende twysten neder te leggen ende dairvan die parthyen te verlykenen ende te verenighen, geordiniert hebben ende ordinieren, datt voirseyde huys op heren Willem van Brueckhuysen, canonick onser kercken voirgenoemt, sall staen, ende dat die dairaff den capittell voirseyt brieve sall gheven nae gewoenten onser kercken; ende dat die somme van den gelde, die men voir tvoirseyde huys sall geven, wesen sall sovenhondert oude scilden, te weten dat men dairaff sall trecken ende cortten soven Rijnsche gulden sjaers, die nu ter tijt uut den voirseyden huyse gaen, gerekent twyntich voir elken pennyng, ende hondert ende twyntich Rijnsche gulden voir die tymmeringe, die onse lieve neve van Brederoede aen den huyse voirgenoemt gedaen heeft; item dat men noch boven die voirseyde soven Rijnsche gulden sjaers opten huyse voirseyt sall setten achte oude scilde sjaers voir onss voirvaders, bisscop Roedolphs zaliger gedachten, memorie, ende voir die Doemdekenye, alsoe dairvan driehondert Rijnsche gulden sijn gelecht aen die voirseyde capelle ende sepultuer, thien oude scilden sjaers, elcken pennyng van dese achtien oude scilde oick gerekent voir twyntich. Behoudelick dat men van dese renthen soevoell sall moegen lossen tot alre tijt als men will, ende dat allenken twee oude scilde ten mynnesten, elken pennyng myt twyntich, nae der gewoenten onser kercken voirgenoemt. Voert soe sall gecort weerden van den voirseyden sovenhondert oude scilden alle tghent dat onse lieve neve van Brederoede duechtlyken kan bewysen, dat hy onsen capittell voirseyt oft enich van den heren opten huyse betaelt heeft; ende soe wes datt dan voirder aen die sovenhondert oude scilde gebreket, sall heere Willem voirseyt betalen onsen capittell voirseyt tusschen nu ende sant Johans misse in den Middenzomer naistcomende. Alle dynck sonder argelist. Myt welcke ordinancie wy begeren, dat beide parthien tevreden willen sijn van den voirseyden geschele ende twyste ende van alle datter uut gesproten mach wesen. Ende des tot oirkonde hebben wy onsen segell aen desen brieff doen hanghen. Ende deser brieve sijn twee, van woirde te woirde alleens sprekende. Gegeven in onser stat van Utrecht int jaer onss Heren dusent vierhondert negen ende tsestich opten dertienden dach in Januario [1]).

(Oorspr. Arch. Dom.)

3. STATUTUM DISPONENS QUOD NEMO NISI CANONICUS DOMUM CLAUSTRALEM EMERE POTERIT. 1552 Juli 7.

Nos decanus et capittulum Cathedralis ecclesie Trajectensis notum facimus universis ad futuram rei memoriam, quod nos attendentes et considerantes dolenter, quod plerique laici fictitiis seu accommodatis titulis et nominibus domos nostras claustrales simulata quadam emptione emere et post eandem emptionem aliis laicis etiam denuo absque nostri capittuli consensu elocare presumant, ex quo non

---

[1]) In dorso: „Litera pronunciacionis domini David episcopi Trajectensis super domo et area domini Wilhelmi de Weerdenberch, dicta die Rode poert".

parva incommoda et detrimenta tam ecclesie quam canonicis ejusdem inferuntur, tum precipue quia hujusmodi coloratis ac potius simulatis emptionibus suis edibus claustralibus veri domini priventur, quas in canonicorum et non laicorum usum a primeva earum fundatione extructas esse constat, eamque ob causam claustrales esse dictas, tum etiam quum illorum proprie non sunt, illas non reparant aut restaurant, et sic per defectus restaurationis hujusmodi penitus corruant, quandoquidem nemo in aliena re tam est diligens paterfamilias quam propria tantoque affectu afficiatur, et quod omnia negligentia pereant. Hinc est quod nos decanus et capittulum, volentes huic et etiam similibus malis et incommodis succurrere et oportune providere, omnibus et singulis gravaminibus premissis aliisque circa elocationem domorum nostrarum claustralium damnis bene examinatis et masticatis, atque etiam perpendentes, honestius et utilius pro conservatione previlegiorum emunitatis ecclesie nostre predicte existere, ut predicte domus claustrales, quas ecclesiasticas esse constat, ab ecclesiasticis et suppositis ejusdem ecclesie habitentur, attento quod in laicos extraneos nullam habeamus jurisdictionem sicque emunitas nostra ledatur; matura itaque deliberatione previa, habitisque super premissis diversis capittulis, de communi et unanimi omnium confratrum nostrorum consensu nemine contradicente hodie in capittulo desuper per juramentum indicto ordinandum et statuendum duximus ac tenore presentium ordinamus et statuimus hec que sequuntur:

Imprimis quod imposterum nemo domum claustralem emet, nisi fuerit canonicus actu prebendatus ecclesie nostre; atque idem canonicus hujusmodi domum emens personaliter eandem inhabitabit, vel si inhabitare nolit et alteri eam locare voluerit, eandem non laico sed canonico actu prebendato locabit; intelligentes idem de parte quod de toto, videlicet ut si domus tam sit ampla, quod non ab uno habitari valeat, sed partem aliquam alteri locare voluerit, illam, si capittuli emunitati et jurisdictioni subjecta est, non laico sed modo quo supra ecclesiastico capittuli nostri supposito locabit; illis tamen ecclesiasticis vel ecclesie vicariis seu officiatis deficientibus et conducere nolentibus, poterit hujusmodi domus libere ad biennium vel ad summum ad triennium cuilibet bone conversationis persone plus offerenti elocari; nisi totum vel partem domus vacare voluerit, poterit ad tempus uni aut alteri custodiendam mandare absque pretio, idque precipue tempore necessarie absentie.

Ne tamen in hujusmodi emptionibus et locationibus inter confratres nostros aut alias [1]) antenominatas personas hujusmodi domum modo predicto emere vel conducere volentes fiat collusio, quod tam in mortuorum quam vivorum prejuditium cederet, ordinamus quoque et statuimus, quod dictus emptor seu conductor jurabit, si ad hoc ex parte capittuli requisitus fuerit, se talem domum pro se ipso et pro suo proprio usu emisse et non alterius, et non intervenisse dolum, fraudem, collusionem aut aliquam aliam sinistram machinationem; et si quis in premissis (quod Deus avertat) peccasse vel deliquisse deprehensus fuerit, is non solum ipso facto perjurii reatum incurret, sed etiam a voce et emolumentis capittularibus ipso facto imperpetuum exclusus censebitur, salva interim antedicti capittuli nostri ea in re gratia et moderamine.

Et ulterius quia fortasse posset cuiquam ex nostris obvenire, ut per incuriam domus predicte non debite in tectis aliisque necessariis intertenerentur, similiter mandamus et statuimus, ut predicte edes a ruinis conserventur, quod singulis annis semel vel toties quoties opus erit uterque pro tempore magister fabrice cum archilatomo ecclesie nostre predictas edes claustrales ruinosas et corruentes visitabunt; et si aliqua reparatione opus habere reppererint, illud ipsum annotabunt et capittulo intimabunt. Quo facto mandabitur possessori domus predicte ruinose, quatenus domum suam reficiat et restauret; quod si monitus non fecerit, predicti duo magistri fabrice auctoritate capittuli antedicti domum expensis possessoris ejusdem de fructibus prebende sue refici et restaurari, et restauratione facta computum de hoc reddere curabunt.

Ut autem premissa perpetuis temporibus inviolabiliter observentur, presentes litteras expediri et

---

[1]) Het HS. heeft: „alios".

*

sigilli capittuli nostri fecimus appensione communiri. Datum anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo secundo, die septima mensis Julii.

(Oorspr. Arch. Dom.)

II. KAPITTEL VAN OUDMUNSTER.

4. Extracten uit verschillende statuten. (z. d.)

Quod canonici non erunt in expensis nisi in domibus claustralibus. — Canonici, qui sunt in perceptione, in expensis suis vel aliorum non sint, nisi (in) domibus claustralibus.

Quod nullus domum suam claustralem laico locet, obliget vel accommodet, nisi de consensu capituli. — Item statuimus, quod nullus de cetero domum suam claustralem alicui laico locare, obligare vel accommodare presumat, nisi de consensu capituli vel majoris partis hec duxerit faciendum.

(Uit het Liber presentiarum.)

5. Statuut, houdende bevel tot het aflossen der renten, op de claustrale huizen gevestigd boven het hierbij vastgestelde tarief. 1440 October 12.

Universis presencia visuris seu audituris decanus et capitulum ecclesie sancti Salvatoris Trajectensis salutem in omnium Salvatore. Quoniam tempus de se oblivionem inducit et que in tempore aguntur simul in tempore labi dinoscuntur, nisi per veridicorum testimonium aut scriptis autenticis roborentur et confirmentur, hinc est quod nos, attente considerantes, domos nostras claustrales, quas infra emunitatem ecclesie nostre habere dinoscimur, gravibus censibus et redditibus ac pensionibus ultra modum et valorem per nonnullos nostros predecessores fore obligatas, quas sic absque dubio in primevis minime fuisse conspicimus sed per oblivionem et temporis vetustatem et novorum fratrum assumpcionem, qui nec scripto aut veridicorum testimonio suffulti sic eas obligarunt et obligari permiserunt, quas sic sine amaritudine mentis et dolore intrinseco sustinere non valemus propter multa presertim propter incendii pericula, unde domistadia sive loca absque edificiis tunc quod absit remanerent deserta, redditus quoque sive pensiones camere aut cameris, quibus debentur aut deberentur, minime ymmo nullatenus persolverentur, prout jam oculata facie vidimus et experiencia didicimus, in grave detrimentum divini servicii et personarum in ecclesia prebendatarum. Ut igitur futurum per nos ammoveatur periculum et domus, si incendio aut alio diffortunio subverterentur, reedificari possent, senciant presentes pariter et inteliigant futuri, quod presencium tenore statuimus in perpetuum inviolabiliter observandum et observare quantum in nobis est eciam juramento corporali prestito servare curabimus: Quod si que domus fuerit, ultra taxam presentibus insertam pro nunc obligata per suum possessorem, annuatim quolibet anno subsequente unum ad minus antiquum scudatum Francie de dictis pensionibus sive redditibus minorabit et redimere curabit; alioquin camerarii, qui pro tempore sunt, de suis redditibus et proventibus quolibet anno tantum retinebunt de sua prebenda, de quibus hujusmodi scutum ad minus redimi poterit, excusacione quacumque semota, quousque remaneat sola taxa inferius specificanda et annotanda, isto modo videlicet: Quod domus contigua domui choralium, quam nunc inhabitat dominus Henricus van den Oever, manebit obligata in quatuor scutis antiquis Francie et non ultra. Domus illi contigua, quam nunc inhabitat magister Wolterus Grawaert, decanus noster modernus, remanebit obligata in sex scutis hujusmodi antedictis. Domus vero domini Lievini Hont, domui decani contigua et habens parvum transitum ex parte orientis, remanebit in quatuor hujusmodi scutis obligata. Domus autem domini Johannis de Bloys, que habet dictum parvum transitum ex parte occidentis et contigua domui magistri Johannis Weert ad partem orientalem, unacum domo prefati magistri Johannis Weert, que est contigua

versus orientem domui magistri Anthonii van Gelen, que habet scolas et domum antiquam capitularem beati Martini sibi contiguam; iste tres domus stabunt equaliter quelibet ad sex [1]) scuta similia obligate, sicut domus domini decani suprascripta. Domus vero retro dictam domum magistri Anthonii situata, quam inhabitat de presenti dominus Hubertus Waell, remanebit obligata in quatuor scutis similibus. Similiter et domus magistri Johannis Dorlo, situata supra pontem, que habet transitum sancti Martini ex parte meridionali et plateam communem in oriente et domum domini Arnoldi Leew, perpetui vicarii in ecclesia sancti Petri, ad partem borealem, remanebit in quatuor scutis similiter obligata. Domus vero domini Johannis Hondertmarck infra emunitatem nostram, habens cymiterium beati Martini ad partem meridionalem, domum magistri Henrici Raesscoepp, prepositi ecclesie beate Marie ac canonici et thezaurarii ecclesie beati Martini, ad partem orientalem et domum magistri Johannis Colentier, canonici Trajectensis et prepositi Ellstensis, (ad partem occidentalem) erit obligata in sex scutis similibus. Et ut ista perpetuo tempore per successores nostros et nos inviolabiliter observentur, presens statutum sigilli nostri appensione duximus communiri. Datum et actum in loco nostro capitulari, anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo, duodecima die mensis Octobris.

(Oorspr. Arch. Oudmunster.)

6. RESOLUTIE, WAARBIJ HET BEWONEN VAN EEN CLAUSTRAAL HUIS VERPLICHTEND WORDT GESTELD VOOR DE LEDEN VAN HET KAPITTEL, DIE EEN AMBT BEKLEEDEN. 1461 December 16.

Anno Domini 1461 habetur in prothocollo magistri Johannis de Yperen, tunc notarii capituli jurati, de verbo ad verbum ut sequitur:

Ordinacio quod nullus canonicorum, non habitans infra emunitatem, potest habere officia in ecclesia. — Sexta decima Decembris hora primarum et capitulari de mane omnes domini, aberat Johannes Reyneri, capitulariter ad hoc capitulo indicto in eorum domo capitulari considentes, pluribus et iteratis deliberacionibus desuper habitis, maturo consilio ordinarunt, quod exnunc inantea nullus canonicorum prebendatorum poterit ac debebit habere officia seu cameras in ecclesia, nisi presencialiter in propria persona moram et residenciam traxerit infra emunitatem et in aliqua domorum claustralium ecclesie sancti Salvatoris.

(Uit het groote Kalendarium. fol. 5 vs.)

7. STATUUT OVER HET VERKOOPEN EN VERHUREN VAN CLAUSTRALE HUIZEN. 1509 Maart 7 [2]).

Nos Hermannus de Lochorst decanus, Gerardus de Bueren, Johannes Tulman, Christianus de Zenden, Petrus Wolfardi, Johannes Voss, Gerardus de Zuggeroy, Ghijsbertus de Venroy et Wolfardus de Medenblick, canonici capitulares ecclesie sancti Salvatoris Trajectensis, ac capitulum ipsius ecclesie facientes et representantes, in domo nostra capitulari, capitulo ad infrascripta indicto, capitulariter congregati, considerantes et attendentes, quod licet nisi novem domus claustrales ecclesie nostre pro preposito et decano ac decem et novem canonicis prebendatis ejusdem nostre ecclesie sint, attamen alique ex eisdem per extraneos earum inhabitatores in prejudicium nostre ecclesie ac prelatorum et canonicorum prebendatorum ipsius aliquando existant occupate, que pro habitacione prelatorum et canonicorum hujusmodi a primeva earum fundatione provide fuerunt et sunt ordinate, nos igitur, occupaciones ipsarum extranearum personarum Deo favente ammovere et extirpare pro posse cupientes, statuendum et ordinandum duximus ac tenore presentium statuimus et ordinamus: Quodsi et quando aliqua domus claustralis, infra emunitatem antedicte nostre ecclesie sita, vacaverit per obitum prelati vel canonici seu per dimissionem prelature vel prebende sue aut assecutionem alterius domus claustralis, tunc executores canonici defuncti existentes, si per obitum,

---

[1]) Het HS. heeft: „sexta".

[2]) Dit statuut is overgenomen van het kapittel van St. Pieter: zie hierna N. 11. De aanhef is echter veranderd, zoodat het afdrukken daarvan gewenscht scheen.

sed si per dimissionem prelature vel prebende aut assecucionem hujusmodi vacet, tunc ipse dimittens vel assequens vel ejus procurator, debet eam publice venditioni exponere infra sex ebdomadas, a die obitus, dimissionis vel assecucionis hujusmodi computandas, convocatis omnibus prelatis et canonicis nostris prebendatis, tam capitularibus quam non capitularibus, infra civitatem Trajectensem tunc presentibus, qui commode vocari poterint; et dabitur prelato vel canonico ecclesie nostre plus offerenti. Ita etiam quod nullus ad hujusmodi domos claustrales emendum procuratorio nomine alicujus canonici ecclesie nostre presentis vel absentis admitti debeat, nisi talis procurator fuerit canonicus prebendatus ejusdem nostre ecclesie, omnibus etiam dolo et fraude seclusis; proviso quod prelatus canonico vel senior canonicus juniori, in equalis precii oblacione dum simul concurrerint, preferentur; et si talis domum claustralem habeat, tunc alteram de duabus infra sex ebdomadas publice vendicioni exponere tenebitur, modis et formis supra et infra scriptis. Quodsi executores, dimittens vel assequens hujusmodi domum pro precio oblato dare noluerint, tunc in ultima existens oblacione extimationem decani et capituli implorabit et hujusmodi extimacioni necessario stare debet; sed si offerens ad extimacionem decani et capituli domum recipere seu emere noluerit, dimittat eam executoribus, dimittenti vel assequenti, donec ipse vel alter tunc aut per novam exposicionem vel extimacionem hujusmodi eam emat. Et in omnem eventum emptor precium solvere de domo hujusmodi empta non compellitur ante finem anni a die vendicionis; sed caucionem fidejussoriam prestabit. Et si domus aliter vendita fuerit, vendicio non tenet. Si vero executores, dimittens vel assequens domum infra predictas sex ebdomadas vendicioni exponere distulerint seu distulerit, decanus et capitulum post easdem sex ebdomadas, quandocumque eis placuerit, vendere eam poterint, salvo executoribus, dimittenti vel assequenti precio de eadem, et vendicione rata semper manente.

(*Het overige van het statuut is gelijk aan het statuut van het kapittel van St. Pieter van* 1450, *te beginnen met: "In vita vero potest quivis enz." Zie hierna N°.* 11, *waar de enkele varianten van belang zijn opgegeven.*)

(Oorspr. Arch. Oudmunster.)

8. Verklaring van het kapittel over de verhouding van het kapittel tot de naamleeners en de bezitters op naam van anderen. 1612 April 27.

Verclaringe van den capittele nopende d'huysingen claustrael. — Terselver tijdt hebben d'voornoemde heren ten versoucke van de heren van den capittele der kercke van St. Jan alhier binnen Utrecht verclaert, dat volgende haer edele kercke statuten ende oude observantiën egeen huysingen claustrael, staende in de immuniteyt derselver hoerluyder kercke, en mogen gecoft ofte gepossideert worden dan alleenlijck by een canonick haerder kercke ofte ten minsten by een last ende procuratie van denselve hebbende. Ende al ist, dat somwylen andere personen, enige der voorseyde huysingen op den naem ofte last van een canonick gecoft hebbende, de cooppenningen selve opbrengen ende de huysingen bewonen, haer edele nochtans nyemants anders pro vero possessore sijn erkennende dan de canonick, op wiens naem met sijn consent dselve huysinge gecoft is; dwelcke oock diensvolgende gehouden wert voor de pensie, gaende uuytteselve huysinge, te responderen, sonder dat haer edele regart nemen op andere personen, die de huysinge, by hemluyden in manieren voorseyt gecoft, wederomme aen anderen oversetten ofte vercopen, ten zy anders by den capittele specialijck ware gedispenseert. Dat mede solange die canonick ofte yemants anders, op wiens naem d'voorseyde huysingen by speciale dispensatie is staende, in levenden lyve blyvende ende haerluyder naem verlenende sijn, haer edele geen recht van vercopinge ofte andersins en hebben te pretenderen, al waert oock dat d'selve huysingen by vercopinge enige servituyt ofte beswaernisse ten behouve van hoerluyder capittele onderworpen souden mogen wesen. Presentibus decano, Honthorst scholastico, Montzima thesaurario, Assche, Henrico ab Honthorst, Treslongh, Dousa, Gisleno Montzima, M. Joanne Strick et M. Adriano Strick, canonicis capitularibus.

(Uit het Resolutieboek.)

9. Besluit van het kapittel tot het afkoopbaar stellen van de claustraliteit der huizen. 1621 November 5.

Claustrale huysen deser kercke. — Item also verscheyden personen, bewonende de claustrale huysingen deser kercke, hoe langer hoe meerder trecht van de claustraliteyt weynich achten jae negligeren ende nyet nae en commen, vercopende d'selve claustrale huysingen so dick alst hun belieft, sonder d'heren van den capittele in hoerluyder recht van claustraliteyt te kennen ofte oock in het transport, twelck sy, het capittel preteriërende, doen voor den gerechte der stadt Utrecht, hun daerop beroepende ende excuserende, dat d' heren van de vroetschap der stadt Utrecht opentlick laeten verluyden, dat sy alle de claustrale huysingen van de vijff ecclesiën van Utrecht van trecht van claustraliteyt by seeckere publycque acte ofte ordonnantie sullen vryen, ende dat oock alvorens by de vorige magistraet derselver stadt diergelycke acte ofte resolutie wel over den tijdt van twyntich jaren soude sijn gemaeckt ende genomen, waerjegens by wegen van proces te remediëren voor dese tijtsgelegentheyt nyet geraden wort gevonden, vermits men apparentelijck nyet veel soude obtineren, jae geschapen ware alle het recht van de claustraliteyt quyt te gaen; ende d'voornoemde heren deken ende capittele nochtans geerne versien souden, soveel mogelick is, totte schade ende prejudicie, die haer edelen ende hare kercke hierby ofte door souden mogen hebben ende lyden, daertoe nyet ondienstich schijnt, dat men soude consenteren het recht claustrael van de voorseyde huysingen mit seeckere penninck geredimeert te mogen worden, waertoe geseyt wort, dat vele wel souden sijn gesint, so ist dat d' voorseyde heren deken ende capittele op huyden, capitulo specialiter indicto, capitulariter vergadert zijnde om te precaveren vordere schade ende verlies van hunne gerechticheyt, ten aensien mede andere capittelen deser stadt tot offcope van de claustraliteyt hoerluyder claustrale huysingen algereets verstaen hebben, goetgevonden ende geresolveert hebben, opt behagen nochtans van de absente heren capitulaer, dat een yegelijck van de possesseurs der claustrale huysingen hoerluyder kercke trecht claustrael van zyne huysinge aen haer edelen sal mogen redimeren ende offcopen mitten twe ende dertichsten penninck van de rechte weerde ende estimatie van deselve huysinge, die in cas van controversie by vier onpartydigen, hun des verstaende, ten wedersyden twe te verkiesen, sal worden gedaen; wel verstaende dat onaengesien d'voorseyde redemptie ende offcope d'heren deken ende capittele voornoemt ten euwigen dagen geduyrende behouden sullen aen de voorseyde huysingen, op beraet van drie daegen om aen te nemen ofte off te slaen, de voorcoop ende voorhuyr voor sulcken penninck als een ander ter wettelicker waerheyt daervoor soude geven, mitsgaders oock den jaerlicxen uuytganck, haer edelen ende hare kercke uuyt d'selve huysen competerende.

(Uit het Resolutieboek.)

III. KAPITTEL VAN ST. PIETER.

10. Statutum qualiter de domibus claustralibus redditus redemi debeant. 1423 October 17.

Anno Domini millesimo quadringentesimo vicesimo tercio, mensis Octobris die decima septima, hora terciarum, in mei notarii publici et testium infrascriptorum venerabiles et circumspecti viri domini Arnoldus Gruter, Johannes Wael, Petrus de Aemsterdam, Johannes Heelt, Johannes de Herkelo, Nicolaus Meynairdi, Petrus Franconis, Heinricus Screy, Arnoldus die Tyegel, Johannes Spiker, Johannes de Bruunsvelde et Florencius de Zoelen, canonici capitulares, in domo eorum capitulari capitulariter congregati, matura deliberacione prehabita, statuerunt, ordinaverunt et in modum qui sequitur convenerunt: Quod quicumque jam actu habet aut in futurum habebit domum et aream infra emunitatem ecclesie sancti Petri predicte, ex quibus obligatur dicto capitulo in certis annuis

redditibus hereditariis, quod ille possessor pro tempore potest quocienscumque et quandocumque sibi placuerit dictos redditus redimere, quemlibet denarium pro viginti denariis, ad manus dicti capituli cum una annua pensione termini vel terminorum tunc proxime futurorum, excepto censu antiquo, qui antiquitus solvi consueverat ex domo et area predictis.

Item extunc statim et incontinenti dicti domini de capitulo consencierunt in hoc: Quod dominus Johannes Spiker, eorum concanonicus, possit ex domo et area suis, quas ad presens inhabitat, vendere adhuc tria scuta antiqua, sic quod ipse obligatur singulis annis ex domo et area suis in universo 12 scuta antiqua, sub tali condicione: quod ipse infra tres annos proximos debeat redimere de predictis 12 scutis tria scuta, ad quod faciendum ponet dicto capitulo fidejussores sufficientes. Acta ut supra, presentibus ibidem discretis viris domino Baldewino Hey vicario et magistro Ottone de Oemeren scolarium rectore sepedicte ecclesie sancti Petri, testibus etc.

(Uit het Liber camerae catenatus. fol. XCVI.)

11. STATUTUM DE DOMIBUS CLAUSTRALIUM. 1450 September 1 [1]).

In nomine Domini amen. Nos Petrus Zuermont de Hindersteyn decanus, necnon Gherardus de Damascho, Swederus Cluetinck, Andreas Knijf, Wilhelmus Bakerweerde, Heinricus Vos, Nicolaus de Spernewoude, Judocus de Aemstelredam, Nicolaus de Schiedam, Theodricus Steenwijck, canonici capitulares ecclesie sancti Petri Trajectensis, in loco capitulari ad capitulum solempniter vocati, capitulo ad hoc indicto, et capitulum dicte ecclesie sancti Petri tunc facientes et representantes solempniter, considerantes, quod quamplures ymmo pro majori parte domus claustrales ecclesie nostre per extraneos earum inhabitatores in prejudicium ecclesie nostre modernis temporibus existant occupate, que domus ad usus prelatorum et canonicorum prebendatorum ipsius ecclesie nostre predicte dumtaxat a prima fundacione sunt provide ordinate, nos igitur, occupacionem extraneorum hujusmodi Deo fautore rescindere et exstirpare pro posse cupientes, talem constitucionem, Deo gratam ut speramus, de consensu et voluntate nostra unanimi statuendam duximus et perpetuis temporibus inviolabiliter observandum ordinamus, videlicet: Quodsi vacat aliqua domus claustralis infra emunitatem ecclesie nostre per obitum alicujus prelati vel canonici seu per dimissionem prelature vel prebende vel quomodocumque; tunc, si per obitum vacat, per executores illius, si dimiserit et acceptare voluerit aut voluerint, sin autem per illos, qui ad hoc per capitulum deputatus aut deputati fuerit vel fuerint, sed si per dimissionem aliam, tunc ille dimittens vel ejus procurator, debet eam in communi, convocatis omnibus tam capitularibus quam non capitularibus, qui commode vocari possunt, infra duos menses ab obitu defuncti seu dimissione computandum, vendicioni exponere; et dabitur uni prelato seu canonico prebendato plus offerenti. Et si executores aut deputati hujusmodi infra dictos duos menses domum ipsam vendicioni exponere distulerint, capitulum tunc eos ad hoc compellet; et si contumaciter contradixerint, capitulum tunc domum hujusmodi infra unum alium mensem, extunc dictis duobus mensibus immediate sequentibus, vendet, salvo executoribus aut deputatis precio; et vendicio rata manebit. Et si nullus prelatus aut canonicus tantum offerret quantum executoribus aut deputatis hujusmodi videretur justum precium, tunc ipsi executores aut deputati seu ipse offerens conjunctim aut divisim implorare possint estimacionem capituli; et tunc necessario iidem executores aut deputati pro precio, quod decanus cum majori parte capituli estimaverit, ipsam domum tradere et ipse offerens recipere habebunt et tenebuntur, salvo ut supra executoribus aut deputatis precio hujusmodi. Et si offerens domum eandem ad estimacionem capituli recipere noluerit, tunc executores aut deputati ipsam domum tenebunt, donec et quousque ipse offerens vel alter ad convencionem aut estimacionem ipsorum capituli [2]) emat. Et si contingat, quod

[1]) Overgenomen door het kapittel van Oudmunster: zie hiervoor N°. 7.
[2]) Lees: ad convencionem ipsorum aut estimacionem capituli?

aliquis, habens domum claustralem, emere(t) modo et forma premissis domum supradictam, tunc alteram earum infra tempus predictum modo prenarrato exponere vendicioni et tradere, si necesse fuerit, ad estimacionem habet et tenetur.

In vita vero potest quivis per se [1]) domum suam vendere, dare donacione inter vivos vel causa mortis, vel legare alteri canonico vel prelato prebendato nostre ecclesie, cuicumque voluerit, duobus tamen canonicis capitularibus et notario presentibus. Cavendum est tamen, quod emptor non ad usum alicujus persone extranee, que non fuerit prelatus vel canonicus noster prebendatus, domum emat sub aliqua collusionis forma, taliter quod hujusmodi emptor solum nomen habeat et extraneus effectualiter dominus domus fiat. Quicumque canonicus vel prelatus hoc facere presumpserit, procurabit capitulo nostro unam marcham argenti redditus perpetui, comparandam infra annum postquam idem emptor canonicus vel prelatus hujusmodi extraneam personam sub suo nomine in usu dicte domus permiserit ultra mensem remanere [2]). Nichilominus tamen, licet hujusmodi marcam propter hoc solverit vel solvere fuerit obligatus, non debet admittere personam extraneam, ex cujus exercicio vel conversacione laicali emunitas ledatur seu eciam ecclesia gravetur et dehonestetur [3]), tam in puerperiis fovendis quam eciam in aliis sordidis et secularibus negociacionibus ibidem excercendis, que omnino prohibemus, prout eciam de jure sunt prohibita. Si vero quempiam talium personarum prohibitarum admiserit sub suo nomine, et per decanum et capitulum monitus fuerit ut eas amoveat, infra dimidium annum post monicionem hujusmodi tales recedere de emunitate procurabit, sub pena dimidie marce argenti redditus perpetui [4]).

Nemini tamen prohibetur, qui tenet domum ad usum suum proprium, quin poterit tenere secum infra domum suam in expensis suis vel separatim [5]) personas extraneas honestas, que non sunt prohibite ut supra. Poterit eciam, si gravetur debitis vel si voluerit esse absens causa studii vel alias, personis extraneis honestis [6]) domum suam locare, inpignorare, concedere, obligare [7]) seu ad inhabitandum tradere. Sed si fuerit aliquis de gremio ecclesie prelatus canonicus vel chorisocius, qui tantum sibi dare seu facere voluerit pro locacione, inpignoracione, concessione, inhabitacione vel obligacione [8]) premissis quantum extraneus daret, preferendus esset extraneo, prelatus canonico et canonicus chorisocio. Dato eciam, quod aliquis extraneus in possessione domus occasione premissorum jam actu foret, cedere debeat prelato, canonico vel chorisocio, volenti subire onus, pro quo dictus extraneus staret [9]), super quo deferendus est juramento patroni domus cum duobus canonicis, jurantibus se credere dictum patronum bene jurasse. Sit igitur hujusmodi patronus providus, quod faciat taliter pactum cum illo extraneo, si casus jam proximo accideret supradictus, quod sit potens ut dictum extraneum cedere faciat.

Acta fuerunt hec in domo nostro capitulari, capitulo super hoc solempniter indicto, sub anno a nativitate Domini 1450 die prima mensis Septembris, sub sigillo nostro majori.

(Uit het Liber camerae catenatus. fol. XCII vs.)

---

1) Het stat. O. 1509 voegt hier in: „vel per procuratorem suum."

2) Het stat. O. 1509 heeft: „comparandam infra annum, empcionem seu vendicionem hujusmodi immediate sequentem".

3) Het HS. heeft: „dehonestatur".

4) Het stat. O. 1509 voegt hier bij: „infra annum, sequentem immediate dimidium annum hujusmodi capitulo solvende".

5) De woorden „vel separatim" zijn doorgeschrapt: het stat. O. 1509 voegt ze echter weder in.

6) Het HS. heeft: „personas extraneas honestas".

7) Het stat. O. 1509 laat de woorden „inpignorare" en „obligare" weg.

8) Het stat. O. 1509 laat de woorden „inpignoracione" en „obligacione" weder weg.

9) Het stat. O. 1509 laat den volzin „Dato eciam" tot „staret" weg.

IV. KAPITTEL VAN ST. JAN.

12. OPHEFFING VAN DE BEDREIGING VAN SUSPENSIE EN EXCOMMUNICATIE TEGEN HET VERKOOPEN EN VERHUREN VAN CLAUSTRALE HUIZEN AAN LEEKEN. 1421 Maart 17.

Fredericus, Dei gracia episcopus Trajectensis, universis Christi fidelibus, ad quos presentes nostre littere pervenerint, salutem et sinceram in Domino caritatem. Sane pro parte dilectorum filiorum decani et capituli singulorumque canonicorum ecclesie nostre sancti Johannis Trajectensis nobis oblata peticio continebat, quod licet decanus et capitulum ecclesie nostre sancti Johannis predicte dudum ediderint quoddam statutum super vendicione et locacione domorum claustralium, infra emunitatem ejusdem ecclesie consistencium, quibuscumque aliis quam beneficiatis ejusdem ecclesie non facienda, dictoque statuto, ad instanciam decani et capituli predictorum per nos confirmato, contrafacientes suspensionis et excommunicacionis sentenciis innodaverimus ipso facto, nichilominus tamen nonnulli canonicorum nostrorum predictorum contra prefatum statutum et ejus confirmacionem ac tenorem eorundem sepius fecerunt, propter que timent excommunicacionis et suspensionis sentencias incurrisse; quare nobis humiliter supplicarunt, quatenus eis circa premissa de remedio oportuno subvenire et absolucionis beneficium impertiri dignaremur. Nos vero, attendentes quod justa petentibus non est denegandus assensus, prefatos decanum et canonicos et eorum quemlibet a sentenciis suspensionis et excommunicacionis supradictis, si quas occasione premissorum incurrerint [1]) vel alter eorum incurrerit, tociens quociens absolvimus per presentes, restituentes eosdem communioni fidelium et ecclesiasticis sacramentis ex certa nostra sciencia et habentes tenorem dicti statuti et confirmacionis nostre ejusdem pro sufficienter expressis, tollentes et amoventes imperpetuum nostram confirmacionem antedictam cum penis eidem annexis, nostrarum testimonio litterarum. Datum anno Domini millesimo quadringentesimo vicesimo primo, decima septima die mensis Marcii [2]).

(Oorspr. Arch. St. Jan.)

13. AKTE, WAARBIJ DE CLAUSTRALITEIT VAN EEN CLAUSTRAAL HUIS WORDT AFGEKOCHT. 1624 Juli 12.

Wy deken ende capittele der kercke St. Johans tUtrecht doen condt allen luyden, die desen sullen sien ofte horen lesen, dat alsoo wy sustineren, dat volgende de statuten, ordonnantiën ende oude gesetten deser kercke alle die huysingen ende wooningen, staende ende behorende in ende onder de immuniteyt ende claustraliteyt derselver onser kercke, aen (n)iemandt vercoft, verhuert, gepignoreert ofte verobligeert mogen worden dan alleen by ofte aen prelaten ende canonicken deser kercke ofte hare volmachtichden, indien iemant sodanige huysinge begeert te copen ofte te hueren; indien niet, dat sodanige verhuert mochten worden aen een van de vicarii deser kercke, ende dat van jaer tot jaer; ende by faulte van hemluyden aen andere eerlicke geestelicke ofte wereltlicke personen, aen de voorseyde kercke niet behorende. Mitsgaders dat wy ende onse predecesseurs van allen ouden tyden oock in possessie vel quasi waren geweest van de beterschap der voorseyde huysinge binnen een maent, ses weecken ofte anderen sulcken tijt, alst ons om oorsaecken belieft te prolongeren, na den overlyden van den laesten possesseur derselver huysinge in onsen capittelhuyse ofte den sterffhuyse naer voorgaende openbaere ophanginge ende opslach te vercopen tot vordel ende profijt van de erffgenaemen van den laesten possesseur derselver. Ende dat diesnietjegenstaende enige possesseurs der voornoemde huysingen belieft hadden onseñ capittele processen te moveren nopende

[1]) Het HS. heeft: „incurrerunt".

[2]) In dorso: „Absolucio pro decano et capitulo ad cautelam super revocacione statu(ti), domos claustrales concernentis".

die validité ofte invalidité der voorseyde statuten ende possessie van dien; ende insiende, dat d'uuytcompsten van de processen dickwils onseecker waren, ende consequentelick dattetselve tot grote nadeel van onsen capittele ende naercomelingen afflopen mochten. Soo ist, dat wy om dier ende andere pregnante oirsaecken ende redenen, ende om onsen capittele van den processen ende die swaere costen van dien te libereren, geraetsaem gevonden hebben met joffrouw Hester Verhoeve weduwe van zaliger heer ende meester Willem van Sypesteyn te transigeren ofte accorderen nopende de voornoemde sustenue ende gerechticheyt van de claustraliteyt ende servituyten, daermede hare voorseyde huysinge, staende op St. Jans kerckhoff ende mede behorende volgende onse sustenue onder die immuniteyt onser kercke, daer westwaerts Cornelis van Sypenes ende oostwaerts Sr. Loys Malapart met hare respective huysinge naestgelegen sijn, volgens ons sustenue mede geaffecteert ofte beswaert is geweest, namentlick dat wyluyden, gehoort hebbende het rapport van onse gecommitteerden, nae voorgaende communicatiën ende deliberatiën, daerop capitulo ad hoc specialiter indicto gehouden, ende willende alle onseeckerheyt van processen ende groote oncosten derselver eviteren, met deselve joffrouw Verhoeve nopende de voorseyde servituyten ende claustralité metten aencleve van dien veraccordeert sijn in manieren hiernaer volgende, alse: dat dvoorseyde huysinge mitten appendentie van dien nu ende ten eeuwigen dagen vry ende exempt sullen wesen ende blyven van alle de voornoemde servituyten ende gerechticheden, die ons, onsen capittele ende naercomelingen uuyt crachte van de voorseyde statuten, ordonnantiën, gewoonten ende possessie nopende die claustraliteyt ende servituyten aen de voornoemde huyssinge ende aencleve van dien enichsins soude mogen competeren, ende bysonder van de servituyt, dat het voorseyde huys ende appendentie van dyen gepossideert soude moeten worden op den naem van een prelaet ofte canonick der voorseyde kercke, mitsgaders dat men die beterschap van tselffde huys binnen den tijt als voorseyt soude moeten vercopen, op wiens naem het voorseyde huys mitten aencleve van dien gestaen hadde etc., nemaer dattetselve huys mitten appendentie van dien by de voornoemde joffrouw Verhoeve ofte trecht van haer hebbende ofte naermaels vercrygende nu ende ten eeuwigen dagen vry sonder enige servituyten sal worden gebruyct, beseten ende veralieneert, gelijck andere borgershuysinge(n) deser stadt, niet claustrael sijnde, gebruyckt, beseten ende veralieneert worden, sulcx dat sy ende hare naecomelingen daermede haeren vryen wille sullen mogen doen, onbecroont van ons, onsen capittele ende naecoomelingen; beheltelick ons, onsen capittele ende naecomelingen soodanige mortificatie ende uuytganck, als onse kerck uuyte voorseyde huysinge jaerlicx is competerende, te weten sestien gulden ende sestien stuvers sjaers. Dies sal de voornoemde joffrouw Verhoeve gehouden wesen voor de quiteringe, affcoop ende redemptie der voorseyde servituyten ten behoeve van onse kerckefabrycque tegens Victoris XVIc vier ende twintich toecomende te betaelen ende voldoen de somme van vierhondert Carolus-gulden, tstuck tot twintich stuvers gereeckent, ofte daervan ten behoeve van onse fabrycque te passeren een coopmansrentenbrief naer behoren, waervan jaerlicx interesse ofte renten betaelt sullen worden tegens den penninck twintich, ingaende de renten van dien Victoris anno XVIc vier ende twintich eerstcomende. Ende sal hiermede comen te cesseren ende offwesen soodanich proces ofte different, als wy onder anderen voor den Hove van Utrecht in cas van maintenue desenaengaende mede hebben hangen ongedecideert, ende dat voor sooveel dese huysinge is aengaende ende vorder nochte anders niet; mits dat yder partye dragen sal sijn costen, aen sijn zyde gevallen. In kennisse van tgene voorseyt is hebben wy desen brieff by onsen gesworen secretaris doen onderteyckenen, ende tot naerder seeckerheyt met apppensie van ons gewoonlick capittels-segel doen bevestigen. Gegeven int jaer ons Heeren duysent ses hondert vier ende twyntich op den 2en dach in Julio stylo veteri.

Ter ordonnantie van de edele heeren deken ende capittele der voorseyde kercke

Th. Heurnius, notarius.

*

Den rentenbrieff van vierhondert gulden hoeffsoms, in desen geroert, is by joffrouw Hester Verhoeve ten behoeve van de edele heeren deken ende capittele der kercke St. Jans tUtrecht gepasseert ende mijn onderscreven behandicht. Actum den 26 Martii 1625.

Th. Heurnius scripsit.
(Oorspr. Arch. St. Jan.)

V. KAPITTEL VAN ST. MARIE.

14. STATUTUM DE DOMIBUS CLAUSTRALIBUS. (z. j.) [1]

Qui domum habet claustralem, potest eam in vita donare, vendere aut in testamento legare uni ex nostris canonicis prebendatis, etiam nondum emancipatis vel non residentibus, cui velit; sed pensiones ex illis vendere non potest sine consensu decani et capituli. Cum autem de domo sua non disposuerit in vita, sed suis executoribus reliquerit disponendam, non licet ipsis dictam domum vendere, nisi omnibus canonicis ad hoc vocatis; idque fieri debet infra sex hebdomadas post mortem possessoris, certo die ad vendendum per capitulum assignato, nisi forte capitulum ex causa duxerit terminum venditionis hujusmodi prorogare. Et semper plus offerenti tradenda est. Si tamen duo concurrerent in precio equali offerendo, senior canonicus, domum habens vel non habens, preferetur juniori. Hoc salvo, quod si senior ipse deliberaverit, se non velle dictam domum personaliter inhabitare, id eidem juniori infra sex septimanas, a die venditionis proxime sequentes, intimare, ac domum ipsam pro precio oblato tenebitur offerre pariter atque dimittere. Quodsi idem junior prefatus noluerit dictam domum pro hujusmodi precio oblato habere, extunc senior ipse debet domum eandem vel alteram priorem, si habet, quam maluerit ex duabus, rursus de consensu capituli publice vendere. Et si in hujusmodi iterata expositione majori vel minori precio vendatur domus, quam novissime emit prefatus senior, damnum hujusmodi sustinebit vel lucrum. Quodsi executores pro precio oblato dare nollent, offerens capituli extimationem implorabit; et tunc necessario pro precio, quod decanus cum majori parte dominorum de capitulo tunc ibidem presentium extimaverint incontinenti, domum hujusmodi retinebit; alioquin totum capitulum extimabit. Nec in majoritate precii extimabitur, si alter pecuniam paratam offerret. Quodsi nullus canonicorum tantum offerret quantum executoribus videretur justum precium, ipsi executores possunt extunc etiam capituli extimationem implorare. Et ille, qui plus obtulit, si velit domum habere ad capituli extimationem, precium solvet; si vero ad capituli extimationem nolit domum habere, illam executoribus dimittat quousque illam ipse vel alius ad conventionem dictorum executorum cum consensu capituli aut ipsius capituli extimationem emat. Debet autem dies future venditionis cujuslibet domus claustralis per capitulum assignari ac per nuncium singulis canonicis, intra civitatem Trajectensem presentibus, et absentium procuratoribus intimari. Emptor quoque duos fidejussores constituet, possidentes domos claustrales ecclesie nostre, infra mensem a die venditionis predicte.

Manebunt preterea in qualibet domo claustrali ea omnia, que solo herent et clavis sunt confixa. Ne autem desuper pro tempore questionis materia oriatur, mox post mortem cujuslibet possidentis domum claustralem ecclesie nostre duo ex capitulo deputabuntur, qui desuper discussionem facient diligentem. Et ne domus eadem deformetur, manebunt etiam in eadem omnes fenestre, qualescumque fuerint, vulgariter etiam *glaesreynsteren ende blickveynsteren*, alle portalen, omnes janue cum cardinibus, seris et requisitis, omnes tumbe, lapidee lignee sive plumbee, et juxta antiquum morem pendula

---

[1] Dit statuut is overgenomen van het Domkapittel (zie hiervoor N°. 1), doch veelszins veranderd.

sive pendule coquinarie, una mensa melior post optimam cum duobus fulcris congruentibus, melior tenella et follis coquinarius.

Non debent domus claustrales alicui extra ecclesiam sine consensu capituli locari; qui secus fecerit arbitrio capituli de hac sua temeritate puniatur.

(Uit het Statutenboek. fol. LXVI vs.)

15. STATUTUM QUOD PENSIONES DOMORUM CLAUSTRALIUM AB UNA DOMO AD ALIAM TRANSFERRI SEU COMMUTARI POSSUNT. 1326 Februari 16.

Nos Rodolphus, Dei gratia decanus, totumque capitulum ecclesie beate Marie Trajectensis ad universorum noticiam deduci volumus per presentes, quod deliberati concorditer consensimus et consentimus: quod quicumque concanonicorum ecclesie nostre predicte pensionem, quam super area et domo sua nostro capitulo debitam habuerit, eam pensionem in alios certos redditus, capitulo nostro in recompensam sufficientes, aut etiam super aliis aut alterius area et domo, sitis in emunitate nostra, transferendo possit et valeat licite commutare. Ita tamen quod ante translationem hujusmodi permutationis capitulum nostrum indemne habitum videatur, et ei, tam in redditibus quam in pensione, super aliis areis ita acceptandum de valoris recompensa certitudinaliter caveatur. In quorum omnium testimonium sigillum ecclesie nostre presentibus est appensum. Datum anno Domini millesimo tricentesimo vicesimo sexto die Dominica qua cantatur Reminiscere.

(Uit het Statutenboek. fol. LXVII vs.)

16. BESLUIT, HOUDENDE VASTSTELLING VAN EEN TARIEF VOOR DE BETALING VAN PENSIËN UIT DE CLAUSTRALE HUIZEN. 1474 Augustus 26.

De pensione domorum claustralium. — Anno septuagesimo quarto, die Veneris vicesima sexta Augusti, domini Joannes de Mekeren, Oudencoep, Leydis, Bochout, Amerongen, Zuderman, Pot, Tyla, Noerde, Minnenprijs, Vrees et Helmont statuerunt, quod de cetero domini ecclesie beate Marie Trajectensis, ex domibus in emunitate constitutis solventes pensionem, solvent pro quolibet scuto antiquo triginta st. et pro quattuor loet argenti triginta st. et unam placcam signatam et non ultra; laici vero, in dictis domibus habitantes et solventes pensionem, solvent pro scuto antiquo aureum florenum cum dimidio et pro quattuor loet argenti tantum et placcam ut supra.

(Uit een Statutenboek. fol. CXV.)

17. BESLUIT, HOUDENDE MACHTIGING TOT HET VERKOOPEN VAN DE HELFT VAN EEN CLAUSTRAAL HUIS. 1517 April 17.

Conceditur licentia Heer vendendi domino Jacobo Henrici medietatem domus sue. — Anno millesimo quingentesimo decimo septimo, die Veneris post festum Pasche, XVII mensis Aprilis, mane hora capitulari consueta, venerabiles domini Henricus Zoudenballich decanus, Haeften, Kroll, Schuersac, Johannes Deel, Venrode, Grundick, Buser, Montfoert, Adam, Varick et Jacobus Deel, capitulariter congregati, capitulo ad hoc specialiter indicto, attendentes inter cetera, ut asseruerunt, quod domus et area claustrales, quam magister Gherardus Heer eorum confrater dudum post mortem quondam domini Bernhardi de Tyla decani emit, olim fuerunt due domus et aree claustrales, concesserunt magistro Gherardo Heer prefato, absenti tamquam presenti, licentiam et facultatem coram duobus capitularibus vendendi et transportandi juxta consuetudinem ecclesie unam medietatem domus et aree claustralis domino Jacobo Henrici sub medietate pensionis, ex eadem domo debite, et non amplius. Actum in domo capitulari.

(Uit een Statutenboek. fol. CXLII vs.)

18. BESLUIT, HOUDENDE INSTELLING EENER JAARLIJKSCHE VISITATIE DER CLAUSTRALE HUIZEN. (z. j.)

Quod posthac domus claustrales, tam canonicorum nostrorum quam nostrorum vicariorum, visitabuntur per utrumque magistrum fabrice, modernum videlicet pro tempore et ipsius proxime prede-

[illegible] visitatione facta capitulo [illegible] eisdem [illegible].

([illegible] een Statutenboek, fol. CCLXII vs.)

VI. KAPITTEL VAN ST. JORIS TE AMERSFOORT.

19. LITERA CONCORDANCIE DE DOMIBUS EMUNITATIS. 141[illegible] Augustus [illegible].

Universis et singulis [illegible] nos Henricus [illegible] decanus, Mathias de Hokelem curatus, Arnoldus [illegible] Johannes [illegible] Johannes Hugenay, Hubertus Riquini et Michael Mollaert, canonici capitulares ecclesie sancti Georgii Amersfordensis Trajectensis dyocesis, in loco capitulari capitulariter congregati, capitulum ad infrascripta facientes et representantes, facimus manifestum, ad obviandum [illegible] dissensionibus et [illegible], que inter nos et successores nostros in futurum poterunt suboriri de domibus et habitacionibus nostris, in emunitate nostra stantibus et ad capitulum nostrum communiter spectantibus, propter bonum pacis et concordie inter nos servande, laycosque extra eandem excludendo, sano consilio et matura deliberacione prehabitis convenimus et concordati sumus de eisdem juxta modum inferius annotatum.

In primis quia omnes domus, in emunitate nostra stantes, communiter ad capitulum nostrum spectant, idcirco ordinamus, quod decanus pro tempore seu canonicus ecclesie predicte, sue prebende deservire volens, unam habebit domum de istis domibus inhabitandam pro certo pacto annuali inferius nominando, eamque [illegible] et [illegible] prout sibi pro commodo suo videbitur expedire, nullas tamen fenestras per quas [illegible] alium prospicere valeat faciendo. Item quod decanus et canonicus pro tempore in domo sua, quam habet, suo corpore proprio inhabitabit, nichil penitus de ea alicui locando; illamque [illegible] secundum quod decano et capitulo visum fuerit expedire in tectis et parietibus conservabit, et si in illis aliquis acciderit defectus, [illegible] eam in suis necessariis expensis illius, cujus est domus, reformare faciemus, illasque expensas de bonis et redditibus suis, racione ecclesie nostre sibi competentibus, recipiemus. Item si decanus vel canonicus predictus, qui domum unam de istis domibus acceptasset et in eadem noluerit habitare, extunc eam uno anno uni de gremio ecclesie existenti, si [illegible] aliquis fuerit qui eam conducere voluerit, locabimus, si nobiscum potuerit concordare; [illegible], illidem de gremio ecclesie nostre existente, qui eam conducere voluerit vel nobiscum nequiverit concordare, tunc alteri persone honeste et pacifice, qui contra capitulum nostrum vel [illegible] adversitatis habuerit, locabimus precio quo poterimus alciori; hoc tamen semper [illegible] quod in dictis domibus puerperia non teneantur. Item si aliquis nostrum se plus quam per annum a residencia ecclesie nostre absentaverit, extunc domum suam, ad ipsum pertinentem, [illegible] uni de gremio ecclesie locabimus, juxta modum prout superius est expressum. Item quod decanus vel canonicus predictus domum suam, per ipsum acceptatam, vel si alia domus sibi quocumque modo fuerit devoluta [2]), omnibus diebus vite sue donec decanus vel canonicus ecclesie nostre fuerit, si voluerit, retinebit; hoc tamen excepto, quod si aliquis nostrum domum suam alteri [illegible] mera voluntate voluerit resignare vel cum alio permutare, hoc licite facere posset [3]), salvis tamen pacto annuali cujuslibet domus et condicionibus superius expressatis. Item continue in vigilia beati Bartholomei Apostoli, quando nostram residenciam acceptamus, nostrum aliquis, domum habere desiderans a nobis, tunc eam postulabit, sibique unam assignabimus de eisdem

---

[1]) Het HS. heeft: „suo".
[2]) Het HS. heeft: „devolvetur".
[3]) Het HS. heeft: „possent".

secundum istius litere continencias et tenores; et si tunc aliqua domus remanserit, que acceptata non fuerit, illam uni de gremio ecclesie locabimus, juxta modum prout superius est expressum. Item decanus noster aliqua domo vacante primum habebit privilegium de istis domibus eligendi, et post eum senior canonicus, et sic deinceps descendendo de canonico ad canonicum donec omnes dicte domus fuerint acceptate, salvo tamen pacto domus cujuslibet annuali. Item si aliqua domus predictarum domuum per infortunium in parte vel in toto combusta fuerit, eo facto ille, cujus domus sic destructa fuerit, si illius domus aream noluerit tenere, a pacto annuali illius domus erit liber totaliter et liberatus, nisi nos aliam sibi domum voluerimus edificare. Item ordinavimus, quod quelibet domus predictarum dabit certum pactum annualem capitulo nostro, prout inferius describetur. Item domus, in qua dominus Henricus Boninc decanus noster habitat, dabit tria scuta. Item ordinavimus pro habitacione unius canonici cameram lapideam, domui domini decani immediate annexam, cum camera domini Johannis Pot Christiani et cum medietate cellarii et orti domini Johannis predicti, a poste angulari coquine dicti domini Johannis ad postem angularem horrei sui versus domum domini decani una cum porta posteriori linealiter mensurando; et illa domus sive habitacio dabit duo scuta. Item ordinavimus, quod domus sequens dictas cameras una cum camera, quam dominus Jacobus Hertscheen quondam vicarius ecclesie nostre edificavit, et cum coquina et horreo et cum medietate cellarii et orti et muro versus cimiterium, dabit duo scuta. Item domus, in qua dominus Gijsbertus Keteler habitat, dabit duo scuta. Item domus, in qua dominus Mathias de Hoekelem curatus noster habitat, dabit tria scuta cum dimidio. Item domus, in qua dominus Michael Moliaert habitat, dabit unum scutum cum dimidio. Item domus cum horreo, in qua dominus Arnoldus Bor habitat, dabit duo scuta cum dimidio. Item camera, stans prope portam emunitatis nostre, dabit unum scutum. Item domus, in qua dominus Johannes Hoogenap habitat, dabit duo scuta. Item domus, in qua dominus Hubertus Riquini habitat, dabit duo scuta cum dimidio. Item pro quolibet scuto prenominato septuaginta unus albi legales et dativi in oppido Amersfordensi communiter persolventur. Item vacante aliqua domuum predictarum decanus noster pro tempore illam accipere et suam relinquere posset; si eam autem rennuerit, senior canonicus post eum accipere valebit, et sic deinceps descend(end)o de canonico ad canonicum, salvis tamen pacto cujuslibet domus et condicionibus supradictis. Item si decanus vel canonicus prefatus, qui domum habuerit, post festum Victoris obierit, eandem usque ad festum Pasche tunc proximum in suo pacto tenebit; et si post festum Pasche obierit, eandem usque ad festum Victoris tunc proximum in suo pacto tenebit; hoc tamen salvo quod decani vel canonici premortui exequie fient, videlicet septiversarius, mensiversarius et anniversarius, ex domo illa, in qua decanus seu canonicus premortuus habitare solebat, sine contradictione succedentis vel in eadem domo pro tempore commorantis. Item si aliquis nostrum aliquam personam spiritualem vel secularem in expensis suis aut in domo sua pro familia in servicio susceperit vel alicui propter Deum vel amiciciam cameram vel lectisternia concesserit, hoc facere posset, si et in quantum talis persona pacifica extiterit et honesta et contra capitulum nostrum seu decanum et canonicos nostros nichil adversitatis in verbis vel in factis detractorie habuerit; et nullo modo talis persona faciet, quod sit vel esse possit in prejudicium capituli nostri, decani seu cujuscumque canonici nostri, quovis quesito colore publice vel occulte; et si contrarium fuerit in veritate expertum, extunc talis persona extra domum, ad quam recepta fuerit, deponi debet ab eo, qui eam susceperit, quando capitulum hoc sibi jusserit faciendum. Item si lis vel discordia inter nos et decanum seu canonicos nostros de omnibus supradictis vel inter aliquam personam de decani nostri vel canonici familia evenerit, hoc stabit ad dictum, declaracionem et capituli nostri ordinacionem.

Universe et singule concordancie, condiciones et ordinaciones supradicte sunt et fuerunt facte et ordinate unanimiter cum communi consensu capituli nostri, capitulo ad hoc indicto et capitulariter congregato, propter pacem inter nos servandam et omnem discordie materiam a nobis penitus

refutandam. Et quia nos decanus et capitulum prefati cupiamus[1]), predictas concordancias, condiciones et ordinaciones a nobis et successoribus nostris in futurum perpetuo observari[2]), supplicavimus et hiis presentibus supplicamus reverendo in Christo patri ac domino nostro domino Frederico, episcopo Trajectensi, quatenus divine pietatis intuitu dignetur atque velit hujusmodi concordancias, condiciones et ordinaciones quoad omnia et singula premissa ratificare, approbare et auctoritate sua ordinaria confirmare, pro nobis et successoribus nostris in futurum duraturas, ut a nobis et successoribus nostris inviolabiliter velut quedam statuta specialia observentur. In cujus rei testimonium sigillum capituli nostri duximus presentibus apponendum. Datum anno Domini millesimo quadringentesimo decimo quinto in vigilia beati Bartholomei Apostoli.

Confirmatie van het voorgaande statuut. 1416 Januari 18.

Fredericus, Dei gracia episcopus Trajectensis, ad universorum noticiam cupimus pervenire, quod universa et singula, in literis, quibus hec presens nostra cedula confirmacionis est infixa, expressa et narrata, prout rite et licite de nostro consensu ordinata sunt, ex certa sciencia ratificamus, approbamus, rata et firma habemus et eadem tenore presencium in Dei nomine auctoritate nostra ordinaria confirmamus, jure tamen alterius cujuscumque in omnibus semper salvo, nostrarum testimonio literarum. Datum anno millesimo quadringentesimo sexto decimo, mensis Januarii die decima octava.

(Uit het Liber camerae van het kapittel, in het Archief der gemeente Amersfoort. fol. 8, 9.)

20. Extract uit eene oorkonde van bisschop Rudolf van Diepholt. 1455 Februari 9.

Item quod decanus et capitulum ecclesie nostre Amersfordensis de domibus, ad dictum capitulum spectantibus et pertinentibus, libere disponere, ordinare, vendere et locare possit et valeat sine alicujus contradictione, prout ipsis utilius ac melius pro predictarum domorum conservacione in esse ac dicti capituli utilitate videbitur expedire, et quemadmodum de domibus emunitatis ecclesie Trajectensis disponitur et ordinatur, dummodo hec disposicio vel ordinacio sit communis presentibus et successoribus; hoc adjecto atque salvo, quod pecunie, forsitan exinde provenientes, pro emendis redditibus in augmentacionem prebendarum dicte ecclesie aut alias in utilitatem ornamentorum seu librorum aliarumque rerum et causarum, dicto capitulo necessariorum, secundum ordinacionem ac disposicionem dicti capituli exponantur et convertantur, non obstantibus statutis et consuetudinibus dicte ecclesie in contrarium forsitan facientibus quibuscumque, quibus in hac parte derogemus per presentes.

(Uit een statutenboek van het kapittel, in het Archie der Oud-R. C. Clerezij te Utrecht. fol. 24 vs.)

21. Litera concordancie de domibus emunitatis. 1455 April 14.

Nos Petrus Meyns decanus, Arnoldus Borre, Johannes de Bloemendael, Tilmannus de Xanctis, Wilhelmus filius Nycolai alias Deyn, Wynandus filius Arnoldi et Johannes van der Moyr, canonici capitulares et capitulum ecclesie sancti Georgii Amersfordensis Trajectensis dyocesis facientes ac representantes, universis et singulis presentes literas visuris, lecturis et audituris, ac omnibus et singulis, quos infrascriptum negocium tangere ac concernere poterit quomodolibet in futurum, notum facimus per presentes, quod nos longa[3]) ac matura deliberacione prehabita, utilitati ac bono communi capituli nostri consulere ac providere, indeque dampnis ac ruinis prout de jure tenemur remediis

[1]) Het HS. heeft: „cupientes".

[2]) Het HS. heeft: „observentes".

[3]) Het HS. heeft: „longe".

oportunis obviare ac providere cupientes, volentesque tam pro nobis quam eciam pro successoribus nostris, canonicis ecclesie sancti Georgii, equalitatem in quantum possimus circa disposicionem et ordinacionem certarum domorum seu pocius domuncularum, infra emunitatem ecclesie nostre antedicte situatarum et consistencium et ad nos et capitulum nostrum pleno jure spectancium ac pertinencium, observare, capitulariter in domo nostra capitulari, capituloque ad infrascripta specialiter peragendum indicto, congregati, pro utilitate capituli nostri antedicti ac dictarum domorum conservacione in esse, de communi omnium nostrorum confratrum et concanonicorum nostrorum capitularium unanimi et concordi consensu et voluntate, auctoritate ordinaria nobis desuper graciose concessa per reverendum in Christo patrem ac dominum dominum Rodolphum, Dei gracia episcopum Trajectensem, prout in certa litera, desuper concessa ac sigillis ejusdem domini Rodolphi episcopi ac capituli nostri roborata, quam hic haberi volumus pro inserta, que in archa capituli nostri predicti cum aliis literis et instrumentis ac juribus capituli nostri est reposita in firma custodia, plenius continetur et habetur [1]), omnibus melioribus via jure causa stilo et forma, quibus melius et efficacius possumus et debemus, in modo ac forma infrascriptis de dictis domibus, auctoritate nostra ordinaria supradicta nobis ut prefertur desuper data et concessa, disponimus et ordinamus. Item quilibet canonicorum ecclesie nostre, tam presencium quam futurorum, aliquam de dictis domibus, que decem sunt in numero, a capitulo nostro sive ab illo vel illis, qui easdem domos in posterum obtinebunt, possidebunt seu habebunt aut emerint, cum omnibus juribus et pertinenciis ac attinenciis suis ac liberam proprietatem, vulgariter *den vrien eygendom*, cum talibus confinibus edificiis et pertinenciis, prout ad presens distincte posite sunt et ordinate ac per presens inhabitantur et prout fortassis in futurum in edificiis meliorari et edificari contingere poterit, eandem sive easdem domum sive domos obtinendas, possidendas, vendendas, locandas, alienandas, edificandas, inhabitandas, utendas, fruendas ac de eadem seu eisdem libere ac licite et absque alicujus contradictione disponendas et ordinandas, prout et quemadmodum canonici ecclesie Trajectensis domos suas proprias obtinent, possident, vendunt, locant, alienant, edificant, inhabitant, utuntur et fruuntur, et uti canonici ecclesie Trajectensis de suis propriis domibus disponere et ordinare possunt et valent, emere poterit, et deinceps sub modis et formis suprascriptis possidere, obtinere, vendere, locare, alienare, edificare, inhabitare, uti ac frui dictam seu dictas domum seu domos, ac de eadem sive eisdem disponere et ordinare libere ac licite poterit, absque alicujus contradictione, salvo quod quilibet emencium aliquam ex dictis domibus in tempore aut qui aliquam ex dictis domibus in futurum perpetuo obtinere seu possidere contigerit, solvet realiter et cum effectu capitulo nostro aut camerario dicti capituli, qui pro tempore fuerit, ommi anno in festo Pasche sine aliqua contradictione aut defalcacione in prompta numerata pecunia ex domo, quam obtinet possidet seu emerit, libere perpetuis temporibus talem annuam pensionem firmam, prout hic inferius omnium et singularum domorum et cujuslibet ipsarum pensio seu pensiones secundum qualitatem et valorem cujuslibet earundem distincte posite sunt ac descripte; hoc eciam adjecto atque salvo, quod quociens aliqua dictarum domorum deinceps vendatur, quilibet emens in tempore pro litera capituli nostri desuper obtinenda solvet capitulo nostro, antequam possessionem alicujus de dictis domibus apprehendet, unum scudatum antiquum aureum monete regis Francie et cuilibet canonicorum residencium unam quartam vini ac decano pro tempore quartas duas et camerario capituli nostri pro tempore similiter quartam unam pro jocundo introitu suo in dictam domum.

Hic sequuntur nunc singulatim ac distincte pensiones annue, vulgariter *jairlixsche pachten*, cujuslibet domorum predictarum, per nos decanum et capitulum juxta valorem cujuslibet earundem imposite, taxate ac ordinate, prout quilibet emencium seu aliquam ex dictis domibus obtinencium seu

---

[1]) Zie de bedoelde plaats uit dezen brief afgedrukt hiervoor N°. 20.

possidencium in terminis, superius expressis et descriptis, capitulo nostro, prout superius est expressum, solvere sit astrictus. Item ex domo illa, in qua nunc dominus Arnoldus Borre canonicus ecclesie nostre habitat, que est major quam aliarum domorum predictarum, in medio platee nostre versus partem origentalem dicte platee infra emunitatem ecclesie nostre situata, solventur annuatim in termino superius descripto capitulo nostro per quemcunque illam obtinentem, ementem seu possidentem septem floreni aurei ducis Bavarie, aut tantumdem in alia equivalenti moneta, in quolibet tempore solucionis, secundum modum et formam superius descriptos. Item ex domo parva, predicte domui majori contigua et annexa, ad eandem partem dicte platee versus ecclesiam nostram, in qua nunc dominus Albertus ter Lynde canonicus ecclesie nostre inhabitat, solventur annuatim in termino superius descripto, scilicet in festo Pasche, capitulo nostro per quemcumque illam obtinentem, ementem seu possidentem tres floreni aurei ducis Bavarie predicti similes, aut tantumdem in alia equivalenti moneta, in quolibet tempore solucionis, secundum modum ac formam superius descriptos. Item ex domo angulari ad eandem partem platee eciam versus ecclesiam nostram, in qua dominus Wilhelmus Deyn canonicus ecclesie nostre nunc habitat, solventur annuatim in termino superius descripto capitulo nostro per quemcumque illam obtinentem, ementem seu possidentem quatuor floreni aurei ducis Bavarie predicti similes, aut tantumdem in alia equivalenti moneta in quolibet tempore solucionis, secundum modum et formam superius descriptos. Item ex domo parva angulari, predicte domui opposita ad aliam partem platee nostre, videlicet ad partem occidentalem et in opposito ecclesie nostre, que nunc est locata Jacobo Dyer, solventur annuatim, prout superius est expressum, duo floreni aurei ducis Bavarie cum dimidio. Item ex domo secunda, predicte domui parve annexa in eadem parte dicte platee, in qua dominus Petrus Meyns decanus noster ad presens habitat, solventur annuatim, prout superius est expressum, sex floreni aurei ducis Bavarie supradicti similes. Item ex domo tercia deinde sequente in eadem parte dicte platee, quam dominus Johannes van der Moyr canonicus et curatus ecclesie nostre ad presens inhabitat, solventur annuatim quatuor floreni aurei ducis Bavarie cum dimidio floreno similes supradicti, prout superius est expressum. Item ex domo angulari deinde sequente ad eandem partem platee apud fossam civitatis prope portam predicte platee, in qua dominus Tilmannus de Xanctis canonicus ecclesie nostre ad presens habitat, solventur annuatim quatuor floreni aurei ducis Bavarie cum dimidio floreno similes supradicti, prout superius est expressum. Item ex domo angulari, predicte domui opposita ad aliam partem platee predicte eciam prope predictam portam dicte platee, que nunc est locata domino Henrico Mod presbytero, que situata est ad partem orientalem platee predicte, solventur annuatim duo floreni ducis Bavarie similes supradicti, prout superius est expressum. Item ex domo illa, que predicte domui angulari est annexa et proxime sequente, in qua dominus Wynandus filius Arnoldi canonicus ecclesie nostre ad presens habitat, ad partem orientalem predicte platee situata, solventur annuatim tres floreni aurei ducis Bavarie cum dimidio similes supradicti, prout superius est expressum. Item ex domo tercia diende sequente ad eandem partem platee, ad latus domus magne, que est in medio platee, in qua dominus Johannes de Bloemendael canonicus ecclesie nostre ad presens habitat, solventur annuatim quatuor floreni aurei ducis Bavarie cum dimidio floreno similes supradicti, prout superius est expressum.

Hanc autem ordinacionem seu disposicionem volumus ab omnibus et singulis, supradicta quomodolibet tangentibus et concernentibus tam presentibus quam futuris, tamquam alia statuta et ordinaciones ecclesie nostre, auctoritate ordinaria data concessa et approbata, prout et quemadmodum in supradicta concessione nobis desuper ut prefertur graciose concessa precipitur et mandatur, sub penis et censuris inibi contentis perpetuo inviolabiliter observari. In quorum omnium fidem, testimonium, robur et munimen presentes literas desuper conscribi et sigilli capituli nostri jussimus appensione muniri. Et nos Petrus Meyns decanus et nos canonici capitulares ecclesie sancti Georgii Amersfordensis predicte superius nominati, ad omnem dubietatis errorem tollendum et in signum

majoris fidei testimonium et roboris, presentes literas manibus nostris propriis subscripsimus, easdem in omnibus et per omnia suprascripta per hoc firmiter approbando et consenciendo. Datum et actum Amersfordie in domo nostra capitulari anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quinto, feria quinta post festum sanctorum Tyburcii et Valeriani Martirum, que fuit dies decima quarta mensis Aprilis.

(Uit het Liber camerae van het kapittel, in het Archief der gemeente Amersfoort. fol. 9.)

22. LITERA CONCORDANCIE DE DOMIBUS EMUNITATIS. 1455 April 21.

Universis et singulis presentes literas inspecturis, tam presentibus quam futuris, nos Petrus Meyns decanus, Arnoldus Borre, Johannes de Bloemendael, Tilmannus de Xanctis, Wilhelmus filius Nycolai alias Deyn, Wynandus filius Arnoldi et Johannes Moer, canonici capitulares et capitulum ecclesie sancti Georgii Amersfordensis Trajectensis dyocesis facientes et representantes, notum facimus per presentes, quod nos, capitulo ad infrascripta specialiter faciendum indicto, capitulariter congregati pro utilitate capituli nostri, volentes ruine et devastacioni domorum nostrarum seu capituli nostri claustralium, infra emunitatem ecclesie nostre existencium, oportunis remediis in quantum possumus obviare prout de jure tenemur, ac earundem profecto et utilitati ac conservacioni salubriter providere, necnon equalitatem disposicionis et ordinacionis tam pro presentibus quam eciam pro futuris successoribus nostris canonicis ecclesie nostre antedicte similiter quantum possumus et valemus circa easdem observare, omnibus melioribus modo, via, jure, causa et forma quibus melius et efficacius de jure possumus et debemus, tam pro nobis quam eciam pro successoribus nostris futuris in perpetuum, unanimiter et concorditer, auctoritate ordinaria nobis graciose desuper concessa, prout in certa litera, sigillo reverendi in Christo patris ac domini domini Rodolphi episcopi Trajectensis sigillata ac desuper concessa et decreta, plenius continetur et habetur [1]), hanc ordinacionem ac disposicionem in et circa predictas domos in perpetuum inviolabiliter observari et teneri volumus et mandamus: Quod quilibet canonicorum capituli nostri aliquam ex predictis domibus claustralibus a capitulo nostro emere poterit pro tali precio prout nobiscum melius convenire poterit sub annua pensione ac precio, prout in litera ista, cui hec presens litera est transfixa [2]), plenius continetur et habetur, ac sub modis et formis hic descriptis, ita quod postquam nobis de illa satisfecerit illam domum extunc inhabitare, edificare, locare, vendere, alienare, uti et frui libere et licite poterit in omnibus et per omnia, prout et quemadmodum canonici ecclesie Trajectensis domos suas proprias, claustrales ac infra emunitatem ecclesie Trajectensis situatas, inhabitant, edificant, locant, vendunt, alienant, utuntur et fruuntur in meliori forma; hoc excepto atque salvo, quod quociens in perpetuum aliqua predictarum domorum vendatur sive ad alium dominum transferatur, qualibet vice tercia pars valoris pecuniarum, pro quibus aliqua dictarum domorum vendi continget, servatis modo, forma et consuetudine circa predictas vendiciones, qui consueti sunt observari hactenus in ecclesia Trajectensi predicta, cedere debeat ac dari capitulo nostro pro emendis redditibus in augmentacionem prebendarum capituli nostri antedicti; hac litera, cui presens litera hec transfixa est [2]), in omnibus et per omnia semper salva et in suis robore ac firmitate permanente. Item insuper volumus, quod unusquisque, qui deinceps aliquam de predictis domibus obtinere seu possidere contigerit, domum suam, ad ipsum spectantem ac pertinentem ut prefertur, suis expensis ac laboribus in certis muris ac parietibus decentibus ac congruis, ad minus prout illam quando emit invenit, quamdiu illam tenuerit seu possederit conservabit et conservare tenebitur in bono esse, excepto casu incendii, qui si forte

---

[1]) Zie het stuk, hierboven onder N°. 20 afgedrukt.

[2]) Nam. het hierboven onder N°. 21 afgedrukte stuk.

*

evenire contigerit merito excipi debeat ac possessorem ad reedificandum excusabit et exonerabit, nisi ipsemet hoc facere voluerit. Item insuper volumus, quod tam nos quam eciam persone, dictas domos in perpetuum obtinentes et possidentes, in omnibus et singulis modis ac formis ac casibus emergentibus et emersuris in futurum nos et ipsi se conformare debeamus ac ipsi debeant capitulo et canonicis ecclesie Trajectensis et personis, domos emunitatis ecclesie Trajectensis predicte possidentibus et obtinentibus, in omnibus et singulis premissis, dolo et fraude quibuslibet penitus semotis et seclusis. In quorum omnium testimonium, fidem, robur ac munimen sigillum capituli nostri de mandato omnium nostrum presentibus est appensum. Datum et actum Amersfordie in domo nostra capitulari anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quinto, vicesima prima mensis Aprilis.

(Uit het Liber camerae van het kapittel, in het Archief der gemeente Amersfoort. fol. 10.)

23. VAN ZEKERE OVERCOEMPST ENDE TRACTAET VAN DEN HUSINGE(N) BYNNEN DER EMUNITEYT ENDE VAN DEN DEKENS-HUYSS. 1520 November 12.

Wy deken ende capittel der collegiekercke van synt Joris bynnen Amersfoert hebben mit grooter neersticheyt dickwill gemeen capittel gehouden om een goet tractaet te maicken, hoe men soude moegen restaureren onse schade, wy offt onse capittel geleden heeft by den grooten brandt, laiste tAmersfoert geweest, dair geheel ons mandaet offte huysen verbrant zijn, diewelcke van noits wegen moeten weder getymmert wesen, sullen sy onsse capittel profytelick ende oirbelicken wesen zonder vorder te vergaen; zoe en hebben wy gheen raidt konnen vynden tot ons capittels oirbair dan dat wy desen voorseyden hofsteden sullen moeten uytslaen op voirwerden ende conditiën van ons overcomen ende hyernae beschreven: Want onsse capittelaeren elck sijn huys pleech vry te besitten ende the bewonen, sonder het capittel offt ymandt anders yet te geven, soe sijn wy noch overcomen, om meerre oirbair des capittels ende om willich te maicken tot eynre grooter pacht, dat zoe wy(e) van onss capittelaren enich van onssen huyssen woude tymmeren ende verbeteren, dyen zouden wy dat verlyen, om van onss dat te houden, te besitten ende te bruycken sijn leven vry, gelijck het te voren was, ende nae sijn doot zouden zynen erffgenaemen die verbeterschap van onss houden om een jairlixe pacht gemortificeerde reynthen, dair ons an genoechde, mit zulcken vorwerden, dat nae doode derselver canonick offte nae doode ymantz, daer dese verbeterschap aen geërfft offt anders gecomen waer mit recht, soe sell dat capittel mit des dooden erffgenaemen bynnen ses weeken gaen in die weem offt weer, ende dair sal men die verbeterschap opslaen; wat sy meer gelt dan die pacht, dair se die erffgenaemen voor verlyet is ende dair se die erffgenaemen nyet voir houden en willen, dat sal men den erffgenaemen gheven. Ende voert tot wat tyden bynnen leven ymandt die verbeterschap wil vercoopen, soe sell het capittel altijt die voorcoep hebben. Voert sijnt vorwerden, dat men desen huysen nymant verhueren en sall dan goede eirbair persoonen, die gheen ambocht en doen; ende desgelijx sullen die canonicken altijt die voirhuer hebben.

Nae het vermoegen van dit tractaet ende overcomen, opt behagen mijns genedigen heeren, die hyer sijn consent toe behoert te doen, soe hebben wy deken ende capittel voorseyt heer Roeloff Gherrytz onse medebroeder gegost ende verlyet een huyss, hoff ende hofstede, zoe die heer Bartout van Emenes pleech te bruycken, om te tymmeren ende te verbeteren ende daer sijn leven langh vry in te wonen, ende verlyen sijn erffgenaemen voert die verbeterschap altijt te zullen moegen voorterven voer vijff Rijnsch gulden jairlix gemortificeerde renthen, sestyen Hollantsche stuvers off Badensche braspenningen voir elcken gulden voorseyt, ter tijt toe dieselve verbeterschap den erffgenaemen offgegouden waer, want sy se sullen moeten laten opslaen tot tyden bovenverclaert, ende nymandt noch vercoopen noch verhueren, onse capittel offt ymant van onssen capittelaeren sellen altijt die voorcoop ende voirhuer hebben, nae tractaet ende vorwerden bovenbeschreven.

Ende want wy op desen tijt nyet beters en weten noch en moegen noch en hopen, soe bidden wy den vermogenden furst Philips van Bourgoengen, bisschop tUtrecht, onssen genedigen heeren, dat synen furstelijcken genaden dit voorseyde willen consenteeren ende mit sijnre genaden transfixsegel ende brieff willen confirmeren ende ratificeeren. In kennisse der wairheit dat dit voorseyde ons overcomen is ende overgegeven hebben, als voorseyt is, soe hebben wy ons capittels segel an desen brieff doen hangen. Gegeven int jair ons Heren 1520 opten twaleften dach in Novembri.

Confirmatie van het voorgaande statuut. 1521 Mei 6.

Copie vant transfix onsses genedigen heere(n) van Utrecht. — Wy Philippus van Bourgoengen, bisschop tUtrecht, maken kondt allen luyden, dat wy onse hant ende consent dairtho gedaen, gestediget, gevestiget ende geconfirmiert hebben, stedigen, vestigen ende confirmeren mit desen onssen brieft alle alsulcke punten, vorwerden ende articulen, nae inhout des brieffs, dair dese onse tegenwoirdige transfixbrieff durgesteken is, stede, vast ende onverbreeckelijck te zullen wesen ende blyven sonder argelist, behoudelijck ons, onssen gestichte ende malck sijns rechtz. Hyer waeren over ende aen onse lieve getrouwe reden Meister Herman Hagen doctoir, Ernst van Ysendoern onse manne, ende meer goeder luyde genoich. In oirconde sbrieffs besegelt mit onsen segel. Gegeven in onsen sloote Duersteden opten 6en dach in Mey anno etc. 21. (Onderscreven:) Philippus. (Noch ondertevckent:) Herdinck.

(Uit het Liber camerae van het kapittel, in het Archief der gemeente Amersfoort. fol. 62 vs., 63.)

24. Extract uit eene oorkonde van bisschop Philips van Bourgondië. 1523 November 4.

Item quod ipsum capitulum ecclesie Amorsfordensis de domibus emunitatis libere disponere ac ordinare possit et valeat, prout et quemadmodum de domibus emunitatis ecclesie nostre Trajectensis disponitur et ordinatur, dummodo talis disposicio vel ordinacio presentibus et successoribus canonicis sit communis; et si que litere de domibus emunitatis ecclesie vestre, modum et formam, ordinacionem seu disposicionem domorum emunitatis ecclesie Trajectensis non servantes et sectantes, emanaverint, illas revocamus et annullamus per presentes.

(Uit een statutenboek van het kapittel, in het Archief der Oud-R. C. Clerezij te Utrecht. fol. 29.)

VII. BEGIJNHOF TE UTRECHT.

25. Statuut, houdende regeling van het recht om te beschikken over de nagelatene huizen en andere goederen der begijnen. 1284 November 18.

Universis presentes litteras inspecturis nos. . scultetus et scabini civitatis Trajectensis notum facimus, quod coram nobis constitute magistra et conventus curie Begginarum in Trajecto inter se statuerunt: Quod cum aliquam ex eis mori contigerit, nullus persone defuncte in domo vel in aliis rebus, quas habuit infra curiam, hereditario jure succedat; sed magistra, que pro tempore fuerit, de domo et rebus predictis defuncte Beggine de consilio discretarum Begginarum ordinet et disponat, prout ei secundum Deum videbitur expedire, nisi ipsa Beggina in testamento suo vel donatione inter vivos per se, quid de rebus suis fieri voluerit, decreverit ordinandum, ita tamen quod domum personis, extra curiam morantibus, nec donare poterit nec legare.

Item statuerunt, quod si aliqua Beggina per manifestam inobedientiam de curia recesserit aut si quam de curia per magistram et discretiores Begginas curie ob excessus aliquos contigerit amoveri, illa in domo, si quam habuit in curia, nichil extunc omnino juris habebit; sed domus, quam ibidem habuit, pleno jure cedet curie memorate.

Preterea promiserunt prefate magistra et conventus, quod exnunc inantea nullam recipient Begginam ad conventum earum, nisi promittat et arbitretur expresse, statutum servare predictum secundum quod superius est expressum. In cujus rei testimonium et munimen sigillum civitatis nostre litteris presentibus duximus apponendum. Actum sub Theoderico Vrenkinne sculteto, presentibus Gerhardo Fresone, Petro Pellencussen, Hermanno filio domine Arneldis, Henrico Machelm, Hermanno Olderidder et Frederico Soldenbalgh, scabinis Trajectensibus. Datum anno Domini 1284 in octava Obitus beati Martini Episcopi.

(Oorspr. Archief der Oud-R. C. Clerezij te Utrecht.)

26. Afschaffing van het statuut over de nagelatene huizen en andere goederen der Begijnen. 1422 December 30.

Fredericus, Dei gracia episcopus Trajectensis, dilectis nobis in Christo filiabus magistre et conventui curie Beghinarum civitatis nostre Trajectensis salutem et sinceram in Domino caritatem. Pro parte vestra nobis oblata peticio continebat, quod cum olim longevis retroactis temporibus magistra et conventus curie predicte inter se statuissent, quod cum aliquam ex eis mori contingeret, nullus persone defuncte in domo vel in aliis rebus, quas habuit infra dictam curiam, hereditario jure succederet, sed magistra, que pro tempore foret, de domo et rebus predictis defuncte Beghine de consilio discretarum Beghinarum ordinaret et disponeret, prout secundum Deum videretur expedire, nisi ipsa Beghina in testamento suo vel donacione inter vivos per se, quid de rebus suis fieri voluerit, ordinaret, ita tamen quod domum personis, extra dictam curiam morantibus, nec donare poterit nec legare. Item quod si aliqua Beghina per manifestam inobedienciam de curia recederet, aut si quam de curia per magistram et discretiores Beghinas curie ob excessus aliquos contigerit amoveri, illa in domo, si quam haberet in curia, nichil extunc omnino juris haberet, sed domus, quam ibidem habuit, pleno jure cederet curie memorate. Item quod extunc inantea nulla reciperetur Beghina ad conventum earum, nisi promitteret et arbitraretur expresse, statutum servare predictum; quod quidem statutum dudum recolende memorie Guido, Trajectensis episcopus, predecessor noster, confirmacionis munimine dicitur roborasse. Cum autem, sicut eadem peticio subjungebat, dictum statutum a memoria hominum nondum fuerat in toto vel in parte servatum, quinymmo vobis et singulis vestrum penitus ignotum hucusque et occultum, nec per vos servatum, arbitratum seu promissum, sed per contrariam observanciam continue contraventum, ne igitur occasione premissorum aliqua inter vos oriatur dissencio seu materia questionis, supplicari nobis fecistis humiliter et devote, quatenus, cognita per nos super hiis mera veritate, dictum statutum tamquam nullum abolere, vosque ad ipsius observacionem minime obligari auctoritate nostra ordinaria declarare dignaremur. Vestris itaque justis ac juri et racioni consonis precibus inclinati, super premissis inquiri diligencius fecimus veritatem; et quia per hujusmodi inquisicionem invenimus, omnia et singula premissa, pro parte vestra nobis ut premittitur exposita, clara fulciri veritate, jurisperitorum desuper consilio suffulti, cupientes dissenciones, inter vos premissorum occasione subortas et in futuris fortassis eventuras, penitus exstirpare, vosque paci et tranquillitati perpetuo conformare, auctoritate nostra ordinaria declaravimus et tenore presencium declaramus, dictum statutum tamquam nullum abolendum fore et cassandum, ac abolemus et cassamus, vosque et vestrum [1]) quamlibet ad ipsius observacionem minime teneri aut fuisse vel esse astrictas seu quomodolibet obligatas, non tamen intendentes per hujusmodi nostram declaracionem vestris laudabilibus consuetudinibus, in dicta curia hactenus observatis, in aliquo prejudicare. In cujus rei testimonium sigillum nostrum ad causas presentibus duximus appendendum. Datum anno Domini millesimo quadringentesimo vicesimo secundo, mensis Decembris die penultima.

(Oorspr. Archief der Oud-R. C. Clerezij te Utrecht.)

[1]) Het HS. heeft: „vestram".

NASCHRIFT.

Na het afdrukken der Bijlagen vind ik het op blz. 50 Noot 1 bedoelde statuut over het onderhoud der claustrale huizen. De titel deed mij niet vermoeden, dat het op dit onderwerp betrekking had. Het komt voor op fol. CLIII vs. van het Liber camerae van den Dom. Daar het stuk zeer belangrijk is voor de op blz. 49 en 50 behandelde vraag over de risico van den huisbezitter, plaats ik het hier nog.

De novi operis nunciacione.

Si de finibus et limitibus arearum [1]) et domorum nostrarum claustralium vel de servitutibus tigni immittendi vel oneris ferendi vel aque pluvie recipiendi vel quacumque servitute alia inter canonicos nostros questio oriatur, illud negocium est claustrale, et decanus cum capitulo sine omni strepitu judiciali accedet ad locum et subiciet rem aspectui, et prout sibi fuerit visum sic definiet et partes acquiescent.

Nullus auctoritate propria potest alteri edificanti in areis vel domibus nostris claustralibus opus novum nunciare; (sed) cum decano et capitulo vel decano et quos presentes habere potest ad opus accedere, et sic decanus interdicit. Quodsi decanus hoc facere recusaverit, potest auctoritate propria nunciare jactu lapilli; et nunciacio, aliter [2]) quam ut predictum est facta, omni caret juris effectu. Et si sic facta denunciacione edificaverit, opus non destruetur propter denunciacionem, ne domus nostre deformentur propter culpam private persone, sed alias de interesse (?) satisfaciat nuncianti et ad arbitrium decani et capituli pro injuria punietur; opus vero stabit usque quo decanus cum capitulo diffiniverit, an rite vel (non) sit edificatum. Denunciacio novi operis rite facta non impedit edificantem post mensem a die nunciacionis, et nuncians medio tempore instet pro justicia; post mensem vero nunciatus edificet non obstante nunciacione predicta, nec de illo opere potest amplius nunciari [3]).

Qui opus novum nunciare velit, dicere debet in quo loco et usque ad quem et ex qua causa nunciat, et dicere quod in veritate non facit calumpniose et edificante presente vel nunciis suis; alioquin nunciacio potest contempni impune.

Domos nostras claustrales nobis licet omnino diruere et novas reedificare vel per partes reficere et renovare. Tenemur eciam eos in sartis tectis et a ruinis conservare; et si non faceremus, decanus et capitulum posset nos ad hoc compellere vel de fructibus beneficiorum nostrorum hoc fieri procurare.

Si vero domus claustralis vetustate corruerit, ille cuius est compellitur eam reficere. Si vero impetu vel incendio perierit, non compellitur reficere, nisi velit. Et in omnem casum cedendo aree et ruderibus vel domo liberatur.

---

1) Het HS. heeft: „archarum".
2) Het HS. heeft: „nunciacione alicui".
3) Het HS. heeft: „nunciare".

